Sa Puso ng Ilang na Africa

Rachel Stuart Watt

Salin sa Tagalog ng “In the Heart of Savagedom”

KEE Ministry Library · Faithful Men
kee-ministry-library.netlify.app/tagalog/

Kabanata 1: Tinawag para sa Larangan ng Misyon

Sa malabong tanaw ng napakaraming panahon, ang Africa, ang lupain ng pag-iisa at hiwaga, ay palaging isa sa mga pinakakaakit-akit na kontinente sa ibabaw ng mundo. Ilang siglo bago pa ang panahong Cristiano, bago pa itinayo ang mga pundasyon ng Carthage, sinikap na ng mga tao na silipin ang mga lihim ng Madilim na Kontinente, at alamin ang mga palaisipang matagal nang nakatago at nababalot sa walang katapusang kagubatan at malalawak na lupain ng kaniyang napakalaking kalooban. Nakamamangha ang karanasang dumaan sa lupaing ito na hanggang ngayon ay hindi pa kilala, at tumingin sa mukha ng mga katutubong kakaiba ang anyo, na hubad gaya noong unang panahon o nababalutan ng pulang okre at langis ng castor, at gumagala nang napakarami sa kaniyang magagandang parang at malalagong gubat. Napakalaki ng buhay na isinakripisyo, na walang-awang hiningi ng kalooban ng Africa bilang kaniyang karapatang bayad mula sa mga manggagalugad na nagsikap buksan ang kaniyang mga hiwaga, at mula sa mga nagdadala sa kaniyang mga katutubong anak na lalaki at babae ng mensahe ng nagbabagong-buhay na ebanghelyo ni Jesucristo. Kahit sa mga nakabalik sa sibilisasyon sa pamamagitan ng kalooban ng Diyos, kakaunti lamang ang nakaligtas nang walang pinsala mula sa malupit na klima at pag-iisa na naghahari sa gitna ng kaniyang mga ilang.

Pagkatapos ng aming dalawampu't limang taong paglilingkod bilang misyonero sa mga rehiyon ng

ekwador sa Africa, hindi madaling gustuhin ang pagsulat ng aklat, lalo na kung sira na ang kalusugan at wasak na ang mga nerbiyos. Gayunman, dahil sa paulit-ulit at personal na pakiusap ng maraming kaibigang Cristiano, kasama ang katiyakang maaaring maparangalan ang aking Tagapagligtas sa aking abang patotoo, sinisimulan ko ang gawaing ihain sa publiko sa aklat na ito ang isang ikasampung bahagi lamang ng iba't ibang karanasan namin ng aking asawa sa puso ng Africa, kung saan ang kahanga-hangang pagkalinga ng Diyos ay masasaksihan, gaya rin dito sa amin, ng mga nagsisikap na makilala at gawin ang Kaniyang kalooban.

Noong bata pa ako, na ginugol ko sa silangang hangganan ng County of Down, hindi ko akalaing mapupunta ako balang araw sa mga hindi pa nabubuksang rehiyon ng kahanga-hangang kontinenteng iyon.

Ang aking ama ay mula sa isang pamilyang Ingles na nanirahan sa Ireland, at ang aking ina ay inapo ng sinaunang mga Macgynnis, na kasama ng mga O'Neill ay naghari at namuno nang mahabang panahon sa hilagang bahagi ng Isla. Ang ilan sa kanilang mga inapo ay nagpalit kalaunan ng pangalan at naging Guiness. Namatay ang aking ama noong tatlong taong gulang ako. Nang ipapako na ang takip ng kabaong sa kaniyang mga labi, naaalala kong binuhat ako para bigyan siya ng huling halik. Mula sa bintana ng silid ng aking ina, nakita ko ang prusisyon ng kaniyang libing na umaalis sa bahay, pero walang luhang pumatak sa aking mga matang musmos, sapagkat hindi pa kayang unawain ng aking isip ang malaki at hindi masukat na kawalang dinanas ko. Habang lumilipas ang mga taon, lalo't lalo

kong naramdaman ang hindi na maibabalik na dalamhati ng aking pagkabata.

Ang aking ina ay kaanib ng Iglesia Presbyterian, pero gaya ng maraming mapagmahal at maluwag na ina, nahihiya siyang kausapin ang kaniyang mga anak tungkol sa personal na pananampalataya at sa pangangailangan ng pagbabago ng puso. Ipinaubaya niya ang tungkuling iyon sa Ministro, na hindi kailanman ito ginawa sa akin, kaya lumaki akong isang hangal, magaslaw at makamundong dalaga.

Noong mga labing-anim na taong gulang ako, narinig kong ipinangaral sa unang pagkakataon, sa abot ng aking natatandaan, ang ebanghelyo ng biyaya ng Diyos. Bumibisita ako noon sa tahanan ng isang ginang at ginoo sa hilaga ng Ireland. Nalaman kong ang isa sa kanilang mga anak na babae ay kamakailan lamang nanumbalik sa Diyos sa isang pulong na pinangunahan ng ilang Plymouth Brethren, na nangangaral sa isang gusali sa malapit. Sa bago at hindi inaasahang kalagayang ito ng pamilya ng aking mga host, labis akong nalungkot, at gusto kong makaalis agad sa hindi kanais-nais na kapaligirang iyon. Gayunman, pinilit ako ng dalaga at ng kaniyang kapatid na sumama sa mga pulong, at napilitan akong pumayag na sumama sa kanila.

Napaka-personal ng pangangaral, at hindi ko talaga nagustuhan. Pagkatapos ng pulong, isang batang doktor — isa sa mga Brethren — ang naghatid sa amin pauwi. Habang naglalakad, sinikap niyang kumbinsihin ako na ako'y nasa daang pababa. Ayon sa kaniya, batay sa mga balahibo sa aking sombrero, itinuturing niya akong alipin ng moda, at ipinakita niya sa akin na mas

mabuting isuot lamang ang kapaki-pakinabang, at itapon ang mga bagay na pang-palamuti lamang at makamundo. Sumagot ako sa abot ng aking makakaya, at tinanong ko siya kung ano naman ang silbi ng dalawang butones sa likod ng kaniyang frock-coat. Mukhang hindi niya kayang sagutin nang maayos ang tanong ko, at sa palagay ko'y sinukuan na niya ako bilang wala nang pag-asa. Gayunman, may isang palaso ng katotohanan na tumama sa aking puso, at naunawaan kong hindi ako ang dapat kong maging.

Pagbalik ko mula sa pagbisitang iyon, sinikap kong kalimutan ang babalang mensaheng narinig ko, at nagpatuloy ako sa karaniwang pagsisimba habang namumuhay rin para sa mundo. Ayaw ko sa buong-pusong katapatan, pero madalas, sa mga sandaling mas seryoso ang aking isip, hinahangad kong tunay na makilala ang Diyos at maging handa sa pagharap sa Kaniya. Lumipas ang ilang panahon na wala akong nakatagpong makapagbibigay sa akin ng liwanag tungkol dito.

Isang araw, sinabi sa akin ng isang kaibigang babae na may isang binatang nakikitira sa kanilang bahay, at gusto niyang pumunta ako isang gabi para makilala ko siya. Pumayag ako, bagaman kung alam ko lang na ako'y huhulihin para sa gawaing Misyonero, tiyak na ayaw kong tanggapin ang paanyaya. Gayunman, pumunta ako, at doon ko nakilala ang binatang, sa kalooban ng Diyos, ay magiging asawa ko pagkatapos.

Nang gabing iyon, napunta ang aming usapan sa mga bagay ng pananampalataya; at habang ikinukuwento ko ang dati kong karanasan sa batang doktor na mangangaral sa mga Plymouth Brethren, nakita kong

labis na nababahala ang binatang ipinakilala sa akin tungkol sa aking espirituwal na kadiliman. Sinamantala niya ang pagkakataong ihatid ako pauwi nang gabing iyon, at sinikap niya akong akayin sa pagkakilala kay Jesucristo bilang aking Tagapagligtas. Isinalaysay niya sa akin nang buhay na buhay ang kuwento ng kaniyang sariling pagbabalik-loob, at sinabi niyang bagaman siya'y dating ateista, iniligtas siya ng Diyos sa isang iglap nang isuko niya ang kaniyang puso kay Jesus at tanggapin Siya bilang kaniyang personal na Manunubos. Malalim ang naging epekto sa akin ng aming usapan, at hindi nagtagal ay nakilala ko ang Panginoong Jesucristo bilang aking Tagapagligtas.

Ang pagbabalik-loob ng aking asawa ay mas kahanga-hanga pa kaysa sa akin. Anak siya ng mga magulang na may takot sa Diyos, na ang mga ninunong Scottish ay kamag-anak ni James Watt na kilala sa steam engine, at nanirahan sa Ulster noong ikalabingwalong siglo. Sila'y kaanib ng Church of Ireland, at sinikap nila, ayon sa liwanag na mayroon sila, na palakihin siya sa pagtuturo at pagpapaalala ng Panginoon. Pagkatapos ng pag-aaral, ipinadala siya sa negosyo. Sa edad na labinsiyam, siya'y naglalakbay na ahenteng pangkalakal ng isa sa mga nangungunang pakyawang tindahan ng tsaa sa Belfast, at siya ang pinakabata, at isa rin sa pinakamatagumpay na ahenteng makikita sa mga silid-pangkalakal ng mga hotel sa Ireland. Likas siyang palakaibigan at napakaprangka at tahasan magsalita, kaya madali siyang magkaroon ng kaibigan. Maaga sa kaniyang buhay-negosyo, nagkaroon siya ng napakalapit na pagkakaibigan sa isang lalaking masigasig na tagapagtaguyod ng kawalang-pananampalataya, at masamang inakay siya nito na isaalang-alang ang

ateismo. Gayunman, isa sa mga kamangha-manghang pagkalinga ng Diyos, na madalas nating basta tinitingnan bilang karaniwang pangyayari lamang, ang malapit nang maganap at magbabago sa buong takbo at layunin ng kaniyang buhay.

Noong nag-aaral pa siya, ang pinakamatalik niyang kaibigan ay isang batang lalaking nagngangalang Matthew Kennedy. Iisa ang kanilang isip kapag may kalokohang gagawin, at nagtutulungan sila sa lahat ng kapilyuhan ng mga estudyante noon. Kalaunan, napunta si Matthew sa isang karera sa negosyo sa Estados Unidos. Pagkatapos ng maikling pananatili sa Amerika, kung saan siya'y tinagpo at iniligtas ng Panginoon, bumalik siya sa kaniyang sinilangang lugar, at hindi nagtagal ay umuugong na sa buong lalawigan ang balitang si Matthew Kennedy ay nanumbalik na sa Diyos. Nagsimula siyang magdaos ng mga pulong ng Ebanghelyo, at personal na kinakausap ang mga tao sa daan tungkol sa kanilang espirituwal na kalagayan sa harap ng Diyos. Narinig ng aking asawa, na noo'y binata pa, ang balita tungkol sa kaniyang dating kaklase, at ang una niyang nasabi ay, "Ayokong makita siya; wala akong pakialam sa mga ganyang ipokrito."

Gayunman, isang araw, papunta siya sa istasyon ng tren sa kanilang lugar at kinailangan niyang dumaan sa bahay ni Matthew Kennedy, at habang binabati niya ang sarili dahil nakalampas siya nang hindi nakikita ang dating kaklase, nakarinig siya ng mga yabag sa kaniyang likuran, at isang tinig na may bahagyang punto ng Amerikano, na tumatawag, "Hello! Stuart! Kumusta ka?" Lumingon siya at hinarap si Matthew Kennedy, at sinuri ang nanumbalik mula ulo hanggang paa. Walang "sungay" ang dayuhang galing Amerika! Ganoon pa rin

ang malayang kilos; ganoon pa rin ang kislap ng mata; pero — may nagbago! Kita ang mas malalim na malasakit, at nangunguna sa kaniyang isip ang mga kapakanan ng Kaharian ni Cristo na ngayo'y kaniyang walang hanggang Tagapagligtas. Sa kaniyang puso ay bumubukal ang isang pag-ibig na hindi nagmumula sa mundong ito, at isang kapayapaang sa Langit lamang nagmumula ang nakalarawan sa kaniyang mukha. Sandaling nag-usap ang dalawang dating magkaklase, at pagkatapos ay mapagmahal na ipinatong ng "nanumbalik" ang kaniyang kamay sa balikat ng kaibigan, at sinabi, "Stuart, mula nang pumunta ako sa Amerika, isinuko ko ang aking sarili kay Jesus, at pinatawad Niya ang aking mga kasalanan at binago ang aking puso, at ako'y patungo na ngayon sa Langit, at gusto kong sumama ka sa akin. Sasama ka ba?" Ang walang-katiyakang sagot ay, "Matthew, natutuwa akong makita ka, at salamat sa iyong malasakit sa aking kapakanan, pero malapit na ang oras ng aking tren at kailangan ko nang umalis. Paalam!" — at sa gayon ay nagkamay ang dalawa at naghiwalay.

Habang lumalayo ang aking asawa sa binatang iyon, naunawaan niya sa kaibuturan ng kaniyang kaluluwa na may kapangyarihang nagbabago sa pananampalataya, na hanggang sa sandaling iyon ay lubos niyang hindi alam; at ipinasiya niyang gawin ang lahat ng makakaya upang malaman kung paano mararanasan ang kapangyarihang iyon sa sarili niyang buhay. Sa loob ng labindalawang buwan, nagtanong siya sa lahat ng uri ng taong nagpapakilalang relihiyoso, na nakakatagpo niya sa mga hotel at tren, kung paano makakamit ng tao ang pagbabago ng puso at malaman na pinatawad na ang kaniyang mga kasalanan. Tinanong niya silang lahat,

mga mangangaral na Methodist man, mga klerigo ng Church of England, o mga paring Romano Katoliko. Sa yugtong ito, malaki ang naging impluwensiya sa kaniya ng isang sermong narinig niyang ipinangaral ng yumaong Rev. John White, sa Congregational Church, Donegal Street, Belfast. Iyon ang unang pagkakataon sa kaniyang buhay na pumasok siya sa isang dakong-sambahan ng mga nonconformist. Ang pangangaral, na batay sa mga salitang, "Hanggang kailan kayo mag-aalinlangan sa dalawang isipan?" ay nag-iwan ng malinaw na tatak sa kaniyang isip.

Pagkatapos ng isang taon ng balisang pag-iisip tungkol dito, nagkaroon siya ng pribilehiyong dumalo sa mga unang pulong na idinaos sa Belfast ng tapat na lingkod ng Diyos na si Dwight Lyman Moody, at labis siyang naantig sa simple, prangka at walang-seremonyang paghahayag nito ng Ebanghelyo ni Cristo. Sa ikalawang gabi ng mga pulong ni Moody, sa Rosemary Street Church, noong ika-7 ng Setyembre, 1874, pumunta siya na may pasiyang makausap si Moody tungkol sa ilan sa mga suliraning matagal nang bumabagabag sa kaniya, at nangako sa sarili na kung hindi malulutas ang tanong ng kaniyang kaligtasan nang gabing iyon, susukuan na niya ito magpakailanman. Pagdating niya sa simbahan, puno na ito, at daan-daang tao ang dismayadong nagsisiksikan sa mga pintuan. Naghintay siya sa labas habang nagaganap ang pulong, at sa panahong iyon ay bumabalik sa isip niya ang kaniyang mga pag-aalinlangan, at sinisira ang kaniyang pasiyang hanapin ang kaligtasan. Gayunman, ito na ang magiging huli at pangwakas na gabi ng kaniyang paghahanap.

Nang muling buksan ang mga pinto ng simbahan, narinig niya ang malakas na tinig ni Moody, na

nagsasabing ang mga lalaking gustong makausap tungkol sa kanilang personal na kaligtasan ay pumunta sa isang silid-aralan, at ang mga babae sa ibang bahagi ng gusali. Sa pag-asang makakausap niya si Moody nang harapan at malilinawan ang kaniyang mga suliranin, pumunta siya sa itinakdang lugar. Pero mukhang abala si Moody, at sa halip ay isang batang lalaki na hindi hihigit sa labing-anim na taong gulang ang umupo sa tabi niya, hawak ang isang Bibliyang bahagyang nakabukas. Bagaman dalawampung taong gulang pa lamang noon ang aking asawa, nainis siya, at ayaw niyang makinig sa mas batang ito. Sunud-sunod na talata ng Kasulatan ang binanggit, pero hindi pinansin ng aking asawa. Pagkatapos, sa isang maamo at mapagpakumbabang paraan, sinabi ng bata, "Ginoo, naisip na po ba ninyo kahit minsan na mahal kayo ng Diyos?" Ang mensaheng ito ay dumating na parang kidlat mula sa Langit, at sa unang pagkakataon ay napilitang sumagot ang naghahanap, "Hindi! Hindi kailanman." "Kung gayon," sabi ng bata, "mahal po kayo ng Diyos!" Binasa niya ang ikalabing-anim na talata ng ikatlong kabanata ng Ebanghelyo ni Juan, "Sapagka't gayon na lamang ang pagsinta ng Dios sa sanglibutan, na ibinigay niya ang kaniyang bugtong na Anak, upang ang sinomang sa kaniya'y sumampalataya ay huwag mapahamak, kundi magkaroon ng buhay na walang hanggan;" at idinagdag, "Hindi po ba ninyo tatanggapin at paniniwalaan ang mensaheng mahal kayo ng Diyos?" Pagkatapos ay binuksan niya ang ikalimampu't tatlong kabanata ng Isaias, at binasa, "Lahat tayo ay nangaligaw na parang mga tupa; tayo'y lumihis bawa't isa sa kaniyang sariling daan; at ipinasan sa kaniya (ang Mesiyas) ng Panginoon ang kasamaan nating lahat." Ang sagot ay, "Hindi ko kayang paniwalaan na ang lahat ng

aking kasalanan ay ipinasan kay Jesus." "Kung gayon," sabi niya, "iyan po ang mensahe ng Diyos sa inyo, na dinala ni Cristo ang inyong mga kasalanan sa Kaniyang sariling katawan sa ibabaw ng puno." Pagkatapos ay binasa niya ang ikatatlumpu't anim na talata ng ikatlong kabanata ng Juan, "Ang sumasampalataya sa Anak ay may buhay na walang hanggan; datapuwa't ang hindi tumalima sa Anak ay hindi makakakita ng buhay, kundi ang poot ng Dios ay sumasa kaniya;" at idinagdag niya, "Hindi po ba ninyo paniniwalaan na si Cristo ang inyong Tagapagligtas — ang Siyang nagpasan ng inyong mga kasalanan?" Sandaling natahimik; at pagkatapos, lubos na nananalig sa salita ng Diyos, dumating ang malinaw at tiyak na sagot, "Oo, maniniwala ako."

Tumayo ang aking asawa, hinawakan ang kamay ng bata at nagpasalamat sa kaniya. Habang papalabas siya ng pinto ng silid-aralan, si Moody, na katatapos lamang makipag-usap sa ilang binata, ay iniunat ang kaniyang mga braso sa pintuan, at sinabi sa aking asawa, "Binata, tinanggap mo na ba si Cristo ngayong gabi?" at ang sagot ay, "Opo! Tinanggap ko na." Pumasok siya sa pulong na iyon na determinadong makita si Moody, at si Moody lamang, upang pag-usapan at linawin ang mga pag-aalinlangan at suliranin; pero tinagpo siya ng Diyos sa pamamagitan ng batang iyon na tapat, na nagpapatunay na kung minsan ay pinipili ng Diyos ang mahihinang bagay ng sanlibutan upang maisakatuparan ang Kaniyang makapangyarihang mga layunin.

Kaagad pagkatapos ng kaniyang pagbabalik-loob, ikinuwento niya sa pamilyang kaniyang tinutuluyan ang pagbabagong ginawa ng Diyos sa kaniyang puso, at sa loob ng dalawang linggo ay nanumbalik sa Diyos ang bawat miyembro ng sambahayan. Sumulat siya sa

kaniyang ama ng isang simple at tahasang liham tungkol sa kaniyang pagbabalik-loob, pero sa sagot ay walang binanggit tungkol sa bagay na iyon. Ang kaniyang ama ay isa sa pinakamatuwid na tao, iginagalang ng lahat ng uri ng tao sa lipunan, at palaging dumadalo sa mga pagsamba ng Church of Ireland. Gayunman, masasabi lamang tungkol sa kaniya, gaya ng sampu-sampung libong "nagsisimba," na hindi pa niya naranasan ang bagong kapanganakan.

Pagkalipas ng ilang panahon, umuwi ang aking asawa nang ilang araw, at ikinuwento sa kaniyang mga magulang, mga kapatid na lalaki at babae ang ginawa ng Diyos para sa kaniya, at hinimok silang magpasiya agad at tanggapin ang Ebanghelyo. Pinagpala ng Diyos ang tapat na patotoo ng batang mananampalataya, at isang kapatid na babae, at pagkatapos ay isang kapatid na lalaki ang tumanggap ng kaligtasan mula sa Diyos bilang libreng kaloob. Hindi nagtagal, nanumbalik sa Diyos ang buong pamilya, at ang huli ay ang mapagmahal at maluwag na amang iyon.

Araw-araw ay lalong nagagalak ang aking asawa sa kaniyang bagong natagpuang Tagapagligtas, at habang naglalakbay siya sa mga tren at nakikihalubilo sa mga kapwa manlalakbay sa mga silid-pangkalakal ng mga hotel sa buong bansa, malaking kagalakan sa kaniya ang mapagpakumbabang magpatotoo sa kapangyarihan ni Cristo na iligtas nang lubos ang lahat ng lalapit sa Kaniya. Hinawakan niya tuwing Linggo ang isang malaking klase sa Bibliya ng mga binata, at marami sa kanila ang naakay sa pagkakilala kay Jesus bilang kanilang Tagapagligtas, at ang ilan sa kanila ay naging mga ebanghelista at matagumpay na tagapagdala ng kaluluwa kay Cristo sa mga sumunod na taon.

Hindi nagtagal pagkatapos ng kaniyang pagbabalik-loob, seryosong napako ang kaniyang pansin sa larangan ng Misyon, at sa loob ng ilang taon ay hinangad niyang lumabas dala ang mensahe ng Ebanghelyo sa mga hindi pa nakaririnig nito, pero hindi pa noon sang-ayon ang kaniyang mga magulang na umalis siya patungo sa ibang bayan, kaya ipinagpaliban niya ito para pag-isipan sa hinaharap.

Sa ikalimang anibersaryo ng araw na una kong nakilala si Stuart Watt, ikinasal kami sa Carlisle Memorial Church, Belfast, Ireland. Gumugol kami ng ilang panahon sa pagbisita sa mga bahagi ng aming sariling bayan na kilala sa maganda at romantikong tanawin, at pagkatapos ay umuwi kami sa aming bagong tahanan, kung saan inihanda ang lahat ng makapagbibigay ng ginhawa at kaligayahan sa maalalahanin at mapagmahal na pag-aaruga ng taong kasama ko na ngayon habang-buhay.

Palakas nang palakas ang tawag ng larangan ng Misyon habang lumilipas ang mga araw. Kinuha ng aking asawa ang pagkakataong alamin ang tiyak kong pananaw tungkol sa pagpunta sa mga pagano, dala ang mensahe ng pag-ibig at kapatawaran na nagdala ng kaligtasan sa aming sariling buhay. Malayang pinag-usapan ito ng aming mga kaibigan, at malaking pagtutol ang sumalubong sa panukala. Sinabi sa akin nang buong lambing ng isang mapagmahal na kaibigan, "Mahal ko, kapag sinira mo ang komportableng tahanang ito, hindi ka na magkakaroon ng katulad nito kailanman." Masasabi ko na, sa ganang akin, mas malaki ang aking pananampalataya sa mga pangako ng aking Tagapagligtas kaysa sa mga salitang ito ng aking pinakamamahal na mga kamag-anak sa lupa.

Ang aming mga layunin tungkol sa larangan ng Misyon ay sinabi namin sa yumaong Rev. R. W. Stewart, Misyonero ng C.M.S., na kasama ang kaniyang asawa at mga anak ay pinatay kalaunan sa China noong Boxer Rebellion, at iniharap niya ang aming mga ideya sa komite ng Church Missionary Society. Matapos makapasa sa karaniwang mga pagsusuri, tinanggap kami ng Society, at itinalaga upang maglingkod sa East Equatorial Africa. Pareho naming lubos na naramdaman ang bigat ng pananagutan ng aming gagawin, pero lubhang gumaan ang pasanin dahil sa katiyakang mayroon kaming tiyak na mensahe mula sa Diyos na ihahatid sa mga naliligaw. Ipinasiya naming walang ibang malalaman sa gitna nila maliban kay Jesucristo, at Siya na ipinako sa krus.

Iniisip ng ilan na sinumang tao na may kaunting anyo ng relihiyon, may anyo ng kabanalan, at may sapat na kakayahang matuto ng ibang wika, ay handa na para sa larangan ng Misyon sa ibang bansa. Pero paano maihahatid ng mga lalaki at babae ang mensahe ng nagbabagong-buhay na Ebanghelyo ng Biyaya ng Diyos kung hindi pa sila mismo nababago? Paano nila maaakay ang isang katutubo sa pagkaalam na pinatawad na ang kaniyang mga kasalanan sa pamamagitan ng mahalagang dugo ni Cristo, kung hindi pa nila naranasang malinis ang sarili nilang kaluluwa sa dugong iyon na naglilinis ng kasalanan? Paano sila magiging mga saksi sa mga naliligaw tungkol sa halaga at kaluwalhatian ng ebanghelyo ni Jesucristo, kung hindi sila tiyak sa sarili nilang kalagayan sa harap ng Diyos?

Kabanata 2: Pagpasok sa Hindi Kilalang Lupain

Hindi nagtagal ay naihanda na ang pagsakay patungo sa Silangang Baybayin ng Africa, at nakakuha kami ng malawak na kagamitang angkop sa paglalakbay sa loob ng mga tropikal na rehiyon ng Kontinente, kasama ang tolda at lahat ng gamit sa pagkakampo. Noong mga unang araw ng 1885, ang isla ng Zanzibar ang karaniwang pinagsisimulan ng mga karabana patungo sa loob ng East Equatorial Africa. Wala pa noong tuwirang linya ng mga barkong de-singaw sa pagitan ng Europa at mga daungan ng Silangang Africa, kaya dalawang beses kaming nagpalit ng barko sa daan.

Pagkatapos ng pitong linggo ng maalong panahon, dumating kami sa Isla ng Zanzibar, na mula sa dagat ay may magandang tanawin, kasama ang mga kumakaway na dahon ng palma at ang madilim-berdeng dahon ng mga puno ng mangga at langka. Ibinaba ng barko ang angkla nito sa malayo-layo mula sa dalampasigan, at dinala kami sa pampang sa isang maliit na bangkang sagwanan, na pinatatakbo ng ilang matitipunong katutubong maitim ang balat, na ang kasuotan ay tatlo hanggang apat na siko ng kalikong nakabalot sa baywang. Sabay-sabay silang umawit ng isang nakagaganang awit habang sumasagwan patungo sa pampang. Tumuloy kami sa isang luma at sira-sirang gusali na tinatawag na French Hotel — ang tanging bahay sa Zanzibar na tumatanggap ng mga manlalakbay.

Si Seyid Barghash ang Sultan ng isla, at ipinakilala kami sa Kaniyang Kamahalan ni Sir John Kirk, isa sa pinakaiginagalang na British Consul sa Silangan. Ilang

beses na mabait na ipinadala sa amin ng Sultan ang isa sa kaniyang mga karwahe, upang magkaroon kami ng pagkakataong makita ang ilang bahagi ng Isla, habang tinitipon ang aming mga kargador para sa karabana at inihahanda ang mga kalakal para sa paghahatid. Hindi nagtagal pagkarating namin, natapos ang taunang pag-aayuno ng mga Muslim na Ramadan, at nagkaroon ng malaking piging at pagsasaya sa buong Isla. Isang napakalaking pulutong ng maraming libong tapat na tagasunod ng Islam, nakasuot ng puting damit na muslin, ang nagtipon sa harap ng palasyo ng Sultan, umaawit ng mga kakaibang koro habang nagpapatirapa sa lupa. Nag-utos ang Sultan na dalhin ang mga babae ng kaniyang harem sa kaniyang palasyo sa probinsiya. Kahit binabantayan ng mga sundalo ang labasan ng harem, pinahintulutan kaming lumapit sa tarangkahan ng gusali at makita ang mga babaeng lumalabas nang dala-dalawa, at umuupo sa mahabang hanay ng mga karwaheng inihanda para sa kanila. May mga isandaan at walumpu ang mga babaeng ito ng harem, lahat ay nakasuot ng makukulay na seda at may takip sa mukha. Sa kanilang mga paa ay matataas na sandalyas na kahoy, na nagtataas sa kanila nang mga anim na pulgada mula sa lupa at nagpapalakad sa kanila nang asiwa at parang nagmamayabang.

Napakarami naming gawain sa paghahanda ng aming mga kalakal para sa paglalakbay papasok sa loob ng lupain. Kailangang timbangin ang mga karga at ayusin sa animnapung libra, isang timbang na madaling dalhin ng mga kargador sa kanilang ulo. Pero dapat pang idagdag dito ang sariling "posho" ng mga lalaki, na binubuo ng butil o munggo para sa pagkain; at isang riple at bala — na lahat ay nagdaragdag ng dalawampu

hanggang tatlumpung libra sa pasanin ng bawat kargador.

Madaling maunawaan na walang karabana ng mga kargador na mapapapayag pumasok sa loob ng Africa nang walang riple, sapagkat takot na takot sila sa mga mandirigma ng gubat na may sibat. Kakaunti lamang sa mga Swahili na taga-baybayin ang marunong gumamit ng riple, pero ang pagkakaroon ng mga sandatang ito ay nagpapalakas ng kanilang loob, at ang pagpapakita ng tila kakayahang ipagtanggol ang sarili ay madalas na nakapipigil sa mga katutubong tribo na salakayin ang isang karabana. Anuman ang mangyari, sa isang bansang napakarami ng mababangis na hayop sa gubat, na maaaring makasalubong sa anumang oras ng araw o gabi, malupit kung hindi bibigyan ng riple ang mga kargador na ito para sa proteksiyon ng sarili nilang buhay. Gaano man kaganda ang paglalakbay papasok sa loob, kakaunti lamang ang karabanang bumabalik sa Baybayin nang kumpleto ang bilang ng mga kargador. Ang sibat o may-lasong palaso ng katutubo, gayundin ang lagnat at disenterya, ay kumikitil ng maraming biktima bago pa makabalik ang karabana sa dagat.

Hindi gaanong nagkakaiba ang opinyon ng mga Misyonero at Manggagalugad tungkol sa pangkalahatang ugali ng mga kargador na ito ng Zanzibar. Binubuo sila ng mga tao mula sa iba't ibang tribo ng loob ng lupain, na dinala pababa sa baybayin bilang alipin ng mga Arabeng mangangaso ng alipin, o mga inapo ng mga naging alipin sa ganitong paraan. Marahil ay walang manlalakbay na hindi kailanman nagkaproblema nang malaki sa kaniyang mga kargador. Ang karaniwan, pero kapintasang kaugalian sa pag-upa ng karabana ay ibigay sa bawat kargador ang dalawa o

tatlong buwang sahod nang pauna, sa dahilang may maipantustos ang kaniyang mga umaasang kamag-anak habang wala siya. Maraming lalaki ang sumasali sa mga karabana at tumatanggap ng paunang sahod, na umaasang maitatapon nila ang kanilang karga sa gubat, at makatakas sa loob ng ilang araw na lakad mula sa baybayin. Nalagay sa panganib ang buhay ng maraming manlalakbay dahil sa ganitong maramihang pagtakas.

Bago kami umalis patungo sa kalupaan, isang napakalungkot na balita ang dumating sa amin tungkol kay James Hannington, ang unang Obispo ng East Equatorial Africa. Ilang buwan bago noon, umalis siya sa Baybayin sa kaniyang paglalakbay patungo sa puso ng Africa na may mataas na pag-asa at maalab na pananabik. Bago siya nakarating sa Lake Victoria Nyanza, siya at ang apatnapu sa kaniyang mga kargador ay pinatay nang pataksil. Bagaman may ibang mga Misyonerong namatay na sa loob ng lupain, napakahirap paniwalaan na ang aming minamahal na si Hannington ay wala na. Isa siya sa pinaka-ebanghelikal at pinakamasigasig na Misyonerong Cristiano, isang taong tunay na ipinanganak sa Diyos, at naglingkod nang may sigasig na walang hangganan para sa paglaganap ng Kaharian ng kaniyang Tagapagligtas sa Equatorial Africa.

Si Obispo Hannington ay hindi, sa anumang paraan, isang "makinang tagakumpirma," ayon sa sarili niyang pananalita; ni hindi rin niya kailangan ang tulong ng sastre upang mapamahalaan ang kaniyang diyosesis, sapagkat naghahari siya sa puso ng lahat ng tapat na Misyonerong nakakakilala sa kaniya. Ang tanging hangarin niya sa Africa ay akayin ang mga makasalanan sa personal na pagkakilala kay Jesucristo. Sa araw na

tumagos ang sibat ng katutubo sa puso ni Hannington, bumagsak sa alabok ang isa sa pinakamabuting kaibigan ng Africa at isa sa pinakamagiting na Misyonero.

Nakalulungkot sabihin, hindi pa siya nanumbalik sa Diyos nang italaga siyang mangaral sa Church of England. Matagal na matapos siyang ordenahan ng "Reverend Father in God," bilang Sugo ng Diyos (na walang mensahe), sumulat siya sa isang kaibigan, "Ako'y — hindi ko alam kung nasa anong kalagayan — maliban na lang kung iginagapos ako ng masama sa kamay at paa. Hindi ko kayang paniwalaan na maliligtas pa ako kailanman, at pakiramdam ko'y wala akong karapatang mangaral sa iba. Sisikat pa kaya ang araw sa likod ng mga ulap upang masabi ko na si Jesus ay akin, at ako'y sa Kaniya?" Pinadalhan siya ng isang kaibigang nanumbalik ng kopya ng "Grace and Truth," ni Dr. Mackay ng Hull; at isang umaga, habang nakahiga si Hannington sa kama at binabasa ang aklat na ito, labis siyang naging interesado sa kabanatang tumatalakay sa pagkaalam na pinatawad na ang ating mga kasalanan. Sa pamamagitan ng kapangyarihan ng Espiritu Santo, agad na nakapasok sa kaniyang puso ang katotohanan ng Ebanghelyo, at tumalon siya mula sa kama at nagpuri sa Diyos na namatay si Jesus para sa kaniya. Mula noon, hindi masabing kagalakan para sa kaniya ang mamuhay ng buhay na nagtatagumpay ng isang "ipinanganak sa Diyos."

Sa larangan ng Misyon, sinamantala niya ang bawat pagkakataon upang igiit na walang pagbabautismo hangga't walang katibayan ng tunay na pagbabalik-loob. Malinaw itong makikita sa sumusunod na liham na isinulat niya sa Africa: "Nakita ko na ang kaugalian ay bautismuhan ang mga batang hanggang walong taong

gulang na tinanggap mula sa mga barko ng alipin, at iba pa. Kaya nagkakaroon sila ng 'pangalang Cristiano', at siyempre ay tinuturuan hangga't maaari bilang mga Cristiano, at lumalabas sa mundo bilang ganoon. Ang edukasyon, gaano man kabuti, sa napakaraming kaso ay tila hindi humahantong sa pagbabalik-loob; kaya lumalabas ang mga ito, ang ilan sa kanila ay napakasama ng ugali, pero dala ang pangalan ng mga nanumbalik at mga Cristiano. Ito nga ang kasaysayan ng Iglesia sa aming bayan, at ang salot nito, pero tiyak na maiiwasan dito."

Matapos naming matanggap ang balita, sa Zanzibar, tungkol sa pagpatay sa Obispo at sa kaniyang apatnapung tagasunod, lalo pa kaming nasabik na magmadali sa aming paglalakbay papasok sa loob at ihatid ang mensahe ng Tagapagligtas. Marami ang nag-isip na dapat sanang inilihim sa akin ang balita ng pagpatay kay Hannington at sa kaniyang mga tauhan, sa takot na baka matakot ako, pero binigyan ako ng Panginoon ng lakas na magpatuloy sa Kaniyang Pangalan.

Kinaumagahan, sa pagbubukang-liwayway, ipinadala namin ang aming maliit na karabana kasama ang lahat ng aming kalakal at gamit sa pagkakampo, pati ang dalawang asnong sinasakyan, sa dalawang Arabeng dhow, at inutusan ang mga pinuno ng karabana na magkampo sa maliit na nayon ng Saadani sa baybayin ng kalupaan, habang susunod kami pagkatapos. Naglayag kami mula sa isla ng Zanzibar nang tanghali, at dumating sa tapat ng Saadani paglubog ng araw. Pagkatapak namin sa pampang, sabay kaming lumuhod sa buhangin at nagpuri sa Diyos sa pribilehiyong makarating sa East Equatorial Coast ng Madilim na

Kontinenteng iyon, bilang mga Sugo ng ganap at libreng kaligtasan ni Cristo. Mabilis na dumarating ang gabi, at nagmadali kami patungo sa aming kampo sa gitna ng mga puno, hindi kalayuan mula sa dalampasigan. Napakabagal ng paglalayag ng mga dhow na pinagsakyan ng mga kargador, at halos hindi na nila naipasok ang lahat ng karga sa kampo bago dumilim. Dahil sa hindi inaasahang pagkaantalang ito, hindi pa naitatayo ang aming tolda, ni nabubuksan ang aming mga higaang pang-kampo, at tila halos walang pag-asang makapagpahinga nang gabing iyon.

Mabait na binigyan kami ng Arabeng pinuno ng distrito ng lutong pagkain, sapat para sa dalawampung gutom na lalaki. May apatnapung nilagang itlog, tatlong inihaw na manok, isang sisidlan ng sariwang gatas, isang palayok ng kanin, at isang basket ng mangga. Inalok niya sa amin ang isang maliit na kubong damo na maaari naming tirhan hanggang umaga. Humiga kami upang magpahinga sa katutubong kubong ito, pero hindi kami makatulog. Nagkukumpulan sa paligid namin ang mga lamok, na tila tuwang-tuwa sa sariwang dugong British, habang di-mabilang na daga ang paroo't parito sa dilim. Ang masakit na pagkabagot ng gabi ay ginambala ng kakaiba, at para sa amin ay hindi pamilyar, na mga tunog ng mga naninirahan sa gubat. Sa maagang pagbubukang-liwayway, ginising ang aming mga kargador, at ipinamahagi ang mga karga sa mga tagadala. Hindi nagtagal ay nakaalis na sa kampo ang huling kargador, at kami'y nasa daan na patungo sa hindi kilalang kalooban ng lupain.

Ang mga karabana ng kargador sa East Equatorial Africa ay laging naglalakad nang isahang hanay, sapagkat ang mga katutubong landas sa walang

katapusang kagubatan ay hindi hihigit sa sampu o labindalawang pulgada ang lapad. Bihirang gabayan ang isang karabana sa mga ilang na ito sa pamamagitan lamang ng kompas, sapagkat sa lahat ng bahagi ng Central Africa ay maraming landas ng katutubo o ng hayop, at ang karaniwang ginagawa sa paglalakbay ay pumili ng isa sa mga ito na papunta sa direksiyong gustong puntahan ng manlalakbay. Sa mga gamit nang landas na ito binabagtas ng karabana ang daan, araw-araw, nang isahang hanay. Napakalikong ng landas, at marahil ay hindi kailanman tumutuwid kahit isandaang yarda. Ngayon ay paikot ito, iniiwasan ang bulok na puno ng isang bumagsak na higante ng gubat; at pagkatapos ay lumiliko sa paligid ng isang makapal at hindi mapasok na kumpol ng palumpong. Hindi nagtagal ay lumiliko ito nang halos patayo upang iwasan ang isang malalim at hindi madaanang bangin; at pagkatapos ay gumagapang na parang ahas sa makapal na tubo ng tropikal na gubat. Sa tag-ulan, ang ilan sa mga landas na ito ay nagiging mga uka lamang, anim hanggang labindalawang pulgada ang lalim, na hinukay ng umaagos na tubig, kaya napakahirap at nakapapagod maglakad.

Bagaman may dala kaming mga asnong sinasakyan, nakita namin na sa pagdaan sa masukal na lugar, imposibleng sumakay nang hindi napupunit ang aming mga damit dahil sa mababababang sanga ng magulong halaman, at madalas ay napakahirap iwasang mauntog ang ulo sa magkakabuhol na sanga ng mga puno habang sumusulong ang hayop. Kaya napilitan kaming maglakad sa halos buong panahon. Kung minsan ay dumaraan ang aming landas sa mga latian, kung saan ang tubig ay maaaring dalawa hanggang apat na talampakan ang

lalim, at sa mga ito ay kinailangan akong buhatin sa balikat ng ilang lalaki. Kapag may malalim na ilog na humaharang sa aming daan, kung minsan ay inaabot kami ng isang buong araw sa pagtawid. Kung masyadong malalim ang ilog para tawirin, karaniwan ay pumuputol kami ng puno sa pampang, upang bumagsak ito sa ibabaw ng ilog. Pagkatapos ay pumipili kami ng magaling lumangoy sa karabana, tinatalian ng mahabang lubid ang kaniyang katawan, at pinatatawid siya sa ilog upang pumutol ng puno sa kabilang pampang, upang magtagpo ang dalawang puno sa gitna ng ilog. Sa ibabaw ng mga bumagsak na puno at sanga, ipinapasa nang kamay-kamay ang mga karga ng karabana patungo sa kabila. Kapag natatawid ang ilog, na hindi hihigit sa tatlo hanggang apat na talampakan ang lalim sa gitna ng agos, pumipili kami ng likuan na malapad ang ilog, bilang pinakaangkop na lugar para tumawid. Binubuhat ako noon sa balikat ng dalawa sa pinakamatangkad at pinakamalakas na lalaki, habang may dalawa pang nasa magkabilang panig na tumutulong magpatatag sa mga bumubuhat sa akin kung saan pinakamalakas ang agos. Pero sa kabila ng lahat ng pag-iingat na ito, madalas na nakalawit sa tubig ang aking mga binti, at kung minsan, kapag hindi pantay ang sahig ng ilog, basang-basa ako.

Ang aking asawa ay karaniwang binubuhat din sa ganitong paraan sa malalalim na ilog, pero dahil mas mabigat siya kaysa sa akin, mas madalas siyang nababasa, dahil lumulubog at bumabagsak ang mga bumubuhat sa kaniya sa gitna ng ilog. Minsan, inakala niyang makatatawid siya nang nakasakay, sapagkat bagaman may kalaliman ito, hindi gaanong malakas ang agos. Sumakay siya sa kaniyang asno at pumasok sa

ilog, sa isang bahagi ng likuan kung saan medyo mababaw ang tubig, at balak niyang gabayan ang asno nang pahilis sa agos, patungo sa isang bahagi ng kabilang pampang na madaling maahon. Pero pagdating niya sa gitna ng ilog, ayaw sumunod ng asno sa nais na direksiyon, at sumugod ito sa pinakamalapit na gilid ng ilog, kung saan malalim ang tubig. Dito ay galit na galit nitong sinikap umakyat sa pampang, naiakyat ang mga paa sa harap, pero sa pagsisikap na iangat ang sarili ay lubos itong nabigo, at bumagsak nang patalikod sa maputik na ilog kasama ang aking asawa na nasa siyahan sa ilalim nito; at sa wakas ay naghiwalay sila at magkahiwalay na lumitaw, sa gitna ng malakas na tawanan ng mga kargador.

Kapag dumarating kami, kung minsan, sa mga lugar na binaha, at pagod na ang aming mga kargador pagkatapos ng nakapapagod na lakad, hindi ko na sila hinihiling na buhatin ako, at kasama ang aking asawa ay naglakad kami sa sunud-sunod na latian, kung saan dalawa hanggang tatlong talampakan ang lalim ng tubig, at nagpatuloy kaming basa at maputik ang damit, hanggang sa makarating kami sa pagkakampuhan sa araw na iyon.

Habang lalong pumapasok ang karabana sa loob ng lupain, nasanay na kami sa sigaw ng mga kargador, "Angalia! siafu!" na ang ibig sabihin ay, Mag-ingat! nangangagat na langgam! Madalas kong pagtakhan kung bakit takot na takot ang mga kargador sa mga insektong ito, na libu-libong tumatawid sa aming landas paminsan-minsan sa paglalakad. Pero isang araw, umupo ako para magpahinga sa malambot at madamong pampang ng isang lumalagaslas na sapa, at hindi nagtagal ay nakita kong nababalot na ako ng mga siafu

na ito. Nakapasok sila sa ilalim ng aking damit at nagsimulang kumagat nang mabangis. Habang bumabaon sa laman ang kanilang malalakas na panga, napakatindi ng sakit, at literal akong napasigaw sa matinding pahirap. Narinig ng mga kargador ang aking sigaw at tumakbo sila upang tulungan ako. Binuhat nila ako palayo sa lugar at sinimulang tanggalin ang mga insekto sa aking damit, pero wala silang magawa sa mga nakapasok sa ilalim ng aking damit. Mabuti na lamang at nasa kampo kami noon, at nakatayo na ang aming tolda, kaya nakapaghubad ako at natanggal ko silang lahat; pero sa ilang kaso ay naiwan pa sa laman ang kanilang mga panga, gayon kalalim at kalakas ang kanilang kapit.

Madalas na pumapasok ang mga insektong ito sa tolda sa gabi at labis kaming pinahihirapan. Kapag natuklasan namin sila bago pa sila tuluyang makapasok sa aming tirahan, kumukuha kami ng mainit na abo mula sa mga siga at inilalatag ito nang pahanay sa paligid ng tolda. Ito ay nagiging mabisang harang na hindi nila madaanan. Pero kung nagtagumpay na ang pagsalakay, at nakapasok na nang marami ang kaaway, wala nang magagawa kundi ilipat ang buong kampo sa ibang lugar. Madalas naming kinailangang gawin ito sa dilim ng gabi.

Sa Equatorial Belt, lalo na sa mababababang lugar, napakatindi ng init. Mula mga alas-nuwebe ng umaga hanggang alas-tres ng hapon, nagliliyab ang araw na parang tunay na bola ng apoy. Hindi makatagal ang isang tao na hawakan ang bato, at ang temperatura ng ibabaw ng lupa ay madalas umaabot sa 165 Fahrenheit. Kung may isang bagay sa lupa na pinakahinahangad ng isang tao, ito ay ang isang inom ng malinis at malamig na tubig. Bihira itong makuha sa Central Africa. Ang

tubig, sa pinakamabuti, ay maputik at hindi masarap ang lasa, at iba-iba ang kulay, mula sa mapusyaw na kayumanggi ng matabang na tsaa hanggang sa mas madilim na kulay ng kape o tsokolate, at sa ilang kaso ay puti at parang gatas pa. Karaniwang kailangan itong salain sa tela, pagkatapos ay pakuluan at hayaang tumining, upang lumubog ang putik sa ilalim ng sisidlan. Dahil sa karumihan ng tubig, karaniwan ang lagnat at disenterya sa mababababang bahagi ng bansa, at kahit malalakas na lalaki ay namamatay nang walang babala. Dalawang Misyonero, na umalis ng London patungo sa East Africa ilang linggo bago kami umalis, ay naging biktima ng mapanlinlang na klimang ito. Ang isa ay pauwi na noon dahil may sakit, at ang libingan ng isa pa ay nakita namin sa gubat. Sa pagdaan namin sa bayan ng Useguha, kinailangan naming itayo ang aming tolda malapit sa isang maliit na lawa; at doon ay tinamaan ng disenterya at lagnat ang aming munting anak na lalaki. Kinabukasan ay lalo siyang lumala, at nagmadali kami upang makarating sa mas mataas na lupa. Dumating kami sa isang lugar na tinatawag na Semagombe, kung saan kami nagkampo nang gabing iyon. Maputla at mahina ang mukha ng aming mahal na munting anak, pero umaasa kaming habang tumataas ang aming kinaroroonan ay gagaling siya. Ang kaniyang higaan ay nasa tabi ng aking kama sa tolda, at humiga ako sa tabi niya, binabasa paminsan-minsan ang kaniyang mga labi ng maputik na tubig na nakuha namin nang may kahirapan. Alam kong labis siyang nasasaktan, sapagkat paminsan-minsan ay umiiyak siya nang mapait. Sa wakas ay tila nakatulog siya nang mahimbing, at dahil pagod na pagod na rin ako, hindi nagtagal ay nakatulog na rin ako. Mga isang oras pagkatapos, nang magising ako nang alas-dos ng madaling-araw, nagtaka ako kung

bakit napakatahimik ng lahat. Iniabot ko ang aking kamay sa munting higaan, at nasindak ako nang maramdaman kong napakalamig ng katawan ng aking mahal na anak. Agad akong tumalon mula sa kama, binuhat ang bata nang nanginginig ang mga kamay, at nakita kong naghihingalo na siya. Wala na siyang malay, at sa loob ng ilang minuto ay pumanaw ang kaniyang espiritu patungo sa Diyos na nagbigay nito. Nakakampo kami sa gubat, pero sa pinakamataong bahagi ng bayan ng Useguha, at napapalibutan kami ng mga mapamahiing katutubo, na hindi papayag na ilibing ang isang puti sa kanilang lupain, sa takot na baka magdala ito ng sakit sa kanilang nasasakupan. Kinailangang hindi nila malaman ang pagkamatay ng aming anak. Inalisan ng laman ng aking asawa ang isa sa aming mga kahong bakal, at nang may mabigat at nagdadalamhating puso ay nilatagan ko ito ng kumot na linen, at doon namin inilagay ang mga labi ng aming mahal na anak. Nanatili kami sa kampo nang araw na iyon, at pumili ng lugar kung saan palihim na inutusan ang dalawa sa aming mga kargador na humukay ng libingan. Ilang sandali matapos lumubog ang araw sa abot-tanaw, sa dilim ng dumarating na gabi, dinala sa gubat ang bangkay ng aming munting anak, at inilibing sa lilim ng isang malaking punong euphorbia.

Ang mga ina at amang nawalan ng munting anak ang makauunawa sa aming damdamin nang gabing iyon sa malungkot na Africa, nang kinailangan naming ilibing ang aming patay sa gubat. Kinaumagahan, bago pa magbukang-liwayway, umalis kami sa kampo; at habang sumusulong nang isahang hanay ang mga kargador, muli kaming pumunta sa mahal na lugar na iyon, at naghulog ng ilang ligaw na bulaklak kung saan siya nakahimlay; at

nang may luhaang mga mata at mabigat na puso, tumalikod kami, matapos gumuhit ng maliit na larawan ng nakapaligid na gubat. "Ang Panginoon ang nagbigay, at ang Panginoon ang nagalis; purihin ang pangalan ng Panginoon."

Kabanata 3: Nagpapagal sa Larangan

Pag-alis namin sa Semagombe, kung saan inilibing ang aming mahal na anak, napakahirap ng ilan sa aming mga paglalakad. Medyo natabunan na ng halaman ang landas na aming sinusundan, at kinailangan naming magtalaga ng mga lalaking may palakol upang magbukas ng daan para sa mga kargador. Kung minsan, sa loob ng ilang milya, napakasukal ng gubat na aming dinaraanan kaya hindi makapasok ang sinag ng araw. Madalas ay kinailangang yumuko ng mga kargador habang naglalakad, na tiyak na masakit para sa kanila, habang may pasang mabibigat na karga sa ulo. Dito ay umaakyat sila sa ibabaw ng isang napakalaking punong bumagsak; doon ay yumuyuko sila sa ilalim ng malalaking baging at magkakabuhol na sanga na nakalaylay sa makitid, madilim at paliku-likong landas; ngayon ay bumababa sila sa matarik na bangin, at muli ay naglalakad sa tuyong sahig ng ilog, na may makapal na kumpol ng gubat sa itaas.

Pagkalipas ng ilang araw, dumating kami sa isang magandang ilog na tinatawag na Mto-wa-mawe, na ang ibig sabihin ay Mabatong Ilog. Dito ay tila nagpakasaya nang lubos ang aming mga kargador. Uminom sila rito, naligo rito, at ang mga may gusto ay naglaba ng kanilang mga bahag sa lumalagaslas na ilog na ito. Lubos naming tinamasa ang kaakit-akit na tanawin sa kahabaan ng mga pampang nito, at ang magagandang burol na may kagubatan, na bahagi ng pinagmumulan ng tubig nito. Lumilipad sa bawat puno ang mga ibong makukulay ang balahibo, at ang ilang namumukod na acacia ay may mga pugad ng ibong manghahabi na

nakabitin sa bawat maliit na sanga. Napakarami ng iba't ibang uri ng antelope sa bukas at madamong parang ng gubat, at tila di-pangkaraniwang maamo ang mga ito. Nakakita kami ng isang kawan ng giraffe na nakatayo malapit sa amin, na parang mga higanteng multo sa gitna ng mga punong mimosa. Mas marami ang leon at leopardo sa distritong ito kaysa sa malapit sa Baybayin, dahil sa dami ng hayop na kanilang sinisila.

Ang pahilig at alun-along mga pampang ng Mto-wa-mawe ay tunay na paraiso para sa nag-aaral ng mga insekto, sapagkat saanman tumingin ay gumagapang ang lupa sa dami ng insekto. Para sa amin ay halos ganoon din ang ilog, sapagkat nagkaroon kami ng pribilehiyong malabhan ang aming mga damit, dahil ito ang unang tubig na nakita namin, mula nang umalis kami sa Baybayin, na talagang malinis para panlaba. Habang patuloy kaming naglalakbay pakanluran, pumapasok kami sa lupaing parang parke, na natatakpan ng mas maiikling uri ng damo; at dito at doon ay may mga kumpol ng puno, na nagbibigay ng maganda at walang katapusang pagkakaiba-iba sa tanawin.

Pagdating namin sa mga pampang ng ilog Wami, sa unang pagkakataon ay napalapit kami sa mga buwaya. Nakahiga sila at nagpapainit sa araw sa mga pampang ng ilog, o sa maliliit na pulo sa gitna ng ilog. Marami sa kanila ay dalawampu hanggang dalawampu't limang talampakan ang haba. Kailangang mag-ingat nang husto ang mga katutubo sa pag-igib ng tubig, sapagkat maraming babae ang namamatay habang kumukuha ng kinakailangang tubig para lutuin ang kanilang dawa at iba pang butil na itinatanim nila sa mga lugar na ito. Napakahusay lumangoy ng buwaya, at nakakakilos ito sa

ilalim ng tubig nang napakabilis. Kapag nakahiga nang tahimik sa ibabaw ng mabagal na ilog na may lumot, halos hindi mapansin ang malaking reptilya ng mga nauuhaw na hayop ng gubat na bumababa sa ilog para uminom. Laging alisto ang buwaya, at sa sandaling makita nito ang mga hayop, tahimik itong sumisisid sa ilalim, at lumalangoy patungo sa lugar kung saan sila umiinom. Sa isang hampas ng makapangyarihang buntot nito, pinatutumba nito sa tubig ang isa sa mga hayop; at pagkatapos, sinusunggaban ito nang hindi bumibitaw, at inilulubog sa ilalim ng tubig hanggang malunod, at pagkatapos ay dahan-dahang kinakain ang biktima.

Kamangha-mangha ang lakas ng panga ng buwaya, at kapag nahuli na ang biktima ay wala nang pagkakataong makatakas. Sinasabi sa akin ng mga katutubo na kung minsan ay tahimik na sinusunggaban ng buwaya ang ilong ng kalabaw habang umiinom, at hinihila ang hayop sa ilalim ng tubig nang hindi na ginagamit ang buntot. Pero ang matinding hampas ng buntot ang karaniwang paraan upang mailubog sa tubig ang mas maliit at mas alistong antelope. Natitigilan ang biktima at nawawalan ng lakas dahil sa bilis at lakas ng pagsalakay. Sa mga pampang ng ilang ilog, marami ang itlog ng buwaya. Humuhukay ang reptilya ng butas sa buhangin, at nangingitlog ng tatlumpu hanggang apatnapung malalaking itlog, tinatabunan ito ng maluwag na lupa, at iniiwan upang mapisa sa init ng araw. Maraming maliliit na hayop ang mahilig sa mga itlog na ito, at hinuhukay at kinakain ang mga ito, kaya nababawasan ang supling ng mga nakasisindak na reptilyang ito.

Nang makarating kami sa mas mataas na lugar, nakita naming mas bukas ang lupain, at hindi na kasindami ang mga latian gaya noong unang bahagi ng aming

paglalakbay; at dahil dito ay naging higit na kaaya-aya at hindi nakapapagod ang paglalakbay. Dumami ang pagkain, kaya nakapagdadagdag ang aming mga kargador ng kanilang suplay dalawa o tatlong beses isang linggo, sa pamamagitan ng paghimok sa mga katutubo na ipagpalit ang kanilang dawa at kamote sa maliliit na piraso ng kaliko at mga hibla ng abaloryo. Bago kami umalis sa isla ng Zanzibar sa Baybayin, nakakuha kami ng ilang karga ng iba't ibang kulay na abaloryo at asul at puting kalikong galing India. Bawat kargador ng karabana ay tumatanggap ng dalawang yarda ng telang ito, o sampung hibla ng abaloryo tuwing pitong araw, na ipinambibili ng pagkain sa iba't ibang tribong aming dinaraanan. Nagsasama-sama ang mga lalaki nang pito o walo bawat grupo sa pagluluto, kaya nakakakuha sila ng mas maraming uri ng pagkain kaysa kung bawat isa ay bibili at magluluto ng sarili niya.

Sa gabi, kapag nakasindi na ang mga siga ng kampo, ang aking asawa, na araw-araw ay lalong humuhusay sa wika, ay ginugugol ang kaniyang oras sa pagsisikap na ipahayag sa mga kargador ng karabana ang ilang kaakit-akit na bahagi ng katotohanan ng Ebanghelyo, na tila mainit na tinatanggap ng mga lalaking ito na kalahating-mabangis, na karamihan ay naging alipin ng mga Arabe sa baybayin at napasailalim, nang matagal o sandali, sa impluwensiya ng Islam. Pagdating namin sa isang distritong tinatawag na N'guru, halos hindi pa namin naitatayo ang tolda at naaayos ang kampo para sa gabi, nang dumating ang pinuno ng lugar kasama ang maraming kasama, dala ang regalong isang malaki at matabang tupang malapad ang buntot para sa "Puting tao." Lagi kaming natutuwa kapag pumapasok ang mga katutubo sa aming kampo, sapagkat binibigyan kami

nito ng pagkakataong makausap sila nang kaunti, sa wikang aming pinag-aaralan, at naiintindihan nang kaunti ng ilan sa kanila.

Matapos naming magbigay ng katumbas ng regalong dinala, gumawa ang pinuno ng isang napakaseryosong panukala na talagang tumakot sa akin. Sinabi niya na sa kanilang bayan, kapag may dayuhang dumadalaw sa kanila, kaugalian nilang magpalitan ng asawa, at dadalhin niya ang kaniyang tatlong asawa sa aming kampo, upang makapili ang aking asawa kung sino ang gusto niya kapalit ko. Mahinahong tumanggi ang aking asawa at inilipat ang usapan sa mas kawili-wiling paksa. Ipinaliwanag niya ang turo ng Anak ng Diyos tungkol sa pagkakaroon ng iisang asawa lamang, at ang mas malaking kaligayahang dulot nito. Tila tuwang-tuwa ang mabait na matanda sa mas matataas na kaisipang ipinaliwanag sa kaniya nang hayagan, at naghiwalay kaming matalik na magkaibigan.

Hanggang noon ay medyo maayos ang aking kalusugan, kahit naglalakbay sa napakaputik na lupaing puno ng lagnat, pero sa sumunod na araw ng aming paglalakbay ay malubha akong nilagnat. Hindi itinuturing na mabuti, kapag tinamaan ng malaria, na manatiling nakakampo sa iisang lugar; at dahil dito, at sa iba pang dahilan, mas mabuting magpatuloy hanggang sa aming destinasyon. Isang duyan ang itinali sa isang tukod, at tuwing umaga sa pagbubukang-liwayway ay inaalis ako sa aking higaang pang-kampo at inihihiga sa duyan, na binubuhat ng apat na kargador. Hindi mailarawan ang hirap na tiniis ko kapag mataas na ang araw sa langit. Ang pag-alog at pag-ugoy ng duyan ay, para sa akin, napakasakit nang hindi masabi. Inutusan ang mga kargador na buhatin ako na laging nakaharap ang aking mukha sa

direksiyong aming pinupuntahan, maliban kapag umaakyat sa matarik na dalisdis, kung kailan dapat nilang baligtarin ang duyan upang hindi mas mataas ang aking mga paa kaysa sa aking ulo. Pero kung minsan, kapag paakyat mula sa malalalim na bangin, napakakitid ng landas, at napakakapal ng palumpong sa magkabilang panig, kaya imposibleng makaikot ang mga lalaki; kaya mas mababa ang aking ulo kaysa sa aking mga paa, isang napakahirap na posisyon para sa taong hapo na sa lagnat.

Paminsan-minsan, kapag may mga hadlang sa landas, o tumatawid kami sa madulas na lugar pagkatapos umulan, natitisod o nadudulas ang isa sa mga bumubuhat sa akin, kaya bumabagsak ako sa lupa, at hindi na rin bago na tumama ang duyan sa mataas na tuod ng puno, na nagdudulot ng malakas na pagkayanig sa katawan. Araw-araw ay lumalala ang mga atake ng lagnat, at lalong tumitindi ang aking panghihina at pagkahapo. Ginamot ako ng aking asawa ng quinine, na noong mga panahong iyon ay itinuturing na lunas sa lahat ng uri ng lagnat na malaria. Kakaunti lamang ang lubos na nakauunawa kung gaano kabilis mapabagsak ng dakilang salot na ito ng tropiko ang pinakamalakas na katawan ng tao. Nakatatakot ang bilang ng mga namatay na Misyonero, sa silangan at kanlurang Equatorial Africa, sa nakalipas na dalawampu't limang taon, kaya inilarawan ang Central Africa bilang "ang libingan ng puting tao."

Ang yumaong si Henry Drummond, sa pagtukoy sa bagay na ito, ay nakaaantig na nagkuwento ng kaniyang karanasan nang una siyang pumasok sa Scottish Mission Station, malapit sa lake Nyassa, — "Isang maayos na landas sa isang maliit na hardin," sabi niya, "ang

patungo sa pamayanan, at lumapit ako sa pinakamalaking bahay at pumasok. Iyon ang bahay ng punong Misyonero. Napakalinis nito; may mga kasangkapang Ingles sa silid, isang kahon ng gamot; may mga pamilyar na pinggan sa mga aparador, mga aklat na nakakalat, pero walang Misyonero roon. Pumunta ako sa sumunod na bahay — iyon ang paaralan, naroon ang mga bangko at ang pisara, pero walang mag-aaral at walang guro. Lumipat ako sa sumunod, iyon ang pandayan; naroon ang mga kasangkapan at ang mga palihan, pero walang panday. At ganoon din sa sumunod, at sa sumunod pa, lahat ay maayos, at lahat ay walang laman. Pagkatapos ay lumapit ang isang katutubo at inakay ako nang ilang yarda papasok sa gubat. At doon sa gitna ng mga punong mimosa ay may apat o limang libingan. Ito ang mga Misyonero."

Ang ganitong kuwento ay mauulit nang maraming beses sa iba't ibang bahagi ng Equatorial Belt. Isang tanikala ng mga libingang Ingles ang nakaunat mula silangan hanggang kanluran ng Dakilang Kontinente. Ang pinakamalakas at pinakamatipunong atleta ay nagiging biktima, kasindali ng taong mahina at maselang ang katawan. Pagkatapos ng isang linggong paglalakbay sa duyan, bagaman lubha akong nangayayat, sapat na ang paglaya ko sa sakit upang matamasa ang tanawin, habang binubuhat ako ng mga lalaki sa aming araw-araw na paglalakad. Pumapasok na kami ngayon sa mas maburol na lupain, at papalapit na sa distritong pinagtalagaan sa amin ng Church Missionary Society. Dalawang Misyonero ang naroon na sa distritong ito nang maikling panahon, at ang isa sa kanila ay inutusang pumunta sa Uganda, habang tahasang hiling

ng Kalihim ng Misyon na tumulong ang isa pa sa gawain sa isang katabing tribo, at kami naman ay manirahan sa Mamboia Station, na iniwan ng mga lalaking ito.

Isang araw, pagdating namin sa kampo, dumating ang ilang mensahero na may dalang liham mula sa nakatatanda sa mga Misyonerong ito, na nagsasabing dapat kaming bumalik sa Baybayin, sapagkat dalawa lamang ang bahay ng Misyon, at kaya wala nang lugar para sa iba pang Misyonero. Nagpadala ng pagbati ang aking asawa, at sumagot sa pamamagitan ng mga katutubong mananakbo na hindi gaanong mahalaga sa amin ang bagay ng tirahan, at hindi ito hadlang sa gawaing Misyonero; at magagamit namin ang aming tolda bilang tirahan pansamantala, habang isinasagawa namin ang mga utos ng Home Committee. Pagkalipas ng dalawang araw, dumating kami sa bakuran ng istasyon ng Misyon. Ang mga bahay ng Misyon ay nasa hindi kalayuan mula sa tuktok ng isang mabundok na lugar kung saan nakausli nang kitang-kita ang malalaking bato sa mukha ng burol. Sa ilang lugar, sa pagitan ng mga nakausling batong ito, tila may malalim na matabang lupa, na inanod mula sa tuktok ng burol. Binakuran ang mga lugar na ito, at ginawang masaganang hardin ng mga gulay na Ingles.

Nahirapan ang mga bumubuhat sa akin na akyatin ang mahabang paikot-ikot na landas paakyat sa burol, bagaman hindi na gaanong mabigat ang aking timbang noon, sapagkat ginawa akong parang kalansay ng lagnat. Napakalaki ng aking tuwa nang ihiga nila ako sa beranda ng isa sa mga gusali ng Misyon. Isang bahagi ng pinakamalaking bahay ang buong-pusong ibinakante para sa amin, at ginawa ng nakababatang Misyonero sa istasyon ang lahat ng makakaya upang malugod kaming

tanggapin. Pagkatapos ng isang araw na pahinga, pinabalik na ang aming mga kargador sa baybayin, at bawat lalaki ay tumanggap ng sapat na kalakal-pamalit upang makabili ng pagkain sa daan pababa.

Ang Istasyon ng Mamboia ay medyo malusog na lugar; pero ang pinakamalaking kapintasan nito ay ang malayong agwat nito sa mga katutubo, na naninirahan sa mga kapatagan sa ibaba, at sa gitna nila kailangang gawin ang gawain. Wala kaming mailagay sa aming dalawang walang-lamang silid maliban sa dalawang higaang pang-kampo at ilang kahon. Napakapabaya ng katutubong kusinero ng karabana sa aming magagaang lutuang enamel habang paakyat kami, kaya tumutulo na ang mga ito ngayon, at kinailangan naming maging manghihinang at ipaayos ang mga ito.

Hindi nagtagal pagkarating namin sa Istasyon, nagkaroon kami ng pribilehiyong makilala si Dr. Baxter, ang Field Secretary ng Misyon, na ang istasyon sa Mpwapwa ay mga limampung milya mula sa amin. Siya at ang kaniyang asawa, nang mabalitaan ang aming pagdating, ay dumalaw sa amin at nakipagpulong tungkol sa gawain sa distrito. Pagdating niya sa aming istasyon, muli akong napabagsak ng napakatinding lagnat, at ginawa niya ang lahat ng makakaya upang maibsan ang aking kalagayan. Hindi pa kami nakatagpo sa Africa ng taong mas katulad ni Cristo kaysa kay Dr. Baxter — isang napakatapat na tagasunod ng Tagapagligtas, isang tapat na doktor, isang hindi napapagod na tagapag-alaga at isang mahusay na kusinero. Sa pagpapala ng Diyos, unti-unti akong lumakas, at hindi nagtagal ay sumama na ako sa aking asawa sa gawain ng istasyon. Ang pag-aaral ng wika ang una at pinakamahalagang tungkuling itinakda namin sa

aming sarili. Napakabagal ko rito, pero mabilis na umunlad ang aking asawa sa pagkadalubhasa sa tila hindi maintindihang mga wika ng iba't ibang tribo. Tuwing umaga ay may pulong kami sa aming silid-kainan. Wala namang gaanong kasangkapang nakahahadlang, at nakaupo nang patingkayad sa sahig ang aming mga katutubo. Bihira kaming magkaroon ng higit sa labinlima hanggang dalawampu sa mga pulong na ito, na binubuo ng mga Wasagara at Wanyamwezi, at isa o dalawang manggagawang Swahili sa istasyon.

Ang pagkabagot ng aming araw-araw na gawain ay naputol, isang araw, sa kasiya-siyang pagdating ni Rev. P. O'Flaherty ng Uganda, na pauwi para sa kaniyang bakasyon. Ang kagalang-galang na taong ito ay nanumbalik mula sa Iglesia Romano Katoliko sa Ireland. Sa kaniyang mahaba at nakalaylay na balbas at sa kaniyang makulay na pantalon at dyaket, na tinagpi ng sarili niyang mga kamay, mukha siyang tunay na "Hari ng Ilang." Marami siyang naikuwento sa amin tungkol sa malalaking hirap at tagumpay ng gawain sa Uganda. Madaldal siya, prangka at tahasan magsalita, pero isang taong may malapit na lugar sa kaniyang puso para sa gawain ng Diyos at sa Kaharian ni Cristo sa Africa. Nagdadala siya ng sigla at liwanag saanman siya magpunta. Sa kaniya ay laging kita ang tapat na diwang Irish. Pagkatapos ng maikli at napakapakinabang na pananatili sa amin, ipinagkatiwala namin siya sa Diyos, at nagpatuloy siya sa kaniyang daan patungo sa Baybayin.

Hindi namin akalain, nang kami'y magpaalam, na hindi na namin muling makikita ang kaniyang mukha sa mundong ito. Labis siyang pinahirapan ng lagnat ng Africa, at sa kaniyang pag-uwi ay muli siyang inatake

nang malubha ng malaria. Ginawa ng doktor ang lahat ng makakaya para sa kaniya, pero namatay siya sa barko, at inilibing sa Red Sea. Lubos kaming nakiramay sa asawa at mga kamag-anak na sabik na naghihintay sa kaniyang pagbabalik sa sariling bayan.

Bagaman ang aming panahon noong mga unang araw ay pangunahing nakalaan sa pag-aaral ng wika, karaniwan pa rin kaming lumalabas araw-araw sa mga nayon ng mga katutubo, nagsisikap na maging pamilyar sa kanila at sa kanilang paraan ng pamumuhay, upang mas maging handa kami sa wastong paghahatid sa kanila ng Mensaheng aming dinala.

Isang araw, habang nasa hindi kalayuan mula sa Istasyon, nagkaroon ang aking asawa ng kamangha-manghang karanasan sa isang malaking ahas. Malalim ang kaniyang pag-iisip sa harap ng libingan ng isang Misyonero, na ilang linggo pa lamang ang nakararaan ay pinatay ng lagnat na malaria. Nakatayo siyang nangangarap nang gising sa tabi ng libingan, iniisip ang mataas na pag-asang dala ng yumao nang pumunta ito sa larangan ng Misyon, at kung gaano kabilis binawi ang kaniyang buhay, nang marinig niya sa kaniyang likuran ang isang kakaibang kalansing, at paglingon niya ay nakita niya ang isang ahas na di-pangkaraniwang malaki ang ulo na papalapit. Ang kakaiba at nakasisindak na ingay ng reptilya ay sandaling nagpatigil sa kaniya sa kinatatayuan; at pagkatapos, nang maunawaan niyang wala siyang laban, tumalon siya pagilid at tumakbo sa Istasyon para kunin ang kaniyang baril. Pagbalik niya sa lugar, nakita niyang nawala na ang malaking ahas. Bagaman dalawampu't limang taon na siya ngayon sa Central Africa, hindi pa siya nakakita ng isa pang ahas na kauri nito.

Nalaman namin na ang tribong Wasagara, na naninirahan sa distritong ito, ay naniniwala sa isang Kataas-taasang Nilalang at sa buhay pagkatapos ng kamatayan. Pero wala silang anumang seremonyang maituturing na pagsamba. Sa paligid ng mga nayon ay may itinayo rito at doon na napakaliit na dambana, mga tatlong talampakan ang taas at dalawa ang lapad, na gawa sa ilang patpat at damo. Dito sila paminsan-minsang naglalagay ng handog na butil o iba pang pagkain, na kanilang inihahandog sa Dakilang Nilalang. Ang mga handog na ito ay kumakatawan sa pasasalamat ng kanilang puso sa Diyos na tumustos sa kanilang mga pangangailangan, at sa pamamagitan nito ay humihiling sila sa Kaniya ng Kaniyang kagandahang-loob at kapatawaran.

Ang mga pabilog na tirahan ng mga katutubong ito, na gawa sa maninipis na murang puno na pinagbigkis at tinakpan ng damo, ay mga labindalawang talampakan ang lapad, at siyam na talampakan ang taas sa gitna, at mula roon ay pahilig itong bumababa hanggang sa lupa. Sa mga kubong ito ay kakaunti lamang ang kasangkapan o gamit ng anumang uri. Isang palayok na luwad, isang tinuklap na balat ng upo para pang-igib ng tubig, kasama ang ilang sibat, pana at palaso ang pangunahing kagamitan ng mga simpleng tahanang ito. Ang pumasok at lumabas sa gitna nila ay parang nabuhay bago pa umupo ang unang Faraon sa trono ng Egipto, at matiyak nang lubos na, sa bahaging ito ng mundo man lamang, "Kaunti lamang ang kailangan ng tao rito sa lupa."

Sa kabila ng tila malaking agwat ng makabagong taga-Europa at ng katutubo, "iisang angkan ang buong mundo." Kapag lubos na naming natutuhan ang iba't ibang wika ng mga tribong ito, at nakauupo kami nang

tahimik at nakikipag-usap sa kanila, napakabilis naming nauunawaan na sila'y mga miyembro ng iisang dakila at pandaigdigang pamilya Niya, na ginawa mula sa isa ang bawa't bansa ng mga tao upang manirahan sa ibabaw ng buong lupa. Mayroon din silang hindi maipahayag na pagnanais, na naranasan din natin, na silipin ang hinaharap at makita ang nasa kabila: ang parehong kamalayan sa kasalanan at pagkakasala: ang parehong masidhing pagnanais na ipinahayag sa mga salita ni Job, "Oh, kung maalaman ko kung saan ko masusumpungan SIYA." Nakasulat ang pagnanais na ito sa kanilang puso, at mayroon silang balisang paghahanap ng kapayapaan at kapatawaran, na makikita sa kanilang pagnanais na makiusap sa Makapangyarihan sa pamamagitan ng mga handog na bunga ng lupa, na, gaya ng kay Cain, ay iniaalay nila sa Kaniya sa kanilang maliliit na dambana.

Noong mga araw na iyon sa puso ng malungkot na Africa, nang kakaunti pa lamang ang mga Misyonero o manlalakbay, hindi maisip na kagalakan ang makatagpo ng isang lalaking maputi ang balat ng anumang lahi. Kaya labis-labis ang aming tuwa nang, isang araw, isang karabanang pag-aari ng isang taga-Europa ang nagkampo malapit sa istasyong aming tinitirhan. Isa siyang manlalakbay na German, nagngangalang Giesikie, na ipinadala sa Central Africa ng isang kumpanya sa Hamburg upang bumili ng garing mula sa mga katutubo ng loob ng lupain. Siya ang kauna-unahang mangangalakal na taga-Europa na pumasok sa bahaging ito ng Africa. Buong-puso namin siyang inanyayahan sa aming bahay. Napakahaba at napakakawili-wili ng aming naging usapan tungkol sa aming mga karanasan sa Africa!

Napakabilis ng aking asawa sa pag-alam sa espirituwal na kalagayan at pangangailangan ng mga taong kaniyang kinakausap, at lagi siyang naghahanap ng pagkakataong magsalita para sa kaniyang Panginoon. Sinasabi ni Cristo sa Kaniyang mga tagasunod na binago, "Kayo'y magiging mga saksi ko" — mga saksi hindi lamang sa malalayong pagano kundi pati sa sarili nating kamag-anak at kadugo, sa mga taong kapareho natin ng kulay at lahi. Nang araw na iyon, gayunman, kinailangan ng aking asawa na humukay nang malalim, sapagkat ang aming panauhin ay hilig sa kawalang-pananampalataya at agnostisismo. Gayunman, lumaki siya sa isang tahanang Cristiano, at sinabi niya sa amin na iginagalang niya ang relihiyon ni Cristo na tapat na sinusunod ng kaniyang ama, at sinabing naniniwala siyang ang kaniyang ama ang pinakamabuting tao sa Hamburg. Nananabik ang aming puso para sa kaligtasan ng binatang ito, na kaaalis lamang sa tahanan ng kaniyang mga magulang, at ngayon ay papasok sa isang larangan ng trabaho na napakaraming panganib at hirap, at kung saan napakawalang-katiyakan at hindi ligtas ang buhay. Labis siyang naantig nang ikuwento ng aking asawa ang kaniyang sariling kabataan sa ateismo at kawalang-pananampalataya, at kung paano nagbago ang buong takbo ng kaniyang buhay nang tanggapin niya si Jesucristo bilang kaniyang sariling Tagapagligtas. Kinabukasan ay nagpaalam kami sa aming kaibigan, na tila nag-aalinlangan sa pagitan ng dalawang isipan, at siya at ang kaniyang mga tauhan ay nagpatuloy sa susunod na pagkakampuhan.

Nang hapon ng araw na iyon, napansin naming nawawala ang isa sa aming mga batang lalaki. Isa siyang maliit na bata na mga sampung taong gulang, na

upang makatakas sa kaniyang among nag-aalipin sa Zanzibar, ay palihim na sumama sa aming karabana at umakyat kasama namin sa loob ng lupain. Tinuturuan ko siyang bumasa, at malaki ang aking malasakit sa kaniya, sapagkat napakatalinong bata niya. Sa pagkakataong ito ay hindi siya makita saanman sa istasyon, at dahil mahilig siyang maglakbay, inakala naming baka sumama siya sa karabana ng German na mangangalakal. Bagaman palubog na ang araw, at labinlimang milya ang layo ng susunod na pagkakampuhan, umalis ang aking asawa upang abutan ang kampo, umaasang matatagpuan ang bata sa gitna ng mga kargador. Limang oras na lakad iyon sa magaspang, alun-alon at, sa ilang bahagi, matarik na lupain, na maraming maliliit na sapang tatawirin. Nakarating siya sa kampo ilang sandali pagkalubog ng araw at nalamang wala roon ang bata. Gayunman, mainit siyang tinanggap, at inanyayahang magpalipas ng gabi; at natuwa siyang gawin ito, sapagkat nakita niyang labis na nababahala ang kaniyang kaibigan tungkol sa usapan nila tungkol sa pagbabalik-loob.

Hindi nagtagal ay magkatabi silang nakaupo sa isang maliit na natitiklop na mesa sa tolda, masayang nag-uusap habang kumakain ng hapunang dinala ng katutubong kusinero mula sa siga. Pagkatapos ng pagkain, kinailangang ayusin ang kampo para sa gabi, at naglatag ng tinabas na damo sa tolda bilang pansamantalang dagdag na higaan. Wala nang panahon ang aking asawa na dalhin ang kaniyang higaang pang-kampo o anumang gamit, at isang kargador lamang ang isinama niya upang magdala ng kinakailangang riple at bag ng bala. Nang maayos na ang lahat para sa gabi, at masiglang nagliliyab ang mga siga sa kalungkutan ng

gubat, nakahilig sa tolda ang dalawang binatang taga-Europa, at nag-uusap tungkol sa mga bagay na may kinalaman sa karaniwang buhay at sa walang hanggang kapalaran.

Ibinuhos ng German na manlalakbay ang laman ng kaniyang loob sa aking asawa, at sinabing nakiusap sa kaniya ang kaniyang ama na ibigay ang kaniyang puso sa Diyos bago siya umalis patungo sa Central Africa. Nang makita ng ama na walang saysay ang lahat ng kaniyang pakiusap, binigyan niya ang kaniyang anak ng isang Bibliya bilang regalo sa paghihiwalay, at sinabi sa kaniya na sa aklat na iyon ay matatagpuan niya ang pinagmumulan ng buhay na walang hanggan. Pero hindi sinasadyang naiwan ang Bibliya sa Zanzibar. Ipinayo sa kaniya ng aking asawa na mas mabuting ibigay na niya, doon mismo at sa sandaling iyon, ang kaniyang puso sa Tagapagligtas, at tanggapin si Jesucristo bilang kaniyang personal na Manunubos. Sandali niyang sinikap na iwasan ang usapan at ipagpaliban ang pagpapasiya, pero sa wakas ay pinahintulutan siya ng Diyos, nang gabing iyon, na tanggapin ang Tagapagligtas ng kaniyang ama bilang sarili niyang Tagapagligtas. Malapit na sa hatinggabi nang lumuhod sila nang magkasama at ipinagkatiwala ang kanilang sarili sa Diyos sa panalangin, at hindi nagtagal ay pumikit ang mga mata nilang dalawa sa nakapagpapaginhawang tulog.

Sa maagang pagbubukang-liwayway ay nagpaalam sila sa isa't isa nang may pagmamahal at naghiwalay ng landas. Pag-uwi ng aking asawa, pinadalhan niya ito ng kopya ng Bagong Tipan; at nang matanggap ito, sumulat siya sa amin ng liham ng taos-pusong pasasalamat sa aming malasakit sa kaniya, at muling pinagtibay ang

kaniyang pasiyang sumunod kay Cristo. Pagkalipas ng ilang buwan, nabalitaan namin ang malungkot na balitang malupit siyang pinatay malapit sa Tabora, habang nakahiga sa kaniyang tolda. Sumulat kami sa kaniyang mga magulang sa Hamburg, ipinaalam ang malungkot na balita, at inaliw sila sa balita ng pagbabalik-loob ng kanilang anak. Sumagot ang nagdadalamhating ama, at sinabi sa amin na nakatanggap siya ng liham mula sa kaniyang anak, na isinulat bago ang pagpatay; at nagkaroon din siya ng kagalakang mabasa, sa talaarawan ng kaniyang anak, ang buong detalye ng pagbabago sa puso at buhay nito, at kung paano kami nito nakilala sa paglalakbay papasok sa loob ng lupain. Inilalakip ko ang kopya ng napakaantig na liham ng ama na natanggap namin mula sa Germany:

Kellinghusen, ika-8 ng Hulyo, 1888.

Kay Rev. Stuart Watt.

Kagalang-galang na Ginoo,

Ipinahahayag ko sa inyo ngayon sa unang pagkakataon ang aking pasasalamat sa liham na ipinadala ninyo sa akin. Sa ilang antas ay alam na namin ang balitang nilalaman ng inyong liham, sapagkat hindi lamang ako sinulatan ng aking mahal na si Hermann, kundi isinulat din niya ito sa kaniyang talaarawan. Dahil naging kaibigan ninyo ang aming mahal na anak, mauunawaan ninyo kung gaano kasakit sa amin ang pagkawalang ito. Nagtatanong ang puso, "Panginoon, bakit Mo kami ginanito?" Gayunman, nararapat sa aming maging matiisin, sapagkat alam naming ang mga daan ng Panginoon ay hindi matarok. Umaasa at naniniwala kaming mabuti ang kalagayan ng aming anak. Ipinadala

siya ng Diyos sa Madilim na Kontinente upang dalhin siya sa Kaniyang sarili, at wala na akong alinlangan ngayon na tinanggap niya ang biyaya ng Diyos at kasama na Niya sa Kaniyang Kaharian. Apat na anak na, at ngayon ang aming Hermann, ang nauna na sa amin. Ang sinabi ni Hermann sa inyo tungkol sa akin ay naglalarawan sa magandang liwanag ng kaniyang pagmamahal sa akin. Ang totoo, ako'y isang abang makasalanan at sa biyaya lamang sa pamamagitan ng mga merito ng ating Panginoon at Tagapagligtas na si Jesucristo ako naligtas. Hindi marami ang masasayang araw ng aming Hermann sa Africa. Labis siyang nagdusa sa lagnat, at marami pang ibang hirap dahil sa kapritso ng pinuno, at ng iba pa sa Tabora, na nauwi sa wakas sa kaniyang pagkapatay. Kahit minsan ay hindi siya nagreklamo sa kaniyang mga liham o sa kaniyang talaarawan. Hindi ko na kailangang sabihin ang lahat ng ito sa inyo, na sa sarili ninyong karanasan ay lubos na nakakakilala sa Central Africa. Madalas akong mamangha sa dakilang pag-ibig ng mga Misyonerong nagsasakripisyo ng sarili upang dalhin ang Ebanghelyo sa mga pagano. Sa ngalan ng aking mahal na Hermann, ibinabalik ko sa inyo at sa inyong asawa ang aking pasasalamat sa lahat ng kabutihang ipinakita ninyo sa kaniya. Gantimpalaan nawa kayo ng Diyos dahil dito. Kasama ang pinakamainit na pagbati mula sa aking pamilya at sa akin, ako ay nananatiling,

Lubos na tapat sa inyo,

(Nilagdaan) A. Giesikie.

Kabanata 4: Nagbabagong Tanawin ng Buhay

Sa aming paglalakbay sa paligid ng mga burol ng Usagara, habang sinisikap naming mapalapit sa mga tao at maihatid sa kanila ang Mensahe ng Ebanghelyo, nakatagpo kami ng isang napakakawili-wiling pangkat ng mga katutubo, na tinatawag na Wakamba. Ang maliit na pangkat na ito ay nanggaling sa mas hilagang lugar noong panahon ng taggutom, at dahil tuluyan silang nahiwalay sa pangunahing bahagi ng kanilang tribo, nahadlangan ang kanilang pagbabalik ng mababangis at palipat-lipat na Wahumba — isang sangay ng angkang Masai. Dahil naputol sila sa ganitong paraan, nanirahan sila sa gitna ng tribong Wasagara, na lubhang naiiba sa kanila sa kasanayan, ugali at anyo ng katawan, pero kasama nila, gayunman, ay namuhay sila nang napakapayapa — isang kalagayang nagpapakita nang malinaw ng pagkamapagpatuloy at mapayapang kalikasan ng mga Wasagara.

Mahiyain at malihim ang mga Wasagara, samantalang matapang at makisig ang mga Wakamba, at napakahusay sa pana at palaso. Ang malaking bahagi ng kanilang panahon ay tila nakalaan sa pangangaso. Sa gitna ng mga taong ito, hindi kami gaanong nahirapang tipunin ang medyo maraming tao sa gubat, upang marinig ang kaunti tungkol sa mabuting balitang dala namin sa kanila. Pagbalik namin, isang araw, sa aming istasyon mula sa isa sa mga biglaang pulong na ito sa gubat, natuwa kaming mabalitaan na isang karabana ng Misyon ang kararating lamang mula sa bayan ng Unyamwezi. Ang makatagpo ng isang nagpapasan ng

bigat at init ng araw sa ibang bahagi ng larangan ng gawaing Misyonero ay malaking pahinga sa nakababagot na takbo ng aming araw-araw na buhay, at nakagiginhawa sa aming puso gaya ng oasis sa pagod na taga-Egipto sa kaniyang paglalakbay sa Sahara.

Kaya buong galak naming tinanggap ang pagdating ni Mr. Blackburne, na naglilingkod sa gitna ng mga Wasukuma, sa timog na dulo ng Lake Victoria Nyanza. Pagdating niya sa aming istasyon, mukha siyang taong nakahawak sa makulay na balabal ni Jose. Noong mga unang araw na iyon sa Central Africa, hindi posibleng maglakbay na maraming damit; at dahil sa pagkasira sa magaspang na buhay ng paglalakad sa gubat, mabilis na nasisira ang damit. Kinailangang maging sastre at sapatero ng bawat isa paminsan-minsan, at hindi laging maganda ang kinalalabasan. Hindi na bago ang makakita ng Misyonero na nakasuot ng madilim na dyaket at pantalon, na tinagpian ng mga piraso ng kaliko o iba pang tela na iba-iba ang kulay.

Sabik nang umuwi si Mr. Blackburne, at isang gabi lamang siyang nanatili sa amin, at pagkatapos ay nagpatuloy na patungo sa Baybayin. Sa kaniyang pagbabalik sa Africa pagkatapos ng bakasyon, naglakbay siya paakyat kasama ang bagong-hirang na Obispo Parker (kahalili ni Hannington). Kararating pa lamang nila sa timog na dulo ng Lawa nang mabagsak si Blackburne ng matinding lagnat, at nang walang gaanong palatandaan ng kamatayan, bigla siyang natulog kay Jesus. Nagpadala si Obispo Parker ng ilang mananakbo sa Baybayin, dala ang mensaheng ipadadala sa London sa pamamagitan ng kable, na nagpapaalam na pumanaw na ang kaniyang kasama sa gawain.

Kaagad pagkatapos, ang Obispo mismo ay malubhang nilagnat, at napakabilis ng takbo ng sakit, kaya sa loob ng apatnapu't walong oras ay namatay rin siya sa malupit na salot na ito ng tropikal na Africa. Ang mensaherong may dalang balita ng kaniyang kamatayan ay mabilis na nakahabol sa iba pang mananakbo, kaya ang malungkot at trahedyang balita ng halos sabay na pagkamatay ng dalawang medyo batang manggagawang ito sa Africa ay umabot sa sariling bayan nang sabay. Ang madalas na pagkamatay ng mga manggagawa sa Central Africa noong mga araw na iyon ay nagpadama sa amin kung gaano kabilis matatapos ang aming mga pagkakataon, at kung gaano kailangang maging masipag sa pagpapalaganap ng mensahe ng Ebanghelyo, na siyang ipinunta namin sa lupaing iyon upang ipahayag. Mula sa aming istasyon sa tuktok ng burol, natatanaw namin nang labinlima hanggang dalawampung milya ang alun-alon at makahoy na mga lambak sa ibaba, kung saan nakakalat ang maraming nayon — mga bukiring maputi na upang anihin. Madalas, kapag umaalis kami sa istasyon sa burol at bumababa upang makita ang ilang tao, at pagkatapos ay umaakyat muli nang pagod na pagod sa gabi, hindi namin maiwasang madama na ang malaking bahagi ng aming panahon at lakas ay naubos sa pag-akyat at pagbaba.

Iminungkahi na magtayo kami ng sub-station sa lambak, sa gitna ng mga tao, at nang may nag-aalab na puso ay sinimulan namin ang gawaing ito. Matapos ang ilang paglalakbay sa distrito, sa wakas ay pumili kami ng napakagandang lugar sa isang bahagyang mataas na bahagi ng gubat, kung saan maraming tao ang madaling maabot. Itinayo namin ang aming mga tolda sa napiling lugar, at ilang katutubo ang pinapunta upang pumutol

ng mga puno at kawayan para sa pagtatayo, at ang iba ay pumutol ng damo para sa pag-atip ng bubong. Nasimulan na ang pagtatayo at napakaganda ng takbo nito, nang tumigil ang lahat dahil tinamaan ang aking asawa ng matinding atake ng malaria.

Araw-araw ay tumataas ang lagnat at lalong halata ang kaniyang pagkahapo, habang nakahiga siyang nagpapabiling-biling sa hirap, nasa bingit ng kamatayan. Gabi-gabi ay nakaupo ako sa tabi ng kaniyang higaan sa aming tolda, habang umuungol ang mga leopardo sa paligid ng aming dingding na lona, at umuungal ang mga leon sa nakapaligid na gubat. Labis na pinahirapan ng sakit ang aking asawa, at nagwawala sa pagdedeliryo na dulot ng lagnat, kaya kung minsan ay inihahagis niya ang sarili mula sa kaniyang higaang pang-kampo at nagpupumilit na humiga sa sahig; at ang sahig ng aming tolda ay ang magaspang at hubad na lupa. Ilang araw akong walang pahinga ni tulog. Ang Diyos lamang ang nakaaalam sa matinding pag-aalalang dinanas ko sa mahahaba at madidilim na gabing iyon, at Siya lamang ang makasusukat sa hindi masabing kalungkutan nito.

Nang makita kong walang palatandaan ng anumang pagbuti, ipinasiya kong ipabuhat siya pabalik sa istasyon ng Mamboia, at nagpadala ako ng mga mensahero limampung milya ang layo upang papuntahin si Dr. Baxter ng Mpwapwa upang tingnan siya. Ipinakabit ko ang duyan ng aking asawa sa isang malaking tukod na kawayan, at doon siya inihiga. Para sa pagbubuhat sa kaniya, anim na malalakas na kargador ang itinalaga, na nagpasan ng tukod sa kanilang balikat at binuhat siya sa gubat, patungo sa lumang istasyon. Kararating ko pa lamang sa Mamboia kasama ang aking asawa, nang muli akong tinamaan ng lagnat. Pagdating ni Doktor Baxter,

nakita niya kaming dalawa na napakahina. Sa loob ng maraming araw at gabi ay matiyaga niya kaming inalagaan at, sa sarili niyang mga kamay, nagluto ng magaang lugaw mula sa aming suplay ng Robinson's patent groats, at naghanda ng kaunting sabaw ng baka o anumang pagkaing sa palagay niya ay makakain namin.

Nang matiyak lamang niyang kami'y gumagaling na, saka niya iminungkahing iwan kami, at pagkatapos ay mainit niya kaming inanyayahang pumunta, pagkagaling namin, at magtayo sa isang malusog na lugar malapit sa kaniyang distrito. Pumayag kaming gawin ito sa lalong madaling panahon. Labis kaming pinanghina at pinagod ng lagnat, kaya ilang linggo ang lumipas bago kami nakalakad. Gayunman, nagdaos pa rin kami ng aming maliliit na pulong sa aming sala gaya ng dati, at ng espesyal na pulong tuwing Linggo. Nang muli naming magamit ang aming mga binti, nagtipon kami ng maliit na karabana ng mga kargador at naglakbay patungo sa istasyon ng Mpwapwa. Nalakbay namin ang limampung milya sa loob ng apat na araw, dahil mahina pa kami at hindi pa kaya ang mahahabang lakad; at pagdating namin ay buong-puso kaming tinanggap nina Dr. at Mrs. Baxter, na napakabait sa amin habang kami'y nagpapagaling.

Habang naroon, muling nilagnat ang aking asawa, na muling nagpahina sa kaniya nang husto. Matapos bahagyang gumaling, lumabas siya isang araw para maglakad at, nang manghina at mahilo, humiga siya sa lilim ng isang puno nang walang magawa. Naghintay siya nang ilang sandali hanggang marinig niya ang mga yabag ng katutubo sa malapit, at pagkatapos ay humingi siya ng kaunting tubig sa wikang Chigogo. Ang tanging sagot ay ang tunog ng mabilis na paglayo ng mga

katutubo, na nagmamadaling tumakas. Halatang inakala ng mga katutubo na naghihingalo ang aking asawa at, ayon sa paniniwala ng mga katutubo, ayaw nilang malapit kapag pumanaw na ang espiritu. Gayunman, natupad ng mahinang paghingi ng tubig ang nais na layunin, sapagkat pagdating nila malapit sa istasyon ng Misyon, ikinuwento nila ang kanilang karanasan sa isang katutubong nagtatrabaho sa istasyon; at hindi nagtagal ay nasa tabi na ng aking asawa si Dr. Baxter, may dalang tubig, duyan at mga tagabuhat upang dalhin siya sa Bahay ng Misyon.

Pagkagaling ng aking asawa, hiniling sa kaniya ng doktor na pangunahan ang araw-araw na pulong, sapagkat bagaman maikli pa lamang ang panahon niya sa bansa, napakahusay na niya sa wika; at muli, tuwang-tuwa siya sa pagkakataong maihatid ang mensahe ng kapatawaran at buhay na walang hanggan. Nakita naming mas mahirap abutin ang mga katutubong Wagogo kaysa sa mga tribong Wasagara, Wanguru o Waseguha, sa dakong silangan. Sa mga tao ng Mpwapwa ay araw-araw na ibinigay ang tapat na patotoo, at tiyak na sumunod ang masayang panahon ng pag-aani. Ang Diyos lamang ang makapagbabago ng puso ng tao. Tungkulin nating maging kamanggagawa Niya, sa tapat na pagpapahayag ng Ebanghelyo at pagpapatotoo, napapanahon man o hindi, sa makapangyarihang kakayahan ng Diyos na magligtas.

Pagkalipas ng ilang panahon, dinalaw namin ang mas malayong istasyon sa Ugogo sa Kisokwe, kung saan naglilingkod nang napakatapat si Mr. Cole sa loob ng ilang taon. Dito ay may mahalagang bunga nang naani, at malaki ang pangako ng mas masagana pang ani. Ang mga nanumbalik ay tila tapat sa pagpapatotoo sa harap

ng mga pagano tungkol sa nagliligtas na kapangyarihan ng Panginoong Jesucristo.

Habang naglalakbay sa hilaga ng Mpwapwa, nakatagpo kami ng isang napakakawili-wiling pinuno na nagngangalang N'gunda, na namamahala sa distrito ng Viangi, at naging kaibigan namin siya. Tila sa gitna ng kaniyang mga tao ay nakatagpo kami ng lugar na napakabuti para sa gawaing Misyonero. Pumili kami ng malusog na lugar na pagtatayuan ng istasyon, malapit sa isang mabilis na agos na sapang hindi natutuyo buong taon. Ang mabuting tubig ay napakahalagang bagay sa Central Africa. Labis na nagdusa ang mga Misyonero sa Mpwapwa dahil sa kakulangan ng wastong suplay. Napakalayo mula sa istasyon ang pinag-iigiban nito, at kung minsan ay napakarumi ng tubig kaya talagang hindi na ito magamit.

Si Dr. Baxter, na noon ay kailangang pumunta sa Baybayin, ay ipinaubaya sa amin ang ilan sa kaniyang mga katutubong manggagawa, at kumuha kami ng iba pa, at hindi nagtagal ay itinatayo na ang aming bagong tirahan, sa isang medyo mataas na lugar na nilinis sa gubat na hindi pa nagagalaw. Habang nagtatayo, nakatira kami sa aming toldang walo por sampung talampakan. Sa kalagitnaan ng araw ay halos hindi matiis ang init. Nang matapos ng aking asawa ang pangangasiwa sa pagtatayo ng balangkas ng bahay, at naikabit na ang huling poste sa bubungan, bigla siyang muling nagkasakit ng lagnat na malaria. Tumaas ang kaniyang temperatura sa nakababahalang antas. Sa maraming gabi ay gising ako sa tabi ng kaniyang higaan, nilalagyan ng malamig na telang linen ang kaniyang mainit at nilalagnat na noo, at ginagawa ang lahat ng

maisip upang mabawasan ang pagdedeliryo na dulot ng matinding lagnat.

Pinamumugaran ang lugar ng mga leopardo at leon. Kahit sa liwanag ng araw ay nakikita namin sila, paminsan-minsan ay napakalapit sa aming tolda, lalo na kapag palubog na ang araw mga alas-kuwatro hanggang alas-singko ng hapon. Sa dilim ng gabi ay patuloy silang umuungol sa paligid, at kung minsan ay sinusubukang isuksok ang kanilang ulo sa ilalim ng tolda. May mga kahong kahoy kami na pinaglalagyan ng aming mga pagkain, at ilang kahong bakal para sa damit, at inilagay namin ang mga ito, magkakadikit ang dulo, sa buong paligid ng tolda upang hindi makapasok ang mga leopardo. Nakakuha ako ng isa o dalawang manok mula sa mga katutubo, at iningatan ko ang mga ito sa isang bukas na kahon na mahigpit na pinakuan ng alambreng lambat sa ibabaw. Ipinapasok ko ito sa tolda tuwing gabi bago itali ang mga pinto ng tolda. Isang gabi, hinila ng isang leopardo ang kahon gamit ang kaniyang paa, pinunit ang alambreng lambat at nilamon ang aking mga alaga.

Kalaunan, sa gabi ring iyon, habang nakaupo akong nagbabantay sa tabi ng higaan ng aking asawa, nakita ko ang isa pang hayop na isinusuksok ang kaniyang nguso sa ilalim ng tolda. Tila napakalaki at napakalapit ng panganib kaya ginising ko ang aking maysakit na asawa; at inilagay ko sa kaniyang kamay ang riple at ang bag ng bala, at itinuro ko kung saan sinusubukang pumasok ng leopardo. Bagaman napakahina, bumangon siya sa higaan, nagkarga ng bala sa riple at pinaputukan ang itinurong lugar.

Nang mawala na ang usok sa mga butas ng hangin, muli akong umupo sa tabi ng higaan, at sa wakas ay nakatulog ako nang kaunti bago magbukang-liwayway. Kinaumagahan, nakakita ang aming mga tauhan ng bakas ng dugo sa damuhan, pero walang bangkay na natagpuan. Halatang tinamaan ang hayop sa may likurang bahagi at nakalayo pa ito papasok sa gubat. Pagkagaling ng aking asawa sa lagnat, mabilis na nagpatuloy ang pagtatayo, at sa loob ng tatlong buwan ay naitayo ang isang matibay na bahay na yari sa sawali at putik, at masaya kaming lumipat sa aming bagong tahanan.

Malapit sa bahay ay naitayo rin ang isang bahay para sa mga katutubong batang lalaki at isang bodega, at sa mas malayo, sa lugar na madaling puntahan ng mga katutubo, ay naitayo ang isang napakakomportableng maliit na simbahan o bahay-pulungan, na ang mga upuan ay gawa sa mga puno ng gubat, nakapatong sa magkabilang dulo sa maiikli at matitibay na sangang-tukod na kahoy. Dito ay nagkaroon kami ng napakapakinabang na mga pulong araw-araw. Madalas pumunta ang matandang pinuno kasama ang ilan sa kaniyang mga tauhan. Naging napakabait niya, at ginawa niya ang lahat upang impluwensiyahan ang kaniyang mga tao na maging mabuti sa amin. Napakamapamahiin ng mga katutubong Wagogo. Ayon sa kanilang paniniwala, napakarami ng mga taong may masamang mata at may kapangyarihan ng pangkukulam. Naniniwala sila na ang ilang tao ay kayang mag-anyong mapanganib na hayop sa gabi, at sa gayon ay gumagala sa dilim, nagdadala ng sakit at kamatayan sa mga kubo ng mga katutubong kanilang kinagagalitan o may masamang balak. Nang tanungin

namin ang mga katutubo tungkol sa mga bagay na ito, nalaman naming ilang tao na ang sinunog nang buhay, na pinaghihinalaang nagdala ng sakit at kamatayan sa ilang pamilya.

Isang araw, dumaraan ang aking asawa sa isang kalapit na nayon, at nakita niya ang maraming taong nagkakatipon sa katabing gubat. Lumapit siya sa kanila at nagtanong kung ano ang nangyayari. Sinabi sa kaniya na isang lalaki ang namatay nang gabing iyon dahil sa pangkukulam ng isang babae, na sinasabing may kapangyarihang mag-anyong hyena; at itatali nila siya sa puno at susunugin. Una, isinama ng aking asawa ang ilan sa matatanda sa isang tabi, umupo at mahinahong nakipag-usap sa kanila, ipinakita ang kanilang kahangalan sa pag-aakalang magagawa ng babaeng ito ang sinasabi nila. Hiniling niyang ituro sa kaniya ang babae, pero sinabi nilang nadala na ito ng ilang binata. Dahil ang ibig sabihin nito ay isasagawa ang hatol sa ibang bahagi ng gubat, tumutol ang aking asawa sa kanila. Sa kabila ng malaking panganib sa sarili, tiyak niyang sinabi sa kanila na hindi niya papayagang sunugin ang sinumang babae sa distrito. Mabilis siyang umuwi at isinama ang dalawa sa kaniyang mga katutubong tauhan, at umalis upang hanapin ang lugar na pinagdalhan sa kawawang babae.

Sa wakas, sinabi sa kaniya ng isang mabait na katutubo na dinala ang babae sa isang lugar mga limang milya ang layo. Doon siya nagmadali nang sabik na mga paa, at dumating nang sakto lamang, sapagkat may nakasinding apoy na at nakagapos na ang babae. Lumapit ang aking asawa at sapilitang pinalaya siya. Ang mga nakababata sa pulutong ay nagtakbuhan sa lahat ng direksiyon, hindi alam kung ano ang susunod na

mangyayari. Sa mga mandirigma at matatandang naiwan doon, nakipag-usap nang matagal ang aking asawa, malinaw na ipinakita sa kanila na imposibleng magawa ng babaeng ito ang ibinibintang nila sa kaniya, at na ang pagsunog sa isang walang-salang babae ay isang kakila-kilabot na krimen sa harap ng Diyos. Ang matapang na pagsaway, sa pagpapala ng Diyos, ay naging mabisa, sapagkat hindi na kami nakabalita ng isa pang kaso ng pag-aalay ng tao sa distrito ng Viangi. Ipinadala ang babae nang ligtas sa ibang bahagi ng bansa.

Nakita naming lubhang naiiba ang mga Wagogo sa ugali at paraan ng pamumuhay kaysa sa mga Wasagara, na dati naming pinaglingkuran. Mas mapaghinala sila, at hindi gaanong palakaibigan at mapagtiwala kaysa sa mga Wasagara. Samantalang ang mga Wasagara ay nakatira sa maliliit at patulis na kubong damo nang isang pamilya bawat isa, ang mga Wagogo ay nagsasama-sama sa malalaking grupo, at nagtatayo ng tirahang lubhang naiiba ang uri na tinatawag na "tembe". Ang tembe ay isang mahaba at tuloy-tuloy na silungan, mga labindalawang talampakan ang lapad, na nakapalibot sa isang bukas na pahabang bakuran, at ang kabuuang paligid ng buong tirahan ay limampu hanggang isandaang yarda. Patag ang bubong ng tembe at gawa sa matitibay na poste, at sa ibabaw nito ay may patong ng madahong sanga ng puno at damo, at sa ibabaw nito ay isa pang patong na mga labindalawa hanggang labinlimang pulgada ang kapal ng pinukpok na luwad. Ang huling patong ng luwad ay hinahaluan nang husto ng sariwang dumi ng baka, upang hindi ito tagusan ng ulan, at bahagyang itinataas sa gitna, upang dumaloy ang tubig patungo sa mga gilid ng bubong.

Sa isa sa mga gusaling ito ay nakatira ang ilang pamilya, na umaabot sa limampu o higit pang tao, habang ang kanilang mga baka, tupa at kambing ay inilalagay sa bukas na bakuran sa gabi, at ang apat na nakapaligid na pader ng tembe ay nagbibigay sa kanila ng proteksiyon laban sa mababangis na hayop. Halos hindi maisip ang kalagayan ng bakurang ito sa panahon ng tag-ulan. Iisa lamang ang pasukan sa gusali at sa bakuran sa loob, at dito lamang makapapasok ang mga hayop at ang mga taong nakatira sa gabi at makalalabas sa umaga.

Napakahilig sa musika ng mga kabataan, at araw-araw silang makikitang naglilibot na may dalang instrumentong may iisang kuwerdas, na nakagagawa ng napakaraming iba't ibang tunog. Ang katawan ng instrumento ay isang guwang na balat ng upo, at habang tinutugtog nila ang kuwerdas, idinidikit nila ang upo sa iba't ibang bahagi ng dibdib, upang kontrolin ang lakas ng tunog at ibahin ang mga nota ng instrumento. Mahilig sa pana at palaso ang maliliit na bata, at naglilibang sila sa pagpana ng mga daga, na iniihaw nila nang buo sa apoy at sakim na kinakain. Ang mga batang mandirigma ng pamayanan, gaya ng karamihan sa mga tribo ng Central Africa, ay napakaporma.

Kamangha-mangha ang dami ng panahong ibinibigay ng mga porma-pormang binatang ito sa pag-aayos ng kanilang buhok at sa pagpapaganda ng kanilang halos hubad na katawan. Sa bawat maliit na likas na kulot ng buhok, ipinupulupot nila ang isang piraso ng tali na mula sa halaman, mga labindalawa o labinlimang pulgada ang haba — isang napakatagal na gawain: at pagkatapos nito, tinitipon nila ang mga ito sa iisang pilipit sa harap at dalawa sa likod. Ito ay nagbibigay sa kanila ng kakaibang anyo, na para bang may sungay ang

ulo sa harap at dalawa sa likod. Sa ibabang bahagi ng tainga ay nagsusuksok sila ng malaking piraso ng kahoy o leeg ng upo, lima o anim na pulgada ang paligid. Pinapahiran nila ang kanilang katawan ng pulang okre at langis ng castor, at sa kanilang baywang ay may maliit na takip, habang ang ilang kampanilya sa bukung-bukong ay kumakalansing habang sila'y naglalakad nang may pagmamayabang. Ang mga babae ay nagpapahid din ng langis at luwad sa katawan nang kasingdami ng mga lalaki, pero ang kanilang palamuti sa tainga ay patag at pabilog na piraso ng inukit na kahoy, na isinusuksok sa ibabang bahagi ng tainga. Ang kanilang takip ay isang maliit na tapis na balat na ilang pulgada lamang ang laki, na tinahian ng mga abaloryong iba-iba ang kulay, habang sa kanilang mga binti ay malalaking pulupot ng abaloryo na ilang libra ang bigat. Kamangha-mangha kung gaano kakapit sa nakaugalian ang ilan sa mga paganong tribong ito, at kung gaano kahirap silang hikayatin na iwan ang mga kaugaliang napakatanda na, gaano man ito kaabala o hindi kanais-nais. Isang araw, dumalaw sa akin ang isang matandang babae, at matagal kaming nag-usap, hanggang sa umabot kami sa iisang bagay na kailangan. Lubos akong naawa sa matanda, sapagkat halos sira na ang kaniyang maliit na tapis, at naisip kong baka matuwa siya sa isang damit na tatakip sa kaniyang kahubaran. Sinukatan ko siya para sa isang maluwag na bestida at hiniling kong maghintay siya habang tinatahi ko ito para sa kaniya. Agad kong ginupit ang isang piraso ng kaliko, at nagupit na ang damit. Dahil may maliit akong makinang panahi na de-kamay, hindi nagtagal ay natahi ko na ito. Nang makita kong naiinip na siya, sinikap kong pukawin ang kaniyang interes sa makina, habang ipinapasok ang tela sa karayom nang pinakamabilis hangga't maaari. Upang

lalong gumanda at maging kaaya-aya ang kaniyang damit, nilagyan ko ito ng palamuting pulang turkey muslin. Ginawan ko ng butas ng butones ang leeg, at ikinabit ang isang malaki at makintab na butones na tanso; at handa nang isuot ang damit.

Isinuot ko sa matandang babae ang bestida at, sa sandaling naibutones na ito sa kaniya, kumaripas siya ng takbo, at hindi tumigil hanggang mawala siya sa aking paningin sa gitna ng mga palumpong. Doon, gaya ng napatunayan pagkatapos, hinubad niya ang damit, itinapon ito sa hangin, at umuwi sa masayang kahubarang nakasanayan niya sa buong buhay niya.

Kabanata 5: Ang Landas ng Mangangaso ng Alipin

Sa bayan ng Ugogo ay dumaraan ang isa sa pinakakilalang lumang ruta ng alipin sa Silangang equatorial Africa. Ang mga bihag na nakuha ng mga mananalakay, sa mga lupain sa silangan at kanluran ng Lake Tanganyika at sa timog ng Victoria Nyanza, ay pangunahing inilalabas sa kapatagan ng Ugogo, at madalas, kapag naglalakbay kami, ay nakakasalubong namin ang malalaki nilang karabana.

Ang mga Arabeng mangangaso ng alipin, na ang sagisag ay ang "Sangang Patpat," ay karaniwang pumapasok sa Madilim na Kontinente sa pagkukunwaring nangangalakal ng garing nang legal, pero lagi nilang isinasabay sa paghahanap ng mahalagang pangil ang pagbebenta ng katawan ng mga lalaki at babae. Pagdating nila sa malayong loob ng lupain, karaniwan ay nanirahan sila roon, na para bang mananatili sila sa isang distrito nang matagal, nagtatayo ng kanilang mga kubong sawali at putik, nagtatanim sa ilang taniman at itinatanim ang kanilang mga binhing galing Baybayin, at sa maraming paraan ay sinisikap nilang makuha ang loob ng mga katutubo sa paligid. Kapag nagdadala ang mga katutubo ng garing sa kanilang kampo para ipagpalit, agad nila itong binibili gamit ang suplay ng abaloryo, alambre at kaliko na dala nila mula sa Baybayin.

Hindi nagtagal ay nakukuha nila ang tiwala ng mga katutubo, at sinisikap nilang malaman nang husto ang lahat ng alitan at pagtatalo ng iba't ibang pinuno. Pagkatapos ay iniaalok nila sa isa sa mga nag-aaway na

pinuno ang tulong ng kanilang puwersa at sandata, upang matalo nang husto ang mapagmataas na kalapit na tribo. Kung kumagat ang pinuno sa pain, nililinaw nila na ang kanilang mahalagang tulong ay ibinibigay lamang sa kondisyong tutulungan sila nitong mahuli ang pinakamaraming alipin hangga't maaari mula sa natalong tribo, habang ang anumang garing na matagpuan sa mga kubo ng kaaway ay mapupunta sa kanila. Kapag hindi magawa ng mga Arabe na masilo nang ganito ang mga katutubong tribo, o pag-awayin ang isa't isa, kumikilos sila nang sarili nila.

Pumapasok sila sa hangganan ng isang mahinang tribo, at pumipili ng panahong wala ang karamihan sa mga mandirigma, dahil nanalakay o nangangaso, at palihim silang dumaraan sa makapal na halaman sa gubat; at gumagapang sa matataas na damo, bigla nilang sinasalakay ang nayong nakatakdang mapahamak, gaya ng pagsunggab ng leon sa kaniyang biktima. Pinalilibutan nila ang pamayanan ng mga katutubo, sinisilaban ang mga kubong damo at, sabay-sabay na nagpapaputok ng kanilang mga riple, sinisikap nilang lituhin ang mga naninirahan sa matinding pagkagulat at takot. Nagtatakbuhan palabas ang kawawa at walang-magawang mga katutubo sa sobrang takot, at natatagpuan nilang napalilibutan sila ng mga mandarambong na may riple, na humuhuli at nag-aalis ng sandata sa maraming binata at dalaga, at sa lahat ng babae at batang mahahawakan nila. Ang mga lalaking nangahas lumaban o ipagtanggol ang kanilang asawa ay walang-awang binabaril.

Agad na itinatali sa likod ang mga kamay ng mga nahuli, at isinusuot sa kanilang leeg ang mga kadena ng alipin o mabibigat na sangang patpat, na pinutol na ng mga

kargador ng mga mananalakay sa gubat. Bihirang igapos ang maliliit na bata, sapagkat likas silang kumakapit sa tagiliran ng kanilang ina sa takot. Madalas, ang mas maliliit na bata, na hindi kayang sumunod sa karabana, ay itinatapon ng mga Arabe sa nagbabagang apoy ng nasusunog na mga kubo. Isa sa aming mga batang lalaki, na inalipin noong mga limang taong gulang siya, ang nakakita sa kaniyang nakababatang kapatid na itinapon sa apoy ng nasusunog na kubo, na hanggang sa araw na iyon ay kanilang tahanan.

Sa mahabang paglalakbay patungo sa Baybayin, ang sinumang alipin na, dahil sa sakit o pagkahapo, ay hindi makasabay sa bilis ng lakad ng karabana, ay kung minsan inaalis sa sangang patpat; at ang Arabe, sa isang hampas ng kaniyang palakol, ay binibiyak ang bungo ng mahinang alipin, bilang babala sa iba na huwag magpabagal sa paglalakad. Ang ilan sa mga Arabe ay hindi tinatapos sa ganitong paraan ang pagdurusa ng kanilang mga alipin gamit ang malamig na bakal, pero gumagawa ng bagay na kasingsama at kasinglupit din. Inaalis nila sa kadena ng alipin ang mahihinang ito at itinatapon sa gubat nang walang pagkain o tubig. Maaaring dumanas sila ng hindi mailarawang pahirap ng pagkamatay sa uhaw, o lapain at kainin ng mababangis na hayop.

Kung minsan, nakatagpo kami ng ilan sa mga kawawang itinapon na ito. Isang gabi, habang maraming milya ang layo namin sa anumang tirahan ng tao, mabagal na naglalakad ang aming maliit na karabana sa mahinang liwanag ng buwang hugis-karit, maingat na binabagtas ang daan upang iwasan ang mga butas at hadlang sa makitid at paliku-likong landas sa makapal at masukal

na gubat. Biglang pinatigil ng aking asawa ang karabana at tumayo na parang nakikinig. Tinanong ko siya kung ano ang nangyayari, at sumagot siya na nakarinig siya ng tinig ng tao sa kaliwang bahagi ng landas. Tumayo kaming hindi gumagalaw nang isa o dalawang minuto, pero wala kaming narinig maliban sa ligaw na halakhak ng hyena. Tinanong ang mga lalaki kung may narinig silang parang tinig ng tao, at sumagot silang wala. Nang magpapatuloy na sana kami sa paglalakad, muling may tunog, na malinaw na tinig ng tao, mula sa makapal na palumpong; at ipinasiya ng aking asawa na hindi na siya magpapatuloy hangga't hindi niya nalulutas ang hiwaga ng tinig. Natakot ang aming mga tauhan at gustong magpatuloy agad, sa pag-aakalang isa itong pakana ng mga "ruga-ruga," o mga tulisang nag-aabang, ng tribong Wahehe, na may masamang balak laban sa aming buhay, at sa gayon ay sinisikap na guluhin ang aming lakad, upang mas madali nilang maisagawa ang kanilang layunin. Pero hindi natinag ang aking asawa. Inutusan niya ang mga kargador na ibaba ang kanilang mga karga, isinama ang dalawa o tatlo sa mga lalaki at napakaingat na dumaan sa matataas na damo at matinik na palumpong. Napakagaspang at hindi pantay ng lupa at puno ng butas na hinukay ng iba't ibang mababangis na hayop, kaya nahirapan siyang dumaan nang hindi natitisod. Matapos makalayo nang kaunti, isa pang daing ang narinig halos sa ilalim ng kaniyang mga paa at, nang yumuko siya, natagpuan niya ang katawan ng isang hubad na babae. Kinausap niya ito sa dalawang katutubong wika, pero walang maintindihang sagot, kaya ipinapasan niya ito sa likod ng isa sa aming mga kargador at isinama sa karabana sa aming pag-uwi.

Mga walong milya pa ang kailangan naming lakarin bago marating ang aming istasyon. Pagdating namin sa isang sapa sa tabi ng landas, pinainom namin ang babae. Pagkatapos ay muli siyang tinanong sa iba't ibang wika, pero hindi siya makasagot sa alinman sa mga ito. Sa wakas, natuklasan ng isa sa aming mga kargador, na maraming beses nang naglakbay sa loob ng Kontinente, na may alam siya nang kaunti sa wika ng babae, at kinausap niya ito sa wikang iyon. Nalaman niya mula rito na kinuha siya mula sa kaniyang tahanan ng mga Arabeng mananalakay ng alipin, at dahil nagkasakit siya sa daan, hindi na niya kayang ituloy ang paglalakad patungo sa Baybayin, at itinapon siya sa gubat.

Marami pang iba ang natagpuan namin na iniwan sa ganitong paraan sa gubat, hubad at walang pagkain o tubig. Ang ilan sa kanila ay gumaling, habang ang iba, kahit ibinigay ang lahat ng pag-aalaga, ay bumagsak at namatay. Isang umaga, isang lalaki at babae ang tumakbo papasok sa aming istasyon na halos nawawala sa sarili. Tinanong namin sila kung ano ang kanilang problema. Ikinuwento nila ang kanilang nangyari, at sinabing sila'y mag-asawa, na nakawala sa gabi mula sa mga sangang patpat ng isang karabana ng alipin, at pumunta upang hilingin sa amin na itago at protektahan sila. Sinabi ng aking asawa na hindi niya sila itatago, pero bibigyan niya sila ng trabaho sa istasyon, at nangako siyang hindi niya papayagang may kumuha sa kanila nang hindi makatarungan.

Pagkalipas ng ilang oras, dalawang armadong Arabe kasama ang isang grupo ng mga tagasunod ang dumating, at nagtanong kung may napansing estrangherong lalaki at babae na dumaan doon. Sumagot ang aking asawa sa pamamagitan ng

pagtatanong kung saan sila galing, ano ang ginagawa nila, at ano ang kaugnayan nila sa lalaki at babaeng hinahanap nila. Tahasan nilang sinagot, "Zanzibar ang aming tahanan. Kami ay 'waana wa Adamu' (mga anak ni Adan), at gaya ng lahat ng anak ni Adan ay kailangan naming mabuhay; at nabubuhay kami sa paghuli ng alipin." Iyon ang kanilang paliwanag. Nakipag-usap nang matagal sa kanila ang aking asawa, at pinatunayang wala silang karapatang wasakin ang mga tahanan ng mga taong ito, walang-awang pinaghihiwalay ang mag-asawa, ang magulang at anak. "Ano ang iisipin ninyo," sabi niya, "kung gawin ko rin iyan sa inyo, at isuot sa inyong leeg ang mga sangang patpat, at dalhin kayo nang malayo sa inyong tahanan at kamag-anak sa isang dayuhang lupain?"

Sinabi pa niya sa kanila na ang lalaki at babaeng halatang hinahanap nila ay nagtatrabaho na bilang malayang manggagawa sa istasyon, at walang sinumang papayagang humipo sa kanila. Pinayuhan silang umalis at gumawa ng ibang gawain na mas naaayon sa kalooban Niya na tinatawag nilang "Muungu Mwenyiezi" (Makapangyarihang Diyos). Ang kanilang sagot ay dumating nang mas maluwag kaysa sa inaasahan mula sa mga armadong mananalakay ng alipin na ito, "Inshallah Bwana!" (Sa tulong ng Diyos, Panginoon!), at sa gayon ay bumati sila at nagpatuloy sa kanilang daan.

Sa pagsasagawa ng aking bahagi sa gawaing Misyonero sa gitna ng mga katutubong babae, madalas akong nalilito at pinanghihinaan ng loob dahil sa mga hirap na dala ng gawain. Sa pananaw ng tao, mas mahirap abutin ang mga babae ng mga katutubong tribo sa kanilang matigas na kabangisan kaysa sa mga lalaki, dahil mas

kapit sila sa pag-iingat ng kanilang mga paganong kaugalian. Kung hindi lamang ako natiyak na kami'y kamanggagawa lamang ng Diyos, madalas sanang nanghina ang aking puso. Naunawaan ko na ang aming tungkulin ay magpatotoo para kay Cristo at ihatid ang Kaniyang mensahe, na umaasa lamang sa Espiritu Santo na ilapat ang Salita sa puso ng mga tao. Maraming beses kong naisip na kung makakakuha ako ng ilang larawan ng mga babae para ipadala sa aming bayan, baka pukawin nito ang mas mapanalanging malasakit sa aanihin pa sa gitna ng di-mabilang na milyun-milyong babae sa mga katutubong lupain. Kapag dinadalaw ko sila, madalas kong sinubukang kumuha ng larawan, habang abala sila sa kanilang araw-araw na gawain, sa loob man o sa labas ng kanilang mga "tembe", pero napakamapamahiin nila kaya tila imposibleng matupad ang aking layunin. Naaalala ko ang isang mabait na matandang babae, na gustong-gusto kong kunan ng larawan; at nakita ko siya isang araw na magsisigarilyo na. Ang kaniyang pipa, ayon sa kaugalian ng mga babae sa lupaing iyon, ay isang malaki at asiwang bagay na gawa sa malaking balat ng upo. Sa puno o bilog na bahagi ng upo ay isinuksok ang isang piraso ng guwang na patpat, at sa itaas na dulo nito ay may nakakabit na maliit na tasang luwad na may butas, na niluto sa apoy. Ito ang lalagyan ng mapanganib na damo. May butas na hinihipan sa mahabang leeg ng upo, at kalahati ng bilog na bahagi ay pinupuno ng tubig. Kapag sinindihan ang tasa ng tabako, hinihigop ang usok pababa sa guwang na patpat at, sa pagdaan sa tubig, ay naaalis ang malaking bahagi ng nakalalasong alkaloid bago umabot sa labi ng naninigarilyo.

Sinubukan kong kunan ng larawan ang matanda habang nasisiyahan siya sa kaniyang "damo," pero tahasan siyang tumanggi. Wala pang hand camera noong mga panahong iyon para sa madaling pagkuha ng larawan. Nang itayo ko ang tripod, at ikabit ang kamera sa ibabaw, labis siyang nagulumihanan. Sinabi ko sa Chigogo, "Hindi mo ba ako papayagan?" Sabi niya, "Hindi! Papatayin ako ng bagay na iyan!" Nang tawagin ko ang aking asawa, agad niyang inalis ang takip ng lente at kinunan siya ng larawan, at sinabi sa kaniya na tapos na ang lahat. Takot na takot siya at sinabing tiyak na mamamatay siya. "Oo, mamamatay ka," sabi ng aking asawa; "pero hindi hangga't hindi dumarating ang itinakdang araw." Pagkalipas ng ilang panahon ay tuwang-tuwa siyang makita ang kaniyang larawan, bagaman hindi gaanong maganda ang kuha. Kamangha-mangha ang pagtitiwala sa akin ng mga babae, at natatakot akong gumawa ng anumang makasisira sa mabuting ugnayang namamagitan sa amin, sa pagkuha man ng kanilang larawan o sa pagbibihis sa kanila nang labag sa kanilang kalooban. Nang isilang sa amin ang isang batang babae, napakabait sa amin ng lahat ng babae at nagdala ng regalo para sa ina at sa sanggol. Ang pangunahing asawa ng pinuno ay nagdala ng isang napakaganda at malaking tupa para sa sanggol. Nang makita niya ang batang natutulog sa kama, natakot siya, at sinabing hindi ko dapat ilagay ang bata sa mataas na bagay na iyon at baka mamatay siya, at dapat ko siyang ihiga sa sahig.

Habang lumilipas ang panahon, nakababahala ang dalas ng pag-atake ng lagnat sa aking asawa. Napakaaktibo niyang tao, at ang paglalakad nang dalawampu't lima hanggang tatlumpu't limang milya sa isang araw ay

balewala sa kaniya. Inalis ng mga atake ng lagnat na ito ang lahat ng malusog na kulay sa kaniyang mukha, at binigyan siya ng kakaiba at sakiting kutis na laging dulot ng tuloy-tuloy na lagnat na malaria. Ako rin ay madalas napabagsak ng lagnat at lubha nang humina. Hindi masustansiya ang aming pagkain, at labis naming naramdaman ang pangangailangan ng gatas. Kakaunti ang baka sa aming distrito, at ang pinakakaakit-akit na kalakal-pamalit na mayroon kami ay hindi sapat upang makakuha kahit isang baka. Ang mga alagang baka sa Central Africa ay isang uri ng zebu, na may napakalaking umbok. Hindi sila kailanman nagbibigay ng maraming gatas, at hindi magbibigay ng anuman maliban kung pasususuhin ang guya. Ang karaniwang zebu ay nagbibigay ng mga dalawang pint sa isang araw, pagkatapos pasusuhin ang guya, pero bagaman kaunti ang gatas, napakalapot at napakasustansiya nito.

Mga limampung milya mula sa aming istasyon ay may ilang mahahalagang nayon, na hindi pa nadadalaw ng aking asawa, at kung saan mas marami ang baka kaysa sa aming kalapit na lugar. Ipinasiya niyang pumunta roon at maglakbay sa pangangaral at, kasabay nito, subukang bumili ng dalawang baka mula sa pinuno ng distrito.

Matapos magtanong sa ilang katutubo, na kababalik lamang mula sa bahaging iyon ng bansa, kung may tubig sa daan, sinabihan siyang may makikitang kaunti mga kalagitnaan ng ilang. Pumili siya ng limang lalaking sasama sa kaniya sa paglalakbay, at ibinigay sa kanila ang kaniyang higaang pang-kampo at kumot, ilang pagkain, ilang maliliit na lutuan, at ilang lalagyan ng tubig para sa mga lalaki at sa kaniya. Nagpaalam sa akin

ang aking asawa at umalis, umaasang aabutin ang tubig nang gabing iyon.

Ibibigay ko ang kaniyang karanasan sa araw na iyon at sa sumunod sa sarili niyang mga salita, na ganito: — "Napakainit ng araw sa mababang ilang na kailangan naming tawirin, at sa tanghali ay kasing-init ng hurno ang makapal na gubat. Ang sarili kong maliit na lalagyan ng tubig ay ubos na bago pa mag-hapon. Naglakad kami nang mabigat ang paa oras-oras, pagod na pagod at uhaw na uhaw. Gaano namin kinasabikan ang isang inom ng tubig na sariwa mula sa bukal. Sa ilang lugar ay bitak-bitak ang lupa dahil sa matinding init, at kita ang mga bitak na tatlo hanggang anim na pulgada ang lapad sa buong kahabaan ng aming landas. "Paglubog ng araw, malayo-layo pa kami sa lugar na inaasahan naming may tubig. Binilisan namin ang aming mga hakbang at pinag-ibayo ang lakas, at tinahak namin ang daan patungo sa aming layunin at, nang dumidilim na sa paligid namin, dumating kami sa lawa kung saan umaasa kaming mapapawi ang aming nag-aalab na uhaw.

"Sa aming labis na pagkagulat at pagkalungkot, wala roon kundi putik, na may di-mabilang na bakas ng paa ng mababangis na hayop. Sa pinakagitna ng lawa ay may kaunting likido, na kasinglapot ng makapal na lugaw. Hinubad ng isa sa aking mga tauhan ang kaniyang bahag at inilatag ito sa maputik na likido. Pagkatapos ay dumapa siya, idinikit ang kaniyang labi sa tela, at sinubukang humigop ng kaunting tubig. Nagtagumpay siyang makakuha ng kaunti. Ganoon din ang ginawa ng iba, at nakahigop ng kaunting maruming bagay, pero hindi ko ito magalaw. "Kung nakakuha lamang ako ng kalahating pint para makagawa ng isang tasang tsaa, nakainom sana ako ng tsaa at nakakain ng

biskuwit, pero hindi ako nangahas na kainin ang tuyong biskuwit nang mag-isa sa takot na lalong tumindi ang uhaw." Dumilim na at napilitan kaming humanap ng ligtas na lugar. Nangangapa kami sa dilim, at nakatagpo kami ng isang maliit at makapal na kasukalan. Nagbukas kami ng daan papasok dito at nagsiga sa pasukan upang hindi makapasok ang mga leon; hapo, pagod at labis na naghihirap sa uhaw, humiga kami sa kasukalang ito upang magpahinga. Sa wakas ay nadaig kami ng antok, at pansamantalang nakalimutan ang uhaw. "Mga hatinggabi, nagising kami sa pagsunggab ng isang leon sa kaniyang biktima sa likod ng aming pinagtataguan. Narinig namin ang pakikipagbuno nang ilang sandali, at pagkatapos ay tumahimik ang lahat, at muli ay nawalan kami ng malay sa aming kalagayan at kapaligiran.

"Sa lamig ng maagang pagbubukang-liwayway ay bahagya kaming naginhawahan at muling nagsimula sa aming paglalakbay. Habang naglalakad, pinupunasan ko ang hamog sa mga dahon, at ang tubig na naipon ko sa ganitong paraan ay bahagyang nakapawi sa aking uhaw. Nang tumaas na ang araw sa langit, lubha akong nanghina, at hindi na makapagpatuloy sa paglalakad. Hiniling ko sa aking mga tauhan na pumutol ng tukod sa gubat at itali rito ang aking kumot na parang duyan, upang doon nila ako buhatin. Ginawa nila ito: pero dahil sila mismo ay nanghihina sa uhaw, kaunting layo lamang ang nakaya nila bago bumagsak. "Naunawaan ko na kailangang may gawin, at kailangang mabilis, kung hindi ay mamamatay kaming lahat. Itinaas ko ang aking puso sa Diyos para sa patnubay, at pinaupo ko ang mga lalaki kasama ko upang pag-usapan ang bagay at tingnan kung ano ang magagawa.

"Tatlumpung milya ang layo namin sa aming istasyon, kaya imposibleng bumalik. Dalawampung milya sa unahan namin ang pinakamalapit na tubig. Inutusan ko ang dalawa sa pinakamalakas na lalaki na dalhin ang mga lalagyan ng tubig, at magmadali sa abot ng kanilang makakaya, hanggang marating nila ang tubig; at pagkatapos mapawi ang sarili nilang uhaw, pupunuin nila ang mga lalagyan at babalik agad sa amin, habang kami naman ay sisikaping, nang paunti-unti, salubungin sila sa kalagitnaan ng daan patungo sa tubig.

"Umalis ang dalawang lalaki, nangangakong tapat na susundin ang kanilang mga utos. Nang makapagpahinga kami nang kaunti, tumayo ako at mabagal kaming nagpatuloy nang magkakasama nang mga lima o anim na raang yarda. Pagkatapos, matapos humiga nang ilang sandali para magpahinga, muli kaming nagpatuloy nang ilang daang yarda pa. Ganito namin nalakad ang bawat yugto, hanggang sa mataas na ang araw sa langit, nagliliyab sa buong tropikal na bangis nito. Habang lumilipas ang mga oras, lalong tumitindi ang matinding hirap ng uhaw, bumubula ang bibig, habang dumidikit ang dila sa ngalangala, kaya napakahirap na para sa akin ang magsalita. Sa wakas ay hindi na ako makalakad nang higit sa mga isandaang yarda bawat yugto, sa tulong ng isa sa mga lalaki, na bahagyang umaalalay sa akin. Sa aking katawan ay iniwan ko lamang ang aking panloob na kamiseta at pantalon, upang kaunti lamang ang mawalang tubig sa pamamagitan ng pawis. Sa wakas ay naunawaan kong dumating na ang sukdulan. Sa katutubong laging nasa tabi ko, sinabi ko nang malinaw hangga't kaya ko, 'Sudi, hindi na ako makapagpapatuloy. Kung hindi magdadala ng tubig dito ang mga lalaki, mamamatay ako.' Ibinagsak ko ang

aking sarili sa ilalim ng bahagyang lilim na ibinigay ng isang malaking punong baobab at, iniunat ko ang aking mga kamay sa nagliliyab na langit, at nanalangin ako sa Diyos para sa kahit isang patak ng ulan na magpapalamig sa aking nilalagnat na katawan.

Habang ako'y nananalangin, isang maliit na ulap ang lumitaw sa langit. Dala ng hanging pinapatnubayan ng Diyos, tumapat ito mismo sa kinahihigaan ko, at kaagad ay bumagsak ang ilang malalaki at mabibigat na patak. Binuksan ko nang malapad ang aking kamiseta, upang bumagsak ang mga patak sa aking mainit na dibdib. Dumami ang mga patak hanggang sa nagkaroon ng kaunting ambon. Ibinuka ko ang aking bibig at inilabas ang aking dila upang saluhin ang mahalagang tubig. Sa loob ng mga limang minuto o mas maikli pa ay naubos ang ulap, pero lumakas ako. Basang-basa ang isang panig ng aking panloob na kamiseta at pantalon. Bumangon ako at gumaan ang aking pakiramdam. Sinabi ko kay Sudi, 'Nakikita mo ba ang ginawa ng Diyos para sa atin?' 'Opo, Ginoo, nakikita ko,' ang kaniyang sagot. Pagkatapos ay nakapagpatuloy ako nang paunti-unti sa buong hapon hanggang sa paglubog ng araw, nang masalubong ko ang aking dalawang tapat na kargador na may dalang mga lalagyan ng tubig. Nagkaroon ang aking asawa ng ilang kamangha-manghang pagliligtas ng Diyos, kapag nasa malupit na gubat, at sa pagkakataong ito ay kamangha-manghang namagitan ang Panginoon para sa kaniya at naligtas ang kaniyang buhay.

Pagdating sa nayon ng pinuno ng distrito at makapagpahinga nang isang araw, nagkaroon siya ng napakapakinabang na panahon kasama ang mga tao. Hindi pa sila nagkaroon kailanman ng Misyonero sa

kanilang distrito, at malaking pagkakataon ang ibinigay upang maipahayag sa kanila ang paghahayag ng pag-ibig ng Diyos kay Cristo Jesus. Tila mabuti ang pagtingin ng pinuno sa aking asawa at binigyan siya ng regalong tupa. Kinabukasan, ang pinuno at mga dalawandaan sa kaniyang mga tao ay dumalaw sa kampo ng aking asawa, at kinausap niya sila at muling inihatid sa kanila ang mensahe ng buhay na walang hanggan sa pamamagitan ng Manunubos ng sanlibutan. Sinabi niya sa kanila na kung may mga tanong sila, ikalulugod niyang gawin ang lahat ng makakaya upang sagutin ang mga ito.

Halatang inakala nilang isa siyang dakilang manggagamot ng ulan, sapagkat ang unang tanong nila ay, "Bakit mo pinipigilan ang ulan? Alam naming hindi ito mabuti para sa iyong kampo, dahil mababasa ang iyong mga kumot, pero tingnan mo ang aming mga taniman sa gubat, gaano nila kailangan ang ulan."

Hindi agad naunawaan ng aking asawa ang dahilan ng kanilang tanong. Nang maalala niya na noong nakaraang araw ay umulan sa malalayong burol, at hindi umabot sa lambak, kung saan naroon ang mga nayon ng mga katutubo at ang kaniyang sariling kampo, naunawaan niya ang layunin ng kanilang tanong. Halatang inakala nilang may malaking kapangyarihan siya sa kalikasan at pinigilan niya ang ulan upang hindi mabasa ang kaniyang higaan, dahil wala siyang dalang tolda, at nakahiga siya nang walang proteksiyon sa bukas na gubat. Sinabi niya sa kanila na wala siyang anumang kapangyarihan sa pag-ulan, ni ang kanilang sariling mga manggagamot ng ulan, kundi ang Diyos lamang ang may kontrol sa mga bagay na iyon, na nagpapaulan sa mga matuwid at sa mga hindi matuwid.

Matapos ang ilan pang tanong tungkol sa paghahayag ng Diyos sa tao, tahimik na nagsialisan ang pulutong.

Pagkatapos ay sinabi ng aking asawa sa pinuno na nagdala siya ng tela, alambreng tanso at abaloryo na ipambibili ng dalawang gatasang baka. Sa pananalita ni Ephron kay Abraham tungkol sa parang ng Machpelah, sumagot ang pinuno, "Ang halaga ng isang baka, ano iyon sa pagitan mo at ko? Bibigyan kita ng isa." Pero ayaw tanggapin ng aking asawa ang isa bilang regalo, at hiniling niyang sabihin ng pinuno ang bilang ng hibla ng abaloryo, singsing ng alambre, at piraso ng kaliko na kailangan niya para sa dalawang baka. Matapos ang kalahating oras na usapan, nagkasundo sila sa bilang, at binilang at ibinigay ang kinakailangang kalakal-pamalit sa pinuno, na pumili ng dalawang napakagandang baka, may kasamang mga guya. Dahil hapon na noon, binaklas ng aking asawa at ng kaniyang mga tauhan ang kampo, pinuno ang mga lalagyan ng tubig, at kasama ang maraming mabuting hangarin mula sa mga katutubo ay nagsimula sila sa kanilang paglalakbay pauwi. Pagkatapos ng dalawang oras na lakad papasok sa walang-taong gubat, nagkampo sila nang gabing iyon.

Kinabukasan ay maaga silang nasa daan at, bago pa tumaas ang araw, nalakad na nila ang malaking bahagi ng walang-tubig na ilang, na nag-iwan sa kanila ng napakasakit na alaala. Nang gabing iyon ay nagkampo sila malapit sa kinatatakutang tribong Wahehe, na palaging nag-aabang na nakatago sa makakapal na bahagi ng gubat, kung saan sinisikap nilang sorpresahin, patayin at nakawan ang mga dumaraang karabana. Sila ang pinakataksil na tribo sa mga lugar na iyon. Ang ilang Misyonero ay napatayan na ng kanilang mga kargador ng mga uhaw-sa-dugong katutubong ito.

Nagbantay nang husto ang limang kargador buong gabi, at hindi nangahas na ipikit ang kanilang mga mata sa pagtulog, sapagkat alam nila kung gaano kahalaga ang dalawang baka sa paningin ng mga mandirigmang Wahehe. Dalawa o tatlong beses sa gabi ay nabahala ang mga lalaki, sapagkat kapag nakarinig sila ng mabangis na hayop na sumusugod sa palumpong habang hinahabol ang biktima, inaakala nilang sumasalakay na ang kaaway, at ginigising ang aking asawa sa kanilang pagkabahala. Gayunman, ligtas na lumipas ang gabi, bagaman maraming bakas ng paa ng tao ang natuklasan malapit sa kampo.

Sa pagbubukang-liwayway, nagsimula sila sa huling bahagi ng daan patungo sa Istasyon ng Misyon; at sa tanghali ay may ilang katutubong dumating upang sabihin sa akin na pabalik na ang amo. Habang papalapit sa bahay ang maliit na karabana, napansin kong labis na pagod at payat ang aking asawa, at naunawaan ko, bago ko pa marinig ang kaniyang kuwento, na mabigat ang halagang ibinayad para sa aming gatas.

Kabanata 6: Mga Naninirahan sa Gubat

Habang wala ang aking asawa sa istasyon, nagkaroon kami ng malaking pagsalakay ng mga baboon. Isang bahagi ng lupa sa harap ng aming bahay ang binungkal at tinamnan ng mais, na noon ay napakaganda ng kalagayan, at puno ng malagatas na butil ang mga busal. Madalas kaming nakakakita ng ilang unggoy sa mga punong nasa gilid ng hardin, na halatang pumunta bilang espiya upang alamin kung hinog na ang mais; pero hindi namin sila gaanong pinansin.

Maraming uri ng unggoy sa distrito, at nasisiyahan kaming makita silang tumatakbo pataas at pababa, at umuugoy sa mga sanga ng puno, sa magkabilang panig ng sapang bumabagsak sa tabi ng aming bahay.

Sa mas malalim na bahagi ng gubat ay may mga pangkat ng malalaki at mababangis na baboon, na palaging panganib sa mga katutubo, dahil madalas na nilang sinalakay at pinatay ang mga walang-kalaban-labang babae, sa pamamagitan ng pagsunggab sa kanila gamit ang malalakas nilang braso at pagbaon ng matatalas nilang ngipin sa leeg ng kanilang biktima. Napakahusay na magnanakaw ng mga baboon na ito, at labis na napinsala ang mga taniman ng mga katutubo dahil sa kanilang pandarambong.

Isang araw, nagmamadaling pumasok ang kusinero at sinabi sa akin na may isang kawan ng mga ito sa aming taniman ng mais. Sinabi ko sa kaniyang puntahan at itaboy sila, pero sinabi niyang hindi sila aalis maliban kung may dala siyang sibat o pana at palaso. Kinuha

niya ang mga ito; pero nang lapitan niya ang unang hayop — isang napakalaking lalaking baboon — ang mismong itsura ng mukha nito, at ang matatag na tindig nito, ay nagdulot ng matinding takot sa kaniyang puso at mabilis siyang tumakas.

Nang pumunta ako sa beranda ng bahay, nakita ko na maraming matatanda at mas bihasang baboon ang abalang pumipitas ng mga busal ng mais, at inihuhulog ang mga ito sa ibabaw ng matinik na bakod sa kanilang mga kasama, na mabilis na tinitipon ang samsam. Ilang alistong bantay ang nakapuwesto sa bakod, sa iba't ibang magagandang lugar, upang magbigay-babala kapag may papalapit na panganib. Hindi sila umalis hangga't hindi sila nasisiyahang hindi na nila kaya pang magdala ng higit pa, at hanggang hindi pa nagbibigay ng hudyat ng pag-urong ang mga bantay; saka sila tahimik na lumabas sa hardin at tumakbo sa gubat dala ang kanilang napitas.

Pagkalipas ng ilang panahon, nang nakabalik na ang aking asawa sa istasyon, muli silang dumating nang napakarami, at agad niyang binaril ang isa sa pinakamapangahas sa mga sumasalakay, at pagkatapos noon ay hindi na kami nagkaproblema. Sinabi ng mga katutubo na ikinuwento ng mga baboon sa lahat ng kanilang kaibigan ang kapangyarihan ng riple ng amo, at binalaan silang huwag nang bumalik.

Napakanakakaaliw at napakalikot ng mas maliliit na uri ng unggoy. Isang napakagandang uri na may balbas ang madalas sumakay sa aming mga gatasang baka, at tila tuwang-tuwa sa pagsakay, walang pakialam sa abala at takot ng baka, habang ito'y tumatakbo paikot-ikot upang maalis ang kaniyang pasan.

Dahil sa dami ng iba't ibang mababangis na hayop na gumagala sa paligid ng aming bahay sa gabi, labis akong nahirapang makatulog, bagaman hindi kailanman naabala ang aking asawa kahit kaunti; sa katunayan, ang iba't ibang tunog nila ay tila oyayi lamang para sa kaniya.

Napakarami ng leon at leopardo sa walang katapusang ilang sa paligid, at madalas silang lumalapit sa aming tahanan. Mas tahimik ang mga leopardo kaysa sa mga leon, pero naririnig ko silang umuungol at umaangil habang dumaraan sila gabi-gabi sa aming beranda. Hindi gaanong ligtas ang aming mga pinto at bintana, dahil walang kandado o bisagra. Gawa ang mga ito sa mga tambo na mahigpit na pinagtali-tali, at hindi kayang labanan ang hampas ng paa ng leopardo.

Ang alulong ng hyena ang pinakamadalas sa lahat ng tunog sa gabi, habang ang umuugong at nakatatakot na ungal ng leon ay kung minsan ay gumigising sa aking isip at hindi na ako makatulog.

Bilang karaniwang tuntunin, umuungal lamang ang leon matapos sunggaban ang kaniyang biktima, at napakabihira kapag naghahanap pa lamang ng masisila.

Itinanong ng propetang si Amos, "Uungal baga ang leon sa gubat, pagka walang huli? Hihiyaw baga ang batang leon mula sa kaniyang yungib, kung walang nahuli?" Halata ang sagot. Ang tahimik na paglapit ng Hari ng mga Hayop, sa tulong ng kaniyang malalambot na paa, ay kasingtahimik ng ahas; at kapag malapit sa tirahan ng tao, sinusunggaban niya ang biktima at nilalamon ito nang hindi gumagawa ng kahit isang tunog.

Pero kapag nasa labas na siya ng hangganan ng amoy ng tao, sa sandaling sunggaban niya ang biktima ay

naglalabas siya ng nakasisindak na ungal na tila yumayanig sa lupa.

Walang anumang alinlangan na sa ilang pambihirang pagkakataon, malaking tulong sa kaniya ang nakatatakot na ungal sa kaniyang pangangaso. Kapag palihim niyang sinundan, sa dilim ng gabi, ang isang kawan ng antelope sa kapatagang walang palumpong, at lumapit hangga't kaya ng takip na naroon, at nakita niyang nagulat na ang mga hayop dahil sa amoy ng pusa, ibinababa niya ang kaniyang nguso sa lupa, at naglalabas ng malalim na ungal na iyon na, kapag narinig mo na, ay hindi mo na malilimutan, habang umaalingawngaw ito sa alun-alon na kapatagan at sa mga kalapit na burol.

Nagugulat ang mga hayop at nalilito sa takot, hindi alam kung saan nanggagaling ang tunog. Sa kanilang pagkabalisa ay nagtatakbuhan sila paroo't parito, at nang walang ingat ay sumusugod patungo sa nakaabang na leon, at ang nakamamatay na lundag ng bihasang kaaway ang nagpapabagsak sa biktima; at pagkatapos, ilang mabilis at paulit-ulit na ungal ang hudyat para pumunta ang babaeng leon at ang kaniyang mga anak upang magpiyesta.

Napakarami ng leopardo sa distrito ng Viangi, at sila ang pinakatuso at pinakamapanggulong mangangain ng laman sa amin. Tinangay nila ang aming dalawang batang dumalagang baka sa liwanag ng araw, limampung yarda lamang mula sa bahay. Napakapursigido nila sa kanilang pananalakay, kaya kinailangan ng aking asawa na maglagay ng bitag para sa kanila, upang mabawasan ang kanilang bilang. Ipinagawa niya sa mga katutubo ang isang kubong gawa

sa mabibigat na puno; at sa isang dulo nito ay gumawa ng matibay at ligtas na kulungan para sa isang kambing, na gagamiting pain para sa leopardo. Sa pasukan ng kubo ay inilagay ang isang malaking bitag na bakal, na may nakakabit na matibay na kadena, na itinali sa katabing puno. Tinakpan ang bitag ng mga dahon at tuyong damo upang magmukhang ibabaw ng lupa.

Kinaumagahan, sa madaling-araw, nakarinig kami ng ingay malapit sa bitag at nagmamadaling lumabas ang aking asawa dala ang kaniyang riple. Paglapit niya sa lugar, nakita niya ang isang napakalaking leopardo na nakalabas ang ulo sa kubo. Sa sandaling makita ng leopardo ang papalapit na tao, naglabas ito ng nakasisindak na ungal, na nagpatalon sa akin mula sa kama. Agad kong narinig ang putok ng riple, at pagkatapos ay tumahimik ang lahat.

Sa sandali ng ungal ay buong lakas na lumundag ang leopardo upang abutin ang aking asawa, na agad na nagpaputok; at bumagsak ang hayop na patay na patay, tinamaan sa puso. Ang lakas ng lundag ay nakasira sa isang kawing ng mabigat na kadenang bakal na nagtatali sa bitag, kaya kung hindi napatay ang leopardo sa kalagitnaan ng lundag, nalapa sana ang aking asawa nang sandaling iyon.

May dalawa kaming Arabeng asnong sinasakyan sa istasyon, na lubos naming pinahahalagahan para sa aming paglalakbay sa pangangaral sa mga nayon tuwing tag-ulan, kapag mahirap tawirin ang maraming bangin sa mga burol. Malaki rin ang naitulong nila kapag nagpapagaling kami at mahina dahil sa atake ng lagnat na malaria.

May maliit kaming kulungan para sa kanila, na gawa sa mga puno ng gubat; pero dahil walang bisagra ang pinto, ikinakandado lamang ito ng pahalang na harang. Naging bihasa ang mga asno sa pag-alis ng harang na ito gamit ang kanilang nguso, kaya bumabagsak papasok ang pinto, at nakalalabas sila upang manginain kung kailan nila gusto.

Hindi kailanman umaalis ang mga asnong ito sa kanilang kulungan sa gabi, dahil halatang alam nila ang panganib mula sa mga leon sa mga oras ng dilim. Pero isang gabi, nang nasa huling yugto ang buwan, sa palagay ko'y napagkamalan nilang ang liwanag ng papalubog na buwan ay ang maagang pagbubukang-liwayway, at binuksan nila ang pinto at lumabas. Kinaumagahan, isang asno lamang ang makita, at sa ibaba, sa matataas na damo malapit sa ilog, natagpuan ang bangkay ng isa pa, mainit pa.

Pinatay ng isang leon ang hayop nang madaling-araw at, pinunit ang tiyan, nilamon ang mga bituka at lamang-loob, na tila laging pinakamasarap na bahagi para sa mga mangangain ng laman, at kinakain muna nila bago galawin ang bangkay. Halatang masyadong maagang dumating ang liwanag ng araw sa kaniya, at umuwi siya sa kaniyang lungga nang hindi pa busog, at iniwan ang asno na halos buo pa.

Dahil alam niyang malamang na babalikan ng leon ang bangkay pagdilim, ipinasiya ng aking asawa na magpuyat at abangan ito sa gabi. Ilang yarda mula sa kinalalagyan ng patay na asno ay may punong walang sanga hanggang mga labindalawang talampakan mula sa lupa. Ang pinakamababang sanga ng puno ay nag-aalok ng upuan, hindi gaanong komportable, pero hindi

maaabot ng lundag ng sugatang leon, at pinili ng aking asawa na samantalahin ito, at doon abangan ang Hari ng mga Hayop. Inayos niyang umakyat sa pamamagitan ng isang maliit at magaspang na hagdang gawa sa murang puno, na isinandal sa puno, upang matapos umakyat dala ang kaniyang riple ay maiangat ang hagdan.

Habang lumulubog ang araw sa kanluran nang araw na iyon, nakaupo kami para sa aming hapunan; at dahil sa ekwador ay agad na dumidilim pagkalubog ng araw sa abot-tanaw, mabilis na tinapos ng aking asawa ang kaniyang pagkain. Dala ang isang nakasinding parol na may kandila, nagmadali siya patungo sa bangkay, na nakahiga sa tabi ng ilog, at tinawag ang isa sa kaniyang mga tauhan na sumunod agad dala ang riple at bag ng bala.

Habang mag-isang dumaraan sa matataas na tambo, na mga anim na talampakan ang taas, nakarinig siya, sa may kalayuan sa kaniyang harapan, ng kakaibang tunog; at sa pag-aakalang ang ilan sa kaniyang mga katutubong tauhan ang naglipat sa bangkay, pumunta siya nang walang sandata sa pinagmumulan ng tunog; at nang itaas niya ang parol, natagpuan niya ang sarili sa mismong harapan ng leon, na nakabalik na para sa kaniyang samsam at tinatangay ang hayop sa kaniyang bibig.

Sa sandaling tumama ang liwanag ng parol sa kaniyang nanlilisik na mga mata, binitawan niya ang bangkay at lumundag palayo. Sa pagkakataong ito, gaya ng marami pang iba, napatunayang mabisang proteksiyon sa buhay ng tao ang liwanag ng ilaw, sapagkat binubulag nito ang malalaking balintataw ng leon, na ginawa ng kalikasan para makakita sa gabi. Laban sa mababangis at

mapanilang hayop na ito, sapat na depensa ang nagliliyab na liwanag ng siga ng kampo para sa

taga-Europa at sa kaniyang mga pagod na kargador, na natutulog nang paikot dito.

Ang pagkabagot ng aming malungkot na buhay sa gubat ay hindi lamang naputol ng pandarambong at pananalakay ng mga leopardo at leon, kundi paminsan-minsan din ng mas kasiya-siyang pagdating ng sulat mula sa Europa.

Ang mga nakatira sa aming bayan, malapit sa mga tindahan at palengke, at saklaw ng paghahatid ng koreo, ay halos hindi maisip kung ano ang ibig sabihin, sa lupaing ito na walang koreo at walang tindahan, na kailangang umorder ng mga kalakal labindalawa hanggang labingwalong buwan bago ito kailanganin; at kapag nagpadala ng liham upang abutan ang isang barkong pauwi, kalahating taon ang lilipas bago makatanggap ng sagot.

Ang aming mga ahente ng Misyon sa Zanzibar ay nagpapadala paakyat ng isang karabana ng koreo, na binubuo ng ilang taga-Baybayin na may riple, may dalang maliit na supot ng mga liham, mga labindalawang beses bawat taon. Habang papalapit ang panahon ng pagdating ng mga kartero na ito sa malalayong istasyon sa loob ng lupain, madaling maisip ang pananabik ng mga Misyonero sa paghihintay ng balita mula sa labas na mundo. Kaugalian ng mga mananakbong ito na sabay-sabay na magpaputok ng kanilang mga riple habang papalapit sa istasyon ng Misyon, upang ipaalam ang kanilang pagdating. Pagkatapos ay may matinding kaba at pananabik hanggang mabuksan ang laman ng supot ng koreo.

Sa katulad na pananabik ay hinihintay namin ang karabanang may dala ng aming lubhang kailangang mga suplay, pero madalas ay malaking pagkadismaya ang dala ng pagbubukas. Walang alinlangang maingat at maayos na inimpake ang mga kalakal sa London, pero naku, sa napakasamang kalagayan madalas itong natatanggap sa puso ng Africa! Binubuksan namin ang isang lata ng harina; at napakarami nitong uod kaya nag-aalinlangan kami kung mas marami ba ang hayop o ang halaman. Ibinubuhos namin ang laman sa isang kumot na linen, dinadala sa araw, at doon ay nakikita naming literal na gumagapang palayo ang aming lata ng harina.

Isa pang kahon ang binubuksan; at nakakita kami ng walang-lamang lata ng arnibal, habang ang bawat pakete ng kalakal sa iisang kahon ay nalagyan at nababad sa dating laman ng walang-lamang lalagyan.

Isang kahon na may lamang tsaa at asukal, na, kasama ng nagdadala nito, ay nahulog sa isa sa maraming latian sa daan, ay binubuksan ngayon. Anumang asukal na natira ay may tamis pa rin, pero marami na ring ibang lasa, habang ang tsaa ay nababalot ng amag at tinutubuan na ng balbas.

Nakita naming isang kahong kahoy na may lamang bota at damit ay kinain sa loob lamang ng isang gabi, at ang ilang bahagi ng laman ay tuluyang nasira. Isang kahon ng mga gamit-panahi at panloob na damit ang nahulog sa tubig habang tumatawid ang nagdadala nito sa isang rumaragasang sapa. Kinalawang ang mga karayom, aspili at gunting, at inamag ang mga damit.

Minsan ay naisip namin kung gaano kapakinabang na magkaroon ng ilang patatas na Ingles para itanim, baka

sakaling mabuhay sa aming klima, at nagpadala kami ng order sa London para sa dalawampu't walong libra ng binhi. Salungat sa tagubilin, ipinadala ang mga ito sa isang kahong may lining na sink, na may dagdag na timbang na dalawampu't walong libra. Nang dumating ang pakete kasama ng iba pang kalakal, natakot ang isang katutubong nagtangkang magbukas nito, sapagkat nang isaksak niya ang pambukas ng kahon sa hindi napapasukan ng hanging lining na sink, nakarinig siya ng malakas na pagsabog. Napakabaho ng amoy kaya kinailangang ilibing pareho ang kahon at ang laman nito.

Ang mabagabag o panghinaan ng loob dahil sa ganitong mga pangyayari ay nangangahulugang hindi ka angkop na manirahan sa mga ilang ng Equatorial Africa. Kailangang "tanggapin nang may kagalakan ang pagsamsam sa kanilang mga ari-arian." Gayunman, malamang na sa ilang kaso ay napaikli ang buhay ng mga Misyonero dahil sa mga kakulangang tiniis, mga pagkadismayang naranasan, at kakulangan ng angkop na pagkain.

Madalas kaming naaawa sa ilang katutubong kasama naming nakatira sa Istasyon, sapagkat mas kakaunti ang iba't ibang pagkain nila kaysa sa mga katutubo ng nakapaligid na tribo. Nakiusap sila sa aking asawa na pumunta at bumaril ng karne para sa kanila, at nangako siyang gagawin ito. Ang malalaking antelope ay hindi gaanong pumapasok sa makapal na gubat, kundi nananatili sa bukas na madamong kapatagan, at sa gubat na malapit sa mga pinanginginainang ito. Sampung oras na lakad sa makapal na gubat ang pinakamalapit na lugar kung saan maraming ganitong hayop. Umalis ang aking asawa at ang kaniyang mga

tauhan isang umaga at dumating sa tagpuan ng mga hayop sa gabi, at doon itinayo ang kanilang mga tolda.

Kinabukasan, isang eland at isang zebra ang bumagsak sa putok ng riple, at pinapunta ng aking asawa ang dalawang lalaki na may dalang isang hita ng karne at isang mensahe para sa akin. Pagkalipas ng mga isang oras, nakita ang isa sa mga tagadala na pabalik sa kampo. Nang matanaw siya mula sa malayo, napansin ng aking asawa na may hawak siyang sibat, at alam niyang may nangyaring masama, sapagkat hindi kailanman nagdadala ng sibat ang aming mga tauhan. Lumakad siya pasulong upang salubungin ito; at habang papalapit, nakita na lubhang hapo ang lalaki at duguan at punit-punit ang buong katawan. Ikinuwento niya ang nangyari.

Habang nagpapatuloy sa kanilang daan ang dalawang lalaki, mga kalahating oras na lakad mula sa kampo, biglang lumundag mula sa palumpong, sa hindi kalayuan sa kanilang harapan, ang mga sampung ruga-ruga ng tribong Wahehe, at ganoon din karami sa kanilang likuran, at sabay-sabay silang pinukol ng mga sibat. Sumigaw ang aming mga kargador na sila'y pag-aari ng Mzungu (Puting tao), pero patuloy pa rin ang makapal at mabilis na pagdating ng mga sibat.

Itinapon ang hita ng karne at ang lalaki, na nakabalik pagkatapos sa kampo, ay agad na tumakbo patungo sa makapal na palumpong, sa panig ng landas kung saan nakatayo ang kampo. Habang ginagawa ito, isang sibat ang tumagos sa kaniyang bahag, dumaplis sa laman, at bumagsak ilang yarda sa kaniyang harapan. Likas niya itong pinulot para ipagtanggol ang sarili, kung sakaling ma-korner siya ng mga humahabol sa kaniya. Gumapang

siya sa pinakamakapal na bahagi ng matinik na palumpong na nakakalat sa ilalim ng gubat, habang hinahabol siya nang malapitan ng mga ruga-ruga.

Ang lalaking ito mismo ay dating mamamatay-taong nag-aabang sa daan sa gitna ng kaniyang sariling tribo, at alam niya ang tanging paraan na maaaring magligtas sa kaniyang buhay. Gumapang siya papasok at palabas sa matinik na kasukalan na parang ahas, hanggang sumuko ang mga humahabol sa kaniya; at pagkatapos ay nagpatuloy siya nang kasimbilis ng kaya ng kaniyang mga paa, patungo sa kampo, kung saan siya dumating na duguan ang katawan at sugat-sugat dahil sa matitibay na tinik ng palumpong na kaniyang dinaanan sa pagtakas.

"At ano ang nangyari sa iyong kaibigan?" balisang tanong ng aking asawa; pero walang maibigay na impormasyon ang lalaki kung ano ang nangyari dito. Determinadong subukang iligtas ang buhay ng nawawalang kargador, tumakbo ang aking asawa sa tolda para kunin ang kaniyang riple at bag ng bala. Iniwan niya ang kaniyang ilang tauhan upang bantayan ang kampo, na may tagubiling magbantay nang husto laban sa kaaway, at isinama niya ang sugatang katutubo, upang maituro nito ang lugar kung saan sila sinalakay.

Nang makalakad na sila sa landas sa gubat nang mga kalahating oras, lumingon ang aking asawa at nakita niyang nanginginig sa takot ang kaniyang tauhan, at tila lalabas na ang mga mata nito sa kinalalagyan, habang lumilingon ito sa magkabilang panig. Pagkatapos ay sinabi nito, sa mahina at nanginginig na tinig, na malapit na sila sa lugar. Tahimik at maingat silang

nagpatuloy nang kaunti pa sa nakapanghihinang katahimikan, at bumulong ang lalaki, "Ito ang lugar."

Yumuko sila at maingat na sinuri ang bawat palumpong na abot ng kanilang paningin. Walang gumagalaw na sanga o dahon, at walang maririnig na tunog maliban sa tibok ng sarili nilang puso.

Pagkatapos ay itinutok ng aking asawa ang kaniyang magazine rifle sa balikat, at nagpaputok nang ilang beses nang sunud-sunod, umaasang sa gayon ay magugulat ang sinumang ruga-ruga na maaaring nagtatago sa malapit. Pero walang tugon, maliban sa umaalingawngaw na putok ng riple sa buong gubat.

Pareho silang tumingin sa paligid kung may makikita silang usok sa mga puwang ng makapal na palumpong, kung saan maaaring iniihaw ng mga tulisan ang karneng kanilang ninakaw; pero walang anumang nakikitang palatandaan nito, ni wala silang matagpuang bakas ng apoy o nagbabagang uling saanman.

Nang paalis na sana sila, napansin ng aking asawa sa damuhan, hindi kalayuan sa kaniyang kinatatayuan, ang isang bagay na parang nakalitaw na ugat ng punong ebony. Lumapit siya upang tingnan ito nang mas mabuti: at naroon ang kaniyang tapat na tauhan na nakahigang nakatihaya, patay, na may tatlong sugat ng sibat sa dibdib. Yumuko siya at hinagkan ang noo nito, at nang may mabigat na pusong nagdadalamhati ay bumalik sa kampo.

Noong una ay inisip niyang hindi matalinong sabihin sa kaniyang mga tauhan ang nangyari, baka matakot silang bumalik sa makapal na gubat kung saan naganap ang pagpatay, at tumakas mula sa kampo sa kabilang direksiyon. Gayunman, sa wakas ay nakumbinsi siya na,

anuman ang maging gawin ng mga lalaki, mas matalinong sabihin sa kanila ang buong kuwento. Tinipon niya ang mga lalaki, at sinabi sa kanila sa sarili nilang wika, "Mga anak ko, pinatay ng mga Wahehe sa gubat ang inyong kapatid. Nakita ko ang kaniyang bangkay na may tatlong sugat ng sibat sa dibdib. Ang tungkulin ko ngayon ay sikaping, sa tulong ng Diyos, maiuwi kayo nang ligtas, at hindi na manatili pa sa distritong ito, kung saan malaki ang panganib sa inyong buhay mula sa mga uhaw-sa-dugong taong ito.

"Hindi ninyo dapat dalhin ang alinman sa karneng ito, na nagkahalaga ng buhay ng inyong kasama. Wala tayong kasangkapang panghukay ng libingan para sa bangkay na nakahiga ngayon sa gubat. Pero hindi iyon gaanong mahalaga. Alam nating siya'y nakasama na ng Tagapagligtas, na natutuhan niyang pagtiwalaan at mahalin, sapagkat, gaya ng alam ninyo, limang araw pa lamang ang nakararaan sa harap ninyong lahat ay nagpatotoo siya na iniligtas siya ni Cristo.

"Aalis na kayo ngayon sa ating kampo at babalik tayo. Bagaman malapit nang dumilim, makapaglalakad tayo nang dahan-dahan sa gabi at makararating sa bahay sa umaga."

Sabay-sabay nilang sinabi, "Ginoo! tiyak na hindi ninyo balak bumalik sa mismong landas sa gubat kung saan namatay ang aming kaibigan?" Pero nanindigan ang aking asawa sa kaniyang pasiya, at ipinaliwanag sa kanila na kung iikot pa sila nang maraming oras, sa isang hindi kilalang landas, baka mas malaking pangkat pa ng mamamatay-tao ang kanilang makasalubong. Nakiusap sila sa kaniya na magpahinga muna sila nang gabing iyon at bumalik pauwi kinabukasan, sa liwanag

ng araw. Sinabi sa kanila ng aking asawa na kapag tao ang kanilang kaaway, mas ligtas maglakbay sa gabi, sapagkat makikita nila mula sa malayo ang liwanag ng siga ng kampo ng kaaway, at maiiwasan ang pagsalakay; samantalang sa araw ay maaari silang mahulog sa pag-aabang ng mga tulisan anumang oras, gaya ng nangyari sa kanilang kaibigan.

Nasiyahan sila sa paliwanag na ito. Agad na ibinaba ang tolda, at inimpake ang ilang gamit sa kampo sa madadalang karga, at umalis sila papasok sa madilim na gubat, hindi alam kung ano ang kahihinatnan. Habang dumaraan sila sa lugar kung saan nakahiga ang bangkay ng kanilang kasama, nanginginig sa takot ang buong karabana; pero habang lumilipas ang bawat oras, at unti-unti nilang naiiwan ang teritoryo ng mga Wahehe, mas maluwag na silang nakahinga. Gayunman, nagbantay sila nang husto, sapagkat dahil wala silang anumang ilaw, malaki ang panganib na salakayin sila ng mga leon at leopardo.

Nang malapit na ang umaga, nagkaroon sila ng kaunting mahinang liwanag mula sa papalubog na buwan, at habang binabagtas nila ang paliku-likong landas sa gubat, ang aking asawa, na nasa unahan ng mga lalaki, ay nakatanaw ng isang gumagalaw na bagay sa malayo, na inakala niyang isa sa mga tagamanmang nasa unahan ng isang pangkat ng mandarambong. Sa isang iglap ay natutukan ng riple ang anyo at, habang naghahandang magpaputok, sumigaw siya, "Sino iyan?" at isang kilalang tinig ang sumagot, "Baruti."

Pinapunta ko si Baruti bago magbukang-liwayway upang dalhan ang aking asawa ng nakahandang pagkain at kaunting gatas, at bumalik sa akin na may balita mula sa

kampo. Nakarating sa bahay ang maliit na karabana nang maagang umaga, at nang marinig ko ang balita tungkol sa pagkawala ng aming tauhan, hindi ko napigilang umiyak nang mapait, bagaman nagpapasalamat ako sa Diyos na ang aking asawa at ang iba pa niyang tauhan ay ligtas na napatnubayan sa mapanganib at mabangis na distritong iyon.

Kabanata 7: Ang Hirap ng Pananakop at ang Suliranin ng Pagpaparusa

Hindi nagtagal pagbalik ng aking asawa at ng kaniyang mga tauhan mula sa Uhehe, nagdaos kami ng pang-alaalang pagtitipon para sa lalaking naging biktima sa gubat ng mga sibat ng mga katutubo. Noong nakaraang Linggo lamang ibinigay ng binatang iyon ang kaniyang puso kay Jesus, nang nangangaral ang aking asawa tungkol sa ikalabing-apat at ikalabinlimang talata ng ikatlong kabanata ng Ebanghelyo ni Juan: "At kung paanong itinaas ni Moises ang ahas sa ilang, ay gayon kinakailangang itaas ang Anak ng tao; upang ang sinomang sumampalataya ay magkaroon sa kaniya ng buhay na walang hanggan." Habang tinatapos niya, nagbigay siya ng pagkakataon sa mga tumanggap kay Cristo sa pulong na iyon na magpatotoo sa harap ng iba. Ang binatang ito, na pagkatapos ay biglang pinatay nang walang kahit isang sandaling babala, ay buong-tapang na ipinahayag noon ang kaniyang pananampalataya kay Jesus.

Napakataimtim ng pagtitipon sa pang-alaalang pagsamba. Mas marami kaysa karaniwan ang dumalo, at isang malalim na katahimikan ang namayani sa pulong, at may dahilan kaming maniwala na tatlo o apat pang lalaki ang nagpasiya para sa Diyos, at natagpuan kay Cristo ang isang Tagapagligtas sa kasalukuyan. Ang paksa ay, "Kaya nga kayo'y maging handa naman; sapagka't sa oras na hindi ninyo iniisip ay paparito ang Anak ng tao." Binigyang-diin ng aking asawa ang kawalang-katiyakan ng buhay, at ang madaliang

pangangailangan na bawat isa ay maging lubos na handa anumang sandali na humarap sa Diyos.

Nang araw na iyon, umakyat sa Langit ang mga panalangin mula sa mga pusong halos mabangis pa para sa mga taong Wahehe, na kumitil sa buhay ng kanilang kasama. Kami mismo ay madalas na nag-isip tungkol sa tribong ito, at nanalangin na loobin nawa ng Diyos na buksan ang daan para makapasok ang mga Misyonero sa kanilang bayan, at dalhin sa kanila ang mensahe ng kaligtasan. Madalas silang nakikipaglaban nang nakamamatay sa mga Wahumba, isa pang angkan na kasingbangis at kasinguhaw-sa-dugo nila.

Minsan ay dinalaw namin ang isang distrito kung saan nagkaroon ng nakapupuksang labanan ang dalawang magkaribal na tribong ito. Doon, sa isang kaaya-ayang bukas na parang na parang parke, na sa likas na kagandahan ay halos walang makapapantay sa anumang lupain, literal na natatakpan ang lupa ng mga bungo at buto ng tao. Habang nakatayo kami sa malambot na latag ng berdeng damo, nakatitig sa kakila-kilabot na pagkalito, hindi namin maiwasang maisip ang mga salita ng makata, "Kung paanong ang pulang ulan (ibig sabihin, ng dugo) ang nagpalago sa ani."

Sa gitna ng parang ng pagpatay sa tao, lumitaw ang isang magandang batik-batik na giraffe, na nakaaninag sa harap ng mga punong mimosa, na nakalatag ang mala-balahibong mga sanga sa kaakit-akit na tanawing iyon. Ang anyong parang diwata na ito ay tila sa akin ay isang anghel na nakatingin sa kakila-kilabot na tanawin ng pagdanak ng dugo, at nagtaka ako kung paanong ang isang napakadalisay at walang-malay na nilalang ay makatatayo sa harap ng gayong Golgota.

Anong dalamhati, anong tumatagos na sigaw at daing ng naghihingalo ang pumuno sa banayad na hangin sa malungkot na araw na iyon ng nakamamatay na labanan. Pagkalipas ng ilang taon, nang pumasok ang Pamahalaang German sa bansang iyon, at kinuha ang teritoryo bilang Protectorate, malaki ang naging problema nila sa tribong Wahehe. Minsan ay naganap ang isang malaking sakuna, nang isang malaking pangkat ng mga lalaki ang nalipol dahil sa tusong pakana ng mga mananibat na ito. Isang karabanang militar na may limandaang armadong kargador na taga-Baybayin, sa pamumuno ng labimpitong opisyal na German, na may machine gun, ang dumaraan sa loob ng lupain, hindi kalayuan sa pinagpatayan ng aming tauhan, nang mapansin nila ang isang pangkat ng mga batang Wahehe na tumatakbo patungo sa kanila, handa nang ipukol ang kanilang mga sibat. Sumugod ang mga batang mandirigmang ito sa buong haba ng karabana, pinatay ang lahat ng lalaking abot nila, at tuluyang ginulo ang pangunahing bahagi ng karabana, bago pa naunawaan ng mga pinunong German ang nangyayari.

Halatang isang panlilinlang ang pagsalakay na ito, upang tuksuhin ang mga German na habulin sila, sapagkat pagkadaan nila sa buong haba ng karabana, nagpatuloy sila nang diretso sa unahan. Ang mga German, sa pag-aakalang tapos na ang pagsalakay, at determinadong ipaghiganti ang pataksil na pagpatay sa kanilang mga kargador, ay nag-utos na habulin ang umuurong na kaaway.

Habang abala sila sa ganito, isa pang pangkat ng matatandang mandirigma ang sabik na dumating at sinalakay sila mula sa likuran, at sumulong sa karabana, naghahasik ng kamatayan at pagkawasak sa kanilang

dinaraanan; at sa wakas ay nakisama sa mga kabataang nagbigay ng unang dagok. Lubhang nabahala ang ilang natitirang German, at hindi nila magamit ang machine gun, dahil sa kaguluhan ng labanan, baka mapatay nila ang marami sa sarili nilang tauhan habang sinisikap pabagsakin ang kaaway. Saka lumitaw sa kanilang paningin ang isang tanawing nag-alis ng huling pag-asang makatakas sa puso ng bawat buhay na lalaki sa karabanang militar na iyon. Isa pang pangkat ng mga propesyonal na mandirigma ng tribo — mga lalaking dalawampu hanggang tatlumpung taong gulang — ang sumugod nang biglaang hindi kayang pigilan ng anuman. Saka pa lamang ginamit ang machine gun, at sa loob ng isa o dalawang minuto ay napabagsak ang mga sumusugod na katutubo, pero ang mga nasa likuran ay lumundag sa mga bangkay ng kanilang mga kasama, at sumugod sa kinatatayuan ng natitira sa karabana, sa likod ng machine gun.

Ang ilang taga-Europa na buhay pa, nang makitang kamatayan na ang nasa harap nila, ay nagmamadaling sinubukang tumakas patungo sa takip ng makapal na palumpong; pero tatlo lamang ang nagtagumpay na marating ito at sa wakas ay makatakas. Ang karaniwang kawal ng limandaang lalaki ay nakahandusay na lunod sa sarili nilang dugo.

Pinakamadilim na Africa! Sa mga nakalipas na taon, anong malupit na pagdanak ng dugo at patayan ang nagmantsa sa iyong magagandang tanawin! Purihin ang Makapangyarihan sa lahat, malapit na ang iyong pagtubos, sapagkat kahit ngayon ay iniuunat na ng Etiopia ang kaniyang mga kamay sa Diyos.

Sa maraming distrito na dating tahanan ng hindi maisip na pagpapahirap at nakatatakot na kalupitan, at kung saan palaging umaalingawngaw sa gubat ang salpukan ng mga sibat, ngayon ay umaawit na ang mga taong pumasok sa kalayaang ibinigay ni Cristo sa Kaniyang bayan.

Dahil sa pagdating ng mga Pamahalaang German at iba pang taga-Europa sa Central Africa, at sa pangangailangang gumamit ng di-mabilang na karabana, ng daan-daang libong kargador, ang tanong tungkol sa pagtrato ng "Puting mananakop" sa mga katutubo ay naging isang bagay na hindi bababa sa kahalagahan sa buong Europa.

Sa gitna ng mga kinatawan ng iba't ibang Pamahalaan at ng mga Misyonero ng iba't ibang bansa, marami at iba-iba ang opinyon tungkol sa wastong pagtrato sa mga katutubo.

Kakaunti ang mga manlalakbay na nakapasok sa loob ng Africa kasama ang isang katutubong karabana na hindi kailanman lubhang nabagabag, paminsan-minsan, ng pagsuway ng kanilang mga kargador. Lahat ng dakilang Misyonerong manlalakbay at manggagalugad ay pare-parehong nagdusa rito. Ang pusong-bakal ni Livingstone ay madalas madurog sa mahahalagang sandali dahil sa pag-iwan ng kaniyang mga tagasunod, na tumakas, at iniwan siyang halos walang magawa at sinira ang kaniyang mga plano. Ang yumaong Obispo Hannington, sa kaniyang huling paglalakbay, ay sumulat, "Pagtakas, pagtataksil at ilan pang bangungot at poot ang lumulutang sa aming mga ulo na parang mga multo."

Walang anumang alinlangan na ang pagsuway at pagtakas ng mga katutubo, habang naglalakbay sa

Africa, ay hindi lamang maaaring sumira sa layunin ng ekspedisyon, kundi maglagay rin sa panganib sa buhay ng taga-Europa at ng mga nasa karabana. Kaya napakahalagang malaman kung paano pinakamabuting harapin ang mapanghamong diwa ng pagsuway, sa unang paglitaw nito, at sugpuin ito habang maaga pa.

Nakita ng magiting na si Hannington na kailangan, sa kaniyang pagtingin, na dumampot ng nagbabagang kahoy mula sa siga at ihagis ito sa mga suwail na kargador, na matigas ang ulong tumangging buhatin ang kanilang karga at umalis sa kampo: at si Hannington ay isa sa pinakamakatarungan at pinakamalambot ang puso na taong pumasok kailanman sa Kontinente.

Isa pang Misyonero na nakasama naming maglakbay, at lubos na nagustuhan ng mga kargador, ay madalas iangat ang kaniyang paa upang itulak (ibig sabihin, sipain sa puwitan) ang isang katutubo patungo sa gawaing tinanggihan nitong gawin. Isang araw, habang naglalakbay kasama ang kaibigang ito, nakarating kami sa kampo nang madilim na.

Halos hindi maisip ng taong hindi sanay maglakbay ang dami ng abala at trabaho sa pag-aayos ng kampo, at sa paghahanda ng lahat para sa kapakanan at kaligtasan nito, at ito pa'y sa dilim ng gabi. Hindi na makita ng pinuno ang kaniyang mga tauhan at hindi niya makontrol at magabayan ang kanilang kilos gaya sa liwanag ng araw. Nakatago sa dilim, madalas humiga sa ilalim ng mga puno ang mga tamad na miyembro ng karabana at umiiwas sa kanilang tungkulin, at iniiwan ang pasanin ng trabaho sa mas masisipag. Kailangang itayo ang mga tolda, kumuha ng panggatong mula sa nakapaligid na gubat, umigib ng tubig para sa kampo,

isalansan ang mga karga, at magsindi ng siga bilang depensa laban sa mababangis na hayop ng gubat.

Sa pagkakataong ito, napakahusay ng trabaho ng aming mga tauhan, at maayos na maayos ang aming kampo para sa gabi. Pero ang aming kasamang Misyonero ay hindi gaanong nagtagumpay sa kaniyang bahagi ng kampo, dahil sa pag-ayaw at katamaran ng kaniyang mga kargador. Wala siyang tubig, bagaman dalawang lalaki ang inutusang umigib sa isang lawa na isang pukol lamang ng palaso ang layo sa kampo. Nang dapat ay nadala na ang tubig, at handa na ang lahat para sa gabi, nakitang nakaupo ang dalawang ito sa siga na ginawa ng ibang kamay, walang pakialam sa utos at agarang pangangailangan ng kanilang pinuno. Nang malaman ng Misyonero ang kanilang pagsuway, sinugod niya ang dalawang suwail; at nang tumayo sila, binigyan niya ang bawat isa ng tig-isang sipa, na napakahusay manghikayat kaya nadala ang kinakailangang tubig sa kampo sa isang iglap.

Talagang imposible para sa isang taga-Europa, na hindi pa nakatatawid sa mga ilang ng Central Africa kasama ang isang karabana ng mga lalaking halos mabangis pa, na hatulan nang tama ang mga kilos ng mga ito at ng iba pang manlalakbay, sa mga kalagayang napakakaunti ang nalalaman.

Nang gabing iyon sa kampo, pagkatapos makakain ng lahat ng kanilang hapunan, at sumama ang aming kaibigang Misyonero sa aking asawa sa pakikipag-usap sa mga lalaki sa paligid ng siga tungkol sa pagtubos at buhay na walang hanggan na binili para sa atin ni Cristo Jesus, walang mas matamang nakinig kaysa sa dalawang lalaking iyon, na biglang pinarusahan dahil sa kanilang

pagsuway. Anuman ang isipin ng iba, halatang itinuring nilang makatarungan ang parusa, at ang pagbibigay nito, para sa kanila man lamang, ay lubos na natural.

May kilala akong isang Misyonero na, nang una siyang pumasok sa Africa, ay napakamahabagin sa mga katutubo, kaya hindi niya matiis na makita silang pinagpapawisan sa ilalim ng mga pasaning dala nila para sa kaniya, at salit-salitan niyang ginaginhawahan ang isang kargador pagkatapos ng isa sa pamamagitan ng pagpasan ng kanilang karga sa sarili niyang balikat. Napakabigo ng taong iyon sa kaniyang gawain bilang Misyonero, kaya pagkalipas ng ilang taon ay tuluyan na niya itong iniwan.

Nang papasok kami sa Equatorial Africa, mahigit dalawampu't limang taon na ang nakararaan, ibinigay sa amin ng Society, na siyang mag-iisponsor sa aming gawain, ang isang nakalimbag na polyeto ng mga rekomendasyon sa mga Misyonero, kung paano kumilos sa mga katutubo sa iba't ibang kalagayan. Sa ilalim ng pamagat na "Mga Parusa," sinabi ng polyeto, "Hindi gaanong mabisa ang pagpigil sa sahod ng mga lalaki dahil hindi nag-iisip ng hinaharap ang Katutubong African. Ang pagpigil sa kanilang 'posho' (o pagkain) kapag hindi naglalakbay, at ang paghagupit sa matitinding kaso ang pinakamabuti." Ang mga rekomendasyong ito ay hindi binuo ng Home Committee ng Society, kundi pansamantalang kinuha lamang mula sa mga ulat ng mga Misyonerong nakapaglakbay na sa loob ng lupain.

Gayunman, napakawalang-katwirang panukala ang pigilan ang "posho" o pagkain ng mga lalaking nagbubuhat ng iyong mga karga papasok sa loob ng

isang mabangis at hindi mapagpatuloy na bansa; at lalo na kapag isinaalang-alang na minsan lamang kumain ang mga lalaking ito sa isang araw, at iyon ay sa gabi, pagkatapos ng kanilang trabaho sa araw. Sa makataong pananaw, walang-puso at malupit ang mungkahi, habang kung titingnan sa pananaw ng pakinabang, tila ang kusang pagpili ng paraang magpapahina sa mga kargador, na siyang inaasahan ng buhay ng manlalakbay at ng paghahatid ng kaniyang mga kalakal, ay pag-uulit lamang ng kahangalan ng pagpatay sa gansang nangingitlog ng ginto.

Tungkol naman sa pagpalo sa mga katutubo, nagkakasundo ang pinakatanyag na mga manlalakbay sa Africa na hindi maiiwasan ang pisikal na parusa sa anumang karabana. Isa sa pinakahuling manunulat na mariing umulit sa pangangailangan ng paghagupit ay si Duke Adolphus Frederick ng Mecklenburg, pinsan ng Emperatris ng Germany.

Sa kaniyang mahalagang aklat na kalalathala lamang, sinabi niya, "Kilalang-kilala na ngayon na imposible ang paglalakbay sa Africa nang hindi pinananatili ang pinakamahigpit na disiplina at ginagamit ang paghagupit bilang parusa sa pagsuway. Ito ang karanasan ng lahat ng nakapaglakbay nang matagal kasama ang isang malaking safari (karabana). Kung saan walang kapangyarihan ang pinuno na parusahan ang nagkasala ayon sa nararapat, doon ay mabilis na nawawala ang disiplinang talagang kailangan sa anumang karabana, gayundin ang awtoridad ng pinuno. Ang puting tao lamang na hindi pa nakapaglalakbay nang mag-isa kasama ang isang malaking karabana, na lubos na umaasa sa sarili niyang lakas ng kalooban, ang maaaring hindi makakilala sa katotohanang ito."

Pagkatapos ay itinanong ng Duke, "Dapat bang sisihin ang isang taga-Europa na humahagupit sa kaniyang mga kargador, kapag nawawalan na siya ng pag-asa dahil sa kanilang pagsuway?" Pagkatapos ng dalawampu't limang taong karanasan sa paglalakbay kasama ang aking asawa sa mga ilang ng Africa, kailangan kong sabihin na lubos akong hindi sang-ayon sa ideyang hindi maiiwasan ang pagpalo sa pakikitungo sa mga kargador ng karabana, o sa mas matigas pang ulong mga katutubo sa loob ng lupain. Naniniwala akong nagpapatigas at nagpapababa ito sa pagkatao ng katutubo, ginagawa siyang mas galit, mapaghiganti at taksil, at nagbubunga sa kaniya ng pasiyang lalong magtagumpay sa paggawa ng mismong bagay na dahilan ng kaniyang paghagupit.

Natitiyak ko na ang taong naghahagis ng nagbabagang kahoy sa isang katutubo, sa mismong sandali ng pagpapabaya sa tungkulin o paglabag sa utos, ay mas malapit sa mas matagumpay na paraan ng pakikitungo sa malalaking batang ito ng Africa, kaysa sa taong nag-aalis ng pagkain ng kargador, o walang-damdaming nagtatali sa kaniya at humahagupit. Ang maikli, matalas, bagaman medyo maingay na parusa ng una, na dumarating nang biglaan at hindi inaasahan sa mismong tamang sandali, ay may malakas na epekto sa nagkasala, samantalang ang katarungang ibinibigay ng huli ay hindi nagpapabuti sa mga katutubo, ni sa reputasyon ng manlalakbay sa kanila. Ang paggawa ng huli ay maaaring ayon sa batas pero malayo sa pagiging matalino.

Ang motibong dapat gumabay sa bawat pinuno ng karabana sa pagpaparusa sa katutubong nagkasala ay dapat magmula sa malinis na bukal, na malinaw na

inilarawan sa unang sulat ni Pablo sa mga taga-Corinto, sa bahaging kilala bilang ikalabintatlong kabanata. Doon tayo dinadala ni Pablo sa pinagmumulang bukal ng Pag-ibig, na pinagmumulan ng bawat makatarungan at matuwid na gawa — isang pag-ibig na walang pagkukunwari o pagpapanggap, na nagbubunga ng diwa ng katarungang may halong awa, walang kinatatakutang kaaway at walang kinikilingang kaibigan, na mapagpahinuhod at magandang-loob, na hindi gumagawa ng hindi nararapat at hindi hinahanap ang sa kaniyang sarili.

Lubos na hinahamak ng matalinong katutubong Bantu ng Equatorial Belt ang kahangalan ng walang-ingat na baguhang taga-Europa na sumusubok magpasan ng kaniyang karga; at wala siyang ibang nadarama kundi paghamak sa mga hangal na pag-aasikaso ng mga nagtatangkang pakainin siya ng biskuwit na Huntley & Palmer's at asukal na kuwadrado ng Tate.

Matatag na katarungan, matibay na kagandahang-asal at pag-ibig na katulad ng kay Cristo, ito ang mga katangian ng pagkatao na hinahangaan ng mga katutubo at may malawak na impluwensiya sa kanilang isip at puso. Ang taong kayang magbigay ng mabilis at matuwid na babala sa isang katutubo sa isang sandali, at sa sumunod na sandali ay siya pa ring masaya, magiliw na pinuno, ama at kaibigan, ang taong may laging-bukas na pinto sa puso ng katutubong African.

Kabanata 8: Mga Pag-asang Nadurog at Muling Nabuhay

Ang aming gawain sa distrito ng Viangi ay lalong madalas maantala dahil sa mga atake ng lagnat na malaria, na labis na nagpahina sa lakas ng aking asawa. Dahil papalapit na ang panahon ng aming pagbabalik sa England, sabik siyang makakuha ng asnong masasakyan, sapagkat hindi na niya kaya ang mahahabang paglalakbay sa latian at magaspang na gubat.

Ako rin ay nasa napakahinang kalagayan at hindi makalakad kasama ang karabana. Gayunman, mula nang mapatay ng leon ang asnong sinasakyan ko, mas nasanay na ako sa paggamit ng duyan sa lahat ng aming mahahabang lakad, at binalak kong gamitin ito sa aming nalalapit na paglalakbay pababa.

Mapalad ang aking asawa na makasalubong, isang araw, ng isang karabanang dumaraan malapit sa aming istasyon patungo sa Baybayin, na may kasamang isang malaking katutubong asno. Iminungkahi niyang bilhin ito, pero ang may-ari na patungong Zanzibar ay nag-alok na ipagamit ito sa kaniya, at sinabing maaari niya itong ibalik pagdating sa Baybayin; pero kung mamatay ang hayop sa daan, hindi bale. Ito lamang ang mga kondisyon para makuha ng aking asawa ang asno, at buong pasasalamat niyang tinanggap ang tulong.

Napakahirap paamuin ang mabangis na asnong ito at nang sumakay ang aking asawa sa likod nito, dalawang lalaki ang kinailangang humawak dito; pero hindi nagtagal ay nasanay ito nang sapat para masakyan.

Upang subukan ang hayop, sinakyan niya ito sa maikling paglalakbay na mga labing-anim na milya, sa pagdalaw ng pamamaalam sa ilang katutubong nayon. Pagbalik sa gabi, nahuhuli ang kaniyang ilang tagasunod sa likuran, at, hinila niya sandali ang renda ng asno, at lumingon sa siyahan, at sumipol nang matinis upang tawagin sila. Nang marinig ng asno ang sipol, marahas itong lumundag patagilid, at itinapon ang aking asawa, na nagdulot ng matinding pasa sa tadyang. Nakasakay siya muli at nakarating sa bahay nang gabing iyon, pero hindi nakatulog, dahil napakasakit huminga.

Hiniling kong maghintay muna siya nang ilang araw bago magsimula sa paglalakbay pababa, pero hindi niya inisip na kailangang ipagpaliban ang aming pag-alis. Kaya natapos ang lahat ng paghahanda para sa aming paglalakbay patungo sa Baybayin. Dumating na sa Mpwapwa ang isang karabanang nagdadala ng kalakal papasok sa loob, at napagkasunduan na sasama kami pababa sa mga lalaking ito sa kanilang pagbabalik. Dumating ang mababait na liham ng mapagmahal na pamamaalam mula sa iba pang Misyonero sa distrito. Ang isa sa kanila, si Rev. H. Cole, na muntik nang mamatay matapos suwagin ng kalabaw habang namamaril ng karne para sa kaniyang kampo, ay sumulat mula sa kaniyang higaan ng pagdurusa.

Mahal kong Mr. Watt,

Napakahirap magpaalam sa inyo. Ang kailangang gawin ito ay nagbibigay sa akin ng malaking uchungu (pait) ng puso. Sa Central Africa ay labis naming kailangan ang mga taong buong-puso na tulad ninyo. Sumainyo nawa ang pagpapala ng Diyos saanman kayo magpunta, ito ang aming taimtim na panalangin. May isang dakong

pinagtatagpuan ng mga espiritu, Narito, ito ay sa Luklukan ng Awa.

Tapat na sumasainyo,

(Nilagdaan) H. Cole.

Muling nagpalipas ang aking asawa ng isang balisa at walang-tulog na gabi, pero matatag niyang ipinasiya na aalis at magpapatuloy ang karabana sa araw na iyon. Ang mga lalaking kararating lamang mula sa Baybayin, at sasama sa aming pagbabalik, ay nagdala ng balitang labis kong ikinabahala. Sinabi nilang mga dalawang araw na lakad mula sa aming istasyon, napakaraming mandirigmang Wahumba ang nananalakay; at upang matakasan sila sa paglalakbay paakyat, napilitan silang maglakbay buong gabi. Tila takot na takot sila, at ayaw nilang bumalik sa parehong landas. Upang mapanatag ang kanilang isip, inayos ng aking asawa na dumaan sa ibang landas, sa ibang bahagi ng bansa, upang maiwasan ang mararahas na mandarambong.

Ilang sandali bago umalis, habang itinatali ng mga lalaki ang kanilang mga karga sa beranda, isinandal ng isa sa kanila ang kaniyang kargadong riple sa dingding ng bahay. Habang hinahawakan nila ang kanilang mga pasan, natumba ang ripleng ito at, sa pagbagsak, tumama nang malakas ang gatilyo sa sahig, kaya pumutok ang riple. Tumagos ang bala sa dingding na putik ng bahay ng Misyon, at pagkatapos, humaging sa tabi ko, ay tumama sa ikalawang dingding ng silid, sa mismong likod ng aking ulo. Nagpasalamat kami sa Diyos sa gayong muntik-na-kapahamakan sa pinakasimula ng aming paglalakbay.

Pagkatapos ng ilang sandali ng panalangin, humihingi ng mabiyayang pagpapala ng Diyos sa gawaing aming

iiwan, at hinihiling ang Kaniyang proteksiyon sa aming buhay at sa buhay ng aming karabana sa paglalakbay pababa, nagpaalam kami sa mga katutubo, na nakahanay nang marami sa aming dinaraanan. Sa huling sulyap sa mga gusali ng istasyon na aming itinayo, at titirhan ng aming mga kaibigang sina Dr. at Mrs. Pruen, nagsimula kami sa aming mahabang paglalakbay. Hindi nagtagal ay nasa unahang bahagi na kami ng karabana at ginagabayan ang mga lalaki, sapagkat hindi nila kilala ang lupaing aming dadaanan.

Malaking kagalakan para sa amin na kasama namin ang limang katutubong nanumbalik sa Diyos sa Viangi. Kusang-loob silang sumama sa amin patungo sa Baybayin, at nanguna sa karabana, nagtatayo ng tolda at naghahanda ng kampo. Ang aking asawa, na labis na nahihirapan dahil sa kaniyang aksidente, ay naginhawahan sa maraming alalahanin dahil sa presensiya ng mga tapat na lalaking ito.

Pagkatapos ng dalawang araw na paglalakad, nagkaroon kami ng kakaiba at kamangha-manghang karanasan sa aming mga kargador na taga-Baybayin. Dumaraan kami sa isang makapal at magulong sinturon ng mababang palumpong, na nakatayong parang pader sa magkabilang panig ng aming landas. Napakalikong ng landas, ngayon ay paliko pahilaga, at pagkatapos ay biglang pumipihit patimog o patimog-silangan: pero ganoon pa rin ang hindi mapasok na pader ng palumpong, at gumagapang na baging, at matinik na cactus sa magkabilang panig. Kung minsan ay bumababa ito sa malalalim na bangin, kung saan napakakapal ng halaman sa itaas kaya natatakpan ang araw kahit tanghali, at pagkatapos ay muli kaming lilitaw sa mas mataas na lupa, kung saan ganoon pa rin

ang makapal na palumpong, pero mas maliliit, at ganoon pa rin ang paliku-liko at makitid na landas.

Habang dahan-dahang binabagtas ng aming mga kargador ang paliku-likong landas na ito sa gubat, biglang huminto ang lahat, sapagkat mula sa malayo ay may narinig na mahina at umuugong na tunog. Nagkatinginan nang nagtatanong ang isa o dalawang kargador na taga-Baybayin, at nagsabi, "Nini hii?" (Ano ito?), at pagkatapos ay sabay-sabay na napasigaw ang bawat lalaki sa karabana, "Nini hii?"

Habang lumilipas ang mga sandali, lumakas nang husto ang kakaibang tunog, at sampung ulit na dumami ang takot ng mga kargador, habang nakatayo silang hindi makapagsalita, hindi alam kung anong kakila-kilabot na pagkawasak ang sumusugod sa kanila. Nasa gitna kami ng karabana, at ang mga takot na kargador sa unahan at sa likuran ay patuloy na sumisiksik patungo sa amin para sa proteksiyon, hanggang sa masikip na masikip na ang makitid na daanan sa siksikang grupo ng mga tao, na may mga kargang nakapatong sa kanilang ulo. Sa lahat ng aming paglalakbay ay hindi pa kami nakaranas ng ganito, kaya wala kaming ideya kung anong nakatatakot na larawan ang nabubuo sa isip ng aming mga tagasunod, tungkol sa nalalapit na sakuna, na para sa kanila ay tiyak at mabilis na papalapit.

Habang papalapit ang kakaibang tunog, sumigaw ang ilan sa mga lalaki, "Tembo, Tembo!" (Mga elepante!) at agad na itinapon ang kanilang mga karga, at nagsimulang gumapang papasok sa makapal na palumpong sa magkabilang panig. Ang apat na lalaking nagbubuhat sa akin at sa aking anak ay ibinaba kami sa

landas at, kasama ang iba, nagkukumahog papasok sa kasukalan.

Halos walang panahon ang aking asawa na itulak kami sa pinakabukas na bahagi ng palumpong, upang magkaroon kami ng pagkakataong makaiwas sa pagyurak at pangil ng mga sumusugod na elepante, nang — Narito! nalutas ang buong palaisipan sa paglitaw ng mga isang dosenang malalakas at hubad na mandirigmang Wahumba, tumatakbo, may hawak na kumikinang na sibat, na naglilibang sa paghila sa likod nila ng kanilang malalaking kalasag na gawa sa balat ng kalabaw! Napakalakas ng tunog na nalikha ng mga kinakaladkad na kalasag sa matigas, magaspang at lubak-lubak na landas, at nagbunga ito sa isip ng aming mga takot na kargador ng napakalaking larawan ng isang kakila-kilabot na pagsalakay.

Napakakapal at hindi mapasok ng palumpong, kaya karamihan sa aming mga tauhan ay ilang yarda lamang ang nalayo mula sa landas. Kung hindi nila kasama ang aking asawa, walang alinlangang napatay sana sila hanggang sa huling lalaki. Laging nasa landas ng digmaan ang mga Wahumba, pumapatay at nandarambong. Nakipag-usap ang aking asawa sa kanila nang palagayang-loob at kaswal, at hindi nagbigay ng anumang pahiwatig na ang kaniyang mga tauhan ay isang pulutong ng nanginginig at takot na takot na aliping taga-baybayin. Nagpatuloy ang mga mandirigma, halatang nasa impresyong nagpapahinga lamang ang aming mga tauhan sa lilim ng palumpong, habang ang kanilang mga karga, at sa maraming kaso ay ang kanilang mga riple, ay nakalatag sa landas.

Nang mawala na ang mga Wahumba, gumapang palabas ng kanilang mga taguan ang aming mga tagadala, may pilit na ngiti sa kanilang mukha, at nakatakip ang kanang kamay sa bibig sa labis na pagkamangha, at nagsasabing, "Naku, Ginoo! kung hindi ninyo kami kasama, patay na sana kaming lahat ngayong araw." Kinaumagahan, nakita naming halos ubos na ang rasyon ng aming mga kargador at, nang makakita ng ilang giraffe sa malayo, ang aking asawa, bagaman labis pa ring nasasaktan ang dibdib, ay kinuha ang kaniyang riple at dalawa o tatlo sa mga lalaki, at umalis sakay ng kaniyang asno upang subukang dagdagan ang suplay ng pagkain.

Samantala, ako at ang pangunahing bahagi ng karabana ay magpapahinga sa lilim ng gubat. Matapos mawala nang ilang sandali ang aking asawa, at karamihan sa mga kargador ay nakahigang nagpapahinga sa tabi ng kanilang mga karga, ang ilan ay mahimbing na natutulog, isang bulong ang kumalat sa kampo na isang pangkat ng kinatatakutang Elmoran (mga mandirigma) ng tribong Masai ay halos nasa amin na. Kita ang kumikinang na sibat ng mga kilalang mananalakay at mamamatay-taong ito na nagmamadaling papalapit sa gubat. Tila nawalan ng lakas ng loob ang mga kargador, at nagsisimula na silang tumakas.

Naunawaan ko sa isang iglap ang aming walang-kalaban-labang kalagayan, at ang posibilidad ng agarang pagpatay sa aking anak, sa akin at sa buong karabana, habang wala ang aking asawa; at, itinaas ko ang aking puso sa Diyos, at mabilis kong inutusan ang mga takot na takot na kargador na humanay. Na para bang kumikilos sa ilalim ng impluwensiya ng isang panlabas na kapangyarihan, humanay ang mga lalaki ng

buong karabana sa utos. Isang napakatibay na hanay ang naiharap sa mga sumusugod na mandirigma, kaya, sa kalooban ng Diyos, agad silang palihim na umurong papasok sa gubat at nawala. Inakala ng aming mga kargador na umurong lamang ang mga Masai upang kumuha ng karagdagang puwersa, at hindi magtatagal ay muli kaming susundan. Kaya labis silang nabalisa sa pagbabalik ng aking asawa sa kampo, at nang dumating siya pagkalipas ng ilang sandali, malaking ginhawa ito sa aming lahat.

Kinabukasan ay nakarating kami sa Mamboia, kung saan napakaraming pagkain, at masayang nakakuha ang aming mga kargador ng malaking suplay gamit ang kalakal-pamalit na ibinigay namin sa kanila. Ang natitirang bahagi ng aming mahabang paglalakbay patungo sa Baybayin ay napadilim ng sakit ng aking asawa, at marahil higit pa ng paminsan-minsang atake ng lagnat sa akin, habang dumaraan kami sa malalalim na bangin at maputik na latian ng bayan ng N'guru.

Pagkatapos ng tatlong linggo ng nakapapagod na paglalakad, araw-araw, dumating kami sa Semagombe, sa bayan ng Useguha, at dinalaw ang lugar kung saan namin inihimlay ang aming anak sa gubat. Dahil sa mas madalas na atake ng lagnat, nagmadali kami patungo sa Baybayin, sa isang tuyo at nakapapasong ilang, kung saan madalas ay imposibleng makakuha ng isang tasang tubig na magagamit mula sa makapal at maputik na mga lawa. Bagaman sinasala ang tubig sa pocket filter, hindi pa rin nito nababago ang kulay, o naaalis ang kakaiba, hindi kanais-nais at amoy-latian na lasa nito.

Pagdating namin sa hangganan ng sibilisasyon, sa Saadani — isang nayon sa Baybayin, kung saan kami

maglalayag patungong Zanzibar — nakatagpo kami ng dalawang Misyonero, sina Stokes at Deekes. Kinunan ko sila ng larawan sa ilalim ng mga sanga ng malaking punong baobab, na sa ilalim nito kami nagkampo noong una kaming pumasok sa Africa. Dalawampu't limang yarda ang paligid ng katawan ng puno.

Pagdating namin sa Zanzibar, ang lagnat, na bumabagabag sa akin sa buong paglalakbay pababa, ay sumunggab sa akin nang mas malakas, at sa mahabang panahon ay tila hindi na ako gagaling. Nang aalis na sana ang aming barko mula Zanzibar patungong Aden, halos naghihingalo na ako, at hindi na maaaring umalis. Inalagaan ako ng aking asawa nang tuloy-tuloy araw at gabi nang walang kapalit, hanggang sa lubos siyang nanghina sa pagod, pag-aalala at kakulangan ng tulog. Gayunman, dalawang babaeng Misyonero ng Universities Mission sa Isla ang napakabait na nagboluntaryong humalili sa aking asawa nang ilang panahon, upang mabigyan siya ng pagkakataong makatulog. Kinuha rin nila ang aking munting anak na babae sa Istasyon ng Misyon upang alagaan habang ako'y may sakit. Ilang araw nila akong buong-pusong inalagaan, pero tila halata sa kanila na hindi na ako mabubuhay, kaya muling inako ng aking asawa ang buong pag-aalaga sa akin, binabantayan ako araw at gabi. Sa wakas ay nawalan ako ng malay, at sa loob ng pitong araw ay walang malay, hindi makakita o makapagsalita. Sa panahong ito ng parang-patay na panghihina, pinakain niya ako ng likidong pagkain at, bagaman nawalan na ng pag-asa ang lahat ng kaibigan na gagaling pa ako, nakatitiyak siya na ibabangon ako ng Diyos. Nalugod ang Panginoon na sagutin ang

kaniyang panalangin, at unti-unti akong gumaling, pero halos dalawang buwan akong hindi makalakad.

Napakalaking kagalakan sa akin ang makita muli ang aking anak. Pagkalipas ng ilang linggo ay nakalalabas na ako paminsan-minsan sakay ng karwahe, na mabait na ipinadala ng Sultan para sa aming paggamit. Pagkagaling, sumakay kami ng barko patungong Aden, kung saan sumakay kami ng barkong British India patungong London, at dumating doon sa kalagitnaan ng taglamig. Dahil napakahina at lubhang nanghina ang kalusugan, labis kaming nagdusa sa basang klima ng England at, dahil kapit pa rin ang lagnat sa aking asawa, pinayuhan kaming maglakbay sa dagat.

Pagkatapos maglibot sa buong mundo at bumalik sa England, nagdurusa pa rin ang aking asawa sa epekto ng malaria sa kaniyang katawan, at inutusan siya ng mga doktor na pumunta sa banayad na klima ng Australia, at manatili roon nang ilang panahon. Lubhang salungat ito sa aming balak, sapagkat umaasa kaming makabalik sa Africa. Gayunman, walang pag-aatubiling naghanda ang aking asawa upang sundin ang mga payong ito. Marami sa aming mga kaibigang Misyonero ang lubos na nakiramay sa amin, dahil sa aming hindi natupad na pag-asang muling makapasok sa Madilim na Kontinente. Si Rev. R. Lang, Kalihim para sa Africa ng Church Missionary Society, ay sumulat ng ganito: —

Mahal kong Mr. Watt,

Natutuwa akong mabalitaan na malamang ay pupunta kayo sa Australia, kung saan umaasa akong lubos ninyong mababawi ang inyong kalusugan, at matatagpuan sa malawak na larangang iyon ang isang magiliw na larangan ng gawain, kung saan matutupad

ninyo ang hangarin ng inyong puso na italaga ang sarili sa paglilingkod sa inyong Panginoon. Natitiyak ko na ang pagbabalik sa Africa, pagkatapos ng karanasan ng inyong maikling paninirahan doon, ay isang mapanganib na eksperimento. Hindi matalinong isapanganib ang isang klimang lubhang sumubok na sa inyo, at kung saan maaaring tuluyang bumigay ang inyong kalusugan, gayong sa kalooban ng Diyos ay nabubuksan sa harap ninyo ang malawak na pagkakataon sa isang klimang tulad ng sa Australia.

Lubos akong nakikiramay sa inyong pagkadismaya tungkol sa Africa, kung saan alam kong naroon pa rin ang inyong puso, at lubos kong pinahahalagahan ang inyong tapat na diwa, kaya malaking kagalakan sa aming lahat na mabalitaan na nakatagpo kayo ng larangan para sa inyong lakas, na pinili ng Panginoon, at na muli kayong masayang naglilingkod nang aktibo para sa Kaniya. Pagkalooban nawa kayo ng buong karunungan at pag-iingat, buong pananampalataya at kapangyarihan, upang saanman kayo tawaging maglingkod ay hindi mawalang-kabuluhan ang inyong pagpapagal sa Panginoon.

Ako, mahal kong Mr. Watt,

Lubos na tapat sa inyo,

(Nilagdaan) R. Lang, Kalihim,

Church Missionary Society.

Muli naming iniharap ang aming mukha sa silangan at, pagdating sa Australia, nakita naming nakatutulong at nakagiginhawa ang klima sa aming dalawa. Ipinasiya namin na, kung sa Kaniyang kabutihan ay ibabalik ng Diyos ang aming kalusugan, babalik kami sa East

Equatorial Africa, nang walang kaugnayan sa anumang Society; at magbubukas ng gawaing Misyonero sa ilan sa malalawak na lupain sa kahabaan ng Ekwador, na sarado pa sa Ebanghelyo, at wala pang Misyonerong sumubok pumasok.

Ang pamumuhay sa labas sa kaaya-ayang klima ng Australasia ay lubos na nagpanumbalik sa kalusugan ng aking asawa, at sa kaniyang malawak na paglalakbay sa bansa, nagkaroon siya ng maraming mahalagang pagkakataon na magpatotoo para sa Diyos at makita ang mga kaluluwang naliligtas sa Kaniyang Biyaya. Bumili kami ng isang magandang tahanan sa labas ng lungsod, na may magandang bakuran at taniman ng prutas, na labis naming minahal; at habang lumilipas ang mga buwan sa aking bagong tahanan, lalo kong naramdaman kung gaano kahirap tuparin ang aming pasiya, at gawin ang sakripisyong dati kong binalak, sa pagbabalik sa Central Africa.

Napakahirap isipin ang pagbuwag sa aming tahanan, at pagbabalik sa mga kalungkutan at hirap ng loob ng lupain, at lalo na dahil binigyan kami ng Diyos ng isang sanggol na lalaki sa una naming pagdating sa baybayin ng Australia at, mula noon, ng isa pang mahalagang kaloob na isang munting anak na babae sa Kaniyang kalooban at pag-ibig. Dumaan na ako sa apoy ng paghihirap at kalungkutan, at naihimlay ko na ang bangkay ng aking munting anak na lalaki sa gubat, anim na araw na lakad lamang mula sa Baybayin: at ang isiping mamamatay ang aming maliliit na anak sa lagnat o disenterya, o masasaksak ng sibat ng mandirigma, ay isang pagsubok na tinatalikuran ng aking puso.

Lalo pa akong naitapon sa dagat ng pagkalito at pag-aalinlangan tungkol sa aming pagbabalik sa Africa, dahil ipinasiya ng aking asawa na magsimula ng gawain sa isang hindi pa nabubuksang bansa, kung saan wala pang Misyonerong nakapaghatid ng salita ng Ebanghelyo. Hindi niya inisip na makatwiran, sa pagbubukas ng malayang gawaing Misyonero, na pumasok sa mga larangang may naglilingkod na, kundi ginawa niyang layunin, gaya ng ginawa ni Pablo, na ipangaral ang Ebanghelyo kung saan hindi pa nababanggit si Cristo, upang "makita nila na hindi pa nababalitaan tungkol sa Kaniya." Marahil ay mahal ko rin ang aking Tagapagligtas, at ang mga African na nasa kadiliman na pinagkamatayan Niya, gaya ng aking mahal na asawa; pero ang maraming panganib sa buhay, na kasama ng gawaing gaya ng pagpasok sa bago at hindi pa nabubuksang mga bayan sa mapanganib na lupaing iyon, kasama ang lahat ng pagdurusa at kalungkutang maaaring hingin ng gayong buhay, ay nagpaatras sa akin sa sakripisyo.

Inilarawan ko sa aking isip ang maraming gabing binantayan ko ang higaang pang-kampo ng aking batang asawa sa isang toldang walang proteksiyon, habang gumagala sa labas ang mga leopardo at leon, at nang tila nakatatak na ang kamatayan sa kaniyang naghihirap na mukha. Naisip ko ang sarili kong karanasan, na madalas maulit, na mapabagsak ng lagnat, at mabuhat sa nakasusulasok na gubat at sa mga latian sa umaalog na duyan, habang pinatitindi ng sinag ng nakapapasong araw ang sakit ng lagnat, at walang anumang pampawi sa nag-aapoy na uhaw kundi kaunting maputik na tubig. Pinag-isipan ko ang aking huling lagnat, nang sa loob ng maraming linggo ay binantayan ako ng aking tapat na

asawa araw at gabi habang ang lahat maliban sa kaniya ay nag-aakalang naghihingalo na ako, at nang, sa pagpapainom ng likidong pagkain sa aking tuyong mga labi, sinikap niyang panatilihin ang kumukurap na apoy ng buhay.

Bukod sa mga ito at iba pang tanawin, na dumaan na parang panorama sa harap ko, at hindi maiwasang pag-isipan ng isip, ay ang katotohanang pupunta kami sa mga pagano nang walang sahod o suporta; at, ipagbibili ang aming tahanan at ari-arian, gagamitin ang napagbilhan sa mga panimulang gawain ng Misyon, at pagkatapos ay magpapatuloy sa gawain hanggang maubos ang lahat ng pera, umaasa lamang sa Diyos na tutustos sa lahat ng aming pangangailangan.

Nang maisip ko Siya, "na bagaman mayaman, ay nagpakadukha dahil sa inyo, upang kayo'y yumaman sa pamamagitan ng Kaniyang karukhaan"; nang isaalang-alang ko kung paano Niya tinubos ang aking kabataan mula sa kababawan at kapalaluan, kung paano Niya iniligtas ang aking kabiyak sa buhay mula sa ateismo at kawalang-pananampalataya, ginawang daloy ng pagpapala at mabungang paglilingkod ang kaniyang buhay, naakay akong makiisa sa gawaing itinakda ng aking asawa sa kaniyang sarili at, sa ilang antas, sa paraang isasagawa niya ito.

Gayunman, nang pagnilayan ko ang mga pagsubok at hirap ng ganoong buhay para sa isang batang may-asawang babae na may maliliit na anak, nanlumo ang aking espiritu, at tuluyang hindi ako madala ng aking puso sa di-mabilang na hadlang, na tila mga bundok na humaharang sa daan. Naisip ko kung ano ang maaaring mangyari kung mapatay ang aking asawa o mamatay sa

lagnat. Para sa akin, tila halos imposible sa tao na dalhin ang aming maliliit na anak papasok sa loob ng kontinente, nang walang mamamatay sa kanila sa daan dahil sa malaria o disenterya.

Inisip ko ang posibilidad na mamatay ako at maiwang walang ina ang aking mga anak, sa isang mapanlinlang na klima, at sa gitna ng kapaligirang napakamapanganib at hindi magiliw. Madalas akong minumulto ng ganitong mga kaisipan. Kapwa namin itinalaga ang aming sarili sa maraming panalangin tungkol sa bagay na ito sa loob ng ilang linggo. Isang gabi, nagkaroon ako ng isang pangitain na, sa kalooban ng Diyos, ay tuluyang lumutas sa buong bagay. Hindi ako, sa karaniwang kahulugan, naniniwala sa mga panaginip; pero alam nating nagsalita ang Panginoon sa ilan sa Kaniyang bayan sa mga pangitain, at na kaya Niya at ginagawa Niyang ihayag sa kanila ang Kaniyang kalooban, gising man o tulog. Ang paghahayag na ito ay napakalinaw at napakatotoo sa akin, kaya hindi ko ito malilimutan kailanman: bawat balangkas ng kaisipan ay malinaw, tiyak at eksakto.

Sa pangitain ay naunawaan kong nasa isang malaki at nakapanlulumong kadiliman ako. Saanman ako bumaling, ang itim ng pinakamalalim na gabi ang naghahari sa paligid ko, at labis na nababagabag ang aking isip, sapagkat tila walang labasan mula sa makapal at hatinggabing dilim na ito. Tumawag ako sa Diyos sa matinding kawalan ng pag-asa na ipakita sa akin ang daan palabas. Agad na lumitaw si Cristo at sinabi, "Ipagkatiwala mo ang iyong sarili sa Akin at ipakikita Ko sa iyo kung saan matatagpuan ang liwanag." Lubos kong isinuko ang aking sarili sa Kaniya, at pagkatapos ay natagpuan kong umaangat ako kasama

Niya sa himpapawid. Pagkatapos, iniunat Niya ang Kaniyang kamay, at ipinakita sa akin, sa isang malayong tanawin, ang aking asawa na nakatayo habang bumubuhos sa kaniya ang sinag ng araw. Sa kapangyarihang ipinagkaloob sa akin ni Cristo, mabilis akong nadala sa lugar ng liwanag at sikat ng araw na kinatatayuan ng aking asawa. Napakaikli ng pangitain, pero agaran at pangmatagalan ang epekto nito. Nakita kong kaya akong itawid ng Panginoon sa bawat suliranin, at tulungan ako sa bawat hirap at pagsubok, kung ipagkakatiwala ko lamang ang aking sarili sa Kaniya. Ipinasiya kong sundin ang pangunguna ng Diyos, at maghanda para sa Central Africa sa lalong madaling panahon.

Hindi nagtagal ay naipagbili namin ang aming tahanan at ilang ari-arian, at naglayag patungong London upang bilhin ang aming mga kagamitan para sa Equatorial Africa. Pagdating namin sa Aden, nakatanggap ang aking asawa ng isang malungkot na mensahe, na nagbabalita ng pagkamatay ng kaniyang ama. Dumating ito nang hindi inaasahan, at labis siyang nabigla. Sa palagay ko'y kakaunti lamang ang mga lalaking napakalapit sa kanilang magulang, gaya ng aking asawa sa kaniyang ama.

Labinsiyam na taon na ang lumipas ngayon, at matindi pa ring nadarama ang pagkawala ng amang iyon. Napakabait, mapagmahal at napakabukas-palad niya sa kaniyang mga anak. Labing-anim na taon bago siya namatay, nanumbalik siya sa Diyos sa pamamagitan ng aking asawa, at sa panahong iyon ay tinamasa niya ang kamalayang pinatawad na ang kaniyang mga kasalanan at ang tuloy-tuloy na pakikisama sa kaniyang Tagapagligtas. Pagdating namin sa England, gumugol

ang aking asawa ng maraming panahon sa paghahanda ng mga listahan ng mga pangunahing kailangan sa paglalakbay at pagkakampo, at sa pagpapagawa ng ilang bagay na espesyal para sa aming paglalakbay papasok sa loob ng Africa. Inimpake at ipinadala ang lahat ng kalakal, at inayos naming maglakbay sa lupa at abutan ang aming barko sa Naples. Ilang linggo bago ang aming pag-alis, binigyan kami ng Panginoon ng isa pang anak na lalaki: at, bagaman medyo mahina pa ang aking katawan, pero malakas sa pananampalataya, umalis kami patungong Africa kasama ang aming maliliit na anak, na ang ilan ay isinilang sa gubat.

Sumakay kami ng aming barko sa Naples, at naglayag pababa sa tabi ng bulkanikong Isla ng Stromboli, na noon ay aktibong pumuputok, at dumaan kami sa Straits of Messina, kung saan makikita ang Etna na tahimik na nagbubuga ng napakaraming usok. Hindi nagtagal ay naglayag kami sa timog ng Crete at, sa pagdaan sa Suez Canal, natagpuan namin muli ang aming sarili sa kalmado at mainit na tubig ng Red Sea. Pag-ikot sa timog-kanlurang baybayin ng Arabia, at sa dakong Guardafui ng Africa, bumaba ang aming mabuting barko sa Indian Ocean, at muli kaming dinala sa tanaw ng magandang Isla ng Zanzibar na natatakpan ng mga puno ng palma.

Habang papalapit kami sa baybayin ng Africa, umakyat ang aming puso sa papuri sa Diyos dahil sa Kaniyang mapagmahal na pag-aalaga sa amin at sa aming maliliit na anak sa paglalakbay, at habang pinag-iisipan namin ang mga nakatagong hirap at panganib ng malayo at hindi kilalang loob ng lupain, na malapit na naming puntahan, mahigpit na sumandal ang aming puso sa pangakong hindi Niya kami iiwan, hindi Niya kami

pababayaan. Sumisikat ang araw sa buong tropikal na kapangyarihan at ningning nito, sa maluwalhating umagang iyon ng 1893, nang dumaong kami sa Arabeng bayan ng Mombasa, sa silangang baybayin ng kontinente ng Africa. Sa loob ng ilang oras ay naibaba na ang lahat ng aming suplay mula sa barko; at, bago pa lumubog ang pulang bilog ng araw sa abot-tanaw, nakakampo na kami sa aming mga tolda, sa ilalim ng nakalaylay na mga dahon ng mga niyog na nakahanay sa dalampasigan.

Kabanata 9: Pagmamanman sa Lupain

Habang tinitipon ang aming mga kargador, binibili ang kalakal-pamalit, at inaayos muli at tinitimbang ang mga karga para sa mga tagadala, pag-aralan muna natin sandali ang Madilim na Kontinenteng malapit na naming pasukin, at ang isa o dalawang pangyayaring, sa kalooban ng Diyos, ay nagpahintulot sa ilang sinag ng liwanag na tumagos sa dilim ng malawak at hindi kilalang lupain nito.

Bumabalik ang aking isip sa mga araw ko sa paaralan, nang inilaladlad sa harap namin sa dingding ang malaki at blangkong mapa ng Africa. Sa paligid ng baybayin ay may ilang pangalan ng lugar, na ang ilan ay kumakatawan lamang sa kumpol ng maliliit na kubong damo, o sa lugar na pinagkampuhan ng isang taga-Europa. Walang laman ang buong gitna, maliban sa ilang tuldok-tuldok na guhit, na kumakatawan sa hinulaang daloy ng isa o dalawang ilog na walang tiyak na nalalaman.

Mula noon, marami nang nagawa sa pamamagitan ng napakalaking tagumpay ng ilang magigiting na lalaki, upang liwanagin ang hiwagang sa loob ng napakaraming siglo ay nakabalot sa Kontinente na parang balabal sa libing. Siyempre, ang mga landas ng karamihan sa mga dakilang manggagalugad ay halos tuwid na guhit lamang sa buong bansa, kaya marami pa ring malalawak na lugar na hindi pa nalalakaran ng sinumang taga-Europa.

Sa mga manggagalugad na pinakamatagumpay sa pagpapakilala sa mundo ng ilang bagay tungkol sa puso ng Africa ay mababanggit ang mga pangalan nina David

Livingstone, Richard Burton, John Hanning Speke, Henry M. Stanley at Joseph Thompson. Ang pangunahing gawain ng una at kagalang-galang na tagapanguna ay nasa mas timog na bahagi ng Dakilang Kontinente, kung saan natuklasan niya ang Lakes N'gami, Shirwa, at Nyassa, at ang dakilang Zambesi Falls.

Ang malaking bahagi ng gawain ng iba pang lubhang iginagalang na manlalakbay ay sa kahabaan ng Equatorial Belt ng Kontinente. Lahat sila ay pumasok mula sa East Coast, at nagpatuloy pakanluran sa kanilang heograpikong misyon.

Magkasamang natuklasan nina Burton at Speke ang magandang Lawa ng Tanganyika. Habang nagpapahinga si Burton sa bayan ng Unyanyembe, si Speke, na mas masigla ang kalikasan, ay nagtipon ng ilang kargador at, sa pahintulot ni Burton, ang pinuno ng ekspedisyon, ay umalis pahilaga sa sarili niyang paglalakbay ng paggalugad. Ang kaniyang napakatalinong tagumpay, sa biglaan at mapanganib na ekspedisyong iyon, ang nagpanatili sa kaniyang pangalan sa mga talaan ng paggalugad sa Africa. Si John Hanning Speke, sa di-malilimutang paglalakbay na iyon, ang nakatuklas ng dakilang dagat sa loob ng lupain na Victoria Nyanza. Bumalik siya kay Burton sa Unyanyembe, at ipinaalam sa kaniyang kasama sa paglalakbay ang pagkatuklas sa dakilang Lawa, na siyang pinagmumulan ng Nile.

Kaugnay ng mahalagang pagtuklas na ito ay may malungkot na kuwentong dapat isalaysay, na nagpapakita ng maliit na inggit ng ilang manlalakbay sa Africa na kung hindi dahil dito ay malalawak ang isip — isang inggit na, ayon sa palagay, ay madalas pinupukaw

at pinatitindi nang husto ng pagkairitang dulot ng lagnat na malaria ng Africa sa mga pinabagsak nito sa kaniyang malupit na dagok.

Ayaw maniwala ni Burton na nakagawa ang kaniyang kasama ng ganoon kahalaga at kabigat na pagtuklas. Pagdating niya sa England, si Richard Burton, bilang pinuno ng ekspedisyon, ay ginawaran ng gintong medalya ng Royal Geographical Society sa pagkatuklas sa Lake Tanganyika, at kalaunan ay ginawang kabalyero. Sa kaniyang mga lektyur at sulatin, sinikap niya, na walang alinlangang may tapat na layunin, na siraan ang tagumpay ni Speke, at pagdudahan ang katapatan ng kaniyang kapwa manggagalugad.

Tiniis ni Speke ang hindi makatarungang batik nang may kabayanihang katatagan. Sa loob ng labinlimang mahahabang taon, nasa ilalim ng ulap ng hinala ang kaniyang pangalan, hanggang si Henry M. Stanley, noong 1875, ay nakarating sa Victoria Nyanza at pinatunayan ang mga natuklasan ni Speke, kinumpirma ang kaniyang pahayag na ang dakilang Lawa ang pangunahing pinagmumulan ng Nile. Pero ang matapang na manlalakbay, na siyang unang taga-Europa na nakatanaw sa Lawa, ay labing-isang taon nang patay noon!

Kung hindi dahil sa isang napakalungkot at kahabag-habag na aksidente, maaaring nalutas ang kilalang alitan nina Burton at Speke sa isang pulong ng British Association. Napagkasunduan na iharap ng dalawang manggagalugad ang kanilang pananaw sa Association, sa sesyon nito noong 1864. Sa maagang umaga ng araw na itinakda para sa mahalagang pagtitipong ito, lumabas si Speke upang mamaril, at, habang tumatawid sa isang

hagdang-bakod, aksidenteng pumutok sa kaniyang katawan ang laman ng dalawang bariles ng kaniyang baril, at agad siyang namatay.

Hanggang sa pagpapawalang-sala ni Stanley sa tanyag at magiting na manggagalugad, labing-isang taon pagkatapos, marami ang naniwala na nagpakamatay si Speke sa halip na harapin si Burton sa harap ng British Association. Nakalulungkot na ang gawain ng ganoong tao, at ng marami pang iba na kasingmarangal niya, ay pinahahalagahan lamang pagkatapos nilang pumanaw!

Malaki rin ang naitulong ng tanyag na mga gawa ni Stanley sa pagbubukas ng Africa. Siya ang unang taga-Europa na tumawid sa Madilim na Kontinente mula silangan hanggang kanluran sa kahabaan ng Equatorial Belt, at ang unang puting tao na naglayag sa Congo River, mula sa pinagmumulan nito hanggang sa Atlantic Ocean. Isang liham ni Stanley, na isinulat sa korte ni Mtesa, sa London Daily Telegraph, na humahamon sa Sangkakristiyanuhan na magpadala ng mga Misyonero sa Uganda, ang nag-udyok sa Church Missionary Society na ipadala ang mga unang sugo ng Ebanghelyo sa bayang iyon kung saan, sa pagpapala ng Diyos, ay napakatagumpay ng gawain.

Ilang taon nang naglilingkod noon ang mga Misyonero sa East Coast, at nang mabuksan ang larangan ng Uganda, nabuo ang isang tanikala ng mga istasyon ng Misyon sa pagitan ng Baybayin at ng timog na dulo ng Lake Victoria Nyanza.

Gayunman, ang bansang nasa mas hilaga, malapit sa Mount Kenya, ay hindi pa nagagalugad noon. Nagpadala ang Royal Geographical Society ng London ng isang ekspedisyon, sa pamumuno ni Joseph Thompson, upang

galugarin ang terra incognita na ito. Pagkatapos ng maraming muntik-na-kapahamakan at matinding kakulangan, bumalik siya sa Baybayin, at ipinahayag sa mundo na ang lupaing kaniyang dinaanan ay tinitirhan ng milyun-milyong tao mula sa iba't ibang tribo na matatalino, bagaman madalas ay napakabangis at marahas.

Sa isang rehiyon sa hindi pa nabubuksan at mapanganib na bansang ito kami nadamang tinawag ng Diyos upang pumunta at magtatag ng isang Misyon ng Ebanghelyo. Nakapag-ambag ang mga Misyonero sa mas malawak na kaalaman tungkol sa Dakilang Kontinente at sa maraming tribo nito, lalo na sa larangan ng antropolohiya at pag-aaral ng wika. Sa Misyonerong tagapanguna napunta ang gawaing isulat ang hindi kilalang kaguluhan ng mga wika nito.

Kakaunti lamang ang tila nakauunawa sa napakalaking lawak ng Madilim na Kontinente, na bumubuo sa ikalimang bahagi ng buong ibabaw ng mundo. Kakailanganin ang pinagsamang lawak ng United States of America, ng islang kontinente ng Australia, ng malalawak na teritoryo ng India at ng China, at ng buong kontinente ng Europa upang mapantayan ang lawak ng sinaunang kagubatan at nagliliyab na ilang ng kamangha-manghang Kontinenteng ito. Napakakawili-wili at napakalawak ng mga hayop ng Africa. Sa halos apatnaraang iba't ibang uri ng hayop na gumagala sa kaniyang talampas na pinuputungan ng gubat at madamong kapatagan, mga tatlong daan ay sa Africa lamang matatagpuan.

Ang malalaking makakapal ang balat na hayop — rhinoceros, elepante at hippopotamus — ay

nagpapakasaya sa kaniyang maputik na latian, at dumudurog sa kaniyang palumpong at gubat, sumisigaw at humihihip na parang higanteng halimaw. Iba't ibang uri ng antelope ang gumagala sa tanawin nang napakarami. Kasindami ng isanlibong gnu ang madalas makitang nanginginain nang magkakasama sa isang kawan. Mga pangkat ng matatangkad na giraffe ang marahang naglalakad sa gitna ng mga punong mimosa at acacia, pinipitas, gamit ang kanilang mahahaba at panghawak na dila, ang malalambot na dulo ng mga sanga. Napakarami ng mga mangangain ng laman at, sa silangang ekwador na bahagi ng Kontinente, umaabot ang leon at leopardo sa pinakamalaki nilang sukat. Isang dosena at kahit dalawampung leon ang madalas makitang magkakasama; habang ang mga manlalakbay, sa isa o dalawang pagkakataon, ay nakaharap pa ng mas maraming bilang.

Gayunman, para sa Misyonero, na iniligtas ng biyaya ng Diyos, at na ang hangarin ay dalhin ang mensahe ng tumutubos na pag-ibig, gaya ng inihayag sa Ebanghelyo, sa mga anak ng tao na nasa kadiliman, ang pinakakawili-wiling katangian ng Madilim na Kontinente ay ang mga taong doon naninirahan; at ang pinakamahalagang isaalang-alang, ay ang pinakamabuting paraan upang mapagtagumpayan ang mga hadlang sa paghahatid sa kanilang isip at puso ng mabuting balita ng Ebanghelyo ni Jesucristo.

Sa lahat ng lupain, sibilisado man o mabangis, sa hanay man ng mga marunong at mataas, o sa gitna ng mga nalugmok nang napakababa kaya halos hindi na mukhang tao, laging naroon at saanman ang pagtutol sa mensahe ng Ebanghelyo, na inilalarawan sa Kasulatan bilang "kaisipan ng laman, na pakikipag-alit laban sa

Dios." Gayunman, maliban sa isang bahagi ng lupain sa hilagang baybayin ng Kontinente, kung saan nangingibabaw ang Islam, ang Africa, mula sa isang pananaw, ay mas kaunti ang pagtutol sa pangangaral ng Ebanghelyo kaysa sa mga bansang tulad ng India at China, kung saan may mga huwad na sistema ng relihiyon na napakatanda na.

Gayunman, mula sa ibang pananaw, hindi maisip kung gaano kahigit ang mga hirap sa Africa. Kung pupunta ang Misyonero sa China o Japan, makikita niya roon hindi lamang ang isang nakasulat na wika, kundi isang malawak na panitikan, na may mga katutubong paaralan at kolehiyo, isang bayang may maraming sining at kapinuhan ng buhay-sibil, na, sa katunayan, ay sibilisado na matagal bago pa nakaahon ang mga Briton mula sa magaspang na kabangisan. Sa mga bansang ito ay maaaring umupo ang isang tao at agad na pag-aralan ang wika, at, kapag natutuhan na ito, ay malilibot ang buong haba at lawak ng lupain, inihahatid ang mensahe ng Ebanghelyo sa mga tao sa sarili nilang wika, nakatira sa kanilang mga bahay, kumakain ng kanilang pagkain, nagsusuot ng kanilang damit, at ginagamit ang kanilang mga sasakyan para sa tao o bagahe, kariton man o karwahe, bangka o palanquin.

Napakalaki ng pagkakaiba ng mga kalagayang ito sa mga umiiral sa loob ng Africa. Sa Madilim na Kontinente ay napakaraming katutubong tribo, na nagsasalita ng mahigit animnaraang iba't ibang wika; at wala ni isa man sa mga tribong ito ang may nakasulat na tanda o titik upang ipahayag ang kanilang mga ideya. Para sa kanila ay hindi kilalang sining ang pagsulat. Kaya ang unang kinakailangang gawain ng Misyonerong tagapanguna ay isulat ang wika ng tribong kaniyang

paglilingkuran, isang gawaing nangangailangan ng hindi bababa sa ilang taon ng tapat na pagsisikap. Kung gusto ng Misyonero ng bahay na matitirhan, kailangan niya itong itayo. Kung kailangan niya ng suplay ng pagkain, kailangan niya itong dalhin. Ang tanging paraan niya ng paghahatid ay ang pagbubuhat ng tao.

Sumulyap lamang sa talaarawan ng sinumang manggagalugad, at makikita kung gaano kawalang-katiyakan, pabagu-bago at magulo ang ganitong paraan ng paglalakbay. Mga dalawampung lakad pa lamang ang nalalakbay ni Henry M. Stanley sa kaniyang paglalakbay sa Madilim na Kontinente, nang isulat niya, tungkol sa limampung lalaking tumakas, dala ang kanilang mga baril at kagamitan, "Sa katunayan, ang pagtatala nang buong detalye ng aming araw-araw na kamalasan at pagkawala hanggang sa petsang ito ay mangangailangan ng kalahati ng aklat na ito; pero sapat na ang mga bahagyang pahiwatig na ito upang ipakita na ang paglalakbay ng isang ekspedisyon sa Africa ay puno ng gulo at sakuna."

Matapos tingnan ang Kontinente, at ang ilan sa umiiral na mga kalagayan, bumalik tayo sa ating kampo sa ilalim ng mga puno ng palma, kasama ang ating tambak ng sari-saring suplay na nakasalansan sa paligid natin. Ang mga kahong ito ay naglalaman ng lahat ng uri ng kinakailangang suplay, mula sa pangunahing harina at giniling na butil, hanggang sa hindi gaanong mahalagang tsaa at biskuwit, baking powder at asin, kandila at sabon, condensed milk at posporong may wax, mga palayok at kawali, mga tasa at platitong enamel, mga plato at mangkok, mga palakol at maliit na palakol, mga brush at timbangan, mga bisagra at kandado ng pinto, mga bitag ng daga at karayom, mga gamit at

kahon ng gamot, natitiklop na higaan, upuan, mesa at lalagyan ng palanggana, at lahat ng maraming pangangailangan sa pamamahala ng sambahayan sa gubat.

Karamihan sa mga nabanggit ay inimpake sa London sa matitibay na kahong kahoy, na may kabuuang timbang na animnapu hanggang pitumpung libra, upang madaling mabuhat sa ulo ng mga lalaki nang isa-isang karga. Gayunman, may ilang malalaking kahon na hindi madadala paakyat: kinailangang buksan ang mga ito, at paghiwa-hiwalayin ang mga suplay, at gawing mga karga na angkop ang timbang para mabuhat ng mga kargador. Sa bagaheng ito ay idinagdag namin ang tatlumpung karga ng kalakal-pamalit, na iba't ibang uri ng abaloryo, alambre at kaliko. Nangangailangan ng malaking ingat at paghahanda ang pagpili sa mga ito, sapagkat napakaiba-iba ng hilig ng iba't ibang tribo, at kailangang pag-aralan, hangga't maaari, ang kanilang mga kakaibang ugali. Bagaman maaaring magdala ang manlalakbay ng masaganang suplay ng kalakal-pamalit, ang pagkuha ng katutubong butil para sa pagkain ng kaniyang mga kargador ay maaaring lubos na nakasalalay sa damdamin at kapritso ng pinuno ng distritong kaniyang dinaraanan.

Ang isang tribo ay tatanggap ng abaloryo, pero dapat ay pula; ang isa naman ay asul lamang, habang ang ikatlo ay walang tatanggapin kundi kulay-rosas. Ang iba't ibang uri ng alambre ay mahalagang bagay din sa pakikipagpalitan. Ang ilang tribo ay gusto ng tanso, ang iba ay bakal, habang ang ilan ay mas gusto ang brass. Sa ilan sa kanila, ang pinakabagong moda ay alambreng kasingkapal ng macaroni, habang ang iba ay dapat kasingnipis ng vermicelli. Ang puting kaliko, o ang

parehong tela na kinulayan ng asul, ay tinatanggap ng ilang angkan, na nagsusuot ng bahag o tapis; pero sa ibang tribong hubad, hindi talaga. Kung pupunta ang Misyonero na may dalang mga bale ng kaliko, sa isang tribong walang isinusuot kundi abaloryo o alambre, at umaasang maipagpapalit ang mga ito sa pagkain para sa kaniyang halos gutom na karabana, siya'y mabibigo nang kasintindi ng taong pumasok sa isang tindahan sa Piccadilly na may dalang supot ng mga kabibeng cowrie, umaasang makabibili nito ng pajama o sombrerong seda.

Sa unang bahagi ng paglalakbay ay nasa harap namin ang isang sinturon ng walang-taong gubat, at nakita naming kailangang ikabit sa karga ng bawat lalaki ang labing-anim na libra ng butil, upang matustusan ang pangangailangan ng karabana sa pagdaan sa ilang na iyon. Kahit ang maliit na bagay na ito ay nagdagdag ng halos dalawang libong libra sa mabibigat nang karga, na kailangang madala papasok sa loob ng lupaing ito na walang daan, walang palengke at walang pagkain, kung saan nakaambang ang mga panganib, at napakawalang-katiyakan ng buhay at ari-arian.

Wala pang Pamahalaang nakapasok sa bansa. Gayunman, naitatag na ang Imperial British East Africa Company, na ang punong-tanggapan ay nasa London. May opisina sila sa Mombasa, sa East Coast ng Africa, at nakapagtayo ng dalawang maliit na kuta, sa lupaing nasa pagitan ng Baybayin at ng Mount Kenya: isa sa Machakos, sa silangang hangganan ng kapatagan ng Masai, at ang isa pa sa Dagoreti sa kanlurang panig ng parehong talampas. Bawat kuta ay binabantayan ng maraming sinanay na sundalong taga-Baybayin, sa pamumuno ng isang taga-Europa.

Sumulat nang napakariin ang Company sa aking asawa mula sa opisina sa London, binabalaan siya sa malaking panganib ng pagtatangkang magsimula ng gawaing Misyonero, sa hindi pa nabubuksang bansang balak naming puntahan, sa gitna ng mapanganib na mga tao, at hinihimok siyang ipagpaliban ang ekspedisyon. Tinapos ng Kalihim ang liham sa pagsasabing, "Sa anumang kaso ay ipapayo ko sa inyo na huwag nang isipin pang isama ang inyong asawa at pamilya sa loob ng lupain. Inilalakip ko ang isang mababang tantiya, na nagpapakita ng kinakailangang gastos na £2,000 para sa isang Misyonero sa unang taon." Ang tantiya ay ganito: —

Tantiya ng Gastos sa Pagsisimula ng Misyon. ISANG MISYONERO.
Pamasahe (isang lalaki) £50
Personal na kagamitan 150
Mga suplay (pagkain, gamot, atbp. para sa Istasyon) 150
Gayundin (mga materyales para sa bahay) 200
Gayundin (kasangkapan, gamit, kagamitan) 150
Pagbubuhat (ng mga suplay papasok sa loob) 250
Paggawa, komisyon, iba't iba, atbp. 250
Subtotal sa Pagsisimula ng Misyon £1,200
Pagpapanatili ng Istasyon, atbp., para sa Isang Taon
Paggawa, atbp. £200
Paghahatid 200
Pagkain, atbp. 200
Iba't iba 200
Kabuuan para sa unang taon £2,000

Si Rev. Fred. E. Wigram, Honorary Secretary ng Church Missionary Society, London, ay sumulat din sa aking asawa sa bisperas ng aming pag-alis: —

Mahal na Mr. Watt,

Alam ninyo ang aking opinyon tungkol sa proyektong inyong ginagawa. Natitiyak ko ang inyong sigasig sa pagsisikap na ipakilala ang Ebanghelyo ng Panginoong Jesucristo. Idinadalangin ko sa Diyos na iiwas ang sakunang tila inaanyayahan ng inyong plano. Kung makatutulong sa inyo ang nakalakip, ipinapakiusap kong iharap ninyo ito. Napakabuti ninyo na nakipagkamay pa kayo sa akin bilang pamamaalam gayong tiyak na abalang-abala kayo.

Tapat na sumasainyo,

(Nilagdaan) Fred. E. Wigram.

Kasama ng sulat na nasa itaas, nakalakip ang sumusunod na liham: —

Kay J. R. W. Piggott, Esq., Kalihim, Imperial British East Africa Company, Mombasa, East Coast ng Africa.

Mahal na Ginoo,

Maaari ko bang ipakilala sa inyong mabuting pansin si Mr. Stuart Watt, na papunta sa isang pakikipagsapalarang sapat na nagpapakita ng kaniyang sigasig at hangaring isulong ang paglaganap ng Ebanghelyo. Naniniwala akong siya'y isang maparaan, masigasig at Cristianong lalaki, determinadong bumalik anuman ang kapalit sa gawaing pang-ebanghelyo sa gitna ng mga African, na dati niyang ginagawa kaugnay ng Church Missionary Society, na ako ang honorary secretary. Ang inyong payo at proteksiyon ay maaaring napakahalaga sa kaniya sa gawaing iminumungkahi niya ngayon sa kaniyang sarili.

Tapat na sumasainyo,

(Nilagdaan) Fred. E. Wigram.

Sa iba pang liham ng payo, na dumating mula sa mga kaibigang may malaking karanasan sa gawaing Misyonero sa Madilim na Kontinente, ay ang isa mula sa isang tapat at iginagalang na Misyonero ng Church Missionary Society, na naglingkod nang maraming taon sa Mombasa, ang lugar na pagsisimulan ng aming ekspedisyon papasok sa loob. Sumulat siya: —

Mahal na Mr. Watt,

Hindi ninyo hinihingi ang aking opinyon tungkol sa inyong ekspedisyon, pero kailangan kong tapat na sabihin sa inyo na sa palagay ko'y isang malaking pagkakamali na isama ninyo ang inyong asawa at mga anak sa ganoong lugar. Kung mamatay kayo, ano ang mangyayari sa kanila? Maaari ninyong sabihing pumupunta kayo sa pananampalataya. Totoo! Pero nasusulat, "Huwag mong tutuksuhin ang Panginoon mong Dios."

Ako ay,

Lubos na tapat sa inyo,

(Nilagdaan) Harry K. Binns.

Bagaman taos-pusong pinahalagahan ng aking asawa ang ganitong mga liham, na nagpapakita ng malasakit ng mga kaibigan, walang makapapatay sa maalab na hangaring nasa kaniyang puso, na dalhin ang Ebanghelyo sa mga hindi pa nabubuksang bahagi ng Africa. Walang takot sa kamatayan sa kamay ng katutubo, ni pangamba na mabuwal sa malupit na lagnat sa daan, ang makapagpapalihis sa kaniya mula sa gawaing nasa harap niya, at kinikilala niyang itinalaga sa kaniya ng Diyos.

Si Mr. Piggott ng I. B. E. A. Coy., at ang mga Misyonero ng Church Missionary Society sa Baybayin, ay napakabait sa amin habang naghahanda kami sa aming paglalakbay, at ilang beses kaming dinalaw sa aming kampo. Habang papalapit ang panahon ng aming pag-alis, ipinamahagi ang mga riple, sinturon ng bala at kagamitan sa limampu sa pinakamapagkakatiwalaang kargador; at ilang pinuno ang itinalaga upang pangasiwaan ang gawain ng iba't ibang bahagi ng karabana.

Nang handa na ang lahat, ibinaba ang mga tolda at itinupi at inimpake ang mga higaang pang-kampo at iba pang pangunahing gamit sa tolda. Dumating ang aming mga tapat na kaibigan sa Baybayin at nagpaalam sa amin sa huling pagkakataon, pero hindi nila maitago sa amin ang kanilang takot na papunta kami sa tiyak na kamatayan. Pagkatapos ay sabay naming binasa ang ikadalawampu't tatlong Awit, at ipinagkatiwala ang aming sarili at ang buong karabana sa pag-aalaga at pag-iingat ng Makapangyarihang Diyos. Sa matinis na tunog ng pito, iniangat ang mga karga sa isandaan at dalawampung ulo, at, nang isahang hanay, lumakad kami palayo sa Baybayin at sumuong sa loob ng lupain.

Kabanata 10: Mga Pagsubok sa Ilang

Ang tanawin ng mga batang taga-Europa na binubuhat papasok sa mga ilang ng katutubong Africa sakay ng mga upuang pambuhat ay, para sa mga katutubo ng Baybayin, isang kamangha-mangha at hindi pa nakikitang tanawin. Ang aming maliliit na anak, na ang bunso ay wala pang tatlong buwang gulang, ay masyadong maliliit para maglakad nang marami sa gubat, at ipinagawa ng aking asawa sa London ang ilang espesyal na upuang pambuhat para sa kanila, ayon sa sarili niyang ideya at disenyo. Ang mas nakatatandang mga bata ay inaasahang maglakad paminsan-minsan, upang makapagpahinga ang mga nagbubuhat sa kanila. Mayroon ding upuang pambuhat na idinisenyo para sa akin at sa aking sanggol, kung saan ligtas kong maiiwang nakahiga ang bata, tuwing maginhawa sa akin ang maglakad.

Hindi ako mapalagay sa unang bahagi ng aming paglalakbay, dahil hindi ko makita o makausap ang mga bata habang naglalakad, dahil sa sobrang kitid ng landas sa gubat, kung saan, sa ilang lugar, ay halos hindi maihila ng mga tagabuhat ang mga upuan.

Dahil nakahanay nang isahan, umaabot ang aming mga kargador, sa tantiya, sa isang-kapat na milya; at imposible para sa akin ang pumaroo't parito sa hanay ng mga tagadala nang hindi hinaharangan at pinababagal ang karabana.

Ang makikitid na landas sa gubat ay nilalakaran ng mga katutubong dumaraan mula sa isang bahagi ng bansa patungo sa iba, at ng maraming mababangis na hayop, na madalas makitang pumupunta sa tubig o sa silungan

para sa gabi, nang isahang hanay at sa tunay na ayos ng karabana, at bumabalik sa umaga sa ganoon ding paraan. Kung magiging pangahas ang isang manlalakbay na iwan ang mga landas na ito sa makapal na gubat, at subukang tumuloy nang tuwid gamit ang kompas patungo sa anumang lugar, kahit isandaang milya lamang ang layo, hindi niya kailanman mararating ang kaniyang hangarin. Maliban kung mayroon siyang hukbo ng mga lalaking magbubukas ng daan para sa kaniyang mga tagadala sa gubat at magulong halaman. Kung minsan, sa mas bukas na lupain, natutukso ang manlalakbay na iwan ang gamit nang makitid na uka, kapag tila sa kaniya ay makatitipid siya ng ilang milya sa pagdaan sa mas tuwid na linya; pero laging kapahamakan at pagkadismaya ang kinalalabasan, habang malamang na kalahati ng kaniyang mga kargador ay hindi na makalalakad kinabukasan, dahil natusok at nasugatan ang kanilang mga paa at binti ng matinik na palumpong.

Pag-alis namin sa Baybayin, ang una naming pagkakampuhan ay hindi kaaya-aya, pero napilitan kaming itayo roon ang aming mga tolda, dahil may tubig doon. Patapos na noon ang mahabang tag-araw, at sinunog ng isang sunog sa gubat ang damo sa lambak kung saan naroon ang tubig, at nag-iwan ng bakas ng maitim na uling, na tumakip sa bawat bahagi ng lupa na parang balabal. Sa sunog na lupa kami nagkampo, dahil mabilis na dumarating ang gabi; pero napakahirap makitang naitim ang aming malinis at bagong mga tolda at kumot dahil sa malambot at kulay-abong labi ng sunog na damo, na tinangay ng simoy ng gabi sa lahat ng bagay, pati sa aming pagkain at damit, at hindi

nagtagal ay nakapangingilabot na ang dumi ng mga bestidang linen ng mga bata.

Ang pangalan ng lambak na aming pinagkampuhan ay Maji-ya-chumvi, na ang ibig sabihin ay maalat-alat na tubig. Sa buong Central Africa, hindi kailanman nagbibigay ang mga katutubo ng labis-labis na pangalan sa mga lugar. Bagaman sila ang pinakamahusay umiwas sa tuwirang sagot na lahi ng tao sa balat ng lupa, gayunman, sa siyamnapu't siyam sa bawat isandaang kaso, ang kanilang mga pangalan ng lugar ay nagpapahayag ng pinakapayak na katotohanan tungkol sa mga lugar na binibigyan nila ng iba't ibang pangalan.

Dinala sa kampo ang tubig, na may hindi magandang pakinggang pangalang Maji-ya-chumvi. Tinikman namin ang likido, at wala akong alam na mas kahawig nito kaysa sa Hunyadi Janos (isang medyo maitim na gamot), na minsan ay napilitan akong inumin sa utos ng doktor, noong bata pa ako — maliban na lang na mas malapot ito kaysa sa di-malilimutang gamot na iyon, at higit na makulay. Uhaw na uhaw ang lahat ng aming mga anak pagkatapos ng kanilang unang araw na paglalakad sa nagliliyab na tropikal na araw, pero kung anu-anong ngiwi ang ginawa nila nang ilapit ang tubig sa kanilang labi. Sinabi namin sa kanila na maghintay, gayunman, at tingnan kung gaano ito kasarap kapag pinakuluan at ginawang sariwa at mainit na tsaa.

Tuwang-tuwa kami nang, kinaumagahan, iniwan namin ang maitim na kampo, at dumaan sa malinis at hindi nasunog na gubat, at pagkatapos ay sa mas bukas na palumpong, sa gitna ng simpleng tribong Duruma, na may maiikling tapis na may palawit na hibla. Lubos naming nasiyahan ang pagdaan sa mas matataas na

bahagi ng kanilang lupain, at naakit kami sa nagbabagong tanawin, habang kami'y naglalakad. Ang mga Duruma ay mahina, mahiyain at malihim na lahi. Sa mga nakakubling bahagi ng gubat ay nagtatanim sila ng kanilang maliliit na taniman, at, habang tinitingnan namin silang naglalakad sa kanilang kasuotang tulad ng kay Adan, sa ilalim ng nakalaylay na dahon ng puno ng papaya, at sa gitna ng gumagapang na baging ng kalabasa sa gubat, hindi namin maiwasang maakit sa kakaiba at payak nilang pamumuhay.

Matapos makipag-usap sa isa o dalawa sa mga katutubong ito, nalaman naming, gaya ng lahat ng ibang tribo, may hangarin silang makaalam ng tungkol sa Walang Hanggang Diyos, na ang pangalan ay binabanggit nila nang may paggalang at takot. Nagkampo kami malapit sa ilan sa kanilang maliliit na kubo, at nabalitaan namin na ang mababangis at uhaw-sa-dugong katutubo ng malayong loob ng lupain — ang tribong Masai — ay kung minsan ay tumatawid sa malaking walang-taong ilang, at sumasalakay sa mga walang-kalaban-labang taong ito, at iniiwan ang mga lalaki at babae na naghihingalo sa sarili nilang dugo.

Pagkatapos ng ilang araw na mabilis na paglalakad, natawid na namin ang lupain ng Duruma, na siyang huling may nakatirang lugar bago pumasok sa malawak at tuyong sinturon ng makapal na gubat na kilala bilang Tarn Desert, kung saan bihirang makakita ng tubig sa tag-araw.

Ang huli naming kampo sa rehiyon ng Duruma ay sa ilang batuhang balon sa hangganan ng ilang. Ang mga kakaibang pabilog na butas na ito sa mga bato ay mga labingwalong pulgada hanggang dalawang talampakan

ang lapad, at apat hanggang pitong talampakan ang lalim. Sa ilalim ng mga bilog na butas, na binutas ng hindi kilalang paraan, nakakita kami ng kaunting maruming tubig-ulan, na sinikap salukin ng aming mga tauhan para gamitin sa kampo. Napakababa ng tubig sa makikitid na imbakang ito, kaya hindi maabot ng kamay ang tubig kahit dumapa nang tuwid ang isang lalaki sa bato. Kinailangan siyang ibitin nang patiwarik sa butas, hawak ang kaniyang mga binti habang sumasalok ng malabong likido.

Pinuno ang bawat magagamit na lalagyan ng tubig at balat ng upo, at inayos na magsimula pagkalipas ng hatinggabi sa aming paglalakbay sa walang-tubig na ilang, upang makalayo kami nang malaki bago sumikat sa silangan ang kinatatakutang bola ng apoy. Pero alas-tres na ng madaling-araw bago kami nakaalis sa kampo, at mabagal ang aming pag-usad hanggang lumiwanag, at saka napanatili ang maayos at tuloy-tuloy na bilis hanggang alas-diyes. Hindi mailarawan ang init sa oras na ito, at ang aming mga kargador, na tumutulo ang pawis sa kanilang halos hubad na katawan, ay humanap ng pahinga at lilim sa makapal na palumpong, na dalawampu hanggang tatlumpung talampakan ang taas.

Hindi nagtagal ay naglalakad na kami muli, at nagpatuloy nang mabigat ang paa nang ilang oras, sa napakakapal at matinik na tubo ng halos hindi madaanang gubat. Napakahirap sundan ng aming laging-lumilikong landas, at napakakapal ng magkakabuhol na halaman, kaya bihira kaming makakita nang higit sa dalawa o tatlong yarda sa unahan. Upang iwasan ang malalalim at hindi madaanang bitak ng lupa at matinik na bangin, ang aming paliku-likong landas ay kung minsan bumabalik

sa sarili nito, kaya naririnig ng mga lalaki sa likuran ang tinig ng mga tagadala sa unahan ng karabana, at gayundin naman, habang naglalakad sila sa magkasalungat na direksiyon, nang hindi nagkikita.

Dahil sa mababa at magkakabuhol na matitigas na sanga sa itaas, labis na nahirapan ang aming mga kargador sa pagsulong dala ang kanilang mga karga, kahit nakayuko. Madalas ay kinailangan nilang ibaba ang karga mula sa kanilang ulo, at, yakap ito, ay sumiksik sa makikitid na daanan ng gubat, habang kinailangang gumamit ng ilang palakol upang putulin ang mga nakahahadlang na halaman, at gumawa ng makitid na daanan para sa mga upuan ng mga bata. Pagkatapos ng ilang milyang paglalakad sa magulo at masukal na gubat na ito, nakarating kami sa mas bukas na bahagi ng gubat, kung saan mas matataas ang mga puno, bagaman ganoon pa rin ang matigas at matinik na anyo, at hindi na gaanong nahaharangan ang aming tanaw.

Kamangha-mangha ang pagkamayabong ng tuyo at napasong ilang na ito. Kapag umuulan sa tuyong ibabaw nito, agad itong lumulubog sa napakabuhaghag na lupa: kaya walang tubig na umaagos sa ibabaw, at anumang ulang bumagsak sa isang panahon ng taon ay lubos na nagagamit ng makakapal na halaman.

Malalaking punso ng anay na gawa sa matingkad na pulang lupa ang nakakalat sa tanawin, sapagkat ang malulungkot na ilang na iyon ay tila espesyal na mana at pag-aari ng mga puting langgam. Bawat puno, sanga at tinik ng gubat ay kinulayan ng pula ng maliliit na lagusang lupa, na ginawa ng mga walang-pagod na manggagawang ito sa paghahanap ng pagkaing ibinibigay ng tuyo at bulok na sanga. Kaya nagliliwanag

ang buong gubat sa pula at nag-aapoy na kinang kapag tinatamaan ng nagliliyab na araw.

Sa mainit na palumpong ay nagpatuloy ang aming mga kargador na init na init hanggang lumampas ang araw sa pinakamataas nitong punto, at ang hangin ay parang sa hurno. Ang mga balat ng upo na dala ng bawat kargador ay, naku! ubos na ang laman. Nagpahinto, upang maiunat ng mga lalaki ang kanilang pagod na mga binti, at mapahinga ang kanilang masasakit na balikat; at pagkatapos ay muli kaming nagpatuloy sa aming daan, habang papalubog na sa kanluran ang araw. Muling kumapal ang gubat habang sumusulong kami, at ang paliku-liko at parang-ahas na landas ay lumiko paroo't parito, sa paligid ng hindi mapasok na kasukalan, kaya sa isang oras na paglalakad, halos sa bawat direksiyon ng kompas kami napaharap.

Gabi na, at ang aming matatapang na kargador, na labinlimang oras nang naglalakad nang mabigat ang paa, ay uhaw, gutom at hapo. Gayunman, hindi namin inisip na magkampo. Ang pagkaantala ay nangangahulugan ng kamatayan. Walang tubig na pangluto, o pampawi sa nag-aapoy na uhaw: kaya, upang iligtas ang aming buhay, napilitan kaming sumulong.

Sa dilim ng gabi ay sumulong ang pagod na prusisyon sa buong lakas na mayroon, paliku-liko na parang isang malaking ahas na tatlo o apatnaraang yarda ang haba sa makitid na landas na lumiliko-liko sa palumpong, hanggang nagpahinto kami nang hatinggabi para sa dalawang oras na tulog. Ibinagsak ang mga karga, at ibinagsak ng mga lalaki ang kanilang sarili nang patag sa lupa, at iniunat ang kanilang pagod at masasakit na

binti. Sa oras na iyon, ibibigay ng bawat lalaki sa kampo ang lahat ng pagkaing dala niya para sa isang tasang tubig. Sa ilalim ng mga puno ay inilatag ang ilang kutson, na pinaghigaan ng mga bata upang magpahinga. Hindi na kailangan ng siga upang itaboy ang mababangis na hayop, sapagkat walang hayop na mabubuhay nang ganoon kalayo sa tubig.

Hindi nagtagal ay naghari ang parang-patay na katahimikan sa gitna ng mga nakahandusay na katawan ng grupong iyon sa gubat, at mahimbing nang natutulog ang lahat sa kampo, maliban sa aking asawa. Masyado siyang nag-aalala sa kapakanan ng kaniyang mga kargador upang hayaang makatulog ang sarili, sa takot na baka matulog ang mga lalaki hanggang pagsikat ng araw dahil sa sobrang pagod, at saka, sa pananaw ng tao, ay imposible nang iligtas ang buhay ng karabana. Tiyak na masyado na silang hapo para marating pa ang tubig sa nagliliyab na init ng araw.

Dalawang oras pagkalipas ng hatinggabi, ginising ng matinis na tunog ng pito ang mga pagod na natutulog, at, pagkatapos ng ilang salitang pampalakas-loob upang pasiglahin ang kanilang lugmok na espiritu, muling iniangat ang mabibigat na karga sa ulo ng mga kargador, at ipinagpatuloy namin ang malungkot na paglalakad sa dilim ng gabi. Mga tatlumpu't anim na milya pa ang kailangan naming lakarin bago marating ang daloy ng ilog Voi, kung saan tiyak na may tubig. Hindi namin kailanman maaabot ang lugar na iyon. Gayunman, may bahagyang posibilidad na makakuha ng kaunti mula sa guwang na tuktok ng isang burol, mga labingwalong milya sa unahan. Sa mga oras ng dilim, napaikli namin ang layo sa pagitan namin at ng hindi tiyak na suplay na iyon. Pero lumipas ang gabi, at

muling sumikat sa abot-tanaw ang kinatatakutang tropikal na araw, at nagsisimula nang bumagsak sa daan ang mabilis na nanghihinang mga tagadala.

Muling nagpahinto malapit sa isang napakalaki at nakausling bato, na nakausli mula sa isang magaspang at hugis-apa na burol, upang makahiga nang ilang sandali sa lilim nito ang aming hapong mga kargador, at sa gayon ay makapagpatuloy pa nang ilang oras.

Madalas kong naisip kung gaano kadali para sa mga nakapaglakbay sa isang uhaw na ilang na pahalagahan ang talinghagang ginagamit ng Diyos upang ihatid sa atin ang mensahe ng Ebanghelyo, sa mga talatang tulad ng, "Oh bawa't nauuhaw, magsiparito kayo sa tubig." "At ang nauuhaw ay pumarito: ang may ibig ay kumuhang walang bayad ng tubig ng buhay." Mahirap tantiyahin ang walang-katumbas na halaga ng mahalagang likidong ito, na bihira nating ipagpasalamat sa Diyos, sa isang bansang tulad ng Great Britain, kung saan magugulat ang mga tao kung kahit lima o anim na linggo ay lumipas nang walang ulan, at kung saan napakasagana ng tubig kaya makikitang umaagos ito halos sa bawat gilid ng burol.

Lubhang naiiba ang kalagayan sa mga rehiyon ng ekwador, kung saan lima at anim na buwan ang lumilipas bawat taon nang walang kahit isang patak ng ulan, at kung saan ang nakapapasong sinag ng mabangis na araw ay tumatama sa lupa nang napakatindi kaya nagbibitak ang ibabaw, at, sa ilang lugar, ay nagbubukas ng mga bitak na ilang talampakan ang lalim. Doon nalalaman ang halaga ng tubig, at lubos na mapahahalagahan ang larawang ginagamit ng ating

mapagmahal na Amang nasa langit upang ibigay sa atin ang Ebanghelyo ng buhay na walang hanggan.

Sa ganoon kainit na bansa, mas lubos din nating mauunawaan ang ilang bahagi ng hindi matarok na lalim ng kahulugan ng mga propetikong salita, kung saan inihula ni Isaias ang pagdating ng Mesiyas: "At ang isang lalake ay magiging parang kublihan sa hangin, ... parang mga ilog ng tubig sa tuyong dako, parang lilim ng malaking bato sa pagal na lupain." Gaano kadalas, sa init ng araw, nakita namin ang aming mga kargador na ibinabagsak ang sarili sa lilim ng isang napakalaking nakausling bato. Walang lugar na kasing-nakagiginhawa! Walang dakong kasinlamig! Hindi kayang tagusan ng tumatagos na sinag ng tropikal na araw ang malaking nakausling bato.

Kapag ang isang manlalakbay, pagod at hapo sa nakapapasong init ng gubat, ay nakatagpo ng ganitong pahingahan, at naisip ang Cristo ng Diyos bilang "lilim ng malaking bato sa pagal na lupain," anong yaman ng pinakamalalim na kahulugan ang bumubukas sa kaniya, habang naaakay siyang maunawaan ang ilang bahagi ng nakagiginhawang kapahingahan na matatagpuan ng kaluluwa sa Panginoong Jesucristo.

Habang nakahiga ang aming mga kargador na nagpapanumbalik ng lakas sa malamig na sulok, na hindi naaabot ng sinag ng araw, natatanaw nila sa malayo ang burol ng Maungu, na tumataas mula sa tuyong ilang, at sabik na umaasang makakukuha ng kaunting mahalagang likido mula sa parang palanggana na lubak sa tuktok. Samantala, nakaunat sila nang buo, habang ang bumubulang labi at nanlilisik at nakatitig na mga mata ng marami ay nagpapatunay kung gaano

kahirap para sa mga anak na ito ng Africa ang paglalakbay sa hindi mapagpatuloy at nagliliyab na gubat na iyon. Labis na nagdusa ang aming mga anak sa uhaw, at sa kakulangan ng tulog at pagkain, pero matapang silang nagtitiis sa pag-asang malapit na silang makakuha ng kaunting tubig. Tila hindi nila inaalis ang kanilang mga mata sa burol na sa guwang na tuktok nito ay maaaring may matagpuang tubig.

Ang mga lalaki, na medyo nakapagpahinga na, ay muling pinatayo, at hinimok na gumawa ng isang huli at desperadong pagsisikap upang marating ang paanan ng burol na itinuro sa kanila. May gumalaw sa gitna ng mga hapong katawan, at isang taos-puso, pero mahinang pagsisikap ang ginawa upang muling magsimula. Dalawang pinuno ang itinalaga sa likuran ng karabana, upang tulungan ang mga kargador na maaaring hindi na makapagpatuloy. Mahigpit na iniutos na walang lalaking iiwan nang walang tulong.

Pagkatapos ay ginawa ang huling pagsugod patungo sa paanan ng Maungu. Hindi mailarawan ang init. Hindi kailanman tila nagliyab ang tropikal na araw sa lupa nang mas nag-aapoy na bangis kaysa sa araw na iyon. Ang aking asawa, na tumutulo ang pawis, hanggang basang-basa ang kaniyang magaang dyaket na koton, ay paroo't paritong naglakad sa hanay ng mga kargador, pinalalakas ang loob at ginagabayan ang isa't isa, na tila malapit nang manghina at ibagsak ang sarili sa palumpong. Ang matagal nang hinihintay na burol, na pinagsasaligan ng aming pag-asa, ay lumilitaw, at gayon din kadalas nawawala, habang patuloy kaming lumiliko-liko sa tuyo, magaspang at alun-alon na gubat. Kung minsan ay mukhang napakalapit nito, pero tila muling lumalayo sa amin, habang kami'y sumusulong.

Gayunman, dumating na ang huling kalahating oras ng mahabang paglalakad, sapagkat naroon na ang matatapang at hubad na bato ng burol, nakausli sa harap ng aming mga mata. Gaano katuyo, katigang at kapaso ang anyo ng hugis-piramideng burol na iyon, sa nagliliyab na kapatagan ng mababang gubat. Naku! kung walang tubig na papawi sa uhaw ng aming maliliit na anak, at walang nakagiginhawang inumin para sa bumubula at tuyong labi ng aming isandaan at dalawampung halos naghihingalong lalaki!

Nakarating na sa burol ang mga kargador sa unahang bahagi ng karabana, at ibinagsak ang kanilang sarili at ang kanilang mga karga sa paanan nito, sa ilalim ng ilang napakalaking punong euphorbia. May dalawang ekspresyon sa mukha ng karamihan sa kanila, ang halong tagumpay at pagkatalo: walang makapagsasabi kung alin ang nangingibabaw. Nakarating na sila sa burol; pero sino ang aakyat at gagalugad sa guwang na lubak sa tuktok, kung saan may pagkakataong makakita ng tubig, at — paano kung wala?! Posible pa bang tiniis nila ang napakarami upang madaanan ang nag-aapoy na gubat, at marating ang burol na iyon... upang mamatay lamang!?

Ang kalahati ng karabana ay malayo pa sa likuran, at ang pinakamahihinang lalaki sa bahaging iyon ay maaaring milya-milya pa ang layo, at hindi makarating sa kampo. Pumili ang aking asawa ng lugar na mahihigaan ko at ng mga bata sa ilalim ng ilang malilim na puno, at pagkatapos ay dumaan sa kampo, maingat na sinusuri ang mukha ng mga lalaking nakahandusay sa ilalim ng mga palumpong, upang matukoy kung sino sa kanila ang kayang umakyat sa burol. Sampu sa mga lalaking tila hindi gaanong hapo ang tinawag, at

inutusang dalhin ang lahat ng magagamit na lalagyan ng tubig at balat ng upo, at umakyat sa burol, at tingnan kung anong tubig, kung mayroon man, ang makukuha.

Pagkalipas ng dalawang oras ay bumalik sa kampo ang pangkat na naghanap ng tubig, dala ang balitang kaunting-kaunti lamang na malapot at maputik na tubig ang nasa burol. Gayunman, bumalik sila sa amin na puno ang lahat ng kanilang lalagyan; at inilagay ang mga ito malapit sa aming tolda, at binantayan ng mga lalaking itinalagang magbigay sa bawat tagadala ng tiyak na sukat. Parang mababangis na hayop, sumugod ang mga kargador, at kinailangang pigilan nang sapilitan, hanggang mabigyan ang bawat isa sa kaniyang pagkakataon. Pagkatapos ay ilang lalaki ang pinili upang bumalik na may dalang ilang upo ng tubig sa mga nahuling kargador, na hindi pa nakararating sa kampo.

Bago pa lumubog ang araw sa abot-tanaw, ilang pangkat ng lalaki ang salit-salitang umakyat sa burol, at nagdala pababa ng karagdagang suplay ng maruming likido, na, sa ngayon, ay masaya naming tinawag na "tubig".

Nang dumilim na sa amin, maraming siga ang malakas na nagniningas sa ilalim ng malalapad na puno, at maraming palayok ang masayang kumukulo; at, sa liwanag ng mga siga ng kampo, makikita ang pagod na mga katawan ng mga lalaking pumaparoo't parito, na ngayon ay pinasaya ng bagong pag-asa, at nakapagagalak sa katotohanang nalampasan na ang pinakamasama sa ilang.

Kabanata 11: Pagtawid sa Landas ng Digmaan ng mga Uhaw-sa-Dugong Mandarambong

Kinaumagahan pagdating namin sa Maungu, pagod na pagod at hapung-hapo ang bawat tao sa caravan, dahil sa hirap at pagod ng tatlumpu't anim na oras na tuluy-tuloy na paglalakad sa tuyong ilang. Ang kanilang mga litid ay naninigas at hindi na makabaluktot, kaya halos hindi na nila maigalaw ang kanilang mga nanlalambot na bisig at binti. Hindi kailanman mabubura sa alaala ng mga kargador ang mga naranasan nila sa dalawang araw at gabing iyon sa disyerto ng Taru, na buong tapang at tibay nilang tinahak sa gubat na tuyo at walang anumang mapagkukunan.

Ang tila pinakakaunti ang hirap sa paglalakbay na iyon, sa kabila ng mga pagsubok at nakatatakot na karanasan sa daan, ay ang aking sanggol na lalaki na labing-apat na linggo pa lamang, na ang nakangiting mukha at masasayang huni ay madalas na nagpapasigla sa loob ng mga pagod na kargador, at nagdudulot ng saya at lakas ng loob sa buong caravan.

Bagama't kailangang-kailangan pa namin ng pahinga, napilitan kaming magpatuloy patungo sa ilog Voi, kung saan naghihintay sa amin ang saganang tubig. Ang daan namin ay dumaraan pa rin sa lupaing walang tubig, at mas manipis ang mga halaman doon kaysa sa dinaanan namin noong nakaraang dalawang araw. Dito at doon ay may matataas na punong euphorbia, na ang mga sangang maraming gilid ay nakaunat na parang mga higanteng aranya (chandelier). Ang aming magaspang at

baku-bakong daan sa gubat ay napakahirap para sa mga pagod na binti ng mga kargador, pero matapang silang nagpatuloy sa ilalim ng nakapapasong araw, mabagal pero tuluy-tuloy; at nang hapon ng araw ding iyon, nagantimpalaan sila nang matanaw nila sa malayo ang mahaba at madilim na berdeng hanay ng malalaking halaman, na tumataas nang husto sa ibabaw ng mga bansot na puno sa paligid — tanda ng basang kama ng ilog Voi.

Narating namin ang ilog bago pa lumubog ang araw, sa isang lugar kung saan nahahati ang tubig sa maraming sanga, kaya mas madaling tumawid doon kaysa sa medyo ibaba kung saan muling nagsasama ang mga agos sa iisang malaking ilog. Habang tumatawid, nahulog sa ilog ang ilan sa aming mga kahon nang madulas ang mga tao, at kami naman ng aking sanggol ay natalsikan ng putik, nang lumubog sa maputik na ilalim ang dalawang lalaking nasa unahan ng aking upuang binubuhat, at nagpupumiglas sila para makaahon. Tuwang-tuwa ang aming mga kargador sa umaagos na tubig, at nagagalak na naiwan na nila sa likuran ang malungkot at uhaw na disyerto.

Itinayo namin ang kampo sa gitna ng masalimuot na sulok-sulok ng kahanga-hangang halamang tropikal sa pampang ng ilog. Habang ipinapako ang mga tolda, malinaw na ang tag-ulan ay dumating na, at matatapos na ang tagtuyot. Biglang dumating ang makakapal na ulap, gaya ng karaniwang biglaang pagdating ng ulan sa ekwador, at bago pa natapos ang paghahanda ng kampo, bumuhos na ang malakas na ulan. Nakakalat pa ang mga higaan at kumot, at ang ilan sa mga ito ay nabasa nang husto. Di nagtagal, umaagos na sa kampo ang baha na ilang pulgada ang lalim.

Hindi pa nakakapag-ipon ng panggatong ang mga kargador para sa mga apoy, at mabilis nang dumidilim. Mabuti na lang at agad humina ang malakas na ulan, at inutusan ang aming mga tauhan na magdala sa kampo ng maraming kahoy na panggatong, na sa oras na iyon ay basang-basa na. Sa unang pagkakataon mula nang umalis kami sa Baybayin, medyo mabagal sumunod ang mga tao sa utos, at kinailangan ng aking asawa, alang-alang sa kanilang sariling buhay, na itulak sila nang may puwersa palabas ng kampo upang magdala ng mga troso at mga nahulog na sanga para sa gabi.

Ang mga kargador na taga-Baybayin ay parang nalulumpo at nanghihina kapag umuulan at bumababa nang husto ang temperatura, at napakahirap silang pakilusin sa anumang trabaho. Sa ganitong kalagayan, mas gugustuhin pa nilang mamatay sa kampo dahil sa ulan at lamig kaysa magsikap na magdala ng panggatong.

Hindi na bago na mamatay ang ilang tao sa isang caravan sa isang maulang gabi, kapag hindi sila pinilit ng Europeo na mag-ipon ng maraming panggatong at panatilihing nagliliyab ang apoy hanggang umaga. Sa isang kampo ng caravan, labing-isang kargador ang natagpuang patay kinaumagahan, dahil napabayaan nilang mag-ipon ng sapat na panggatong noong malakas na bagyo. Kailangang panatilihin ang malalaking apoy, at lumikha ng sapat na init para gawing singaw ang ulan habang bumubuhos ito nang parang kumot, kung hindi ay mamamatay ang apoy at mamamatay rin ang mga kargador. Nang gabing iyon, nagdidilim na sa paligid namin bago pa nasindihan ang mga apoy ng kampo, dahil hindi lamang ang kahoy kundi pati ang karaniwang

pansindi ay basang-basa, kaya napakaraming posporo ang naubos sa pagpapaningas ng apoy.

Mayroon kaming isang kahong mahigpit ang sara at may linyang sink, na may lamang posporong sapat para sa karaniwang gamit sa loob ng walong taon; at sa takot na baka mawala ito, naglagay pa kami ng maraming posporo sa ilang iba pang kahon, para sa anumang makatwirang kagipitan, may magagamit pa rin kami.

Sa malayang paggamit ng mga posporong ito, di nagtagal ay nagliliyab na ang ilang malalaking apoy, at nagliwanag ang buong kampo sa mga ningas na umaabot ng walo hanggang sampung talampakan ang taas, at pinapasok ng mapulang liwanag ang bawat siwang at sulok ng gubat sa paligid. Hindi na maaga ni isang minuto, dahil di nagtagal ay muli na namang bumuhos nang malakas ang ulan; at pinag-uusapan na ng aming mga kargador kung alin ang mas masama sa dalawa: ang matuyo sa tagtuyot ng ilang na walang tubig, o ang malunod sa mga ulang tropikal ng kalooban ng lupain.

Walang duda, pumasok na kami sa Masika, o tag-ulan, ng rehiyong iyon. Pagkaalis namin sa lambak ng Voi, at pagkatapos naming dumaan sa masalimuot na kasukalan nang ilang milya, lumabas kami sa isang mataas at alun-along talampas na may bukas na kagubatan, at umakyat kami patungo sa kabundukan ng Taita — ang unang lugar na may naninirahan na nakita namin mula nang umalis kami sa lupain ng Duruma.

Ang Taita ay para sa amin isang lupang pangako. Doon, sa unang pagkakataon, sinimulan naming gamitin ang aming mga kalakal na pampalit sa pagkain, na kailangang-kailangan namin, dahil ang dala ng aming

mga tauhan mula sa Baybayin ay ubos na ubos na. Itinayo ang kampo sa isang magandang lugar na parang parke, sa ilalim ng malalaking malilim na puno, sa paanan ng matatarik na bundok ng Taita.

Bumaba mula sa burol ang pinunong Mtaita, kasama ang ilan sa kanyang matatanda, at nagdala sa amin ng napakagandang regalo: isang malaking kambing at ilang matatabang manok. Tuwang-tuwa siya nang isampay ng aking asawa sa kanyang hubad na balikat ang isang magandang makulay na telang galing India. Sinabi sa kanya na sabik ang aming mga tauhan na makakuha ng pagkain, kapalit ng mga abaloryo, alambre at kalikot (calico), at na ang kanyang mga tao ay may handang mabibilhan ng anumang uri ng butil o kamote na dadalhin nila sa kampo. Labis na namangha siya at ang kanyang matatanda nang makita ang aming maliliit na anak, at madalas niyang tinatakpan ang kanyang bibig ng nakabukas na palad, bilang tahimik na pagpapahayag ng pagkamangha sa una niyang pagkakita sa mga batang puti na dumalaw sa kanyang bayan. Bumalik siya sa kanyang mga tao para ikuwento ang lahat ng kakaibang bagay na nakita niya, at di nagtagal ay buhay na buhay na ang kampo sa dami ng masisiglang babae at dalaga, na nagdala ng maraming bitswelas at dawa, manok at tubo.

Nakalimutan na muna ng aming mga tauhan ang pagod sa mahahaba at mahihirap na paglalakad sa malulungkot na ilang na dinaanan nila, pati ang kalunus-lunos na karanasan sa ulan noong nakaraang gabi, at lahat sila ay masaya at palakaibigan.

Sabado ng hapon noon, at nagpasya kaming manatili sa kampo hanggang Linggo. Kailangang bumili ng

maraming pagkain, dahil pagkaalis namin sa lugar na iyon ay papasok na naman kami sa gubat na walang naninirahan, at hindi kami makakarating sa ibang lugar na may tao bago ang pito o walong araw. Pero tuwang-tuwa kami sa dami ng pagkaing dinala ng mga katutubo sa aming kampo nang hapong iyon, at labis din silang natuwa sa kapalit na natanggap nila. Nagustuhan ng aming mga anak ang isang maliit na uri ng munggo na tinatawag na "podye," na kapag hinugasang mabuti at pinakuluan ay masarap na kasama ng karne ng usa.

Nang araw na iyon, hindi hihigit sa isang oras ang malakas na ulan, pero hindi na kinailangang pilitin ang mga tao na magdala ng panggatong. Naaalala nila ang naranasan nila noong nakaraang gabi, at sa pagkakataong ito, malayang itinambak nila ang malalaking troso ng tuyong kahoy, malapit sa aming tolda at sa buong kampo.

Nang lumubog ang araw at bumalot ang dilim, napakasiglang tanawin ang kampo, habang sumisirit paitaas ang malilikot na ningas ng apoy, at lumilitaw ang masisiglang anyo ng mga tauhan ng caravan. Ang ilan ay naghahanda ng kanilang hapunan, habang ang iba, na nakapagpahinga na dahil nakapagdala na ng panggatong mula sa gubat o ng tubig mula sa sapa sa bundok, ay nakahiga nang nakaunat, at ngumunguya gamit ang kanilang malalaking puting ngipin ng tubong maramihang binili mula sa mga Wataita. Nang umaga ng Linggo, lubos na nasiyahan ang lahat sa pahingang kailangang-kailangan nila. Nangaral ang aking asawa sa wikang Swahili sa aming isandaan at dalawampung tauhan ng caravan sa kampo. Karamihan sa kanila ay Muslim lamang sa pangalan, na dating mga alipin ng mga Arabe sa Baybayin, pero masaya silang lahat na

nagtipon at nakinig nang mabuti sa Mensahe. Ang paraan ng pagsisimula ng aking asawa sa pakikipag-usap sa kanila ay agad na nag-alis ng kanilang pagkiling, at ipinadama sa bawat isa na sila at ang mangangaral ay parehong mga taong may kamatayan, na hinaharap ang parehong mga suliranin ng buhay at kapalaran, at na silang lahat ay nangangailangan ng isang makapangyarihang Tagapagligtas. Paminsan-minsan, may masiglang ngiti na sumisilay sa kanilang maiitim na mukha kapag may tumatagos na pananalita na dumarating sa kanila nang may kapangyarihan; at muli, ang kanilang seryoso at matatalim na tingin ay nagpapakita na pinag-iisipan nilang mabuti ang mensahe ng Diyos tungkol sa tumutubos na pag-ibig.

Ang aking asawa ay nagsasalita ng Swahili na kasing-husay ng kanyang sariling wika, at ilang beses sa isang linggo, habang paakyat kami sa kalooban ng lupain, nagkakaroon siya ng biglaang pulong ng Ebanghelyo sa gabi, pagkatapos makakain ng hapunan ang mga tao. Ang mga taos-pusong pag-uusap na ito ay naging malaking pagpapala. Nang umaga pagkatapos ng aming araw ng pahinga, dumaan ang aming daan sa isang bahagi ng makapal na gubat, patungo sa ilog Tsavo. Mas maayos na ang lakad ng aming mga tauhan noon, at napakabilis ng aming pag-usad. Salungat sa aming karaniwang gawi, nagpatigil kami sa tanghali, dahil medyo gutom na ang aming mga anak, sapagkat ang kanilang almusal ay kinain pa bago magbukang-liwayway sa liwanag ng kandila. Habang nagpapahinga ang mga kargador, nagpaningas ng apoy ang aming kusinero, at wala pang kalahating oras ay kumulo na ang takure, at nakaupo na kami sa paligid ng nakapagpapasiglang tasa ng tsaa at ilang biskwit.

Wala kaming kamalay-malay sa nangyayari nang sandaling iyon sa gubat, na tatlumpu hanggang apatnapung minutong lakad lamang mula sa kinauupuan namin, pero nang hapong iyon ay napakalinaw na ipinakita sa aming isipan ang isa sa maraming kahanga-hangang pagkalinga ng Diyos.

Di nagtagal ay muli kaming naglakad sa gitna ng malakas na ulan na may kulog. Pagkatapos naming maglakad nang matagal sa gubat, biglang pinatigil ng aming Kilangozi (gabay) ang unahang bahagi ng caravan, at nagpadala ng madaliang mensahe para lumapit ang aking asawa. Pagdating namin sa kinatatayuan ng mga tao, nakita naming lahat sila ay halatang balisa, at pigil na bumubulalas ng "Masai! Masai!" Malinaw na may malaking pangkat ng mga mandarambong na mandirigmang ito na tumawid sa aming daan pagkatapos ng katatapos na ulan na may kulog, dahil ang kanilang mga bakas ay nasa buhangin na, gawa pagkatapos umulan. Napakarami nila, marahil isang libo, dahil napakalapad ng daang natapakan sa gubat ng di-mabilang nilang mga yapak.

Nang araw na iyon, inakay kami ng Diyos na magpaningas ng apoy at magpakulo ng takure — isang bagay na hindi namin karaniwang ginagawa habang naglalakbay — at dahil dito ay naantala kami nang kalahating oras o higit pa. Kung hindi dahil sa pagkaantalang ito, ang aming mahinang caravan ay makakasalubong mismo nila, at ayon sa lahat ng posibilidad ng tao, napatay sana kaming lahat ng mababangis at uhaw-sa-dugong mandarambong na ito.

Napakahirap pakilusin ang mga katutubo ng Baybayin, kahit may mga riple pa sila, para ipagtanggol ang sarili

laban sa matatapang at walang-takot na katutubong ito ng kalooban ng lupain. Sa loob ng maraming henerasyon, sila ang kinatatakutan ng maraming mas mahihinang tribo. Sa kanilang mga pagnanakaw ng baka at pamamaslang, nakarating pa sila sa mga distrito sa Baybayin na ilang siglo nang nasa ilalim ng proteksiyon ng mga Arabe, at inubos ang mga baka sa rehiyon, at pinatay ang mga mahiyain at hindi lumalabang katutubo.

Sa isa sa mga paglusob na ito sa Baybayin, pinatay nila ang dalawang walang kamalay-malay na Misyonero, na nagtatayo ng isang maliit na bahay-pulungan sa lupain ng Galla. Pumasok ang mga Masai sa kanilang kampo nang maagang-maaga; at habang sinisikap ng Misyonero na ipagtanggol ang kanyang asawa, itinusok ng isa sa mga katutubo ang kanyang mahabang sibat na walong talampakan sa tagiliran ng babae, at bumagsak itong patay. Tinangka ng Misyonero na saktan ang lalaking pumatay sa kanyang batang asawa sa harap mismo ng kanyang mga mata, pero tatlong sibat ang agad na itinusok sa kanyang sariling katawan, at bumagsak siya sa alikabok sa tabi ng kanyang patay na asawa.

Nang araw ng aming pagkaligtas sa pangangalaga ng Diyos mula sa lumulusob na karamihang iyon, labis kaming nahirapan na pigilan ang aming mga kargador na tumakas sa caravan. Takot na takot sila, at kitang-kita sa marami nilang mukha ang takot sa kamatayan. Naniniwala silang alam ng mga Masai na naroon kami, at nagpasya silang salakayin kami nang biglaan sa gabi, kapag nakapanatag na kami sa kampo. Para walang sinumang tao na lihim na tumakas, inutos ng aking asawa na magmartsa nang dikit-dikit ang caravan, at walang kargador na aalis sa hanay sa anumang dahilan.

Kung kailangan ng pagtigil sa anumang pagkakataon, para man ayusin ang isang karga o anumang iba pang dahilan, titigil sa daan ang buong caravan, hanggang sa muling makausad ang lahat sa iisang tuluy-tuloy na hanay.

Nang malapit na kami sa aming pagkakampuhan, hindi gumanda ang loob ng aming mga kargador, dahil malapit sa kama ng ilog Tsavo, sa isang bukas na lugar sa gubat, nakakalat ang napakaraming bungo at buto ng tao. Nabalitaan namin na sa lugar na iyon, pinalibutan at pinatay ng mga Masai ang isang buong caravan. Dinaanan namin ang nakakikilabot na tanawin ng malagim na patayan, at tinawid namin ang ilog na mga tatlong talampakan ang lalim, at nagpasyang magkampo sa kabilang pampang. Doon ay nakakita kami ng isang malaki at pabilog na bakod ng matitinik na palumpong, anim hanggang walong talampakan ang taas, na may iisang makitid na pasukan, kung saan marahil nagkampo ang mga pumatay o ang mga pinatay. Iniutos na sa loob ng matinik na bakod na ito magkampo ang mga tao at doon itambak ang mga karga, at ang aming tolda ay itatayo sa labas ng bakod, na tinatakpan ang makitid na pasukan. Sinabi ng aking asawa sa mga takot na kargador na siya ang mananagot sa pagtatanggol sa kampo nang gabing iyon. Ang matapang na hakbang na ito ay nagbigay ng malaking tiwala sa mga tao, at pagkatapos makapagdala ng saganang panggatong at tubig para sa gabi, nagsimula nang magluto ng kanilang pagkain ang mga kargador.

Sa dalawang dahilan, lalo kaming nagpasalamat na sa pagkakataong ito ay nasa loob ng isang matibay na zareba (bakod na tinik) ang mga kargador. Sa loob ng mataas na harang na ito, mas ligtas ang pakiramdam

nila mula sa biglaang pagsalakay ng mga sibat ng Masai, habang kami naman ay medyo nakatitiyak na hindi tatakas ang aming mga tauhan sa gabi, dahil hinaharangan ng aming tolda ang tanging labasan ng bakuran, at walang sinumang makapag-aalis ng mga tinik para gumawa ng daanan sa bakod nang hindi napapansin ng ilan sa aming mga kapatas, na inutusang magbantay.

Halos walang nakatulog nang gabing iyon. Ang pananabik ng araw at ang inaasahang pagsalakay sa gabi ay hindi nakatulong sa pagtulog. Bukod pa rito, ang madalas at mabigat na ungol ng leopardo, at ang tuluy-tuloy na dagundong ng atungal ng leon, na umaalingawngaw nang buong lakas at tumatagos sa paligid ng aming kampo sa gubat, ay sapat na para itaboy ang antok kahit sa pinakaantukin sa caravan. Nagpatrolya sa kampo ang mga itinalagang bantay hanggang sa abuhing bukang-liwayway, pero walang gumambala sa amin, at ligtas na lumipas ang gabi.

Sa tunog ng pito sa umaga, bago pa mapula ang silangang langit, inalis namin ang kampo, at di nagtagal ay naglalakad na kami pahilagang-kanluran, sa isang bukas na lupaing may palumpong, kung saan medyo marami ang hayop at madalas makita ang mga bakas ng mga hayop na kumakain ng karne.

Pagkatapos ng ilan pang araw na paglalakad, paubos na ang butil ng aming mga kargador, at sabik na sabik silang bumaril ang Bwana (Ginoo/Amo) ng ilang antilope para sa kanila. Ayaw itong gawin ng aking asawa habang naglalakbay, dahil malaki ang maaantala sa pag-usad ng caravan. Mabuti sanang makabaril ng karne para sa kanila sa paligid ng kampo pagkatapos ng

paglalakad sa araw; pero dahil napakalaking caravan ang pinamamahalaan niya, at napakaraming kailangang gawin bago dumilim, hindi naging maginhawa ang lumabas para mangaso, at mukhang hindi naman kusang lumalapit ang mga hayop sa abot ng baril mula sa aming kampo. Ang totoo, ang ingay at gulo ng mga tao habang nagtatayo ng tolda at nagdadala ng panggatong at tubig ay sapat na para itaboy ang anumang hayop na maaaring nanginginain sa lugar.

Gayunman, isang hapon, pagdating sa kampo, pumayag siya sa kanilang hiling, dahil kulang na ang kanilang rasyon, at isinama niya ang dalawang tao at lumabas para maghanap ng maiuulam.

Pagkalipas ng kalahating oras, narinig namin ang putok ng riple, at di nagtagal ay may isang taong patakbong dumating na nagniningning ang mukha, dala ang balitang nakabaril ang amo ng isang zebra at kailangan niya ng isang dosenang tao para dalhin ang karne. Hindi nahirapang makakuha ng mga boluntaryo. Doble pa sa kailangan ang nagmamadaling umalis na may kumikinang na kutsilyo sa kamay, at di nagtagal ay bumalik sila sa nagagalak na kampo na may pasang malalambot na karne ng zebra.

Karaniwang masaya at magaan ang loob ng mga kargador ng caravan kapag tapos na ang trabaho nila sa araw, pero nang gabing iyon ay higit pa sila sa dati. Naglaro at naglulundagan sila na parang mga batang kambing, at ang bawat sinasabi ay punung-puno ng katutubong katatawanan at biruan. May mga piging at masasayang apoy sa kagubatan nang gabing iyon, at hindi na kailangang mag-alala na madagdagan ng karne ang pasan ng mga sobrang kargadong kargador sa

paglalakad kinabukasan, dahil naubos ang buong zebra nang gabing iyon, maliban sa ilang hubad na buto na iniwan sa kampo para ngatngatin ng mga hyena.

Ilang araw kaming naglakad sa maburol at makahoy na lupain, na tumataas at bumababa sa bawat milya ng daan. Ang tuktok ng mga burol ay natatakpan ng mababang gubat, at ang malalalim na bangin sa pagitan ng mga burol ay balot ng napakalalaki at malilim na halaman. Sa tag-ulan, na dumating na sa amin noon, halos hindi madaanan ang bawat lambak dahil sa putik, kaya mabagal, mahirap at nakababali-likod ang paglalakad. Araw-araw, hanggang bukung-bukong man lang ang tubig na nilalakaran namin, at sa mababababang lugar, madalas lumubog ang mga binti ng mga kargador nang isa hanggang dalawang talampakan sa madulas at malagkit na putik, at sa bawat paghugot ng paa ay may tunog ng hanging pumapasok sa bakas ng paa. Kung minsan, mula umaga hanggang oras ng pagkakampo sa hapon, hindi tumitigil ang pagbuhos ng ulang tropikal, at ang bawat damit ng mga bata at namin ay tumutulo ng tubig sa buong daan. Tuluy-tuloy ang agos ng tubig sa pagitan ng aming damit at balat, at sa bawat hakbang ay sumisirit ito palabas ng aming bota. Kahit sa maburol na bahagi ng gubat, ang makitid na daan ay nagiging ilog, na nilulusong namin hanggang bota ang lalim. Madalas kaming napipilitang humiga sa pagitan ng mga kutson at kumot na basang-basa, at gabi-gabi ay kailangan naming patuyuin ang damit ng mga bata sa apoy ng kampo o, kung tuloy pa rin ang ulan, sa ibabaw ng mapupulang baga na ipinapasok sa tolda.

Ang mga kakila-kilabot na kalagayang ito ay tiyak na nagbunga sana ng malubhang sakit, kung hindi dahil sa

nag-iingat na pagkalinga at pangangalaga ng Diyos na sa Kanyang biyaya ay lumilim sa aming landas.

Sa isang dalisdis ng burol na makahoy, muli kaming nakatagpo ng isa pang nakakikilabot na tanawin ng patayan, na tila napakasagwa sa likas na kapaligiran, at hindi bagay sa magagandang katahimikan ng Diyos. Ang mga bungo at buto ng tao na mukhang bago pa ay nakakalat sa lupa sa malawak na lugar, at batay sa mga piraso ng sandata at mga labi sa paligid ng kampo, madali naming nahinuha na sinalakay ng kinatatakutang Masai ang isang caravan papunta sa kalooban ng lupain, at nilipol sila, at kinuha ang kanilang mga kambing at baka.

Ang nakakikilabot na tanawin ng patayan ng tao ay nagdulot ng bagong takot sa puso ng aming mga tauhan, at tila mabigat sa kanilang isipan ang takot na maging biktima ng ganoon ding sakuna. Akala nila ay may nakikita silang mandirigmang Masai sa likod ng halos bawat palumpong sa gubat. Muli naming hinarap ang posibilidad na tumakas ang ilan sa aming mga tauhan, sa halip na harapin ang mga panganib sa unahan mula sa mga mandarambong na may sibat. Mahigpit na pagbabantay ang ginawa sa gabi, para hindi makalapit ang kaaway nang hindi naririnig, at para mapigilan ang aming mga takot na kargador na tumakas sa kampo habang madilim.

Hindi na maaga ang mga pag-iingat na ito, dahil kinaumagahan, nang tawagin ang mga pangalan, labindalawang tao ang nawawala, kasama ang mga riple, kagamitan, pagkain at mga palayok na panluto. Napakabigat nitong bagay para sa amin, dahil ang aming isandaan at dalawampung kargador ay halos

sapat lang para sa pagdadala ng aming mga karga, at ilang beses na naming kinailangang gamitin ang aming iilang asnong pangkarga, na nakareserba para sa transportasyon, para dalhin ang mga karga ng mga kargador na may kapansanan o may sakit.

Dalawa lamang ang maaari naming gawin. Sa isang banda, maaaring iwan ang isang bahagi, at itago ang labindalawang karga na tinakasan ng mga nagdadala nito; pero napakalaki ng abala at gastos sa pagpapadala ng caravan mula sa malayong kalooban ng lupain para kunin ang mga nakabaong karga, at samantala, maaari kaming labis na mahirapan dahil wala ang mga ito, dahil ang dala lang namin ay ang talagang kailangang-kailangan. Sa kabilang banda, maaaring subukang hanapin at hulihin ang mga tumakas. Kung hindi ito gagawin, napakasamang halimbawa ang maibibigay sa mga kargador, at maaaring tumakas nang paisa-isang pangkat ang iba pa sa unang tanda ng paparating na panganib, at sa huli ay tiyak na magdadala ito ng kapahamakan sa caravan.

Nagpasya ang aking asawa na gagawin ang lahat ng paraan para matagpuan at mahuli ang mga tumakas. Ipinahayag niyang titigil kami nang araw na iyon, at tinawag niya sa hanay ang pinakatapat sa kanyang mga tauhan, at inilagay sila kasama ang mga kapatas sa ilalim ng aking pamamahala, at inutusan silang bantayan ang kaligtasan ng caravan, at huwag payagang lumabas ng kampo ang sinumang kargador habang wala siya at hinahanap ang mga tumakas. Pagkatapos ay kinuha niya ang mga sandata ng iba pang kargador, at ipinatambak ang mga riple sa isang tolda, na may bantay. Pagkatapos ng sandaling pananalangin sa Diyos para sa patnubay, isinama niya ang anim sa

pinakamabilis at pinakamalakas sa kanyang mga tauhan at isang mahabang rolyo ng lubid; at nagpaalam sa akin at sa mga bata, at umalis para hanapin ang mga tumalikod.

Para sa akin, parang paghahanap ito ng karayom sa dayami, at natatakot akong isipin kung ano ang maaaring mangyari. Hindi namin alam kung gaano kalayo ang kailangan niyang lakarin, o kung kailan siya babalik. Hindi ko mapigilang isipin na baka masalubong siya ng mga Masai, at patayin siya at ang kanyang iilang kasama. Pagkaalis niya nang ilang sandali, lubos kong naramdaman ang walang-kalaban-labang kalagayan ko, kasama ang aking maliliit na anak sa gitna ng gubat; at pagkatapos ay ang mas mapanganib pa niyang kalagayan, na may anim na tao lamang. Lubos ang aking tiwala sa kanyang pagpapasya, dahil wala akong kilalang may ganoong karunungan sa pakikitungo sa mga katutubo. Para sa kanya, ito ay kaloob ng Diyos. Pero kung paano siya makahuhuli ng labindalawang tao gamit ang anim na kargador, hindi ko masabi, at sa totoo lang, walang sinuman sa mga tao sa kampo ang nag-akalang magtatagumpay siya sa paghuli sa kanila.

Lumuhod kami ng mga bata nang sama-sama, at ipinagkatiwala sa Diyos ang kanilang ama, na itinataya ang kanyang buhay sa pagbabalik sa mga bakas ng Masai. Para sa mga maliliit, isa lamang itong araw ng pahinga sa kampo, at masayang lumipas ang mga oras sa kanilang pambatang kagalakan, habang naaaliw sa mga gumagapang na insekto sa paligid nila, at nawiwili sa ganda ng mga burol sa paligid na natatakpan ng iba't ibang kulay ng halaman, kung saan humuhuni ang kakaibang mga ibon at naglalaro ang maliliit na unggoy.

Dahil sa mahalagang gawaing naiatang sa akin, mas mabilis lumipas ang mahaba at nakababalisang araw kaysa sa inaasahan ko, at nang bumagsak ang dilim ng gabi sa kampo, wala pa ring anumang tanda ng pagbabalik ng aking asawa. Ayaw kong patulugin ang mas matatandang bata habang punô ng pag-aalinlangan ang isip ko tungkol sa magiging bunga ng kanyang mapanganib na paglalakbay. Sinabi sa akin ng mga kargador, na naging napakatapat buong araw, na hindi ko maaasahang babalik ang Bwana na may iilang tao lamang sa dilim ng gabi.

Halos apat na oras na ang lumipas mula nang lumubog ang araw, at habang ginagawa ang huling paghahanda para sa gabi, narinig ang putok ng riple sa malayo, at di nagtagal ay pumasok sa kampo ang aking asawa, kasama ang kanyang labindalawang tumakas na nakatali nang magkakasunod, mga isang yarda ang pagitan, sa isang matibay na lubid. Malakas na sigawan ang umalingawngaw mula sa mga tao nang dumating sa gitna nila ang mga tumakas, at marami ang bumulalas sa wikang Swahili, "Hawawezi danganya Bwana huyu!" (Hindi nila nalinlang ang taong ito!)

Sinundan ng aking asawa ang mga tao nang dalawampung milya, at sa wakas ay natagpuan silang nagpapahinga sa kasukalan, at biglang ginulat sila, kinuha ang kanilang mga riple at sinturon ng bala, at inutusan silang pumila. Pagkatapos ay ipinatali niya sila nang magkakasama at agad nagsimula ang pagbabalik, kaya apatnapung milya ang nilakad ng pangkat na naghanap nang araw na iyon.

Nang madala ang mga tao, agad silang kinalagan, at walang anumang parusang ibinigay sa kanila. Hindi

nagpakita ng anumang takot ang aking asawa na ang pagkakalag sa mga tao, at ang pagtitiwala sa kanila, ay magbubunga ng panibagong pagtakas. Tila mayroon siyang di-pangkaraniwang kakayahang malaman ang pinakamabuting gawin sa gitna ng mga maselan at mapanganib na kalagayan.

Mayroon siyang malalim at matatag na pag-ibig sa mga katutubo, at nakikita niya, sa ilalim ng kanilang panlilinlang at katusuhan, ang maraming kapuri-puri at kaibig-ibig na katangian. Ang kanyang matalas na mata ay laging naghahanap at tumutulong sa mahihina at maysakit. Gayunman, kung may tusong lumapit sa kanya, na nagkukunwaring maysakit bilang dahilan para hindi madala ang kanyang karga, napakabilis niyang matuklasan ang panlilinlang, at gagamit siya ng isang salita na maglalantad sa nagkukunwari at magpapabalik sa kanya sa kanyang karga, sa gitna ng tawanan ng buong kampo.

Sa paglalakbay, at kapag may gawaing dapat gawin, siya ang kanilang ganap na pinuno, na gumagabay at nag-uutos sa kanila sa isang salita, kung minsan ay sa isang tingin lamang. Kapag tapos na ang trabaho sa araw, at nakakampo na silang lahat para sa gabi, siya ang kanilang kasama at kaibigan, at lagi siyang may masaya at magiliw na pananalita para sa kanila, na nagpapasaya sa kanilang buhay, at nagpapadaloy ng magandang pakiramdam sa buong kampo.

May isang malalim na kaisipang gumagabay at nag-uugit sa kanyang pakikitungo sa kanila. Bahagi sila ng malawak na bukirin ng ani na hindi pa naaani: ang mga naliligaw na tupa na hindi pa natitipon. Para sa kanila namatay ang Tagapagligtas. Ang Kanyang pag-ibig ay

makaaabot sa kanila, at ang Banal na Espiritu ay makapagbabagong-buhay sa kanila, at gagawin silang mga bagong nilalang kay Cristo Jesus.

Kabanata 12: Ang Tahanan ng Mababangis na Wakamba

Ang aming mga kargador, sa kabuuan, ay isang masayahing pangkat ng mga lalaki, at madalas na lubos kaming nakikiramay sa kanila sa mga hirap at suliranin ng daan, habang hinaharap nila ang mga panganib at itinataya ang kanilang buhay sa pagdadala ng aming mga gamit sa puso ng malayo at hindi pa nabubuksang lupain. Mabibigat ang kanilang pasan, pitumpu hanggang siyamnapung libra, mula sa madaling-araw hanggang sa katapusan ng paglalakad sa araw, at pagkatapos ay abala pa sila sa gawain sa kampo hanggang sa dumilim. Isang beses lamang sila kumakain sa isang araw, at iyon ay sa gabi, pagkatapos matapos ang lahat ng kanilang trabaho.

Mga alas-singko ng umaga, umiinom kami ng isang tasa ng tsaa o kakaw at kumakain ng ilang biskwit. Saka hinihipan ang pito ng pagtitipon para gisingin ang mga nakahandusay na natutulog, na nakakalat sa lupa. Ibinababa ang mga tolda at inaayos ang mga karga sa liwanag ng apoy ng kampo. Sa abuhing bukang-liwayway, na sa ekwador ay dumarating bago mag-alas-sais, lumalabas ng kampo ang mahabang hanay ng mga kargador.

Sa simula, ang caravan ay maaaring hindi lumampas sa apat hanggang limang daang yarda ng daan, pero ang mas masisigla at maliliksing tao ay nagmamadali sa unahan, habang ang mahihina at mababagal ay naiiwan sa hulihan, at kung walang espesyal na pag-iingat, di nagtagal ay humahaba ang caravan nang dalawang milya. Gayunman, ang hulihan ng caravan ay laging may

isa o dalawang kapatas, na ang tanging tungkulin ay tiyaking walang mapag-iiwanan sa daan.

Sa madaling-araw, kahit tag-araw, ang matataas na damo at palumpong na dinaraanan namin ay tumutulo sa hamog, at ang aming mga damit at upuang binubuhat ay laging basang-basa sa unang ilang oras ng paglalakbay.

Habang dumaraan ang mga tao sa magaspang at baku-bakong daan sa kasukalan, binabalaan nila ang isa't isa tungkol sa mga hirap at hadlang sa daan. Nasanay na kami sa mga sigaw na tulad ng, "Angalia! nyoka!" (Mag-ingat, ahas); "Siafu!" (Mga langgam na nangangagat); "Shimo!" (Butas); "Miiba tele!" (Maraming tinik), at iba pa. Sa ganitong paraan, ipinaaalam sa mga taong paparating sa hulihan ang mga hadlang na naghihintay sa kanila, at ayon sa lumang kasabihan, ang nababalaan ay kalahating handa na.

Paminsan-minsan ay may maiikling pagtigil sa paglalakad, at mga isang oras bago magtanghali, kapag napakainit na ng araw, binibigyan ng mahabang pahinga ang pagod na caravan. Mga alas-tres ng hapon, karaniwang humihinto na kami para sa gabi, pero ang oras at lugar ng pagkakampo, kapag tag-araw, ay lubos na nakasalalay sa makukuhang tubig, at kapag tag-ulan, sa taas ng lugar.

Pagdating ng aming mga kargador sa lugar na pinili naming pagkakampuhan para sa gabi, ang unang gawain ay itayo ang aming mga tolda. Ang mga karga ng pinakamahahalagang gamit, na may espesyal na marka sa bawat kahon, ay inilalagay sa isang tolda, kung saan natutulog sa gabi ang tatlong taong may sandata. Ang iba pang pangkalahatang gamit, gaya ng mga pagkain, kahon ng kagamitan at mga kasangkapan, ay

itinatambak sa ibabaw ng mga troso para hindi maabot ng anay, at tinatakpan ng malaking pantakip. Kapag umuulan, hinuhukayan ng kanal ang paligid ng bawat tolda at tambak ng gamit para padaluyin ang tubig.

Kung itinuturing na mapanganib ang lugar, dahil sa mga taksil na katutubo o mababangis na hayop, ilang kargador ang pinalalabas na may palakol para pumutol ng matitinik na puno sa gubat sa paligid, at gumagawa ng malaking pabilog na bakod sa paligid ng kampo bilang proteksiyon.

Kung hindi mapanganib ang lugar, hindi na ginagawa ang matinik na bakod, at gumagawa ang mga tao ng maliliit na kubol na yari sa damo at madahong sanga ng puno sa malapad na bilog sa paligid ng aming mga tolda. Ang iba naman ay nag-iipon ng malalaking tambak ng panggatong para sa gabi, at nagsisindi ng mga kailangang apoy. Tatlo ang silbi ng mga ito: itaboy ang mga leon at leopardo, magbigay-liwanag sa kampo, at magluto ng pagkain. Pinananatiling nagliliyab ang malalaking apoy malapit sa pasukan ng aming mga tolda at sa harap ng bawat kubol sa malapad na bilog.

Ang buong caravan ay hinahati sa maliliit na pangkat na tig-lima hanggang anim na tao, at ang bawat maliit na grupo ay sama-samang nagluluto at kumakain, at natutulog sa iisang madahong silungan.

Kapag bumalot na ang dilim ng gabi sa kampo, at maliwanag nang nagliliyab ang lahat ng apoy, napakakakaiba at nakabibighani ang tanawin. Ang mga halaman ng gubat sa paligid ay naliliwanagan ng mapulang ningning ng apoy ng kampo. Ang masisiglang anyo ng mga kargador ay paroo't parito, inaasikaso ang

kanilang mga palayok kung saan pinakukuluan ang maraming bitswelas o ibang uri ng munggo o butil.

Habang sumisirit ang mga palayok ng bitswelas, ang kaguluhan ng usapan ay hindi malilimutan. Pinag-uusapan ng mga kargador ang mga kapana-panabik na pangyayari sa araw. Pinag-uusapan nila ang lahat ng sinabi o ginawa ng puting tao. Pinag-uusapan nila kung gaano kalamang na sumalakay ang mga leon, o ang tribong nakapaligid, sa gabi. Ikinukuwento nila sa isa't isa ang kanilang mga karanasan sa lahat ng dating caravan na kanilang nilakbayan, at ang kanilang mga muntik-muntikang pagkaligtas, at ang sinapit ng marami sa dati nilang mga kasama sa paglalakbay. Malinaw na malinaw nilang inilalarawan sa isa't isa ang mga puting taong nakasama nila sa iba't ibang bahagi ng kontinente, at sa gitna ng hagikhikan at madalas ay halakhakang nakasasakit ng tagiliran, binabanggit nila ang kanilang mga kakaibang ugali, habang ginagaya ang kanilang pananalita at kilos nang may malaking husay sa pag-arte.

Kapag naubos na ang laman ng lahat ng palayok, at nabusog na ang lahat, humihina ang ingay at di nagtagal ay nakatulog na ang mga pagod na kargador sa kanilang maliliit na pansamantalang kubol. Ang mga bantay na itinalaga na ay nasa kanilang puwesto na para panatilihin ang apoy ng kampo at magbabala sa paparating na panganib. Ang alulong ng hyena, ang ungol ng leopardo at ang dumadagundong na tunog ng leon ay malinaw na naririnig sa tahimik na hangin ng hatinggabi.

Ilang paglalakad mula sa kampo ng mga tumakas, dinala kami sa isang lugar kung saan nakausli ang matataas at

hubad na bato at nakakalat ang malalaking malaking bato. Dito namin itinayo ang aming mga tolda, nang hapon na, sa pagtatapos ng isang mahaba at nakapapagod na paglalakbay.

Pag-akyat namin sa mataas na lugar na ibinigay sa amin ng isa sa mga hubad na burol na ito, nakita namin ang napakaringal na tanawin ng dakilang bundok na may niyebe sa tuktok, ang Kilimanjaro. Sa gabi, habang nakaupo kami sa tuktok ng isang malaki at nakahilig na bato, na dalawang digri lamang mula sa ekwador, at tinitingnan ang napakalaking bunton ng lupa na tumataas nang mahigit dalawampung libong talampakan sa gitna ng langit, na may nakasisilaw na kumot ng walang-hanggang niyebe, dumating sa amin ang isang parang panaginip na pagkamangha na hindi maipahayag. Hindi kataka-takang tinatawag ito ng mga katutubo na "Tahanan ng Diyos." Habang nakatitig ang aming mga mata nang may pagkamangha at paghanga sa matayog na bundok, mabilis na lumulubog ang bilog ng araw sa ibaba ng abot-tanaw; at nang mawala ito, ang malaking madilim na ulap na hanggang noon ay nakabitin sa itaas ng bilugang tuktok ng Kibo na nababalot ng niyebe at ng puting matulis na tuktok ng Kimawenzi, ay lumapit sa kumikinang na mga taluktok, hanggang sa magyakap ang ulap at bundok, at nawala sa aming paningin ang kaakit-akit na tanawin.

Pagbalik namin sa kampo, di nagtagal ay napansin namin na malapit na sa aming tulugan ang Hari ng mga Hayop. Nang gabing iyon, tila mas marami ang leon kaysa karaniwan habang nagsasagutan sila mula lambak hanggang bangin nang buong lakas na atungal.

Ang presensya ng mga mababangis na hayop na ito ay laging ipinahihiwatig ng aming mga asnong pangkarga, na nakatali sa gitna ng kampo. Sila ang parang aming panukat, na nagpapakita kung gaano kalaki ang panganib sa amin mula sa mga leon. Ang kanilang napapanahong babala, sa kalagitnaan ng gabi o malapit sa madaling-araw, ay madalas na gumigising sa aming mga kargador para magdagdag ng panggatong sa apoy, na siyang aming malaking pananggalang sa mga oras ng dilim. Kapag nagkakampo kami sa gubat na walang tubig, kung saan wala o bihira ang mga leon at leopardo, natutulog ang aming mga asno nang nakatayo sa kampo; pero nang pumasok kami sa mga lugar na pinamumugaran ng mga leon, tila napakasensitibo ng mga asnong ito sa amoy ng mga mababangis na pusa sa paligid nila, at makikita ito sa kanilang takot at walang-tigil na pagkabalisa sa gabi.

Mas madalas makita ang sariwang bakas ng mga leon at iba pang hayop na kumakain ng karne pagkatawid namin sa ilog Mekindu, kung saan biglang nagbago ang buong anyo ng lupain, na parang sa pamamagitan ng baston ng salamangkero. Ang makapal na gubat at mababang kasukalan ay napalitan ng napakagandang tanawin, na natatakpan ng karpet ng berde at makatas na damo, kung saan napakaraming hayop ang gumagala sa ilalim ng lilim ng malalaking kumpol ng madahong puno. Habang umuusad ang caravan sa paikot-ikot na daan, madalas na sumisibat ang mga ahas sa palumpong nang di-kapani-paniwalang bilis, at kung minsan ay nakahiga sila na parang nananaginip sa daan, nagpapainit sa mainit na araw. Ang iba ay nakapulupot na parang rolyo ng sari-saring kulay na lubid, at sa aming paglapit, mula sa gitna ng pulupot ay iniunat

nila ang kanilang makamandag na ulo, kasimbilis ng palasong lumilipad mula sa pana, kaya mabilis na umaatras ang aming mga tauhan. Kung minsan, isa sa mga nakamamatay na ahas na ito na medyo mahaba ay dahan-dahang gumagapang pahalang sa daan, nakabuka ang bibig at nakatayo ang pangil, na nagdudulot ng takot sa mga kargador, na kusang tumatalon sa hangin, at sa lundag ng isang akrobat ay umiiwas.

Habang nagpapatuloy kami, ang aming daan ay bumubukas sa isang lugar na parang parke, kung saan tamad na nanginginain ang isang kawan ng zebra, habang ipinapakita ng maliwanag na sinag ng araw ang pambihirang ganda ng kanilang makikintab na guhit. Doon, isang pangkat ng mahiyaing waterbuck, nang mapansin ang aming paglapit, ay nagtatakbuhan sa lambak na puno ng akasya. Sa dako roon, may lumitaw na grupo ng dyirap, na ang mga ulo ay nakatanaw sa ibabaw ng matataas na punong mimosa, na parang mga larawan mula sa sinaunang panahon.

Ngayon ay nakatagpo kami ng napakalaking kawan ng palaro at di-mahulaang gnu, na ang masigla at mapaglarong kasiyahan ay higit sa lahat ng hayop na may kuko sa tropiko. Ang malalaki at matitipunong toro ay nakahiwalay sa kawan sa iba't ibang lugar, bilang mga bantay. Nang maamoy kami, sumugod sila sa amin nang masiglang lundag, at biglang huminto nang husto, na parang hinatak ng renda ng isang di-nakikitang Hercules, at tinitigan kami nang halos bastos na pag-uusisa. Saka sila nagtatalon-talon sa paligid namin sa magalang na layo, nakatayo ang mabalahibong buntot, at ibinababa ang ulo sa damo hanggang sumayad sa alikabok ang kanilang mabuhok na balbas, at itinataas

nila ang kanilang hulihang paa nang napakataas sa hangin, na aakalain mong balak nilang magsirko.

Nang sa wakas ay makatiyak sila sa kanilang sariling isip kung hindi kami nakasasama o hindi, nagmamadali silang bumalik sa kawan, dala ang balita tungkol sa mga kakaibang dayuhan, at di nagtagal ang napakalaking kawan, na parang tumutugon sa tunog ng trumpeta, ay nagsimulang tumakbo nang paindayog, salitan ang pagtaas at pagbaba ng ulo at puwitan, habang tumatawid sila sa matabang talampas.

Malapit sa ilog Mekindu, nagpahinga kami nang dalawang araw para makakuha ng karne para sa mga kargador, at pagkatapos ay nagpatuloy, at tinawid namin ang ilog Kiboko, na nagbigay ng malaking hirap sa aming mga kargador sa pagtawid, pangunahin dahil sa mahabang latian o putikan sa magkabilang gilid ng agos. Muli kaming pumasok sa makapal na kasukalan, na punô ng mga rhinoceros, at may ilang kapana-panabik na karanasan ang mga tauhan ng aming caravan.

Ang rhinoceros ng Africa, na pangalawa sa elepante bilang pinakamalaking hayop na nabubuhay, ay napakabangis at mapanganib na hayop, at mas kinatatakutan pa ng mga katutubo kaysa sa leon. Hindi tulad ng uri mula India, na makikita sa mga zoo sa Europa, ang balat nito ay hindi nakatupi, kundi banat na banat sa katawan; at mayroon itong dalawang mabibigat na sungay, labingwalo hanggang apatnapung pulgada ang haba, magkasunod sa ibabaw ng ilong.

Napakasensitibo ng pang-amoy at pandinig ng malalaking hayop na ito, at sa layong apat o limang daang yarda, o higit pa kung pabor sa kanila ang hangin,

naaamoy nila ang taong pumapasok sa kanilang teritoryo, at sumusugod sila sa kasukalan at palumpungan nang diretso sa lugar, bumubuga at humihingal na parang makinang de-singaw. Napakabilis ng kanilang pagsugod, habang tumatakbo sila pasalungat sa hangin sa kanilang malupit na landas, habang ang takot na takot na mga kargador ay ibinabagsak ang kanilang mga karga, at tumatakas dito at doon para makaiwas, at nagiging kasimbilis ng chimpanzee ng gubat sa pag-akyat sa mga kalapit na puno.

Isang araw, nagkaroon ng nakatutuwang karanasan ang aking asawa habang bumabaril ng karne para sa kanyang mga tauhan. Nang makakita siya ng isang napakalaking rhinoceros sa isang makitid na bukas na lugar sa gubat, maingat niya itong nilapitan nang pabor sa kanya ang hangin, hanggang sa mapanganib na siyang malapit sa mabangis na hayop. Agad itong nag-angat ng ulo, at nagsimulang suminghot sa hangin, sa paraang nagpapakitang naghihinala itong may kaaway na nagtatago sa paligid. Habang umiikot ang hayop para sumugod, napagtanto ng aking asawa na iyon na lamang ang tanging pagkakataon niya, kaya tinutok niya ito sa ilalim ng tainga, at nang magpaputok siya, bumagsak ito na tila patay na patay.

Paglapit niya sa rhinoceros, hinawakan niya ang mahabang sungay sa unahan, at sandali siyang nagulat nang makitang gumagalaw ang katawan, na parang sinusubukang tumayo. Bumagsak ang napakalaking hayop nang nakatiklop sa ilalim nito ang apat na parang-haliging binti, at nakapatong ito sa mga iyon, na parang nasa pihitan, at nakataas ang ulo mula sa lupa sa likas at parang buhay na tindig.

Sinipulan ng aking asawa ang kanyang mga tauhan sa malayo para lumapit at balatan ang nakuhang karne, at sabik silang dumating nang patakbo. Habang maingat na lumalapit ang mga tao sa ulo ng halimaw, pumunta ang aking asawa sa likod ng hayop, at itinapat ang dulo ng kanyang riple sa puwitan nito, at itinulak ito pasulong. Nang gumalaw ang ulo patungo sa paparating na mga tao, takot na takot sila, sa akalang tatayo na ang hayop para sumugod, kaya tumalikod sila at kumaripas ng takbo nang kasimbilis ng kaya ng kanilang mga paa; at hindi sila mapapayag na bumalik hanggang makita nilang nakaupo ang aking asawa sa likod ng halimaw.

Isang gabi, nagulo nang husto ng mga hayop na ito ang aming kampo sa Ungarunga, o Lawang-Bato, sa makapal na kasukalan, nang dumating sila nang marami para maglublob sa malaking likas na palanggana na pinagkukunan namin ng tubig. Nagmartsa sila sa gitna ng kampo, tinatapakan ang mga apoy, at muntik nang mapahamak ang ilan sa aming mga tauhan. Isa sa mga kargador ang patakbong lumabas ng kampo nang una pa sa galit na mga hayop, at nang umakyat siya sa isang kalapit na malaking bato para iligtas ang kanyang buhay, takot na takot siya nang makitang may isa pang ganoong hayop sa kabilang panig ng bato. Labis na nabahala ang mga tao sa paglusob sa gabi ng mga mapanirang halimaw na ito, kaya hindi na sila nakatulog sa natitirang bahagi ng gabi.

Tuwang-tuwa sila nang magbukang-liwayway, at sa malamlam na liwanag ng madaling-araw, iniwan namin ang kampong may di-kanais-nais na alaala, at nagmadali kami sa paliko-likong daan sa gubat, kung saan laging makikita ang mga bakas ng malalaking hayop na ito. Sa ilang lugar, ang lupa ay inararo ng kanilang mga sungay,

ang mga puno ay natuklapan ng balat, at ang mga palumpungan ay nadapa at nasira.

Habang naglalakbay kami sa gitna ng malalakas na buhos ng ulan, na tumakip sa lupa at ginawa itong malambot na putik na nilulubugan ng aming mga paa hanggang bukung-bukong, pumasok kami sa ilang alun-along burol, na tinutubuan ng mga bansot na akasya, at may malalalim na lambak sa pagitan, na tila paboritong tahanan ng mga pangkat ng baboy-ramo. May ilang mabatong taas na lumilitaw dito at doon sa tanawin, kung saan yumayabong ang isang uri ng puno ng igos, at ang mga nahulog na bunga nito, kasama ng mga ugat at damo, ang pangunahing pagkain ng malalaking baboy na may pangil na ito.

Kahanga-hanga kung gaano sila kabilis tumakbo kapag naamoy nila ang panganib, at kapag hinahabol, madalas silang tumigil, mag-angat ng ulo, at lumingon sa balikat para makita kung gaano kalayo ang kaaway sa likuran; at kapag gipit na, tutungo sila sa pinakamalapit na kuweba. Kapag nasukol ang lalaking baboy-ramo, napakamapanganib nitong hayop, at sa sobrang bangis niya, susubukan pa niyang ipagtanggol ang sarili laban sa Hari ng Gubat. Kapag sinunggaban ng leon ang baboy-ramo, sinasalubong ito ng baboy-ramo ng kanyang malalakas na pangil. Kung minsan ay nakakita ang mga katutubo ng leon at baboy-ramo na magkasamang nakahandusay na patay, kapwa namatay habang naglalaban at nagpapatayan.

Unti-unting bumaba mula sa mga alun-along burol na ito, lumapit kami sa makahoy na lambak na dinadaluyan ng ilog N'dange. Habang naglalakad kami sa mababa at malatian na lupa at papalapit sa ilog, talagang

nakakikilabot ang dagundong ng tubig, na nagsasabi sa aming mga kargador na mahirap ang pagtawid. Nagpatuloy kami sa magkakasalikop na malalaking puno at baging na nakahanay sa malapad na pampang.

Hindi namin kailanman malilimutan ang kapana-panabik na tanawing sumalubong sa amin paglabas namin sa kasukalan. Ang dumadagundong na tubig ay lumulundag sa nakausling mga bato at higanteng malalaking bato, na parang baliw na humaharurot patungo sa karagatan, sa isang daanang-gubat na may malalapad na dahon ng puno, na ang nakalaylay na mga sanga ay hinahalikan ng bumubulang agos.

Ang madadaanang tawiran ay nasa isang lagaslas, sa ibabaw ng ilang hindi pantay, madulas at baku-bakong bato, na ang mataas na gilid ay dalawa hanggang tatlong talampakan sa ilalim ng ibabaw ng kumukulong ilog. Pinagsama-sama ang mga pasan ng mga kargador, habang maraming beses sinubukang tumawid ng pinakamatapang sa aming mga tauhan, at ang ilan sa kanila ay muntik nang madulas sa mga butas sa mababang gilid ng mga bato. Sa tulong ng matitibay na tukod, sa wakas ay nakakita sila ng ligtas na matatapakan, at pagkatapos ng ilang oras ng matiyagang paggawa, naitawid ang mga karga sa kabilang pampang ng ilog, kung saan kami nagkampo at binigyan ang aming mga kargador ng dalawang araw na pahingang talagang pinaghirapan nila.

Pagkatapos naming tahakin ang magaspang na gubat at maputik na latian nang ilang daang milya, at kung minsan ay nagtatayo ng tolda sa maputik na kampo, ang aming mga damit at higaan, na hinahawakan ng mga kargador na hindi naliligo, ay nasa nakahihiyang

kalagayan na. Kaya pinasimulan ang ilan sa pinakamahuhusay naming tauhan sa paglalaba at pagkukumpuni, at nang matapos ang lahat, pinayagan silang maglibang sa pangingisda sa malilim na pampang ng lumalagaslas na ilog.

Gamit ang isang piraso ng tali at baluktot na aspile, at tipaklong o langaw bilang pain, ang ilan sa kanila ay nakapagdala sa kampo ng medyo maraming malalambot at malinamnam na isda, na malaki ang naitulong para maiba naman ang nakababagot na pagkain sa gubat.

Pagkatapos ng isang buwang paglalakbay mula sa Baybayin, pumasok kami sa makapal ang populasyong timog-kanlurang bahagi ng lupain ng Ukamba, at nagalak ang aming mga kargador sa pag-asang maipapalit na nila ang mga kalakal sa pagkain, dahil ubos na ubos na ang aming suplay. Ayon sa paliko-likong daan na sinundan namin sa gubat, nakalakad na kami noon ng tatlo hanggang apat na raang milya.

Nakatayo ang aming mga tolda sa gitna ng siksikang populasyon, at namangha kami sa napakaraming katutubong nakapalibot sa aming kampo. Napakaganda ng pangangatawan ng mga tao: ang mga babae ay matipuno, malusog at tuwid ang tindig, habang ang mga lalaki ay matatangkad, maskulado, maliksi at atletiko, at maganda ang kilos. Walang anumang hindi kaaya-aya sa anyo ng tribong ito, na ang teritoryo ay nasa hangganan ng ekwador. Nakita naming mas matalino sila kaysa sa marami sa mga tribong nakilala namin sa lupaing lima hanggang anim na digri sa timog ng ekwador, pero higit na mas mabangis at mapanganib. Ang mga lalaki ay hubo't hubad, at ang mga babae ay halos ganoon din,

dahil ang tanging takip nila ay isang maliit na tapis na apat o limang pulgada parisukat.

Ang matatapang na mandirigmang Wakamba ay armado ng malalaking pana, at nakasabit sa kanilang balikat ang lalagyang punô ng may-lasong palaso. Ang mga palasong ito ay may patag na dulo na yari sa katutubong bakal, kasintalim ng labaha, at pinahiran ng nakamamatay na halo, na pumapatay kahit sa pinakamalaking hayop na may apat na paa kung pumasok lamang ito sa isang ugat sa ibabaw ng balat.

Nagdagsaan ang mga mandirigma sa paligid ng aming tolda para makita ang bagong dating na puting lalaki at ang kanyang mga anak. Kailanman ay hindi pa nila o ng kanilang mga ninuno nakita ang ganoong tanawin, dahil wala pang puting babae o bata ang nakapasok sa hangganan ng kanilang lupain, at tulala silang nakatayo, sinusuri nang mabuti ang ina na puti ang balat at ang kanyang maliliit na anak, habang sunud-sunod na bumubulalas ng mga salitang, natatakot ako, malayo sa papuri.

Nakakampo kami sa gitna ng magagandang alun-along burol ng Kilungu, at napagtanto namin ang kahanga-hangang pagkakataong naroon para sa pangangaral ng Ebanghelyo. Ang lupaing balak naming pagbuksan ng gawain ay mahigit isandaan at limampung milya pa papasok sa kalooban, pero hindi namin mapigilang pag-isipan ang magagandang kalagayan sa siksikang lugar na iyon para magtatag ng isang Misyon.

Nabalitaan namin mula sa aming Kilangozi na ang mga katutubo sa bahaging iyon ng lupain ay kilalang mapanlinlang at taksil, at madalas na sinasalakay ang mga taong kapwa nila tribo sa ibang distrito. Ang huling

ugaling ito ay napakadi-pangkaraniwan sa lahat ng tribong nakita namin, kaya noong una ay hindi namin ito mapaniwalaan. Gayunman, napatunayan nang sapat ang katotohanan nito pagkatapos, nang mahuli ng mga mandirigmang ito ang isang Mkamba mula sa ibang lugar, at tinuklap mula sa kanyang katawan ang isang piraso ng balat na isang pulgada ang lapad at labindalawang talampakan ang haba, mula sa bukung-bukong ng isang binti, hanggang sa ibabaw ng tuktok ng ulo, at pababa sa bukung-bukong ng kabilang binti. Saka siya pinakawalan at sinabihang umuwi, at ipaalam sa kanyang mga kababayan kung anong uri ng mga tao sila. Namatay ang kawawang lalaki sa kanyang pag-uwi dahil sa di-matiis na sakit.

Bagama't mula pa noong unang panahon ay may matinding pagkapoot sa pagitan ng iba't ibang tribo, at lagi silang naglalaban-laban, at nagpapataw ng di-maisip na pagpapahirap at pagputol ng katawan sa isa't isa, gayunman, bilang karaniwang tuntunin, ang mga tao sa iisang tribo ay palakaibigan sa mga kapwa nila angkan sa buong nasasakupan nila. May matibay na diwa ng pagkakaisa at pagkakasundo sa kanila, na nagbibigay-daan para makapagharap sila ng nagkakaisang hanay laban sa mga tribo sa paligid, na kanilang palagiang kaaway.

Pagkatapos naming manatili nang ilang panahon sa aming kampo sa gitna ng mga Wakamba, nagkaroon ng malaking kaguluhan sa aming mga tauhan, at tila may malaking panganib ng pangkalahatang away sa pagitan nila at ng mga katutubo. Nagmamadaling lumabas ang aking asawa sa gitna nila, at itinanong ang dahilan ng away, at dinala ang aming mga kargador at ang mga katutubong sangkot sa harap ng aming tolda.

Pagkatapos ng maayos na pagsisiyasat, natuklasan na ang ilan sa harinang natanggap ng aming mga tauhan kapalit ng mga abaloryo ay halo ng harina at abo ng kahoy. Itinuring namin itong napakabigat na bagay, dahil hindi makakakuha ng tamang sustansya ang aming mga kargador, at malaki ang posibilidad na ang abo ng kahoy ay magdulot sa kanila ng pagtatae o sakit.

Bagama't nagpakita ng napakabantang asal ang mga katutubo, nagpasya ang aking asawa na dapat agad ibalik ang mga abaloryong ibinayad para sa maruming pagkaing ito. Pagkatapos ng maraming sigawan at pag-aatubili, inilabas ang mga ito, at ibinalik sa mga katutubo ang harina, kasama ang pananalitang ang harinang gawa sa abo ng kahoy ay baka napakabuti para sa kanila, pero ang Mzungu (puting tao) na dumating sa kanilang lupain ay dapat magkaroon ng harinang gawa sa dawa, kung paano ito binayo sa lusong nang walang anumang dagdag na pampalasa! Ang aral na itinuro sa mga katutubong ito sa una naming pagkakakilala sa kanila ay nagkaroon ng praktikal na silbi, at wala nang abo ng kahoy na dinala pa sa aming kampo.

Mula sa puso ng lupain ng Kilungu, medyo atubili kaming umalis, dahil napamahal na sa amin ang mga mababangis at tusong taong ito. Pagkatapos ng isa o dalawang oras na paglalakad, nahirapan kami nang husto na makahanap ng anumang daan patungo sa direksyong nais naming puntahan. Sa wakas ay narating namin ang ilang matarik at walang-daang burol, at dahil walang makitang nilalakarang daan, napilitan kaming pumasok sa isang malapad pero mababaw na ilog, mga isa't kalahati hanggang dalawang talampakan ang lalim, at maglakad nang pitong oras nang pasalungat sa agos

habang paliku-liko ito sa mga walang-daang kataasang ito.

Umaagos ang tubig sa kama na salitang mabuhangin at mabato, at mabilis na dumadaloy sa ilalim ng nakalaylay na mga palumpong at baging na tumatakip sa pampang sa magkabilang panig.

Binuhat ang aming mga anak sa kanilang mga upuan, pero masyado akong mabigat para buhatin ako ng aking mga tauhan sa ganoong mahirap at nakapapagod na kalagayan. Hinawakan ng aking asawa ang aking braso, at magkasama kaming naglakad paakyat sa ilog. Isinuksok ko ang aking maikling palda sa ilalim ng aking sinturon. Sa palagay ko, kailanman sa lahat ng aking karanasan ay hindi pa ako nagkaroon ng ganoon kapagod na paglalakad, bagama't ilang beses na akong naglakad nang ilang milya sa latian sa lupain ng Useguha. Paminsan-minsan ay nahuhulog kami sa mga butas na tatlo hanggang apat na talampakan ang lalim, kung saan nagpupumiglas kami para maabot ang mas mababaw na bahagi ng maputik na agos. Kung minsan, ang ilan sa mga bata ay nahuhulog mula sa kanilang upuan sa tubig, kapag natisod at bumagsak ang isa sa mga nagbubuhat sa kanila.

Masakit na masakit ang aming mga bisig at binti dahil sa walang-tigil na pakikipaglaban sa agos, at nahihilo ang aming ulo dahil sa tuluy-tuloy na paggalaw at pag-alon ng tubig. Madalas kaming nagpapahinga sa ilang malalaking matataas na bato na nakausli ang tuktok sa gitna ng agos, habang tumutulo ang tubig mula sa aming mga damit. Tila nang araw na iyon ay biglang naging parang palaka ang buong caravan, itim at puti

man. Mabuti na lang at sobrang init ng araw sa itaas na parang bumibiyak ng bato, at medyo mainit ang tubig.

Habang paakyat kami sa ilog, sumikip at bumilis ang agos, at dumami ang mga lubak sa kama ng ilog. Ilan sa mga kargador ang nagkaroon ng pangit na pasa dahil nahulog sila sa mga ito, at ilang karga ang nabasa.

Nagalak ang aming puso nang, sa hapon, nalaman naming nalampasan na namin ang mga walang-daang burol, at lumabas kami mula sa kama ng ilog patungo sa isang alun-alon at madamong kapatagan. Doon namin itinayo ang aming mga tolda, at di nagtagal ay may malalaking apoy na, at napalitan at natuyo ang aming mga damit. Isa o dalawang oras pagkaalis namin sa ilog, sobrang sakit na ng aming katawan kaya halos hindi na kami makagalaw sa kampo para asikasuhin ang paghahanda ng hapunan.

Pagkatapos magawa ang mga kailangang apoy, at makapagluto at makakain ang mga kargador ng kanilang una at huling pagkain nang araw na iyon, humiga sila nang nakaunat sa berdeng damo, at di nagtagal ay mahimbing nang natutulog, at nakalimutan na ang lahat ng hadlang at hirap na hinarap nila sa magaspang at paliko-likong ilog.

Kabanata 13: Ang mga Panganib mula sa Mandarambong na Masai at Taksil na Wakikuyu

Ang pagkain para sa amin at sa aming pamilya ay nagiging mahirap na problema na sa hindi pa nabubuksang rehiyong iyon. Inaasahan naming makakakuha kami ng mga manok, at paminsan-minsan ay tupa o kambing para sa aming imbakan ng pagkain, gaya ng masaya naming nagawa noong naglalakbay kami sa lupain ng Usagara at Ugogo. Gayunman, labis kaming nabigo rito. Nagdala kami mula sa London ng mga tuyong pagkain, gaya ng harina, biskwit, tsaa, kakaw, at iba pa, pero inisip naming makabubuting iwasan ang mga de-latang karne at gulay, na karaniwang pinakamahalagang bahagi ng listahan ng pagkain ng mga manlalakbay sa Ekwador ng Africa. Umasa kaming kahit papaano ay makakakuha kami ng kamote sa mga lugar na may naninirahan, pero napakakaunti nito, at hindi makuha kahit inalok namin ang pinakakaakit-akit na kalakal. Napakaliit ng pagkakataong magluto ng tinapay habang naglalakbay, kaya kakaw at biskwit na lamang ang natira sa amin, at nagsisimula nang magdusa ang aming mga anak sa kakulangan ng sustansya.

Sa buong lupaing dinaanan namin sa ekspedisyong ito, hindi kami nakakuha ng sariwang gatas para sa aming maliliit na anak. Sa kasamaang palad, bihirang makakuha nito nang malinis at dalisay mula sa alinmang tribo sa buong rehiyon ng Gitnang Africa. Ang balat ng upo na pinaggagatasan ng baka ay pinapahiran sa loob ng ilang katutubo ng sariwang dumi ng baka, habang

ang iba naman ay nilalagyan ng ihi ng baka ang gatas bilang pampalasa. Mabuti na lang at may dala kaming dalawang kahon ng kondensadang gatas, at ito ang ginamit namin sa paglalakbay.

Papalapit na kami sa distrito kung saan nagtayo ang Imperial British East Africa Company ng dalawang kuta, at umaasa kaming makakuha ng mas saganang pagkain sa bahaging iyon ng lupain, at baka isa o dalawang katutubong bakang zebu na madadala namin paakyat para gatasan.

Pagkatapos ng dalawa pang araw na paglalakad, sa isang malapad at paliko-likong bangin sa mga burol na natatakpan ng mababang kasukalan, narating namin ang una sa mga kutang ito, sa Machakos.

Sinalubong kami ni G. John Ainsworth, na namamahala sa kutang iyon, at pinapila niya ang maraming katutubong sundalo mula sa Baybayin na may nakakabit na bayoneta, bilang parangal sa unang Europeong babae na pumasok sa rehiyong iyon ng Africa. Napakabait na inasikaso kami ni G. Ainsworth habang naroon kami, at ginawa niya ang lahat para maging komportable kami. Ang kuta ay nasa taas na limang libong talampakan mula sa antas ng dagat, at bagama't napakainit sa araw, bumababa ang termometro pagkalubog ng araw nang sapat para maginaw nang kaunti. Nagpagawa ang aming magiliw na punong-abala ng apoy na troso sa gitna ng tirahang may bubong na kugon kung saan kami naghapunan, at dahil walang tsimenea, sa bubong lumalabas ang usok.

Ang hinalinhan ni G. Ainsworth ay nagkaroon ng maraming problema sa mga katutubo, at kinailangan ang ilang mabibigat na labanan para mapigilan ang

matatalinong katutubong ito. Ganoon ang kalagayan ng lupain nang dumating kami, na kailangan ng puwersang dalawampu hanggang tatlumpung riple para makapagdala ng isang sulat mula sa kuta ng Machakos patungo sa ikalawang kuta, mga limampung milya pa papasok sa kalooban; at kahit ganoon, hindi laging ligtas na natatapos ang paglalakbay.

Nadatnan namin sa kuta si G. Scott Elliott, isang tanyag na siyentipiko, na kasama ang kanyang caravan ay nauna sa amin sa paglalakbay mula sa Baybayin. Itinuring na masyadong mapanganib para sa kanila na magpatuloy pa papasok sa kalooban, kahit armado sila nang husto, kaya hinihintay nila ang pagdating ng aming caravan, para makapagsama kami ng puwersa sa pinakamapanganib na bahagi ng kanilang paglalakbay.

Ang hangganan ng lupain ng Masai at Kikuyu — ang tahanan ng mga lumulusob na katutubo — ay mga limampung milya pa sa unahan, at ito ang itinuturing na rurok ng mapanganib na sona para sa lahat ng caravan na dumaraan doon. Alam ng aming mga kargador ang matinding panganib, at kailangan ang pinakamahigpit na pag-iingat para mabigo ang lahat ng pagtatangkang tumakas. Ang plano ni G. Elliott ay iwasan ang mapanganib na sona, at dumaan sa ruta ng caravan sa bukas na lupain ng Naivasha patungo sa Kavirondo sa Lawa ng Victoria Nyanza, habang ang layunin naman namin ay dumaan sa hindi pa nabubuksang lupain ng Kikuyu patungo sa paanan ng Bundok Kenya.

Pagkatapos ng isang araw na pahinga, para mapunan muli ng mga kargador ang kanilang suplay ng katutubong butil, umalis kami na may pinagsamang caravan na mahigit dalawandaang tao. Ilang oras

kaming naglakad sa alun-alon na lupain na punô ng mga hayop. Sa ilang bahagi, halos walang puno, maliban sa tabi ng mga sapa at pana-panahong ilog, kung saan yumayabong ang isang uri ng akasya, kapareho ng kahoy na sittim na ginamit ng mga Israelita sa paggawa ng tabernakulo sa ilang.

Maaga nang hapong iyon, nang papalapit na kami sa aming pagkakampuhan sa isang kasukalan na may tubig, nauna ang aking asawa kasama ang pangunahing bahagi ng caravan para pamahalaan ang pagtatayo ng mga tolda at iba pang bagay tungkol sa aming kampo para sa gabi. Nasa likuran ang ilang naiiwang kargador sa hulihan ng caravan, at ang mga nagbubuhat ng mga upuan; at dahil pagod na pagod sila, medyo nahirapan akong himukin silang bilisan ang lakad para hindi mapalayo sa ibang kargador. Inayos ko ang aking sanggol sa upuan, at isinama ko ang aking maliit na anak na babae para gumaan ang pasan ng mga nagbubuhat, at nagsimula kaming maglakad sa unahan ng mga tao, para himukin silang bilisan ang lakad kasama ang iba pang mas maliliit na bata na nakaupo sa mga upuang binubuhat.

Habang naglalakad kami nang ganito sa daan nang ilang sandali, at nawiwili sa kaakit-akit na tanawin sa paligid, bigla akong napako sa kinatatayuan ko sa matinding takot nang makita ko ang isang napakalaking leon at leona na gumagapang palabas ng kasukalan sa harap ko, sa kanang bahagi ng daang sinusundan namin. Kumabog nang malakas ang aking puso nang mapagtanto kong hindi ko na natatanaw ang aking asawa, at walang sinumang magtatanggol sa aming buhay. Ang mga batang binubuhat sa mga upuan ay mabilis na papalapit sa likuran, at ang batang kasama ko ay nasa paanan ko.

Nang makita kong posibleng lapain ang aking maliliit na anak sa harap mismo ng aking mga mata, itinaas ko ang aking puso sa Diyos, at itinanong sa Kanya kung ano ang dapat kong gawin. Lahat kami ay may dalang pito ng pulis para magbabala sa isa't isa kapag may paparating na panganib. Kusang itinaas ko ang pitong nakasabit sa aking leeg, at hinipan ito nang malakas, at sa aking malaking ginhawa, tumigil sa paglapit sa amin ang dalawang leon, at bumaba sa isang bangin sa malapit, at nawala sa paningin.

Narinig ng aking asawa ang pito, kaya nagmamadali siyang bumalik, at pagkaraan ng ilang sandali ay dumating sa lugar na may riple sa kamay, pero sakto lamang para masulyapan ang dalawang leon habang dumaraan sila sa pagitan ng ilang palumpong sa kabilang panig ng bangin.

Kinaumagahan, mas mabilis kaming naglakad sa halos walang-punong kapatagan, na may kumpol-kumpol na tinik na tinatawag na "wait-a-bit" (hintay-muna) dito at doon. Ang alun-along talampas na ito ay umaabot nang halos tuluy-tuloy mula sa paanan ng Bundok Kenya sa ekwador hanggang sa mga burol ng Uhehe, pitong digri sa timog, isang layong limandaang milya. Sa pangkalahatan, hindi ito lumalampas sa isandaang milya ang lapad, at sa ilang lugar ay hindi pa umaabot ng limampu. Sa mga gilid na pasok-labas ng malawak na kapatagang ito, kung saan ang mas mataas at mas matabang kagubatan ay naglalabas ng mga dila ng matabang lupa, may mga kumpol ng puno na may maliliit na lambak sa pagitan, na bumubuo ng napakagandang tanawin.

Sa nakaraang mga panahon, ang mataas na lupaing ito na parang malawak na damuhan ay naging tahanan ng walang-takot at palipat-lipat na tribong Masai, na mahal ang mga alun-alon at madamong kalawakan nito, kung saan nila inaalagaan ang libu-libo nilang bakang zebu. Ang mababangis at uhaw-sa-dugong mandarambong na ito ay napanatili at napalaki ang kanilang mga kawan sa pamamagitan ng salitang pagnanakaw sa bawat angkan sa loob ng ilang daang milya mula sa kanilang hangganan. Sa loob ng maraming siglo, sila ang pinakamagaling na magnanakaw ng baka at mamamatay-tao sa kalooban ng lupain, at kinatatakutan ng mas mahina ang loob at tapang na mga tribo. Sa mga paglusob na ito, tinatayang hindi bababa sa dalawampung tao ang naiiwang naliligo sa sariling dugo para sa bawat isang baka na nakukuha. Madalas, kapag mahusay na lumalaban ang tribong ipinagtatanggol ang sarili laban sa mga mandarambong, daan-daang tao ang napapatay nang walang kahit isang bakang nalilipat ng kamay.

Ang tribong Masai ay nabubuhay sa karne at gatas lamang, at hindi sila papayag na dumampi sa kanilang labi ang anumang butil o gulay na tumutubo sa lupa.

Sa bukas na kapatagan ng Masai, may mga tanawing hindi na mauulit sa alinmang bahagi ng mundo. Libu-libong mababangis na hayop ang matatagpuang sama-samang nanginginain at naglalaro, at kahit sa iisang uri, nakakita kami ng iisang kawan na humigit-kumulang dalawang libo ang bilang.

Kung minsan, naghahalo ang iba't ibang uri ng antilope, at matutuwa ang puso ng sinumang soologo sa nakabibighaning tanawin ng buhay na kalikasan. Sa mga

pinaghalong pangkat na ito ay matatagpuan ang mga grupo ng marangal na eland, ang mabilis at masiglang zebra, ang mausisang hartebeest, ang mapaghinalang waterbuck, ang pabagu-bagong wildebeest at ang magagandang batik-batik na gasela; habang matayog sa ibabaw nilang lahat ang marangal na dyirap, na tila nakatira sa kaulapan, at sa dako roon, sa malayo, matatanaw ang madilim na anyo ng napakalaking rhinoceros, na nagpapainit sa araw, sa pag-iisang bagay sa kanyang palaaway na ugali.

Sa kapatagang iyon na halos walang puno, nagkampo kami nang ilang gabi habang naglalakbay pakanluran. Hindi namin magawa roon ang napakalalaking apoy sa gabi na nagpaliwanag sa aming mga kampo habang dumaraan kami sa ilang daang milya ng kasukalan at gubat na nasa likuran na namin noon. Kung hindi dahil nasusunog ang akasya kahit sariwa pa, wala sana kaming panggatong kahit kaunti. Gayunman, sagana ang tuyong dumi ng zebra at iba pang hayop, at nagbibigay ito ng napakainit na apoy, at mahusay na nagagamit sa pagluluto. Mga kalagitnaan ng kapatagan, narating namin ang ilog Athi, na napakalakas ng agos kaya mahirap at mapanganib tawirin. Napakaraming hipopotamus at buwaya, at habang sinusubukang tumawid ng mga tao, maraming biruan tungkol sa posibilidad na maging pagkain ng mga buwaya. Gayunman, ilang putok sa tubig sa magkabilang panig ng tawiran ang nagpaligtas nang medyo sa pagtawid sa ilog na pinamumugaran ng buwaya; pero mahirap pa ring alisin, habang nasa gitna ng makapal at maputik na agos, ang takot na dulot ng presensya ng mga malalaking-bunganga na halimaw na ito. Sa bawat sandali, inaasahan ng mga tao na lalapain ang kanilang

mga binti, habang kinakabahan silang tumatawid pahalang sa rumaragasang agos, na dumadaloy sa taksil at hindi pantay na kama.

Pagkaalis sa ilog Athi, ang sumunod naming kampo ay nasa hangganan ng lupain ng Kikuyu; at ang tanawing sumalubong sa mata ng aming mga kargador, nang magkampo kami sa isang mataas na lugar sa kabilang pampang ng ilog Nairobi, ay sapat na para magdulot ng takot sa puso ng bawat tao sa aming caravan. Napakarami ng bungo at buto ng tao sa paligid ng aming kampo, kaya walang sinumang makadaraan sa damuhan nang hindi natatapakan ang mga ito tuwing ilang yarda.

Dahil sa libingang-bukid na nakapalibot sa amin, hindi talaga kanais-nais ang kampo, pero hindi na namin mapabubuti pa ang lugar para sa kaligtasan at kaginhawahan. Sa harap namin, mga anim na raang yarda ang layo, ang makapal at itim na hanay ng gubat, kung saan nagtatago ang mga Wakikuyu, at kung saan kita ang marami nilang apoy; at sa pagitan noon at ng aming kampo, may malinis na bahagi ng lupa, kung saan madaling makikita ang mga katutubo sa anumang pagtatangkang lumapit sa aming kampo. Sa likod namin ang umaagos na ilog Nairobi, na pinagkukunan namin ng tubig, at lampas doon, sa malayo sa aming likuran, ang mga tirahan ng El Moran, o mga mandirigma ng Masai.

Halos hindi na kailangang paalalahanan pa nang espesyal ang aming mga bantay na maging alisto, dahil sila at ang buong caravan ay inaasahan ang pagsalakay sa bawat sandali ng gabi. Bago magliwanag, uminom kami ng isang tasa ng kakaw, at nang dumampi sa langit

ang mahinang sinag ng bukang-liwayway, muli na kaming naglalakad.

Isang pangunahing bantay na binubuo ng sampung kargador, na pinili dahil sa kanilang tapang at mabuting pag-iisip, ang pinauna nang mga dalawandaang yarda sa unahan ng pangunahing bahagi ng caravan, para mabigyan kami ng napapanahong babala sa anumang nakikitang panganib na nagtatago sa malayo, para maibagsak ng aming mga kargador nang magkakasama ang kanilang mga karga na parang pader, at sa likod nito ay maipagtanggol nila ang kanilang sarili.

Pagpasok namin sa makapal at makahoy na bahagi, nagpakita ang iba't ibang uri ng unggoy sa mga sanga ng matatayog na puno, at nang walang anumang babala, sumabog sa amin ang napakalakas na sigawan at hiyawan, na parang biglang nagkagulo ang buong gubat. Kusang tumigil sandali ang aming caravan, at natuklasang ang tanging dahilan ng kaguluhang ito ay ang isang malaking leopardo, na halatang gustong gawing almusal ang isang unggoy, na masyadong maagang nagpakita, at nang makita siya ng pangkat ng unggoy sa mga puno, nagsama-sama ang buong kawan sa pagpapaalingawngaw sa gubat ng kanilang takot na takot na sigawan.

Maraming mandirigma ng tribong Kikuyu ang dumaan sa amin sa makapal na kasukalan. Sila ay matipuno at matatabang lahi ng mga lalaki, katamtaman lamang ang tangkad, bilugan at di-kaaya-aya ang mukha, na may masungit at malungkot na anyo. Armado sila ng malalapad na sibat, at sa ilan, ng pana at may-lasong palaso. Tila mas hindi sila kaaya-aya kaysa sa mga katutubong Wakamba na ang lupain ay nadaanan na

namin. Ang kanilang katawan ay pinahiran ng matingkad na pulang luwad at langis ng tangan-tangan. Walang takip ang ibabang bahagi ng kanilang katawan, habang sa balikat ng iilan ay may nakataling maikling piraso ng balat ng kambing na nakalaylay hanggang baywang. Hindi pa kami nakakapasok nang malayo sa kanilang gubat nang magkaroon kami ng matibay na patunay ng kanilang kataksilan. Sa gilid ng daang sinusundan namin, napansin namin ang hubad at putul-putol na bangkay ng limang lalaki, na kapapatay pa lamang. Nagtanong ang aking asawa, at nalaman niyang ang mga lalaking ito, na mula sa tribong Masai, ay inanyayahan sa isang nayon ng Kikuyu sa ilalim ng huwad na dahilan, at nang naroon na sila, pinatay sila nang may kataksilan at itinapon ang kanilang mga bangkay sa gubat.

Pagkatapos ay lumabas kami mula sa makapal na kasukalan patungo sa mas bukas na kagubatan, na may mahahaba at makikitid na madamong lambak sa pagitan. Dito ay nakatagpo kami ng napakaraming mandirigmang Masai, na may dalang pitong-talampakang sibat na kumikinang nang maliwanag sa araw ng umaga. Matagal na naming kilala ang mabangis at mandarambong na tribong ito, dahil nakatagpo na namin sila sa lupain ng Ugogo at Uhehe noong 1885, habang naglilingkod kami sa mga tribo sa timog ng Lawa ng Victoria Nyanza. Sila ang pinakamapandigmang tribo sa Gitnang Africa, napakaganda ng pangangatawan, matatangkad at kahanga-hanga ang tindig.

Sa lahat ng paraan, nakahihigit ang mga mandirigmang ito ng kapatagan sa mga Wakikuyu ng gubat, na madalas nilang nakakalaban nang nakamamatay; pero ang mga

kanlungan ng di-mapasok na gubat ay ginagawang halos di-magalaw ang mga Wakikuyu. Ang mga mandirigmang Masai, gaya ng mga katutubong Kikuyu, ay hubad, maliban sa isang piraso ng balat na mga labingwalong pulgada ang haba, na nakasampay sa balikat at nagsisilbi lamang na takip sa dibdib.

Sila ay matatalas at matatalino, gaya ng mga hubad na Wakamba ng mga burol, at kapantay nila sa kalupitan at kabangisan, pero mas madali silang pakitunguhan, at mas bukas at tapat sa kanilang asal, kaysa sa mga tusong mamamana ng mababatong kataasan.

Sa wakas ay natanaw namin ang ikalawang kuta, na kamakailan lamang itinayo ng Imperial British East Africa Company, sa hangganan ng di-pa-natatapakang lupain ng Kikuyu, kung saan ito nagdudugtong sa teritoryo ng Masai. Si G. F. G. Hall ang namamahala sa kutang ito, kasama ang maraming sinanay na katutubong sundalo mula sa Zanzibar.

Habang papalapit kami sa kuta, lumabas siya para salubungin kami, at malugod kaming tinanggap, at kasabay nito ay ipinahayag ang kanyang matinding pagkagulat sa pagdating ng isang babae at maliliit na bata sa ganoon kapalabang lupain. Isang malaking pangkat ng mga sundalo ang nakapila sa magkabilang panig ng daan na may nakakabit na bayoneta; at sa pagitan ng dalawang hanay ng mga tao, dumaan kami patungo sa kuta, at pagtawid sa tulay na nakabitin sa ibabaw ng malalim na kanal, pumasok kami sa napakagiliw na tuluyan. Napakabait na ipinahiram ni G. Hall ang kanyang kuwarto para sa amin at sa aming mga anak, at siya mismo ay gumamit ng bodega. Walang nagkulang sa kanyang bahagi para maging masaya at

komportable ang aming maikling pananatili sa tirahang iyon.

Nagkaroon ng mabibigat na labanan, at maraming buhay ang nawala sa maikling panahon mula nang dumating sa gitna ng mga mapanganib na katutubong iyon ang unang caravan ng mga armadong tao, sa pamumuno ng magiting na si Major Smith. Si G. George Wilson, na naging Deputy Governor ng Uganda pagkatapos, at dating namamahala sa kuta, ay isang napakataktikang tao, pero lubhang kinubkob siya ng mga Wakikuyu, kaya kinailangan niya at ng kanyang mga sundalo na tumakas sa dilim ng gabi, at sa malaking hirap ay nakatakas nang buhay.

Nang dumating kami sa Kikuyu, halos bilanggo na si G. Hall sa kuta, at nasa napakamapanganib na kalagayan, pero matapang siyang kumapit sa kanyang puwesto. Hindi siya makalabas, o makaalam ng anuman tungkol sa anyo ng lupain sa paligid, at hindi man lang siya makapag-ehersisyo nang ilang daang yarda sa labas ng magaspang na tulay ng kuta nang walang tatlumpu hanggang apatnapung riplero sa tabi niya. Laging may kasamang armadong puwersa ang kanyang mga tauhan habang kumukuha ng tubig sa isang sapa na mga dalawandaang yarda ang layo. Sa kabila ng lahat ng pag-iingat na ito, ilang beses na may napatay sa kanyang mga tauhan. Kung minsan, kapag kakaunti ang pagkain, nagpapadala siya ng maraming armadong tao sa mga Wakikuyu, para ipagpalit ang dala nilang kalakal sa butil o bitswelas, at marami sa mga pangkat na ito ang tinadtad at pinatay.

Sa magiliw pero napakataimtim na paraan, tiniyak sa amin ni G. Hall ang malaking panganib ng pagbubukas

ng gawaing Misyonero sa lupaing iyon, dahil tiyak daw na papatayin kami at ang aming mga anak, at iginiit niyang talagang imposibleng maisakatuparan ang balak naming pumasok sa puso ng lupain ng Kikuyu, na wala pang puting tao, kahit may sapat na armadong puwersa, ang nakapasok.

Walang duda sa katapatan ni G. Hall at sa malaki niyang malasakit sa kaligtasan ng aming buhay, at taos-pusong pinahalagahan ng aking asawa ang kanyang mabuting payo, pero kasabay nito, dahil sa iba't ibang karanasan niya sa maraming tribo ng kalooban ng lupain, naniniwala siyang baka bigyan siya ng Diyos ng kakayahang magawa ang hindi magawa ng isang kumpletong armadong puwersa.

Nang makita ni G. Hall na buo at matatag ang pasya ng aking asawa na dumaan sa saradong teritoryo ng mga taksil na katutubong ito, at magtatag ng isang Misyon, isinulat niya sa kanya ang sumusunod na opisyal na liham: — Imperial British East Africa Company,

Kuta ng Kikuyu,

Ika-13 ng Disyembre, 1893.

Kay G. Stuart Watt, Kikuyu.

Mahal na Ginoo,

Tungkol sa inyong balak na magsimula ng isang Misyon sa distritong ito, tungkulin kong babalaan kayo sa panganib ng ganitong hakbang. Ang taksil na ugali ng mga Wakikuyu ay kilalang-kilala at naipakita na sa napakaraming pagkakataon kaya wala nang silbing ipaliwanag ko pa ito; pero halos hindi ko na kailangang sabihing itinuturing kong hindi ligtas para sa sinumang Europeo ang manirahan sa distritong ito sa kasalukuyan,

maliban kung may kasamang malaking armadong puwersa at nasa isang maayos na pinatibay na puwesto. Lagi akong lubos na magagalak na ibigay sa inyo ang lahat ng tulong na kaya ko kung ipagpapatuloy ninyo ang inyong kasalukuyang balak, pero kasabay nito ay magalang kong tinatanggihan ang anumang pananagutan sa buhay o ari-arian ng inyong grupo kapag nasa labas na kayo ng abot ng riple mula sa kutang ito.

Ako ay may karangalang maging,

Mahal na Ginoo,

Inyong masunuring lingkod, (Nilagdaan) Francis G. Hall.

Pagkatapos naming makipagpalitan ng maraming butil mula sa mga katutubo para sa aming caravan, at makapagpaalam sa aming mabait na punong-abala, handa na kaming muling sumulong, at pumasok sa puso ng lupain ng Kikuyu, na hindi pa nagagawa ng sinumang Europeo.

Si G. Joseph Thomson, Komandante ng ekspedisyon ng Royal Geographical Society sa Kenya, na dumaan sa gilid ng walang-naninirahang hangganan ng lupain ng Kikuyu, ay sumulat tungkol sa mga Wakikuyu, "Wala pang caravan ang nakapasok sa kanilang lupain, dahil napakakapal ng mga gubat at napakamamamatay-tao at magnanakaw ng mga naninirahan dito." Medyo nahirapan kaming papilahin ang aming mga tauhan. Lubos nilang naunawaan ang mga panganib na maaaring nagtatago sa malayo, at labag sa loob silang tumugon sa pagtawag ng pangalan, at muling binuhat ang kanilang mga karga para sa paglalakad. Habang nagpapahinga sa kuta, nakarinig sila mula sa mga sundalo ng maraming kuwento ng pamamaslang at

patayan na ginawa ng mga taksil na katutubo; at lubos silang natakot dahil dito, at nauwi sa kalagayan ng walang-pag-asang takot. Kung hindi ginawa ang matinding pag-iingat, walang dudang maraming tao ang tatakas.

Ang layunin namin ay marating ang makapal na populasyon na, ayon sa mga ulat ng katutubo, ay nakatipon malapit sa bundok ng Kenya na nababalot ng niyebe. Ang daan namin ay halos diretso pahilaga, sa isang makapal at halos di-mapasok na kasukalan, sa kahabaan ng hanay ng mga burol, sa taas na mga anim na libong talampakan mula sa antas ng dagat. Sa malayong kanluran ng aming daan, ang makakapal na burol na ito ay umaabot ng marahil walo hanggang siyam na libong talampakan, na bumubuo ng malawak na pinagmumulan ng tubig, habang sa may kalayuan sa silangan ng aming daan, bumababa ang mga ito sa taas na apat o limang libo. Ang hanay na ito ay hinahati, tuwing ilang daang yarda, ng maraming malalalim na bangin na natatakpan ng malalaki at mayayabong na halaman, kung saan ang rumaragasang agos ay nakikipaglaban pasilangan sa lahat ng hadlang.

Napakahirap kung minsan na makadaan sa makapal na tubo ng halaman na tumatakip sa matarik na dalisdis ng mga banging ito. Halos dalawang buwan na ang lumipas mula nang umalis kami sa Baybayin, at kailanman ay hindi pa nakaranas ang aming mga kargador ng ganoon kapagod na paglalakad. Talagang hindi maisip ang hirap at pagod na tiniis nila sa pag-akyat mula sa malalalim at matatarik na banging ito, na humahati sa aming daan sa malalapit na pagitan. Madalas, pag-ahon mula sa isa sa mababababang lubak na ito patungo sa tuktok ng kasunod na tagaytay, sinesenyasan ang aming hingal na hingal at

pawisang mga kargador na ibaba ang kanilang mga karga nang ilang minuto para makahinga. Kapag lumingon ang mga kargador sa taas na iniwan nila isang oras na ang nakararaan, na ngayon ay ilang daang yarda na lamang ang layo kung tuwiran, nanlulumo sila na kinailangan nilang gumugol ng ganoon kalaking pagod para lamang sa maliit na pag-usad na mga kalahating milya.

Nakapasok na kami noon sa medyo matao na bahagi ng lupain, at nakikita namin ang masisigla at armadong mandirigma na palipat-lipat sa mga palumpong, at halatang interesadong-interesado silang lahat sa mga galaw ng aming caravan. Napakakaunti ng babae o bata na makikita, at ayon sa pagtaya ng aking asawa, hindi ito magandang tanda. Gayunman, buong tapang siyang nagpatuloy.

May kasama kaming napakaangkop na tagasalin. Isa siyang katutubo na dating kabilang sa tribong Wakikuyu, at noong bata pa siya, nabihag siya ng kalapit na angkan, at ipinagbili bilang alipin sa mga Arabe ng Baybayin. Nagsasalita siya ng Swahili, na kabisado namin, at hindi pa niya nakakalimutan ang kanyang katutubong wika. Dahil dito, napakahalaga niya sa amin, hindi lamang bilang tagasalin sa pakikipag-usap sa mababangis na katutubo ng gubat, kundi bilang mapagkakatiwalaang gabay sa di-kilalang lupaing iyon.

Ang lupaing pinasok namin ay nagbigay ng di-maisip na hirap sa ligtas na pag-usad ng aming caravan, dahil sa napakasalimuot na mga daan sa magkakasalikop na halaman, habang ang malalalim na banging kailangan naming babain ay tunay na bitag ng kamatayan kung napapalibutan kami ng mga kalabang katutubo.

Ang malungkot na mukha ng aming mga kargador ay nagpapakita ng matinding takot at pangamba na nakatago sa bawat puso; at kung minsan ay hayagan nilang sinasabi sa isa't isa ang mga pananalitang tulad ng, "Tutakufa leo!" "Mwisho welu karibu!" (Ngayon ay mamamatay tayo! Malapit na ang ating wakas!) Gayunman, ilang matalinong salita mula sa aking asawa, na sinamahan ng ilang masaya at magiliw na pananalita, ang nagpalakas ng kanilang loob, at nagpatibay sa kanilang pasyang sumulong.

Nagpatuloy kami hanggang sa lumulubog na ang araw sa kanlurang langit na may gintong pula, nang marating namin ang isang angkop na lugar para magkampo. Napakagandang gabi iyon, at isang nakapagpapasiglang simoy mula sa nababalot-ng-yelong kataasan ng Kenya ang marahang humihihip sa berdeng gubat. Itinayo namin ang aming mga tolda sa gilid ng isa sa pinakamagagandang lambak na makikita ng mata, malapit sa isang lumalagaslas na sapa ng malinaw at malamig na tubig, na dumadaloy sa ilalim ng makapal at nakalaylay na halamang tropikal. Ang pampang ng lumalagaslas na batis ay makapal na nahahanayan ng mayayabong na pakong maidenhair. Sa harap namin ay nakaunat ang mga bukas na parang na napapalibutan ng makakapal na kumpol ng matataas at di-mapasok na palumpong, at magkakapulupot na baging. Ang malalim na berdeng baging ay tumatakip sa pinakamataas na sanga, at magandang nakaduyan mula puno hanggang puno.

Sa madilim na kaloob-looban ng ilan sa makakapal na palumpungang ito, may makitid na daanang pinutol, at isang malaki at bilog na lugar na nilinis sa gitna; at doon, napapalibutan ng likas na pader ng halaman ng

gubat na di-madaraanan ng tao o hayop, itinayo ng mga katutubo ang kanilang mababang kubong damo. Sa bawat isa sa mga nayong ito ay may ilang nakalilinlang at makikitid na daanan, na tinamnan ng matatalas at may-lasong tulos ng kahoy, na nakatago upang tiyak na mapahamak ang kaaway na mangangahas na tumapak sa mga daan patungo sa kanilang mga tahanan. Isang paikot na daan, na tanging ang mga nakaaalam ang makasusunod, ang patungo sa pasukan ng bawat nakatagong nayon ng mga mababangis na naninirahang ito sa gubat, na gumagamit ng bawat posibleng paraan para lituhin ang kanilang mga kaaway.

Maraming mandirigma na pinahiran ng pulang luwad at may dalang anim-na-talampakang sibat ang makikita. Iilan lamang sa kanila ang lumapit sa aming kampo, at nakipag-usap kami sa kanila sa pamamagitan ng aming tagasalin. Ayaw nilang magbigay ng anumang impormasyon, pero halatang sabik silang malaman ang balak naming daanan sa lupain. Tila talagang hindi sila palakaibigan sa amin, at napagtanto ng aking asawa mula sa kanilang asal na may balak na binubuo, na wala pa siyang alam na detalye, pero gayunman ay tiyak siyang bibigyan siya ng Diyos ng kakayahang hadlangan at biguin ito.

Ilang bulung-bulungan ang nakarating sa tainga ng aming mga kargador nang araw na iyon, na may malaking pangkat ng mga mandirigma na nag-aabang sa unahan, na may layuning patayin ang buong caravan, at nakawin ang mga kalakal na dala namin.

Inutusan ng aking asawa ang mga kapatas na huwag payagang umalis sa kampo ang sinuman sa aming mga kargador, sa anumang dahilan, dahil alam niyang kung

kahit isa lamang sa mga kargador ang mapatay nang walang parusa, ang pagdanak ng kanyang dugo ay magsisimula lamang ng agarang pagsalakay na madadamay ang buong grupo. Hangga't magkakasama ang aming mga tauhan at gamit, maaaring igalang ng mga mandirigmang ito ang di-kilalang kapangyarihan ng puting dayuhan; pero kapag nakapatay sila ng isa o dalawa sa kanyang mga tauhan, o nakanakaw ng isang karga ng alambre o abaloryo, nang walang kasunod na mabisang paghihiganti — isang paghihiganting hindi namin ninanais at hindi rin namin kayang gawin — agad nilang mahihinuha na madaling biktima ang aming caravan. Agad nilang babahiran ng dugo ang kanilang mga sibat mula sa mga nangahas na tumawid sa kanilang hangganan, at kukunin ang aming mga gamit na masayang naidala sa paligid ng kanilang mga tirahan sa gubat.

Hindi mahirap himukin ang mga tao na manatili sa kampo nang pagkakataong iyon, dahil tila tinamaan sila hanggang puso ng nakasusuka at malinaw na takot. Nang gabing iyon, dumating sa aming tolda ang aming pangunahing kapatas, at sinabi sa amin na narinig ng aming tagasalin na sa paglalakad kinabukasan ay tiyak na papatayin kaming lahat, dahil libu-libong mandirigma ang nag-aabang sa amin sa daan, dahil nabalitaan nilang papunta kami sa isang distrito sa kabila ng ilog Tana. Idinagdag pa niyang nagbabalak na ang aming mga kargador na tumakas sa gabi, para baka sakaling makatakas sila nang buhay.

Hindi ito gaanong pinansin ng aking asawa, dahil alam niya kung gaano katindi ang takot ng mga katutubo ng Baybayin kapag kaharap nila ang mga katutubo ng kalooban ng lupain na may sibat. Tinawag niya ang

aming tagasalin, at tinanong nang lubusan tungkol sa mga ulat ng katutubo na narinig niya. Noon natuklasan na ilang beses nang narinig ng tagasalin ang mga katutubong Wakikuyu na dumating sa kampo na pinag-uusapan ang balak na inayos para kinabukasan, kung kailan papatayin kaming lahat, pati ang aming mga anak at kargador, at kukunin ang aming mga gamit. Pinatunayan din niya na nagpasya na ang aming mga kargador na tumakas sa dilim ng gabi.

Matagal akong kinausap ng aking asawa tungkol dito, at pagkatapos ay lumuhod kami sa aming tolda, at hiniling sa Panginoon na gabayan at patnubayan ang aming mga hakbang, at kung ayon sa Kanyang kalooban, ay maingatan ang buhay ng aming maliliit na anak at ng aming mga kargador.

Pagkalipas ng kalahating oras, bumalik sa tolda ang aming kapatas, at sinabi sa aking asawa na gusto siyang makita ng anak ng pinuno ng distrito. Dinala ang binata malapit sa pinto ng tolda. Napakahusay ng kanyang pangangatawan, malakas ang anyo, at lalaking-lalaki ang kilos. Ang kanyang katawan ay pinahiran ng pulang okre at langis, at tumutulo ang malangis na halong iyon sa kanyang kulot na buhok. Hubad siya, gaya ng mga mandirigma ng kanyang tribo, maliban sa isang maliit na piraso ng balat ng kambing na may gilid na makukulay na abaloryo, na kakatwang nakasabit sa isang balikat.

Kinausap siya ng aking asawa sa pamamagitan ng aming tagasalin at tinanong ang kanyang pakay. Gustong malaman ng mandirigma kung saan kami pupunta. Sa tanong na ito, tapat na sumagot ang aking asawa, sinabi sa kanya ang rutang balak naming sundan, at kung

nasaan ang distritong pupuntahan namin, at ipinaliwanag nang lubusan ang aming layunin sa pagpunta sa lupain, na ito ay upang sabihin sa mga tao ang dakilang pag-ibig ng Diyos sa kanila, na inihayag sa pamamagitan ng Kanyang Anak na si Jesucristo.

Ang matalas ang mukhang katutubo, na palinga-linga at mausisa ang mata, ay tila lumuwag ang dila dahil sa tahasan at tapat na impormasyong walang-takot na ibinigay sa kanya ng aking asawa; at itinusok niya sa lupa ang matulis na bakal na puno ng kanyang sibat, at ikinuwento sa amin na maraming mandirigma ang nag-aabang sa daang sinusundan namin, at kung magpapatuloy kami ay tiyak na papatayin kaming lahat. Pinayuhan niya kaming umikot sa ibang daan, sa isang bahagi ng gubat na walang naninirahan, at sa gayon ay makatakas sa tiyak na kapahamakan.

Lubos kaming kumbinsido na sinagot ng Panginoon ang aming mga panalangin, at na ang lalaking ito ay isinugo sa amin para ipakita kung paano namin maiiwasan ang pagpatay sa aming mga anak at kargador. Labis kaming naantig sa malinaw na katotohanang kayang magbangon ng Diyos ng isang mensahero para tuparin ang Kanyang kalooban, kahit sa gitna ng pinakamalupit at pinakamasamang tribo ng tao sa lupa. Hanggang sa dumating ang binata, buo ang pasya ng aking asawa na magpatuloy sa aming daan, anuman ang panganib, at manatiling gising nang gabing iyon, para malibot niya ang kampo, at matiyak na ginagawa ng mga bantay ang kanilang tungkulin na pigilan ang mga kargador sa pagtakas.

Pagkaalis ng tagapagmana ng pagkapinuno, tinipon ang mga kapatas ng aming caravan at sinabihang binago

namin ang aming plano, at dadaan kami sa isang bahagi ng gubat na walang naninirahan. Inutusan silang tahimik na sabihin sa lahat ng kargador ang aming pasya, pero walang anumang pahiwatig ng aming plano ang dapat ibigay sa mga katutubo sa paligid.

Hindi nakatulog ang mga kargador nang gabing iyon. Sa paligid ng apoy ng kampo ay maririnig ang tuluy-tuloy na ugong ng mahinang usapan sa wikang Swahili, tungkol sa mapamaslang na paraan ng mga taksil na katutubong ito. Nang magbukang-liwayway, ibinaba ang mga tolda, inimpake ang mga gamit sa kampo, at inihanda ang mga upuang binubuhat ng aming maliliit na anak para sa paglalakad, pero bago pa ito natapos ay nagtipon na ang napakaraming mandirigma sa paligid ng aming kampo. Nagkaroon ng malaking kaguluhan sa mga armadong katutubo habang lumalaki pa ang pulutong. Sa malaking pagpapakita ng lakas, bastos silang humingi ng mga regalong kalakal, na tinanggihan ng aking mahinahong asawa sa magiliw pero napakatatag na paraan.

Ang malaking pulutong, na hanggang noon ay nanatili sa magalang na layo, ay biglang lumapit sa amin, hanggang sa mapalibutan kami ng malaking hanay ng mga pinintahang mandirigma, na ang mga sibat ay nagbabantang kumikinang sa maliwanag na sikat ng araw sa umaga. Sa dibdib, tiyan at hita, pinintahan ang mga katutubo ng kayumanggi at puting guhit na parang sa zebra, habang may pahid ng dilaw na okre sa paligid ng mga mata.

Naramdaman kong anumang sandali ay maaaring buhatin o tuhugin ng kanilang mga sibat ang aking maliliit na anak. Sa sandaling iyon mismo, malinaw at

malakas na umalingawngaw ang tinig ng aking asawa, na tinatawag ang kanyang mga tauhan na pumila. Habang pumupuwesto sila sa hanay, nakita ko kung gaano kawalang-silbi na umasa sa mga kargador ng Baybayin para sa proteksiyon kapag kaharap ang mababangis at mapandigmang katutubong ito ng gubat. Nanginginig na parang dahon ang mga bisig at binti ng aming mga tauhan, at nag-uumpugan ang kanilang mga tuhod, habang nakatatak sa bawat mukha ang takot sa kamatayan.

Inutusan sila ng aking asawa na buhatin ang kanilang mga karga, at habang ginagawa niya ito, dumaan siya sa gitna ng mga katutubo, itinutulak sila pakaliwa at pakanan gamit ang kanyang hubad na mga bisig; at nang makagawa siya ng maliit na puwang, na pinasok ng hanay ng aming mga tauhan, umatras ang mga mandirigma sa magkabilang panig.

Nang makalabas na ng kampo ang lahat ng kargador, pumuwesto ang aking asawa sa tabi ng mga upuang binubuhat ng mga bata sa hulihan, habang sumunod sa likuran namin ang galit na galit na mga katutubo, at sinundan kami, sumisigaw ng kanilang paghingi ng mga regalo. Gayunman, nagpatuloy ang aming mga kargador sa mabilis na lakad, at unti-unting naiwan ang mga mandirigma at di nagtagal ay nawala na sa paningin.

Kabanata 14: Pagpasok sa mga Hindi pa Nabubuksang Kanlungan ng Kagubatan

Dahil sa lahat ng nakita ng aking asawa sa taksil na ugali ng mga Wakikuyu, at sa napakalaking hirap at panganib ng pagpasok sa makakapal na kaloob-looban ng kanilang mga gubat kasama ang asawa at maliliit na anak, at ang lahat ng kargador na mabibigat ang pasan, nahinuha niyang makababuting iwan ako at ang aming maliliit na anak sa kuta, sa hangganan ng Kikuyu, habang siya mismo ay mag-isang dadaan muna sa mapanganib na lupain. Nagpasya siyang iwan sa akin ang mga karga ng kalakal, na pumukaw sa paghahangad ng mga katutubo, at isama lamang ang ikatlong bahagi ng mga tauhan, na may magagaang karga ng gamit sa kampo, at ang kailangang mga abaloryo at alambre na ipambibili ng pagkain para sa mga kargador. Sa maliit at maliksing puwersang ito, pipili siya ng lugar para sa Estasyon ng Misyon sa isang mataong distrito, at saka babalikan ako at ang mga bata.

Kaya sa halip na sundan ang paikot na rutang dumaraan sa bahaging walang naninirahan na iminungkahi sa amin, binalikan namin ang aming dinaanan sa burol at lambak patungo sa kuta, na nasa hangganan ng masukal at madilim na gubat.

Dumating kami roon isang maliwanag na gabing may buwan, mga tatlong oras pagkalubog ng araw, at mainit kaming tinanggap ni G. Hall, na sabik malaman kung ano ang nangyari sa amin sa kalooban ng lupain. Labis siyang nag-alala sa kaligtasan ng aming buhay, at nang

marinig ang tungkol sa pag-aabang, sinabi niyang halatang muntik na kaming mapahamak, dahil karamihan sa kanyang mga tauhan ay tinadtad ng mga nakatagong mandirigma, na pumatay sa kanila sa daan nang walang kahit isang sandaling babala. Ipinahayag niya ang pag-asang iiwan na namin ang aming balak na pumasok sa lupain, dahil tiyak siyang mawawala ang aming buhay kung ipagpapatuloy namin ang pagsisikap na pumasok sa kalooban, sa gitna ng mapandigmang mga katutubong iyon.

Saka iniharap ng aking asawa ang kanyang mungkahi na iwan ako at ang mga bata sa kuta, at siya mismo ang papasok sa puso ng lupain, kasama ang mga ikatlong bahagi lamang ng mga kargador, na magagaan ang karga.

Mahigpit na tinutulan ni G. Hall ang ideyang makipagsapalaran nang ganoon kakaunti ang tao, at sinabi niyang kahit limandaang armadong sundalo ay hindi ligtas nang isang araw sa gitna ng gubat ng Kikuyu. Gayunman, tiniyak niya sa amin na bagama't napakaliit ng tuluyan, gagawin niya ang lahat para maging komportable hangga't maaari ako at ang mga bata sa ganoong kalagayan.

Sa gitna ng lupang napapalibutan ng malalim na kanal ng kuta, may isang kubong may tatlong silid at bubong na damo, na tinitirhan ng Komandante ng kuta. Ang isang silid ay para sa sariling mga suplay, ang ikalawa ay silid-kainan, at ang ikatlo ay silid-tulugan. Muling tiniis ni G. Hall ang abala ng pagtira sa silid na ginagamit na bodega, at bukas-palad na iniwan ang kanyang silid-tulugan para sa akin at sa mga bata. Naipasok namin ang apat sa aming mga higaang pangkampo at isang

natitiklop na hugasan sa maliit na silid, at bagama't masikip, napakakomportable namin. Masaya ang mga bata, dahil punô ng daga ang mga gusali ng kuta, at mabilis na lumipas ang mga oras habang hinahabol nila ang mga hayop na ito, at madalas ay nahuhuli pa nila ng kamay.

Pumili ang aking asawa, mula sa aming caravan ng isandaan at dalawampung kargador, ng apatnapu sa pinakamatitibay at pinakamapagkakatiwalaan, at ipinaimpake ang maliliit na karga ng mga kailangang gamit nang magaan, at hinati nang sa gayon ay laging malaya at walang pasan ang kalahati man lang ng mga taong ito, maliban sa mga riple at sinturon ng bala na dala nila para ipagtanggol ang sarili nilang buhay.

Nang handa na ang lahat para sa pag-alis, ipinagkatiwala niya ako at ang mga bata sa Diyos, at hiniling ang Kanyang pagpapala sa paglalakbay na gagawin niya sa sarado at nakatagong lupain ng mga kawawang katutubong ito, na ikinamatay ni Cristo.

Umalis ang aking asawa nang walang anumang kitang takot, pero hindi nang walang likas na pag-aatubili at pangamba nang makita ko siyang umalis sa kuta sa kanyang mapanganib na paglalakbay. Bagama't alam kong ang aming kaibigan at punong-abala, ang Komandante ng kuta, ay may malaking pag-aalinlangan na baka magkaroon ng malungkot na wakas ang mapanganib na gawaing ito, ang tiwala ko sa matalinong pagpapasya ng aking asawa, at higit sa lahat, ang lubos na pagtitiwala sa patnubay ng ating mapagmahal na Ama, ang umalalay at nagpalakas sa akin sa maraming araw ng matinding pananabik na sumunod sa pag-alis ng aking asawa.

Hindi kataka-takang isinulat tungkol sa kanya ng Honorary Secretary ng Church Missionary Society na "siya ay isang taong maparaan." Ang di-matitinag na kabayanihan at tapat na pananampalataya sa kanyang Diyos at Tagapagligtas ang naging tatak ng kanyang buong buhay na binago. Isang bagay na laging humahanga sa akin sa pakikitungo niya sa mga katutubo ay ang talas ng kanyang pagpapasya at ang kanyang mahinahong kapayapaan sa gitna ng pinakamabibigat at pinakamahahalagang kalagayan.

Ang maliit na caravan, pagkaalis sa kuta ng Kikuyu, ay tumungo sa kapatagan ng Masai nang ilang milya; at saka pumasok sa hangganan ng gubat, at tumungo nang medyo pahilaga sa lupain ng Kikuyu, na tumatawid sa maraming sapa ng pinagmumulan ng tubig sa timog na paanan ng Kenya. Sa unang ilang araw, hindi gaanong maraming katutubo ang nakita, at walang gaanong nangyari sa pag-usad ng caravan, maliban sa ilang kapana-panabik na karanasan sa mababangis na hayop.

Isang araw, nang kailangang tawirin ang isang bahagi ng latian, umupo ang aking asawa sa isang mataas na bunton ng makapal at magkakasalikop na gumagapang na damo, para hubarin ang kanyang bota at isuot ang kanyang sapatos na goma. Tinawag niya ang isa sa kanyang mga tauhan para magdala ng tali na gagamiting sintas ng sapatos. Dumating ito, at nang mahati na niya ito sa dalawa, nahulog ng katutubo ang kutsilyo sa mismong pagitan ng mga paa ng aking asawa. Pagkatapos, nang isuksok niya ang kanyang mga daliri sa magkakapulupot na baging ng makatas na damo para kunin ang nahulog na kutsilyo, agad siyang napatalon paatras nang isa o dalawang yarda, takot na

takot, at sumigaw nang malakas sa sarili niyang wika, "Naku, Ginoo, nakaupo kayo sa isang malaking ahas!"

Agad na tumayo ang aking asawa, at mula sa lugar na inupuan niya ay sumibat ang isang anim-na-talampakang ahas, ng nakamamatay na uring Naja-haje o kobra ng Africa. Humingi siya ng patpat, pero nagtakbuhan sa takot ang mga tao dito at doon. Gayunman, ang taong unang nagbabala ay patakbong dumating na may dalang matibay na batang puno, at gamit ito ay binali ng aking asawa ang likod ng ahas sa unang hampas, at saka tinapos ito sa isang palo sa ulo.

Ito ang pinakakilalang ahas na dumudura sa Ekwador ng Africa, at ito ang pinakamabangis at pinakanakamamatay sa mga ahas na may kamandag. Sa kilos nito, ganap itong naiiba sa tamad at mabagal na puff adder. Sumisibat ito sa kaaway nang di-kapani-paniwalang bilis, at kapag hindi ito makalapit nang sapat para ibaon ang nakamamatay nitong pangil sa biktima, dudura ito ng lason hanggang sa layong ilang yarda. Kung tumama ito sa hubad na katawan ng katutubo, nagkakaroon ng napakasakit na pamamaga, at kung pumasok ang pinakamaliit na patak sa mata, nagdudulot ito ng matinding sakit at maging pagkabulag.

Habang sumusulong ang maliit na caravan, labis silang nahirapang tumawid sa ilang malalalim, umaapaw at mabibilis na tubig at matatarik na bangin, at para maiwasan ang mga ito, sa wakas ay lumabas sila mula sa gubat patungo sa bukas at madamong kapatagan, na umaabot pasilangan hanggang sa abot ng tanaw.

Doon ay nakakita sila ng ilang malungkot at masakit na tanawin. Maraming maliliit na kubong yari sa sinalang

patpat, na pinahiran ng dumi ng baka para hindi tagusan ng ulan, at napapalibutan ng malalaking bakod ng matinik na puno, ang nakakalat dito at doon sa lambak na sagana sa tubig. Ito ang naging tirahan ng isang bahagi ng malaking tribong Masai, at doon, sa mga lambak na iyon, pinanginain nila ang kanilang makikinis na kawan ng matataba at may-umbok na zebu.

Ang rinderpest (isang sakit) ay paminsan-minsang nagdulot ng malaking sakuna sa mga baka ng mga mapandigmang pastol na ito, habang ang gutom ay pumatay sa marami sa mga mandirigma mismo, dahil kapag namatay ang kanilang mga baka ay namamatay din sila, dahil nawala na ang kanilang ikinabubuhay. Ganoon ding kuwento ang mauulit muli. Bawat kubo sa maaraw na kapatagang iyon ay walang laman na. Dito at doon sa berdeng damo, makikita ang mga bungo ng tao at tuyo at kalahating-kinaing mga bisig at binti, na nakahalo sa mga buto ng kanilang mga baka, habang ang mga batik-batik na hyena na ang ganap na may-ari ng lugar, at ang mga parang-multong nilalang na ito ay gumagala nang napakarami.

Nakalulungkot isiping ang malaking tribong ito ay napakabilis na nawawala sa ibabaw ng lupa. Hindi kaya ang kanilang pagkalipol ay paghatol ng Makapangyarihan sa lahat dahil sa kanilang nakaraang mga gawa ng kakila-kilabot na kalupitan? Anong tribo sa paligid ang hindi nila pinatay?! Anong mga ilog ng dugo ang hindi nila pinadanak! Mula sa baybayin ng Lawa ng Nyanza hanggang sa Lawa ng Nyassa, at pagkatapos ay hanggang sa Karagatang Indian, nagdala ang kanilang El Moran ng pamamaslang, karahasan at pandarambong sa lahat ng dako. Saanman makita ang kanilang mahahaba at matatalim na talim na kumikinang sa sikat

ng araw, matinding takot ang sumasakmal sa mga tao sa lupain.

Sa mga pandarambong na ito, hindi nasisiyahan ang kanilang pagkauhaw sa pagpatay ng buhay ng tao sa pagpapadapa sa alikabok ng mga ama at anak ng kanilang mga kaaway, na nakababad sa namuong agos ng sarili nilang dugo. Pumapasok sila sa mga bangin at lambak kung saan nagtatago ang mga babae at bata, at sa pinakamalupit na paraan, sinasaksak nila ng kanilang matatalim na talim ang mga kabataan sa harap ng mata ng kanilang mga ina, at hinihiwa ang walang-kalaban-labang mga babae at dalaga sa mga sulok kung saan, sa kanilang mabilis na pagtakas, nagsiksikan sila para maging ligtas. Noong nasa rurok ng kapangyarihan ang mga Masai, at nasa isang pandarambong, walang-awang patayan at pagputol ng katawan ang ginagawa sa anumang caravan na makasalubong nila sa kanilang marahas na landas. Sa ilang kaso, mga safari na ilang daan, at maging isang libong tao, ay nilipol ng mga uhaw-sa-dugong naninirahang ito sa Silangang Sona ng Ekwador.

Gayunman, aaminin kahit ng kanilang pinakamatinding kaaway na marami silang marangal na katangian. Napakaganda ng kanilang pangangatawan, at napakatalino ng kanilang isip. Ang mga mapandigmang pastol na ito, na sa loob ng mahabang panahon ay hindi naghangad na kumain ng mga butil ng lupang sinasaka, kundi ang tanging pagkain ay gatas at karne, ay ibinababa na ngayon ang kanilang mapagmataas na diwa. Sa loob ng maraming siglo, minamaliit nila ang mga tribong kumakain ng butil sa paligid nila, na gamit ang matulis na patpat o pinukpok na talim ng bakal ay nagbubungkal ng isang taniman sa gubat at naging

magsasaka. Pagkatapos dumaan sa golgota ng Masai na iyon ng mga bungo at buto, at mga iniwang kubo, at nabubulok na bakod ng baka, itinuloy ng aking asawa at ng kanyang mga kasama ang kanilang lakad pahilagang-kanluran, papasok muli sa gubat ng Kikuyu. Di nagtagal ay may makikitang maliliit na hawan sa kasukalan dito at doon, na tinamnan ng iba't ibang uri ng butil, ube at kamote. Medyo maraming katutubo ang makikita, pero pagkakita sa caravan, karaniwang palihim silang umaalis at nawawala sa gubat. Ilang beses na isinigaw ng mga katutubo ang kanilang sigaw-pandigma sa malinaw at matinis na tinig, na umalingawngaw sa mga burol.

Gayunman, hindi nasindak ang maliit na caravan at nagpatuloy pa rin sa tuluy-tuloy na lakad, bagama't lubos na inaasahan ng mga kargador na susundan sila ng mga katutubong sumigaw ng sigaw-pandigma, at sasalakayin sila sa likuran.

Isang araw, habang umiikot sila sa paanan ng isang hugis-apang na taas sa gubat, kung saan hindi matanaw ang malayo, at kung saan hinaharangan ng bunton ng lupa ang tunog ng paparating na mga yapak, isang pangkat ng armadong mandirigma, na nagbabantay sa mga walumpu hanggang isandaang dalaga, ang biglang sumugod nang di-inaasahan sa mga kargador. Hanggang sa sandaling iyon, wala sa dalawang panig ang nakaaalam na naroon ang isa. Mahirap sabihin kung sino ang mas natakot at nabahala, ang mga hubad na katutubo ng kalooban ng lupain, o ang mga kargador mula sa Baybayin na may bahag lamang. Halos lumuwa ang mga mata ng magkabilang panig nang bigla silang magkaharap nang magkadikit ang pisngi. Bihirang magbantay ang mga mandirigma ng mas mahalagang

kawan, dahil ang bawat batang dalaga ay katumbas ng pito hanggang sampung baka.

Halos matisod ang mga kargador sa takot na takot na mga babae, na sinikap tumakbo sa kasukalan sa paligid. Ginawang hindi gaanong katawa-tawa ng aking asawa ang kalagayan nang tawagin niya nang magiliw ang katutubong pagbati, na sinagot ng mga nalitong mandirigma ng, "Kuhoro mwega."

Ang mga dalagang ito ay dinadala sa gubat para mangahoy, at binabantayan ng mga ganap na mandirigma, para habang pumuputol sila ng kahoy ay hindi sila madukot ng tribong Wakamba, na laging alisto para magkaasawa nang hindi na kailangang magbayad para sa kanya ng mahahalagang baka.

Gaano man katindi ang pagkapoot sa pagitan ng iba't ibang tribo, at tiyak na napakapait nito kapag tuluy-tuloy ang digmaan sa pagitan ng mga tribo, gayunman, marami sa mga tribo ang hindi tutol na magkaroon ng asawa mula sa ibang angkan, at itataya pa nila ang kanilang buhay sa pagsisikap na mabihag ang mga dalaga ng mga tribo sa paligid. Bagama't ang mga bihag na ito ay anak ng kanilang palagiang kaaway, at nagsasalita ng ibang wika, hindi sila itinuturing na alipin ng mga bumihag sa kanila, kundi agad silang inilalagay sa katayuan ng asawa, at itinuturing nang kapantay ng mga babae ng sarili nilang tribo. Bihira, kung mayroon man, na sinusubukan nilang tumakas at bumalik sa sarili nilang lupain, dahil napakahirap itong gawin dahil sa maraming panganib na nakaabang sa daan, at sa isang banda, dahil sa walang-pakialam na pagtanggap sa kanilang kapaligiran na karaniwan sa mga tribo ng Africa.

Pagkalampas ng caravan sa pangkat ng mga dalaga at sa kanilang mga bantay na mandirigma, pumasok sila sa napakakapal na kasukalan, kung saan madalas na hinaharangan ang kanilang daan ng mga rumaragasang sapa at malalalim na bangin. Hindi nagtaka ang aking asawa na matagal na hindi napasok ang lupain. Bukod sa mabangis at mamamatay-taong ugali ng mga naninirahan sa mga liblib na kanlungan ng gubat nito, napakahindi pantay ng lupain, kaya di-maisip ang hirap ng pag-akyat at pagbaba sa matatarik na tagaytay nito, habang ang saganang magkakasalikop na halaman sa malalalim na bangin ay kung minsan ay ganap na humahadlang sa pag-usad ng mga kargador. Ang isang pag-aabang ng mga mandirigma, saanmang bahagi ng makapal na gubat na iyon, ay hindi mahihirapang lipulin ang isang caravan.

Sa bawat lubak, habang at kasunod ng tag-ulan, may dumadaloy na mabilis na sapa. Sa ilang lugar, ang mga ito ay maaaring dalawa o tatlong talampakan lamang ang lalim, pero madalas sa mababababang bahagi ay lima o anim, at bagama't hindi kailanman masyadong malapad, kung minsan ay napakahirap tawirin. Ang mga agos na ito ay dumadaloy sa mga ilog Thika at Sagana, na nagsasama, at saka tinatawag na Tana.

Labis na nabigo ang aking asawa nang matagpuan niyang umaapaw ang huling ilog kaya talagang imposibleng tawirin. Katatapos lamang ng isang di-pangkaraniwang malakas na tag-ulan, at ang matayog na Bundok Kenya, na nagtataas ng matulis nitong tuktok nang dalawampung libong talampakan sa langit, ay nawawalan ng malaking bahagi ng kanyang balabal na niyebe dahil sa nakapapasong araw ng ekwador. Sinabi

ng mga katutubong tinanong na maaaring lumipas pa ang maraming linggo bago ligtas na makatawid.

Mahinahong tinanggap ng aking asawa ang di-maiiwasan bilang kalooban ng Diyos at lumiko siya pakanluran, sa puso ng lupain, sa pag-asang makatuklas ng magandang lugar para sa Estasyon ng Misyon sa isang mataong distrito.

Isang hapon, nang makapagkampo sa hangganan ng isang rehiyon na may tanda ng maraming naninirahan, nagpadala siya ng mensahe sa pinuno sa pamamagitan ng kanyang tagasalin, na nagsasabing dumating siya sa lupain para sabihin sa mga tao ang isang mabuting balita na inihayag ng Diyos sa tao sa pamamagitan ng Kanyang Anak. At kung kasang-ayon ng pinuno na may puting taong pumunta at manirahan sa kanyang lupain para sabihin sa mga tao ang balitang ito, matutuwa siyang pag-isipan ang pagtatayo sa distrito. Idaragdag din ng mensahero na kung tatanggapin ng pinuno ang kanyang mungkahi, pumunta siya mismo sa kampo kinabukasan, at makipag-usap sa aking asawa tungkol dito; at na sa anumang kaso, sumang-ayon man siya o hindi sa mungkahi, malugod siyang tatanggapin ng puting tao.

Dahil ilang oras na lakad ang layo ng mga tolda mula sa nayon ng pinuno, medyo gabi na nang bumalik ang mga tao na may balitang darating ang "Sultani" ng distrito sa kampo kinaumagahan.

Ang naging bunga ng mensahe sa pinuno ay ibibigay ko sa sariling pananalita ng aking asawa: "Nang magbukang-liwayway kinaumagahan, malaki ang inaasahan ko sa isang magandang pag-uusap sa malaking pinunong ito, si Watito, na maaaring, sa

pagpapala ng Diyos, magbunga ng mabisa at malawak na resulta.

Gayunman, bago pa handa ang almusal, dalawang mandirigmang mahusay ang pagkakalangis at pagkakapinta, na inakala naming mga tagapagpauna ng pinuno, ang lumitaw sa harap ng pinto ng tolda. Pagkatapos ng karaniwang pagbati, tinawag ko ang aking tagasalin para tanggapin ang kanilang mensahe. Sinabi nilang sila ay mga anak ng pinunong si Watito, at ipinadala niya sila para itanong kung gusto kong isama niya ang kanyang mga asawa. Ang sagot ay ibinigay, 'Oo! siyempre, kung gusto niya mismo.' Tinanong ko sila kung nasaan ang araw kapag darating siya. Itinuro ang tuktok ng langit, ipinahiwatig ng mga mandirigma na darating ang pinuno sa tanghali.

Dahil may alam ako sa takbo ng isip ng katutubo, hindi ko mapigilang medyo mag-alinlangan, dahil sira na ang unang pangako: gayunman, umasa ako sa pinakamabuti.

Dahil pagod na pagod ako pagkatapos ng ilang araw na paglalakad sa magaspang at mahirap na lupain, natuwa ako sa pag-asang makapagpahinga nang kaunti sa kampo, at ang pagod at hapong mga kargador ay kailangang-kailangan din ng pagtigil para manumbalik ang kanilang lakas. Bandang tanghali, ilang tao ang pinalabas ng kampo patungo sa ilang kalapit na burol para magmanman, at mag-ulat kung may anumang tanda ng paparating na grupo. Pagkalipas ng isang oras ay bumalik sila, at sinabing medyo maraming katutubo ang makikita, pero walang anumang pangkat ng tao na papalapit sa aming kampo.

Tinawag ko ang tagasalin, at sinabi kong gusto kong pumunta siya at ang isa pang tao sa nayon ng pinuno, at

itanong sa kanya kung may nangyari bang humadlang sa kanya sa pagtupad ng kanyang pangakong pumunta sa aking kampo; at pakisabi sa akin kung maaari ko pa rin siyang asahan.

Napakatapat na tao ng tagasalin, at medyo nagulat ako nang marinig ko siyang magsabing hindi siya makakaalis nang kulang sa sampung tao na may dalang riple at sinturon ng bala. Nakangiti sa kanyang hiling, sinabi ko sa kanya kung gaano kahalagang maipakita sa mga katutubong ito na may dalang riple ang aking mga tauhan dahil lamang napipilitan silang gawin ito para sa kanilang kaligtasan sa pagdaan sa mga gubat na pinamumugaran ng leon; at na walang anumang pagpapakita ng lakas ang dapat gawin sa harap ng pinuno sa pagkakataong ito. Gayunman, sinabi kong pumili siya ng limang tao at umalis na. Umalis sila, pero hindi nang walang malaking pag-aatubili, dahil nagsisimula na nilang isiping may balak na binubuo laban sa amin.

Bumalik ang mga mensahero nang gabing iyon na may dagdag na balitang masyadong malayo para lakarin ng mga asawa ng pinuno, at aasahan niyang pupunta ako para makita siya kinabukasan, habang ang ilan sa kanyang mga anak at iba pang mandirigma ay pupunta sa aking kampo at sasamahan ako sa kanyang nayon, at siya mismo ay sasalubong sa akin sa daan. Idinagdag ng mga tao na nakakita sila ng napakaraming armadong mandirigma sa iba't ibang daan sa gubat, at alam ng lahat ng tao na isang tunay at buhay na Mzungu (puting tao) ang papasok sa kanilang lupain kinabukasan.

Hindi ako gaanong natuwa sa sagot; gayunman, itinuring ko ang paligoy-ligoy at pagpapaliban bilang

pag-iingat at pagkamaingat ng katutubo, at hindi ko ito itinuring na pahiwatig ng anumang masamang balak. Gayunman, ibang-iba ang palagay ng aking mga tauhan, at medyo nabalisa ako, sa takot na baka tumakas sila sa halip na harapin ang pagsubok sa darating na araw.

Sa sarili kong isip, pinag-isipan ko ang lahat ng pahayag at mensahe ng pinuno, at inilagay ko ang sarili ko sa kanyang kalagayan, para mas mahusay kong mahatulan kung paano niya titingnan ang mga bagay. Napakahirap para sa isang Europeo na pumasok sa balat ng isang katutubo, at kahit sandali ay tingnan ang mga bagay mula mismo sa kanyang pananaw. Madalas ko itong sinubukan, pero hindi ko kailanman nakitang madali itong gawin.

Gayunman, ganito ko tiningnan ang bagay. Wala pang puting taong nakapasok sa kanyang lupain. Bakit siya maniniwala sa salita ng Mzungu na ito, na nagsasabing dumating siya na may mensahe ng 'mabuting balita'? Anong mga bisita ang dumating na sa kanya na may anumang mabuti o marangal na layunin? Tinapakan ng mga Masai ang kanyang mga lambak, pero para lamang patayin ang kanyang mga kabataang lalaki at nakawin ang laman ng kanyang mga kulungan ng baka. Ang mga Wakamba rin ay madalas pumasok sa gilid ng kanyang gubat, pero may matatag na layuning dukutin ang kanyang mga babae at dalaga, at dalhin sila sa kabila ng kapatagan patungo sa mga burol ng Ukamba.

Hindi kaya pumasok sa kanyang payak at walang-pinag-aralang isip na ang layunin ko sa pagpunta sa kanyang lupain ay hulihin ang ilan sa kanyang maiitim na asawa, at dalhin sila sa malaking Karagatan, na pinaniniwalaang pinagmulan ng Mzungu? Kaya ang

tanong, na inihagis bilang pansubok, 'Sa pagpunta ba niya sa aking kampo ay isasama niya ang kanyang mga asawa?' na sinagot ko ng, 'Oo! siyempre.' Baka kung sinabi kong, 'Hindi! huwag mong isama ang iyong mga asawa,' pumunta sana siya sa akin. Maaaring ito ang dahilan ng kanyang pabagu-bagong mga pangako, at na pagkatapos ay inisip niyang mas maingat na iwan ang kanyang mga asawa at dalaga na may bantay, at salubungin ako na napapalibutan ng kanyang mga mandirigma.

Sa kabilang banda, baka binubuo lamang niya ang kanyang plano para sa mabisang pagpatay sa akin at sa aking grupo, at pagkuha ng anumang kayamanang mahuhulog sa kanyang kamay. Gayunman, binigyan ko ang pinuno ng pakinabang ng pag-aalinlangan, at nagpasya, sa tulong ng Diyos, na makita siya kinabukasan.

Samantala, sinikap kong pawiin ang takot na sumakmal sa aking iilang katutubong kargador mula sa baybayin, pero hindi ako nagtagumpay dito gaya ng gusto ko. Inutusan ang aking tatlong kapatas na tiyaking maliwanag na nagliliyab ang mga apoy sa gabi, at walang anumang pagkakataong maibibigay sa sinumang kargador para tumakas.

Sa di-pangkaraniwang katahimikan ng liblib na kampong iyon sa gubat, kung saan ang katahimikan ng madilim na gabi ay binabasag lamang ng paminsan-minsang matinis at sumisigaw na huni ng napakaraming unggoy na nagkukumpol sa makapal na gubat, di nagtagal ay nakalubog na kami sa mahimbing na pahinga, nag-iipon ng bagong buhay at lakas para maharap ang kinatatakutang kinabukasan.

Pagkaliwanag ng bumabalik na araw sa silangang abot-tanaw, inutusan ang mga tao na magluto at kumain bago magsimula ng paglalakbay. Hindi ito ayon sa kanilang kaugalian, dahil sa gabi lamang kumakain ang mga kargador ng Baybayin; pero dahil malamang na maging mahalaga ang araw na iyon, ibinigay ang di-pangkaraniwang utos bilang pag-iingat laban sa posibleng kagipitan, dahil hindi namin alam kung anong mga pangangailangan ang maaaring dumating, o kung kailan sila muling magkakaroon ng pagkakataong gamitin ang kanilang mga palayok. Nang makaakyat na ang araw nang dalawang oras sa ibabaw ng abot-tanaw, ibinaba ang mga tolda, inimpake ang mga karga, at inihanda ang lahat para sa paglalakad.

Nang paalis na kami, biglang pumasok sa kampo ang isang pangkat ng mga mandirigmang pinahiran ng okre, na may dalang malalaking kalasag at sibat. Ang hitsura ng mga atletikong katutubong ito sa kanilang pinturang pandigma ay medyo yumanig sa katatagan ng aking iilang taga-Baybayin. Mabagsik at malamig ang kanilang mukha, at nakatago ang hinala sa kanilang mabilis na gumagalaw na mga mata. Kailanman ay hindi pa sila nakakita ng taong maputla ang mukha, at halatang hindi sila panatag. Gayunman, binati ko sila ng karaniwang pagbati sa kanilang wika, at pagkatapos, sa pamamagitan ng aking tagasalin, nagbigay ako ng ilang nakatutuwang pananalita, na tila nagpagaan nang kaunti ng kanilang loob sa akin. Nakita ko noon na lumuwag ang magaspang at matigas na anyo ng kanilang mukha, at nabawasan ang pagkabalisa at kawalan ng tiwala.

Hiniling ko sa pangunahing bahagi ng mga mandirigma na mauna, kasama ang aking kapatas, para pangunahan

ang mga kargador; at ang dalawang anak ng pinuno, na kasama ng pangkat, ay mananatili sa akin sa hulihan. Kaya naglakad kami nang isa-isa sa makitid at paliko-likong daan sa gubat, hanggang sa marating namin ang mas bukas na lupain. Ngayon ay sa masukal na palumpungan, at pagkatapos ay paikot sa ilang sinasakang taniman, salitan naming tinahak ang aming daan. Sa maliliit na taniman na nadaanan namin, walang babae o dalagang nagtatrabaho gamit ang matulis na patpat para linisin ang lupang tinutubuan ng damo. Walang dudang ito ay masamang pangitain, at sa katunayan, para sa aming mga kargador, tiyak na patunay na may kataksilang kumikilos, at kapahamakan ang nasa unahan namin. Kilalang-kilala na ang lahat ng tribo sa Gitnang Africa ay nagpapatago ng mga babae at bata kapag may balak silang pumatay. Ilang beses na lumapit sa akin ang aking pangunahing kapatas, at sinabing naniniwala ang lahat ng tao na inaakay kami sa isang bitag, at natatakot silang sumulong. Sinabi ko sa kanya na dahil hindi pa nakakakita ng puting tao ang mga taong ito, likas lamang na matakot sila, o kahit papaano ay maghinala; at iyon ang dahilan kung bakit wala kaming nakitang babae o dalaga sa mga taniman. Gayunman, hindi nasiyahan ang mga kargador sa aking paliwanag.

Nagpatuloy pa rin kami sa paglalakad, sa mababang kasukalan at latian, at maiikling bahagi ng napakakapal na gubat. Paminsan-minsan, kapag bukas ang tanawin, nasusulyapan namin ang maliliit na pangkat ng armadong katutubo, na halatang lahat ay nagtitipon patungo sa lugar na pinupuntahan din namin. Lalong nabalisa ang aming mga tauhan dahil dito, at matindi kong naramdaman ang malaking pananagutan ng pag-

akay sa mga tagasunod na ito sa isang distrito kung saan maaari silang mapatay lahat sa loob ng ilang sandali.

Ang apatnapung taga-Baybaying ito na kasama ko ay hindi mga baguhan na walang alam sa ugali ng mga katutubong tribo, kundi maingat na pinili mula sa aming isandaan at dalawampung kargador, bilang mga taong may malaking karanasan, na nakagawa na ng ilang paglalakbay sa ibang bahagi ng Madilim na Kontinente, at lubos na nakaaalam ng maraming kaugalian, at kahit man lang ng ilang paraan, ng mga tusong katutubo.

Pagkatawid sa isang mahabang latian sa paanan ng ilang hugis-apang at makahoy na taas, bigla kaming pumasok sa isang medyo mahabang bangin sa pagitan ng dalawang mahahaba at banayad na dalisdis na burol. Ang tanawing ipinakita noon sa aming mata ay hindi ko kailanman malilimutan, at nagpatulala sa aking iilang kargador. Ang buong tanawin, hanggang sa abot ng tanaw, ay punô ng armadong katutubo, na ang mga sibat ay kumikinang nang di-pangkaraniwang liwanag sa nag-aapoy na liwanag ng tanghali. Kailanman sa buong buhay ko ay hindi pa ako nakakita ng ganoon karaming katutubong nagtipon, o ganoon kalaking hanay ng mga sibat. Talagang kahanga-hanga ang tanawin at nakapagdudulot ng paghanga at takot. Pero ano ang kahulugan ng lahat ng ito? Para sa aming mga tauhan, ito ay pahiwatig ng tiyak na kamatayan na walang matatakasan.

Ang kapatas, kinakabahan at balisa, ay muling lumapit sa akin at nagsabi, 'Bwana, tutakufa! Tutafanya nini?' (Ginoo, mamamatay tayo! Ano ang gagawin natin?) Sinabi niya sa akin na halos mabuwal na sa takot

ang mga tao. 'Sige,' sabi ko, 'dumaan ka sa hanay ng mga kargador habang naglalakad sila, at sabihin mo nang mahina sa bawat tao na tahimik na ipasok ang bala sa kanyang riple, nang hindi nalalaman ng mga mandirigma; pero walang sinumang magpapaputok, anuman ang mangyari, hanggang hindi siya nakatatanggap ng utos mula sa akin, dahil ang pagputok ng kahit isang riple ay walang dudang mangangahulugan ng agarang kamatayan ng buong grupo.' Pagkatapos ay ako mismo ang dumaan sa hanay ng mga kargador, pinalalakas ang loob ng bawat isa sa ilang nakatutulong na salita.

Sa oras na ito, lumitaw sa harap namin, mga isang milya ang layo, ang isang napakalaki at siksik na bunton ng mga tao, sa isang hugis-simboryong burol na tumataas sa kabilang dulo ng banging dinaraanan namin noon. Sa malinaw na hangin ng ekwador, malinaw na makikita ang nagdadagsaang pulutong ng mababangis na tao. Ang gumagalaw na mga sibat sa malaking pagtitipong iyon ay nagpapakislap sa amin ng sinag ng araw ng tropiko. Agad na inisip ng aking mga tauhan na papalapit na kami sa lugar kung saan tatapusin ng mga taksil na katutubo ang aming buhay.

Nagpatigil ako nang ilang sandali, at hiniling sa aming kasamang mga pinintahang mandirigma na ituro ang lugar kung saan sasalubungin ako ng pinuno, at sumagot sila, 'Sa tuktok ng burol na iyon.' Gamit ang aking malakas na binokular, natanaw ko ang isang bakanteng lugar sa tuktok ng bilog na simboryo, kung saan may lalaking nakaupo na may mahabang patpat sa kamay. Tinanong ko sila kung iyon ang pinuno. Bumulalas sila ng, 'Oo!' at pagkatapos, inilagay ang kanilang nakabukas na palad sa kanilang bibig — isang

kilos na nagpapahayag ng pagkamangha at pagtataka — nagkatinginan sila, umiiling. Lubos silang namangha na sa malalaking 'mata' na dala ko, natanaw ko ang kanilang pinuno, at ang setro o tungkod ng kapangyarihan na hawak niya.

Sa loob ng isa o dalawang sandali, tila nawala ang takot ng aking mga tauhan, at may ginhawang sumilay sa kanilang mukha nang makita nilang namangha ang mga mandirigma sa aking kakayahang makakita. Inisip nilang baka sa kabila ng lahat ay kaya kong makapasok sa puso ng mababangis at taksil na washenzi (mga katutubo) na ito, at baka makatakas kami nang buhay.

Gayunman, nang lumingon sila sa likuran, naglaho ang bawat pag-asa, at namatay ang bawat pag-asa sa kanilang dibdib. Ang maraming mandirigma, na nakakalat sa dalisdis ng banging dinaanan namin, ay sumara na sa likuran namin, na bumubuo ng isang mahaba at matibay na hanay ng maliliwanag at kumikinang na talim.

Sumulong kami ngayon patungo sa gitna ng malaking pagtitipon, at habang ginagawa namin ito, marami at iba't iba ang kaisipang dumaan sa aking isip. Hindi ko mapigilang pagnilayan kung ano ang inisip ni Cristo, noong mga araw ng Kanyang laman, nang madalas Niyang makaharap ang karamihan; 'nahabag sa kanila, sapagka't sila'y gaya ng mga tupang walang pastor.' Ibinalik ako ng aking alaala sa salitang binigkas dalawang libong taon na ang nakararaan, 'Magsiyaon kayo sa buong sanglibutan, at ipangaral ninyo ang evangelio sa lahat ng kinapal,' at inisip ko kung gaano nagkasala ang mga banal ni Cristo sa pagsunod sa Kanyang huling utos. Pagkatapos ay bumangon sa aking

isip ang larawan ng maaaring mangyari sa hinaharap, kapag ang mga burol at lambak na iyon, na nagliliyab sa kumikinang na mga sibat ng mga hubad na katutubo, ay umalingawngaw sa mga awit ng tumutubos na pag-ibig mula sa labi at puso ng mga lalaki at babaeng ipinanganak na muli.

Habang pinupuno ng ganitong mga kaisipan ang aking isip, papalapit kami sa akyatan ng burol na kinaroroonan ng pinunong naghihintay sa aking pagdating. Dito, gumawa ng daanan ang aming kasamang mga mandirigma sa gitna ng siksik na bunton ng mababangis at hubad na tao, at dumaan ako sa likuran nila sa unahan ng aking mga Kargador ng Baybayin.

Pagdating namin sa tuktok ng burol, may humakbang pasulong para salubungin ako, isang matangkad, malaki ang balangkas, payat at mahabang-biyas na lalaki na mga limampung taong gulang. Medyo kaaya-aya ang kanyang malinaw na anyo, na may matalas at pahabang mukha, mataas na noo, at napakamakahulugang mga mata — kung saan nakatago ang malaking katusuhan. Malakas at kahanga-hanga ang kanyang anyo, at gayunman ay malamig, mailap at tahimik. Habang papalapit siya sa akin, paulit-ulit siyang dumudura sa aking katawan, na tanda ng karangalan at pagkilala at pagpapahayag ng mabuting kalooban. Kinamayan ko siya, gamit ang pagbati ng kanyang tribo, 'Kuhoro,' na sinagot niya nang nararapat ng 'Kuhoro mwega.'

Saka umupo ang pinuno sa kanyang bangkito, na maayos na inukit mula sa isang bahagi ng puno ng kahoy. Binuklat ng isa sa aking mga tauhan ang aking natitiklop na upuan, at doon kami magkasamang umupo at nag-usap nang kaunti sa pamamagitan ng aking

tagasalin. Binigyan niya ako ng kalayaang ipatayo ang aking tolda saanman ko gustuhin. Bago pumili ng lugar na pagkakampuhan, tinanong ko siya kung nasaan ang kanyang nayon, pero tila ayaw niyang sumagot, at kumumpas lamang na nagpapakita ng direksyon nito; pero hanggang sa abot ng tanaw, wala kundi makapal na kasukalan. Napakatago ng mga tirahan ng mga taong ito sa mga palumpungan ng gubat, kaya wala kaming nakitang kahit isang kubo o nayon sa paglalakad nang araw na iyon, bagama't nangingitim sa tao ang mga burol.

Dahil ang taas na pinagsalubungan namin ng pinuno ang pinakamagandang puwesto sa distrito, humingi ako ng pahintulot sa kanya na magkampo roon. Agad niyang inutusan ang lahat ng tao na umalis sa lugar na pinili ko. Isinigaw ang utos sa napakalakas na tinig ng isa sa matatanda sa tabi niya, at ang nagdadagsaan at nagsisiksikang bunton ng mausisang mandirigma ay agad na umatras, na parang itinulak ng isang makapangyarihang puwersa. Sa nalinis na lugar na iyon ay di nagtagal ay naitayo ang aking tolda.

Saka ako nakipag-usap nang matagal sa pinuno, at sinabi sa kanya nang lubusan ang aking layunin sa pagpunta sa kanyang lupain, na ibahagi ang masayang balita ng Ebanghelyo. Ipinaliwanag ko sa kanya na ipinakilala ng Diyos ang Kanyang sarili sa tao sa pamamagitan ng persona ng Kanyang Anak, at kung paano Niya inihayag na ang Diyos ay ating mapagmahal na Ama, na 'ibig na ang lahat ng mga tao ay mangaligtas at mangakaalam ng katotohanan,' 'na hindi ninanasa ang sinoman ay mapahamak.' Sinabi ko sa kanya na ang Anak na ito ng Diyos, na ang pangalan ay 'Jesus,' ay nagdala ng ating mga kasalanan sa Kanyang sariling

katawan sa krus, at ang lahat ng tunay na sumasampalataya sa Kanya nang buong puso, at tumatanggap sa Kanya bilang kanilang Tagapagligtas, ay binabago o ipinanganganak na muli at ginagawang mga bagong tao sa Kanya. Ang aming pag-uusap tungkol dito at sa mga kaugnay na paksa ay tumagal nang buong dalawang oras. Nakinig siya nang may matinding interes, lalo na nang banggitin ko na 'Siya na hindi nakakilala ng kasalanan ay inaring may kasalanan dahil sa atin; upang tayo'y mangaging katuwiran ng Dios sa kaniya.' Marami siyang itinanong, na nagpatunay kung gaano niya katalinong sinundan ang pag-uusap.

Pagkatapos ay sinabi niya na dahil ako ang unang puting taong nakita niya o ng kanyang mga tao, at nagkita kami bilang magkaibigan nang walang anumang labanan, gusto niyang makipagkapatiran sa dugo sa akin kinabukasan, kung papayag ako; at ipinahayag niya ang kahandaang tulungan ako sa pagpili ng lugar na pagtatayuan. Sa kasunduang ito ay nagbigay ako ng pagsang-ayon.

Pagkatapos utusan ang isa sa kanyang mga anak na sabihin sa mga mandirigma na umuwi na silang lahat sa kanilang mga nayon, umalis siya patungo sa sarili niyang tahanan, na sinasabing mga kalahating oras na lakad ang layo. Abala noon ang mga kargador ng Baybayin sa paghahanda ng kampo para sa gabi.

Nang gabing iyon, may ilang katutubong dumating sa aking tolda, na may dalang isang malaki at mataba-ang-buntot na tupa, bilang regalo mula sa pinuno na may mensahe ng kapayapaan. Di nagtagal ay muling ibinalot ng gabi ang balabal ng dilim sa paligid ng kampo. Maliwanag na nagliliyab ang mga apoy, kung saan abala

ang aking mga tauhan sa pagluluto ng kanilang karne ng tupa at munggo.

Napakahirap at nakapapagod ng araw na iyon. Kailanman ay hindi pa ako nakakita ng mga bihasang taga-Baybayin na ganoon kalubos na nawalan ng loob dahil sa takot. Para sa kanila, ang buong paglalakad ay isang mahabang pananabik na magwawakas sa kanilang kamatayan sa isang nakapangingilabot na paraan. Bago pa sila umalis sa kuta sa hangganan ng lupain, narinig na nila ang tahasang mga katotohanan ng ilang kakila-kilabot na pangyayari ng walang-awang pamamaslang at taksil na patayan na ginawa ng mga katutubong Wakikuyu. Ang mga kargador na ito ay binubusog ngayon ang kanilang gutom sa karne ng tupa ng Kikuyu, na iniregalo mismo ng mga kamay ng mga taong inaasahan nilang papatay sa kanila nang walang awa.

Sa katahimikan ng mapayapang gabi, lumuwag ang kanilang mga dila, at malaya at masigla nilang pinag-usapan ang mga pangyayari sa araw. Ang matagumpay na pagpasok sa puso ng lupain, at ang pagkaligtas ng kanilang buhay, ay iniugnay nila tanging sa tapang at talino ng Bwana. Agad kong itinama ang kanilang isip tungkol dito, at tiniyak sa kanila na ang Diyos lamang ang gumabay sa mga pangyayari sa araw na iyon, na sinagot ng ilan sa kanila ng, 'Kweli, Bwana! Muungu tu!' (Totoo, Ginoo! Diyos lamang!)

Nagkaroon kami ng pulong ng pasasalamat sa gabi para sa pagkalinga ng ating Ama sa Langit, na sinamahan ng lahat. Pagkatapos ay itinalaga ang mga bantay na salitan sa maiikling pagbabantay hanggang umaga, para maiwasan ang anumang biglaang pagsalakay. Di nagtagal ay bumalot ang katahimikan sa maliit na

kampo sa puso ng lupain ng Kikuyu, at nakalimutan ng pagod at hapong mga kargador ang lahat ng panganib ng araw.

Kinaumagahan, isang napakalaking pulutong ang nagtipon sa paligid ng kampo, ilang oras pagsikat ng araw; at nang medyo mataas na ang araw sa langit, lalo pang lumaki ang karamihan kaysa noong nakaraang araw. Ang ganoong pagtitipon ng mga mandirigmang may sibat at pinahiran ng okre ay kahanga-hangang tanawin, at hindi kailanman mabubura sa alaala habang may buhay.

Medyo nakabawi na ang aking mga tauhan mula sa pagkabigla noong nakaraang araw, pero paulit-ulit nilang sinasabi, 'Bakit sila dumarating nang lahat armado, dala ang kanilang mga sibat?' Ipinakita ko sa kanila na, hindi gaya noong nakaraang araw, napakaraming babae at dalaga sa pulutong sa mismong paligid namin, at ito mismo ay patunay ng mapayapang pagtitiwala. Ang totoo ay ito lamang: mula sa malayo at malapit ay dumating sila para masulyapan ang puting-balat na halimaw ng dagat.

Di nagtagal ay dumating ang pinuno, kasama ang mga limampu sa kanyang matatandang tagapayo, at binuksan ang daanan para sa kanila sa gitna ng karamihan, hanggang marating nila ang aking tolda. Muli akong kinailangang pumayag sa karaniwang pagdura, at namangha ako sa dami at lakas ng laway ng pinuno. Masigla kaming nagbatian at nagkamay; at pagkaraan ng ilang sandali, sinimulan ang seremonya ng pakikipagkapatiran sa dugo.

Isa pang malaking tupa ang iniregalo sa akin para sa okasyon. Pinatay ito ng isa sa aking mga tauhan, at

isang maliit na bahagi ng karne mula sa balakang, at isang piraso ng atay at ng puso ang inilagay sa apoy ng kampo para ihawin. Habang ginagawa ito, pinagharap ng matatanda ang pinuno at ako, nang magkalapit. Nakatayo ang aking kapatas at tagasalin sa tabi ng aking upuan, habang sa paligid ng pinuno, na nakaupo sa kanyang bangkito, ay may ilang matatanda.

Ang taong itinalaga para mangasiwa sa seremonya ng araw na iyon ay kinuha mula sa apoy ang tatlong inihaw na piraso ng karne at hinati ang bawat isa sa dalawa. Gamit ang isang piraso ng hinasang bakal na ginagamit sa pag-ahit ng ulo, gumawa ang bihasang ito sa talim ng maliit na hiwa sa aking dibdib, at malayang tumulo ang dugo. Saka siya gumawa ng ganoon ding hiwa sa dibdib ng pinuno; at habang umaagos ang pulang dugo sa kanyang maitim na balat, kumuha siya ng tatlong maliliit na piraso ng iba't ibang uri ng karne at, isinawsaw sa dugo ng pinuno, ibinigay ang mga ito sa akin para kainin, habang ang tatlong iba pang piraso, na pinahiran niya ng aking dugo, ay ibinigay sa pinuno.

Habang kinakain namin ang karne, na hindi ko gaanong nagustuhan, ipinahayag na ang dakilang Mzungu, na dumating sa kanilang lupain na may mabuting Mensahe, at ang pinunong si Watito ay magkapatid na ngayon. Kung lalapitan ng isa ang isa pa na may balak pumatay, babagsak siya sa sarili niyang dugo; at kung susubukan ng mga tao ng isa na patayin ang mga tao ng isa pa, hindi na nila makikita ang susunod na pagsikat ng araw.

Saka ko sinabi sa pinuno, sa harap ng malaking karamihang nakapalibot sa kanya, na may dalawang bagay na dapat kong gawin nang araw na iyon, at kinabukasan ay babalik ako sa lugar kung saan ko

iniwan ang aking asawa at mga anak: kailangan kong makita ang kanyang nayon at pumili ng lugar para sa aming bahay.

Tila ayaw pa rin niyang ipakita sa akin ang kanyang nayon, at ikinasama ko ito ng loob. Nagpasya akong hindi ako pupunta para magtayo sa tabi ng isang pinunong napakatahimik tungkol sa kanyang tirahan. Sa oras na iyon, alam ko na ang direksyon kung nasaan ang nayon, pero matatag kong pinagpasyahang turuan siya ng pangangailangan ng malayang pakikipag-ugnayan at pagiging tapat sa isa't isa. Walang silbi ang pagpunta ko sa kanyang distrito para magtayo, maliban kung may ganap akong kalayaang pumasok sa lahat ng nayon para kausapin ang mga tao.

Gayunman, sabik siyang sumang-ayon sa isang bahagi ng aking hiling, at ipakita sa akin kung saan niya gustong magtayo ako. Kasama ang ilan sa kanyang matatanda at ilan sa aking mga kargador, nagtungo kami sa dalawang lugar na inakala niyang magugustuhan ko. Wala sa dalawang ito ang tila kanais-nais sa aking pananaw. Ang isa ay masyadong mababa sa lambak, at ang isa naman ay malayo sa tubig. Nang madaling-araw, bago nagtipon ang karamihan ng tao, abala ako sa pagkuha ng balangkas ng lupain, at nakapagpasya na ako sa sarili kong isip tungkol sa isang lugar na tila angkop sa lahat ng paraan para sa aming layunin. Sinabi ko ito sa pinuno, at itinuro sa kanya kung saan ito naroon, sa medyo malayo sa hilaga ng aking kampo. Ang lugar ay isang banayad na dalisdis na burol, na sa tuktok ay may malawak na talampas. Dalawandaang yarda sa ibaba ng tuktok ay may magandang sapa ng malinaw at kumikinang na tubig, at sa kabilang panig ay may gubat, kung saan madaling

makakukuha ng saganang kahoy na pantayo at panggatong. Sinabi ko sa pinuno na ang tuktok ng mataas na lugar na iyon ang gusto kong pagtayuan.

Malungkot siyang umiling at, sa pamamagitan ng aking tagasalin, nagsabi, 'Hindi! Hindi ka maaaring magtayo roon. Ang lupain sa kabila ng ilog na iyon ay pag-aari ng ibang pinuno, at tiyak na papatayin ng kanyang mga tauhan ikaw at ang iyong mga kargador at kukunin ang iyong mga gamit. Sa anumang kaso, imposibleng makakuha ka ng tubig mula sa sapa, dahil tiyak na pupugutan ng ulo ang iyong mga tauhan ng mga mandirigmang mag-aabang sa kanila.' Pinagtawanan ko ang ideya, pero muli siyang umiling, at hinila ang kanyang manipis na labi sa ibabaw ng kanyang dalawang hanay ng puti at nakausling ngipin, at saka bumulalas, 'Hindi! hindi ka maaaring magtayo roon!'

'Kung gayon,' sabi ko, 'kailangan ko ng medyo mataas na puwesto at mabuting tubig na malapit, at kung maaari, ilang mahahaba at manipis na kahoy na pantayo.' Saka niya ako dinala sa isang lugar na mga dalawang milya ang layo, na medyo kasiya-siya kung puwesto at tubig ang pag-uusapan, at kung saan sinasabing napakarami ng nayon; pero lahat ay nakatago sa makakapal na palumpungan, at ganap na hindi makita. Gayunman, pansamantalang pinagkasunduan ang lugar na ito, dahil malapit ito sa mga nayon, kung saan gagawin ang aming gawain, at agad kaming bumalik sa kampo.

Nakita ko noon na mas marami nang babae at dalaga sa pulutong, kaya unti-unting nabubuo ang pagtitiwala. Sa pahintulot ng pinuno, kinausap ko ang malaking pagtitipon na abot ng tinig ng tao, sa pamamagitan ng aking tagasalin, at ipinaliwanag sa kanila ang layuning

nagdala sa akin sa kanilang lupain. Pagkatapos, bumaling ako sa pinuno at nagsabi, 'Ngayon, kailangan kong makita ang iyong nayon.'

Sumagot siya, 'Ano ang gusto mong makita sa aking nayon?' Sabi ko, 'Dahil sa iyong espesyal na hiling ay pumayag akong makipagkapatiran sa dugo sa iyo, at ngayon, hindi ba likas lamang na gustong malaman ng isang kapatid kung saan nakatira ang kanyang nakatatandang kapatid?'

Ngumiti siya at nagsabi, 'Wala pang taong mula sa labas ng aking sariling tribo ang nakapasok sa aking nayon.' 'Kung gayon,' sabi ko, 'hindi lamang gusto kong pumasok sa iyong nayon, kundi gusto kong makita ang kubong tinutulugan mo, ang higaang hinihigan mo, at ang mga batong-pugon na inuupuan mo sa tabi."

Saka siya nagbigay ng utos sa ilang mandirigma, na umalis nang patakbo patungo sa kanyang nayon. Samantala, tahimik na sinabi sa akin ng aking tagasaling Kikuyu, sa Swahili, na napakamapanganib pumunta sa nayon ng pinuno, dahil madalas akitin ng mga Wakikuyu ang mga tao sa kanilang mga nayon at agad silang papatayin. Sinabi pa niya na kung kailangan kong pumunta, isama ko ang lahat ng aking tauhan kasama ang kanilang mga riple.

Sa aking palagay, ang anumang pagpapakita ng sandata sa sandaling iyon ay magpapakita ng kawalan ng tiwala, kaya nagpasya akong dalawang tao lamang ang isasama ko, at ang isa sa kanila ay magdadala ng aking riple na paulit-ulit pumutok, habang ako mismo ay walang anumang hawak sa kamay. Lagi akong may dalang malakas na rebolber na may anim na silid sa aking

sinturon, punô ng bala, pero natatakpan ito ng aking dyaket at hindi nakikita.

Nang handa na ang pinuno, sinabi niyang sasama siya sa akin sa kanyang nayon, at kasama ang aking dalawang tauhan, umalis kami kasama niya. Nanguna ang ilan sa kanyang armadong mandirigma, at naglakad kami nang medyo malayo, hanggang marating namin ang isang napakalaking palumpungan ng magkakasalikop, magkakapulupot at makapal na halaman sa gubat. Dito ay lumiko kami, una pakaliwa, at saka biglang pakanan, nang isa-isa sa makitid na daan. Sa magkabilang panig ay may pader ng makapal at masukal na gubat. Saka namin narating ang isang pasukan, kung saan may makitid na tarangkahan na yari sa mabibigat at patag na troso na nakabitin mula sa isang pahalang na barandilya. Pagpasok sa tarangkahang ito, nagpatuloy ang daan sa ilalim ng arko ng matinik na palumpong, napakababa kaya kailangang dumaan nang nakayuko. Saka namin narating ang isa pang tarangkahan, katulad ng una, at dito ay pumasok kami sa mas malapad na daan na kasya ang tatlong taong magkakatabi. Sa magkabilang panig ng daanang ito, nakatayo ang hanay ng matitipuno at atletikong mandirigma, na pinahiran mula ulo hanggang paa ng langis ng tangan-tangan at pulang luwad, na may anim-na-talampakang sibat sa kanilang mga kamay.

Naisip ko noon ang sinabi sa akin ng aking tagasalin sa kampo kalahating oras pa lamang ang nakararaan, at ang lahat ng narinig ko tungkol sa taksil na pakikitungo ng mga katutubong ito; at sa unang pagkakataon ay nagkaroon ako ng seryosong pag-aalinlangan. Naisip ko, kung may masamang balak pagdating namin sa nayon, talagang imposibleng makatakas sa daanang ito. Sandali

akong lumingon sa likuran, para makita kung naroon talaga ang taong may dala ng aking riple, pero ang kanyang ligaw at palinga-lingang mga mata at balisang mukha ay nagpakita ng takot at pangamba na sumakmal na sa kanyang puso.

Pagkalampas sa dalawang hanay ng mga taong may sibat, pumasok kami sa isang malaki, pabilog at bukas na lugar, na napapalibutan ng maraming kubong damo na karaniwang hugis-bahay-pukyutan. Sa gitna ng nayon, ilang babae ang naghahanda ng butil para sa hapunan, at naglalaro ang maiitim at matang-matang mga bata, hubo't hubad gaya noong araw na sila'y ipinanganak. Pagkakita sa nakatatakot na tanawin ng aking maputlang mukha at nakadamit na anyo, binitawan ng mga babae ang kanilang trabaho at iniwan ng maliliit na bata ang kanilang laro, at kumaripas papasok sa mga kubo nang kasingliksi ng mga bata saanman. Tinawag sila pabalik ng kanilang pinuno, sinasabing ako ay isang "Muzungu mwega" (mabuting puting tao), pero wala itong silbi, at matagal silang nanatiling nakatago.

Saka niya itinuro sa akin ang sarili niyang kubo, na pinasok ko nang gumagapang sa isang maliit na butas na mga dalawang talampakan ang taas. Mula sa maliwanag na sikat ng araw papasok sa madilim na kubong damo, imposibleng makakita ng anuman sa simula. Gayunman, pagkaraan ng ilang sandali, nang lumaki na ang balintataw ng mata, naaninag ko na ang aking paligid.

Doon sa kanan, pagpasok ko sa kubong iisa ang silid, ang lugar na pinagpapahingahan ng pinuno. Ang kanyang higaan ay isang gasgas na balat ng baka na

inalisan na ng balahibo. Sa gitna ng kubo, malapit sa paanan ng sangang-patpat na sumusuporta sa bubong na yari sa patpat at damo, may tatlong batong-pugon, na may nakapatong na palayok na luwad. Sa abo ay umuusok at umaapoy pa ang ilang baga, habang malapit sa mga batong-pugon ay may maliit at bilog na bangkito na mga anim na pulgada ang taas at siyam ang lapad. Gaano kadalas, pagkalubog ng araw sa kanluran, umupo ang dakilang pinuno sa tabi ng apuyang iyon, sa maliit at magaspang na upuang iyon, nagninilay sa mga mabuti at masama ng buhay ng tao, at binubuo ang kanyang mga plano at paraan tungkol sa pagpatay sa kanyang mga kaaway na tribo, o paghihiganti sa kanilang mga paglusob sa kanyang mga tao.

Sa isang panig, nakasandal sa mausok at maduming bubong, nakatayo ang tatlong maliwanag at makinis na sibat, ang tanging mga bagay sa maharlikang kubong iyon na halatang inalagaan nang mabuti. Nakasuksok sa bubong na damo ang isang matibay na pana, na may nakasabit na lalagyan ng may-lasong palaso, at isang magaspang na instrumentong may kuwerdas. Ang mga ito, kasama ng ilang balat ng upo, ang bumubuo sa kagamitan ng tirahan ng pinunong si Watito. Kamangha-mangha kung gaano kakaunting ari-arian sa lupa ang kailangan ng isang tao para mamuhay nang kontento sa karaniwang mundong ito.

Paglabas ko sa sikat ng araw, hiniling niyang pumasok ako sa ilan pang kubo, pero dahil palubog na ang araw sa langit, magalang akong tumanggi. Sa oras na iyon ay nagkaroon na ng tiwala ang mga babae, at gumapang palabas ng kanilang mga lungga para silipin ang dayuhan, habang ang ilan sa maliliit ay nakabawi na nang sapat para payagan akong haplusin ang kanilang

kulot na ulo. Pagkaalis sa nayon, muli kaming dumaan sa dalawang hanay ng armadong mandirigma, at sa makitid at naka-arkong daan na dinaanan namin, at bumalik kami sa kampo.

Pagkatapos pasalamatan ang pinuno sa kanyang mabuting pag-aasikaso sa akin, binigyan ko siya ng isang magandang makulay na tela bilang regalo sa pamamaalam, at nakiusap ako sa kanya na alalahanin ang mensaheng ibinigay ko sa kanya tungkol sa nagpapatawad na pag-ibig ng Diyos kay Cristo Jesus. Saka ko sinabi sa kanya na aalis ako kinaumagahan, at babalik sa aking asawa at mga anak at pag-uusapan namin ang bagay, at kung ituturing naming katanggap-tanggap ang lahat, babalik ako sa kanyang lupain at magtatayo sa tabi niya. Matagal siyang nakaupong nag-iisip sa kanyang mababang bangkito at pagkatapos, tumingala sa aking tagasalin, nagsabi, 'Sabihin mo sa Muzungu na kung aalis siya sa akin ngayon ay hindi ko na siya makikita kailanman.'

Gayunman, sinabi niya sa akin na ipadadala niya ang kanyang panganay na anak na kasama ko para, kung sakaling bumalik ako sa kanyang lupain, siya ang mangunguna sa daan. Pinasalamatan ko ang pinuno sa pagtitiwala sa akin ng kanyang anak, at sinabi kong kung pupunta ang binata sa aking kampo kinaumagahan sa pagbubukang-liwayway, aalagaan ko siyang mabuti sa paglalakbay, at umaasa akong babalik kaming magkasama sa loob ng sampu o labindalawang araw. Nagkamay kami, nagkatinginan sa mukha nang, sa palagay ko, may magkatugong pagpapahayag ng tapat na pagkakaibigan, at naghiwalay. Literal na natupad ang propesiya ng pinuno, dahil hindi na muling nakita ng Muzungu ang dakilang si Watito!"

Kabanata 15: Itinanim sa Gitna ng mga Hubad na Wakamba ng mga Burol

Kinaumagahan pagkatapos ng huling gabing ginugol sa nayon ni Watito, inalis ng aking asawa ang kampo, at sinimulan ang kanyang pagbabalik sa kuta ng Kikuyu, kung saan sabik naming hinihintay ang kanyang pagdating at ang balita tungkol sa kanyang mapanganib na misyon. Pagkatapos ng ilang araw na paglalakbay sa napakagandang lupain, kung saan maraming hirap at panganib ang humarang sa daan, muli siyang dumating sa kuta, sa bisperas ng Pasko.

Balisa at masakit ang aming pananabik habang wala siya, at maraming panalangin ang umakyat sa Diyos para sa kanyang kaligtasan at proteksiyon sa mapanganib na gawaing inako niya.

Nang araw bago siya bumalik, may dumating sa kuta na isang caravan mula sa Victoria Nyanza, na pinamumunuan ni Major Smith at ng kanyang tenyente na si James Martin, na kapwa naglilingkod sa Imperial British East Africa Company. Nang marinig nilang pumasok ang aking asawa sa puso ng lupain ng Kikuyu kasama ang iilang tagasunod, namangha sila. Si Major Smith mismo, kasama ang malaking puwersa ng armadong tao, ang nagtayo ng kuta sa gitna ng malaking hirap, at may praktikal siyang kaalaman sa kalagayan ng lupain. Sabik silang lahat na marinig ang balita ng mapanganib na gawain, at labis nilang pinuri ang aking asawa sa pagbabalik nang buhay. Mahigpit nila siyang binalaan na huwag magtiwala kahit kaunti sa

pangako ng mga katutubong Kikuyu, dahil sila ang pinakataksil na tao sa ibabaw ng lupa, at huwag sa anumang dahilan na makipagsapalarang bumalik, kung hindi ay tiyak na papatayin kaming lahat. Hindi hilig ng aking asawa na tanggapin ang kanilang payo, bagama't kinilala niyang tapat itong ibinigay ayon sa kanilang pananaw.

Hindi itinago ng Major ang kanyang opinyon tungkol dito. Sabi niya, "G. Watt, ako ang nagtayo ng kutang ito ng Kikuyu, at marami akong naging karanasan sa mga Wakikuyu habang ginagawa ko ito. Itinuturing kong nakagawa kayo ng kahanga-hangang gawa sa pagpasok at pagdaan sa kanilang lupain kasama ang iilang hindi sinanay na tao, at pagbabalik nang ligtas pa rin ang inyong buhay at ang buhay nila. Gayunman, matitiyak ko sa inyo na hindi kayo dapat magtiwala sa alinman sa kanilang mga pangako, dahil hanggang ngayon ay lahat ng kanilang pangako ay nauwi sa taksil na patayan. Ang pinunong kinapatiran ninyo sa dugo ay maaaring manatiling tapat, pero nag-aalinlangan ako. Halatang malaki ang naging epekto ninyo sa kanya, kung hindi ay hindi niya ipadadala ang kanyang anak na kasama ninyo, pero kahit sikapin niyang tuparin ang kanyang tipan sa dugo sa inyo, tiyak na papatayin pa rin ng mga kalapit na tao ang inyong asawa at mga anak at kargador."

Ipinahayag ng aking asawa ang kanyang pasasalamat sa lahat sa kanilang malasakit at payo, pero gayunman ay napakatatag ng kanyang pasyang magbukas ng gawaing Misyonero sa lupain, at sa pangalan ng Diyos ay makipagsapalaran.

Napakasaya at tahimik na Pasko ang ginugol namin sa kuta, at ginawa ni G. Hall ang lahat para maging

komportable ang kanyang malaking grupo. Kailanman ay hindi pa nagtipon ang ganoon karaming Europeo sa bahaging iyon ng Ekwador ng Africa. Malalaking kahong kahoy ang naging simpleng mesa, at maliliit na kahon ang naging upuan ng masayang pangkat, na kumain ng pulang karne ng Kikuyu at de-latang plum pudding nina Messrs. J. J. Morton.

Sa hardin ng kuta, ilang buwan na ang nakararaan, inilibing ang isang magiting na opisyal ng East Africa Company, si Captain Nelson, na sumama kay H. M. Stanley sa paghahanap kay Emin Pasha. Naglagay kami ng ilang ligaw na bulaklak sa kanyang malungkot na libingan sa gitna ng palabang kapaligiran, ilang yarda lamang mula sa sapa kung saan pinatay ang mga tauhan ng kuta habang kumukuha ng tubig.

Dahil nakarating na kami sa makatwirang layo mula sa aming huling destinasyon, at nakita naming takot na takot ang aming mga tauhan na magpatuloy sa kalooban ng lupain, inisip naming makabubuting pauwiin na sa Baybayin ang mga pinakamatatakuting kargador, baka ang kanilang halimbawa ay seryosong makaapekto sa loob ng buong pangkat, at sa ilalim ng isang mahirap o mapanganib na karanasan ay magkaroon ng kapaha-pahamak na pagtakas ng buong caravan. Nahinuha ng aking asawa na mas ligtas na dumaan sa mapanganib na lupain kasama ang pitumpung taong may makatwirang tapang at tibay ng loob, kaysa sa malaking pangkat na isandaan at dalawampu, na kabilang ang apatnapu hanggang animnapu na nag-uumpugan ang mga tuhod sa takot — "Ang kaunting lebadura ay nagpapakumbo sa buong limpak." Kaya pumili siya ng limampung tao na pauuwiin sa Baybayin, na binigyan ng pagkain, at ilang kalakal para makakuha ng dagdag na katutubong butil

habang pababa sa lupain. Binigyan din sila ng sapat na riple para sa kanilang proteksiyon at, sa ilalim ng pamamahala ng ilang kapatas, pinauwi sila sa Baybayin. Pagkatapos ng maraming pakikipagkamay at paulit-ulit na salaam, umalis sila sa gitna ng malalakas na sigaw sa wikang Swahili ng, "Paalam, dakilang Pinuno! Paalam, dakilang Ginang! Sa mga isda ng dagat tayo'y pumunta!"

Nakipagkasundo kami sa aming mabait na punong-abala, si G. Hall, na mananatili sa kuta ang limampung karga ng mga pinauwing tao hanggang makapagpadala kami ng caravan para sa mga ito. Samantala, nanatili kami nang ilang araw pagkatapos ng Pasko, sinisikap gamit ang aming mga kalakal na punuin muli ang aming imbak na pagkain para sa mga kargador. Isang di-pangkaraniwang kulay ng pulang abaloryo lamang ang tinatanggap ng tribong Kikuyu kapalit ng kanilang butil. Mabuti na lang at may sapat kaming dami ng matingkad na pulang-pula na gusto nila, kaya nakabili kami nang sapat.

Ilang beses pang nakipag-usap ang mga Europeo sa aking asawa, pinapayuhan siyang huwag nang ituloy ang pagtatangkang magbukas ng gawaing Misyonero sa gitna ng ganoon kataksil na mga katutubo, dahil ang sinanay na armadong puwersa ng kompanya ay nakaranas, sa hangganan, ng ganoong tuluy-tuloy na problema at pagkawala ng mga tao. Hindi natinag ang aking asawa sa anumang argumentong iniharap sa kanya tungkol sa mga panganib ng kanyang balak, at determinado siyang magtayo sa kalooban ng lupain anuman ang panganib.

Gayunman, sa ikalawang araw pagkatapos ng Pasko, dumating sa amin ang aming pangunahing kapatas na malungkot ang mukha, at sinabi sa amin na marami pa rin sa aming mga kargador ang takot na takot na pumasok sa lupain ng Kikuyu, o magtrabaho sa pagtatayo roon; at naniniwala siyang marami sa kanila ang tatakas sa caravan pagkaalis sa paligid ng kuta. Ang halatang pagkabalisang ito ay mabigat na pasanin para sa amin, lalo na sa napakahalagang sandaling ito, na papasok na kami sa palabang lupain kasama ang maliliit na bata.

Laging handa ang aking asawa na lubos na isaalang-alang ang makatwirang takot ng kanyang mga tauhan, lalo na kapag may di-maikakailang batayan. Pinag-usapan namin ang bagay, at tiyak na iniharap ito sa Panginoon sa panalangin. Tiniyak sa amin na kahanga-hangang iningatan ng Diyos ang aking asawa sa kanyang mahabang paglalakbay sa lupain, at binigyan siya ng himalang pagbubukas sa puso ng pinuno at ng kanyang mga tao, at kaya Niya kaming ingatan sa pinakamahirap at pinakamapanganib na kalagayan.

Gayunman, nananatili ang tanong kung tama bang pilitin ang mga kargador, laban sa bawat likas na damdamin ng pag-iingat sa sarili, na pumasok sa lupain at manatili sa amin para itayo ang estasyon, habang laging takot sa maagang kamatayan, at ang isa pang tanong kung kaya ba naming gawin iyon. Kapwa tiyak na mahirap.

Gayunman, nagalak kami sa pag-iisip na, sa pagpapala ng Makapangyarihang Diyos, tiyak na nabuksan na ang daan papasok sa lupain para sa mga Misyonero sa hinaharap, na sa mga darating na araw ay makakakita

ng handang pasukan sa gitna ng mga Wakikuyu, dahil sa magiliw na paglalakbay ng aking asawa sa kanilang lupain.

Naakay kaming pag-isipan ang kabutihan ng pagtawid sa kapatagan ng Kapte, at pagsisimula ng gawain sa gitna ng hindi gaanong taksil, bagama't mas mapandigmang tribo ng Wakamba, na ang teritoryo ay karamihang bukas at alun-along lupain, kung saan mas madaling makita ang panganib.

Nang hapong iyon, habang pinag-iisipan namin ang mga bagay na ito, humiling si Major Smith na makipag-usap nang kaunti sa amin. Sa loob ng parisukat na binubuo ng kanal ng kuta, magkakasama kaming nagpabalik-balik ng lakad, nag-uusap. Nagpakita ang Major ng napakalalim na malasakit sa kaligtasan ng aming buhay, at iniharap sa amin ang ilan sa mga kakila-kilabot na kaso ng walang-dahilang patayan sa maikling panahong lumipas mula nang itayo niya ang kuta; at sinabi niya na bagama't hinahangaan niya ang kawalang-takot ng aking asawa, tiyak siyang kung magpapatuloy kami sa kalooban para magtayo, tiyak na papatayin ang aming grupo. Kung binata ang aking asawa, inisip niyang baka may pagkakataon siyang makatakas, pero ganap na iba ang kaso kapag may isang babae at ilang maliliit na bata sa caravan. "Bakit hindi," sabi niya, "tumawid kayo sa mas bukas na mga burol ng Ukamba at simulan ang gawaing Misyonero roon?"

Sinabi namin sa kanya na pinag-iisipan na namin ito, pero may isang hadlang, dahil pitumpung kargador lamang ang mayroon kami para sa mga isandaan at dalawampung karga. Agad siyang sumagot na sa kanyang caravan ay may limampung taong walang dala,

na maibibigay niya sa amin kinaumagahan para dalhin ang natitira sa aming mga gamit.

Taos-puso naming pinahalagahan ang alok ng magiting na Major at, dahil kinilala naming ito ay paglalaan ng Panginoon, nagpasya kaming tanggapin ang inalok na tulong ng limampung dagdag na kargador, at nagpasyang magsimula kinaumagahan sa pagtawid sa kapatagan patungo sa Ukamba, sa pag-asang ang aming kabiguan ay matatagpuang itinakda ng Diyos para sa amin. Nagalak ang lahat ng Europeo, na mainit kaming binati sa pasyang ito.

Ang anak ng pinunong si Watito, na naghihintay sa aming pagbabalik sa kanyang lupain, ay tinawag at sinabihan ng aming bagong plano at tila labis siyang nabigo. Nagpadala kami sa kanya ng regalo para sa kanyang ama, at hiniling na sabihin sa pinuno na lubos kaming nalulungkot na kinailangan naming baguhin ang balak naming magtayo sa kanyang lupain, pero matutuwa kami kung aalalahanin niya ang mensaheng ibinigay sa kanya ng aking asawa, at ipaalam ito sa kanyang mga tao. Kapag nabalitaan niya ang lugar na tinirhan namin, matutuwa kami kung paminsan-minsan ay magpapadala siya sa amin ng balita tungkol sa kanya at sa kanyang mga tao. Pagkatapos ng maraming "Kuhoro," at may medyo malungkot na puso, umuwi ang anak ni Watito sa kanyang tahanan, sa tabi ng mabilis na umaagos na sapa sa puso ng lupain ng Kikuyu.

Tapat sa aming hiling, paulit-ulit na nagpadala sa amin ng mensahe si Watito; at sa mga sumunod na taon ay nagkaroon kami ng patunay na labis siyang naimpluwensyahan ng pagdalaw ng aking asawa, at na ang malawak na lupain sa ilalim ng kanyang

nasasakupan ay nagkaroon ng napakagandang impresyon sa puting tao. Nang itinatayo namin ang aming ikalawang estasyon, nagpadala siya sa amin ng ilang daang tao sa paglalakbay na halos limampung milya, na may pasang mga kawayan at tadyang ng dahon ng palma para sa pagtatayo, at lahat ng ito nang walang anumang regalo mula sa amin, maliban sa iisang bagay, isang Turkish fez na pantakip sa kanyang uban na ulo.

Napakalungkot ng aming puso nang marinig namin mula sa kanyang mga anak pagkaraan ng ilang taon na pumanaw na si Watito, nang hindi nakakita ng ibang Misyonero sa kanyang bahagi ng lupain. Kinaumagahan pagkaalis ng anak ng pinuno mula sa kampo sa kuta ng Kikuyu, nagpaalam kami kay G. Hall, na napakabait na nag-asikaso sa amin, at sinimulan ang aming bagong balak.

Apat na araw kaming naglakad sa nakapapasong madamong kapatagan, kung saan napakaraming hayop ang gumagala. Ang damo, na mga dalawang talampakan ang taas, ay punô noon ng di-mabilang na garapata. Ang maliliit na insektong ito na mga kapat ng isang pulgada ang haba, at protektado ng matigas na parang-katad na balat, ay nagkukumpol sa bawat tangkay ng damo, naghihintay na kumapit sa anumang dumaraang hayop.

Habang naglalakad kami, dose-dosenang ganitong matakaw na sumisipsip na nilalang ang kumapit sa aming damit at gumapang hanggang sa laman, kung saan ibinaon nila ang kanilang may-tulis na ulo, na nagdudulot ng matinding sakit at kati. Kung minsan ay napapadaan kami sa isang bahagi kung saan kapipisa lamang ng kanilang mga itlog, at sa pagdaan sa gitna ng

kanilang mga anak, literal na natatakpan ang aming damit ng daan-daang maliliit pero mababangis na garapata, na hindi hihigit sa ulo ng aspile.

Pagdating namin sa aming pagkakampuhan sa hapon, ang unang gawain ay magpalit ng damit, at iabot ang bawat piraso sa ilang kargador para alisan ng kasuklam-suklam na parasito. Ang mainit na paligo at pagpapalit ng damit na panloob ang tanging paraan para maibsan ang aming pahirap.

Pagkatapos sumipsip ng dugo nang ilang panahon, ang ganap na laki ng mga insekto ay umaabot sa laki ng gisantes, at madali na silang matanggal; pero madalas, ang mga kakakapit pa lamang sa laman ay napakahigpit ng kapit kaya kapag hinila, naiiwan ang kanilang ulo sa butas na ginawa nila, at nagdudulot ng malaking pananakit. Ang libu-libong hayop na gumagala at nanginginain sa kapatagan ay punô ng garapata, pero dahil mas makapal at hindi gaanong sensitibo ang kanilang balat kaysa sa tao, tila hindi nila gaanong pinapansin ang mga nakaiinis na kasamang ito.

Pagdating sa aming ikatlong kampo sa kapatagan, katatayo pa lamang namin ng aming mga tolda nang may lumitaw na leon sa matataas na damo malapit sa isang bangin sa tabi ng aming tolda. Kinuha ng aking asawa ang kanyang riple at lumabas para sundan ang hayop, pero nawala ito sa bangin bago pa siya makapagpaputok. Mabuti na lang at malapit kami sa kagubatan, at mula roon ay nagdala ang mga tao ng tambak-tambak na panggatong, at pinanatiling nagliliyab ang malalaking apoy sa buong gabi. Paminsan-minsan sa mga oras ng dilim, umaatungal ang mga leon sa paligid ng kampo, pero napigilan ng

nagliliyab na liwanag ng aming mga apoy ang kanilang paglapit.

Kinabukasan ay nagkampo kami sa hangganan ng Ukamba, at ilang beses na nagtungo ang aking asawa sa iba't ibang bahagi ng lupain para pumili ng lugar para sa Estasyon ng Misyon. Pagkatapos ng ilang araw na paghahanap sa mga alun-along burol, sa wakas ay nakatagpo siya ng isang lugar na tinatawag na N'gelani, na itinuring na kanais-nais sa lahat ng paraan, lalo na dahil sa dami ng katutubong nagkukumpol sa mga burol. Gayunman, nagpakita ang mga ito sa aking asawa ng malaking sama ng loob, hinala at pagkapoot. Habang sinusuri niya ang pinagkukunan ng tubig para malaman kung ito ay malamang na permanente, isinigaw nila ang kanilang sigaw-pandigma, at agad na nagtipon ang hubad at maliksing mga mandirigma sa nakakalat na pulutong dito at doon sa mga burol, armado ng kanilang pana at may-lasong palaso.

Bumalik ang aking asawa na may masayang balitang lilipat kami sa aming permanenteng tirahan kinabukasan. May masaya at nagpapasalamat na puso, nakita kong inalis ang kampo sa huling pagkakataon. Walang sinuman kundi ang Diyos ang makaaalam ng aming tiniis kasama ang aming maliliit na anak sa mahahabang paglalakbay na iyon, sa tagtuyot at baha, sa umaapaw na ilog at rumaragasang sapa, sa malalatian at sa walang-katapusang kalawakan ng magaspang at mapanganib na gubat. Nasa ikatlong buwan na kami mula nang umalis sa Baybayin sa Mombasa, at may di-maisip na kagalakan na itinayo namin ang aming mga tolda sa tuktok ng N'gelani sa nakapapasong init ng araw ng ekwador.

Ang napiling puwesto ay nasa tuktok ng isang makahoy na burol, na unti-unting bumababa sa hilagang panig nang lima o anim na milya, patungo sa kapatagan ng Masai na katatawid lamang namin, isang libong talampakan sa ibaba. Tuwirang katapat ng lugar, at sa kabila ng kapatagang iyon, nakatayo ang tuktok ng Bundok Kenya na may niyebe, at doon sa paanan nito ang lupain ni Watito, limampung milya ang layo. Sa timog na panig ng N'gelani ay may likas na daanang mataas, na nagdudugtong sa burol sa isang hugis-gasuklay at malawak na taas, na nakatayo sa malayo at kalahating nakapalibot sa aming puwesto. Mula sa magkabilang panig ng daanang ito ay lumalabas ang dalawang sapang hindi natutuyo, na nagpapatuloy sa magkahiwalay na landas paikot sa paanan ng burol na pagtatayuan namin. Mula sa pinakamaliit at pinakamalapit sa mga bukal ay kumukuha kami ng tubig.

Ang malalaking punong tumatakip sa tuktok ng burol, sa kasamaang palad, ay hindi magagamit sa pagtatayo o panggatong, dahil malambot at malaman ang puno ng mga ito, na may malalaking nakalaylay na kumpol ng matingkad na pulang bulaklak, na sa nagliliwanag na sikat ng araw ay nagpapaliwanag sa tanawin ng pulang ningas ng nakasisilaw na karilagan. Sa kahabaan ng dalisdis ng mga kataasang ito nang maraming milya ay may siksikang populasyon ng mababangis na Wakamba.

Kinabukasan pagkatayo namin ng aming mga tolda sa napiling lugar sa N'gelani, dumating ang napakaraming katutubo sa paligid namin sa nagbabantang paraan; at nang magpadala ang aking asawa ng isang pangkat ng mga tao para alamin ang kanilang pakay, ang tanging sagot ay ayaw nila kami roon, at kung susubukan

naming magtayo ay patay kaming lahat sa loob ng tatlong araw. Natuklasan naming sinisikap nilang lasunin ang aming tubig, pero sa pangangalaga ng Diyos, ang aming tubig ay kinukuha mula sa isang umaapaw na bukal, kaya walang bisa ang kanilang balak sa bagay na iyon.

Nang makita nilang hindi namin pinapansin ang kanilang mga banta, at kumukuha pa rin kami ng tubig nang walang nangyayari, halatang nahinuha nila na sa kabila ng kanilang nagbabantang asal, determinado kaming manatili at magtayo sa tabi nila, dahil di nagtagal ay nagpasabi ang maliit na pinuno ng distrito na gusto niyang makipagkapatiran sa dugo sa aking asawa. Bagama't hindi niya gaanong gusto ang seremonyang iyon, inisip niyang baka magbigay ito sa kanya ng mas malaking impluwensya sa mga mababangis at hubad na katutubong iyon, at makatulong sa kapayapaan at kaligtasan ng aming buhay, kaya pumayag siya.

Itinakda ang araw ng seremonya, sa oras na nasa tuktok na ng langit ang araw. Sa maagang oras ng umaga, makikita sa malayo ang nakakalat na pangkat ng maraming mandirigma, na papalapit sa kahabaan ng dalisdis ng hugis-gasuklay na taas sa paligid. Nang tumaas na sa langit ang mabangis na bilog ng araw, nangingitim na sa tao ang mahabang burol na pinagkakampuhan namin, armado ng pana at may-lasong palaso. Marami rin sa kanila ang may dalang talim na dalawa ang talas na yari sa katutubong bakal, na nakasabit sa lalagyang balat ng kambing mula sa isang tali ng balat na nakatali sa kanilang baywang. Ang kanilang hubo't hubad na katawan ay pinahiran ng langis ng tangan-tangan at pulang okre.

Ang matigas ang mukhang pinuno, kasama ang maraming matatandang tagasunod, ay lumapit sa aming kampo, at nagbigay ng kanyang pagbati, "Uvoo! Mundu mweu" (Kapayapaan sa puting tao!). Hubo't hubad siya at walang hiya gaya ng kanyang mga tagasunod. Ang isa sa dalawang tupang dala niya bilang regalo ay pinatay malapit sa aming kampo, at inalis ang mga lamang-loob at maingat na inilagay sa isang tabi. Mula sa tupa, isang maliit na piraso ng laman ang pinutol, at itinusok sa dulo ng isang tinasahan at matulis na patpat. Sa ilalim ng isang malabay na punong pinili ng pinuno, nagtipon ng ilang pansindi at tuyong panggatong; at kinuha ng isang mandirigma mula sa kanyang lalagyan ng palaso ang kanyang dalawang maliit na patpat-pansindi, at pinaikot ang mga ito nang napakabilis, kaya wala pang isang minuto ay may maliwanag na apoy nang nagliliyab sa pagitan ng kanyang mga paa. Pagkatapos, itinusok niya sa lupa ang puno ng patpat na sa dulo ay nakatuhog ang karne, at ikiniling ito sa ibabaw ng apoy, at nagsimula na ang pag-iihaw.

Ginamit ang dalawa sa aming upuang pangkampo, at inupuan ito ng aking asawa at ng pinuno, habang nakaupo silang magkaharap na magkadikit ang mga tuhod. Ang maraming matatandang kasama ng pinuno ay pumuwesto sa likuran niya, habang ang aming mga kapatas at tagasalin ay pumuwesto sa likod ng upuan ng aking asawa.

Ang Tagapangasiwa ng Seremonya, isang malaki at mabangis ang hitsurang lalaki, na may sariwang pahid ng pinturang pandigma, na may puti at dilaw na guhit na pahilis sa kanyang tiyan at hita, ay kumuha ng isang matalim na talim ng katutubong bakal at maingat na gumawa ng hiwa sa dibdib ng pinuno, hanggang tumulo

ang dugo sa lupa. Saka siya lumapit sa aking asawa na nakalantad na ang dibdib. Kailanman ay hindi pa nakakuha ng dugo ang maitim na manggagawang ito mula sa isang taong puti ang balat, at habang yumuyuko siya, nanginginig nang husto ang kanyang kamay. Sa wakas ay dumampi ang matalim na talim sa balat sa tapat ng puso, hanggang umagos ang pulang dugo mula sa hiwa.

Pagkatapos ay dinala ang piraso ng karne nang mainit pa mula sa apoy at hinati. Ang isang bahagi ay isinawsaw sa dugong tumutulo mula sa dibdib ng aking asawa, at ibinigay sa pinuno para kainin. Ang kabilang kalahati ay idinampi sa dugo ng pinuno at ibinigay sa aking asawa para gawin din ang gayon. Tila tuwang-tuwa ang matandang pinunong mandirigma sa karne, pero sa palagay ko ay labis na nahirapan ang aking asawa na lunukin ang kanyang piraso.

Ang mga bituka ng pinatay na tupa ay ipinulupot sa paligid ng maitim na katutubo at ng puting-mukhang dayuhan habang magkasama silang nakaupo, bilang tanda ng tali ng pagkakaisa at kapayapaan na mula noon ay mananatili sa pagitan nila. Saka sumigaw nang malakas ang namumuno sa seremonya, sa harap ng nagtipong karamihan, na kung magtataksil man sa amin ang pinuno, pipigilan ang ulan mula sa langit, magiging baog ang kanyang mga baka, at walang anak ang kanyang mga asawa; at kung magdadala kami ng anumang sakit sa kanyang mga kawan o pinsala sa sinuman sa kanyang mga tao, o payagan ang aming mga taga-Baybayin na pumasok sa kanyang mga nayon sa gabi, kapahamakan at kamatayan ang babagsak sa amin at sa amin.

Nang magawa ang kapayapaang ito, nagsimula kaming magtayo ng bahay na tirahan, at isang maliit na simbahan o pulungan, kung saan maaari naming tipunin ang mga katutubo para ihatid sa kanila ang aming mensahe. Pinalabas ang aming mga kargador sa buong distrito sa paligid para pumutol ng mga puno na iba't iba ang laki para sa pagtatayo ng mga gusali. Sa unang ilang araw, ang ilan sa mga tao ay bumalik sa kampo nang walang dalang puno, dahil kinailangan nilang tumakas para iligtas ang kanilang buhay mula sa may-lasong palaso ng mga Wakamba. Noon ay nakumbinsi kami na anuman ang asal ng pinuno sa amin pagkatapos pumasok sa tipan sa dugo, marami, kung hindi man lahat, sa mga katutubo ang lubos na tumututol sa aming presensya sa gitna nila, at nananatili pa ring aming di-mapagagaling na kaaway.

Kaya ginawa naming paraan na laging ipadala ang mga tao nang tig-labinlima hanggang dalawampu, armado ng riple at sinturon ng bala, sa ilalim ng mahigpit na utos na huwag nilang labanan kailanman ang anumang pagsalakay ng mga katutubo, hangga't makatatakas sila at makaliligtas nang buhay. Gagamitin lamang nila ang kanilang riple kapag kaharap ang mababangis na hayop, o kapag nasukol ng mga katutubo at nasa nalalapit na panganib na mapatay. Ilang beses na isinigaw ang sigaw-pandigma at ipinahayag ang labanan, dahil sinubukang putulin ng aming mga tauhan ang ilang punong sagrado sa mga katutubo. Gayunman, ang isang maingat at mataktikang pakikipag-usap sa aming kapatid-sa-dugong pinuno ay laging, sa pangangalaga ng Diyos, nagpahupa ng nag-aalab na damdamin, at pumigil sa nagbabadyang kaguluhan. Kung minsan ay inaakusahan ng tribo ang aming mga tauhan na

pumasok sa kanilang mga taniman sa gubat at nagnakaw ng kalabasa at tubo. Kapag may di-maikakailang patunay ng ganitong pagnanakaw na iniharap sa aking asawa, pinarurusahan sa katawan ang nagkasala, at pinagbabayad sa may-ari ng abaloryo o alambre na doble ng kinikilalang halaga ng ninakaw, bilang babala sa iba pa naming taga-Baybayin na igalang ang ari-arian ng mga katutubo.

Sa wakas ay nakapagtipon ang aming mga tauhan ng sari-saring kahoy mula sa gubat, na pinutol ayon sa sukat na angkop sa kailangan ng mga gusali ng estasyon. Narito ang malalaking tambak ng matitibay at may-sangang poste na kasintigas ng bakal, para sa balangkas ng mga dingding, at sa pagputol ng mga ito ay nabali ang ilan sa aming pinakamahuhusay na palakol. Naroon ang napakalalaki at mahahabang biga para sa pagsuporta sa bubong, na bawat isa ay kailangan ng dalawampung tao para buhatin, at mga tambak ng mas magagaang tukod para sa kilo, habang sa dako roon ay nakatambak ang libu-libong manipis na baging ng gubat at batang puno, para gumawa ng dobleng sala-sala sa kahoy ng mga dingding para hawakan ang putik, at iisang sala-sala sa bubong para suportahan ang pawid. Sa paligid ng kampo ay may toneladang mahahabang damo, na binunot ng kamay o pinutol ng kutsilyo sa mga kalapit na burol, at lahat ay maayos na tinali sa maliliit na bigkis para sa bubong. Dito at doon ay may bunton ng nababaluktot at mahiblang balat ng kahoy, na tinuklap mula sa iba't ibang uri ng punong tumutubo sa malalambot na bangin ng mga burol, para gamiting pantali sa kahoy at sala-sala; dahil walang martilyo o pako na ginamit sa mga gusali, maliban sa balangkas ng bintana at pinto.

Sa lugar ng kampo ay maraming punso ng anay, at sa dalawahang layunin na alisin ang mga mapanirang insektong ito, at gamitin para sa mga dingding ng aming mga bahay ang mahusay na nabayong lupa na bumubuo sa kanilang malalawak na lagusan sa ilalim ng lupa, pinahukay ang mga tao at pinabuksan ang isang hukay sa gitna ng bawat isa. Isang mahabang hanay ng mga kargador na may malalaking balat ng upo ang itinalaga rin para magdala ng tubig na ihahalo sa luwad.

Nang buhusan ng tubig ang mga inihandang hukay, maraming tao ang tumalon sa mga butas, at nagsimulang bayuhin ng kanilang mga paa ang luwad, hanggang umabot ito sa lapot ng matigas na masa. Saka ito binilog nang malalaking bola na dalawampu o tatlumpung libra, at dinala sa iba't ibang gusali, kung saan isinuksok ito ng ibang tao sa sala-sala ng mga dingding. Pagkatapos ng prosesong ito, bumalik sila sa unang dingding, na tuyo na noon, at sinimulang palitadahan ito sa loob at labas ng mahusay na nabayong luwad na matingkad na pula ang kulay, at pinakinis ito ng kanilang mga palad.

Habang itinatayo ang mga gusali, ang mga katutubo, bagama't palaban pa rin, ay paminsan-minsang nagtitipon nang marami sa paligid para makita ang kahanga-hangang gusali ng puting tao, at sinamantala ng aking asawa ang bawat pagkakataon na makipag-usap sa kanila sa pamamagitan ng aming tagasalin, na may kaunting alam sa kanilang di-maunawaang wika. Bagama't ang aming mga bahay ay simpleng gusaling yari sa patpat at putik lamang, tila napakalalaki at walang-kabuluhang istruktura ang mga ito para sa mga katutubong ito, na sa loob ng mahabang panahon ay nakatira sa maliliit at hugis-apang na kubong damo, na

pinapasok nila nang gumagapang sa isang maliit na butas sa isang panig.

Ang pinakamaliliksi sa aming mga kargador ang pinili ng aking asawa para sa paglalagay ng pawid sa bubong, na siyang pinakamahalagang bahagi ng pagtatayo sa gubat, dahil ang hindi pagtagas ng mga bahay ay lubos na nakasalalay sa kahusayan ng pagkakagawa nito. Sa kahabaan ng balisbisan ng bubong ay inilatag ang isang patong ng damo, mga siyam na pulgada ang kapal, na mahigpit na ikinabit sa pamamagitan ng pahalang na patpat na tinali sa damo hanggang sa kilo sa ilalim. Sa itaas ng hanay na ito ng damo ay inilatag ang isa pang patong, na nakapatong sa nauna at gayon nang gayon, patong-patong, hanggang sa wakas ay marating nila ang malayong bubungan, na kinoronahan ng higaan ng sobrang habang damo, na itinupi pababa sa magkabilang panig ng bubungan, at ikinabit ng patpat at mahiblang balat ng kahoy.

Nang maayos nang pinutol ang nakalaylay na balisbisan ng pawid, binayo ang isang talampakang patong ng malagkit na luwad sa mga sahig, at sa anim-na-talampakang beranda na nakapalibot sa bahay na tirahan. Sa balangkas ng bintana ay ikinabit, pahaba at pahalang, ang matitibay na barandilya ng solidong bakal, para malayang makapasok ang hangin at hindi makapasok ang mga leon at leopardo, habang ang mga pinto ay pinagdugtong-dugtong mula sa mga piraso ng kahong kahoy na iba't iba ang haba. Sa bawat silid, mula sa itaas ng apat na dingding ay ibinanat ang isang kisame ng puting kalikot (calico) mula India, para saluhin ang nahuhulog na piraso ng damo mula sa bubong, at pigilan ang mga daga at ahas, na nagpipista roon sa gabi, na mahulog sa aming mga higaan.

Pagkatapos ng tatlong buwan ng mabigat na paggawa, napalilibutan ng nakalilito at masalimuot na hirap sa mga hubad na katutubo araw-araw, at sa gitna ng panggabing harana ng mga leopardo at alulong ng mga hyena gabi-gabi, sa wakas ay natapos din ang mga gusali ng estasyon. Masayang araw para sa amin noong una naming itinayo ang aming kampo sa tuktok ng N'gelani, pero di-hamak na mas masayang karanasan ang lumipat mula sa kampong may tolda patungo sa isang permanenteng tahanan, kahit ang gusali ay may sahig na lupa at may koronang damo ng gubat.

Nang mailagay na kami nang ganito sa aming magaspang na tahanan sa gubat, pinauwi na sa Baybayin ang lahat ng kargador ng aming caravan, at naiwan kaming ganap na nag-iisa kasama ang mabangis na katutubong tribo ng mga burol na siyang kinapalaran naming kasamahan.

Kabanata 16: Pagsusulat ng Wika sa Gitna ng mga Panganib ng Pangunguna

Nang pauwiin na sa dagat ang mga lalaking naging kasama namin sa paglalakbay, at nakibahagi sa amin sa mga panganib ng pagpasok sa hindi pa nabubuksang lupain ng Kikuyu, matindi naming naramdaman ang aming pag-iisa. Sa bawat sumunod na araw, nakikita naming may nagbabadyang bagyo, at ang kapatiran sa dugo na hiniling ng pinuno ay nakaapekto lamang sa napakaliit na bahagi ng mga naninirahan. Gayunman, ang pinuno mismo, na pumasok sa taimtim na katutubong kasunduang iyon, ay hindi kailanman tumalikod sa amin o nagpakita ng anumang panlilinlang, kundi nanatiling tapat sa gitna ng pinakamabibigat na kalagayan at pinakamatitinding pagsubok na kinailangan naming daanan sa huli.

Sa liblib na pag-iisa, pero may ganap na pagtitiwala sa Diyos, sinimulan ng aking asawa ang mahalaga pero nakapapagod at mahirap na gawain ng pagsusulat ng wika ng tribo. Hindi madaling kumuha ng mga katutubo na mula sa kanilang mga labi ay mahuhuli niya ang malilinaw na tunog na nagpapahayag ng kanilang mga kaisipan at maisusulat ang mga ito, dahil para sa kanila, ang paglilingkod ay katumbas ng pagkaalipin. Sino sa lahat ng kanilang ninuno ang naglingkod sa iba na nasa labas ng kanilang sariling angkan? At bakit nila gagawin iyon? Ang paggawa nito ay magdudulot ng kahihiyan sa kanilang lahi, at magiging dahilan ng pagkutya ng kanilang mga kasama.

Gayunman, ang likas na pagkamausisa ng ilang kasapi ng tribo, kasama ng pag-asang makatanggap ng isang tali ng abaloryo sa paglubog ng araw, ay sapat na para madaig ang kanilang likas na pagkiling, kaya nakakakuha ang aking asawa ng bagong tao tuwing ilang araw. Ang tuluy-tuloy na pagpapalit-palit ng mga katutubo ay malaki ang naging pagpapabagal sa gawain, dahil mahirap ipaunawa sa kanila ang aming layunin sa pag-unawa sa pagbigkas ng kanilang wika, dahil wala silang anumang ideya na ang mga nakikitang tanda ay makapagpapaalala sa isip ng ilang naririnig na tunog. Dahil wala silang titik na magpapahayag ng kanilang kaisipan, at walang anumang tradisyon ng sining ng pagsusulat, at hindi nila nauunawaan ang layunin nito, inakala nilang gumagawa kami ng isang uri ng mahika; at madalas, pagkatapos ng isa o dalawang oras na trabaho, mawawala sila at hindi na babalik. Gayunman, may ibang pumapalit sa kanila, naakit ng ilang rolyo ng alambre na maipampapalamuti nila sa kanilang sarili.

Kasama ang mga hilaw na katutubong ito, matiyaga at walang-sawang sinikap ng aking asawa na matutunan ang kanilang wika, upang madali niyang maipangaral sa kanila ang Ebanghelyo sa kanilang sariling wika, at upang ang mga Misyonerong susunod sa kanya balang araw at magpapatuloy ng kanyang gawain ay hindi mahirapang matutunan ang wikain. Bagama't maraming hadlang ang nagpabigat sa gawain, araw-araw ay nagtiyaga siya sa pagpapaliwanag ng kahulugan ng tila walang-katuturang wika nila, at sa pagsusulat ng kanilang mga tunog sa mga titik Romano.

Isa sa mga pagsubok sa simula ay ang hindi niya kakayahang magtanong. Kaya kinailangan niyang ituro ang iba't ibang bagay sa paligid niya at, pansamantala,

ipagpalagay na tama ang mga pangalang ibinibigay nila sa iba't ibang itinuturo. Gayunman, nang matutunan na niya ang ilang pangungusap, mas malaya nang dumaloy ang impormasyon. Maitatanong na niya, "Ano ito? Ano ang tawag ninyo diyan? Ano ang lumakad, tumakbo, kumain, matulog?" at iba pa, lagi niyang isinasabay ang kilos sa salita. Napakalaking hirap ang dinanas niya sa pagkuha ng kanilang mga tunog para sa mga salitang abstrakto, gaya ng kahangalan, kabutihan, pag-iral, kaalaman, kalinisan, talino; pero pagkatapos ng maraming mabagal na pagtitiyaga, nadaig ang lahat ng hirap.

Pagkaraan ng ilang panahon, natuklasang medyo malawak ang talasalitaan ng wika, at mas malakas at matalas ang kahulugan kaysa sa wikang Swahili ng Baybayin. Ang mga Wakamba (o mas wasto, Akamba, gaya ng tawag nila sa kanilang sarili, at gaya ng itatawag ko sa kanila mula ngayon) ay may napakadulas na wika, kung saan ang bawat salita at halos bawat pantig ay nagtatapos sa patinig. Wala itong anumang salitang onomatopeya, gaya ng napakarami sa wikang Ingles, tulad ng crow, buzz, pewit, at iba pa — mga salitang binuo para tumulad sa tunog ng bagay na tinutukoy.

Kahanga-hangang mapagpahayag ang kanilang wika, at agglutinative (pinagdudugtong) ang pagkakabuo nito. Napakatanyag ng lugar ng mga pandiwa, habang ang mga panghalip at pantulong na panahunan ng mga pandiwa ay idinudugtong sa ugat bilang unlapi, kaya ilang salita ang pinagsasama sa iisang tambalang salita. Halimbawa, ang Kunyamasya ay ang pandiwang "umusig," at ang ku ang tanda ng pawatas. Ang Makanumyamasya ay "Uusigin nila siya," kung saan ang

unang pantig na ma ay nangangahulugang panghalip na "sila," ka ang panahunang panghinaharap, at mu ang panghalip na "siya," habang ang nyamasya ang ugat ng pandiwa.

Malaking bagay na pag-isipan na makakita ng isang wika na napakapilosopiko ng pagkakabuo, sa labi ng mga hubad na katutubo na walang kahit isang nakasulat na tanda na kumakatawan sa kanilang mga kaisipan: at napilitan kaming mahinuha na tiyak na dumating ito sa kanila sa Babel o saanman, mula sa kamay ng Walang-hanggan at Nakaaalam-ng-lahat na Diyos. Sa mga hubad na naninirahang ito sa gubat, walang kahit katiting na patunay ng ebolusyon, kundi sa kabilang banda ay malawak, kung hindi man tiyak, na patunay ng pagbaba ng kalagayan (devolution).

Nang makapagsalita na nang kaunti ang aking asawa sa wikang Kikamba, nagsimula siyang mangaral ng Ebanghelyo, kung minsan sa iilang tao, at kung minsan sa mas marami, tuwing matitipon niya sila.

Halos walang araw na lumipas na hindi dumarating ang dose-dosenang tao para masulyapan ang puting lalaki at ang kanyang asawa at mga anak. Ang mga bata marahil ang mas kinawiwilihan nila kaysa sa aking asawa o sa akin. Walang bagong pangkat ng mga katutubo ang nakakita sa maliliit nang hindi malakas na nagpapahayag ng kanilang malaking pagkamangha. Kung minsan, pagkahupa ng kanilang pagkamangha, bigla silang hahalakhak nang di-mapigilan sa isang maliit na bagay na nakakikiliti sa kanila. Madalas ay pumapasok sila sa aming tirahan kahit sa pagsikat pa lamang ng araw, pero binigyan namin sila ng ganap na kalayaang dumating at umalis ayon sa gusto nila, para

magkaroon sila ng tiwala. Ang isa sa aming maliliit na anak ay napakahaba ng buhok at labis silang naaliw dito. Sinasabi nila sa isa't isa, "Tazama! Tazama! Nzwii yake ta kisithi kya n'gatata!" (Tingnan ninyo! Tingnan ninyo! Ang buhok niya ay parang buntot ng gnu!)

Nagalak ang aking asawa sa mga pagkakataong ito na tawagin sa isang tabi ang mga namamanghang nanonood, at ipaliwanag sa kanila sa putul-putol na pangungusap ang layunin ng aming pagdating sa gitna nila. Sa mga pagkakataong ito, lagi niyang hawak ang Biblia, at sinasabi sa kanila na ang mensaheng inihahatid niya sa kanila ay hindi kanya, kundi kinuha mula sa Aklat, na siyang inihayag na kalooban ng Diyos. Ikinalat ng mga taong ito ang balita tungkol sa Aklat sa malayo at malawak, at madalas ay may ilang matatandang lalaki na naglakad nang maraming milya para alamin kung ano ang sinasabi ng Aklat tungkol sa iba't ibang paksa.

Sa ilang kaso, nilulusob ng kalapit na tribong Masai ang kanilang mga nayon at kinukuha ang kanilang mga baka, at gusto nilang malaman mula sa aking asawa kung ano ang sinasabi ng Aklat tungkol doon. Laging tahasan at tapat siya sa kanila, at sasabihin niya, 'O, ngayon! Alam ninyong noong nakaraang panahon ay nilusob ninyo ang mga Masai at kinuha ang kanilang mga baka. Sinasabi ng Aklat na ito, "Ang lahat na ihasik ng tao, ay siya rin namang aanihin," kaya hindi ninyo dapat ipagtaka na nang nakawin ninyo ang kanilang mga baka ay dumating sila at kinuha ang sa inyo. Sinasabi sa Aklat, "Ang nagnanakaw ay huwag nang magnakaw," kaya ngayon ay huwag na kayong pumunta pa sa kanilang lupain para lumusob at magnakaw ng baka, kundi masiyahan kayo sa paglagong ibibigay sa

inyo ng Diyos; at hayaan ninyong ang inyong mga kabataang lalaki, na walang ginagawa ngayon kundi makipag-away, ay manatili sa bahay at tulungan ang mga babae sa kanilang trabaho at alagaan ang mga baka.'

Minsan, may dumating na isang malaki, matipuno at mabagsik ang hitsurang lalaki, na may kakila-kilabot na kuwento tungkol sa isa sa kanyang mga asawa (pinagpala siya ng tatlo!) na tumakas papunta sa ibang lalaki sa malayong bahagi ng lupain, at gusto niyang malaman kung ano ang sinasabi ng Aklat tungkol doon. Pagkatapos ipaliwanag sa kanya ang ilan sa itinuturo ng Biblia tungkol sa ugnayan ng mag-asawa, iniyuko ng lalaki ang kanyang ulo nang isa o dalawang minuto sa malalim na pag-iisip, at saka tumingala at sinabi sa aking asawa na ilang araw na ang nakararaan ay nakakita siya ng ilang katutubong babae na nakatingin sa isang napakaliit na sanggol na kinakarga ng isa sa aming mga anak, at sinabi niyang kung pahihiramin lamang siya nito nang ilang araw ay maibabalik niya ang kanyang asawa.

Ang maliit na "sanggol" na tinutukoy niya ay isang manika, na ipinadala mula Europa para sa isa sa mga bata. Ang mga babaeng tumitingin dito ay hindi makapaniwala noong una na wala itong buhay, at paulit-ulit nilang itinatanong kung anong pagkain ang ibinibigay namin dito. Nang maipakita sa kanila nang walang anumang pag-aalinlangan na walang buhay ang laruan, walang hangganan ang kanilang pagkamangha, at pinalo nila ang kanilang dibdib at inilagay ang kanilang mga kamay sa kanilang bibig.

Ang lalaking tinakasan ng asawa ay nagkataong naroon noon, at nakita ang manika, at nang matiyak na hindi ito nakapipinsala, hiniling niya ngayon na ibigay sa kanya ang laruan ng bata nang isa o dalawang araw. Agad na napagtanto ng aking asawa na ang layunin niya ay takutin ang mga tao, kaya mabilis niyang tinanggihan ang hiling, dahil ayaw niyang payagan ang lalaki na magdala ng takot sa kanyang kapwa katutubo gamit ang anumang pag-aari namin. Gayunman, naawa ako sa lalaki, dahil tila balisang-balisa siya sa pagbabalik ng kanyang asawa, at sinabi kong hihilingin ko sa aking asawa na ipahiram ito sa kanya, kung mangangako siyang ibabalik ito nang maayos.

Sa huli ay umalis ang lalaki na masaya ang puso, karga ang 'sanggol' sa kanyang mga bisig. Pagkaraan ng tatlong araw ay bumalik siya na nagniningning ang mukha at may anyo ng nagwagi, at sinabing naibalik na niya ang kanyang asawa. Tinanong namin siya kung paano niya ito nagawa. Ang sagot niya ay ganito: pagdating niya sa nayon na tinakasan ng kanyang asawa, bigla niyang inilantad ang manika sa harap ng mga tao, na takot na takot kaya kumaripas sila sa gubat sa paligid, at sa gitna ng kaguluhan ay hinuli niya ang kanyang asawa, at di nagtagal ay nawala sila sa kasukalan.

Sa unang yugto ng aming buhay sa hindi pa nabubuksang lupaing iyon, napakahirap makakuha ng mga katutubo para sa di-mabilang na gawain kaugnay ng estasyon, dahil hindi kailanman nasanay sa anumang uri ng trabaho ang mga kabataang lalaki. Para sa gawaing-bahay, mas malaki pa ang hirap, dahil ang mga babae at dalaga ng tribo ay parang mga hayop na pasanin lamang ng mga lalaki, at araw-araw ay abala sa

gawain sa mga nayon, at ayon sa katutubong kaugalian, hindi sila dapat matulog sa labas ng kanilang mga kubo. Dahil dito, talagang imposible para sa amin na makakuha ng kahit isang dalaga para sa gawaing-bahay sa aming tahanan. Bukod pa sa lahat ng ito, tila walang pagkakataong madaig nila ang kanilang pagkiling laban sa pagsusuot ng damit. Walang anumang makahihikayat sa mga dalagang Akamba na magsuot ng anumang tela.

Kaya kinailangan naming ibaling ang aming pansin sa mga kabataang lalaki, at mula sa kanila kami kumuha ng aming mga katulong sa bahay, pati na ng mga pangkalahatang manggagawa. Bagama't hubad ang mga lalaki, wala silang ganoon katinding pagkiling laban sa pagtatakip ng katawan na likas sa isip ng mga babae. Nagtagumpay kaming mapapunta ang ilan sa kanila sa amin at matuto ng pagluluto at pag-aayos ng bahay, pag-aalaga at paglalaba. Pero paano maaasahan ang mga kawawa at mababangis na naninirahang ito sa gubat, na mula nang imulat nila ang kanilang mga mata sa liwanag ng araw ay hindi pa nakakita ng takure o kasirola, tasa o plato, higaan o mesa, o anumang kagamitan sa bahay, na makibagay sa gawain kahit sa tahanan ng isang puting tao sa gubat? Gayunman, dumating sila sa amin, karamihan sa kanila dahil lamang sa pagkamausisa na makita kung paano namumuhay ang Muzungu.

Nang maisulat na ang kanilang mga pangalan para sa trabaho, ang unang ginawa namin ay abutan sila ng isang piraso ng sabon at papuntahin sa ilog para maligo mula ulo hanggang paa, at kuskusin ang okre at langis ng tangan-tangan na ipinahid sa kanila. Nang bumalik sila mula sa sapa, makintab na makintab ang kanilang itim at makinang na balat, binigyan ang bawat lalaki ng

kamiseta at salawal na yari sa hindi pinaputing kalikot. Ang mga damit na ito ay tinahi ko sa mga sandaling naagaw ko mula sa napakaabalang buhay, at itinatabi para sa layuning iyon.

Pagkaraan ng isa o dalawang linggo, nang masiyahan na ang pagkamausisa ng mga kabataang lalaking ito, at may nalaman na sila tungkol sa aming paraan ng pamumuhay, iniwan nila ang kanilang trabaho at bumalik sa kanilang mga lungga sa gitna ng mga palumpong. Walang anumang pagtaas ng bayad, sa anyo ng dagdag na abaloryo o alambre, ang makahihikayat sa kanila na manatili nang isang oras pa nang higit sa kayang tiisin ng kanilang malayang diwa. Hindi makatwirang asahan namin na ang mga malayang anak na ito ng gubat, na buong buhay nilang nakasanayang pumunta saan nila gusto at gawin ang gusto nila, ay magpasan ng bigat ng paglilingkod.

Gayunman, lagi kaming may iilang dumarating at nananatili sa amin nang maikling panahon, at kapag umalis sila ay may ibang pumapalit. Daan-daang lalaki ang nanatili sa amin nang ilang linggo at pagkatapos ay umalis, at lahat ay nakarinig ng mensahe ng pag-ibig ng Diyos kay Cristo Jesus. Ang pinakamatalino at pinakamasigla sa mga kabataang lalaking ito ay ginamit sa pagluluto at gawaing-bahay, habang sa iba ay ibinigay ang gawain ng pag-igib ng tubig, pagputol at pagdadala ng panggatong, pagbubungkal ng aming hardin at pagpapanatiling maayos ng estasyon.

Kailangan ang tuluy-tuloy na trabaho para hindi masakop ng gubat ang aming mga gusali. Napakabilis ng tubo ng halaman at napakarami ng ligaw na binhi, kaya tatlong buwan pagkatapos ng ulan, halos hindi na

malalapitan ang estasyon kung hindi pinananatiling bukas sa tuluy-tuloy na paggawa ang lugar sa paligid nito, at ang mga daang patungo rito mula sa mga nilalakarang katutubong daan.

Pero sayang! kapag nagsisimula nang maging kapaki-pakinabang ang mga hilaw na katutubong ito, dumarating sa kanila ang pananabik sa kalayaan ng kanilang buhay sa gubat nang may di-mapaglabanang lakas: itinatapon ang kamiseta at salawal, at bumabalik ang aming mga katulong sa kanilang malayang kalagayan, muling nakadamit ng matingkad na pulang luwad at langis ng tangan-tangan, at muling sumisinghot ng malayang hangin ng kanilang mababangis at maaraw na burol.

Gayunman, inilalatag ang matibay na pundasyon at ang karangalan ng paggawa ay dahan-dahan pero tiyak na itinuturo at kinikilala. Natagpuan naming laging nakikipagdigma ang mga Akamba sa mga tribong nasa hangganan ng kanilang lupain, sinisikap nakawin ang kanilang mga baka at bihagin ang kanilang mga asawa at dalaga. Saka dumarating ang ibang tribo para gumanti, at malaking patayan ang nagiging bunga. Madalas, ang mga bangkay ng mga lalaking napatay sa mga paglusob na ito ay natatagpuang malapit lamang sa aming estasyon, at ang mabibigat na kalasag na balat ng kalabaw, na itinapon ng mga sugatan at naghihingalo, ay napupulot sa damuhan sa mga dalisdis ng burol sa paligid.

Sa ilalim ng mga hirap na tila laging dumarami, ipinagpatuloy ng aking asawa ang gawain ng pagsusulat ng wika, pero, maliban sa iilang palakaibigang katutubo, ayaw talagang makinig ng mga tao sa aming mensahe.

Gayunman, araw-araw ay naiharap namin sa isip ng mga indibidwal ang dakilang katotohanan ng tumutubos na pag-ibig ng Diyos, at paminsan-minsan ay nagkakaroon kami ng pagkakataong makausap ang sampu o labindalawa sa matatandang lalaking nakatira malapit sa aming estasyon. Isang maliit na pangkat, sa ilalim ng pangalang pamamahala ng matandang pinuno na kinapatiran sa dugo ng aking asawa, ang nakakilala na nang medyo mabuti sa amin at nakaunawa sa aming mga layunin; pero lampas sa hangganang iyon ay talagang hindi palakaibigan ang mga katutubo.

Nakapagpalit kami ng ilan sa aming mga kalakal sa ilang bakang zebu, para magkaroon ng kaunting gatas ang aming maliliit na anak, pero isang gabi ay dumating ang mga palabang katutubong ito at sinubukang nakawin ang mga ito. Gayunman, ang mga guya lamang ang nadala nila nang mapansin namin sila. Nagmamadaling tumakbo ang aking asawa sa kulungan ng baka, at natagpuang nawala na sa gubat ang mga mandarambong. Mula sa bakang zebu ng Africa ay walang makukuhang gatas maliban kung pasususuhin muna ang mga guya, kaya nang mawala ang mga guya, ganap na naglaho ang aming kakaunting suplay ng gatas. Kinaumagahan, sinundan ng aking asawa ang mga nanlusob nang mga sampung milya, pero sa huli ay nawala ang kanilang bakas sa isang tuyo at madamong kapatagan.

Naging mapangahas ang mga tusong katutubo na bumalik pagkaraan ng ilang gabi para kunin ang mga ina ng mga guya. Nakakulong ang mga baka sa isang matibay na bakod, at ang aming dalawang pastol, na taga-distrito sa paligid, ay natutulog sa isang silungan sa loob ng bakuran. Nang magising ang dalawang

katutubong ito sa ingay, nakalusot na ang mapangahas na mga mandarambong sa bakod sa paligid, at sinusubukang hilahin palabas ang mga baka sa makitid na daanang binuksan nila sa bakod. Umakyat ang mga pastol sa isang bahagi ng bakod na maaakyat, at tumakas para iligtas ang kanilang buhay mula sa kulungan ng baka, at nagmamadaling pumunta sa aming bahay para sabihin sa aking asawa.

Tumalon siya mula sa higaan at, hawak ang kanyang riple at lalagyan ng bala, tumakbo siya nang kasimbilis ng kaya sa dilim ng hatinggabi patungo sa kulungan ng baka, na mga isandaang yarda mula sa bahay. Para takutin ang mga magnanakaw, nagpaputok siya nang ilang beses sa itaas ng kulungan, at narinig niya ang nagkakagulong pagtakbo ng lumulusob na pulutong. Nagpaputok pa siya nang ilang beses pataas sa hangin habang papalayo sila, at bumalik siya para kumuha ng parol na may kandila; at natuklasan niyang isang baka lamang ang nahila ng mga katutubo palabas sa makitid na daanang ginawa nila sa bakod. Nang marinig ang mga putok, halatang labis na nainis ang mga mandirigma sa pag-iisip na hindi nila madadala ang kanilang samsam, kaya itinusok ng ilan sa kanila ang kanilang mahahaba at dalawang-talim na patalim sa katawan ng baka, na natagpuang nakahandusay sa sariling dugo.

Paulit-ulit na sinubukan ng mga katutubo, nang walang tagumpay, na lasunin at patayin kami, pero nabalaan kami sa marami sa mga ito sa paraang talagang pangangalaga ng Diyos. Nagpadala sa amin ang mga katutubo ng isang napakatalino at tusong lalaki ng kanilang tribo para humingi ng trabaho sa amin sa estasyon, para mamatyagan niya ang lahat ng aming

galaw, at sa gayon ay matulungan ang mga katutubo sa kanilang balak na biglang salakayin at patayin kami. Natuwa kaming makita ang malakas na lalaking ito na naghahanap ng trabaho, at agad naming sinabi ang dami ng abaloryo at alambre na ibibigay namin sa kanya bawat buwan, at masaya niyang tinanggap ang aming alok. Inisip naming napakagandang tanda ito at magandang pahiwatig ng mabilis, kung hindi man agaran, na pagiging malapit sa mga katutubo. Sa bawat angkop na pagkakataon, kinausap namin siya tungkol sa pag-ibig ni N'gai (ang Kataas-taasang Nilalang) sa buong sangkatauhan, na ipinakita sa Kanyang Anak na si Jesucristo.

Napakatahimik at mapaghinala ng lalaki noong una, at sinusundan ng kanyang matatalas na mata ang bawat galaw namin araw-araw. Gayunman, sa maikling panahon, tila napamahal na kami sa kanya, at sa huli ay sinabi niya sa amin ang lihim na layunin kung bakit siya ipinadala, at inihayag sa amin ang bawat balak at paraan ng mga katutubo kaya, sa pagpapala ng Diyos, nabigo namin ang kanilang nakamamatay na mga plano.

Pagkaraan ng ilang panahon, naghinala ang mga katutubo na ang lalaking ipinadala nila bilang espiya ay naging taksil sa kanila at naging palakaibigan sa amin; at napilitan siyang umalis papunta sa ibang bahagi ng lupain. Bagama't tila interesadong-interesado siya sa mensahe ng Ebanghelyo, wala siyang ipinakitang anumang pagbabago ng puso habang kasama namin. Gayunman, napakatapat ng kanyang pagmamahal sa amin, at di-maipahayag ang halaga ng kanyang paglilingkod.

Isang gabi, isang napakalaking pulutong ng mga mandirigma, na nagpasyang lipulin ang puting tao mula sa kanilang lupain, ang papunta sa aming estasyon mula sa isang malayong distrito, sa pamumuno ng isang napakasigla at maimpluwensyang katutubo na nagngangalang Mwana Muka. Pagsapit ng paglubog ng araw, napakaraming armadong tao na buo ang pinturang pandigma ang nakarating na sa paanan ng mga kalapit na burol, kung saan sila sasalakay sa aming estasyon. Sinabi ni Mwana Muka sa kanyang mga mandirigma na hindi nila kailangang katakutan ang puting tao dahil gumawa siya ng gamot (anting-anting) para madaig ang lahat ng kanyang kapangyarihan, at gawing agos ng di-nakapipinsalang tubig ang mga bala ng kanyang riple.

Gaya ng maraming iba pang pagkakataon ng nalalapit na panganib, pinatulog ang mga bata nang nakadamit at nakabota, para handa sila anumang sandali sa agarang pagtakbo sa gubat, bilang huling paraan para makatakas sa matalim na patalim ng katutubo o sa apoy ng nasusunog na gusali.

Inayos ng pinuno na ang ilan sa kanyang mga mandirigma ay magdadala ng nagliliyab na sulo, na ihahagis nila sa bubong na pawid ng mga gusali sa sandali ng pagsalakay.

Kalulubog pa lamang ng pulang bilog ng araw sa kanluran nang dumating ang malalaking ulap na nagpapatung-patong sa malalawak na bunton sa aming silangang langit, ang direksyong karaniwang pinagmumulan ng aming ulan. Kasama ng rumaragasang simoy ng gabi, na laging sumusunod sa araw pakanluran, kumalat sa langit na parang telang panlamay ang makakapal at maiitim na bundok ng

halumigmig na ito; at di nagtagal ay may ilang matingkad at matatalim na guhit ng kidlat na kumislap sa kalangitan, na sinundan ng umaalingawngaw na kulog na tila yumayanig sa lupa, at sa loob ng isa o dalawang sandali ay bumuhos nang malakas ang ulan.

Iniharap namin sa Panginoon ang aming kalagayan, at tiniyak sa amin na kung kalugdan Niya, sa sarili Niyang paraan ay ililigtas Niya kami. Kung pag-iisip at pag-iingat ng tao ang pag-uusapan, inayos namin na harapin ang kaaway sa abot ng aming makakaya, at nagpasya kaming manatiling gising at hintayin ang kanilang pagdating. Napakabait na inalok sa amin ni G. Ainsworth ang proteksiyon ng kuta ng Machakos, at iminungkahing magpadala ng armadong kasama para dalhin kami roon, pero nagpasya kaming manindigan sa aming puwesto.

Nagpatuloy ang ulan nang palakas nang palakas, at di nagtagal ay bumubuhos na nang parang malalawak na kumot na napakaraming tubig, habang ang buong kalangitan ay nagliliwanag sa pakidlap-kidlap na guhit ng kuryente na sumisibat mula silangan pakanluran nang nakatatakot na dalas. Habang naliliwanagan ang lupa ng mga kislap, nakita naming kahit sa lugar na ang lupa ay nakahilig nang apatnapu't limang digri, natatakpan ito ng umaagos na patong ng tubig na ilang pulgada ang lalim, ganoon kalakas ang buhos. Ang dalawang tahimik na sapa, na araw-araw ay dumadaloy sa magkabilang panig ng taas na kinatatayuan ng aming estasyon, ay naging malalalim na agos, na dumadagundong na parang hinuhubaran ang paanan ng mga burol, at rumaragasa sa mga lambak nang ganoon kabiglaan, kaya nabunot ang malalaking puno hanggang ugat at tinangay hanggang sa malalayong kapatagan. Sa loob ng kalahating oras, ibinuhos ang kalangitan sa

paraang hindi ko pa nakita bago o pagkatapos noon sa lupaing iyon ng mga ulang tropikal.

Hindi namin maiwasang makita ang makapangyarihang kamay ng Diyos sa kahanga-hangang pagliligtas na ito. Marahil ay walang mas mabilis na nagpapahina at nagpapabagsak sa hubad na katutubo ng tropiko kaysa sa baha ng ulan na may kasamang lamig na mas mababa sa karaniwan. Hindi lamang napigilan ng bumubuhos na ulan ang pulutong ng determinadong mandirigma, kundi naging walang silbi rin ang kanilang matibay na kuwerdas ng pana sa pagpapakawala ng may-lasong palaso. Nang mapagtanto nilang ang langit, at marahil ang Diyos mismo, ay lumalaban sa kanila, palihim silang umatras sa halos naghihingalong kalagayan pabalik sa kanilang mga kubol sa kasukalan.

Hindi kami nahiga para magpahinga hanggang sa malapit nang magbukang-liwayway, at di nagtagal ay nabalitaan namin mula sa ilang palakaibigang katutubo ang malungkot na pag-urong ng matatapang na pulutong ni Mwana Muka. Ganap na natangay ng tubig ang aming maliit na hardin nang gabing iyon, at ang ilan sa mga puno roon ay nabunot at tinangay, habang ganap na nagbago ang hugis ng ibabaw nito, at ilang bangin ang nahukay dito ng biglaang agos ng tubig.

Sa sumunod na ilang araw ay mas maluwag kaming nakahinga, at medyo napabayaan namin ang pag-iingat; pero isang gabi ay ginising kami ng balitang wala nang laman ang aming kulungan ng baka, dahil nilusob ito ng iilang tusong mandirigma, hindi hihigit sa anim ayon sa nahinuha namin sa mga bakas ng paa. Dahil hindi sila nagtagumpay na lapitan kami nang maramihan at maingay, nagpasya silang isakatuparan ang aming

pagkawasak nang paunti-unti, sa pamamagitan ng tusong katalinuhan at palihim na pamamaraan. Walang-ingay nilang inalis, gamit ang matutulis na patpat, ang lupa na lumambot at naging parang espongha dahil sa malakas na ulan, mula sa paanan ng mga tulos na bumubuo sa bakod; at nang mahugot nila ang mga ito, itinaboy nila ang mga baka sa butas, at nakalayo nang walang sinumang nakarinig ng kahit kaunting ingay.

Kinaumagahan, kasama ang ilang katutubo, sinundan ng aking asawa ang bakas ng kawan nang maraming milya patungo sa lupain ng Masai, hanggang sa mawala ito sa nakalilitong salimuot. Nalaman namin pagkatapos na ang tusong mga mandarambong, bilang panlilinlang, ay tumungo muna sa lupain ng Masai, at pagkatapos, bumalik sa sarili nilang bakas, ay naggala kasama ang mga baka paroo't parito nang ilang araw sa walang-naninirahang ilang. Nang lubos lamang silang nakatiyak na matagumpay nilang nalito ang mga humahabol sa kanila, saka sila bumalik sa sarili nilang distrito at hinati ang samsam.

Nang, pagkatapos ng malaking panggigipit, kinuha ng Pamahalaang Ingles ang malawak na walang-may-ari at di-kilalang teritoryong iyon bilang British Protectorate, dumami ang aming mga problema sa nakababahalang antas, at madalas ay nakabitin sa manipis na sinulid ang aming buhay. Maliban sa isang maliit na pangkat sa paligid ng aming estasyon, may laging lumalaking nakatagong damdamin laban sa presensya ng puting tao sa lupain, at matibay na pasya, hindi lamang na patayin ang kinatawan ng Pamahalaan, kundi kitlin din ang aming buhay at ang buhay ng aming maliliit na anak. Binigyan na kami ng Diyos ng isa pang sanggol na lalaki mula nang pumasok kami sa lupain ng Ukamba — ang

unang batang Europeo na ipinanganak sa kalooban ng tinatawag ngayong British East Africa — at may malawak na bulung-bulungang kumalat sa mga katutubo na di magtatagal ay sasakupin namin ang lupain ng mga walang-takot at makapangyarihang puting tao.

Gumamit ang Pamahalaan ng mga katutubo mula sa isla ng Zanzibar at sa Baybayin, at sinanay sila bilang mga sundalo sa ilalim ng pagbabantay ng mga Europeo, para sa proteksiyon ng dalawang kuta sa kalooban, na kinuha ng Pamahalaan mula sa East Africa Company — ang isa ay sa kanlurang hangganan ng lupain ng Ukamba sa ilalim ng pamamahala ni G. John Ainsworth, at ang isa naman ay sa hangganan ng Kikuyu sa ilalim ng pangangasiwa ni G. F. G. Hall.

Ilang milya lamang mula sa aming estasyon ay itinatag din ang isang maliit na himpilan ng Pamahalaan, na binabantayan ng mga sinanay na sundalo; pero pinalibutan ng mga Akamba ang himpilang ito at nabihag ito, pinatay, binalatan at pinagputul-putol ang mga nagtatanggol, at kinuha ang kanilang mga riple at bala.

Pagkatapos patayin ang mga tauhan ng himpilan, ipinadala ni G. Ainsworth ang kanyang bagong dating na tenyente na si G. C. R. W. Lane, kasama ang isang pangkat ng animnapung riple, para kunin at ilibing ang mga bangkay ng mga taong pinatay. Buong tapang na pumasok ang armadong puwersang ito sa aming distrito; pero para iligtas ang kanilang sariling buhay ay napilitan silang biglang umatras nang nagmamadali sa mga burol, pabalik sa kanilang kuta sa hangganan, habang hinahabol ng maliliksi at uhaw-sa-dugong katutubo.

Ayon sa paghatol ng tao, nagiging napakaseryoso na ng mga bagay para sa amin, at araw-araw ay nagmamadali patungo sa rurok. Ilang libong armadong mandirigma na ang nagtitipon sa paligid namin. Labis silang natuwa sa pagbagsak ng himpilan ng Pamahalaan, at nag-aalab sa tagumpay ng pagtataboy sa pangkat na may riple na kamakailan ay nagtangkang pumasok sa kanilang rehiyon. Tila isang hakbang na lamang ang pagitan namin at ng kamatayan.

Nanlumo ang aking puso habang tinitingnan ko ang maliwanag at masayang mukha ng aming maliliit na anak, na walang kamalay-malay sa kakila-kilabot na panganib na nakapalibot sa kanila; at hindi ko mapigilang isipin na bago sumikat ang araw kinabukasan, baka nakakalat na sa estasyon ang kanilang putul-putol na labi. Ang katotohanang wala silang kamalay-malay sa mga panganib na lumililim sa kanila ay lalo lamang nagpalalim sa aking malalim at di-maipahayag na pagkabalisa.

Gayunman, napagtanto ko na ang Diyos, na nagbigay ng Kanyang proteksiyon sa amin sa napakalinaw na paraan noong nakaraan, ay kayang iligtas kami ngayon kung para ito sa Kanyang kaluwalhatian. Alam kong ang aking asawa, sa pagpapala ng Diyos, ay nakapasok na sa puso ng maraming katutubo sa paligid namin, at naniniwala akong kahit papaano sa aming sariling distrito, wala kahit isang katutubong magpapana sa puso ng mga bata o namin.

Bagama't determinado ang mga katutubo sa labas ng aming impluwensya na patayin kami, alam na alam nila ang kawalang-takot at katapangan ng aking asawa, kaya medyo natatakot sila sa mga kapangyarihang inaakala

nilang taglay niya. Ang ilan sa kanila ay nakatayo sa malapit nang makita nila siya sa harap ng mga leon, at nasaksihan nila ang Hari ng mga Hayop, na labis nilang kinatatakutan, na bumagsak nang padapa sa lupa dahil sa isang maliit na bala mula sa kanyang baril. Dose-dosenang beses nilang napanood siyang lumapit nang diretso sa isang rhinoceros sa bukas na kapatagan, at nakita ang napakalaking hayop, na kayang magpakalat sa ilang daan sa kanila, na bumagsak na patay na patay na parang sa mahika sa tunog ng kanyang riple. Kapag gutom sila, lumalabas siya nang ilang oras sa kasukalan sa paligid, at bumabaril ng ilan sa malalaking hayop na ito, para makapagpista sila at mabusog ang kanilang pananabik sa karne.

Ang mismong mga lalaking ito ay nagtitipon ngayon nang napakarami, uhaw sa dugo, at nagpasyang kitlin ang aming buhay. Sa mga panahong ito ng di-mailarawang pagkabalisa, kinailangan ng aking asawa na bumangon nang ilang beses bawat gabi at, armado ng riple, magpatrolya sa mga gusali ng estasyon para matiyak na maayos ang lahat.

Nang gabi ng araw na kinailangang tumakas ng armadong pangkat patungo sa kuta ng Machakos mula sa galit na galit na mga mandirigma, nabalitaan ni G. Ainsworth ang mapanganib na kalagayan namin, kaya nagpadala siya ng isang pangkat ng tatlumpung armadong sundalo para dalhin ako at ang mga bata sa kuta para maging ligtas. Kasama ng mga sundalo ay nagpadala siya ng isang opisyal na liham, na nagbabababala sa amin sa malaki at nalalapit na panganib ng pananatili sa aming hindi pinatibay na puwesto, at nagpapahayag ng agarang pangangailangang tumakas kami kaagad. Tiniyak niya sa amin ang alam na namin,

na may ilang libong armadong mandirigma na nagtitipon malapit sa paanan ng burol na kinatatayuan ng aming estasyon, na nagpasyang patayin kami at sunugin ang mga gusali ng estasyon. Sa liham na ito ay may idinagdag na pahabol, na nilagdaan ni G. Lane, na sa maikli at malinaw na pananalita ay nagkuwento ng kakila-kilabot na karanasang dinanas niya sa aming distrito nang araw na iyon, at kung paano hinabol sa mga burol ang kanyang puwersa ng mga riplero ng napakaraming armadong mamamana. Lubos kaming nagpasalamat kay G. Ainsworth sa kanyang kabaitan; pero nadama naming dapat naming tanggihan ang inalok na proteksiyon ng kuta ng Pamahalaan, at manindigan o bumagsak sa puwestong itinawag sa amin ng Diyos, na tiyak na Siya, sa sarili Niyang paraan, ang magtuturo ng kahihinatnan ng mga bagay ayon sa Kanyang kalooban.

Naniniwala kami na kung iiwan namin ang Estasyon ng Misyon, agad na susunugin ng nagtipong mga mandirigma ang mga gusali hanggang lupa, at baka hindi na kami makabalik kailanman sa mga sunog na labi, na siyang magiging korona ng aming walang-depensa at liblib na puwesto. Malinaw din sa amin na kung iuugnay namin ang aming sarili sa kuta, hindi maiiwasang mahinuha ng mga katutubo na kakampi kami ng Pamahalaan sa anumang hakbang na gagawin nito sa pamamahala; at maaaring lubos na magkaroon ng pagkiling ang mga katutubo laban sa amin at sa lahat ng Misyonero sa hinaharap, at di-masukat na mahahadlangan ang pag-unlad ng Ebanghelyo ni Cristo.

Ang gabing iyon ay panahon ng di-maipahayag na tensyon at masakit na pananabik. Mahimbing na natutulog ang dalawang sanggol, at bagama't pinatulog

na ang iba nang nakadamit, napanatili silang gising ng kaguluhan ng oras at ng balisang anyo na sinikap naming itago pero madali nilang napansin.

Ginawa ng aking asawa ang lahat ng posibleng paghahanda, kasama ang iilang taong nasa kanyang pamamahala, para labanan ang anumang pagsalakay sa aming estasyon. Armado ang mga taong ito ng lumang riple na snider, habang ang tanging sariling sandata namin ay dalawang riple na may magasin at isang rebolber na kusang nag-aalis ng basyo.

Nang magawa na namin ang lahat ng nasa aming kapangyarihan para makapagpakita kahit sandali ng paglaban sa mga katutubo, isinuko namin ang aming sarili sa Diyos, at nanalangin na kalugdan Niyang talunin at lituhin ang mga plano ng mababangis at walang-awang mandirigmang ito at padalhan kami ng pagliligtas.

Habang ganito ang aming ginagawa, nakarinig kami ng di-pangkaraniwan at sumasabog na tunog sa itaas, at nagmamadali kaming pumunta sa pinto para makita kung ano ang nangyayari, at natagpuan naming nagliliyab sa liwanag ang langit sa gabi, at nakita ng aming mga mata ang isang napakalaking bulalakaw na nag-iinit sa puti, na sumisibat sa langit sa ibabaw ng aming estasyon. Ang napakalaking bolang apoy ay humaginit sa himpapawid nang nakatatakot na bilis, na nagpaliwanag sa buong kanayunan ng maningning at nakasisilaw na liwanag, at nag-iwan ng mahabang buntot ng apoy, habang nawawala ito, at tumama sa isang bundok na tatlumpung milya ang layo.

Ang napakalaking bulalakaw ay dumaan nang tuwiran sa ibabaw ng ulo ng armadong pulutong ng mga

mandirigma, na tinamaan ng ganoong takot at pangamba sa kamatayan kaya nagkagulo silang tumakbo pauwi sa kanilang mga tahanan sa mga burol.

Kabanata 17: Ang mga Katutubo at ang Kanilang mga Kaugalian

Pagkatapos ng kahanga-hangang pagliligtas na ibinigay sa amin ng Diyos sa napapanahong pagbagsak ng malaking bulalakaw, malaki ang naging pagbabago sa asal at kilos ng mga katutubo sa amin. Nakita naming mas handa na silang tanggapin kami sa kanilang mga nayon, at marinig mula sa amin ang Mensaheng dumating kaming ihatid. Sinabi nilang dapat silang makinig sa taong nagpababa ng apoy mula sa langit, dahil iniugnay nila sa aking asawa ang pangyayaring iyon sa kalangitan, na nagdulot ng ganoong takot at pagkamangha sa hanay ng kanilang nagtipong mga mandirigma.

Gayunman, nalungkot kami nang makitang buong-buo pa ring kita ang kanilang pagkapoot sa bagong dating na Pamahalaan. Nang bahagyang makabawi ang mga katutubo sa pagkabiglang dulot ng napakalaking bolang apoy na dumaan sa ibabaw ng kanilang mga ulo, ilang libong armadong mamamana ang dumaan malapit sa aming estasyon, papunta para salakayin ang kuta ng Machakos, nang walang anumang pagtatangkang gambalain kami sa aming hindi protektadong tirahan. Dala nila ang mga riple at iba pang samsam na kinuha nila dati mula sa mga tauhan ng himpilan, na pinatay at pinagputul-putol nila. Pagdating sa Machakos, nagtagumpay silang makakuha ng maraming baka na nasa kulungan malapit sa kuta.

Kinailangan ng sub-Commissioner na namamahala sa kuta na humingi ng tulong sa isang libong mananibat ng kalapit na tribong Masai, para tulungan ang kanyang

mga riplero sa pagsisikap na talunin ang isang maliit na bahagi ng mga magugulong katutubong Akamba na ito. Sa tulong na naibigay ng mga Masai sa mga paglusob na pamparusa, mga isang libong baka at ilang libong tupa at kambing ang nakuha ng Pamahalaan mula sa distrito ni Mwana Muka.

Sa pagtatangkang pananakop na ito, ang mga mandirigmang Akamba, na kasimbilis ng simoy na humihihip sa kanilang mga burol, ay nakapag-ingat sa kanilang sarili; pero hindi ganoon ang mga babae at maliliit na bata, na nagsiksikan nang napakarami para maging ligtas sa mga makahoy na bangin at malilim na daluyan ng tubig. Nang matuklasan ng matalas ang matang mga Masai ang taguan ng mga takot na takot na tumakas na ito, natatakan na ang kanilang wakas, at naging walang-magawang biktima sila ng marahas na mandirigma. Sa malamig na kabangisan, hiniwa ng mga lalaking ito ng kalapit na tribo ang walang-kalaban-labang mga nilalang, hanggang ang ilan sa masukal na siwang at bangin ay naging katayan ng tao, bumabaho sa dugo ng walang-malay na mga babae at bata.

Maaaring isipin ng sinuman na ang ganoong parusa ay ganap nang pipigil sa mapangahas na lakas, at sisira sa mapandigmang diwa ng matatapang at mapangahas na katutubong ito. Gayunman, hindi hanggang dinala mula sa Baybayin ang isang malaking puwersa ng mga sundalong Sudanese, na may machine gun, sa pamumuno ni Capt. Harrison, saka lamang sumuko ang mga mandirigma sa awtoridad ng Pamahalaan.

Hiniling ni Capt. Harrison sa aking asawa na sumama sa kanya sa lupain ni Mwana Muka para maging tagasalin

niya, habang sinisikap niyang hikayatin ang mapayapang pagsunod sa pamamahala.

Pagdating ng maliit na pangkat ng mga sundalong Sudanese sa kanyang lupain, agad na kinilala ng matandang katutubong pinuno, na buong tapang na namuno sa kanyang mga mandirigma sa labanan sa loob ng napakaraming taon, ang nakahihigit na lakas ng mga sinanay na riplero, at siya, kasama ang maraming kasamang matatanda, ay pumila papasok sa kampo para ihandog ang kanilang pagsuko. Ang Kapitan, nang may malaking diplomasya, ay ipinakita sa pinuno ang kapangyarihan ng machine gun, sa pamamagitan ng pagtutok nito sandali sa isang higanteng puno sa gubat. Ang matalas ang mata at masiglang mandirigma, na may balat ng leopardo na mahusay na nakasampay sa kanyang balikat, ay tila interesadong-interesado, at kinilala kung gaano kawalang-saysay para sa kanyang mga mamamana na harapin ang ganoong nakamamatay na halimaw.

Ang matatapang at walang-takot na mandirigmang ito, na sa loob ng mahabang panahon ay nasa walang-katapusang labanan sa mga tribo sa paligid, ay hindi pa kailanman umamin na natalo sila. Walang bunga ang kanilang pagsisikap na lasunin kami. Ang mismong espiyang ipinadala nila para mabitag kami ay nauwi sa kanilang sariling kahihiyan. Nabigo ang kanilang mga plano dahil sa mabangis na bagyo ng ulan, habang ang nagliliyab na bulalakaw na dumating mula sa langit ay nagpasubsob sa kanila sa alikabok. Ngayong may isang pangkat ng mahuhusay na riplero, na may kasamang nakatatakot na sandatang pamuksa, na nakakampo sa mismong gitna ng kanilang mabangis na tahanan sa gubat, ganap silang nalito at naguluhan.

Tungkol sa kasaysayan ng kahanga-hangang tribong ito ng mga Akamba, at ng kanilang di-mabilang na kaaway sa malapit, sa mga nakaraang siglo, walang nalalaman maliban sa kulang at putul-putol na mga tradisyong ipinasa ng kanilang mga mandirigma sa bawat sumunod na salinlahi.

Ang lupain ng Ukamba ay sumasakop, sa pangkalahatan, sa malawak na lugar mula sa teritoryo ng Kikuyu sa paanan ng Bundok Kenya sa Ekwador hanggang sa mga bundok ng Taita; at tinitirhan ito ng matibay na lahi ng mga tao, na kasama ng mga Kavirondo sa silangang hangganan ng Lawa ng Victoria Nyanza, ay mas nahilig sa paghuhubad ng katawan kaysa sa alinmang ibang tribo.

Ang mga Akamba ang pinakamahusay na mamamana sa kontinente ng Africa, at may taglay silang lason na napakanakamamatay, kahit sa pinakamalaking uri ng antilope. Sila lamang ang tribong sa loob ng maraming taon ay matagumpay na nakalusob sa malaking angkan ng Masai, at nakatangay hindi lamang ng kanilang mga baka, kundi sa maraming pagkakataon ay pati ng kanilang mga babae at dalaga.

Ang kanlurang bahagi ng tinatawag ngayong lupain ng Ukamba ay tinitirhan ng napakaraming Masai ilang dekada pa lamang ang nakararaan. Sa alun-alon at madamong parang na sagana sa mga burol na iyon, pinanginain nila ang kanilang di-mabilang na kawan; pero paulit-ulit silang ginulo ng matatalinong mandirigmang Akamba, at sa huli ay itinaboy sila palabas sa bukas na kapatagan.

Ang aming Estasyon ng Misyon sa N'gelani ay itinayo sa lugar ng isang malaking kampo ng Masai. Sa

paghuhukay para sa pundasyon ng aming mga gusali, at sa pagbubungkal ng isang bahagi ng lupa para sa hardin, nahukay namin ang mga buto ng ilan sa kanilang mga pinuno, na sila lamang sa tribo ang pinapayagang ilibing, na may nakapatong na higaan ng malalaki at mabibigat na bato sa bangkay, para hindi ito mahukay at kainin ng di-mabilang na hyena na gumagala sa gubat. Nakakita rin kami ng maraming piraso ng palayok na luwad na may dalawang hawakan, na kasama ng mga libingang may batong takip ng mga pinuno ay kapwa natatangi sa tribong Masai.

Ang mga Masai ay palipat-lipat na tao, habang ang mga Akamba ay pinagsasama ang kaunting simpleng pagsasaka at ang pag-aalaga ng mga kawan. Ang mga katutubong Akamba ang pinakamahusay at pinakamapangahas na taong-gubat sa buong Ekwador ng Africa, at talagang panatag na panatag sila sa kasukalan. Kung minsan ay nakarating sila nang malayo lampas sa kanilang sariling hangganan, at nangahas pang bumuo ng mga kolonya sa gitna ng mga palabang tribo. Ilan sa kanilang mga pamayanan ang natagpuan sa malalayong bahagi ng kontinente. Noong taong 1885, natagpuan namin ng aking asawa ang isang medyo malaking kolonya nila sa Usagara, anim na digri sa timog ng Ekwador. Doon ay napanatili nila ang kanilang mga kaugaliang Kikamba, at dala nila ang kanilang mga pana at palaso, at inililihim nila sa mga tribo sa paligid ang lihim ng pinagmumulan ng kanilang nakamamatay na lason; at nang makipagkaibigan sila sa mga Wasagara, nanirahan sila bilang hiwalay at natatanging bayan, sa ilalim ng sarili nilang anyo ng pamamahalang patriyarkal.

Sila ang pinakademokratikong tribong nakilala namin sa mga rehiyon ng ekwador, at pareho nilang minamaliit ang monarkiya at oligarkiya. Hindi tulad ng mga tribong Masai at Kikuyu, wala silang malalaking pinunong namamahala sa malalawak na lupain, kundi maraming maliliit na pinuno, na halos mga nakatatandang tagapangulo lamang, na walang gaanong kapangyarihan lampas sa ipinahayag na kalooban ng nagtipong matatanda o mga lalaking may asawa, kaya ang kanilang pamahalaan, sa totoo, ay patriyarkal.

Napakahusay nilang mangangaso at, armado ng kanilang pana at lalagyan ng may-lasong palaso, mas maraming hayop ng Sona ng Ekwador ang napabagsak nila kaysa sa alinmang ibang tribong gumagala sa mga burol nito na nababalot ng gubat at sa matatabang kapatagan nito.

Ang pangangatawan at hugis ng mukha ng tribong ito at ng iba pang tribo sa Silangang Ekwador ng Africa ay nagpapaalala sa ilang halimbawa ng mga atletang Griego o gladyador na Romano. Tila may pangkalahatang impresyon sa ilang bilog ng mga Europeo na ang lahat ng naninirahan sa Africa, na sumasakop sa ikalimang bahagi ng buong ibabaw ng lupa, ay may iisang katangian. Kaya inaakalang ang lahat ng katutubo ng Africa ay may iisang anyo ng mukha, malaki ang tiyan at paindayog ang lakad, at ipinahahayag ang kanilang kaisipan sa pananalitang may medyo malabong tunog.

Gayunman, ito ay ganap na maling paniniwala. Sa malalawak na rehiyong iyon ay may daan-daang tribo ng iba't ibang lahi ng tao, na nagsasalita ng magkakaibang at pilosopikong wika, na mas malaki pa ang pagkakaiba

sa ugali at pangangatawan kaysa sa iba't ibang bansa ng Europa.

Ang anyo ng maraming lahi sa Africa ay hindi magkakapareho. Ang tribong Akamba, ayon sa pagkakita namin sa kanila, na hindi pa nasisira ng ilan sa mga nakababababang impluwensyang kasama ng sibilisasyong Europeo, ay mga lalaking napakaganda ng hubog ng katawan, maskulado at matangkad, na may marangal na tindig at kakaibang malamig at mapanuring anyo, na may kapansin-pansing halo ng kapalaluan at pagmamataas. Ang tindig ng katawan ay talagang may diwa ng paghamon. Mataas ang noo, matangos ang ilong, matalas ang mata, at maayos ang hugis ng mukha, kaaya-aya at katanggap-tanggap sa pananaw ng Europeo.

Kung kukuha ng isandaang lalaki nang walang pinipili kahit mula sa pinakamagagandang distrito ng London, Paris o New York, at ihahambing sa ganoon ding bilang ng mga tao mula sa tribong Akamba o Masai, walang anumang duda na tayo mismo bilang hukom ay hindi maiiwasang mahinuha na sa kahusayan ng pangangatawan at hugis ng mukha, di-hamak na nakahihigit ang mga hubad na katutubo sa mga naninirahan sa Europa.

Bagama't tila inukit sa ebano ang mga katutubo, hindi sila nagpapakita ng matigas at iisang itim na kulay. Sa iba't ibang tribo ay may maraming iba't ibang lilim ng kulay, mula sa pinakamaitim na kayumangging-oliba hanggang sa pinakamalalim na kulay ng itim na pelus. Pagkakita sa maraming hubad na naninirahang ito sa gubat na magkakasama sa unang pagkakataon, maaaring isipin ng bagong dating na manlalakbay na

hindi niya kailanman makikilala ang isang tao mula sa iba, dahil ang madilim na kulay ay nagbibigay ng impresyon ng malaking pagkakahawig. Gayunman, pagkatapos makihalubilo sa kanila nang ilang panahon, natitiyak ng sinuman na sa puso ng Africa, gaya ng sa ibang lugar, nilagyan ng Diyos ng natatanging katangian ang anyo ng bawat mukha.

Ang tapat na opinyon ng mga katutubong ito tungkol sa kagandahan ng anyo ng puting tao ay hindi sa anumang paraan magpapalaki ng aming kayabangan. Walang anumang duda na medyo pangit sa kanila ang aming mga mukhang parang pinintahan ng puti. Marami sa kanila ang naniniwalang natuklap ang aming panlabas na balat. Para sa malalambot at makikinis ang mukhang lahing Bantu ng tropiko, at sa ilang tribong nagmula sa Nilo gaya ng Masai, hindi kaaya-aya ang hitsura ng may-balbas na Muzungu, habang ang lalaking may bigote sa ilalim ng ilong ay nagdudulot ng hagikhikan, at para sa kanila ay kasing-pangit ng singsing sa itaas na labi ng isang katutubo para sa atin.

Sa malaking bahagi ng Silangang Sona ng Ekwador ng Africa, walang balbas at bigote ang mga lahi. Sa bagay na ito, hindi naglagay ang kalikasan ng anumang natatanging tanda sa pagitan ng lalaki at babae; at kung, baka sakali, may lumitaw na isang buhok sa baba ng isang matandang lalaki, maingat niyang aalisin ang nakaiinis na buhok, hinuhugot ito hanggang ugat gamit ang magaspang na sipit, na yari sa baluktot na piraso ng katutubong bakal, na dala ng bawat kumpleto-sa-gamit na katutubo sa isang kadenang bakal sa paligid ng kanyang leeg.

Napakatindi at napakalakas ng kanilang paniniwala tungkol sa pagiging di-kanais-nais ng buhok sa mukha, kaya pati ang buhok na ibinibigay ng kalikasan para sa silbi at palamuti, sa kilay at pilikmata, ay sistematikong binubunot ng mga lalaki at babae. Kaya kakaibang kalbo ang hitsura ng kanilang mga mukha, at nababawasan ang malinaw na pagpapahayag ng kanilang matalas at tumatagos na tingin, dahil nawawala ang likas na palamuti ng mga mata.

Nang dumating kami sa Ukamba, gumagala ang mga lalaki nang hubad at walang hiya, at wala silang tradisyon ng pagsusuot ng anumang takip. Ang mga dalaga at babae ay nagsusuot ng piraso ng balat na ilang pulgada parisukat, na kung minsan ay pinalalamutian ng abaloryo at piraso ng alambreng tanso. Isang tali ng balat na doble ang kapal ng sintas ng bota ang itinatali sa paligid ng katawan, sa ilalim ng tiyan at sa ibabaw ng balakang, at ang maliit na piraso ng balat ay ikinakabit dito sa harapan. Isang makitid at patulis na piraso ng balat ng kambing na mga dalawampu't apat na pulgada ang haba ang ikinakabit sa likuran ng tali, na unti-unting kumikitid hanggang sa matulis na dulo, at nakalaylay sa gitna ng puwitan. Kapag nakikita ang mga babaeng ito sa malayo, lalo na kapag nakayuko habang nagtatrabaho sa kanilang maliliit na taniman, tila may buntot sila; at sa unang tingin, ang isang mapaniwaing tagasunod ni Darwin ay madaling makapagsasabing sa wakas ay natuklasan na niya ang matagal nang hinahanap na "missing link" (nawawalang kawing).

Ang malapelus na itim ng kanilang balat ay malaki ang naitatago sa hitsura ng ganap na kahubaran, habang ang kahanga-hangang kalusugan ng katawan, ang pagiging ligtas sa sakit, ang walang-kapintasang

pangangatawan at lakas ng kalamnan ng katutubo ay malaking kabayaran sa kanya sa pagtanggap at pagpapanatili ng kaugaliang paghuhubad, na nagbibigay-daan sa kanya, sa tatlong daan at animnapu't limang araw sa isang taon, na paliguan ang bawat bahagi ng kanyang katawan sa nagbibigay-buhay na impluwensya ng dalisay na hangin at sikat ng araw.

Hindi kailanman pinahahaba nang husto ng mga Akamba ang kulot na buhok ng kanilang ulo. Ang mga pabaya sa kanilang hitsura, lalaki man o babae, ay hinahayaan lamang itong humaba hanggang maging parang magaspang at gusot na takip ng bungo. Pagkatapos ay pinuputol nila ito gamit ang isang piraso ng matalim na bakal, maliban sa isang maliit na kumpol na iniiwan nila sa tuktok ng ulo, bilang, ayon sa kanila, binhi. Gayunman, karamihan sa mga kabataang lalaki ay maingat na maingat sa kanilang hitsura — mas higit pa kaysa sa mga babae — at inaahit ang kanilang ulo sa napakakakaibang paraan, na nagpapaalala sa isang magandang hardin ng bulaklak na inayos sa husay ng isang propesyonal na hardinero. Ang mga palaayos na ito, gamit ang kanilang matalim at matulis na talim, ay umuukit ng makikitid na daanan paroo't parito sa gusot na buhok ng kanilang ulo, at nag-iiwan ng maliliit na kumpol ng kulot na buhok na may lahat ng maiisip na hugis, ang ilan ay hugis-gasuklay, tatsulok o bituin, habang ang iba ay bilog o habilog. Sa ilan sa mga kakatwang bahaging ito ng buhok, nagtatanim sila ng kakatwang pagpili ng sari-saring balahibo.

Bihira silang maghugas ng katawan, kundi pana-panahong pinapahiran nila ang kanilang sarili ng pulang luwad at langis, na kinukuha nila nang marami mula sa buto ng palma Christa (tangan-tangan); at kapag

umasim na ito, nagpapahid sila ng bagong patong ng malangis na okre.

Nang una namin silang makilala, marami sa mga mandirigma ang may pahilis na guhit, na iginuguhit nila ng puting luwad sa itim at malangis na balat ng kanilang tiyan at binti. Halatang ang ganitong palamuti ay iminungkahi sa kanila ng kaakit-akit na balat ng mailap na zebra, na sa yaman ng kulay at tapang ng guhit ay hindi nalalampasan ng alinmang ibang uri sa daigdig ng hayop. Sa simpleng palamuting ito, madalas magdagdag ang mga katutubo ng pahid ng dilaw na okre sa iba't ibang bahagi ng mukha, na may kaunting asul sa ilalim ng mga mata.

Hindi pa kumpleto ang hitsura ng mga katutubong pustoryosong ito. Sa paligid ng ulo, mga dalawang pulgada sa itaas ng kilay, ay may maliit na kadenang bakal, na ginagawa nila na may mga kawing na kasingpino ng sa kadena ng relo ng isang ginang; at nakasabit mula rito, sa gitna ng noo, ang isang piraso ng puting kabibi, na kasinlaki ng isang half crown.

Nakasabit sa leeg ang ganoon ding pinong kadena ng bakal at tanso, na may nakakabit na ilang anting-anting na iba't ibang uri. Nakuha ang mga ito mula sa makapangyarihang mangkukulam, sa halagang isang tupa o kambing bawat isa, at pinaniniwalaang malakas na panangga laban sa pagsalakay ng mga leon, rhinoceros, leopardo at ahas.

Nakapalibot sa baywang ang ilang kadena, at sa isa rito ay nakakabit ang isang napakagandang inukit na lalagyan ng singhot-tabako, na may nakabaong maliliit na piraso ng iba't ibang uri ng alambre sa iba't ibang

disenyo, o ganoon ding lalagyan na yari sa panlabas na balat ng bunga ng palma.

Sa pagitan ng tuhod at binti ay may ilang ikid ng makapal na alambreng tanso, na mahigpit na nakapulupot sa binti; at sa itaas ng bukung-bukong ay nagsusuot sila ng bukas at hugis-mangkok na kampanilyang hugis-kabibi, na may maluwag na bolitas na bakal sa loob, na naglalabas ng malakas at kumakalansing na tunog sa bawat galaw ng mga binti. Labis itong pinahahalagahan ng mga mandirigma sa kanilang uhaw-sa-dugo at mandarambong na paglusob, dahil itinuturing itong mabisa sa pagbibigay ng tapang sa puso ng mga bata at walang-karanasang mandirigma, habang ang pinagsamang lakas ng ingay mula sa mga binti ng sumusugod na mandirigma ay layuning magtanim ng takot sa kaaway. Itinatali ang mga kampanilya ng tali ng balat, para madaling matanggal kapag itinuring na mabuting lumapit nang tahimik at palihim sa kaaway.

Kapwa nagpapalamuti ng tainga ang mga lalaki at babae ng mga kadena at malalaking palamuti. Sa murang edad ay binubutas ang ibabang bahagi ng tainga, at isinusuksok sa butas ang isang piraso ng patpat. Di nagtagal ay pinapalitan ito ng mas malalaking piraso, hanggang makasya ang isang pirasong tatlo o apat na pulgada ang lapad. Habang lumalaki ang butas, isinusuksok ang mas malaki pang inukit na palamuti, hanggang hindi na kapani-paniwala ang laki ng butas. Mas pinalalabis pa ng mga Kikuyu at Masai ang kaugaliang ito: ang una ay binubutas sa iba't ibang lugar ang panlabas na gilid ng tainga, na nilalagyan nila ng napakaraming palamuti, at ang huli ay binibigatan ang ibabang bahagi ng tainga ng mabibigat at inukitang

bato, hanggang ang palamuting nakasuksok dito ay nakapatong na sa dibdib.

Ang mga kabataang lalaki at babae ng lahing Akamba ay pinapakikilan ang lahat ng kanilang ngipin sa harapan hanggang maging matulis, kasingnipis ng mga ngipin ng tinidor. Ginagawa ang seremonyang ito sa napakagaspang at masakit na paraan gamit ang isang maliit na katutubong palakol. Iniisip nilang pinagaganda nito ang kanilang hitsura, pero sayang! sinisira nito ang kanilang magagandang puting ngipin. Tahimik silang nakaupo at nagtitiis sa pagsubok, na nagpapatunay sa kasabihang ang kapalaluan ay hindi nakararamdam ng sakit. Ang pinakamahigpit na pagtatanong at pagsisiyasat ay hindi kailanman nakakuha mula sa kanila ng pinagmulan ng kaugaliang ito, o ng anumang makatwirang dahilan para ipagpatuloy ito. Sinasabi ng mga lalaki na kung hindi pinakikilan ang kanilang ngipin ay hindi sila pakakasalan ng mga babae, habang iginigiit naman ng mga babae na pinagdaraanan nila ang operasyon para mas makagat nila ang kanilang mga asawa.

Ang mga babae ay may pangangatawang parang Amazona at mabilog at puno ang anyo, mas mataba kaysa sa maliliksi at maskuladong mandirigma. Walang duda na ang pagkamabilog ng kanilang katawan ay dahil, sa isang banda, sa malusog na pamumuhay sa labas, na tahimik nilang ginagawa araw-araw, sa pagtupad ng maraming tungkuling naiatang sa kanila bilang ina.

Bilang karaniwang tuntunin, nagsusuot sila ng ganoon ding uri ng palamuti gaya ng mga lalaki, pero bukod dito ay hilig na hilig nila ang maraming ikid ng makapal na

alambreng tanso sa kanilang mga braso, na ikinakabit sa kanila ng mga panday ng tribo. Sa mga batang dalaga, kung saan lumaki ang braso dahil sa paglaki mula nang ikabit ang mga singsing na metal, makikita ang malalaking umbok ng laman na lumalaki sa itaas at ibaba ng mga palamuti.

Gumagawa rin sila ng isang uri ng pagpepeklat, na pinaniniwalaan nilang lubos na nagpapaganda at nagpapaakit sa kanila. Gumagawa ng mga hiwa na may malinaw na disenyo sa dibdib at tiyan, at sa mga sugat na ito ay ipinapahid ang katas ng isang palumpong, na nagpapagaling sa sugat nang nakaumbok ang ibabaw, kaya malinaw at kapansin-pansing nakaumbok ang palamuting disenyo sa ibabaw ng katawan.

Sa mga mandirigmang katutubong tribo ng Silangang Rehiyon ng Ekwador, ang babae ang pasanin, ang taga-sibak ng kahoy at taga-igib ng tubig. Napakatanda na ng kaugaliang ito, pero hindi dapat iugnay lamang sa likas na pagkamakasarili at mapanakop na kaisipan ng lalaki. Sa mga nakaraang siglo, laging nag-aalab ang digmaan sa pagitan ng iba't ibang lahi, at ang mga pagsalakay ay karaniwang nagsisimula nang nakatatakot at napakabiglaan. Dahil dito, kinailangang laging handa ang mga lalaki na harapin ang kaaway, at ipagtanggol ang kanilang mga asawa at anak, at mga kawan.

Ang mga kalagayang ito ng buhay ay likas na nagbunga ng pagpapasan ng bigat ng trabaho sa balikat ng mga babae. Gayunman, napakagaan nito sa kanila at, kung hindi dahil sa mabibigat na pasang paminsan-minsan nilang kailangang buhatin, ng panggatong mula sa gubat, at butil at kalabasa mula sa kanilang maliliit na

taniman sa malayong kasukalan, tila hindi naman sila gaanong maraming ginagawa.

Hinihikayat ng klima ang pagiging maluwag, dahil bagama't sa mga burol ay bihirang lumampas sa 80° ang temperatura sa lilim, sa araw naman, sa nakalantad na ibabaw ng lupa, madalas na naitatala ang temperaturang 160 hanggang 165 Fahrenheit. Ang ganitong klima ay hindi nakatutulong sa napakasigla at masipag na buhay.

Hindi dapat husgahan nang masyadong mabigat ng Europeo ang mga katutubong ito dahil hindi nila mahal ang trabaho para lamang sa trabaho. Sila ay bunga ng kanilang kapaligiran. Sa buong Rehiyon ng Ekwador, sobrang bukas-palad ang kalikasan sa kanyang kaloob, at tinutugunan ang kanilang pangangailangan sa pinakamaliit na paggugol ng lakas ng tao. Kailangan lamang nilang putulin, gamit ang kanilang magaspang at manipis na palakol, ang mga sanga ng ilang puno, sunugin ang naipong kalat sa ilalim, bungkalin ang ibabaw pagkatapos umulan gamit ang tinasahang patpat, maghulog ng ilang binhi dito at doon sa inang lupa; at ang mga nagpaparaming puwersa ng kalikasan, na nagmumula sa mapagpalang May-akda ng lahat ng buhay, ay nagbabalik nang saganang-sagana sa kamay ng mga mababangis na taong ito ng gubat, nang ilang daang ulit. Gayunman, medyo masigla at masipag ang mga babae ng Ukamba. Sila ang nagtatayo ng mga kubong damo ng tribo, nagdadala ng malalaking pasan ng damo at manipis na patpat para rito, ginagawa ang lahat ng kailangang pagbubungkal sa kanilang maliliit na taniman sa gubat gamit ang maliit at kailangang-kailangang matulis na patpat, at nagtatanim, naghahasik at nag-aalis ng damo sa kanilang mga taniman.

Kapag hinog na ang butil, inaani nila ito nang isa-isang uhay, pinipitas ng kanilang mga kamay, hinahampas, tinatahip, at iniimbak ang ani sa ilalim ng maliliit na kubong damo, mga tatlo hanggang apat na talampakan ang taas. Sa ibabaw ng isang hugis-mangkok na bato ay giniling nila ang butil gamit ang mas maliit na bilog na batong hawak ng kamay; at habang nagtatrabaho, mahusay nilang winawalis ang harina sa isang balat na nakalatag sa ibaba.

Pumuputol sila ng panggatong sa gubat, at inuuwi ito nang malalaking pasan, kung minsan ay may batang lima o anim na taong gulang na nakaupo sa ibabaw ng pasan, at may sanggol na sumususo sa dibdib. Umiigib sila ng tubig sa balat ng upo, naggagatas ng baka sa ganoon ding likas na sisidlan, at nagluluto ng kailangang pagkain ng pamilya.

Gumagawa rin ang mga babae ng magaspang na palayok na luwad, na siyang tanging gawang-kamay na kagamitan nila. Isa rito ang matatagpuan sa bawat tirahan, nakapatong sa tatlong bato sa ibabaw ng maliit na apoy, sa gitna ng kubo. Nakakalat ang isa o dalawang balat ng upo, at ilang basag na piraso nito na pinaghahainan nila ng nilagang butil.

Sa paligid ng hugis-apang na tirahang damo ay nagtatayo, sa may kalayuan, ng mataas na bakod na tinik. Ang mga sanga ng iba't ibang uri ng matinik na puno, na pinutol sa kasukalan, ay isinusuksok sa isang kanal na tatlong talampakan ang lalim, at dikit-dikit na itinatanim. Sa ilang pagkakataon, dinodoble at tinatriple pa ang mga bakod, para mas maging ligtas ang mga nakatira. Sa loob ng mga bakurang ito inilalagay ang mga baka at kambing sa gabi, para maging ligtas sa mga

leon at leopardo at sa mga lumulusob na mandirigma ng mga tribo sa paligid.

Hindi nananatili nang matagal ang mga katutubo sa iisang lugar, kundi inililipat nila ang kanilang tahanan tuwing isa o dalawang taon. Kung may sakit, kamatayan o anumang sakunang mangyari, mapapabilis nito ang kanilang paglipat mula sa isang bahagi ng lupain patungo sa iba. Sa mga pagkakataong ito, makikita ang mga babae na literal na pasan sa kanilang likod ang lumang kubo — ang mausok na damo at ang hugis-simboryong balangkas ng mga patpat, na muling ilalagay sa birheng lupa at sa gitna ng bagong kapaligiran.

Napakaliblib ng mga kubo ng mga katutubo sa gitna ng halaman sa gubat, at napakaliit ng kanilang iilang liblib na taniman sa kasukalan kumpara sa nakapaligid na gubat at bukas na parang, kaya ang isang walang-karanasang manlalakbay ay maaaring dumaan sa lupain at isiping walang naninirahan dito.

Ang mga taniman ay hindi kailanman malapit sa mga kubo, kundi pinipili sa kasukalan, dalawa, tatlo, at sa ilang kaso, hanggang limang milya ang layo mula sa tirahan. Sisirain ng mga kambing at baka ang anumang taniman na malapit sa mga nayon, at bukod dito, kailangang nakatago ang mga tirahan, para lituhin ang paglapit ng kaaway. Kung itatayo ang mga ito malapit sa mga taniman, ang tanawin ng binungkal na lupa ay magiging pahiwatig sa mga mandarambong na mandirigma ng kalapit na tribo na malapit lamang ang mga nayon, at samakatuwid ang mga baka. Pero sa kasalukuyang ayos, walang anumang pahiwatig ang

binungkal na lupa kung saan matatagpuan ang mga kubo.

Karaniwan ang poligamya sa maliliit na pinuno ng iba't ibang distrito, at sa ilan sa matatandang may maraming baka. Ang ilan sa kanila ay may dalawa o higit pang asawa, at may matatagpuan dito at doon na iilang nakaipon ng harem na tatlumpu hanggang apatnapung babae. Gayunman, kailangang mayaman sa kawan ang isang lalaki para magkaroon ng ganoong dami. Tatlong-kapat ng mga katutubo ay kailangang makuntento sa iisang asawa.

Kung kukunin ng isang lalaki ang higit sa kanyang bahagi ng mga asawa, kailangang magtiis o maghangad ng kabiyak ang iba, dahil itinakda ng Diyos na ipanganak ang lalaki at babae sa halos magkasingdaming bilang sa ibabaw ng lupa. Kaya ang ilang lalaki ay napipilitang manatiling binata, na sa Ukamba ay nakahihiya at kahiya-hiyang kalagayan. Napakalaki ng kahihiyang kaugnay ng pagkabinata, kaya ang isang lalaking walang asawa ay magsisinungaling tungkol sa kanyang pag-iisa, at ipahahayag na siya ay may-ari ng asawa at mga anak na ipinagmamalaki niya.

Sa buong lupain ng Ukamba, walang matatagpuang dalagang nasa hustong gulang na walang asawa. Karaniwan silang ipinagkakasundo o binibili kapag mga sampu hanggang labindalawang taong gulang. Ang "salapi" o paraan ng pagbabayad ay tupa, kambing at baka. Mga lima hanggang sampung may-umbok na bakang zebu, o katumbas nito sa kawan, ang karaniwang presyong ibinabayad para sa isang asawa. Habang mas matipuno at malusog ang dalaga, mas

mataas ang presyo niya. Madalas, ang mukhang-perang ama, anuman ang sariling pili ng dalaga, ay ibibigay ang kanyang anak sa lalaking handang magbayad ng pinakamaraming baka, kahit may iba pang asawa na ang bumibili.

Kung matuklasang baog ang asawa, ibinabalik siya sa kanyang ama, at ibinabalik ang mga bakang ibinayad para sa kanya. Kung magkasindami ang anak na lalaki at babae ng mga magulang, ang mga bakang natatanggap nila para sa kanilang mga anak na babae ay ibinabayad sa pagbili ng asawa para sa mga anak na lalaki. Kung walang baka ang ama ng isang binata para ibili ng asawa ang kanyang anak, sasama ang batang mandirigma sa mga kasamahan niyang nasa ganoon ding kalagayan, sa paglusob sa kalapit na tribo, na may layuning bihagin ang mga dalaga ng ibang lahi, o magnakaw ng baka na maipambibili nila ng asawa sa sarili nilang angkan.

Kung may dalawa o higit pang asawa ang isang lalaki, nagtatayo siya ng hiwalay na kubo para sa bawat isa, at ang mga anak, habang bata pa, ay pinalalaki nang magkakahiwalay. Bilang karaniwang tuntunin, napakaliit ng selos sa mga babae, at palakaibigan sila sa isa't isa, at tinatanggap ang kanilang kalagayan nang may matiyagang pagwawalang-bahala.

Pinagpala sila ng napakagandang kalusugan, walang duda dahil sa mabuting epekto ng paggawa ng kamay, na ginagawa sa pinakamalusog na kalagayan, habang naliligo ang kanilang hubad na katawan sa dalisay na hangin at maliwanag na sikat ng araw. Mula sa bukang-liwayway hanggang sa paglubog ng araw, bihira silang nasa loob ng kanilang mga kubo. Kaya ligtas sila sa

marami sa mabibigat na pagdurusang kasunod ng tamad at marangyang sibilisasyon.

Lalo itong makikita sa panganganak. Manganganak ang isang babae sa daan sa kasukalan, at pagkatapos gumamit ng panaling hibla ng halaman na kinuha sa paligid, puputulin niya ang pusod gamit ang kanyang ngipin, at iuuwi ang kanyang bagong-silang na sanggol nang walang anumang tulong. Hindi ito di-pangkaraniwang pangyayari, kundi karaniwan sa mga babae ng tribong Akamba: sa katunayan, sa maraming ina ng ilang anak, hindi kailanman nangyari ang panganganak sa loob ng kubo.

Karaniwang dinadala ang mga sanggol sa balat sa likod. Inihahanda ang isang piraso ng balat ng baka o kalabaw, mga dalawampung pulgada ang haba at labing-anim ang lapad; at sa bawat isa sa dalawang ibabang sulok ay ikinakabit ang matibay na tali, habang sa dalawang itaas na sulok ay tinatahi ang isang makinis na piraso ng balat, gaya ng tali ng bag sa paaralan. Isinasampay ang patag na pirasong ito ng balat sa likod ng ina, at mahigpit na itinatali sa baywang ang dalawang ibabang tali. Ang itaas na tali ay ipinapatong sa harap ng noo, na nag-iiwan ng sapat na puwang para maihulog ang bata sa pagitan ng balat at ng hubad na likod ng kanyang ina, habang nakausli sa magkabilang panig ang mga paa ng maliit, at nakapagpapahinga ito nang nakaupo, na sinusuportahan ng matigas na piraso ng balat ng baka ang likod nito.

Sa ganitong ayos, sumasama ang bata sa ina papunta sa malalayong taniman, at karaniwang nananatili sa likod nito habang abala siya sa pagbubungkal, pag-aalis ng damo at pag-aani. Kapag gusto niyang pasusuhin ang

sanggol, inaalis niya ang tali sa kanyang noo at iniikot ang balat kasama ang sanggol sa harapan, at isinasampay ang tali-sa-ulo sa likod ng kanyang leeg. Kung minsan, kapag malamang na matulog ang bata, ihihiga niya ang maliit at hubad na katawan sa lupa at tatakpan ng piraso ng balat, at ipagpapatuloy ang kanyang trabaho hanggang magising ito, o hanggang udyukan ito ng gutom na tawagin ang pansin ng ina sa kanyang pangangailangan.

Bihirang umiyak ang mga sanggol na ito, sa sobrang kasiyahan nila sa kanilang paligid, at sa sobrang lusog at kaaya-aya ng kanilang kalagayan. Lubos na naghahangad ng anak ang mga katutubo, at malaki ang pagdiriwang sa kanilang pagsilang. Ang mga katutubo ng Africa, hindi tulad ng marami sa mga naninirahan sa Silangan, ay malugod na malugod na tinatanggap ang pagsilang ng mga babae, dahil nangangahulugan ito ng kayamanan para sa mga magulang.

Hindi kailanman kinukuha ng mga sanggol ang pangalan ng ama o ina, kundi ang bawat bata ay may sariling natatanging pangalan. Kung nais tukuyin nang tiyak ang isang tao, ginagamit nila ang lumang paraan ng mga Hebreo na paglalarawan sa isang lalaki bilang anak ng kanyang ama, na binabanggit ang pangalan ng dalawa. Gaya ng nababasa natin kay Moises tungkol sa mga sinaunang pinuno, si Samlah ng Masrekah, sa Gitnang Africa ngayon ay naririnig natin ang Kiluluti wa Machako at Mwato wa Nzau.

Kapag walang mahalagang pangyayari sa oras ng pagsilang, maaaring ipangalan ang bata sa isang hayop o reptilya, gaya ng Nzai, Ang Zebra; Mbiti, Ang Hyena; Nzoka, Ang Ahas; Munyambo, Ang Leon. Gayunman,

bilang karaniwang tuntunin, pinapangalanan ang mga bata ayon sa isang kapansin-pansing pangyayaring malapit na kaugnay ng kanilang pagdating. Ang Muzyemi ay nangangahulugang Ang mangangaso — batang ipinanganak habang nangangaso ang kanyang ama; Njiani, Sa daan — pangalang nagsasabing ipinanganak ang bata sa daan sa kasukalan; Monda, Isang taniman — ipinanganak habang nagbubungkal ang ina ng isang malayong taniman sa gubat; Mituki, Ang mabilis dumating; Mumo, Ang mabagal o mahirap; Ntheketha, Ang gumagawa ng daan, na nangangahulugang maaga at di-inaasahang pagsilang; Maltha, Ang kaaway — isinilang habang nasa tarangkahan ang mandarambong; Muthama, habang lumilipat o inililipat ang kubo; Mutili — ipinanganak habang may eklipse ng buwan, literal na, Ang batang lalaking pumutol ng hiwa ng buwan.

Sinusunod ng mga babae ang sinaunang kaugalian ng mga Judio na hindi inaawat sa pagsuso ang mga bata hanggang tatlo hanggang limang taong gulang. Ang isang maliit na batang lalaki, pagkatapos makipaglaro sa kanyang mga kasama, ay madalas na tumatakbo sa kanyang ina at, hahawakan ang dibdib nito, ay papawiin ang kanyang uhaw sa bukal ng kalikasan. Mahal na mahal ng maliliit na batang ito ang kanilang ina, na kasama nila sa karamihan ng kanilang panahon, sumusunod-sunod sa kanya habang umiigib siya ng tubig, nagpuputol ng panggatong, o nagtatrabaho sa mga taniman. Sa mga gawaing ito, nakakakuha siya ng handa at kusang tulong mula sa kanyang mga anak na babae, kahit napakabata pa nila. Makikita ang maliliit na dalagitang ito na naglalakad nang may katamtamang

pasan sa kanilang likod, kasama ng kanilang inang mabigat ang pasan.

Ang mga anak ng mababangis at hubad na katutubong ito ay matatamis, malalambing at mapagmahal na maliliit na bata. Sa pagtingin sa kanila, madalas kong naiisip ang mga salita ni Jesus, "Sapagka't sa mga ganito ang kaharian ng Dios," at "Malibang kayo'y mangagbago, at maging gaya ng maliliit na bata, ay hindi kayo magsisipasok sa kaharian ng langit." Ang mga kabataan ng tribo ay lalong matatalino, at hanggang sa edad na walo o siyam na taon, ay mas matalas at matalino kaysa sa karaniwang batang Europeo.

Di nagtagal pagkatapos ng panahong ito, may dumarating na biglaan at tiyak na pagkaputol sa kanilang pag-unlad ng isip. Saka sila ipinakikilala sa lahat ng kasamaan ng mabangis na pamumuhay, at di nagtagal ay may makikitang ibang-iba nang anyo sa kanilang mukha, na sa mapanuring isip ng matagal nang panauhin sa gitna nila ay nagpapakita ng di-mapangalanang nakatagong buhay ng mga mababangis na anak na ito ng gubat.

Ang ritwal ng pagtutuli ay ginagawa sa mga batang lalaki sa edad na mga sampung taon. Saka sila tinitipon sa mga kampo sa kasukalan, kung saan nananatili sila nang ilang panahon na binabantayan ng mga mandirigma, hanggang gumaling sila nang sapat para bumalik sa kanilang mga nayon. Ang mga binatilyong ito, armado ng pana at palaso, ay tumutulong sa matatanda sa pagpapastol ng mga kawan, at sa pagtatanggol sa mga ito laban sa pagsalakay ng mga leopardo at iba pang hayop na kumakain ng karne. Sa

ganitong paraan, di nagtagal ay nagiging mahuhusay silang mamamana, at naihahanda para sa buhay ng mandirigma at mangangaso sa hustong gulang, at nagiging karapat-dapat na humalili sa mga nabuwal sa harap ng kaaway, o umalis sa hanay ng mga mandirigma dahil sa katandaan.

Sa loob ng mahabang panahon, ang mga mandirigmang Akamba ay nasa mandarambong na pagsalakay laban sa kanilang mga kapitbahay na Masai at Kikuyu, kung saan ang pagbihag ng mga babae at baka ang kanilang pangunahing balak, at sa pagsasakatuparan nito ay lagi silang handang ibuwis ang kanilang buhay. Dahil sa walang-katapusang labanang ito sa pagitan ng mga tribo, may nakamamatay at di-mapapawing pagkapoot sa pagitan ng iba't ibang lahi, kaya ang pagkakita sa mga lalaki ng kalapit na tribo ay pumupukaw ng ganoon kasamang damdamin ng mapait na pagkapoot, kaya sumusugod sila sa isa't isa hanggang kamatayan, o tumatakas sa isa't isa bilang matitigas na kaaway.

Ang tribong Kikuyu, dahil mas mahina, bagama't mas taksil at mapaghiganti kaysa sa mga Akamba, ay hindi makaalis sa protektadong kanlungan ng kanilang gubat na nagbibigay sa kanila ng ganoong kaligtasan, para gumanti sa pandarambong.

Gayunman, ang mga Masai, na ang tirahan ay ang bukas na kapatagan, ay kasingtapang at kasingmatapang ng mga Akamba, at hindi kailanman nabibigong gumanti at sikaping bawiin ang ninakaw na ari-arian, na kinuha ng mga mamamana sa panlilinlang o hayagang pananakop. Sa mga nakamamatay na labanang ito, laging layunin ng mga Masai na magpakita ng nagkakaisang hanay, pero dahil may dala silang mabibigat na kalasag at sibat,

hindi sila kasimbilis at kasingliksi ng mga Akamba, na kasimbilis ng hangin at nakikipaglaro sa kanila nang hiwa-hiwalay na pangkat sa kanilang malinaw na kalamangan. Habang sinasalakay sa harapan ng isang maliit na pangkat ng mamamana ang paparating na may dalang sibat at kalasag, isa pang pangkat ng mamamana ang umiikot sa likuran, at ibinubuhos ang kanilang ulan ng may-lasong palaso sa nakalantad at mahinang likuran ng kaaway, at sa gayon ay kung minsan ay napapatakbo sila nang nagmamadali palabas ng larangan.

Kapag pagod na sa pakikipaglaban ang mga taong ito ng pana at lalagyan ng palaso, ibinabaling nila ang kanilang pansin sa pangangaso, kung saan wala silang kapantay sa mga tribo ng Silangang Ekwador. Di-hamak na mas panatag sila sa kagubatan kaysa sa tabi ng mga batong-pugon ng sarili nilang apuyan, sa mga kubong damo sa gitna ng mga burol. Napakaangkop at napakadaling makibagay sila sa kanilang kapaligiran, kaya tila sila ang mismong kabuuan ng mabangis na gubat. Kay husay nilang tumahak sa mga masalimuot na daan nito; kay sensitibo ng kanilang tainga sa pinakamahinang tunog — ang pagkabali ng sanga, o ang kaluskos ng tuyong dahon; kay bilis matuklasan ng kanilang matalas na mata kahit isang dahon ng damo na nabaling ng kuko ng makinis-ang-balat na usa o naglulundag na gnu; at kung may nagulat na zebra o hartebeest na lumabas mula sa malilim nitong taguan at makita nila, kay husay hilahin ang pana, at kay tumpak at lakas tumama sa target ang tahimik at nakamamatay na palaso.

Gayunman, hindi gaanong ginugugol ng mga Akamba ang kanilang lakas sa paghahanap at pagsunod sa pagkain. Madalas silang palihim na nagtatago sa mga inuman ng hayop, tinatakpan ang kanilang nakadapang

katawan hanggang balikat ng lupa, para mabawasan ang paglabas ng amoy ng tao; at kapag dumating ang nauuhaw na hayop para uminom, pinakakawalan nila ang kanilang mahusay na pinatamang palaso, at sa loob ng ilang minuto ay naparalisa na ng lason ang utak, at umiikot ang hayop at bumabagsak sa lupa.

Saka kinukuha ng tusong mangangaso mula sa kanyang lalagyan ang dalawang patpat-pansindi, at di nagtagal ay may lagitik na ng nasusunog na kahoy, at agad na may maliwanag na apoy na nagliliyab, kung saan agad niyang iihawin ang isang bahagi ng nahuling hayop. Ang mga kagamitang ito sa paggawa ng apoy ay binubuo ng dalawang maliit na piraso ng kahoy. Ang isa ay patag at pahabang piraso, ilang pulgada ang haba, na may maliit na butas. Ang isa naman ay manipis na patpat, na maluwag na umaangkop sa butas na iyon, at pinaiikot ito nang napakabilis sa pagitan ng nakabukas na palad ng gumagamit, kaya sa loob ng isang minuto, ang pansindi na tuyong damo o ibang katulad na bagay, na inilagay sa paligid ng paanan ng umiikot na patpat, ay nagliliyab.

Habang hindi abala sa paglusob o pangangaso ang mga ganap na mandirigma, makikita ang ilan sa pinakabihasa at pinakamatanda sa kanila na palihim na nagtutungo sa gubat, may dalang malaking palayok na luwad, para gumawa ng nakamamatay na lason na pinagsasawsawan nila ng kanilang mga palaso. Napakahusay na itinago ng mga tusong taong-gubat na ito ang pinagmulan ng nakamamatay na halong ito, kaya hindi alam ng mga tribo sa paligid ang pinagkukunan nito. Pagdating sa isang liblib na lugar sa gubat, pinuputol nila ang isang malaki at malabay na puno na tinatawag na kivai, at tinutuklap ang balat nito, na tinatadtad nila nang maliliit

at pinakukuluan, hanggang ang matira ay may lapot ng pagkit.

Makikita rin ang ilang mandirigma na nakaupo sa "thomi" o magaspang na silungan, na itinatayo sa labas ng hangganan ng bawat nayon. Ito ay isang simpleng bubong ng mga sanga, na nakapatong sa ilang batang puno ng gubat, at nagpapahina sa nakapapasong sinag ng araw ng ekwador. Sa ilalim ng lilim nito ay ginagawa nila ang kanilang maayos na lalagyan ng palaso na yari sa balat ng baka, inaayos ang kanilang mahahabang talim na bakal, at kinukumpuni at hinahasa ang kanilang matatalim at may-kawit na palaso. Pagkatapos pahiran ang mga ito ng kanilang nakamamatay at mapanirang lason, binabalot nila ang dulo ng bawat isa sa isang piraso ng pino at inihandang balat ng kambing, para mapanatili ang halumigmig ng lason at ang buo nitong nakamamatay na bisa.

Madalas ay ginugugol ng mga katutubo ang kanilang bakanteng oras sa pagsasayaw, at kung minsan ay ilang araw ang inilalaan para sa isang malaking pista ng sayawan. Ang mga pagtitipong ito ay nagaganap sa isang itinakdang bukas na lugar sa gubat, kung saan tumatagal ang maingay na kasayahan hanggang sa kalaliman ng gabi. Kapag hindi buo ang liwanag ng buwan, gumagawa sila ng malalaking nagliliyab na apoy para itaboy ang mga leon at leopardo. Ang malaking bahagi ng panliligaw ay nagaganap sa mga kasayahang ito, at doon ay madalas nabubuo ang panghabambuhay na pagkakaugnay.

Ang mga babae ang may iisa at tanging karapatang pumili ng kanilang kapareha. Ang mga mandirigmang magarbong pinalamutian at bagong pinintahan ay

nakatayo sa mahahabang hanay, kinakabahang naghihintay sa pagsubok ng pagpili, habang sa harapan nila ay ang mga nagtipong dalaga. Ang bawat dalaga, sa kanyang pagkakataon, ay mahinahong sinusuri ang hanay ng pinalamutian at malangis na mga binata; at kapag sinenyasan niya ang kanyang napili, umaalis ito sa hanay na may ngiting napakalapad kaya nagbabago ang buong mukha nito. Sa tuluy-tuloy at walang-pagbabagong himig ng ilang tambol, ginagawa ng mga katutubo ang kanilang kakaibang galaw, pinaiigting ang mga kalamnan ng kanilang katawan, at pinayayanig at pinanginginig ang kanilang laman na parang hindi na ito nakadikit sa mga buto.

Kapag nakapagpasya na ang isang binata tungkol sa dalagang magiging asawa niya, lumalapit siya sa ama nito na may dalang regalong pulot-pukyutan, isa o dalawang tupa para ihawin, at ilang balat ng upo na punô ng "oke," ang pinaasim na katas ng tubo. Iniimbitahan sa piging sa labas ang mga lalaki ng distrito na tinitirhan ng maaaring maging nobya. May kasama ang manliligaw na isang madaldal na kaibigan, na makapagpapahayag nang malakas ng kapuri-puring katangian ng batang mandirigma. Ang pinakamahalagang katangiang karaniwang iniharap ng magiliw na tagasuporta sa mga pagkakataong ito ay ang katotohanang ang binatang humihingi ng kamay ng dalaga ay isang "ngumbau," na nangangahulugang naging walang-takot at mapangahas siya sa mga paglusob ng tribo, at hinarap niya ang kaaway nang may tapang at katapangan.

Gayunman, para sa mga mukhang-perang ama ng Ukamba, ang pangunahing alalahanin ay kung ilang baka ang handang ibayad ng lalaki para sa kanyang

magiging asawa. Pagkatapos ng maraming pag-inom ng oke, sa huli ay nagkakasundo; pero sa karamihan ng kaso, hindi kayang ibigay ng binata ang kinakailangang bilang ng baka, kaya napipilitan siyang gumamit ng hulugan, na nagbabayad sa ngayon ng marahil dalawa o tatlong baka at dalawampu hanggang apatnapung kambing. Gayunman, hindi niya makukuha ang dalaga hanggang hindi nailalagay sa pag-aari ng ama nito ang buong bilang ng baka.

Kapag natupad na ang kailangang simulang iyon, saka pinipili ang araw ng kasal. Napagawa na ng lalaki sa kanyang ina at sa mga kaibigan nitong babae ang isang kubong damo para sa kanyang napili. Sa araw ng kasal, isinasama ng nobyo ang marami sa kanyang mga kasamahan, at umaalis para iuwi ang kanyang asawa. Inaasahang magtatago ang nobya sa makahulugang umagang iyon, at maingat niya itong ginagawa sa lugar na madali siyang matatagpuan. Pagdating ng grupo sa kubo ng kanyang ama, natagpuan nilang wala siya kahit saan. Agad na sinisimulan ang masigasig na paghahanap sa nawawala, at ipinagpapatuloy ng mga kaibigan ng nobyo ang paghahanap hanggang magtagumpay sila. Saka nila siya binubuhat mula sa kanyang taguan, habang siya, sa kunwaring paraan, ay nagtatangkang lumaban. Gayunman, wala itong silbi at, agad-agad, bumibigkas siya ng ilang kunwaring panaghoy at lumuluha ng luhang-buwaya, habang matagumpay siyang inilalayo mula sa hangganan ng kanyang nayon patungo sa kanyang bagong tahanan sa gubat.

Sa Gitnang Africa, matagal nang may kapangyarihan ang mangkukulam, ang manggagamot-ng-ulan, at iba pang ganoong uri. Sa loob ng maraming siglo ay sila ang nangingibabaw sa mga tribo. Ang mga pinuno ang

namamahala sa pangalan, pero sa maraming kaso, ang kapatiran ng mga manloloko ang talagang umuupo sa kapangyarihan. Walang anumang gawaing pandigma, o paglusob para sa mga babae, o pangangaso ang mabisang maibabalak at maisasakatuparan nang matagumpay nang wala ang kanilang posibleng tulong. Kailangang hingin ang kanilang payo, at hilingin at bayaran ang kanilang lihim na kapangyarihan, sa bawat maiisip na mahalagang pagkakataon, habang ang namamahalang pinuno mismo ay kailangang itaguyod ang mga propesyonal na manlilinlang na ito.

Iisa lamang ang nakatutubos na katangian ng mangkukulam: hindi niya kailanman pinaiinom sa kanyang mga pasyente ang kanyang gayuma. Ang mga ito ay para sa panlabas na gamit lamang. Ang simpleng hiling niya ay isuot ng kanyang kliyente ang kanyang mga gamot, nakasabit sa kadenang nakasampay sa leeg. Napakarami sa kagubatan ng Africa ang mga itinapong maliliit na sungay ng gasela at kambing, at sa mga ito isinisiksik ng mangkukulam ang kanyang mga halo, at maingat na tinatakpan ng dagta o pagkit. Gumagawa ng maliit na butas sa itaas ng sungay, na pagdaraanan ng manipis na kadenang bakal ng tatanggap. Maraming uri ang mga anting-anting na ito, pero lahat ay garantisadong magdudulot ng kahanga-hangang resulta, sa pagpigil sa tahimik at di-inaasahang paglapit ng kaaway, pag-aalis ng sakit, at pagbibigay sa nagsusuot ng kakayahang makatakas sa mga leon, leopardo, rhinoceros at ahas. Ang presyo ng bawat isa ay karaniwang isa hanggang tatlong kambing.

Gaano man kahusay ang mangkukulam sa pagtataboy ng masasamang suliranin, sa paghahagis ng alikabok sa mata ng paparating na kaaway, at sa pagsangga sa

pagsalakay ng mababangis na hayop, ganap siyang natatabunan ng mapagmalaking pagkukunwari ng mga manggagamot-ng-ulan.

Kamangha-mangha nang higit sa paniniwala ang paraan ng "pagkontrol" ng kapatirang ito sa panahon. Ang puso ng Africa ang kanilang masayang pangangasuhan, lalo na ang mga bahagi ng Rehiyon ng Ekwador kung saan pabagu-bago o di-tiyak ang ulan, at kung saan matagal at tuluy-tuloy ang tagtuyot. Sa lupain ng Ukamba ay may dalawang tag-araw bawat taon, at ang isa rito ay tumatagal nang mahigit limang buwan nang walang kahit isang patak ng ulan. Walang paraan ang mga katutubo para mag-imbak ng maraming butil; at ang kaunting iniimbak nila ay dinadalaw ng maraming insekto at peste ng gubat, na malayang nakikisalo sa kanila sa pagkain ng ani. Dahil dito, kapag dapat nang dumating ang tag-ulan, wala nang gaanong butil na natitira; at anuman ang natira ay nagiging hungkag at walang sustansya dahil sa isang uri ng maliit na salagubang na bumubutas at kumakain sa laman ng butil.

Kaya sa panahong ito, sabik na hinihintay ng mga katutubo ang inaasahang ulan. Kung hindi ito dumating sa karaniwang panahon, na wasto nilang natatandaan sa malinaw na landas ng araw, may tuluy-tuloy na paghingi ng pamamagitan ng di-pangkaraniwang kapangyarihan ng manggagamot-ng-ulan. Sa Sona ng Ekwador, bihirang kumalat ang ulan sa malawak na lugar nang sabay-sabay, kundi karaniwang bumubuhos nang malakas sa iisang lugar. Lalo itong totoo sa simula ng tag-ulan. Sa isang lugar ay maaaring may napakaliit na malakas na buhos, at isa o dalawang milya ang layo ay tuyung-tuyo ang lupa. Kaya sabik ang mga katutubo ng bawat bahagi

ng lupain na makuha nila ang buo nilang bahagi, at dahil dito ay may regular na pagdagsa sa manggagamot-ng-ulan, para gabayan niya ang daloy ng mahalagang tubig patungo sa kanilang direksyon. Ang bawat humihiling ay dapat magdala ng kahit isang tupa o kambing.

Kamangha-manghang sabihin, karaniwang nasisiyahan ng matandang ginoo ang lahat ng kanyang kliyente. Maingat ang "doktor" na laging bantayan ang panahon sa mahalagang panahong ito ng taon, at mabilis niyang napapansin ang magandang kalagayan. Kapag nakakita siya ng ulap na hindi lalaki sa kamay ng tao, na tanda ng naipong halumigmig, lalabas siya nang buo ang palamuting balahibo, kasama ang kanyang tambol at kampanilyang bakal, para gabayan ang daloy ng naipong patak ng tubig. Habang lumalaki at kumakapal ang ulap, mas nilalakasan at pinupuwersa niya ang pagtambol. Kapag pumatak na at bumuhos nang malakas ang ulan, masigla siyang naglulundag sa kanyang basang balahibo, at pagkatapos niyang mapag-init ang sarili hanggang halos mawala sa sarili, magmamalaki siyang babalik sa kanyang kubo na may anyo ng nagwagi, na parang sinasabing, 'Ganyan ang tamang paggawa!'

Ang kapangyarihan sa panggagamot at sa pagpapaulan ay karaniwang ipinamamana mula ama hanggang anak; pero paminsan-minsan ay may babangong isang napakayabang at mapagmalaking tao, at sa lakas lamang ng kanyang nakaaakit na pagkatao ay nakapapasok sa propesyon, at nakukuha ang tiwala at suporta ng distrito sa paligid.

Bagama't kakaunti lamang ang kaalaman ng mga Akamba sa medisina, napakahusay nila sa operasyon at sa anatomiya, at nagpapakita ng nakagugulat na malapit

na pag-unawa sa balangkas ng katawan ng tao. Ang kanilang paraan ng paggamot sa bali ng buto ay praktikal, bagama't magaspang. Napakabihira ng aksidente, pero kung mahulog ang isang lalaki mula sa puno at mabalian ng binti, inaayos nila ang buto gamit ang mga sepilyo (splint) na yari sa balat ng puno ng gubat, na ikinakabit nila sa puwesto ng mga piraso ng hibla. Saka naghuhukay ng pahilig na butas sa lupa, at inilalagay sa butas ang binti ng nasaktang lalaki, habang nananatili siyang nakaupo sa ibabaw. Saka pinupuno ng mabuhanging lupa, at nagsisindi ng apoy sa ibabaw ng ibinalik na lupa para ayusin ang init ng lupa. Doon siya nananatili, binabantayan ng kanyang mga kasama mula sa mababangis na hayop, hanggang gumaling ang buto, na sa isang malusog na katutubo ay nangyayari sa napakaikling panahon.

Napakalusog ng mga katutubo at kakaunti lamang ang sakit nila. Hindi kailanman makakakita ng mahina o may kapansanang anyo. Hindi kilala ang rayuma, kahit humihiga ang mga lalaki sa hubad na lupa nang ilang linggo. Hindi naririnig sa mga tribong ito ang mga sakit sa nerbiyos, at walang sakit sa pag-iisip sa loob ng kanilang hangganan, habang ang pagpapakamatay ay di-maisip para sa kanila. Hindi pa nakapapasok sa kanilang mundo ang salot ng tuberkulosis sa baga, at ang payak na pamumuhay, sa sikat ng araw ng mapagpalang Manlilikha, marahil ang dahilan ng kanilang pagiging ligtas sa sakit na ito.

Lubos silang malaya sa nakababahalang alalahanin at, nang hindi nila namamalayan, namumuhay sila sa diwa ng mga salita ng ating pinagpalang Panginoon at Tagapagligtas, "Huwag kayong mangabalisa sa kinabukasan." Malaking bahagi ng mga tao ang umaabot

sa matandang edad nang ganap na malusog at marami ang napakasigla at masigla sa edad na marahil walumpung taon. Wala ni isa sa mga katutubo ang may ideya ng sarili nilang edad, at hindi sila nagbibilang pabalik nang higit sa ilang tag-ulan. Ang isang matandang lalaking siyamnapung taon, kung tatanungin tungkol sa bilang ng kanyang mga taon, ay maaaring itaas ang kanyang dalawang nakasarang kamay, na nangangahulugang sampu siya. Ang aking asawa, sa kanyang paglalakbay-pangangaral, ay naglakbay nang ilang daang milya, sa bilis na dalawampu't limang milya sa isang araw, kasama ang mga lalaking may lahat ng dahilan siyang paniwalaang mga walumpung taong gulang na. Marami sa kanila ang namamatay dahil lamang sa katandaan.

Hindi inililibing ng mga katutubo ang kanilang mga patay, kundi itinatapon sa kasukalan, ilang daang yarda ang layo mula sa kanilang mga kubo, para kainin ng mga hyena at iba pang kumakain-ng-bangkay na hayop na gumagala sa gubat.

Tila may napakalaganap na impresyon sa mga bilog ng Europeo na ang mababangis na tribo ng Gitnang Africa ay walang ideya tungkol sa Diyos, at tungkulin ng Misyonero na pumunta at ipaalam sa kanila ang Kanyang pag-iral. Wala nang mas malaking maling paniniwala kaysa rito. Ang daan-daang iba't ibang lahi ng Africa, gaya ng mga naninirahan sa bawat ibang bahagi ng mundo, ay naniniwala sa isang Kataas-taasang Nilalang. Wala pang misyonerong nakatuklas ng lahi o tribo, kahit sa puso ng Africa, na walang kaalaman tungkol sa Diyos. Ang kaalamang ito ay likas sa sangkatauhan, at kasinlaganap ng sangkatauhan. Yumuyukod man ang mga tao sa harap ng diyus-diyosan,

sumasamba man sa isang fetish, nagpaparangal man sa isang anting-anting, o gumagalang man sa espiritu ng kanilang mga ninuno; nagagalak man sila sa pagpapadanak ng dugo ng tao, o sa pagkain ng laman ng tao, lahat sila ay kumikilala sa isang Panginoong Diyos na Makapangyarihan sa lahat, ang mabait at makapangyarihang Manlilikha, at lahat sila ay sa isang paraan ay sabik na makipagkasundo sa Kanya.

Sa aming paglalakbay sa Silangang Ekwador ng Africa, nakatagpo kami ng dalawampu't walong iba't ibang tribo na nagsasalita ng iba't ibang wika; at sa mahigit isang dosena sa mga lahing ito ay nanirahan kami nang malapit na ugnayan nang mahabang panahon, at bawat isa sa kanila ay naniniwala sa isang Makapangyarihang Diyos, sa isang Diyablo, at sa kalagayan sa hinaharap.

Higit sa isang manunulat na Europeo, na nagkaroon ng pahapyaw na ugnayan sa iba't ibang tribo ng Africa, at walang dudang sabik na ilarawan nang tapat ang kanilang mga ideya, ay nagsabing sinasamba ng mga katutubo ang kulog at kidlat bilang Diyos. Gayunman, para sa mga nanirahan kasama ng mga katutubo at nag-aral ng kanilang wika, malinaw na malinaw na ang pahayag na ito ay salungat sa katotohanan. Kung marinig ng katutubo ang malakas na dagundong ng kulog sa itaas, na parang napupunit ang langit, at makita ang tama ng nagsasangang kidlat sa kalangitan, maaari niyang ilagay ang kamay sa kanyang bibig at bumulalas ng "N'gai! N'gai!" (Diyos! Diyos!) Gayunman, sa bulalas na ito ay hindi niya ipinahihiwatig na ang kulog o kidlat ang Kataas-taasang Nilalang, kundi ang Makapangyarihang Diyos ang may-akda ng pangyayaring napakalinaw na ipinakita sa harap niya.

Ang Kagalang-galang na si Lord Avebury, sa kanyang aklat na kalalabas pa lamang mula sa limbagan na pinamagatang "Marriage, Totemism and Religion" (Pag-aasawa, Totemismo at Relihiyon), ay nagsasabing madalas makatagpo ng isang katutubong tribo na walang pangalan para sa isang Kataas-taasang Nilalang. Tiyak akong salungat sa katotohanan ang kanyang pahayag, at hinahamon ko siyang magbigay ng patunay ng anumang lahi ng tao na umiiral na walang pangalan para sa Makapangyarihang Diyos, ang Manlilikha ng sansinukob. Nakasandal sa maling pundasyong ito, inilalahad niya ang kanyang maling teorya na ang relihiyon ay bahagi ng pag-unlad ng sangkatauhan.

Isang ginoo na naglakbay nang maikling panahon sa tropikal na Africa ang naglathala ng isang maliit na aklat, kung saan inilarawan ang mga Akamba bilang isang bayang walang ideya ng Diyos, ng kaluluwa o ng kalagayan sa hinaharap. Ang kanyang hinuha ay kinikilala ng mga Europeo ang pag-iral ng Diyos dahil itinuro ito sa kanila, pero ang mga katutubong ito ay hindi nakatanggap ng ganoong turo, kaya wala silang ganoong paniniwala.

Wala nang mas walang-batayang paglalarawan sa lahing Akamba ang maaaring gawin. Kung nanirahan lamang ang ginoo kasama ng mababangis na taong-gubat na ito nang ilang panahon at natutunan ang kanilang wika, hindi sana siya nakasulat nang ganoon. Mas tunay na naniniwala ang mga Akamba sa isang Kataas-taasang Nilalang kaysa sa marami sa daan-daang libong Cristiano sa pangalan lamang at pormal na nagsisimba, na araw-araw na naglalakad sa mga kalye ng punong-lungsod ng "Cristianong" Inglatera. Malaya at natural

nilang binabanggit Siya gaya ng pagsasalita ng isang bata tungkol sa kanyang ina.

Hindi pa sila nasisiyahan sa handog na tulad ng kay Cain na bunga ng lupa, na inihahandog ng karamihan sa mga tribo ng Africa sa Manlilikha, kundi inilalaan nila sa Kanya ang handog na tulad ng kay Abel na mga matataba sa kawan. Minsan bawat taon, naghahandog ang mga mandirigmang ito ng tupa sa Diyos, sa ilalim ng bubong ng ilang malalaki at malilim na puno sa gubat. Doon nagtitipon ang matatanda at pinadadanak ang dugo ng kanilang mga handog sa harap ng Makapangyarihan. Isang bahagi ng handog ang inilalagay sa paanan ng puno, bilang "Kilungu kya N'gai" (bahagi ng Diyos). Ang natira ay iniihaw sa apoy na sinindihan nila, at kinakain ng matatandang lalaki ang kanilang bahagi ng handog sa magalang na katahimikan, sa pag-asang sa gayon ay makipagkasundo sila sa Dakilang Nilalang.

Napakatiyak ng mga ideya ng mga Akamba tungkol sa kaluluwa ng tao, kaya tinutukoy nila ang kanilang katawan bilang tabernakulo o bahay na kanilang tinitirhan, at naniniwala silang pagkamatay ng katawan, ang kyuu (kaluluwa) ay bumabalik sa Diyos na nagbigay nito. Napakaliit ng halagang ibinibigay nila sa katawan — ang balat na kanilang tinitirhan — kaya sa kamatayan ay itinatapon ito sa mababangis na hayop, sa sandaling umalis ang papaalis na espiritu sa tabernakulong putik. Sa Diyos nila iniuugnay ang paglikha ng sansinukob, ang kanilang sariling pag-iral, at ang lahat ng pagpapalang dumarating sa kanila sa ulan at sikat ng araw at sa ani na inilalabas ng lupa. Sa Diyablo, na kinikilala nila bilang pangunahing kaaway ng sangkatauhan, iniuugnay nila ang bawat kasamaan, kasama ang karamdaman,

sakit at kamatayan. Kaya kapag may malubhang sakit na dumating sa sinumang kasapi ng tribo, nagsasagawa sila ng sayaw-sa-diyablo para payapain siya. Sa seremonyang ito, gumagalaw ang mga katutubo sa ganap na katahimikan, at nag-aanyo ng pinakanakapangingilabot na hugis. Sa pagbaluktot ng mukha at pamimilipit at pag-ikot ng katawan, sinisikap nilang tularan ang anyo ng Masama, ayon sa sarili nilang pagkaunawa sa kanyang persona, para masiyahan siya sa kanilang paglalarawan sa kanya at alisin ang sakit. Napakalubos ng pagbabago ng kanilang hitsura sa mga sayaw na ito, kaya hindi na makilala ang mga pamilyar na mukha.

Hindi lamang kinikilala ng mga katutubong ito ang Diyos, kundi ang kautusang ibinigay ng Diyos kay Moises ay nakasulat sa kanilang mga puso, maliban marahil sa ikaapat na utos, "Alalahanin mo ang araw ng sabbath upang ipangilin." Hindi kami nakatuklas kailanman ng kahit katiting na bakas ng ideya tungkol sa kautusang ito sa isip ng kahit isang tao ng alinmang tribo, o anumang tradisyon tungkol dito.

Bagama't inaamin nilang mali ang magnakaw at pumatay, nandarambong at nagpapadanak sila ng dugo ng tao hangga't kaya nilang humawak ng sibat o gumamit ng pana, gaya ng maraming Cristiano sa pangalan lamang sa mga sibilisadong lupain na umaamin na ang kautusang moral ay may bisa sa kanila, at gayunman ay binabalewala ang mga utos nito araw-araw ng kanilang buhay.

Ito ay inaasahan lamang, dahil sinasabi ng Kasulatan na, "ang kaisipan ng laman ay hindi napapasakop sa kautusan ng Dios, ni hindi nga maaari: at ang nangasa

laman ay hindi maaaring magbigay lugod sa Dios." Kapwa nangangailangan ng kapangyarihan ng nagbabagong-buhay na Ebanghelyo ng biyaya ng Diyos, at ng pananahan ng Banal na Espiritu, upang baguhin ang puso at gawin ang tao na bagong nilalang kay Cristo Jesus.

Kabanata 18: Ang mga Hirap ng Pangungunang Gawaing Misyonero sa Kaloob-looban

Dahil may matibay na pundasyon ng paniniwala sa Diyos at taun-taon silang naghahandog sa Kanya, maaaring isipin na madaling papasok ang Ebanghelyo sa puso ng mga tao, pero hindi ganoon ang nakita namin. Sa labas ng mismong saklaw ng aming paggawa, napakalaki pa rin ng pagtutol sa Mensahe; samantalang sa loob ng distrito kung saan nakatayo ang aming istasyon, kahit may maliit at kung minsan ay magalang na pakikinig sa Salita ng buhay, tila napakaliit ng tugon ng matitigas na puso ng mga katutubong ito.

Kasabay ng kanyang paglalakbay-pangangaral, sinimulan ng asawa ko na turuan ang mga nakababatang lalaki ng tribo. Dahil marami kaming tinta at telang calico mula India, nagsimula siyang mag-imprenta ng mga titik at pantig na kumakatawan sa iba't ibang tunog ng wikang Kikamba. Isinabit niya ang mga pirasong ito sa lugar ng pagtitipon o sa beranda ng bahay, at sinimulan niyang turuan ang lahat ng kabataang mapapapayag niyang dumalo na basahin ang mga simbolo ng sarili nilang wika. Nakita niyang napakatalas at matatalino sila, at sa maikling panahon ay lubos nilang natutunan ang mga calico na iyon. Pagkatapos ay nag-imprenta siya ng maiikling pangungusap at mga talata ng Kasulatan, na nabasa ng mga bata nang matatas sa loob lamang ng ilang buwan.

Sa maraming paraan, hindi kanais-nais ang ganitong paraan ng paggawa, dahil lumabas na ang patuloy na

pagdalo ng mga bata ay masisiguro lamang kung babayaran sila ng mga butil (beads) at alambre. Ang paniniwala ng asawa ko tungkol sa tamang paraan ng paggawang misyonero ang pumigil sa kanya na gamitin o pahintulutan ang ganoong prinsipyo ng panunuhol. Ni hindi nga siya nagbigay ng gantimpala sa mga pinakamahusay na bata, sa takot na baka mamali ng unawa ang mga taong nakapaligid sa kanyang motibo.

Gayunman, inupahan niya ang lahat ng batang makukuha, na may regular na sahod, para magtrabaho sa istasyon. Pinagawa niya sila ng paglilinis ng lupa para sa isang hardin, pagtatanim doon, at pagpapanatiling maayos ng bakuran ng istasyon at ng mga daang patungo rito. Dalawang oras ang ibinabawas sa oras ng trabaho araw-araw at inilalaan sa pagtuturo at sa pagtatanim sa kanilang isip ng mga pangunahing katotohanan ng Ebanghelyo.

Lumapit sa amin ang mga ligaw na kabataang ito hindi dahil mahal nila ang trabaho — iyon ay gawain ng babae — ni dahil gusto nilang unawain ang hiwaga ng pagkakabuo ng sarili nilang wika, dahil wala silang nakikitang pakinabang doon; at tiyak na wala silang interes na makinig sa anumang mensaheng sasalungat sa pamumuhay na kinagisnan nila. Ang matitingkad na butil na iba't iba ang kulay, at ang kumikinang na alambreng tanso o bronse ang umakit sa kanila sa amin.

Bihirang may manatili sa amin nang higit sa isang linggo, pero kahit maikli ang kanilang pananatili, sa pamamagitan ng probidensya ng Diyos ay nagkaroon kami ng malapit na personal na ugnayan sa kanila, kaya nabuo ang tapat at matibay na pagmamahalan sa pagitan nila at ng asawa ko, na nagbunga nang malaki

sa mga sumunod na taon. Sa ganitong paraan, daan-daang bata ang napasailalim sa amin sa maikling panahon, at marami sa kanila ang paulit-ulit na bumalik para humanap ng trabaho at muling makipagkaibigan sa amin. Naging bihasa sila sa gawaing-kamay, at nakababasa na sila ng mga simbolong kumakatawan sa tunog ng sarili nilang wika; pero kakaunti lamang sa kanila ang masasabing may tiyak na katibayan na tunay silang naligtas noong kabataan nila.

Sa pagbabayad sa mga batang ito, malaking dami ng mga panindang pampalit (barter goods) ang nagamit. Kahit magastos ang gawain, kailangan ito, dahil pagkatapos ng tag-ulan ay napakabilis ng pagtubo ng mga halaman, kaya kung hindi lilinangin, matatabunan ng kagubatan ang hardin at ang mga landas mula sa mga daan ng katutubo patungo sa aming istasyon. Kadalasan ay may lima hanggang animnapung kabataang katutubo kaming pinagtatrabaho nang sabay-sabay; pero kung walang nagbabantay sa kanila, ginugugol nila ang halos buong araw sa paggugulong ng kanilang hubad na katawan sa alikabok. Napakaliit ng nagagawa nilang trabaho, pero napakalaki pa rin ng kagalakan at pribilehiyong makasama sila araw-araw, bagaman alam naming hindi magtatagal ang kasiyahang ito; dahil may isang katotohanang nakaharap sa amin: mabilis na namang nauubos ang mamahaling mga panindang pampalit, at tila kaunti lamang ang pag-asang makakuha ng bagong suplay mula sa Baybayin.

Ang abala ngunit paulit-ulit na takbo ng araw-araw naming buhay ay naputol nang hindi inaasahang dumating sina Count at Countess Schiebler, na nanggaling sa Italya at hinarap ang mga panganib ng paglalakbay sa mababangis na ilang para manghuli ng

leon. Dahil ang aming distrito ay nasa gitna ng lupain ng mga leon at malalaking hayop, nagtungo sila sa aming istasyon. Kaya ang Countess ang ikalawang babaeng Europeo na nakapasok sa mga lupain ng katutubo sa kaloob-looban. Sa aming payak na hapag sa gubat ay nagkaroon kami ng kasiyahang tanggapin sila, at ituro sa kanila ang mga pinupuntahan ng mga leon at malalaking hayop, na kilalang-kilala ng asawa ko, dahil madalas niyang makasalubong ang mga ito nang marami sa kanyang mga paglalakbay at alam niya ang kanilang tirahan. Bago dumating ang mga Schiebler, nakakita siya ng magandang leong may itim na kiling, na ang balat ay may sukat na labing-isang talampakan at anim na pulgada mula ilong hanggang buntot.

Nagtagumpay ang Count sa kanyang pangangaso, at malaki ang naitulong sa kanya ng Countess, na mahusay bumaril at kayang hawakan ang malaking riple pang-rhinoceros — isang maliit na kanyon sa sarili nitong paraan — nang kasingdali ng 577 express o ng magaan na Mannlicher. Kung minsan ay nasa malaking panganib ang kanilang buhay, pero sa wakas ay nakarating sila nang ligtas sa Baybayin. Wala pang paraan noon para malaman ang nakalulungkot na hinaharap, kung kailan ang "pangangaso" at ang pagpasok ng baril sa gitnang Aprika ay balang araw ay lubhang magpapakaunti sa bilang ng ilang uri ng hayop. Ang misyonero, sa pangkalahatan, ay hindi pumapatay para lamang sa libangan.

Hindi nagtagal, nagalak kaming salubungin sa aming distrito si Bishop Tucker, kasama ang kanyang karabana ng limandaang lalaki. Inihahatid niya ang unang pangkat ng mga babaeng Misyonero patungo sa Uganda Mission. Ang lumang ruta ni Henry M. Stanley mula

Zanzibar hanggang Lake Victoria Nyanza, na ilang taong dinaanan ng mga karabana ng Misyonero, ay dumaraan sa mga lupain ng Usagara, Ugogo at Unyamwezi hanggang sa Lawa; at kung minsan ay anim na buwan ang inaabot sa paglalakbay sa timugan, paikot-ikot, pero medyo ligtas na rutang iyon, kung saan hindi gaanong nagpapakita ng galit ang mga katutubo. Sinusubukan ngayon ng Bishop ang bagong bukas at mas maikling daan sa kahabaan ng ekwador, kung saan ang kanyang matapang at marangal na hinalinhan na si Hannington, habang sinisikap buksan ang daan, ay namatay sa kamay ng mga katutubo.

Medyo malayo sa aming istasyon ang dinaanan ng karabana ng Bishop, pero siya at ang kanyang karapat-dapat na katuwang na si Dr. Baxter, na bihasa sa paglalakbay sa Aprika, ay nagtungo sa aming istasyon at nanatili sa amin nang isang araw. Tuwang-tuwa kaming makita ang Bishop, at nagalak kaming makitang muli ang dati naming kaibigan at kasama sa gawaing misyonero, si Doctor Baxter, na nakasama namin sa paggawa sa Usagara at Ugogo.

Nagpatuloy si Bishop Tucker at ang kanyang pangkat sa paglalakbay patungo sa ilog Athi, kung saan nangako ang asawa ko na sasalubungin sila dala ang ilang halamang namumunga, para sa hardin na itatayo ng mga babae sa Uganda. Pagdating ng asawa ko sa ilog Athi, nakita niyang napakakaunti ng pagkain nila para sa limandaang kargador ng kanilang karabana; at iminungkahi ni Dr. Baxter na lumabas sila ng asawa ko para manghuli ng karne. Sa wakas ay nakabaril sila ng apat na malalaking guhitang gnu (wildebeest), at ang mga ito, kasama ang isang rhinoceros, ang naging pansamantalang pagkain ng malaking pangkat.

Pagbalik ng asawa ko sa Istasyon ng Misyon, ikinuwento niya sa akin ang isang kawili-wiling pangyayari noong gabi ng araw na nakuha ang karneng ito para sa mga kargador ng Bishop. Umalis sila ng doktor sa kampo bandang alas-kuwatro ng hapon, at ibinilin sa mga pinuno na pasunurin sa kanila, sa isang tiyak na direksyon, ang tatlumpu o apatnapung kargador para sa karne, pagkatapos maayos ang kampo para sa gabi. Tila mas bihira ang mga antelope noong araw na iyon kaysa karaniwan, at ang dalawang mangangaso ay naglakad nang paroo't parito sa napakalayong bahagi ng kapatagan nang walang nakikitang anumang maiuulam.

Makaraan ang mahabang oras, may lumitaw na isang lalaking ostrich, na ang magagandang itim at puting balahibo ay kumakaway sa mahinang simoy ng hangin sa gabi, habang dahan-dahan itong lumalakad at kumakain. Hindi sasapat ang ibong ito para sa hapunan ng higit sa dalawampu't apat na kargador, at ano iyon sa limandaang gutom na lalaki? Gayunman, naakit sa marilag na ostrich — ang tanging buhay na bagay na abot-tanaw — sinundan nila ito nang matagal sa paliku-liko nitong daan, halos hindi namamalayan kung gaano na sila kalayo sa kampo sa Athi. Sa wakas, nang makalapit sila sa abot ng baril, pumutok ang doktor, pero alikabok lamang sa pagitan ng mga paa nito ang tinamaan; at, mas mabilis pa sa pinakamabilis na kabayong pangkarera, kumaripas ito sa ibabaw ng talampas at nawala sa paningin.

Lumulubog na noon ang araw sa kanluran, at para sa kaligtasan ng mga mangangaso, kailangan nilang bumalik agad sa kampo bago sumapit ang dilim ng gabing walang buwan. Pero pagkapasya pa lamang nilang bumalik, may ilang gnu na mahahaba ang balbas

na lumitaw sa abot-tanaw at tumatakbo papunta sa kanila. Dahil bihasa sa ilang, agad silang dumapa, para mabigyan ng pagkakataon ang mga gnu na lumapit hangga't maaari bago maamoy ng mga paparating na wildebeest ang kanilang presensya.

Sa kasamaang palad, pabor sa mga antelope ang hangin, at nang maamoy nila ang mga mangangaso, bigla silang huminto mga tatlong daang yarda ang layo. Lumubog na ang araw at medyo madilim na. Nakita ng dalawang mamamaril na kailangan ang mabilis na pagkilos kung gusto nilang makakuha ng karne para sa kampo, kaya nagkasundo silang sabay at agad na bumaril sa magkaibang bahagi ng kawan. Tumayo sila at kinalabit nang dalawang beses ang gatilyo. Ang mga gnung hindi tinamaan ay agad na tumakbo nang palundag-lundag, at naiwan ang apat sa kanila na nakahandusay sa lupa bilang pagkain ng karabana.

Madilim na, at malayo ang kampo — wala ni isa man sa kanila ang talagang nakaaalam kung gaano kalayo, dahil napakaliku-liko ng dinaanan nila. Sa buong haba ng kanilang paliku-likong landas, wala silang nakitang anumang palatandaan ng pangkat ng mga kargador na sumusunod sa likuran nila. Napakaraming leon sa distrito, at gumagala na ang mga ito nang marami sa kapatagan. Sa lugar na iyon, may nakakita na ng hanggang isang dosenang magkakasama.

Nagsimulang maglakad ang dalawang mangangaso pabalik sa kampo, pero agad nilang natuklasan na magkaiba ang direksyong gustong tahakin ng bawat isa. Sabi ng isa, nasa kaliwa ang kampo, samantalang iginiit ng isa na tiyak na nasa kanan ito. Sinabi ng asawa ko sa doktor na ang daang tinatahak nito ay halos kasalungat

ng direksyon ng kampo, pero iginiit ng doktor na tama ang kanyang daan. Muling ipinaliwanag ng asawa ko ang kanyang pagkakamali, at sinabing kapag itinuloy nila ang daang iyon ay tiyak na kamatayan ang sasapitin nila; at ipinaalala pa niya ang kamakailang pagkamatay ng dalawang Europeo na nagkamali ng akala tungkol sa kanilang kinaroroonan at naligaw palayo sa kanilang kampo.

Iminungkahi ng doktor na pareho silang lumakad nang kaunti sa kanyang direksyon, sa pag-asang baka makarating sila agad sa pamilyar na lugar. Dahil mas bata ang asawa ko, ayaw sana niyang tumanggi, pero alang-alang sa buhay ng doktor at sa sarili niyang buhay, at sa asawa at pamilya ng bawat isa, mariin siyang tumangging humakbang kahit isang yarda sa iminungkahing daan. Sinabi niyang mas gugustuhin pa niyang manatili sa lugar na iyon hanggang umaga, maliban kung sasama ang doktor sa kanya sa daang pinaniniwalaan niyang patungo sa kampo.

Sinubukan ng asawa ko na sindihan ang damo, bilang ilaw na gagabay sa mga kargador na maaaring naghahanap sa kanila, at para takutin ang mga leon at iba pang mababangis na hayop; pero dahil ilang pulgada lamang ang taas ng damo at basa na ng hamog, imposibleng magpaliyab ng malaking apoy. Nagpaputok naman ang doktor ng ilan sa natitira niyang bala para makuha ang pansin ng anumang pangkat na naghahanap na maaaring malapit lamang; pero sa paulit-ulit na putok ng baril ay walang sumagot, maliban sa malalayong tunog ng mga gumagalang mababangis na hayop.

Iminungkahi ng doktor na lumuhod sila at itanong sa Diyos ang bagay na ito. Pareho silang lumuhod sa lupa, at hiningi ng bawat isa ang patnubay at pagpapala ng Diyos na nasa lahat ng dako, na laging sumasagot sa daing ng mga nagtitiwala sa Kanya. Pagtayo nila, pareho na silang handang magbigay nang kaunti sa opinyon ng isa't isa, at maglakad nang sandali sa direksyong nasa kalagitnaan ng dalawang daang iminungkahi, kung saan maghihintay sila at titingnan kung anong patnubay ang nais ibigay sa kanila ng Panginoon. Magkaakbay silang naglakad sa makapal na dilim sa gitnang daan, paakyat sa mataas na lupa, at pagdating nila sa tuktok ng isang burol, nakita nila sa malayong abot-tanaw sa kanan ang matatag na liwanag ng mga apoy ng kampo, sa madilim na kalangitang nakalukob sa kapatagan. Lubos na sinagot ng Diyos ang kanilang panalangin.

Nang mas maingat nilang tinitigan ang dilim, may nakita silang dalawang maliliit na gumagalaw na ilaw, nasa kanan din nila, na papunta sa direksyong lalampas sa kanila at malalayo sa kanila nang isang milya. Ang dalawang paroldang iyon ay pag-aari ng pangkat ng mga kargador mula sa kampo, na matiyagang naglalakad sa paghahanap sa kinaroroonan ng mga mangangaso.

Isa o dalawang putok mula sa riple ng asawa ko ang nagdala sa pangkat patungo sa mga napatay na hayop. Habang hinihiwa ang mga bangkay sa malamlam na liwanag ng mga parol, napakarami ng mababangis na hayop kaya mahirap silang ilayo, pero sa wakas ay ligtas na nakarating ang buong pangkat sa kampo.

Kinaumagahan, nagpaalam ang asawa ko sa Bishop at sa malaking pangkat ng mga Misyonero, na isang pribilehiyong makasama. Isa sa pangkat na iyon, si

Martin J. Hall, ay isang napakaespirituwal na tao, at lubhang ginamit ng Diyos sa pagliligtas ng maraming bata, kaugnay ng "Children's Special Service Mission" sa sariling bayan. Iisa lamang ang kanyang layunin at hangarin, at iyon ay ang pagliligtas ng mahahalagang kaluluwa. Nagpahayag siya ng natatanging hangaring sumama sa amin sa aming gawain sa mababangis na Akamba, at pagkatapos ay sumulat siya sa asawa ko tungkol sa kanyang tiyak na pasya sa bagay na ito. Pero nang hinihintay na namin ang sulat na magsasabi kung kailan siya maaaring dumating, natanggap namin ang malungkot na balita na nalunod siya sa Lake Victoria Nyanza.

Sa talambuhay niya, na pinamagatang "In Full and Glad Surrender" (Sa Buo at Masayang Pagsuko), na isinulat ng kanyang kapatid na babae, inilathala ang kanyang talaarawan; at doon ay binanggit niya ang kanyang paglalakbay sa kaloob-looban at ang pagkakampo nila sa aming distrito sa ganitong mga salita: — "...Umalis ang Bishop at si Doctor Baxter nang alas-otso ng umaga para dalawin si G. Stuart Watt, dating Misyonero ng C.M.S. sa Mpwapwa, pero ngayon ay naninirahan dito kasama ang kanyang asawa at mga anak bilang isang independiyenteng Misyonero. Nakagiginhawang makita ang matatamis at malulusog na maliliit na mukhang Ingles sa napakalayong lupaing ito. Umakyat dito ang maliliit na batang ito kasama ang kanilang mga magulang mga dalawang taon na ang nakararaan noong tag-ulan, at kahit basa sila ng ulan araw-araw ay tila hindi naman sila napinsala, kaya ang nagawa ng aming pangkat ng mga babae ay hindi naman pala gaanong kagulat-gulat. Nakatira si G. Watt kasama ang kanyang asawa at mga anak sa isang liblib na lugar sa

kabundukan na tinatawag na N'gelani. Umalis kami sa Machakos pagkatapos ng nakaaantig na pamamaalam sa mahal na maliliit na anak ni Watt. Sa kabila ng kanilang mailap na kapaligiran, napakaganda ng pagpapalaki sa kanila, napakagagalang nila, at larawan sila ng kalusugan. "Nakapanlulumo at nakalulungkot na maglakad araw-araw sa malalawak at makakapal ang populasyong mga distritong ito at malaman na para sa mga Wakamba — isang bayan ng mga pastol na mga isang milyon — ay dalawa lamang ang Misyonero, samantalang para sa mga Kikuyu, isang napakalaking tribo, ay wala ni isang Cristianong guro..."

Para sa amin, isang bagay na dapat ipagpasalamat sa Diyos na ligtas na nakarating ang Bishop at ang kanyang unang pangkat ng mga babae sa pampang ng Lawa, dahil noong akala namin ay nalampasan na nila ang pinakamapanganib na bahagi ng paglalakbay, nabalitaan namin na may maliit na pangkat ng mga mandirigma na sumalakay sa isang armadong grupo ng mga tatlumpung tagapagdala ng sulat ng C.M.S., hindi kalayuan sa kampo ng Bishop, at sa loob ng ilang minuto ay pinatay ang dalawampu sa kanila.

Napakalaki ng aming kagalakan nang sumunod na taon nang salubungin namin sa Ukamba ang ilang Misyonero mula sa Estados Unidos, na nanirahan sa timog-silangang hangganan ng bansa. Ang pinuno ng pangkat ay si G. Peter Scott. Sa kasamaang palad, medyo hindi malusog ang distritong pinagtayuan niya ng istasyon at kalat-kalat ang mga katutubo. Buong-puso naming inanyayahan si G. Scott na lumipat pa sa kaloob-looban malapit sa aming distrito, kung saan mas siksik ang populasyon at mas maganda ang klima. Dahil dito, nagsimula siya ng gawain na isang araw na lakad

lamang mula sa aming Istasyon ng Misyon. Mahina na ang kanyang katawan noon pa man, at hindi nagtagal ay tinamaan siya at ang isa pang Misyonerong nagngangalang Allen ng lagnat at pumanaw sila tungo sa kanilang gantimpala; at, nakalulungkot sabihin, sa huli ay natigil ang Misyon.

Dahil naisulat na ng asawa ko ang wika ng mga Akamba, lubos nang nabuksan ang daan para sa mga Mensahero ng Ebanghelyo, at labis naming naramdaman ang pagkawala ng dalawang Misyonerong ito, na nagsisimula pa lamang matutong ipahayag ang kanilang mga ideya sa wikang Kikamba. Taimtim kaming nakiusap kay G. C. Hurlburt, na kasapi ng konseho ng kanilang Misyon sa sariling bayan, na ipagpatuloy ang gawain sa Aprika na iniwan ng mga namatay sa larangan. Tila hindi pa bukas ang daan para sa kanya noon, pero makalipas ang ilang taon ay tumugon siya sa panawagan, at nagalak kaming makitang muling nagsimula ang Misyon.

Dahil lubos naming nadarama ang matinding pangangailangan ng malawak at walang manggagawang lupain sa paligid namin, naakay kami pagkatapos na kausapin si Bishop Peel, ng Church Missionary Society, sa Mombasa, tungkol sa malaking kahalagahan ng pagbubukas ng isang istasyon ng Misyon ng C.M.S. sa lupain ng Ukamba.

Nagkaroon kami ng pribilehiyong tanggapin siya sa pagdalaw sa aming istasyon, at pagkaraan ng mahabang panahon, kung saan tila nagkaroon ng kahirapan sa pagkuha ng angkop na lugar, natanggap namin ang magandang balita na nagpasya ang Bishop na simulan ang gawain sa mga Akamba. Isang bahay ang dinala

mula Inglatera at itinayo sa kabundukan ng hangganan, at dalawang Misyonero ang naglingkod doon nang ilang taon, pero sa kasamaang palad, sa huli ay iniwan din ang istasyon. Nagdalamhati ang aming puso sa kakulangan ng mga manggagawa sa mga bukid na hinog na para sa karit. Sa malawak na kalipunang iyon ng nawawalang sangkatauhan, naiwan kami noon nang walang kapatid na Misyonero, maliban kina Johnston at Evans mula Amerika, na nanatili sa kanilang puwesto nang may kahanga-hangang tapang. Sa gitna ng mabigat na trabaho ng asawa ko sa istasyon, at habang nangangaral sa mababababang distrito, madalas siyang tamaan ng matinding lagnat, na kung minsan ay nagpapasakit nang husto sa kanya; pero paggaling niya ay itinutuloy niya ang kanyang gawain gaya ng dati, hanggang sa isang atake ng hematuria, na karaniwang tinatawag na blackwater fever, ang nagdala sa kanya sa bingit ng kamatayan. Noong una kaming pumunta sa Silangang Ekwatoryal na Aprika noong 1885, hindi pa naririnig at hindi pa kilala ang malubhang sakit na ito. Ngayon ay naging karaniwan na ito, at maraming Misyonero na ang nasawi sa mabilis at nakamamatay nitong hampas. Ang malalakas, aktibo at matipuno ang tila pinakamadalas nitong biktima, at dinadala sila nito sa bingit ng kamatayan sa loob lamang ng ilang oras. Ito na ngayon ang pinakanakamamatay na sakit sa tropikal na Aprika, at itinuturing na mga isa lamang sa bawat sampung tao ang gumagaling. Nananatiling hiwaga ang sanhi at pinagmulan nito. Maaaring lubos na malusog ang isang tao sa umaga at patay na pagsapit ng hapon. Agad na nadudurog at nasisira ang mga pulang selula ng dugo.

Noong araw na tinamaan ang asawa ko ng hematuric fever, maayos ang kanyang kalusugan gaya ng dati sa umaga, at bumangon siya sa karaniwan niyang oras nang nagbubukang-liwayway. Kauuwi lamang niya noong nakaraang araw mula sa isang isandaang milyang paglalakbay. Hindi nagtagal pagkabangon niya, nagkasakit siya nang husto, at pagsapit ng tanghali ay sinumpong siya ng lagnat na napakatindi kaya sinubukan niyang ihagis ang sarili palabas ng kama. Tila imposible para sa kanya ang huminga. Nagkaroon ng malaki at biglang pagbabago sa kanyang dugo, at kulay-ube na ang kanyang mukha. Kasabay ng mga sintomas na ito ay ang matinding pagdurugo mula sa mga bato (kidney). Tumagal ang yugtong ito hanggang sa lubos siyang manghina, at saka siya nalugmok sa parang patay na pagkawala ng malay, kung saan tila bawat sandali ay huli na niya.

Hindi namin kailanman lubos na matatantiya ang paglilingkod na ibinigay sa amin noong panahong iyon ng tatlong opisyal na Europeo ng malayong kuta ng gobyerno — sina Ainsworth, Lane at Hinde. Si G. Lane ay nakaupo sa tabi ng kanyang kama gabi-gabi, kahit wala nang kahit kaunting sinag ng pag-asa na gagaling pa siya. Gayunman, kinalugdan ng Panginoon na ibangon muli ang asawa ko, at sa loob ng ilang linggo ay abala na naman siya sa kanyang gawain, bagaman hindi na siya kailanman naging kasinglusog ng dati.

Sa panahong ito ng aming buhay kasama ang mga Akamba, lubhang nabawasan ang aming pondo, at isang napakahalagang bagay na dapat naming pag-isipan ay ang napakalaking gastos ng pamumuhay sa kaloob-looban ng Kontinente. Ang pinagbentahan ng aming ari-arian, na inakala naming makasusuporta sa Misyon nang

matagal, ay mabilis na nauubos sa malalaking gastos sa karabana at trabahador. Nagiging mabigat na gastusin na ang pagpapadala ng mga kalakal mula London. Talagang tila kakailanganin nga ang £2,000 bawat taon, na iminungkahi ng Imperial British East Africa Company, para masuportahan ang isang Misyon sa mga lupaing hindi pa nabubuksan. Bukod sa mismong halaga ng pagkain, damit at lahat ng gamit sa bahay at mga pangunahing pangangailangan ng istasyon, at ang pag-iimpake at pagpapadala ng mga ito sa Baybayin, ang pagbubuhat pa lamang paakyat mula Mombasa hanggang sa aming istasyon ay nagkakahalaga ng £150 bawat tonelada, o mga dalawang shilling bawat libra.

Gusto sana naming bawasan ang aming inaangkat, at sa gayon ay ang aming gastos, sa pagsisikap na magtanim ng kaunting pagkain sa aming maliit na hardin, dahil ang aming payak na tinapay ay nagkakahalaga ng ilang shilling bawat isa. Sa paligid ng malalaking lawa sa loob ng kontinente, sagana ang saging, at dito nabubuhay ang mga Misyonero; samantalang sa mamasa-masa at mababababang distrito ng Baybayin, sagana ang mangga, pinya at niyog. Pero sa tuyong kabundukan ng Ukamba sa ekwador kung saan kami nakatira, wala sa mga ito ang katutubo sa lupa, ni hindi rin mapalaki hanggang mamunga, kaya lubos kaming umaasa sa mga suplay na natatanggap mula London sa napakalaking halaga. Nag-order kami mula Australia, Tasmania at Hapon ng iba't ibang uri ng punong prutas na, kung aalagaan, ay maaaring magbunga nang maayos. Pero kakaunti lamang ang nakaligtas sa mahabang paglalakbay, at ikalawa at ikatlong padala pa ang na-order at natanggap bago namin napatubo ang ilang puno na nagpakita ng pag-aangkop sa klima at nangako ng bunga.

Wala ring anumang uri ng butil sa bansa na sulit itanim. Kaya kumuha kami mula sa iba't ibang bahagi ng mundo ng kaunting binhi ng mabilis tumubong trigo na maaaring angkop, at sa mga ito ay natuklasan namin ang isang uri ng butil mula Ehipto na tila lubos na angkop sa kondisyong tropikal. May isang maliit na taniman ng butil na ito na hitik na sa uhay, at ang ilang punong prutas ay kauusbong pa lamang ng malalambot na sanga, nang dumating ang salot ng mga balang sa bansa, na sumira sa aming malaking inaasahan at sa aming pag-asang makakuha ng medyo murang tinapay.

Hindi namin kailanman malilimutan ang araw na dumating ang mga balang na iyon. Sa hilagang abot-tanaw ay may nakita kaming ulap na umaangat mula sa lupa pataas sa langit, hanggang sa umabot ito sa halos nakatatakot na laki. Noong una ay mukha itong palatandaan ng malakas na ulan, pero kailanman ay hindi pa kami nagkaroon ng ulan mula sa hilaga, kung saan nakita ang malalaki at kakaibang tipon na iyon. Gamit ang isang malakas na largavista, nakita namin na ang mga ulap ay binubuo ng maliliit na katawan, na parang kakaibang piraso ng kulay-kayumangging niyebe, at nagsisimula na itong kumilos papunta sa amin nang medyo mabilis. May ilang katutubo sa malapit na tila interesado sa kakaibang pangyayari, at tinawag namin sila at itinanong kung ano iyon. Sa isang senyas na nangangahulugang sakuna, sumagot sila, "N'gie!" (Mga balang!).

Bago pa namin natapos ang pakikipag-usap sa kanila, naabot na kami ng napakalaking buhay na ulap at lumilipad na ito sa itaas namin. Sa loob ng ilang minuto ay natakpan ang buong kalangitan ng dumaraang di-mabilang na mga balang, at napakakapal ng kumpol

kaya natakpan ang araw sa katanghalian at nabalot ang langit ng gumagalaw na tabing ng kadiliman. Ang ugong ng kanilang mga pakpak ay parang dagundong ng dagat sa malakas na bagyo. Sandaling tila lalampasan lamang kami ng di-mabilang na milyun-milyong iyon, at baka makaligtas sa mabilis na pagkawasak ang aming maliit na hardin, na binawi namin mula sa gubat at pinaghirapan nang husto, at maaani pa ang ani nito.

Makalipas ang isang oras o higit pa, bumaba ang lipad ng makakapal at may pakpak na mga ulap na iyon, at hindi nagtagal ay lumapag ang mga balang sa lupa, tumatama sa aming mukha at kumakapit sa aming damit. Habang nakatayo kaming namamangha sa pagbaba ng mga hukbong ito mula sa himpapawid, nakita naming natatakpan na ng kanilang mga katawan ang lupa, at patuloy pa rin silang bumabagsak nang hindi nababawasan hanggang sa ang lupa ay natakpan ng kumukulong buhay na tambak na ilang pulgada ang kapal. Kulay-kayumanggi na ang aming hardin dahil sa mga mapanirang hukbo, na ginagamit ang malalakas nilang panga sa bawat sanga, dahon at dahon ng damo. Ang maliit na taniman ng mahalagang trigo na apat na talampakan ang taas ay nakayuko na sa lupa sa bigat ng di-mabilang na gutom na maninira, dahil sa bawat tangkay ng trigo ay hindi bababa sa isang dosenang balang, at sa iba ay doble pa.

Sa hardin ding iyon ay nagtanim kami ng kaunting mais, na dinala namin mula Virginia para sa kapakanan ng mga katutubo; anim hanggang walong talampakan ang taas ng mga tangkay nito, at ang malasutlang buhok nito ay nagsisimula pa lamang lumabas sa mga murang busal. Sa loob ng kalahating oras, bawat bakas ng halaman ay naputol nang kasinlinis na para bang

ginapas ng isang makapangyarihang mang-aani. Habang mabilis na naglalaho ang luntiang halaman, ang tunog ng pagnguya ng mga panga ng mapanirang hukbo ay isang tuloy-tuloy at nakabibinging ingay. Sa loob lamang ng isang maikling oras, nabalot ang tanawin ng lungkot at pagkawasak. Marahil kailanman, sa lahat ng aming iba't ibang karanasan sa Ekwatoryal na Aprika, ay hindi pa namin naramdaman nang ganoon ang walang-hanggang kapangyarihan ng Panginoong Diyos na Makapangyarihan sa lahat gaya noong araw na iyon.

Kinaumagahan, pagkainit ng nakapapasong araw sa lupa, lumipad ang mga balang, at naiwang lubos na natatakpan ng kanilang dumi ang lupa. Kaya napilitan kaming talikuran ang anumang balak na magtanim ng pangunahing pagkain nang hindi bababa sa isa pang taon o higit pa, hanggang makakuha kami ng panibagong suplay ng binhi. Medyo nagtagumpay kami sa patatas, passion fruit, kamatis at Cape gooseberry, at lahat maliban sa patatas ay matatagpuan na ngayong tumutubong ligaw dito at doon sa mga Rehiyong Ekwatoryal nang daan-daang milya, dahil dinala ng mga ibon ang mga binhi sa iba't ibang dako.

Tatlong panahon kaming nagtanim ng patatas bago kami nakakain ng kahit isa sa aming hapag. Labing-apat na libra ang nakuha namin mula sa Messrs. Sutton and Sons ng Reading noong simulan namin ang aming ekspedisyon, pero ilang buwan itong dinala-dala sa tropiko bago kami nakapili ng lugar ng istasyon at naitanim ang mga ito. Mga apat na libra na lamang ang natira sa labing-apat, at sa labis na pagkapagod ng natira dahil sa patuloy na pagtubo habang naglalakbay, sa unang ani ay eksaktong kasimbigat ng itinanim namin ang inani namin — apat na libra lamang.

Parehong nauubos na ang aming pagkain at pondo, samantalang ang patuloy na gastos sa karabana at iba pa ay tila laging dumarami. Ang mga kalakal mula London, na lubha naming kailangan, ay ilang buwan nang nakatambak para sa amin sa Baybayin, at tila ganap na imposibleng makapagpaakyat ng karabana dala ang mga ito. Kasisimula pa lamang ng gobyerno, na humawak na sa bansa, sa paggawa ng riles sa Mombasa, na balang araw ay aabot sa Lake Victoria Nyanza, at lahat ng makukuhang kargador mula sa Baybayin ay nagtatrabaho para sa gobyerno.

Kaya ipinasya ng asawa ko na sikaping isama ang ilang hilaw na katutubo ng tribong Akamba sa Baybayin, para kunin ang mga kargang nakaimbak doon. Hindi pa kailanman naimungkahi ang ganitong gawain, at hindi rin tiyak kung mapapapayag ang mga katutubo na sumugal sa ganoong balak. Gayunman, nang ipaalam ang plano sa mga taga-aming kalapit na distrito na dumadalo sa aming mga pulong ng Ebanghelyo, tatlumpung boluntaryo ang agad na lumapit at nagsabing handa silang sumama sa Bwana patungo sa dagat. Tunay na katibayan ito ng kahanga-hangang impluwensyang nakaabot sa mga hubad na katutubong ito. Kusang-loob silang nag-alok na sumunod sa puting tao sa di-kilalang lugar, sa paglalakbay na walong daang milya sa ilang, nang hindi alam kung anong panganib ang naghihintay sa kanila sa daan, at kung ang mababababang gubat ng Baybayin ay magdudulot sa kanila ng sakit at kamatayan.

Ayaw kong isama ng asawa ko ang mga lalaking ito pababa nang lubusang hubad, kaya sa loob ng sampung araw ay nanahi ako ng damit para sa kanila mula sa telang calico ng India, tatlong terno bawat araw, para

magkaroon ang bawat lalaki ng dyaket at salawal. Inihanda ng asawa ko ang lahat ng posibleng paghahanda para sa paglalakbay, pero hindi rin namin maiwasang isipin na baka ang pag-iingat ng mga boluntaryo ay manaig pa sa kanilang tapang, at sa huli ay mabigo ang planong pagpapaakyat ng aming mga kalakal. Kaya talagang nagulat kami nang, sa umagang itinakda para sa pag-alis, dalawampu't limang malalakas na katutubo ang dumating, bawat isa ay may dalang butil sa supot na balat ng kambing na sapat para sa apat na raang milyang paglalakbay papunta. Isinuot ng mga hubad na mandirigma ang kanilang salawal at dyaket, na tila walang isa man sa kanila ang komportable, at pagkatapos ay handa na ang lahat sa paglalakad.

Kailanman, mula nang pumasok kami sa ilang ng Gitnang Aprika, ay hindi pa nagbalak ang asawa ko na iwan ako sa gitna ng mga katutubo nang ganoon katagal, para sa ganoon kahabang paglalakbay. Maraming isipin ang pumuno sa aking isip tungkol sa maaaring mangyari sa akin at sa mga bata habang wala siya, o mangyari sa kanya at sa kanyang mga tauhan sa daan; pero lubos naming ipinagkatiwala ang lahat sa pag-iingat ng aming mapagmahal na Ama at buong-pusong nagpahinga sa Kanya. Binigkas ang huling paalam, at nakita kong tinalikuran ng asawa ko ang istasyon at umalis sa kanyang mahabang paglalakbay na daan-daang milya sa ilang, na para bang tatawid lamang siya sa mga burol sa isang araw na lakad.

Kahit ang aktuwal na layo patungo at pabalik sa Baybayin ay maaaring hindi hihigit sa anim na raang milya, ganoon kaliku-liko at pabalik-balik ang daan sa kagubatan kaya sa aming pag-akyat ay itinuring naming makukuha ang tunay na tantiya ng nilakbay sa

pagdaragdag ng isang milya sa bawat tatlo, bilang palugit sa mga liko at paglihis ng baluktot na landas.

Bago ako iwan, ibinilin ng asawa ko sa kanyang kapatid-sa-dugo na pinuno na bantayan ang aming kaligtasan, at sa isang antas ay ginawa siyang mananagot sa aking kaligtasan. Nagpatuloy ang gawain gaya ng dati habang wala ang asawa ko, at sa mga bakanteng sandali ko ay nagdagdag ako ng kaunting kasangkapan sa aming hubad na mga silid na yari sa sawali at putik. Mula sa kahoy ng mga kahon ng suplay ay gumawa kami ng ilang mesa, pero bukod dito, sa aming mga kamang pangkampo at ilang upuan, napakakaunti ng aming kasangkapan. Gamit ang ilang tadyang ng dahon ng palma na nakuha mga tatlumpung milya ang layo, kasama ang mga tambo mula sa kalapit na sapa, nakagawa ako ng napakatibay na aparador at sideboard at ilang istante para sa mga sulok, na lahat ay naging napakapakinabang sa aming tahanan sa gubat.

Nang matapos ito, nakita kong kailangang gawan ng sapatos ang mga nakababatang bata, at ang iba ay kailangang tahiin, at sa tiyaga at pagsisikap ay nagawa ko ito nang maayos mula sa nakahandang balat ng wildebeest.

Habang abala ako nang ganito, ang maliliit naming anak ay nasa pangangalaga ng dalawang batang katutubo, na pinagbawalang dalhin sila nang malayo sa mga gusali ng istasyon, baka matuklaw sila ng maraming ahas na sagana sa paligid. Isang umaga ay muntik nang mapahamak ang isa sa mga bata. Habang namimitas sila ng bulaklak, naakit ang bata sa isang magandang batik-batik na nakapulupot sa gitna ng sari-saring halaman sa paligid. Paglapit niya rito, iniunat ng bata ang kanyang

kamay sa magandang bagay na iyon, at agad na lumabas mula sa gitna ng pulupot ang nakabukang panga ng isa sa aming pinakamakamandag na ahas, ang kiko. Nang lubos na maunawaan ng bata ang panganib, tumalikod ito para tumakas, hinabol ng ahas, at nakarating sa bahay bago himatayin.

Ang kikong may pulang guhit ang tanging ahas sa mga lugar na iyon na susubukang habulin ang kanyang biktima. Ito ang pinakaaktibo at pinakamapanganib sa mga ahas, at may mga batang natuklaw nito na hindi na nakabangon mula sa lugar na sinalakay sila, ganoon kabilis ang kamatayan.

Sa isa pang pagkakataon, naglalaro ang isa sa aming maliliit na anak na lalaki sa sulok ng silid-kainan, at nang iangat niya ang banig na yari sa bunot ng niyog na nakatakip sa lupang sahig ng aming bahay, isang ahas ang naglabas ng sanga-sanga nitong dila, at labis na natakot ang bata kaya natumba siyang walang magawa. Agad akong sumugod at pinatay ang ahas gamit ang isang patpat.

Napakahirap pakiusapan ang mga katutubo na patayin ang alinman sa mga ahas na ito, dahil lamang ayaw nilang makipagsapalaran na matuklaw. May ilang Akamba na nagdala sa mga bata ng maliliit na antelope na labis nilang minahal bilang kalaro, at dahil tatlo sa mga hayop na ito ang sunud-sunod na namatay sa tuklaw ng ahas, ipinasya naming hukayin ang isang malapit na punso kung saan inakala kong maaaring nagtatago ang mga ahas. Dalawang katutubo ang pinili para sa gawaing ito.

Gamit ang kanilang matutulis na patpat na yari sa matigas na kahoy, agad nilang napasok ang matigas na

balat ng lupa sa ibabaw ng mga lagusan ng abalang pugad ng langgam. Nang makababa sila nang ilang talampakan sa ilalim ng lupa, nagulat sila nang makita ang isang napakalaking ahas na uring kiko na inilalabas ang leeg nitong may pulang guhit sa isa sa mga butas ng punso. Agad na tumakbo palayo sa hukay ang mga katutubo para iligtas ang kanilang buhay. Pero dahil hinikayat sila ng pangakong malaking gantimpala para sa katawan ng ahas, muli silang nagsimula nang may pag-aalangan. Pagsimula pa lamang nila, muling inilabas ang ulong may pulang palong nang paulit-ulit sa nakakatakot na anyo. Kaya kumuha sila ng mahabang matulis na poste at ibinaon ito nang malalim sa lupa sa ilalim ng pinagtataguan ng ahas; at nang malagyan ito ng pang-ilalim na tukuran, iniangat ang lupa, na naglantad sa malaking bahagi ng katawan ng ahas, at isang mahusay na palo sa ulo ang tumapos sa masasama nitong kapangyarihan. Natuklasang ang hulihang bahagi ng katawan ng ahas ay nakapulupot sa kalahating dosenang malalaki at pahabang itlog na may balot na manipis na lamad. Nang buksan ko ang mga ito gamit ang kutsilyo, nakita ko sa bawat isa ang isang ganap nang buo at napakalikot na sanggol na ahas.

Sa panahon ng mahaba at mahirap na paglalakbay ng asawa ko patungo sa Baybayin, nagpatuloy ang gawain nang walang anumang malubhang pangyayari, maliban sa minsang pagbabanta ng isang katutubo na isasaksak ang kanyang mahabang talim sa aking puso — isang bantang napigilan ko sa pamamagitan lamang ng isang ngiti.

Isang araw ay nagbigay ako ng dalawang kutsilyo sa dalawa sa mga lalaking nagtatrabaho para sa akin, at pinapunta ko sila sa gubat para kumuha ng mahibla na

balat ng kahoy, dahil nagpapagawa ako ng karagdagang maliit na bahay para sa mga lalaki at batang nagtatrabaho sa istasyon. Makalipas ang ilang oras, bumalik ang isa sa kanila nang mag-isa dala ang kanyang karga ng balat ng kahoy, at nang tanungin tungkol sa kanyang kasama, sinabi niyang hindi niya alam kung ano ang nangyari dito. Nang iabot niya sa akin ang kanyang kutsilyo, natuklasang hawak din niya ang kutsilyo ng nawawalang lalaki. Dahil nangangamba ako na may masamang nangyari, ipinagapos ko siya agad, at nagpadala ako ng dalawang katutubo sa lugar sa gubat kung saan kinuha ang hibla. Bumalik ang mga ito na may balitang natagpuan nilang patay ang nawawalang katutubo, nakaupo at nakasandal sa puno, na may mga marka sa leeg na para bang sinakal siya.

Dahil karamihan sa mga lalaking nakakasalamuha namin at nagtatrabaho sa aming istasyon ay sanay na pumatay ng tao, wala akong ginawa kundi paalisin siya, matapos kong ipaalam sa kanya ang daan ng kapatawaran at buhay na walang hanggan. Makalipas ang dalawang araw, natagpuan din ang kanyang bangkay sa kagubatan malapit sa aming istasyon; namatay siya sa isang mabilis at nakamamatay na katutubong sakit, na pinatunayan ng ilang pagbabago ng kulay sa kanyang katawan.

Kahanga-hangang iningatan ako at ang mga bata ng Diyos sa mahahabang araw at gabing iyon ng aming pag-iisa sa Aprika. Mga dalawa hanggang tatlong linggo pagkaalis ng asawa ko patungo sa Baybayin, may isang katutubong dumating sa akin isang araw dala ang sulat mula sa asawa ko, na medyo maayos namang naglalakbay patungo sa dagat, bagaman medyo nalulungkot sa kalagayang iniwan niya kami sa istasyon. Ganito ang nilalaman ng sulat: —

Kampo sa Kiboko, Lunes ng gabi.

Mahal kong Rachel,

Marami akong naiisip tungkol sa inyong lahat mula nang umalis ako sa bahay, at araw-araw, marahil oras-oras, umaakyat sa Diyos ang aking mga panalangin para sa inyo. Kung minsan ay napupuno ako ng lungkot tungkol sa matinding kakulangang iniwan ko sa iyo at sa mga bata, dahil kahit sa mga karaniwang pangangailangan sa buhay ay napakababa na ng aming kalagayan. Kaya kong tiisin ang lahat nang may matigas na tiyaga, pero ang hilingin sa iyo at sa mga bata na tiisin ito kasama ko ay dumudurog sa aking puso. Gayunman, bakit ko ito sinasabi, gayong wala nang hihigit pang pribilehiyo kaysa magdusa at magtiis alang-alang sa ating pinagpalang Jesus, sa pagpapalaganap ng pagkakilala sa Kanya sa mga taong pinaglagyan sa atin ng Diyos ayon sa Kanyang probidensya.

Pinahahalagahan ko ang buhay ng pagsasakripisyo sa sarili na lagi mong ipinakita mula nang araw na una kitang makita, at natitiyak kong pararangalan ka ng Panginoon dahil dito. Lubos kong nararamdaman ang malaking pananagutan ng ating maliliit na anak sa iyo habang wala ako, sa gitna ng mapanganib na kapaligiran, pero ibibigay sa iyo ng Diyos ang bawat biyayang kailangan at pagpapalain Niya ang bawat pagsisikap mo.

Sa paglalakad namin ngayong araw ay muntik na kaming mapahamak sa dalawang rhinoceros. Makapal ang kagubatan at paliku-liko ang landas na sinundan namin, na may mainit at nakapapasong hanging malakas na umiihip sa aming mukha. Dahil galing sa mga hayop papunta sa amin ang hangin, hindi nila namalayan ang

aming presensya hanggang sa nasa gitna na nila kami. Halos mahawakan ko na ang buntot ng isa. Tumakas ang mga tauhan sa labis na takot sa makapal na kagubatan. Ang malalaking halimaw ay tila halos kasintakot din namin, at humihingal at umiihip ay sumugod sila sa masukal na gubat. Agad na tumakbo ang lalaking may dala ng aking riple; pero kahit nanatili pa siya sa kanyang puwesto, wala rin akong magagawa noon, dahil walang bala ang riple, at ang mga hayop at ang mga tao ay sabay-sabay na naglaho sa isang iglap.

May pagkakataon ako ngayong ipadala sa iyo ang sulat na ito sa pamamagitan ng ilang katutubong dumaraan patungong Wathomi, kaya ipadadala ko na ito. Maaaring magkaroon pa ako ng isa pang pagkakataon na magpadala ng sulat sa iyo, at kung maayos ang lahat, susulatan ko ang bawat isa sa aking maliliit na anak. Lagi ko silang iniisip. Magandang gabi, mahal ko. Magandang gabi, mga mahal kong maliliit na anak. Mahal kong Rachel, kung may mangyari sa akin, o kung mapatay ako ng mga hayop o ng mga tao, ito ang aking huling salita: "Ikuwento mo sa aking maliliit na anak ang pag-ibig ni Jesus araw-araw hanggang kasingtiyak ng buhay mo na nakikilala nila Siya sa pamamagitan ng tunay at buhay na pananampalataya." Maging matiyaga at matatag ka sa mga Akamba, at ipagpatuloy mo ang gawain sa kanila hangga't tatagal ang ating mga panindang pampalit. Nawa'y ang Diyos ni Abraham, at ni Isaac, at ni Jacob ay maging iyong Diyos magpakailanman. Ipinagkakatiwala kita sa Kanyang mapagmahal na pag-iingat, at taglay ang pinakamagiliw na pagmamahal hanggang sa muli nating pagkikita. Stuart.

Iyon ang huling mensaheng natanggap ko mula sa asawa ko sa mahirap na paglalakbay na iyon. Nilalagnat ang katawan at sa gitna ng matinding tagtuyot, nagpatuloy siya araw-araw sa tigang na ilang at sa nakapapasong disyerto ng Taru, paminsan-minsang naghuhukay sa malalalim na bahagi ng tuyong daluyan ng tubig para sa kaunting mahalagang tubig. Kahit siya mismo ay may sakit, lagi niyang binabantayan ang kanyang mga kargador, at sa walang-tigil na pagbabantay ay napigilan niya sila, kahit sa kabaliwan ng kanilang uhaw, na inumin ang maruming tubig bago ito pakuluan.

Dumating ang mga lalaki sa Baybayin na medyo maayos ang kalusugan, pero ang malakas at matibay na pangangatawan ng asawa ko ay lubhang humina dahil sa tuloy-tuloy na lagnat na kumapit sa kanya. Dahil sabik siyang makabalik sa kaloob-looban sa lalong madaling panahon, tinipon niya ang lahat ng kargang kayang buhatin ng kanyang mga tauhan at pinakakailangan namin, at nang makakuha siya ng sapat na bigas mula India para sa kanyang mga kargador, naghanda siyang simulan ang pagbalik. Para hindi gaanong mahirapan ang kanyang mga kargador sa daan, binawasan niya ang bawat karga sa dalawang-katlo ng karaniwang bigat.

Isang araw bago ang nakatakda nilang pag-alis sa Baybayin, napansin ng asawa ko na may sintomas siya ng lagnat na may disenterya, at pinag-isipan niyang ipagpaliban ang kanyang pag-alis dahil dito. Pero dahil nag-aalala siya sa liblib at mapanganib kong kalagayan, ipinasya niyang sikaping makauwi sa lalong madaling panahon, kaya agad siyang nagsimula sa kanyang mahabang paglalakbay pataas, nagtitiwala sa Diyos na tutulungan siya sa pag-uwi.

Sa loob ng ilang araw, kahit matinding paghihirap ang tinitiis niya, nakapaglakad siya sa unahan ng kanyang mga tauhan, inaakay sila sa mga pagkakampuhan kung saan maaaring makakuha ng tubig. Marami sa mababaw at di-umaagos na mga lawa na pinuntahan nila noong pababa sila ay natagpuang lubos nang tuyo, at ang ibabaw ay puno ng bakas ng paa ng mababangis na hayop. Dahil mabigat ang dala ng mga lalaki at hindi sanay sa pasan, imposible para sa kanila na maglakbay nang kasimbilis o kasinglayo sa isang araw gaya noong wala silang dala patungo sa dagat, kaya wala na silang gaanong mapagpipiliang balon ng tubig, at kinailangan nilang magtiis sa mas maruming tubig. Dahil dito, hindi nagtagal ay tinamaan siya at ang ilan sa kanyang mga tauhan ng matinding disenterya at lagnat. Nakarating na sila noon sa walang-taong rehiyon ng ilang ng Taru, at para mailigtas ang kanilang buhay ay kailangan nilang magpatuloy, dahil walang pag-asang makakuha ng mas mabuting tubig hangga't hindi nila naaabot ang ilog ng Voi.

Kahit lubhang may sakit, sinikap ng asawa ko na pangunahan ang karaniwang lakad sa isang araw, pero kahit sa halos higit-sa-taong pagsisikap, siya at ang kanyang karabana ng pagod na mga kargador ay hindi nakalalakad nang higit sa walo o sampung milya. Sa mga paglalakbay na ito ay dumanas siya ng di-maipaliwanag na paghihirap, at madalas niyang pakiramdam na hindi na niya kayang humakbang pa. Gayunman, dahil lalong dumarami ang kanyang mga tauhang nagkakaroon ng sintomas ng disenterya, ipinasya niya, sa tulong ng Diyos, na sikaping iligtas ang kanilang buhay at ang sarili niya sa pamamagitan ng lahat ng posibleng pagsisikap na matawid ang walang-

taong gubat at marating ang lupain ng Taita, kung saan may makukuhang tubig.

Ganap na imposible para sa kanya at sa mga may sakit niyang tauhan na magpatuloy pa sa ilalim ng nakapapasong sinag ng araw na nasa tuktok ng langit, kaya ipinasya niyang magpahinga sa araw at maglakbay sa gabi. Nang sumikat ang buwan sa abot-tanaw, bandang alas-siyete, sinimulan nila ang kanilang unang paglalakad sa gabi, at nagpatuloy hanggang makalakad sila ng mga labindalawang milya, saka nagkampo para sa araw. Natuklasan nilang ang kanilang mga katawan, na lubhang pinahina ng sakit, ay hindi gaanong napapagod habang naglalakbay sa masukal na ilang sa malamig na hangin sa ilalim ng mga bituin ng hatinggabi. Gabi-gabi, sunud-sunod, nilakad nila ang nakapapagod at masakit na daan, bawat gabi ay umaalis nang mga isang oras na mas huli kaysa sa nakaraan, para mapakinabangan nila ang liwanag ng buwan, at maiwasang mahulog sa mga nakatagong butas o matisod sa mga tuod ng bulok na puno o sa mga nakausling ugat sa kahabaan ng paliku-likong landas na sinusundan nila sa gubat. Madalas ay nagkakagulo sa takot ang karabana dahil sa biglang pagsugod ng isang mabangis na hayop sa nakapaligid na kagubatan.

Sa karaniwang pagkakataon, umaawit ang mga kargador ng karabana habang naglalakad para maibsan ang pagkabagot sa walang-katapusang paglalakad. Pero sa pagkakataong ito, lubhang malungkot ang kanilang paglalakad sa gubat, at ang tanging kasama ng tunog ng kanilang pagod na mga yabag ay ang huni ng mga insekto sa gabi at ang ungol at atungal ng mababangis na hayop.

Madalas sa kalagitnaan ng gabi ay nakahiga ang asawa ko nang patihaya sa hubad na lupa, at, nakatingala sa mabituing langit, ay pinag-iisipan ang hiwaga ng pagdurusa ng tao, at kung gaano kalaki ang halaga, sa ilang pagkakataon, ng pagdadala ng Ebanghelyo sa mga lupaing hindi pa nabubuksan sa Pinakamadilim na Aprika. Pagkatapos, sa di-maipaliwanag na pahirap ng kanyang masakit at nakapanghihinang sakit, ang kanyang isip ay naitutuon sa halamanan ng mga olibo sa kabilang panig ng batis ng Cedron, at sa maliit na burol ng Kalbaryo sa labas ng pintuang-bayan ng Lungsod ng Jerusalem; at saka niya napagtatanto na nararapat lamang na makibahagi tayo sa Kanyang mga pagdurusa.

Sa dalawampu't limang malalakas at matitipunong kargador na kasama niya, dalawampu ang malubha nang may disenterya noon, at ang ilan sa kanila ay kasinghina na niya, pero sa kanilang pakikipaglaban para sa buhay ay nakalalakad pa rin sila ng pito hanggang walong milya sa isang gabi.

Ganoon na lamang ang kawalang-pakialam ng mga lalaki sa sarili nilang kapakanan kaya ilang beses na nakita ng asawa ko na itinatapon nila sa kagubatan ang bigas na tanging pagkain nila, para lamang gumaan ang kanilang karga. Nang pagsabihan sila dahil sa kanilang kapabayaan sa pag-iingat ng sarili nilang buhay, natuklasang binubutasan nila nang maliliit ang kanilang mga sako ng bigas, para unti-unti at hindi napapansing matapon ang butil sa daan habang sila'y naglalakad. Kung hindi dahil sa pag-asang itinanim ng asawa ko sa kanilang puso na maaari nilang matawid ang tuyot at tigang na gubat, nahiga na sana sila sa kagubatan sa kawalan ng pag-asa hanggang tapusin ng kamatayan ang kanilang paghihirap. Taglay ang di-nagmamaliw na

lakas at tapang, nakipaglaban ang asawa ko kasama ang mga lalaki, hakbang-hakbang sa mga oras ng dilim, patungo sa tubig na inaasahan nilang maaabot sa paanan ng kabundukan ng Taita.

Sa huli at desperadong paglalakad sa hatinggabi sa uhaw at bitak-bitak na ilang, bago nila naabot ang lambak ng Voi, nagsimula ang masika (tag-ulan) sa isang napakalakas na buhos ng ulan, na bumaha sa lupa at umagos nang tuloy-tuloy sa hindi pantay na ibabaw nito. Dumating ang bagyo nang nakakatakot na biglaan, at walang anumang babala ang mahina at pagod na mga manlalakbay sa pagdating nito, maliban sa mabilis na pagdilim ng langit at pagkatago ng buwan. Hindi sapat na dahilan ito para huminto sila sa paglalakbay sa dilim ng gabi, at magbaba ng karga at magtayo ng tolda, kaya ipinagpatuloy nila ang kanilang lakad hanggang sa biglang bumuhos sa kanila ang bagyo nang buong lakas. Napakalakas at walang-tigil ng buhos kaya imposible para sa mga kargador na humakbang pa, at walang-pakialam na ibinagsak nila ang kanilang sarili sa kagubatan, na wala namang maibigay na silungan laban sa ganoon kalakas na buhos. Para sa isa sa mga lalaki, ang paglalakad sa gabing iyon ang huli niya sa lupa, dahil hindi nagtagal ay namatay siya sa kakila-kilabot na sakit na kumapit sa kanya.

Habang nakahiga ang asawa ko sa hubad at kulubot na ibabaw ng lupa, na pinatigas ng mga bakas ng mababangis na hayop, nararamdaman niya ang agos ng tubig na dumaraan sa ilalim ng kanyang pagod na katawan. Naging napakahina at napakapagod niya kaya hindi na niya kayang utusan ang kanyang mga katutubong kargador. Ang kanyang katawan, na dating

malakas at matipuno, ay naging anino na lamang ng dati niyang kalagayan.

Gayunman, sa ganitong kalagayan, sa tulong na kaloob ng Diyos ay nagpatuloy siya nang ilang araw, na bahagyang inaalalayan ng isa sa kanyang mga tauhan, hanggang marating niya ang distrito ng Tsavo, kung saan tuluyan siyang bumagsak at hindi na makatayo ni makaupo man lang. Ang kanyang mga kargador, mga kawawang mailap na katutubo ng gubat, ay walang magawa para sa kanya. Inakala nilang mamamatay na siya at kailangan nilang manatili roon hanggang sa siya'y pumanaw.

Sa gabi ng ikalawang araw sa kampong iyon sa tabi ng ilog Tsavo, dumating sa kanilang kampo ang isang katutubong karabana mula sa Baybayin; at ang pinuno ng karabana, nang mabalitaang malubha ang sakit ng puting tao, ay pumunta sa tolda at ipinaalam sa asawa ko na may walo siyang tauhan na walang karga, at iminungkahi na buhatin siya ng mga kargador na walang dala, at sabay na magpatuloy ang dalawang karabana kinaumagahan. Buong pasasalamat na pumayag ang asawa ko. Pumutol ang mga lalaki ng poste sa gubat, itinali rito ang isang duyang pambuhat, at inihanda ang lahat para sa paglalakad kinabukasan. Pagbubukang-liwayway ay umalis ang karabana sa kampo sa tabi ng ilog, at sa loob ng tatlong araw ay binuhat nila ang asawa ko, na naging napakahina kaya halos hindi na siya makapagsalita nang malinaw. Ang mga kargador, sa paniniwalang patay na siya o malapit nang pumanaw, ay ibinaba siya sa gubat at tumakas.

Ang sarili niyang matatapat na tauhan, na marami ay malubhang may sakit, ay gumawa noon ng maliit na

kampo sa masukal na kagubatan, at doon siya nakahiga nang ilang araw, habang sila at siya ay nagkakaroon ng kaunting lakas matapos uminom nang malaya ng malinis na tubig, na kinuha mula sa kalapit na batis. Sa wakas ay gumaling siya nang sapat para maunawaan ang kanyang kalagayan, at malaman na ang ilan sa kanyang mga tauhan ay naghihingalo; apat sa kanila ang sa huli ay nasawi sa nakamamatay na salot na matagal na kumapit sa kanila. Inutusan niya ang dalawa sa pinakamalakas niyang kargador na pumunta sa Istasyon ng Misyong Scotch sa Kibwezi, mga apatnapu't limang milya ang layo, at hilingin kay Dr. Wilson na magpadala ng mga tauhan para buhatin siya roon, dahil nakahiga siya sa gubat at hindi makagalaw.

Napakabilis na umalis ang Doktor kasama ang isang pangkat ng mga tagabuhat, at nagtungo sa kampo sa gubat kung saan nakahigang may sakit ang asawa ko, habang ang karamihan sa kanyang mga kargador ay nagkalat sa kagubatan, at ang ilan sa kanila ay may sakit hanggang sa kamatayan.

Si Dr. Wilson, na hindi rin gaanong maayos ang kalusugan, ay labis na napagod sa kanyang mabilis na paglalakad kaya kinailangan niyang magpahinga nang isang gabi sa kampo bago simulan ang pagbalik.

Nang sumunod na gabi, ang asawa ko, na noon ay nasa mismong bingit na ng libingan, ay maingat na iniangat muli sa kanyang duyan at binuhat pakanluran. Ilang mahahabang paghinto ang ginawa sa daan para makapagpahinga ang mga tagabuhat at para makasabay ang mahihinang lalaki sa pangunahing pangkat ng karabana, upang hindi sila madakip ng mababangis na hayop. Nang tumaas sa langit ang nakapapasong araw

kinabukasan, pakiramdam ng asawa ko ay hindi na siya mabubuhay nang isa pang oras. Napakatindi ng init at mabilis na nauubos ang kanyang buhay. Sa loob ng lima o anim na araw ay walang pagkaing dumampi sa kanyang mga labi. Kahit nang sa wakas ay matanaw na ang matagal nang hinihintay na bahay ng Misyon at ilang daang yarda na lamang ang layo, hindi niya inaasahang maaabot pa niya ang gusali nang buhay. Sa wakas ay ibinaba ang duyan sa sahig ng silid ng Misyon, pero hindi na makapagsalita ang asawa ko noon.

Agad na nagpadala si Dr. Wilson ng mensahe sa akin sa kaloob-looban, na nagsasabing dinala ang asawa ko sa kanyang istasyon sa napakahinang kalagayan, pero umaasa siyang sa pagpapala ng Diyos ay maaari pa itong gumaling. Ilang araw matapos ipadala sa akin ang mensaheng ito, nagbigay ang Panginoon ng mga palatandaan ng paggaling; at makalipas ang mga dalawampung araw ay binuhat siya pataas sa kaloob-looban, at nakauwi siya matapos ang tatlong mahaba at nakapapagod na buwang pagkawala.

Kabanata 19: Ang Buhay sa Gubat: Ang mga Kawili-wili at mga Pagsubok Nito

Ilang linggo matapos bumalik ang asawa ko mula sa Baybayin dala ang suplay ng pagkain at panindang pampalit bago siya nakabawi mula sa epekto ng kakila-kilabot na sakit na tumama sa kanya sa mahaba at mapanganib niyang paglalakbay. Gayunman, binigyan siya ng Diyos ng malaking kakayahang makabawi, at matapos ang maikling pahinga, muli siyang naging abala at aktibo sa gawaing tunay niyang minamahal.

Minahal niya ang mga katutubo nang may tapat na pagmamahal, at gaano man kahirap mahalin sa maraming bagay ang kanilang ugali at likas na pagkatao, nakikita niya sa kanila ang malaking posibilidad sa ilalim ng nagbabago at nagpapanibagong kapangyarihan ng Espiritu ng Diyos. Kahit ang salitang "savage/native" (mabangis/katutubo) ay ginagamit sa aklat na ito ayon sa karaniwan at tinatanggap na kahulugan nito, para sa asawa ko at sa akin ay walang mapang-insultong kahulugan ito sa aming isip at pananalita. Ang hubad na naninirahan sa gubat ay para sa amin isang taong nilalang ayon sa larawan ng Diyos — isang tao na, gaano man nasira at narumihan ng kanyang buhay na walang batas at nakababang kapaligiran, ay maaaring muling likhain at ipanganak na muli sa pamamagitan ng nagliligtas na biyaya ng Panginoong Jesucristo. Para sa amin, mga kaibigan ang mga katutubo, at nagalak kami habang lumilipas ang mga araw na makitang lalong lumalago ang kanilang pagmamahal pabalik sa amin, kung saan nakita ang mas

malayang pakikipag-usap at lumalaking interes sa aming Mensahe.

Sa yugtong ito ng aming gawain, kung kailan nagiging ligtas na ang buhay sa aming istasyon at ang mga nakatatandang anak ay matatas na sa ilang wika ng mga nakapaligid na tribo, nagkaroon ako ng pagkakataong sumama sa maraming paglalakbay ng asawa ko. Lagi kaming may sapat na bilang ng mga katutubong kasama para magbuhat ng tolda, mga kamang pangkampo, mga gamit sa pagluluto at pagkain.

Sa mga gabi ng mga paglalakbay na ito, pagkatapos ng aming karaniwang pagbabahagi ng Ebanghelyo sa mga lalaki, nagkaroon kami ng pribilehiyong mas makilala nang malapitan ang panloob na buhay at mga pananabik ng puso ng mga anak na ito ng ilang. Para mabusog ang kanilang labis na pananabik sa karne, at para hindi na kailangang magdala ng maraming butil para sa pagkain ng aming mga kargador, laging nangangaso ng karne ang asawa ko para sa kanila, at tuwang-tuwa sila sa pagluluto at pagkain nito.

Sa mga gabing iyon sa gubat, habang nakaupo kami sa tabi ng nagliliyab na apoy ng kampo, tila lumuluwag ang bawat dila, at handang ibunyag ng bawat puso ang mga lihim nito. Ang malayang pag-uusap ng puso ng mabangis na tao sa ganitong mga pagkakataon ay kadalasang tungkol sa mga tagpo ng pagdanak ng dugo at pagpatay ng tao, habang inuulit nila ang mga kuwento ng lahat ng labanan ng mga tribo na nasangkutan nila kailanman. Natural lamang ito sa kanila, dahil bawat isa sa aming mga kasama sa kampo sa gabi ay mamamatay-tao; bawat isa sa kanila ay paulit-ulit nang kumitil ng buhay ng kapwa tao. Madalas na

itinutuon ng asawa ko ang kanilang isip sa mga kababalaghan ng sansinukob — ang araw, buwan at mga bituin — at pagkatapos, mula sa kalikasan, ay itinuturo niya sila sa Diyos ng kalikasan.

Nalaman namin mula sa kanilang mga kuwento na si N'gai, ang Dakilang Arkitekto (ibig sabihin ay ang Diyos), sa paglikha ng mundo, ay gumawa ng dalawang katawang nagbibigay-liwanag, lalaki at babae, na may likas na kapangyarihan ng buhay at paggalaw. Ang araw, sabi nila, ay tatakbo sa kanyang landas nang hindi tumatanda, hanggang sa panahong kalugdan ng Lumikha na burahin ang mundong ito. Samantala, inutusan siya ng Kataas-taasang Nilalang na tumawid sa kalangitan araw-araw para magbigay ng liwanag sa mga tao, pero sa gabi ay pinahihintulutan siyang pumasok sa kanyang kubo sa kanluran at magpahinga sandali. Sa hatinggabi, habang natutulog ang mga tao, mabilis siyang naglalakbay sa ilalim ng lupa, at dumarating sa silangang abot-tanaw para muling simulan ang kanyang araw-araw na paglalakbay sa kalangitan. Ang buwan, ang kanyang kaibigan at asawa, ay maikli ang buhay; pero bago siya pumanaw ay nagsisilang siya ng isa pang buwan, na mabilis lumaki, at pagkatapos, gaya ng nauna sa kanya, ay namamatay sa pagod habang isinisilang ang kanyang anak. Ang di-mabilang na mga bituin na tumatakip sa langit sa hatinggabi, na nakikita sa mahiwagang himpapawid ng tropiko, ay mga anak ng unang inang buwan.

Gaano man kagaspang at kalabo ang mga ideya ng mga katutubo tungkol sa mga bagay sa kalikasan na napakalayo sa kanila, mayroon naman silang di-maisip na yaman ng kaalaman tungkol sa mga bagay na abot ng kanilang mismong pagmamasid. Sa kanila ay binuksan

ng Kalikasan ang marami sa kanyang mga kayamanan. Sa agham ng kalikasan ay kahanga-hanga ang kanilang husay, at kilalang-kilala nila ang buhay at gawi ng mga halaman at hayop sa kanilang paligid.

Sa mga oras ng gabi sa aming kampo, sabik na nahuhuli ng kanilang tainga ang mahina pero nagbababalang kaluskos ng isang dahon; at agad nilang nakikilala ang maingat na hakbang ng malambot na paa ng Hari ng mga Hayop. May kaluskos sa mga palumpong; at sa malakas na pagsulong na iyon ay natutukoy nila ang marahas na pagsugod ng isang rhinoceros, at lalong tumitindi ang kaba bawat sandali, hanggang matiyak nila, sa humihinang tunog ng mga yabag nito, na bumabalik na ang malaking halimaw sa kailaliman ng ilang sa hatinggabi. Bukod sa mga alamat tungkol sa sansinukob ng Diyos at sa mga kawili-wiling kuwentong naririnig namin mula sa mga labi ng mga anak na ito ng kagubatan, tungkol sa mga hayop, ibon at ahas, may di-maipaliwanag na hiwaga at pang-akit ang mismong payak na buhay sa kampo sa mga ilang na ito ng Diyos.

Ang liwanag ng aming mga apoy sa kampo ay lalo lamang nagpapatingkad sa makapal na dilim sa kabila nito, kung saan nag-aabang ang mga panganib sa bawat panig. Pero di-nagtagal, may sinag ng liwanag sa abot-tanaw, at sumisikat ang buwan sa itaas ng malalaking punong nakapaligid sa aming tulugan, at ang mga sinag nito ay nagliliwanag sa malalapad na sanga, na pinalamutian ng isang uri ng mahaba at nakabiting lumot. Maraming alitaptap, ang mga parang diwatang kasama ng gabing tropikal, ang lumilipad nang taas-baba sa aming kampo na parang maliliit na parol ng nagliliyab na apoy.

Bago kami magpahinga, ang malakas at nakatatakot na atungal ng leon, na kapapabagsak pa lamang ng kanyang biktima, ay umaalingawngaw sa malawak na ilang na nakapaligid sa aming tolda. Ang kanyang malakas na pag-ungal ay tumataas nang tumataas na parang umaalingawngaw na mga alon at pagkatapos ay humihina tungo sa mababa, dumadagundong, pero malayo ang abot na angil.

Sa kabilang panig ng aming kampo patungo sa ilog, naririnig namin ang kakaiba, magaspang, hungkag at parang hindi makamundong ingay na inilalabas ng hippopotamus sa hangin ng hatinggabi, taglay ang buong lakas nitong tumatagos at nakayayanig ng nerbiyos. Aakalain mong ang lakas ng tunog, na itinutulak ng di-pangkaraniwang puwersa, ay nanggagaling sa isang malawak at nakalululong kuweba. Ang mga hayop na ito ay kumakain ngayon nang pangkat-pangkat sa mahahaba at makakapal na damo na tumatakip sa sariwang lupa malapit sa pampang ng ilog. Habang umaalingawngaw sa aming tainga ang ganitong kawili-wiling mga awit-pantulog, nakakatulog kami.

Pagsapit ng umaga sa silangang langit, nagtungo kami nang may panibagong sigla sa ilog ng Hippopotamus, na medyo malayo sa ibaba ng aming kampo, sa pag-asang makakuha ng isa sa malalaking halimaw na ito para magbigay ng taba para sa aming mga tauhan, at kaunti rin para sa aming sariling imbakan ng pagkain, na madalas naming ginagamit na kapalit ng mantikilya.

Sa daan ay nagkaroon ako ng nakapangingilabot na karanasan, na kung hindi dahil sa probidensya ng Diyos ay maaaring nauwi sa trahedya. Medyo malayo sa unahan ko ang asawa ko, at kasama niya ang karamihan

sa aming mga katutubong kasama, samantalang ako, nakasakay sa aking asnong Arabe, ay nasa hulihan. Dumaraan kami sa isang bukas na kagubatan, kung saan maraming tambak ng lupa, kasinlaki ng matataas na punso, ang nakausli sa ibabaw ng lupa at humaharang sa aming tanaw. Sa pag-ikot ko sa isa sa mga likas na burol na ito ng lupa, kinilabutan ako nang makita ang isang napakalaking rhinoceros na sumusugod nang diretso sa akin nang napakabilis. Tumakas ang mga katutubo para umakyat sa mga kalapit na puno, samantalang ginamit ko ang aking espuwela sa asno para patakbuhin siya nang mabilis; pero, tapat sa ugali ng asno, agad siyang huminto nang tuluyan at nanginig na parang tinamaan ng matinding takot. Agad akong tumalon mula sa kanyang likod at, sumisigaw sa asawa ko, ay tumakbo sa isang malaking bato sa malapit, at inakyat ko ito para maging ligtas. Nang marinig ng asawa ko ang tawag ko, nagmadali siyang bumalik sa akin at binaril ang paparating na rhino, na agad lumihis at naglaho sa kagubatan, at hindi nagalaw ang aking asnong Arabe.

Pagdating namin sa pampang ng ilog, kung saan tila may malalim na lawang bulkaniko, may tanawing hindi kailanman maglalaho sa alaala. Pabor sa amin ang hangin, kaya maingat kaming dumaan sa mga baging na nakabitin mula sa puno patungo sa puno, at sa pagdungaw sa mga nakabiting sanga, nakita namin ang dose-dosenang hippopotamus na naglalaro sa tubig sa ibaba. Kung minsan ay umaangat sila nang sapat para makita ang kalahati ng kanilang napakalaking katawan, at pagkatapos ay sumisisid, sa lalim na hindi ko alam, at makalipas ang ilang sandali ay muling aahon sa ibabaw para huminga, at saka maglalaro nang buong kasiyahan.

Kung minsan, ibinubuka ng ilan sa kanila ang kanilang malaki at parang kuwebang bibig at ipinakikita ang kanilang kumikinang na pangil.

Sa malayo sa kabila nila ay may malalaking buwaya na labinlima hanggang labingwalong talampakan ang haba. Ang ilan sa mga ito ay nakahigang hindi gumagalaw sa tubig na parang mga troso, samantalang ang iba, na tila galit na galit, ay hinahampas ang tubig hanggang bumula gamit ang malalakas nilang buntot. Habang nakatayo kami roon, nakatitig at nabighani sa kamangha-manghang tanawin sa paligid, at nasindak sa nakapupukaw na tanawin ng malalakas na hayop na ito na naglalaro sa lawa sa ibaba, hindi ko maiwasang maalala ang mga salita ni Job tungkol sa malalaking nilalang ng kalikasan: "Kaniyang iginagalaw ang kaniyang buntot na parang isang cedro: ang kaniyang mga buto ay parang mga tubong tanso; ang kaniyang mga paa ay parang mga barang bakal. Kaniyang inaari ang bakal na parang dayami, at ang tanso na parang bulok na kahoy. Kaniyang pinakukulo ang kalaliman na parang isang palyok. Ipatong mo ang iyong kamay sa kaniya; alalahanin mo ang pagbabaka, at huwag ka nang gumawa ng gayon." Isang biglang ihip ng umiikot na hangin ang dumaan sa mga puno sa likuran namin, at bumaba sa lawa, at agad nitong ibinunyag ang presensya ng mga tao; at mula sa sandaling iyon, wala na ni isa sa kanila ang nagpakita sa ibabaw ng tubig ng higit pa sa dulo ng kanilang butas ng ilong. Matalino ang hippo, at matalas ang pang-amoy nito. Kapag naamoy nito kahit kaunting amoy ng tao, palagi itong lumilipat ng tirahan sa dilim ng sumunod na gabi.

Walang silbi para sa asawa ko na barilin ang maliliit na bahaging ipinapakita ngayon ng maiingat na hayop na

ito, at para makuha ang tabang kailangan niya, kinailangan niyang lumayo pa. Kasama ang isang katutubong tagadala ng baril sa kanyang tabi, dumaan siya sa makahoy na pampang ng ilog kung saan maraming bakas ng hippopotamus, at sinikap niyang makalapit sa ilan sa malalaking hayop na hindi pa nagagambala at hindi pa alerto sa aming presensya. Sinuri niya ang malalalim na lawa sa ilog, kung saan ginugugol ng mga hayop na ito ang maaliwalas na oras ng araw, at mula roon ay lumalabas sila patungo sa kanilang pastulan sa gabi, kung kailan, gamit ang kanilang malalaking pangil na parang barena, ay ginagapas nila ang mga tambo at magagaspang na damo ng mababababang latian na parang karit. Lahat ng malalalim na lawa ay kasintahimik ng hatinggabi, maliban sa paminsan-minsang lagaslas na gawa ng paggalaw ng isang tamad na buwaya sa ibabaw. Patuloy kaming maingat na dumaan sa walang-katapusang hanay ng magkakabuhol na baging at gumagapang na halaman at makapal na mababang halaman, na yumayabong sa ilalim ng malalapad na sanga ng mga punong tumataas pataas mula sa pampang ng ilog.

Nang walang anumang babala, may sumalpok sa makapal at masukal na kagubatan sa harap namin, na may lakas ng isang makina ng tren, isang bunton ng laman at dugo, humihingal at umiihip sa matinding galit. Sa isang iglap ay naramdaman naming yumanig ang lupa sa ilalim ng aming mga paa, at dumaan sa amin ang malaking hayop, na lumampas lamang sa aming landas nang dalawang yarda sa kanyang padalus-dalos na pagsugod. Isa itong rhinoceros, na ang sungay sa harap, na mga tatlong talampakan ang haba, ay halos pahigang nakausli mula sa ilong nito. Talagang nakapanghihina ng

loob na makaharap nang mukhaan ang malalaking hayop na ito sa makapal at magkakabuhol na kagubatan, kung saan napakahirap para sa tao na dumaan nang hindi natitisod, samantalang ang mga halimaw na ito ay sumasalpok sa lahat ng bagay, dinudurog ang mababang halaman na parang dayaming tuyo sa araw.

Mas maingat na ang aming pagdaan sa masukal na kasukalan, at pinagbubuti ng aming tainga na mahuli ang pinakamahinang tunog na maaaring dalhin sa amin ng banayad na simoy sa mainit at nakasasakal na hangin. Pagkatapos ay lumapit kami sa isa pang mababang bahagi ng ilog, at sa pagdungaw sa nakabiting mga sanga ng mga punong nakalukob sa gilid ng tubig, nakita namin ang tila tatlong itim na batong nakausli sa ilog malapit sa isang malaking lawa. Mga hippo ito na tamad na nakahiga at nagpapainit sa liwanag ng araw sa katanghalian. Habang iniaangat ng asawa ko ang kanyang riple, isa sa mga tauhan ang walang-ingat na nakatapak ng marupok na kahoy, at ang alingawngaw, kahit mahina, ay nahuli ng matalas na tainga ng malalaking hayop, at sa isang iglap ay sumisid sila nang patiwarik sa kailaliman.

Tila walang pag-asa ang aming layunin noong araw na iyon, dahil di-pangkaraniwang alerto at mapagbantay ang mga hayop. Gayunman, kahit pagod na pagod, matiyaga kaming nagpatuloy sa magkakabuhol na halamang nagpapabagal sa aming pag-usad. Makalipas ang ilang oras, napadako kami sa tabi ng mahabang likas na imbakan ng tubig sa liko ng ilog. Malapit sa pampang na natatakpan ng tambo ay may landas, kung saan nag-iwan ng di-mabilang na bakas ang mga paa ng makakapal ang balat na mga hayop. Nabuo ang mga ito sa pagtatapos ng tag-ulan, at tumigas na parang

hulmahan dahil sa matinding sinag ng araw sa ekwador. Dinaanan namin ang landas na ito, sa ilalim ng malalaki at malilim na punong nakakalat sa ilang sa isang panig, samantalang sa kabila ay walang nasa pagitan namin at ng gilid ng tubig kundi isang unti-unting bumababang pampang, na nababalutan ng kumakaway na korona ng papiro. Nakasasakal ang mahalumigmig na hangin, at ang matindi at mainit na sinag ng araw ay kumikinang sa tahimik na tubig ng malaking lawa ng ilog, na sumasalamin sa malalaking dahon ng palma sa kabilang panig na parang salamin.

Di-nagtagal ay may natanaw ang asawa ko sa malayo, sa gitna ng ilog, na tila papalapit, at kamukhang-kamukha ng itim at may alkitrang katawan ng isang lumang bangkang pangisda, na walang layag o palo, na itinutulak ng isang nakatagong lakas. Pero sa ilog na iyon, hindi pa kailanman nagpalutang ng bangkang kahoy ang mga katutubo sa paligid. Patuloy na lumapit ang malaking bunton, hinihiwa ang ibabaw ng tahimik na lawa, habang ang maalong tubig ay sumusugod sa magkabilang pampang sa malalakas na alon. Habang papalapit ang halimaw, nakita ng asawa ko ang malapad na nguso ng isang napakalaking hippopotamus, at pabulong na inutusan ang kanyang mga kasama na dumapa sa lupa, saka naghanda siyang bumaril. Nang malapit na sa amin ang malaking hayop, malinaw na nagkaroon ito ng hinala; at, umaangat sa tubig hangga't kaya nito, sinuri nito ang pampang na natatakpan ng papiro, nang umalingawngaw ang isang mahusay na tinutok na putok; at ang napakalaking hayop, nang matuklasan ang presensya ng asawa ko, ay galit na galit na sumugod sa pampang na nakanganga, kung saan ipinakita nito ang mapuputi nitong pangil. Isa pang bala

ang sumalubong dito habang papalapit ito sa gilid ng tubig sa kanyang malakas na paghamon, at pagkatapos ay tumalikod ito at desperadong sumisid sa kailaliman.

Sandali naming pinanood ang bumubulang tubig na iniwan nito sa lugar kung saan ito naglaho, at nang tumigil ang kaguluhan, may ilang bula ng hangin na umakyat sa ibabaw, at muling naging tahimik ang lahat gaya ng dati. Noon ay alam naming ang karneng kailangan ng aming mga tauhan sa gabing iyon ay malamang na makukuha sa loob ng ilang oras; kaya nag-iwan kami ng dalawang katutubong magbabantay, at nagtayo kami ng kampo malapit sa pampang ng ilog, habang ang gutom naming mga tauhan ay sabik na naghihintay sa paglutang ng bangkay, na karaniwang nangyayari mga isang oras matapos mapatay ang hayop.

Habang inaayos ang kampo, isang lalaki ang sumugod sa tolda na maliwanag ang mukha, sumisigaw ng "Bwana n'guo akwelilaf" (Ginoo, lumulutang na ang hippo!). Dala ang kumikinang na mga talim, sumugod ang mga katutubo sa lugar, pero walang may lakas ng loob na lumangoy sa ilog para itulak ang hippo sa pampang, dahil puno ng buwaya ang tubig.

Gumawa sila ng ilang lubid mula sa balat ng ilang punong motoa sa gubat, at sa mga dulo nito ay itinali ang mga bato at piraso ng mabigat na kahoy, at inihagis ang mga dulong may pabigat sa kabila ng bangkay; at pagkatapos, sa marahang paghila sa mga dulong hawak sa pampang, nagalaw ang hayop at unti-unting nailapit sa gilid, at sa pamamagitan ng isang mahabang poste na may nakakabit na kawit na bakal, natapos ang pag-ahon sa malaking hayop.

Pagdampi pa lamang ng hayop sa mababaw na gilid ng lawa, dalawang lalaki ang tumalon sa likod nito at sinimulang hiwain ang halimaw. Ginawa ito sa paghiwa sa balat at pag-alis nito nang pahaba-habang piraso, dahil ang napakalaking kapal at bigat nito ay pumipigil na maalis ito sa ibang paraan; ang balat sa likod ay isa hanggang isa't kalahating pulgada ang kapal.

Bago lumubog ang araw, nasa mga lalaki na ang lahat ng tabang kaya nilang buhatin. Nang marating ng araw ang kanlurang abot-tanaw, kinukulayan ang langit ng mapulang liwanag at binabalangkas ang matataas na palma, na ang makikinang na tadyang ay nagtataas ng kumakaway nilang mga dahon sa itaas ng aming kampo na parang mga higanteng bantay, ang aming payat at maitim na mga kasama ay nag-iihaw ng kanilang steak ng hippo sa apoy ng kampo, habang nagliliwanag ang kanilang mga mukha sa labis na kagalakan sa piging na inihanda para sa kanila sa ilang.

Masaya ang payak na pamumuhay sa kampo sa maraming paraan, pero napakahirap sa nerbiyos ang patuloy na kawalang-katiyakan kung ano ang maaaring mangyari anumang sandali. Sa abot ng liwanag ng nagliliyab na apoy ng kampo ay parang nasa sariling tahanan ka, kahit madalas makakita ng ahas sa kampo; pero sa makapal na dilim sa kabila nito ay nakatago ang di-mabilang na panganib, na maaaring sumalakay anumang sandali, at kailangang laging handa laban dito. Daan-daang mababangis na hayop ang gumagala sa gubat, at dose-dosenang mas kinatatakutang rhinoceros ang kumakain sa makapal na kagubatan sa paligid, at alinman sa kanila ay maaaring sumugod sa kampo sa oras na hindi inaasahan.

Kung minsan ay may matinding pakiramdam ng kawalang-seguridad na dumarating sa akin, pero ang kahinahunan ng asawa ko, na kalmado at matatag sa pinakamahirap at pinakamapanganib na kalagayan, ay laging pumapawi sa aking takot. Madalas, kapag hindi ako makatulog dahil sa mga kalagayang nagbabadya ng nalalapit na panganib, tinitiyak niya sa akin na handa siya sa anumang biglang mangyari, sa pamamagitan ng paghiga sa kama sa gabi na hawak ang puluhan ng ripleng may kargang bala, habang ang dulo nito ay nasa pagitan ng kanyang mga paa, para handa siya anumang sandali na ipagtanggol ang kampo sa biglang pagsalakay.

Sa aming pag-uwi, sa pagtawid sa malalalim na bangin at kanal na humahati sa tanawin, napalapit kami nang di-pangkaraniwan sa isang kawan ng dyirap, na kumakain ng mga murang dahon ng matataas na punong nakahanay sa mababababang bangin na iyon. Nagpapahinga ang aming mga tauhan sa lilim ng makapal na dahon ng isang malaking ligaw na puno ng igos, nang, sa isang puwang sa mga palumpong, tahimik na pumasok sa aming gitna ang tatlo o apat na marilag na lalaking dyirap na labingwalo hanggang dalawampung talampakan ang taas, na nangunguna sa isang kawan na may ilang sanggol na dyirap. Ang mga nangungunang ito ng pangkat ay tumingin sa amin nang gulat at nagtataka, at saka kumaripas palayo sa kanilang kakaibang pagtakbong palundag-lundag, na lubhang naiiba sa paglakad ng anumang ibang hayop. Kasunod nila agad ang mga ina, kasama ang kanilang malilikot na sanggol sa kanilang tabi, habang isang halu-halong pangkat ang nasa hulihan. Kaya sanang barilin ng asawa ko ang kalahating dosena sa kanila kung gugustuhin

niya, pero hindi siya kailanman pumapatay maliban para sa pagkain o pagtatanggol, kaya nang may malaking interes ay pinanood namin ang mga higanteng ito ng nakalipas na panahon habang dahan-dahan silang dumaraan sa harap namin sa maliwanag at parang parke na tanawin.

Kapag nakatayong walang galaw ang magaganda at batik-batik na hayop na ito sa gitna ng malalambot na dahon ng mga akasya na kanilang kinakain, kahanga-hanga ang pagkakatugma ng kanilang kulay sa kapaligiran, at kahit napakalapit mo sa kanila, mahirap kung minsan na mapansin ang kanilang presensya hanggang sa magsimula silang gumalaw.

Ang tanging sandata nila sa pagtatanggol ay ang kanilang paa, at ang sipa ng isang malaking lalaking dyirap ay magiging kakila-kilabot na dagok sa anumang hayop. Gayunman, hindi sila mabangis, at ang mata ng dyirap ay kasing-amo ng sa pinakamahiyaing gasela, at kahit sa tuwa o sakit ay hindi sila kailanman naglalabas ng kahit pinakamahinang tunog. Pinapatay sila ng leon sa pamamagitan ng pagsunggab sa kanila at pagdurog sa kanilang leeg sa isang kagat.

Sa isang bukas na lupa na napapaligiran ng kagubatan, nakatagpo kami ng isa sa mga nakamamatay na ahas na iyon, ang kikong may pulang guhit at mabangis; at sa sandaling makita ito sa landas, itinapon ng mga nasa unahan ng aming mga tauhan ang kanilang karga at tumalon sa gilid. Ang asawa ko, na nakasakay sa kanyang asno at nakikita ang nangyayari, ay nagpasyang paikutin ang mga tauhan sa ahas at patayin ito. Labis na nagambala ang malaking ahas, at pinalaki nito ang kanyang leeg hangga't kaya, gaya ng lagi nilang

ginagawa kapag galit. Ang mga lalaking may hawak na patpat ay pumuwesto nang pabilog, sa ligtas na layo mula sa halimaw. Sa sandaling lumapit ang katutubo sa ahas, umikid ito pabalik sa kanyang buntot at sumugod sa kanya nang kasimbilis ng kidlat. Tatalon pabalik ang lalaki, at susubukan naman ng isa pa na hampasin ang buntot nito para mapilay, pero ang tinatamaan lamang ay ang lugar na kinaroroonan kanina ng ahas, ganoon kabilis at kaliksi ang mga galaw nito. Sa puntong ito ay galit na galit na ang ahas, at nagsimulang magbuga ng kamandag mula sa bibig nito, na umaabot nang ilang yarda, pero laging kulang sa pag-abot sa hubad na katawan ng mga lalaki.

Sandaling tila walang lalaking may lakas ng loob na lumapit sa abot ng tuklaw nito, pero sa wakas, dalawa sa pinakamatapang naming kasama ang nagpasyang lumapit sa ahas at sabay itong hampasin. Habang sinugod ng isa ang ulo, inatake naman ng isa ang hulihan, at sa isang malakas na hampas ng mahaba at mabigat na patpat ay nabali ang likod nito, at saka tinapos ito sa isang nakamamatay na palo sa ulo.

Ito ang pinakamabilis, pinakamabangis at pinakanakamamatay na ahas sa mga Rehiyong Ekwatoryal sa Silangan, at sa palagay namin ang mga makamandag na ahas (fiery serpents) na sumalakay sa mga Israelita sa ilang ay malamang na ganitong uri. Ito lamang ang ahas na nakita namin na buong-tapang na sumasalakay kahit hindi ginagalit.

Isang araw ay nakatagpo ang asawa ko ng isa sa mga ahas na ito sa isang nalinis na lupa malapit sa aming maliit na gusali ng simbahan, at diretso itong sumugod sa kanya. Wala siyang hawak noon, pero nang makakita

siya ng ilang maluwag na bato sa malapit, dinampot niya ang mga ito at ibinato sa ahas, na agad naglaho sa isa sa mga butas ng kalapit na punso.

Posible, makalipas ang ilang taon, na masanay kang tumingin nang walang gaanong pag-aalala sa mga leong naglalakad sa malayo sa kagubatang dinaraanan mo; pero tila hindi kailanman masasanay ang tao, nang may anumang kapanatagan, sa presensya ng makamandag na ahas na sasaya pa siyang makasama ang mga ito sa paligid at, kung minsan, sa loob ng sariling bahay. May walang-hanggang alitan sa pagitan ng kanilang binhi at ng binhi ng babae.

Gayunman, makalipas ang ilang taon ng gawaing Misyonero sa mga Akamba, napaharap kami sa isang salot na mas kakila-kilabot pa kaysa sa gumagalang mababangis na hayop o makamandag na ahas. Maliliit na insektong nagmula sa Peru, na tinatawag na jigger (niknik-buhangin), ang nakapasok maraming taon na ang nakararaan sa tropikal na Kanlurang Aprika, at unti-unting kumalat sa kahabaan ng lambak ng Congo, pumasok sa mga rehiyon ng malalaking lawa sa loob ng kontinente, at mula roon ay kumalat sa mga mababangis na tribo ng Silangang Ekwatoryal na Aprika hanggang marating ang tubig ng Karagatang Indian.

Napakaliit ng mga insektong ito kaya halos hindi makita ng mata. Karaniwan silang nabubuhay sa inaamag na lupa o buhangin, at tumatalon at kumakapit sa sinumang taong mapadaan, tinutusok at pinapasok ang balat at saka sinisipsip ang dugo. Kadalasan ay pinipili nila ang mga daliri ng paa o kamay, at pinapasok ang malambot na laman sa ilalim ng mga kuko.

Kapag nakabaon na ang babae sa laman, ang kanyang mga itlog, na libu-libo ang bilang, ay mabilis na lumalaki; at di-nagtagal, ang insekto, na dating maliit at kayumangging tuldok lamang, ay lumalaki hanggang kasinlaki ng gisantes, at ang lugar na pinasukan nito ay nangangati at namamaga. Kapag hinog na ang mga itlog, pumuputok ang lamad na naglalaman ng mga ito, kaya kumakalat ang laman. Ang di-mabilang na supling ay nagiging ganap na insekto sa loob ng isa o dalawang linggo. Sa maraming pagkakataon ay walang anumang sakit habang bumabaon ang insekto, dahil ang kamandag na itinuturok nila ay nagpapamanhid nang kaunti sa mga nerbiyos; pero kapag namaga na ang supot ng itlog at pumutok ang balat, kadalasang nagnanana ang bahaging iyon at sumusunod ang napakasakit na mga sugat. Nang dumating ang mga peste na ito sa aming distrito, hindi pa kailanman narinig ng mga katutubo ang tungkol sa kanila, at wala silang alam sa kanilang gawi at sa mga kahihinatnan ng pagpasok nila sa laman. Kami mismo ay walang mensaherong nagbalita ng kanilang pagdating, kaya sa loob ng ilang linggo, ang mga katutubo, kapag dumadalo sa aming mga pulong o nagtatrabaho sa istasyon, ay umuupo sa lupa sa paligid at tinatanggal ang mga jigger na nagpapahirap sa kanilang mga paa; at sa ganitong paraan, bago pa namin nalaman ang kanilang presensya, binaha na ang aming istasyon ng milyun-milyong peste na ito. Di-nagtagal ay nagkaroon na rin kami at ang aming mga anak ng mga ito sa aming mga paa, kamay at iba't ibang bahagi ng katawan, at matinding hirap at pagdurusa ang sumunod.

Ipinaalam namin sa lahat ng katutubong nakakasalamuha namin na kapag tinanggal ang mga

jigger, hindi nila dapat itapon ang mga ito o ang kanilang mga itlog sa lupa, kundi sirain sa apoy, kung hindi ay mapapahamak ang mga naninirahan. Ipinayo rin na walang katutubong papayagang umupo sa lupa o magtanggal ng anumang jigger sa kanyang katawan sa loob ng hangganan ng aming istasyon.

Sa maikling panahon, daan-daang katutubo ang napilay ng salot ng insekto kaya hindi na sila makalakad patungo sa kanilang maliliit na taniman sa ilang, at marami sa kanila ang nawalan ng mga daliri sa paa, samantalang ang ilan ay namatay dahil sa epekto ng kakila-kilabot na salot na ito.

Sinikap namin ang lahat ng aming makakaya para mabawasan ang bilang ng jigger sa aming tahanan, pero mahirap ito, dahil isang palapag lamang ang aming gusali at lupa ang sahig. Araw-araw ay winawalis ang mga silid, matapos wisikan ng matapang at mainit na timpla ng carbolic acid.

Anuman ang aming gawin para labanan at puksain ang salot, lalo pa itong dumami hanggang sa lubhang nakaiinis na antas. Ang aming maliit na gusali ng simbahan ay punong-puno ng jigger kaya hindi kami makapasok dito nang hindi nila kami dinudumog. Ang kakaunting napatay namin sa loob ng bahay gamit ang kumukulong timpla ng acid ay parang maliit na alabok sa timbangan kung ihahambing sa dumudumog na napakaraming dumarami sa mabuhanging lupa sa paligid ng aming istasyon.

Lubhang nahirapan ang aming mga anak, at para sa ilan sa kanila ay halos imposible ang makatulog, dahil sa pamamaga at lagnat na sumunod sa maraming kagat ng mga insektong ito. Ang asawa ko at ako ay abala nang

maraming oras araw at gabi sa pagtatanggal ng jigger at paglalagay ng mainit na pangtapal para maibsan ang sakit at paghihirap ng aming mga anak, at ito ay habang kami mismo ay halos hindi makatapak sa lupa. Sa loob ng ilang buwan ay imposibleng magsuot ng bota, ganoon katindi ang pamamagang sumunod sa pagpasok ng napakaliliit na peste na ito. Ang aming bahay ay naging tunay na ospital at ang aming mga anak ay pinahirapan at pinasakitan ng di-maipaliwanag na paghihirap.

Napakasakit tingnan ang mga kawawa at nanghihinang katutubo, na pumupunta sa aming istasyon sa kanilang kahabag-habag na kalagayan, ipinapakita ang kanilang mga sugat at humihingi ng gamot at lunas. Marami sa kanila ang nawalan na ng ilang daliri sa paa bago pa sila lumapit sa amin, samantalang sa iba, hindi lamang puno ng insekto ang kanilang mga daliri sa paa, kundi pati ang mga bitak at lamat sa paligid ng sakong ng kanilang makakapal na paa ay napasok ng napakarami, at ang mga ito ay bumaon sa loob ng laman, kung saan maraming supot na naglalaman ng libu-libong batang jigger.

Madalas naming naramdaman na kung magpapatuloy pa nang matagal ang salot, kailangan na naming iwan ang aming gawain, lisanin ang larangang napakamahal ang ibinayad para mapagtagumpayan, at umuwi. Kailanman sa buong buhay namin ay hindi namin gaanong naisip si Job o naakay na makiramay sa kanya gaya noong mahahabang buwang iyon ng sakit at hapis at mga gabing walang tulog, sa ilalim ng salot na sumalakay sa bansa. Madalas na naming ipinanalangin ang bagay na ito sa pangkalahatang paraan, pero isang araw ay inakay kami ng Panginoon na subukin Siya at angkinin

ang tagumpay sa pamamagitan ng ating Panginoong Jesucristo.

Sama-sama kaming lumapit sa Kanya kasama ang aming maliliit na anak at hiniling sa Kanya na alisin ang salot sa hangganan ng aming tahanan. Sa Kanyang biyaya at pag-ibig ay kinalugdan ng Panginoon na sagutin ang aming panalangin, at sa loob ng dalawang linggo ay lubos nang gumaling kami at ang aming mga anak, at wala na ni isang jigger na matagpuan sa loob ng hangganan ng aming istasyon. Sa probidensya ng Diyos ay lubos kaming naligtas mula sa kanila, kahit nagpatuloy ang salot sa mga lupain sa paligid nang ilang taon.

Kabanata 20: Pakikipaglaban sa Taggutom

Habang nasa gitna ang mga katutubo ng malaking salot ng jigger, nahirapan kaming papuntahin ang mga kabataan para magtrabaho sa istasyon, at marami sa mga punong prutas — na ang halaga sa pag-angkat mula sa malalayong lupain ay kasimbigat ng pilak — ay namamatay dahil sa kawalan ng tubig, dahil di-pangkaraniwang mahaba ang aming tag-araw na umabot nang mahigit anim na buwan. Malaki ang pag-asa naming magiging malaking pakinabang ang mga punong ito sa bansa sa mga darating na taon, at inakala naming baka makatulong ang mga ito na balang araw ay matustusan ng Misyon ang sarili nito. Anuman ang mangyari, naging pagpapala ang mga ito pansamantala, dahil dahil sa kanila ay nakapagbigay kami ng tuloy-tuloy na trabaho sa maraming binata, na sa gayon ay nailayo sa kanilang mailap at walang-silbing pamumuhay at araw-araw na napasailalim sa impluwensya ng Ebanghelyo.

Sa tuyo at uhaw na lupaing iyon, sa ilalim ng matindi at nakapapasong sinag ng araw sa tropiko, walang katutubong punong namumunga, at nananabik kami sa unang bunga na maaaring, sa probidensya ng Diyos, ay mapitas mula sa mga punong ito na napakahirap naming naipasok. Marahil mas matindi ang naramdaman naming pangangailangan sa prutas dahil sa mahahabang panahon ay wala kaming tsaa, kape, kakaw at asukal, at marami pang ibang produktong malapit na kaugnay ng pagkain ng mga Europeo. Matagal kaming walang harina, at sa panahong iyon ang pangunahing pagkain

sa aming hapag ay ang matabang na ugat ng kamoteng-kahoy (cassava o manioc), na isang pangunahing pagkain. Lubos nang naubos ang lahat ng aming pondo dahil sa di-maisip na bigat ng gastos na hinihingi ng mga unang taon ng gawain. Tanging ang matatagal nang Samahan na may karanasan sa pagbubukas ng mga istasyon sa Gitnang Aprika ang may tantiyang ideya sa hirap at gastos ng gawain, kapag ang base ng operasyon ay nasa malayong kaloob-looban. Sa panahong ito ay naakay kaming ipadala sa Baybayin at sa London ang lahat ng personal naming alahas at palamuti, kabilang ang mga gintong relo, kadena, palawit, pulseras at singsing, na nagkakahalaga ng isandaang libra. Kahit iyon ay hindi pa sapat na pambayad sa selyo ng aming mga sulat mula Baybayin hanggang Inglatera. Gayunman, naniwala kami na ang Diyos, na nagbigay-kakayahan sa amin na ilaan ang lahat ng aming yaman sa gawaing pagdadala ng Ebanghelyo sa mga naliligaw, ay magbibigay ng bawat tunay na pangangailangan.

Ang unang kaloob na dumating sa amin sa mahihirap na araw na iyon ay mula sa isang Misyonero sa ibang bahagi ng Aprika. Inutusan niya ang isang kompanya sa Baybayin na padalhan kami ng isang karabana ng suplay, at nang dumating ang mga ito sa kaloob-looban ay wala kaming ideya kung kanino galing. Malaking halaga ang ginugol ng kanyang kaloob sa pagpapadala pa lamang, at tiyak na nangailangan ito sa kanya ng malaking pagtanggi sa sarili.

Marami kaming natanggap na kahon ng damit, at napakaangkop ng mga ito sa aming pangangailangan kaya aakalain mong may listahan ang mga nagpadala ng aming mga kailangan. Ilang Misyonero ng Church Missionary Society sa Uganda ang nagpadala sa amin ng

malaking halaga ng pera sa pamamagitan ng aming iginagalang na kaibigan, si Dr. Baxter. Si Rev. D. L. Hooper, ng Church Missionary Society sa Jilore, Silangang Aprika, ay malaki ang naitulong sa aming Misyon, at sa malaking gastos ay pinadalhan kami ng isang karabana ng suplay mula London.

Marahil hindi kailanman naging kasimbaba ng aming imbak na pagkain gaya noong isang araw ng Pasko. Napakagandang pinalamutian ng aming mga anak ang mga silid, pero ang kusina sa labas ay mukhang napakalungkot, at halos walang laman ang imbakan ng pagkain. Nang umagang iyon, sa aming maagang pagbasa ng Biblia, hiniling ng mga bata sa Panginoon na padalhan sila ng kahit ano para sa kanilang hapag. Bago magtanghali ay may nakita kaming tila ilang kargador ng isang karabana mula Baybayin na may dalang karga, na dumaraan sa landas patungo sa aming istasyon ng Misyon. Dahil ang karaniwang ruta ng mga karabana mula Baybayin ay ilang milya sa timog namin, inakala naming naligaw ang mga lalaking ito at lumalapit sa amin para magtanong ng daan. Pagdating nila sa aming istasyon, ibinigay nila ang karaniwang pagbati ng Baybayin, ibinaba ang kanilang mga karga, at iniabot sa amin ang isang sulat. Laking gulat namin na para sa amin pala ang mga kahon, at ipinadala bilang regalo ng isang ginoong kararating lamang sa Baybayin.

Nakilala namin siya ilang taon na ang nakararaan, sakay ng isang barkong de-singaw na naglalayag sa silangang baybayin ng Aprika, noong papasok pa lamang kami sa kaloob-looban para buksan ang Misyon. Habang magkasamang nakaupo sa kubyerta ng barko, kinausap ng asawa ko ang lalaking ito tungkol sa kanyang kaluluwa, at tungkol sa kamangha-mangha at kahanga-

hangang pagbabagong dulot ng pagtanggap sa Ebanghelyo ni Jesucristo sa bawat isang tunay na sumasampalataya sa Kanya bilang sariling Tagapagligtas. Doon, sa isang tahimik na sulok ng kubyerta, sa maliwanag na sinag ng buwan sa tropiko na kumikislap sa paligid nila, sa palo, sa layag at sa malinaw na dagat, nag-usap sila nang ilang oras tungkol sa mga dahilan para at laban sa buhay Cristiano. Sa huli ay inakay ng Banal na Espiritu ang lalaking iyon sa liwanag ng katotohanan, at nagalak siya sa kanyang bagong natagpuang Tagapagligtas. Nagpaalam kami sa kanya nang lumipat siya ng barko patungo sa isang daungan sa India; at pagkatapos, makalipas ang lahat ng mga taong iyon ng pananahimik, nagpadala siya ng isang karabana sa kaloob-looban na may lahat ng uri ng kalakal na angkop sa buhay sa malalayong rehiyon ng kaloob-looban, at dumating ang mga ito sa mismong tamang oras bilang sagot sa panalangin ng aming mga anak. Tunay na natupad noon ang mga salitang isinulat ni Isaias, "At mangyayari, na bago sila tumawag, ako'y sasagot; at samantalang sila'y nagsasalita pa, ako'y didinig."

Hindi nagtagal bago dumating ang napapanahong karabanang iyon, dinalaw kami ng Komisyoner ng Kanyang Kamahalan, si Sir Arthur Hardinge, na, kasama ang ilang Europeo at isang malaking armadong karabana, ay unang pumapasok sa mga ilang ng rehiyong pinagtalagahan sa kanya bilang Tagapangasiwa nang ideklara ang bansa na isang British Protectorate. Napakasayang makitang muli ang mga kapwa Ingles at matanggap ang kinatawan ng Kanyang Kamahalan at ang kanyang mga kasama, kabilang sina G. C. R. W. Lane at Dr. McDonald. Hindi ako mismo

nakadalo sa hapag, dahil ilang sandali lamang bago dumating ang Komisyoner ay isa na namang mahal na sanggol ang dumating para pagpalain ang aming tahanan. Ipinahayag ni Sir Arthur sa akin at sa asawa ko ang kanyang malaking kasiyahan sa pagdalaw sa aming Istasyon ng Misyon, at sinabing lubos niyang pinahahalagahan ang aming nagawa para sa bansa.

Kung minsan, kapag nakaratay ako dahil sa sakit o panganganak, napakabigat ng pasaning bumabagsak sa asawa ko dahil sa dami ng gawaing kailangan niyang gampanan. Sa lahat ng pagkakataon, siya ang aming tanging doktor at nars, samantalang malaki at patuloy ang hinihingi ng mga katutubo sa kanyang oras at pansin.

Di-nagtagal ay nagkaroon kami ng katibayan na ang mga katutubo ng Silangang Ekwatoryal na Aprika ay nahaharap sa panahon ng malaking kakulangan ng pagkain. Dalawang napakahabang tag-araw ang lumipas, at sa pagitan ng mga ito ay inaasahan ang malalakas na ulan gaya ng dati, pero hindi ito dumating; at ang maliliit na taniman na nakakalat dito at doon sa kagubatan ay nakapagbunga ng napakakaunting pagkain, samantalang sa ilang bahagi ng bansa, mula sa matataas na bahagi ng lupa, ay wala talagang naani.

Dumating ang panahon ng isa pang tag-ulan, pero sa kasamaang palad, nabigo rin ito, at literal na binibitak ng matindi at nakapapasong sinag ng araw ang lupa sa maraming lamat at biyak. Totoo! may ilang ambon na bumagsak, na bumasa sa ibabaw ng lupa nang dalawa o tatlong pulgada ang lalim; at ang mga kawawa at nangangailangang katutubo, sa pag-asang may aanihin balang araw, ay naghulog sa lupa ng butil na halos hindi

na nila maipagkaloob. Pinasibol at pinausbong ng mababaw na halumigmig ang binhi, pero dahil hindi na umulan pa, agad na nalanta ang luntiang dahon, at lubos nang naglaho ang anumang pag-asa ng panibagong suplay ng butil.

Sa bawat kubo sa buong ilang ay may kakulangan ng pagkain — sa ilan ay wala talaga. Ang mga kawawang naninirahan sa ilang, na walang kamalig ni bodega, ay hindi makatatagal nang matagal sa dalawang sunud-sunod na panahon ng tagtuyot. Gumala sa lupain ang matinding taggutom. Ang mga may ilang kambing o tupa ay nagsimulang kainin ang mga ito isa-isa, hanggang wala nang natirang bakas ng kuko ng mga hayop na ito sa kanilang matitinik na bakod. Ang mga may baka ay nasa mas mabuting kalagayan para matiis ang matinding kalagayang namamayani. Hindi lamang sila may pakinabang ng suplay ng gatas, kahit lubhang nabawasan dahil sa tagtuyot, kundi paminsan-minsan ay nakakakuha rin sila ng dugo mula sa baka sa pamamagitan ng pagbubukas ng ugat sa leeg, at ginagamit ang dugo bilang pagkain. Gayunman, sa huli ay kinailangang katayin ang ilan sa mga baka para mapahaba ang buhay ng mga may-ari.

Sa panahong ito, daan-daang katutubo ang nakiusap sa asawa ko na mangaso ng karne para sa kanila, dahil masyado na silang mahina para manghuli at sundan ang mga hayop. Noon pa man ay madalas na siyang nakakakuha ng sapat na suplay para sa kanila, at nang sinisira ng mga rhinoceros ang kanilang maliliit na taniman sa gubat, paulit-ulit niyang pinagbigyan ang kanilang mahigpit na hiling na patayin ang malalaking manlalapang ito, dahil walang silbi ang may-lasong palaso ng mga katutubo laban sa makakapal ang balat at

mapanganib na hayop na ito. Ngayon, sa panahon ng taggutom, nang usapin na ito ng buhay at kamatayan, lalo siyang masayang pumayag sa kanilang hiling.

Di-mabilang na beses siyang umalis kasama nila nang maaga sa umaga, bandang alas-tres, at sa oras na iyon ay may malaking pangkat nang naghihintay sa kanya. Sa katunayan, maraming tao ang dumarating sa aming istasyon sa gabi bago pa, baka sila maiwan sa maagang pag-alis kinaumagahan. Kung minsan, kapag malapit na siya sa mga lugar na madalas puntahan ng mga hayop, nakakakita siya roon ng mga lalaking mula labinlima hanggang dalawampung milya ang layo, na hinanap siya at sinundan ang tunog ng riple, para makihati sa huli ng pangangaso. Ang karabanang may dalang karne ay karaniwang bumabalik sa gabi ring iyon, dahil nakakakuha ang asawa ko ng dalawa o tatlong hayop sa isang araw. Sa ganitong paraan ay nakapangaso siya ng napakaraming toneladang karne para sa mahihina at gutom na katutubo.

Habang lalong nauubos ang luntiang pagkain para sa mga hayop sa madamong kapatagan at kaparangan, napakaraming hayop ang lumayo sa aming distrito para humanap ng mas mabuting pastulan, samantalang ang mga natira ay naging mas maingat at mahirap lapitan. Dahil dito, kinailangang lumayo ang asawa ko nang dalawa o tatlong araw sa bawat pagkakataon para makakuha ng sapat na karne para sa lalong dumaraming hanay ng payat niyang mga tagasunod.

Labag sa aking kalooban ang pumayag na iwan niya ako at ang mga bata nang ganoon kadalas, dahil alam ko ang malalaking panganib na hinaharap niya mula sa mababangis na hayop sa mga paglalakbay na ito, at

bukod pa roon, inuubos niya ang kanyang lakas sa bigat ng napakaraming nakapapagod na gawain. Gayunman, malaki ang kabayaran sa gawain. Napapakain ang mga gutom, at ang mga mailap na katutubo ng kagubatan, sa ilalim ng nagpapaamong impluwensya ng pagdalaw ng Diyos, ay lalong nagugutom sa Salita ng Buhay; at sa paligid ng mga apoy ng kampo sa gabi sa ilang, daan-daan ang nakikinig sa kanyang mensahe ng pag-ibig, kapatawaran at buhay na walang hanggan — mga taong hindi kailanman, sa karaniwang kalagayan, ay makaririnig ng magandang balita.

Kung minsan ay hindi siya nagdadala ng tolda, dahil masyado nang mahina ang mga katutubo para buhatin ito, at hindi ito mahahati, kaya karaniwang gumagamit siya ng kutson na yari sa Willesden canvas at tapon (cork) na hinihigaan niya sa ilalim ng bukas at mabituing langit. Kapag inilatag ito nang patag sa lupa, nagsisiga sa medyo malayo sa magkabilang dulo, para ilayo ang mga leon habang natutulog siya; at sa ningas ng apoy, at sa makadiyos na pag-iingat na inaangkin niya mula sa Diyos, utang niya ang pagkaligtas niya. Madalas umaatungal ang mga leon sa paligid ng kampo buong gabi, pero wala nang ibang nagawa ang kanilang pag-ungal kundi gambalain ang kanyang tulog.

Kung minsan ay nagkakaroon siya ng napakakapana-panabik na mga karanasan at pagkaligtas sa bingit ng kamatayan. Habang lalong humihirap ang pagkuha ng karne para sa nagugutom niyang mga tagasunod, lalo ring lumalaki ang panganib na kailangang suungin para makuha ito. Isang araw ay nagpabalik-balik siya sa makahoy na ilang at sa tigang na kapatagan, pero wala siyang natagpuan. Gayunman, nang suriin niya ang abot-tanaw gamit ang kanyang largavista, nakita niya ang

tatlong rhinoceros sa isang hubad na tagaytay kung saan ang tatsulok na bahagi ng kapatagan ay sumasalubong sa manipis na kagubatan na nasa hangganan nito sa isang panig.

Kapag nakasalubong nang isa-isa sa gubat, mababangis na hayop na ang mga ito, gaya ng natuklasan ng maraming armadong mangangaso sa kanilang kapahamakan; pero kapag nakaharap ang isang tao ng dalawahan o tatluhan ng malalaking hayop na ito, lubhang mapanganib na ang kalagayan, lalo na sa isang bukas na kapatagan kung saan walang mapagtataguan. Sa makahoy na lugar, maaaring makapagtago ang mangangaso sa likod ng puno, o sa silungan ng isang kumpol ng palumpong; pero sa kapatagang walang palumpong, wala nang makapagliligtas sa kanya mula sa mabilis na pagsalakay ng malalaking halimaw na ito kundi isang agad na nakamamatay na putok.

Ayaw ng asawa ko na iuwi ang malaking pangkat ng gutom na kalalakihan nang walang karne, kaya, sa paghingi ng tulong ng Diyos, ipinasya niyang harapin ang tatlong napakalaking hayop na nagpapainit sa hubad at mapulang lupang burol. Iniwan niya ang kanyang mga tagasunod sa ligtas na lugar, at isinama niya ang dalawang lalaki — ang kanyang tagadala ng baril at isa pa — at maingat na lumapit sa tatlong hayop. Nang nasa mga isandaan at limampung yarda na siya, dalawa na lamang ang nakikita; at ang matatalas-ang-pang-amoy na hayop, nang mamalayan ang kanyang presensya, ay umikot, at itinaas nang mataas ang kanilang malalaki, may-sungay at nakatatakot na ulo, at sininghot ang hangin para malaman kung saan nanggagaling ang kaaway. Habang pinaiikli niya ang layo nila, nagsimula silang lumapit sa kanya. Wala nang

oras na dapat sayangin, dahil wala nang walumpung yarda ang pagitan niya at ng paparating na mga hayop. Agad niyang binaril ang isa na, sa isang sandali, ay nagtaas ng ulo nang sapat para makita ang dibdib nito, at bumagsak ang halimaw sa kinatatayuan nito. Agad niyang tinutukan ang ikalawang hayop, na tumakbo nang ilang yarda at saka bumagsak.

Sa pag-aakalang tapos na ang kanyang gawain, sinubukan ng asawa ko na sugurin ang huling hayop na bumagsak, na tila hindi na makatayo, para tapusin ito; pero bago niya magawa iyon, nagulat siya nang matagpuan ang sarili na mga limang yarda na lamang mula sa ikatlong hayop, na diretsong sumusugod sa kanya mula sa likod ng isang punso na nagtago rito. Tumalon siya sa isang tabi at agad na bumaril, at tumalikod ang hayop at tumakbo nang dalawang daang yarda at saka bumagsak nang padapa. Nang marating siya ng asawa ko makalipas ang isang minuto, ilang beses itong sumubok na tumayo pero hindi nito magawa. Nang maalis ang balat nang malalaking piraso at mabuksan ang bangkay, natuklasang tumagos ang bala sa balikat at dumaan mismo sa gitna ng puso, at lubhang pinunit ang bahaging iyon, at bumaon sa laman sa kabilang panig.

Maraming toneladang karne para sa mga lalaki sa kampo noong gabing iyon, at ibinigay ng asawa ko ang isa sa mga hayop sa mga isandaang nagugutom na lalaki mula sa malayong distrito ng Kivalukc at Kyana. Hinanap ng mga katutubong ito ang asawa ko sa kagubatan, at nang marinig ang tunog ng kanyang riple, nagtungo sila sa lugar na pinagmulan ng tunog.

Ang malaking pangkat ng kalalakihan mula sa aming sariling distrito ay may ilang tonelada pa ring karne sa kampo, at ang pulutong ng mga payat, pagod at butuhang katawan, na karaniwang makinis, bilugan at matipuno, ay nagtipon nang malapit sa nagliliyab na apoy at nagpakabusog sa inihaw na piraso ng laman ng rhinoceros.

Hindi laging matagumpay nang lubos ang pagpatay sa ilan sa mga hayop na ito. Dalawa ang nakitang magkasama isang araw, sa isa sa mga bukas na kaparangan na paminsan-minsang nasusumpungan sa kagubatan. Binaril ng asawa ko ang isa na agad sumugod sa kanya. Ginamit niya ang kanyang riple sa mabilis na papalapit na rhinoceros, pero walang nangyari. Sa kabila ng ulan ng bala, patuloy na lumapit ang determinado at galit na galit na hayop hanggang sa marating nito ang mismong paanan niya, nang ang huling bala mula sa kanyang baril ay bumali sa paa nito, at bumagsak ito sa mismong tabi niya. Nagsingit pa siya ng isang bala sa baril at tinapos ang malaking hayop sa isang putok sa utak. Sa isa pang pagkakataon, sinikap ng asawa ko na barilin para sa mga katutubo ang dalawa sa mga hayop na ito na magkasamang kumakain. Gumapang siya paakyat sa isang tuyong ilog na pabor sa kanya ang hangin, at nakalapit siya nang husto bago nila namalayan ang kanyang presensya. Binaril niya ang isa sa puso at diretso itong sumugod sa kanya, pero bago pa nito naabot ang kanyang kinaroroonan ay bumagsak ito.

Pagkatapos ay binaril niya ang ikalawang hayop, pero sa kasabikan ng sandali ay medyo malayo sa likod ang tinamaan niya, at agad itong tumakbo sa kabila ng isang kalapit na burol at nawala sa paningin. Hinabol ito ng ilan sa kanyang mga katutubong tagasunod para alamin

ang nangyari, at bumalik sila na may balitang bumagsak ito at patay na. Kaya pumunta ang asawa ko kasama ang mga lalaki sa lugar kung saan nakahiga ang hayop na parang malaking itim na bunton sa damuhan; pero dahil alam niyang ayaw lumapit ng mga katutubo sa mababangis na hayop na ito hangga't hindi sila nakatitiyak na talagang patay na, bumaril siya nang basta-basta. Pagkaputok pa lamang niya, tumalon ang hayop nang buhay na buhay at sumugod sa pulutong ng mga katutubo. Nagtakbuhan ang mga ito sa iba't ibang direksyon nang mas mabilis kaysa kailanman, pero di-nagtagal ay pumili ang hayop ng isang lalaki mula sa pulutong at siya lamang ang hinabol. Ang mga katutubo, dahil hubad at sanay tumakbo sa buong buhay nila, ay kasimbilis ng hangin. Ang rhinoceros, kahit napakabigat ng katawan, ay napakabilis na hayop, at kung minsan, sa timugang bahagi ng kontinente ng Aprika, ay naabutan at inihagis sa hangin pati kabayo at sakay. Gayunman, sandaling nakalayo nang husto ang katutubo sa harap ng sugatang rhinoceros, pero kahit gaano siya kabilis at kaliksi, mabilis siyang naaabutan ng malaking hayop.

Nang makita ito ng asawa ko, at alam na isa o dalawang minuto na lamang ang pagitan ng lalaki at ng kamatayan, agad sana siyang babaril, kung hindi lamang nagtatakbuhan nang gulo-gulo ang mga lalaki sa kapatagan, at ang hinahabol na katutubo ay matalino at mahusay na lumilihis paminsan-minsan para maiwan ang hayop. Dahil sa napakahabang katawan ng mga hayop na ito, hindi sila makaliko nang kasimbilis o kasindali ng tao. Kaya bawat paglihis ng katutubo ay nagbibigay sa kanya ng bagong pagkakataong mailigtas ang kanyang buhay.

Sa isang iglap ay paikot nang tumatakbo ang hayop at ang tao, at nasa gitna ng bilog ang asawa ko, habang halos dumidikit na ang sungay sa harap ng galit na hayop sa puwitan ng katutubo. Hindi na niya inisip, sa matinding kasabikan ng sandaling iyon, kung may bala pa ang magasin ng kanyang riple o wala, kundi ang buhay lamang na nakataya; tumakbo ang asawa ko patungo sa lalaki nang kasimbilis ng kaya ng kanyang mga paa, umaasang maaabot niya ang rhinoceros bago nito masuwag ang biktima.

Ang asawa ko, sa paglalahad ng pangyayari sa sarili niyang mga salita, ay nagsabi: "...Halos huli na nang marating ko ang lalaki. Naihagis na siya ng rhinoceros gamit ang dulo ng ilong nito, pero hindi pa nito naibaon ang sungay, dahil ang katutubo, sa liksi ng katutubo, ay tusong umiwas sa isang tabi nang makita niyang ihahagis na siya. Umikot ang malaking hayop para ibaon ang matalas nitong sungay sa desperadong katawan at durugin siya ng paa nito. Isang bala mula sa aking riple sa puwitan ang nagpabago sa isip ng hayop, at iniwan nito ang bumagsak na katutubo, agad umikot at sumugod sa akin nang may galit na singhal.

Noon mismo, nang sumugod sa akin ang galit na hayop na nakayuko ang ulo, sinikap kong ipasok ang isa pang bala mula sa magasin sa baril, pero sayang! wala na — ubos na ang magasin. Tumalikod ako para tumakas habang nasa paanan ko ang galit na galit na halimaw at ang sungay nito ay halos nasa pagitan ng aking mga binti. Hindi ko naisip na itapon ang walang-balang riple. Sabay kaming nagsimula ng malaking hayop at nanatili itong malapit sa akin sa buong panahon, humihiyaw nang napakabangis. Kailanman, bago o pagkatapos noon, ay hindi pa ako nakatakbo nang ganoon kabilis.

Hindi ko masabi kung gaano kalayo o gaano katagal akong tumakbo sa talampas na walang palumpong, pero sa huli ay inubos ng mabilis na takbo at mahahabang hakbang ang aking lakas; gayunman ay nanatili pa rin ang rhinoceros sa mismong sakong ko.

Sa wakas ay tila nawalan na ako ng kontrol sa aking mga binti at naramdaman kong mabubuwal na ako. Nang mapagtanto ko sa aking isip na hindi ko na maipagpapatuloy ang takbuhan nang isa pang minuto, isinuko ko ang aking sarili sa mga kamay ng aking mapagmahal na Diyos, nang, tulad ng tinig mula sa langit, dumating ang mga salitang, 'Itapon mo ang iyong helmet.' Nakataas ang mga kamay, basta ko na lamang inihagis ang aking helmet sa likuran ko, at agad kong namalayan na huminto ang hayop. Nang makalayo pa ako nang mga dalawampu o tatlumpung hakbang, lumingon ako, at sa aking malaking ginhawa, binubungkal ng halimaw ang lupa gamit ang sungay nito sa harap at salitan na inihahagis sa hangin ang aking helmet. Dahil medyo nahilo ito sa aking ikalawang bala, na tiyak na tumagos sa buong katawan nito, malinaw na inakala nitong nahuli na ako! Napaupo ako sa lupa sa lubos na pagkahapo. Kung sinugod pa niya ako, hindi na ako makagagalaw mula sa kinahihigaan ko. Tumataas-baba ang aking dibdib na para bang may makinang pumipintig sa loob nito.

Makalipas ang ilang sandali, itinukod ko ang aking siko, at inilibot ang aking mga mata para unawain ang kalagayan. Nasa isang hubad na kapatagan ako na natatakpan ng maikli, kayumanggi at sunog-sa-araw na damo. Walang kagubatang malapit, ni lugar na mapagtataguan na mapapasukan ko sa paggapang. Walang anumang bakas ng katutubo sa paligid, kahit

mahigit isandaan ang kasama ko noong araw na iyon. Iniwan nila akong lahat at tumakas, kasama ang lalaking may dala ng aking supot ng bala. Noon ko lamang namalayan na hawak ko pa pala ang walang-balang riple sa buong panahon. Nasa kamay ko pa rin ito. Mahigit lamang dalawampung hakbang mula sa kinahihigaan ko ang napakalaki at galit na hayop, patuloy pang binubungkal ang matigas at tuyong-tuyong lupa sa matinding galit, kung saan, isang minuto pa lamang ang nakararaan, ay itinuro sa akin ng Diyos na ihulog ang aking helmet. Nang maingat kong suriin ang kapatagan, nakita ko sa malayo ang anyo ng isang lalaki, na tila ang aking tagadala ng baril, na paparating dala ang aking supot ng bala. Habang papalapit siya, humiga ang hayop sa tabi ng aking helmet.

Nang maingat na lumapit ang katutubo, nagsumamo siya, 'Naku, Ginoo, umalis na po kayo: mapapatay kayo!' Iniabot ko ang aking kamay para sa supot ng bala at pinuno ang magasin; at nang makahinga na ako, gumapang ako hanggang ilang yarda mula sa rhinoceros, at nang maipasok ang isang bala sa tainga nito, kinuha ko ang aking helmet na may bahid ng dugo at umalis.

Di-nagtagal ay nagsilabasan ang mga katutubo mula sa kanilang pinagtataguan at nagtipon sa paligid ko, samantalang si Mavolo, na iniligtas ko ang buhay at halos hindi naman napinsala sa pagkakahagis sa kanya, ay matagal na kumapit sa akin at ayaw akong bitawan. Tila tunay siyang nagpapasalamat sa pagkaligtas mula sa kakila-kilabot na kamatayan...."

Hindi nagtagal pagkatapos ng kahanga-hangang pagkaligtas na ito na ipinagkaloob sa asawa ko, isang

napakalungkot na pangyayari ang naganap malapit sa lugar ding iyon, kung saan muntik nang mamatay si Francis G. Hall, ang District Commissioner ng Kanyang Kamahalan, at nagtamo ng mga pinsalang hindi na niya lubos na nabawi. Nang makakita siya ng rhinoceros sa malayo, binaril niya ito ng kanyang mabigat na express rifle, at ang hayop, nang maamoy siya, ay agad sumugod sa kanya sa biglang pagsugod na napakahirap pigilan, kahit sa pinakamalaking ripleng kayang ipatong ng tao sa kanyang balikat. Patuloy na binaril ni G. Hall ang paparating na hayop, pero hindi nito napigilan sa anumang paraan ang padalus-dalos na pagsugod. Naalala niya sa sandaling iyon kung paano naligtas ang asawa ko, kaya hinubad ni G. Hall ang kanyang helmet at inihagis sa halimaw nang anim na yarda na lamang ito mula sa kanyang paanan, pero walang nangyari. Inihagis siya ng rhinoceros sa hangin, naibaon ang sungay nito nang tagos sa hita ng opisyal at pinunit ito, na sa kabutihang palad ay hindi tumama sa femoral artery, pero kaunti na lamang ang pagitan. Pinunit ng sungay ng galit na hayop ang binti at natanggal ang mahigpit na nakataling botang pangangaso sa kanyang paa, at saka ito sumugod pasulong, iniwan ang lalaki nang padapa. Sa loob ng maraming mahaba at masakit na buwan ay nakaratay siya sa mismong bingit ng kamatayan, at kahit kahanga-hanga ang kanyang paggaling, hindi na niya talaga nalampasan ang mga epekto ng malungkot na aksidenteng iyon.

Sa panahon ng taggutom, habang kaya pa ng mga katutubo na samahan ang asawa ko sa paghahanap ng karne, bihirang bumalik ang mga lalaki nang walang malaking suplay ng karne, na labis nilang ipinagpapasalamat. Isang araw ay nilibot nila ang

kapatagan nang walang napala, dahil walang buhay na bagay na makikita para busugin ang pananabik ng nagugutom na kalalakihan. Nang lumiko sila patungo sa makahoy na ilang na nasa hangganan ng kapatagang karaniwang tinitirhan ng mga antelope, biglang nakasalubong ng asawa ko at ng kanyang mga tagadala ng baril ang anim na malalaking leon, na, gaya nila, ay tila nagdaramdam din sa kawalan ng makakain. Ang pinakamalaki, isang napakalaking lalaki, ay tila galit na galit sa biglang panghihimasok sa kanilang teritoryo, kaya agad itong tinutukan ng asawa ko ng riple at binaril, at bumagsak ito sa lupa. Inaasahan niyang mahihirapan siya sa lima pa, kaya nagsimula siyang punuin ang kanyang magasin. Habang ginagawa niya ito, apat sa kanila ang naglaho sa mahahabang halaman ng kalapit na latian, samantalang ang ikalima, isang babaeng leon, ay lumapit sa bumagsak niyang kasama, tiningnan ito sandali, at saka sumunod sa iba sa gubat.

Walang lalaking gustong lumapit sa bumagsak na kaaway para tingnan kung patay na ito, ganoon na lamang ang takot nilang gambalain ang sugatang leon. Lumapit ang asawa ko hanggang makita ang katawan, at natuklasang nakahiga ang leon na nasa pagitan ng mga paa sa harap ang malaki at matipunong ulo nito, na para bang handang sumunggab. Tila buhay pa ito, ganoon kanatural ang ayos nito. Bilang pag-iingat ay itinutok niya ang riple sa ulo ng hayop, at dahan-dahan siyang lumakad nang paikot dito para tingnan kung susundan ng mata ng malaking pusa ang kanyang galaw; pero nang matuklasang walang tugon sa nag-aapoy na mata nito, lumapit siya at sinipa ito sa ilong — patay na ang Hari ng mga Hayop.

Dahil walang ibang hayop na matagpuan na makabubusog sa pananabik ng gutom na pulutong, na sumusunod sa kanyang mga yapak sa kagubatan, itinuon ng asawa ko ang kanyang landas sa isang malawak at mabatong burol, na, tulad ng isang pulo, ay umaangat sa ibabaw ng manipis na kagubatan at kayumangging lupa ng tanawin. Ang mahabang mataas na lugar na ito ay may tuloy-tuloy na matarik na batong pader sa isang panig, samantalang ang kabilang panig ay medyo madaling akyatin sa pamamagitan ng pag-akyat sa malalaking bato na magulong nakatambak. Pagdating niya sa tuktok at pagpunta sa kabilang panig ng burol, sinuri ng asawa ko ang nakapaligid na kagubatan gamit ang kanyang largavista, umaasang makakita ng anumang hayop.

Diretso sa direksyong pinanggagalingan ng hangin, mga anim na raang yarda mula sa tagaytay ng mataas na bato, natanaw niya ang isang rhinoceros na kumakain ng mababang halaman na nakakalat sa nakapaligid na lambak. Masyadong malayo ito para matiyak na makapagpapatama ng nakamamatay na bala, kaya, sa pag-aakalang ang isang putok na tatama sa mga palumpong sa kabila ng hayop ay maaaring magpalapit dito sa kanya, maingat na tinutok ng asawa ko ang mataas na bahagi ng lupa sa itaas mismo ng lugar na kinakainan ng hayop. Nagtagumpay ang layunin, dahil pagkarinig pa lamang ng hayop sa haging ng bala sa mga puno sa harap ng ilong nito, umikot ito at sumugod patungo sa bato nang napakabilis, sumisinghal at umiihip nang parang hindi makamundo.

Patuloy itong dumating nang kahanay ng mabatong burol, at nang maamoy nito ang amoy-tao ng naghihintay na kalalakihan, binilisan pa nito ang takbo

hanggang sa sukdulan ng lakas nito. Naghihintay ang asawa ko, hawak ang riple, hanggang sa marating ng malaking hayop ang tapat ng kanyang kinaroroonan; at saka, tinutukan ito sa puso, bumaril siya, at ang mapurol na kalabog na agad sumunod ay nagbigay ng maliwanag na pag-asa sa puso ng maiitim na pangkat na ang dalawang toneladang karne na padalus-dalos na dumaan ay mapababagsak at mapupuno ang masakit na kawalan na nararamdaman ng bawat lalaki sa pulutong na iyon. Bumabagal ang takbo pero tuloy pa rin ang rhino sa kanyang padalus-dalos na landas; at saka, ibinaba ang ilong nito, sumabit ang mahabang sungay sa harap sa lupa, at nagsirko nang buo ang malaking halimaw at gumulong, samantalang isang ngiti ng nagpapasalamat na kasiyahan ang lumapad sa payat at nanlalambot na mukha ng nagugutom at naghihintay na pulutong.

Bagaman labis na gusto ng nagugutom na mga Akamba ang laman ng rhinoceros, ang mas malaking bahagi ng nahuli ng asawa ko para sa kanila ay iba't ibang uri ng antelope at zebra. Hindi kasinlaki ng panganib sa buhay ang pangangaso sa mga hayop na ito gaya ng sa rhinoceros, maliban sa panganib na makasalubong ang mga leon at leopardo, na laging naglipana sa gubat na ginagalaan ng mga antelope. Ang mga hayop gaya ng zebra, gnu, hartebeest at waterbuck at ang malalaking gasela ng iba't ibang uri ay karaniwang mas madaling makuha kaysa sa iba, dahil libu-libo silang gumagala sa distrito; pero dahil medyo palipat-lipat ang kanilang gawi, hindi laging posible na makuha sila.

Ang lalaking gnu ay mapanganib lamang kapag sugatan, at ang zebra ay sisipa at mangangagat kapag napabagsak sa lupa at hindi na makaiwas, pero ang karamihan sa maraming uri ng antelope na katangi-

tangi sa Gitnang Aprika ay maamo at hindi nananakit kahit sugatan. Ang lalaking gemsbok at grantii ay eksepsiyon sa tuntuning ito; at sa ilang pagkakataon, ang bangkay ng mga hayop na ito, gayundin ng baboy-ramo, ay natagpuang nakabaon ang mga sungay sa mismong katawan ng leon.

Sa mahabang panahon ng gutom, daan-daang antelope ang nabaril ng asawa ko para sa nagugutom na pulutong ng mga lalaki at babae na sumusunod sa kanya sa mga ekspedisyong ito ng paghahanap ng karne. Isang araw ay natuklasang lubos nang iniwan ng mga hayop ang aming rehiyon, at wala ni isang kuko ang makita hanggang makalakad nang mahigit dalawampu't limang milya. Saka siya pinalad na makakuha ng isang zebra, gnu at hartebeest, at pagkatapos ay dalawang grantii ang sunud-sunod na sumunod; pero ang karamihan sa mga lalaki ay masyado nang mahina para iuwi ang karne. Habang nagpapadala sila ng mga mensahero para papuntahin ang kanilang mga asawa at tulungan silang buhatin ang karne patungo sa malalayo nilang kubo sa kabundukan, sinikap ng asawa ko na dagdagan pa ang naipong karne.

Ang paulit-ulit na putok ng riple, sa pagpapabagsak sa mga hayop na nakuha na, ay nagpatakot sa iba palayo, kaya kinailangan niyang lumayo pa para humanap ng mas maraming hayop. Isinama niya ang isa sa pinakamaliksi sa mga lalaki para dalhin ang kanyang riple, at iniwan niya ang iba sa kampo, nag-iihaw sa baga ng apoy ng karneng labis nilang minamahal at labis na kailangan ng lahat.

Sa pagdaan sa mahahabang bahagi ng lupang pataas-pababa, na manipis na nalalatagan ng maliliit na

palumpong ng matinik na akasya, nakakita ang asawa ko ng isang antelope sa malayong burol. Habang papunta siya roon, naglaho ang hayop sa kabilang panig ng burol; pero pagdating niya sa tambak at paglakad sa paanan ng burol, natanaw niya ang marikit at mahaba-ang-sungay na antelope na papalapit sa kanya. Pinaputok niya ang riple at agad bumagsak ang hayop. Umupo siya sa tabi ng bumagsak na gasela, at pinapunta niya ang kanyang tagadala ng baril sa kampo para magdala ng mga lalaking magbubuhat ng karne roon.

Wala pang kalahating oras na naghihintay ang asawa ko sa tabi ng usa, nang, sa paglingon niya, nakita niya ang isa pang magandang halimbawa ng parehong antelope na nakatayo sa tuktok ng isang punso mga dalawang daang yarda ang layo. Mas malaki ito kaysa sa kababaril pa lamang, at ang malalaking sungay nito ay nagbigay ng kariktan at lakas sa magandang batik-batik nitong katawan. Ang presensya ng marilag na hayop ay nagbigay-ganda sa tanawin at nagdagdag ng palamuti sa malungkot na ilang, habang nakatayo itong nakabalangkas sa malalim na asul na langit. Kung hindi lamang dahil maraming tao sa maliliit na kubong damo sa malalayong burol ang namamatay sa gutom, maaari sana itong pinabayaang gumala nang maraming taon sa likas nitong tahanan. Sayang! Dahil ang taggutom ay naging sanhi ng kamatayan ng marami, tao man o hayop.

Pumutok ang riple! at, bago pa naabot ng tunog ng putok ang matalas nitong tainga, nahulog na ito mula sa burol na itinayo ng masisipag na langgam, sa kayumangging damo sa ibaba. Sumugod sa lugar ang asawa ko, ibinaba ang kanyang riple at tumayo sa tuyong-tuyong lupa, hinahangaan ang magandang pares

ng sungay na nagpapaganda sa ulo ng bumagsak na antelope. Ito ang pinakamahabang nakita niya kailanman, at ang itim at matutulis na dulo nito ay kasingpino ng tulis ng tinidor na panghiwa.

Makalipas ang isa o dalawang sandali ay may nakitang palatandaan ng buhay at tumalon ang hayop sa pagkakatayo, kaya mabilis itong hinawakan ng asawa ko sa mga sungay. Gayunman, itinulak siya ng antelope dito at doon at tila may kahanga-hangang lakas ito. "Nakita ko," sabi ng asawa ko, "na sugatan ito sa leeg, dahil may kaunting dugong tumutulo mula sa butas na nilabasan ng bala. Sa pag-aakalang baka napinsala ang gulugod, sinubukan kong pilipitin ang leeg nito pakaliwa't pakanan at baliin ito sa paikot na galaw, pero walang nangyari. Kaya inakala kong sugat lamang sa laman ang tinamo ng hayop, at baka bahagyang dumaplis ang bala sa isang kasukasuan ng leeg at nahilo lamang ito nang isang minuto.

Habang dumaraan ang mga isiping ito sa aking isip, itinutulak niya ako sa lahat ng dako, at hindi ko siya mabitawan, dahil ang matutulis niyang sungay, na dalawa't kalahating talampakan ang haba, ay mapupunit ang aking katawan sa isang iglap. Mabilis na nauubos ang aking lakas at nananakit na ang aking mga braso sa matinding pagsisikap na labanan ang pagtulak niya sa akin paroo't parito. Sa wakas, nang halos ubos na ang lakas ko, itinaas ko ang aking puso sa Diyos na gabayan ako kung ano ang gagawin, at agad kong naramdaman na hindi ko na dapat subukang labanan pa ang kanyang marahas na pagsugod. Kaya hinayaan ko siyang itulak ako ayon sa gusto niya, habang mahigpit at hindi bumibitaw ang hawak ko sa mga sungay.

Noon mismo, itinulak ako ng hayop sa lugar kung saan ko ibinaba ang aking ripleng may bala sa tuyong lupa, at tumama ang aking paa sa puluhan nito. Alam kong dumating na ang aking pagkakataon, kaya dinampot ko ang riple gamit ang aking kanang kamay at agad na bumaril. Tumagos ang bala sa hayop mula harap hanggang likod at nabali ang isa sa mga paa nito sa hulihan, at bumagsak ito sa mismong lugar."

Malaki ang tiwala ng mga katutubo sa husay ng asawa ko sa riple, at madalas itong nakikita sa labis na kumpiyansa na maaaring humantong sa nakamamatay na resulta. Isang araw, may nakitang nag-iisang rhinoceros na kumakain sa gilid ng isang makahoy na lupain na biglang nakadugtong sa isang hubad at pataas-pababang kapatagan. Habang paalis ang asawa ko kasama ang kanyang tagadala ng baril para sundan ang hayop, dalawa pang katutubo ang humiling na isama sila. Sa mga mapanganib na paghahanap na ito, ginawa niyang tuntunin na iwan ang lahat ng lalaki maliban sa nagdadala ng kanyang riple, pero sa pagkakataong iyon ay pumayag siyang sumama ang dalawang dagdag na lalaki.

Nagpatuloy sila, hindi sa hubad na kapatagan na siyang pinakamalapit na daan, dahil maaamoy sila ng hayop bago pa nila ito marating, kundi sa pagdaan sa kagubatan at kasukalan hanggang sa lumabas sila sa kapatagan sa kabila ng malaking hayop, na pabor sa kanila ang hangin. Doon ay natuklasang medyo malayo na ang inilakad ng hayop palabas sa hubad na lupa ng kapatagan, at patuloy pa ring tamad na lumalakad sa direksyong iyon. Sinamantala ng mga mangangaso ang isang burol na nasa pagitan, at sa wakas ay naunahan nila ito nang hindi namamalayan ng hayop ang kanilang

paglapit. Mapanganib ang kalagayan, dahil, sa pagkakaroon ng ilang likas na tambak ng lupa, ang likod lamang ng malaking halimaw at ang dulo ng mahabang sungay sa harap ang nakikita noon. Gumapang sila nang padapa patungo sa hayop, at sa huli ay naabot nila ang isang tambak ng lupa na limampung yarda mula sa malaking hayop, na noon ay sumisinghot sa hangin at tila medyo nagigising na. Habang hinihintay na umikot ang halimaw para magkaroon ng pagkakataon ng nakamamatay na putok, namangha at kinilabutan ang asawa ko nang makita na ang isa sa kanyang tatlong kasama ay pumuwesto sa isang tambak ng lupa na labinlimang yarda lamang mula sa kinatatayuan ng hayop, at sinesenyasan ang kanyang amo na sumunod. Nang mapagtanto niyang nasa matinding panganib ang buhay ng lalaki, ipinasya ng asawa ko na sundan siya, kahit mapanganib na gawain ito. Gumapang siya nang tahimik, itinutulak ang riple sa harap niya habang lumalakad, at sa wakas ay naabot niya ang bahagyang mataas na lugar na nagpakita nang buo sa malaking hayop; pero ganoon na lamang kalakas ang kabog ng kanyang puso habang nakadapa siya kaya imposibleng bumaril.

Wala nang sandaling mahihintay, dahil agad na sumugod ang hayop sa kanila nang napakalakas. Kinalabit ang gatilyo, pero walang nangyari, dahil patuloy itong dumating; at sa isang iglap ay nakatapak ang mga paa ng napakalaking hayop sa magkabilang gilid ng nakadapang katawan ng asawa ko habang hawak niya ang riple. Isa pang putok ang pinakawalan na sumabog sa ilalim ng tiyan nito, at tumalon ang halimaw nang tuluyan sa ibabaw ng tambak ng lupa at nagpagulong-gulong sa kapatagan nang nakataas ang buntot. Kahit

ganoon kasabik na hinanap ng mga tagadala ng baril ang bangkay nito, nagalak pa sila nang makita itong mabilis na naglaho sa malayo noong makasaysayang araw na iyon.

Di-nagtagal ay naging malinaw na hindi na kayang ipagpatuloy ng asawa ko ang matinding pasanin ng gawaing mabilis na umuubos sa kanyang lakas, ni hindi niya kayang tustusan ang pangangailangan ng libu-libong tao sa paligid, kahit kaya pa niyang mangaso sa lahat ng oras. Bukod pa rito, naging napakahina na ng mga lalaki kaya hindi na nila siya masundan sa malalayong lugar kung saan may makikitang hayop, lalo pa ang magbuhat ng karga ng karne patungo sa kanilang malulungkot na kubo ng karalitaan at kamatayan.

Sa lalong tumitinding bangis, sinalanta ng salot ng taggutom ang dating masayang lupain. Marami nang namamatay na tao sa buong bansa. Dumating na ang ikatlong tag-ulan at lumilipas nang walang ulan. Maraming katutubo ang naging halos baliw sa kawalan ng pag-asa.

Nakiusap sa kanila ang asawa ko na ibigay ang kanilang puso sa Diyos. Kailanman sa buong buhay ko ay hindi pa ako nakakita ng mga taong nakinig nang ganoon kaingat sa Ebanghelyo ng biyaya ng Diyos gaya ng mga pulutong ng mapagpakumbabang katutubo na araw-araw na lumalapit sa amin. Lagi kong maaalala kung paano napuno hanggang umapaw ang aming maliit na gusali ng simbahan ng nakalulungkot na payat na matatanda ng tribo — mga lalaking hubad na hubad — na nagtipon para manalangin sa Diyos para sa ulan at para marinig ang magandang balita ng pag-ibig ng isang

Tagapagligtas. Kailanman ay hindi pa sila lumuhod kay Jehova. Noong mga nakaraang taon ay pumupunta sila sa manggagamot-ng-ulan at ibinibigay sa kanya ang kanilang mga tupa at kambing, para buksan niya ang mga dungawan ng langit at magpaulan sa uhaw na lupa. Ngayon ay tinalikuran na nila ang manggagamot-ng-ulan sa matinding hapis, at lumapit sila sa kanilang kakila-kilabot na kagipitan para ipaalam ang kanilang pangangailangan sa Diyos at marinig ang Kanyang tinig mula sa Aklat.

Hindi kailanman maipapahayag ang katahimikang bumalot sa mga pulong na iyon ng Ebanghelyo. Nakatatak ang katapatan sa bawat mukha. Kung anong gawain ang ginawa ng Diyos sa pamamagitan ng Kanyang Espiritu sa mga matatandang lalaking iyon ay hindi namin alam. Pero narinig nilang lahat ang mensahe na ang Diyos ay na kay Cristo na ipinakikipagkasundo ang sanglibutan sa Kanyang sarili. Daan-daan sa kanila ang nagsabing inakay sila na makilala ang Panginoong Jesus at tinanggap Siya bilang kanilang Tagapagligtas. Nagalak kami nang may pinakamalalim na pasasalamat sa katiyakang narinig namin mula sa kanilang mga labi na isinuko na nila ang kanilang puso kay Cristo, dahil sa loob lamang ng ilang maikling buwan, karamihan sa kanila ay pumanaw na sa mundo sa nanghihinang pagtulog na dulot ng nakamamatay na gutom.

Ang matatanda at ang napakaliliit na bata ang unang namatay, dahil wala silang magawa para tulungan ang kanilang sarili; samantalang ang mga kabataang lalaki at babae at ang mga nasa hustong gulang na lalaki at babae ay mas tumagal, dahil nakapaghahanap at nakakukuha sila ng nakakaing ugat sa ilang sa paligid.

Ang ilan sa kanila ay naghanap ng lamang-ugat ng malapad-ang-dahong maranta, samantalang ang iba ay naghukay ng mga bilugang ugat ng ilang uri ng damo. Sampu-sampung libong tao ang namatay, at sa ilang distrito ay lubusang naubos ang mga naninirahan. Nakapanghihilakbot ang mga tanawin sa paligid ng aming Istasyon ng Misyon. Pasuray-suray dito at doon ang mga kalansay na nakikita ang bawat buto at kasukasuan ng katawan. Saanman pumunta, nagkalat ang mga bangkay sa mga landas. Maliliit na sanggol na parang kalansay ang natatagpuang umiiyak sa tabi ng bangkay ng kanilang mga ina.

Isang araw, isang napakaliit na bata ang pasuray-suray na pumasok sa aming bahay, halos hindi na maihakbang ang isang paa lampas sa isa. Hindi ito umiiyak — tapos na ang mga araw ng kanyang pag-iyak — pero ang malungkot na anyo sa payat at maliit na mukha nito ay hindi kailanman malilimutan. Kinuha ko ang sanggol at lumabas ako para tingnan kung matatagpuan ko ang kanyang ina. Oo! naroon siya, nakahandusay at matigas na, dalawang daang yarda mula sa aming istasyon. Kinupkop namin ang maliit na bata, at isinama sa lima hanggang animnapung sinisikap naming iligtas; pero siyam sa bawat sampu ay nasa huling yugto na ng gutom at di-nagtagal ay namatay.

Napakarami ng bangkay sa mga landas ng katutubo sa kagubatan sa paligid ng aming istasyon kaya madalas na lumalabas ang asawa ko mismo at hinihila ang hubad na bangkay ng mga lalaki at babae at itinatago ang mga ito sa mga butas at bitak ng lupa. Malapit at sa paligid ng bukal na pinagkukunan namin ng tubig, may tipon ng mga braso, kamay, paa at ulo ng tao mula sa mga bangkay, na patuloy na dinadala roon ng mga hyena at

bahagyang kinakain. Paminsan-minsan ay tinitipon namin at inililibing ang mga ito, para hindi marumihan ang aming tubig, na pinag-iinuman din ng mga hyena. Sa kahabaan ng mga landas sa gubat sa buong bansa, saanman kami pumunta, laging may nakalulungkot at nakababagabag na mga tanawin. Kung minsan ay talagang kinailangan naming dumaan sa gitna ng hubad at bahagyang kinaing mga bangkay.

Sa gitna ng kakila-kilabot na mga tanawing ito ng tagtuyot, kasalatan, pagkawasak at kamatayan, na tumama sa tanawin na parang nakasisirang sumpa, mayroon — hayaan ninyong sabihin ko ito nang may pinakamalalim na kababaang-loob — sa aming maliit na hardin ng masaganang ani ng patatas at mais sa loob ng tatlong panahon ng tagtuyot habang tumagal ang taggutom. Namangha ang mga katutubong nakakita nito, at itinakip nila ang kanilang kamay sa kanilang bibig sa nakita nila. Para sa kanila, gayundin para sa amin, isa itong kahanga-hangang katibayan ng kamangha-manghang probidensya ng Diyos, na naghanda ng aming hapag sa ilang.

Noong panahong iyon, ang riles na itinatayo ng Gobyerno mula sa Baybayin hanggang Lake Victoria Nyanza ay iniuunat ang mahabang braso nito sa kaloob-looban, sa bilis na kalahating milya bawat araw, sa tulong ng sampu-sampung libong trabahador mula India na dinala para sa gawain. Ang bahaging ito ng riles, na kumitil ng buhay ng napakaraming Indian sa pagtatayo nito — dahil namatay sila na parang langaw sa mga unang araw ng konstruksiyon — ay ginagamit na ngayon sa pagliligtas ng buhay ng sampu-sampung libong katutubo.

Sa mga riles na nailatag na, nagdala ang Gobyerno ng napakaraming bigas mula India, at sa pagbubukas ng libreng bodega ng pagkain sa iba't ibang kuta sa bansa, namahagi ito ng pagkain sa mga taong halos wasak na na nakaaabot sa mga sentro ng pamamahagi. Ang ilan ay nahuli nang dating sa lugar ng pamamahagi at di-nagtagal ay pumanaw, samantalang daan-daan ang dayukdok na lumamon sa hilaw na butil at agad namatay; pero maraming libong buhay ang nailigtas. Ang tren na tinawag ng mga katutubo na "Ang malaking ahas," na sinisi nila sa pagdating ng taggutom, ay naging, sa kabutihan ng Diyos, ang paraan ng kanilang pagkaligtas mula sa pagkagutom.

Sa paligid ng aming istasyon, patuloy pa ring nananalangin sa Diyos para sa ulan ang natitirang mga katutubo. Muling nasa tuktok na ng langit ang araw sa ibabaw ng Ekwatoryal na Sinturon, at ganap nang dumating ang panahon ng ulan. Maingay ang kagalakan sa mga natitirang katutubo nang lumitaw sa himpapawid ang mga palatandaan ng paparating na ulan.

Malalaking tambak ng ulap ang tumaas nang tumaas, tinatakpan ang maaliwalas na asul ng makinang na kalangitan. Ang buong arko ng langit sa gabi ay tila nakabalot sa pinakamalalim na pagluluksa para sa maraming namatay sa matinding salot na, sa loob ng dalawang mahabang taon, ay sumalanta sa lupain at nagkalat sa ilang ng mga payat at butuhang kalansay. Mabigat sa kuryente ang hangin. Paulit-ulit na kislap ng paliku-likong kidlat ang humahagibis mula silangan hanggang kanluran sa kanilang tulis-tulis na landas, na sumusulat ng kakaibang mga hiroglipiko sa kalangitan, at nagliliwanag nang napakatindi sa mabibigat, maiitim at parang-bundok na tambak ng naipong halumigmig.

Sinundan ang mga ito ng nakatatakot na dagundong at kalabog ng kulog, na tila yumayanig sa lupa at pumupunit sa mismong bubong ng langit.

Habang gumagalaw ang langit sa ganitong pagyanig, bumuhos ang ulan sa umiikot na mga tabing, at matakaw na ininom ng uhaw at bitak-bitak na lupa ang bumabahang buhos. Sa tahimik na umaga, nang sumikat ang araw sa lupa, tila nagniningning sa kagalakan ang tanawin, samantalang ang bawat ibon at hayop ay puno ng masayang kaligayahan at palipad-lipad at palundag-lundag sa nag-uumapaw na tuwa; at ang natira sa mababangis at mapagmataas na katutubo ng Ukamba ay nakangiti sa katiyakang ibinigay ng Makapangyarihang Diyos na isang masaya at bagong araw ang sumikat para sa kanila, at nabali na ang gulugod ng halimaw na tagtuyot.

Kabanata 21: Mga Karanasan sa Kagubatan

Matapos basain nang husto ng malalakas na ulan ang lupa, tinipon ng mga katutubo ang ilang gumagapang na baging mula sa mga taniman ng makwazi o kamote, na sa loob ng tatlong panahon ay basta na lamang tumubo nang walang bunga ni isang nakakaing ugat, at itinanim nila ang mga ito sa ilan sa kanilang inihandang taniman sa gubat. Sa maikling panahon ay masagana na ang paglago ng mga ito, at ang nakagiginhawang ambon at maliwanag na sinag ng araw ay mabilis na nagbunga ng ani ng lamang-ugat na matagal nang hindi nakikita. Naging alaala na lamang noon ang taggutom.

Gayunman, nag-iwan ito ng permanenteng marka sa mailap na lahing Akamba. Nawala na sa kanila ang mapagmataas na tingin at palalong tindig na katangian nila noong busog sila sa tinapay at lumuluwa ang kanilang mga mata sa katabaan at higit pa ang kanilang tinatamasa kaysa sa nais ng kanilang puso. Tunay silang napakumbaba, at sa aming mga pulong ay madalas silang nagpapahayag ng pagsisisi sa buhay ng pandarambong, karahasan at pagpatay na dati nilang pinagkaabalahan. May bagong interes na nakita sa mensahe ng Ebanghelyo, at muling sumigla ang pag-asa sa aming puso na makakita pa ng maraming bigkis na matitipon pagkatapos ng mabigat na pag-aararo at paggawa ng mahahabang taon ng pangunguna.

Nang muling sumagana ang pagkain, pinahintulutan naming umuwi ang lahat ng batang lalaki at babae na umaasa sa amin, sa kanilang pinakamalapit na kamag-anak na nakaligtas sa taggutom. Ginawa namin ang

hakbang na ito matapos ang maingat na pag-iisip, dahil alam na alam namin ang ugali ng mga Akamba. Kung patuloy naming pinanatili ang mga kabataang ito sa aming pangangalaga bilang mga ulila, o sa anumang paraan ay pinigilan ang kanilang pag-alis sa amin, aakusahan kami ng mga katutubo ng pag-aalipin, o kahit paano ay ng pagkuha ng mahalagang ari-arian, na ayon sa kaugaliang Kikamba ay dapat mapunta sa pinakamalapit na nakaligtas na lalaking kamag-anak. Maaari sana kaming magkaroon ng daan-daang kabataan sa ilalim ng aming pangangalaga, kung hindi lamang dahil alam naming magkakaroon ng pagkiling ang buong tribo laban sa mga Cristianong Misyonero kung gagawin namin iyon. Kaya alang-alang sa malawak na kapakanan ng kaharian ni Cristo at ng mga Akamba, umiwas kami na pukawin ang anumang masamang damdamin sa patuloy na paghawak sa sinuman sa mga taong nailigtas namin ang buhay sa probidensya ng Diyos.

Kahanga-hanga kung paano natutong magsuot ng tela ang mga katutubo pagkatapos ng taggutom. Noong mga nakaraang taon, butil at alambre lamang ang hinahanap, at kakatanggap pa lamang namin ng malaking suplay ng mga ito bago dumating ang kasalatan, at puno ang aming bodega ng karaniwang mga uri. Nakatambak lamang ang mga ito roon nang dalawang taon nang walang ni isang katutubong naghahanap. Sa katunayan, sa kakila-kilabot na panahong iyon ng pagsubok, walang katutubong tatanggap ng regalo ng lahat ng mahahalagang butil at alambre na nasa aming imbak, na nagkahalaga ng malaking pera sa pagpapadala pa lamang. Ang bangkay ng libu-libong lalaki at babae ay nakahandusay sa kagubatan sa buong bansa, nababalot

pa rin ng alambre at butil, pero walang katutubong susubok na hawakan ang mga palamuting ito. Ni hindi nila inisip na sulit pang pulutin mula sa lupa ang malalaki at mahahalagang palamuti sa balakang na yari sa butil na kiketi, na hinubad ng mga nagugutom na babae sa kanilang paghihingalo at itinapon sa gubat. Madalas kong naisip na ganito rin balang araw ang mangyayari sa ilan sa aming mga kapatid na babaeng Europeo na ngayon ay labis na nagpapalamuti ng kanilang katawan ng mamahaling hiyas at magarbong damit. Sila rin ay itatapon nang may pagkasuklam ang lahat ng kanilang walang-kabuluhang bagay bilang hindi karapat-dapat isipin o naisin: samantalang para sa mga babaeng ipinanganak ng Diyos at nadaramtan ng katuwiran ni Cristo, na ang palamuti ay "ang nakatagong pagkatao ng puso" — ang araw ng kanilang pag-alis ay magiging araw ng kanilang pagpuputong, kapag sila'y gumising na kawangis Niya.

Nang lumipas ang taggutom, ang buong imbak naming panindang pampalit ay naging kasinwalang-silbi sa amin na para bang napuno ang bodega ng karaniwang bato mula sa kalapit na sapa. Calico na lamang ang hinahanap noon. Hindi ito ginagamit ng mga lalaki bilang pantakip sa araw, kundi pinuputol-putol nila ang mga dulo nang kasinghaba ng daliri, pinapahiran nila ang tela sa magkabilang panig ng malangis na timpla ng langis at pulang lupa, at, tinutupi ito nang pahaba na mga apat o limang pulgada ang lapad, isinasampay nila ito sa kanilang leeg at hinahayaang nakabitin mula sa kanilang balikat sa harap, na parang mga banda ng sobrepelis. Sa gabi, kapag nakahiga sa labas sa panahon ng pangangaso o paglalakbay, ibinabalot nila ang kanilang sarili sa bahagyang hindi tinatagusan ng

hangin at tubig na pantakip na ito na nagpoprotekta sa kanilang katawan sa lamig.

Hindi nagtagal pagkatapos ng taggutom, isa sa aming maliliit na anak na lalaki ang dinala sa bingit ng libingan dahil sa lagnat na may disenterya. Ang asawa ko at ako ay napakadalas nang ibagsak ng atake ng lagnat kaya nasanay na kami rito bilang natural na bahagi ng aming buhay sa tropikal na Aprika. Pero bukod sa kakila-kilabot at napakatinding paghihirap na dinanas noong salot ng jigger, kahanga-hangang maganda ang kalusugan ng aming mga anak. Ginawa na ng asawa ko ang lahat ng kaya niyang gawin para sa bata, at sa maraming araw at gabi ay binantayan namin siya sa kanyang kama habang nasa mismong bingit ng kamatayan. Nang tila hindi na gagaling ang bata at malapit na ang wakas, kinalugdan ng Panginoon na pigilan ang takbo ng sakit at ibangon siya.

Nang gumaling siya at sapat na ang lakas para sumakay sa asno, sumama siya sa amin sa ilan sa aming mga paglalakbay-pangangaral. Sa isa sa mga ito, nang malagay kami sa malaking panganib, kumilos siya nang may kahanga-hangang kahinahunan sa napakahirap na kalagayan.

Sa pagtatapos ng isang mahirap na araw ng paglalakad, dumaraan ang asawa ko at ako sa isang makitid na landas ng katutubo kasama ang isang karabana ng mga kargador, samantalang ang aming maliit na anak ay nakasakay sa kanyang asno sa unahan ko. Habang dahan-dahan kaming sumusulong nang isahang hanay, ang asawa ko, na laging matalas na nagbabantay para sa kaligtasan ng karabana, ay nakakita sa medyo malayo sa unahan namin ng maraming buwitre, na nilalamon ang

labi ng isang bangkay na malinaw na pinabagsak ng isang leon. Pagdating namin sa lugar, nakita namin ang malalaki at matalas-ang-matang mga buwitre na matakaw na kumakain nang magkakumpol, mga dalawampung yarda mula sa landas na tinatahak namin. Umalis ang asawa ko sa landas, at sinabi sa akin na pupunta siya roon para tingnan kung anong uri ng hayop ang napatay.

Habang naglalakad siya patungo sa kawan ng hubad-ang-leeg at sakim na mga ibon, na ang patuloy na gumagalaw na balahibo ay kumikinang sa maliwanag na araw, naramdaman niyang medyo nasisilaw ang kanyang mga mata sa kislap, at, nang iling niya ang kanyang ulo sa isang tabi para ipahinga ang mga ito sandali, may lumitaw sa harap ng kanyang mga paa — hindi hihigit sa tatlong yarda ang layo — isang napakalaking leon na tila galit na galit at naglabas ng malalim at dumadagundong na angil.

Ang asawa ko, na walang hawak, ay natigilan sa sandaling iyon, at ako at ang aking maliit na anak, na pumigil sa kanyang asno, ay nakatayong nasindak at tulala, pero wala ni isa sa amin ang nagsalita. Tila lubos na nalito ang aming mga tauhan sa kalagayan. Ang paggawa ng anumang gulo o ingay ay tiyak na mangangahulugan ng agarang kamatayan ng asawa ko at marahil ng iba pa sa aming pangkat.

Ang galit na galit na hayop, na lalong nagagalit bawat sandali, iniwawasiwas ang may-tumpok-na-balahibong buntot nito pakaliwa't pakanan, ay tila handang sumunggab; pero nanatili ang asawa ko sa kanyang kinatatayuan na para bang isang di-natitinag na estatwa, na mariing nakatitig sa leon.

Nang makita kong maingat niyang inilagay ang kanyang kamay sa likod na para bang may kinakapa, ibinulong ko sa lalaking malapit sa akin na dalhin ang riple sa Bwana. Mukhang namangha siya sa hiling, pero agad siyang pumunta roon, hawak ang riple, sinisikap na itago ang sarili mula sa paningin ng leon sa likod ng katawan ng asawa ko. Lalong tumindi ang kaba bawat sandali. Hiningi ko sa panalangin ang tulong ng aking mapagmahal na Amang nasa Langit, at sandaling lumayo ang leon nang dalawa o tatlong hakbang pero muling lumingon na para bang ayaw iwan ang nanghimasok, na ang walang-tigil na titig ay nakatuon pa rin sa Hari ng mga Hayop. Bago pa nakarating ang katutubo sa lugar, muling dahan-dahang lumayo ang malaking pusa, kahit paminsan-minsang humihinto at lumilingon na para bang gusto pa ring sumugod. Masyadong nasasabik ang asawa ko para bumaril nang tumpak, at sa takot na baka masugatan lamang niya ito at sa gayon ay malagay sa panganib ang buhay ng buong karabana, hinayaan niyang makaalis ang malaking leon nang hindi ginagambala.

Kung nawalan ng loob ang asawa ko o inalis ang kanyang nakatuong titig sa leon o nagpakita ng anumang mapanghamong kilos, kung gayon, sa pananalitang pantao, ay napabagsak na sana siya sa lupa at nalapa nang nakamamatay sa isang iglap. Ang tapang ng leon, na walang kinatatakutan at hindi umaatras, ay mapasusuko lamang, sa ilalim ng probidensya ng Makapangyarihang Diyos, sa paggamit ng kapangyarihang nasa mata ng tao na ipinagkaloob sa tao ng Lumikhang nakaaalam ng lahat. Kahit ganoon, kung walang tulong ng Diyos, maaaring maging nakamamatay ang ganoong engkuwentro.

Ilang oras kaming naglakad kasama ang aming pagod at gutom na mga kargador sa pataas-pababang ilang ng isang makahoy na gubat, sabik na makakuha ng karne para sa kampo, dahil nasa aming balikat ang pananagutan sa pagkain ng lahat, pero walang anumang mailuluto ang lumitaw. Dumaraan ang karabana sa gilid ng makapal, masukal at halos hindi madaanang halamang tumutubo mula sa pampang ng isang ilog. Ang paligid ay medyo makahoy na may malalaki at malalapad na punong nakakalat sa tanawin, at sa ilalim ng malalaking akasyang parang payong ay may mababang halamang humaharang sa paningin. Sa daan ay nakita ang bakas ng makakapal-ang-balat na hayop, at nadaanan ang ilang pahingahan ng rhinoceros kung saan nagpapahinga araw-araw ang malalaking hayop na ito na mahilig mag-isa. Kaya umaasa kaming makatagpo ng ilan sa kanila.

Makinig! Ano ang lagitik at kaluskos na iyon sa tuyo at masukal na kagubatan? May malaking hayop siguro na lumalabas mula sa kanyang lungga! Lahat ng mata ay napatingin sa lugar na pinagmulan ng tunog, at napasigaw sa matinding takot ang tagadala ng baril, "Bwana! Tazama! Mabuzya manene maili mekuuka kwitu!" (Ginoo! Tingnan ninyo! Dalawang malaking rhinoceros ang sumusugod sa atin!) at pagkabigkas pa lamang ng mga salita, handa nang tumakbo ang bawat katutubo para iligtas ang buhay maliban sa tagadala ng baril.

Nakita ng asawa ko, sampung yarda lamang mula sa kanya, ang dalawang napakalaking rhino, na galit na galit na sumusugod sa mismong dulo ng ripleng kaiaangat pa lamang niya. Wala ni bahagyang pagkakataon na mabaril ang anumang mahinang bahagi

ng galit na mga hayop, dahil sumusugod sila nang nakayuko ang ulo, na humaharang sa anumang pagtutok sa puso at baga, samantalang ang dalawang malaking sungay sa kanilang nakausling ulo ay nagtatanggol sa utak. Anim na yarda mula sa kinatatayuan ng asawa ko, may makapal at walang-dahong palumpong na tumutubo mula sa tuyong lupa; at nang iwasan ito ng mga hayop sa kanilang pagsugod, bahagya silang lumihis, at sa sandaling iyon ay nakakuha siya ng pagkakataong barilin mula sa gilid ang puso ng isa sa kanila, na agad bumagsak, bumaligtad nang patihaya na nakataas nang diretso sa hangin ang apat nitong parang-haliging paa. Nagpatuloy ang ikalawa ng ilang yarda lampas sa bumagsak na hayop, at saka umikot para tingnan kung ano ang nangyari sa kasama nito, nang tatlong tumpak na putok, na kasimbilis ng pagkalabit sa gatilyo, ang nagpabagsak dito hindi kalayuan sa patay nitong kasama.

Itinayo namin ang aming kampo sa ilalim ng isang napakalaking puno na ang malilim na sanga ay umaabot sa malawak na lugar. Napakaraming leon sa bahaging iyon ng kagubatan, kaya kinailangang panatilihin ang malalaking apoy sa buong gabi. Malalaking tumpok ng tuyo at natumbang kahoy ang tinipon sa paligid ng kampo.

Sa papalubog na oras ng gabi, abala ang aming mga katutubong kargador sa paggamit ng kanilang magagaspang na talim na bakal sa paghihiwa ng karne, at sa pagtatasa ng mga patpat na pagtutuhugan nila nito para iihaw sa nagbabagang uling ng apoy.

Kakaiba ang anyo ng kampo kapag lalamunin na ng paparating na dilim ang takipsilim. Makikita ang hubad

na katawan ng maiitim na katutubo na gumagalaw nang may malambot at tahimik na yabag sa madamong lupa, naghahanda para sa nalalapit na gabi. Umaalingawngaw sa tahimik na hangin ng gabing tropikal ang mga tunog na hindi kailanman naririnig sa mga oras ng araw. Ang mga insekto at reptilya na hindi aktibo, at ang mga ibon at hayop na natutulog sa araw, ay nagsisimula nang tumawag, sumipol, huni, tumawa, umangil at umatungal.

Habang naglalaho ang liwanag ng takipsilim — at napakabilis nitong maglaho sa ekwador — ang malawak at pataas-pababang halaman sa paligid ay nag-aanyong kakaiba at parang mga multo. Ang usok ng nagsisimulang apoy sa kampo ay umiikid na ngayon sa ilalim ng malalapad na puno, at di-nagtagal ay sumisiklab ang pulang liyab mula sa mga tumpok ng tuyong kahoy, at lumulukso nang palaki nang palaki ang apoy hanggang mabago ng mapulang liwanag ang nakapaligid na gubat.

Sa lupa, ang mga gumagapang na nilalang na magpapasaya sa puso ng sinumang sabik na naturalista ay umuugong, kumokokak at humuhuni. Umaalulong ang hyena sa paulit-ulit at malungkot na tono. Inilalabas ng jackal ang kakaiba at di-nagbabagong sigaw nito na "Em-bay-wa," laging dinidiinan at pinahahaba ang unang pantig. Humahalakhak ang zebra sa parang hinging tawa. Umuungol ang mga leopardo; at ang tunog na lumulunod at dumadaig sa lahat ng iba pang tunog ay ang atungal ng Hari ng mga Hayop, na gumugulong sa buong gubat at nagbibigay sa gabing tropikal ng pinakadakilang mahiwagang pang-akit nito.

Sa kabila ng maliwanag na bilog ng aming kampo, nababalot ang lahat sa di-nakikitang kadiliman, kung

saan gumagala ang mga mailap na hayop ng gubat. Sumasalpok ang mga rhino sa magkakabuhol na baging at masukal na kagubatan sa kanilang paggala sa gabi. Alam ng bihasang manlalakbay kung gaano kabilis makasusugod ang isa sa malalaking hayop na ito sa gitna ng kampo, at kung gaano kapalihim ang mga hakbang ng malalaking leon sa paglapit, kapag hinayaan ng pabayang bantay na humina o mamatay ang apoy.

Bago kami magpahinga, naghahagis ang mga bantay ng bagong troso sa kumukutitap na apoy, at umaangat ang ulan ng alipato para salubungin ang kumikislap na mga bituin na kumikinang sa langit ng hatinggabi. Pagbubukang-liwayway ay nagsisimula na ang gawain ng bagong araw, at umaalis na kami sa mahabang damo na basang-basa sa hamog ng gabi. Di-nagtagal ay basang-basa na ang aming damit hanggang baywang, pero ang pulang bola, na nagpapapula sa mga piraso ng manipis na ulap na nakabitin sa silangang abot-tanaw, ay sa maikling panahon ay papawi sa bawat bakas ng halumigmig mula sa hamugang damo. Kapag naglaho na ang mga diyamanteng ito ng umaga sa mainit na hangin, magiging kumportableng tuyo na rin ang aming kasuotan.

Nagpapatuloy kami sa paglalakad sa kapana-panabik na mga tanawin ng buhay na kalikasan. Maraming uri ng antelope ang sama-samang nanginginain at naglalaro nang maramihan sa gitna ng nakakalat na palumpong sa kapatagan. Ang makikinis-ang-balahibo at magagandang batik-batik na gasela ay marilag na nagmamartsa sa prusisyon, pinangungunahan ng kalahating dosenang lalaki na ang ulo ay pinalamutian ng mabibigat at marikit na sungay. Tatlo o apat na naligaw na dyirap ang tumatawid sa tanawin, ang kanilang ulo ay mataas sa

ibabaw ng mga akasya na pinipitasan nila ng pagkain. Sa isang panig, daan-daang zebra na may magaganda at kumikinang na guhit ang nakaaakit na namumukod sa madilim na berdeng halaman ng mga kumpol ng halamang nasa hangganan ng kanilang pastulan. Sa kabilang panig naman ng tanawin ay ang di-mabilang na kawan ng malalaro at masisiglang wildebeest na may mahahaba at gusot na kiling at tumpok ng balahibo sa noo, na iniwawasiwas nila pakaliwa't pakanan sa nakakatuwa at, sa totoo lang, kakaibang paraan.

Mapapanood mo nang ilang oras nang may kasiyahan at pakinabang ang mga kaakit-akit na hayop na ito na nagpapaganda sa mga ilang. Mula sa kanila ay umaakyat ang aming isip sa mapagpalang Lumikha na sa Kanyang kasaganaan sila nabubuhay. "Ang mga mata ng lahat ay nagsisipaghintay sa iyo; at iyong ibinibigay sa kanila ang kanilang pagkain sa ukol na panahon. Iyong binubuksan ang iyong kamay, at sinasapatan mo ang nasa ng bawa't may buhay."

Pagpasok namin sa isang mababang lambak, di-nagtagal ay nasabit kami sa makapal na halaman, na mahirap daanan. Walang landas maliban sa mga landas ng rhinoceros, at ang malalaking naninirahang ito ng gubat sa kanilang paggala para kumain ay madalas na lumalakad nang paikot, kaya hindi gaanong nakatulong sa amin ang mga daang binuksan nila sa kagubatan. Ang aming landas ay patungo sa isang lugar na may naninirahang tao, na gusto naming marating bago lumubog ang araw. Kung minsan ay umaabot kami sa mga harang na hindi madaanan sa anyo ng malalalim na kanal, kung saan nagpapagulong-gulong at nagpapakasaya ang mga baboy-ramo. Kung minsan naman ay naglalakad kami hanggang sa mismong gilid

ng malalim at matarik na bangin, kung saan umuugoy at lumalambitin ang mga unggoy mula puno patungo sa puno.

Binago namin ang aming direksyon, nilibot ang mga likas na harang na ito at nagpatuloy patungo sa aming layunin. Kahit ilang oras nang lampas ng tanghali, nagniningning pa rin sa langit ang pulang araw sa buong kariktan at kapangyarihan nito sa ekwador, at napakaalinsangan at nakasasakal ang mainit na hangin kaya hindi namin mapaglabanan ang pakiramdam ng pagod at antok na dulot ng nakapanghihinang init at ng hirap ng paglalakad.

Habang nagpapahinga kami nang ilang sandali sa lilim ng mga puno ng gubat, isa sa aming mga katutubo, na umakyat sa isang maliit na burol na biglang umaangat mula sa makahoy na lugar na pinagpapahingahan namin, ay sinenyasan ang Bwana na lumapit sa kanya, habang siya naman ay dumapa sa lupa. Sa pag-aakalang nakakita ang lalaki ng mga leon, dahil nasa gitna kami ng distritong pinamumugaran ng leon, dinampot ng asawa ko ang kanyang riple at lumapit sa tambak na kinahihigaan ng katutubo. Hinubad niya ang kanyang helmet, gumapang siya paakyat sa mataas na bahagi ng burol habang itinutulak ang riple sa harap niya; at nang maabot ng kanyang mata ang tuktok, nakita niya, hindi hihigit sa isandaang yarda sa kabila, ang isang kawan ng baboy-ramo na naglulublob sa isang masaganang latian na natatakpan ng liryo, habang kumikinang sa maliwanag na araw ang kanilang puti at kurbadong pangil. Gamit ang kanilang patag na nguso ay hinuhukay nila ang ilalim ng makukulay na bulaklak, at masayang sinasabuyan ng putik ang isa't isa, natitisod at nagpapagulong-gulong sa kagalakang pambaboy.

Naisip ng asawa ko na baka gusto ng mga lalaki ng ibang ulam, kaya pumili siya ng isang matipunong baboy-ramo na humarap ang panga sa riple, tinutukan ito at binaril. Nang bumagsak ang hayop ay nagkaroon ng kapana-panabik at masiglang tagpo. Sa takbuhang sumunod sa putok ng riple, bawat baboy sa kawan, nakataas ang buntot sa hangin, ay nagsikap na mauna sa bawat ibang baboy sa kakila-kilabot na pagtakbo patungo sa taguan at kaligtasan. Sinakmal ng takot at dinaig ng sindak, nagbanggaan sila sa isa't isa sa kanilang padalus-dalos at nagmamadaling pagtakas, at hindi tumigil hanggang matakpan ng kagubatan ang bawat baboy mula sa aming paningin.

Nang makapagpahinga na ang aming mga tauhan at mabusog sa karneng baboy na inihaw nila sa apoy, umalis kami sa lamig ng hapon para marating ang mga tirahan ng tao na nasa kabila ng makahoy na ilang. Ginawa namin ang lahat ng pagsisikap para maisakatuparan ang aming balak, dahil nakakasalubong namin, nang nakababahalang dalas, ang bakas ng mga leon at rhinoceros, samantalang napakakapal ng gubat kaya walang pagkakataong malaman kung ano ang nag-aabang ilang yarda lamang mula sa aming mga yapak.

Kasama namin ang aming mga asnong Muscat, pero sa maiikling bahagi lamang ako nakasakay, dahil imposible sa ilang lugar na sumakay sa hayop nang hindi napupunit at nasusugatan ng magkakabuhol na sanga, kaya malaking bahagi ng aming mahabang paglalakbay ay kinailangang lakarin. Inilagay ang aming maliit na anak sa isang upuang pambuhat, at sa matinding hirap kung minsan ay naitatawid ito ng mga tagabuhat sa masukal na kagubatan.

Nang lumubog ang araw, marami pang milya ang layo namin sa aming patutunguhan, at nang bumagsak ang kumot ng gabi sa paligid namin, lubha kaming nahirapan sa pagsisikap na magpatuloy. Ang ilan sa mga lalaki ay halos naparalisa sa takot, at sa bawat tunog ay handa silang ibagsak ang kanilang karga at sumuko sa takot. Nakasindi ang aming parol na may kandila, pero proteksyon lamang ito laban sa mababangis na hayop para sa mga lalaking nasa unahan; samantalang para sa mga nasa hulihan, lalo lamang nitong pinakapal ang dilim at napakaliit ng katiyakan ng proteksyong ibinibigay nito sa kanila. Ang makapal na gubat ay hinahati, paminsan-minsan, ng mahahaba at makikitid na latian na mga labinlima hanggang dalawampung talampakan ang lapad. Kung gaano kahaba ang mga ito ay hindi namin alam. Madalas naming sinubukang tumakbo nang kahanay ng mga ito, sa pag-asang matagpuan ang dulo nito at sa gayon ay maiwasang tumawid sa latian, pero lagi kaming nabibigo.

Mahirap tawirin ang makikitid na lusak na ito, dahil kung minsan ay lumulubog dito ang aming mga tauhan nang lampas tuhod; at higit sa isang beses ay kinailangan naming hilahin palabas nang buo ang aming mga asnong Muscat, na nababaon sa malambot na halaman. Karaniwang binubuhat ng mga lalaki ang aking anak sa kanyang upuan, at, iniiwan siya sa kabilang pampang, bumabalik para sa akin; pero sa isang pagkakataon, napakalalim ng pagkakalubog ng nasa unahan kaya napakahirap para sa kanya na makaahon sa kabilang pampang, at naiwan ako at ang upuan sa gitna ng latian. Sinubukan ng lalaking nasa hulihan ng upuan na pasanin ako sa kanyang balikat, at habang ginagawa niya ito, tila naglaho siya sa ilalim ko

sa dilim ng gabi, at naiwan akong nagpupumiglas sa putik. Sa anumang paraan ay nakarating siya sa kabila, dahil sa huli ay hinawakan ako ng dalawang lalaki at hinila palabas ng malambot na lusak. Itinawid din ang asawa ko sa parehong paraan, pero dahil mas mabigat ako kaysa sa kanya, mas malala ang sinapit ko, at pareho kaming natilamsikan ng maputik na lusak.

Nagpatuloy kami, umaasa pa ring makalabas sa makapal na gubat at makapagkampo sa landas sa unahan, pero sa napakadilim na gabi, kami at ang aming mga tauhan ay patuloy na natitisod dahil sa hindi pantay na ibabaw ng lupa.

Dahil sa napakaraming rhinoceros na gumagala sa kagubatan, at sa labis na dami ng mababangis na hayop sa partikular na distritong iyon, inisip naming mas matalino na magkampo na agad kaysa makipagsapalaran na magpatuloy pa. Bumagsak na sa daan ang aming tagaluto dahil sa takot, iniisip bawat sandali na baka sunggaban siya ng isa sa maraming leong gumagala sa paligid.

Nang mapadako kami sa isang maliit na lupa kung saan walang punong humaharang sa daan, nag-utos kaming magsiga. Imposible, sa itim na dilim ng gabi, na makakuha ang mga lalaki ng panggatong nang hindi malaki ang panganib sa kanilang buhay. Gayunman, sinindihan muna ang kaunting damo, at pagkatapos ay idinagdag sa apoy ang ilang dawag at tuyong sanga; at habang unti-unting nalilinawan ng lumalaking liwanag ang nakapaligid na dilim, nakakuha ng malalaki at tuyong sanga ng natumbang puno, at di-nagtagal ay may naglalagablab nang apoy, na pinalibutan ng mga lalaki

nang may kagalakan pagkatapos ng kanilang mahirap at mapanganib na karanasan.

Itinayo ang tolda, at sa ilalim ng likas at madahong silungan ng gubat ay gumawa pa ng karagdagang apoy, at di-nagtagal ay sumasagitsit na sa uling ang karneng dinala sa kampo. Habang tinatamasa ng mga lalaki ang kanilang pahinga sa gabi, sa medyo ligtas na kalagayang ibinibigay ng nagliliyab na apoy, umaalingawngaw ang gubat sa iba't ibang tunog ng mga hayop sa gabi at mga ibong mandaragit. Malaki ang naidaragdag ng maraming uri ng kuwago sa ingay sa gabi, at madalas nilang ginagambala ang kailangan kong pahinga sa kanilang tumatagos at walang-tigil na huni. Ang ilan sa kanilang tono ay napakalalim at napakalungkot kaya parang pinaiiyak ang malungkot na gubat sa labis na kapanglawan, samantalang ang iba ay tumitili, sumisitsit at sumisigaw hanggang sumapit ang hatinggabi sa kanilang maingay na sigawan. Ayan ang pinakaparehong-pareho na tono sa lahat, na tila binibigkas ang aking pangalang Aprikano sa malakas pero malungkot na kumpas: "Beebee! Beebee! Beebee!"

Pag-alis namin sa maagang bukang-liwayway, ang mga pagong na iba't iba ang kulay ay abalang kumakain ng malalambot at hamugang halaman ng umaga. Kung minsan ay binabaligtad sila ng aming mga tauhan gamit ang kanilang paa, at agad nilang iniuurong ang kanilang ulo at mga paa sa ilalim ng kanilang magagandang kulay na baluti. Napakatigas ng kanilang talukab kaya kahit ang malalakas na ngipin ng hyena ay hindi ito madurog, kahit malayang nginangatngat ng mga tagakain ng bangkay na ito ang mga buto ng rhinoceros.

Sa kahabaan ng pampang ng ilog, nag-aabang ang malalaking pagong-tubig at nangingitlog, ibinabaon ang mga itlog sa buhangin gaya ng ginagawa ng buwaya. Ang ilan sa kanila ay napakatakaw na reptilya at pangunahing nabubuhay sa karne at isda.

Habang naglalakad kami, sinisikap ng mga kawan ng guinea fowl at mahiyaing bustard na umiwas sa aming daan. Ayun ang marilag na lumalakad na secretary bird na may balahibo sa likod ng tainga. Kay tapang at kay rilag ng kanyang hakbang! Halos sinasamba ng mga katutubong tribo sa kaloob-looban ang ibong ito, dahil sa malaking husay ay araw-araw nitong nagagawa ang isang bagay na bihirang subukan ng katutubo — ang pumatay ng ahas. Kung minsan ay tutukain nito ang nakamamatay na ahas sa ulo at saka matakaw na kakainin. Kung napakaalerto ng ahas at masyadong mahirap talunin, aangat ang secretary nang mga dalawampung talampakan sa hangin at susunggaban ang ahas nang kasimbilis ng kidlat, huhulihin ito sa leeg gamit ang tuka, at lilipad nang napakataas at saka ibabagsak ito sa lupa; at pagkatapos, susundan ito at kakainin.

Narating namin ang patutunguhan ng aming paglalakbay nang napakaaga sa araw, at itinayo namin ang aming tolda sa gitna ng mga katutubo ng distrito. Sa maikling panahon ay may medyo malaking pagtitipon na sa paligid namin, at sinabihan namin silang tawagin ang lahat ng kanilang kaibigan dahil may magandang balita kaming ihahatid sa kanila. Di-nagtagal ay may malaki na kaming tagapakinig, karamihan ay mga lalaking nasa hustong gulang, dahil abala sa mga taniman ang mga babae sa oras na iyon ng araw.

Labis kaming humanga sa malaking pagbabagong naganap sa mga tao sa distrito, mula nang ihatid ng asawa ko ang dati niyang mensahe sa bahaging iyon ng bansa. Sabik na sabik na silang marinig ang mensahe ng pag-ibig ng Diyos sa kanila, na ipinakita sa Panginoong Jesucristo. Nakinig sila na gaya ng mga taong dinala sa bingit ng libingan, dahil bawat isa sa pulutong na iyon ay kamakailan lamang ay nasa masakit na hawak ng malaki at kakila-kilabot na taggutom.

Diyos lamang ang nakaaalam kung ano ang magiging ani; pero naniniwala kami na di-magtatagal ay aalingawngaw ang mga burol at lambak ng lupaing iyon sa mga papuri ng mga lalaki at babae na nagalak sa pagkakilala kay Jesucristo bilang kanilang Panginoon at Tagapagligtas.

Sa pagpapatuloy ng aming pag-uwi, tumawid kami sa isang hubad na kapatagan, na nagtatapos sa manipis na makahoy na kaparangan, ilang milya mula sa aming Istasyon ng Misyon at mga isanlibong talampakan ang baba nito. Doon sa walang-punong kalawakang iyon, dalawang Europeo na malapit naming kakilala ang kamakailang namatay dahil sa pakikipagtagpo sa mga leon. Ang una ay si Kapitan Godfrey, na ipinadala ng Gobyerno bilang pinuno ng ilang katutubong sundalo. Malapit na kaibigan siya ng asawa ko, dahil tumulong ang asawa ko na iligtas ang kanyang buhay minsan, nang malubha siyang magkasakit sa gubat at hindi makagalaw.

Ang Kapitan, na may kasamang ilang sundalo, ay nangangaso, at nang makakita siya ng leon sa malayo, agad niya itong binaril, tinamaan nang husto pero hindi nakamamatay. Agad sumugod ang leon, at

nakapagpatama pa si Kapitan Godfrey ng isa pang bala sa puso nito. Gayunman, sumugod pa rin ang mabangis na pusa at sinakmal ang Europeo sa gitna ng katawan sa malalaking panga nito, at tinangay siya. Ang mga sundalong katabi ng Kapitan nang mahuli siya ay nagsimulang hampasin ang leon sa ulo gamit ang puluhan ng kanilang mga riple, dahil natatakot silang bumaril, baka matamaan nila ang kanilang opisyal. Binitawan ng leon ang Kapitan mula sa bibig nito, at tumalon sa isa sa mga katutubong sundalo at nilapa siya, nang bumaril ang isa sa kanyang mga kasama at tinamaan ang mabangis na hayop sa utak. Saka natuklasang wala nang pag-asa si Kapitan Godfrey, dahil nadurog na ng galit na hayop ang kanyang mga lamang-loob sa unang kagat pa lamang.

Ang ikalawang ginoong namatay sa parehong kapatagan ay si G. Lucas, na kasama ang dalawa pang lalaki ay nakasakay sa kabayo. Habang nangangabayo, napansin ni Lucas na papalapit siya sa isang babaeng leon, kaya itinaas niya ang riple mula sa siyahan, binaril ang hayop at malubha itong nasugatan. Gayunman, agad itong sumugod at, tumalon sa kabayo, agad na napabagsak sa lupa ang kabayo at ang sakay nito. Pagkatapos ay binitawan ng leon ang kabayo at sinunggaban si Lucas, na sa isang iglap ay napunit at nasugatan sa nakakikilabot na paraan. Binaril ng isa sa kanyang mga kaibigan ang babaeng leon at naibaligtad ito, pero nagawa na nito ang nakamamatay na gawain at namatay ang kawawang si G. Lucas.

Marami pang iba ang namatay mula noon sa parehong hubad na talampas, at habang tinitipon ang mga talang ito para sa aklat na ito, dumating ang balita na si G. Grey, ang kapatid ng aming Foreign Secretary (Kalihim

Panlabas), ay naging biktima ng isa sa mga leon sa kapatagang ito na pinamumugaran ng mababangis na hayop.

Minsan, habang naglalakad nang malayo sa unahan ng karabana at walang anumang sandata, nagkaroon ang asawa ko ng kahanga-hanga at nakapangingilabot na karanasan. Nakita niya sa malabong layo ang isang hayop na patakbong papalapit sa kanya, na dahil sa laki nito ay inakala niya noong una na isang batang rhinoceros. Pero habang papalapit ito, nakita niyang umuuga ang mahaba nitong kiling sa bawat galaw ng katawan, at napagtanto niyang isa itong napakalaking leon, ang pinakamalaking nakita niya sa ilang ng Aprika. Nang mga animnapung yarda na lamang ang leon mula sa asawa ko, tumigil ito sa pagtakbo, at saka lumakad patungo sa kanya nang galit, iniwawasiwas sa hangin ang may-tumpok-na-balahibong buntot nito. Patuloy na dumating ang mabangis na halimaw sa matatag at determinadong hakbang, na nagpalaki nang isandaang ulit sa takot na nasa puso na ng asawa ko. Lalong naunawaan ang laki nito habang papalapit ito, at ang malalaking buto ng balikat nito ay nagpapataas-baba sa kiling sa bawat tapak ng malalakas nitong paa. Matatag na itinuon ng asawa ko ang kanyang mga mata rito, habang lalong napapalapit ito sa bawat hakbang; at itinaas ang kanyang puso sa Diyos, ipinanalangin niya ang pag-iingat na madalas nang ipinagkaloob sa kanya sa oras ng pangangailangan.

Ilang yarda mula sa kinatatayuan ng asawa ko, may nag-iisang palumpong ng tinik na tinatawag na wait-a-bit na tumutubo sa hubad na kapatagan. Nang marating ng leon ang palumpong na ito, huminto ito sa likod nito, itinatago ang mukha mula sa paningin, habang buong

nakikita ang malalaki nitong balakang. Makalipas ang isa o dalawang minuto ay tumalikod ito at lumakad palayo, at naiwan ang asawa ko na nakatayo at nakatitig sa papalayong anyo nito.

Ang mga pamilyar lamang sa mga leong hindi lubos na lumaki, na mula pa sa pagkabata ay pinalaki nang wasak ang loob, sa likod ng rehas na bakal o sa loob ng kulungan, kung saan imposible ang ehersisyo at ang kalagayan ng buhay ay salungat sa mga batas ng kalikasan, ay hindi makabubuo ng tamang ideya sa napakalaking sukat at malakas na enerhiya ng isang ganap na leon ng ilang na gubat, na araw-araw ay kailangang gumala nang napakaraming milya sa gubat bago magkaroon ng pagkakataong sunggaban ang kanyang napakamapagbantay na biktima.

Sa isang hampas ng malakas at maskuladong paang iyon na hindi kailanman nakadena o naalipin sa isang zoo, kaya nitong napakadaling ibuwal ang isang matipunong zebra, o, sakmalin sa lalamunan ng ngipin nito ang isang malakas na wildebeest at agad itong hilahin pababa sa lupa. Nakita ng asawa ko ang Hari ng mga Hayop na tangayin sa panga nito ang hayop na anim na raang libra ang bigat, at tila wala nang higit pa ang pasaning iyon sa kanya kaysa sa isang daga para sa isang aso. Kung minsan, sa isang nakatatakot at di-kapani-paniwalang lundag na dalawampu't limang talampakan, ihahagis nito ang sarili sa biktima, ibubuwal ito sa lupa, at saka bubuksan ang tiyan nito gamit ang malalakas na kuko, at sa isang hagod ay hinuhugot ang mga lamang-loob.

Habang nagpapatuloy ang karabana sa ibabaw ng ilang malalalim na bitak ng lupa, na ang mga gilid ay natatakpan ng malalaki at gasgas-sa-panahong bato,

napadako kami sa isang mahaba at patag na bahagi ng madamong lupa na umaabot nang napakalayo sa pagitan ng dalawa sa mga bitak na ito. Sa kahabaan ng luntian at mayabong na damong ito ay naglakad pauwi ang aming mga kargador, hanggang sa ituro ng isa sa kanila ang isang rhinoceros at ang anak nito, na kumakain medyo malayo sa unahan. Sabik kaming makauwi nang gabing iyon, at ayaw na naming mangaso pa ng karne para sa aming mga tauhan, dahil mapipigilan kaming makarating sa Istasyon ng Misyon nang gabing iyon.

Malakas na umiihip ang hangin mula sa amin patungo sa rhinoceros, at alam na nito ang aming presensya. Nakita ito sa paraan ng paroo't paritong pagtakbo nito, kung minsan ay sumusugod patungo sa amin, at muling bumabalik sa kanyang anak. Isang bagay ang tiyak: malamang na hindi ito papasok sa malalim na bangin sa magkabilang panig, na ang matarik na dalisdis ay magulong nakakalatan ng malalaking tipak ng bato, dahil hindi makakapit ang paa ng makakapal-ang-balat na hayop na ito sa mabatong ibabaw, at hindi sila kailanman sumusugal sa ganoong kalagayan.

Ang galit na hayop, na desperadong nais ipagtanggol ang kanyang anak, ay kailangang sumugod sa amin o umalis sa makitid at saradong talampas. Tila nag-aalinlangan ito kung aling daan ang dapat piliin. Sa palagay ko ay gusto nitong sumugod at ikalat sa hangin ang mga kaaway na tao, pero paano naman ang kanyang sanggol? Kailangan niya itong bantayang mabuti sa panganib.

Naibagsak na ng aming mga tauhan ang kanilang mga karga, at sabik na naghihintay sa susunod na mangyayari, habang sinusuri ng asawa ko gamit ang

kanyang largavista ang galaw ng hayop, na noon ay mga apat na raan at limampung yarda ang layo.

Sa susunod na sandali ay napagpasyahan na ang lahat, at ipinasya ng malaking hayop na sumugod nang diretso sa amin. Una itong lumakad, tuwid ang ulo, sinisinghot ang hangin, at saka sumugod nang determinado. Ibinaba ng asawa ko ang largavista at dinampot ang kanyang riple; at, pinatayo sa harap niya ang tagadala ng baril, ipinatong niya ang sandata sa balikat ng katutubo para maghintay ng tamang sandali sa pagkalabit ng gatilyo. Agad na iniikot ng hayop ang ulo nito para tingnan kung sumusunod ang sanggol, nang tutukan niya ang leeg nito at bumaril. Agad itong bumagsak.

Muling ginamit ang largavista, pero walang bakas ng galaw na makita maliban sa paglapit ng sanggol sa tabi nito. Doon ito nakahiga na parang bunton ng itim na bato habang nakatayo sa tabi ang anak nito. Hindi kami makapaniwalang patay na ito, dahil inakala naming masyadong malayo para magawa nang ganoon gamit ang isang maliit na riple, dahil buong apat na raang yarda ang layo ng hayop.

Unti-unting lumapit ang asawa ko sa bumagsak na hayop, at binaril niya ang bangkay, pero walang tugon. Agad niyang pinapunta ang kanyang mga tauhan para hulihin ang sanggol na rhino, na buong-tapang na sumugod sa kanila, kaya ang bawat lalaki ay nagtakbuhang gulo-gulo mula sa lugar. Dahil hindi mabubuhay ang anak nang wala ang kanyang ina, pinabagsak ito ng isang bala.

Iniwan namin ang karamihan sa mga kargador para magkampo sa tabi ng karne, samantalang kami, kasama ang mas kaunting tauhan, ay nakarating sa istasyon

nang gabing iyon, at kinaumagahan ay nagpadala kami ng pulutong ng masisigasig na katutubo para buhatin ang karne patungo sa mga apuyan ng kanilang mga asawa at anak sa kabundukan ng Ukamba.

Kabanata 22: Isa Pang Paglalakbay Patungo sa Dagat at ang Kinahinatnan Nito

Habang abala kami sa gawain ng Istasyon, nalaman namin na ang isang padala ng suplay at iba pang pangangailangan, na in-order mula London, ay nakatambak sa Baybayin; pero hindi makatipon ng sapat na tauhan para sa karabana. Kaya kinailangan ng asawa ko na magdala ng isang pangkat ng mga lalaki pababa at siya mismo ang magpaakyat ng mga karga.

Marami ang aatras sa ganitong pakikipagsapalaran pagkatapos ng malulungkot na karanasan ng nakaraang ekspedisyon, nang mawalan siya ng limang tauhan at muntik nang mawala ang sarili niyang buhay. Gayunman, ang pangangailangan ng kalagayan ang nag-akay sa kanya na kusang harapin muli ang mga panganib ng mapanganib na balak. Kahit paminsan-minsang tinatamaan ng lagnat, hindi siya nag-aksaya ng maraming oras sa pagtitipon ng karabana; at, nag-iwan sa akin para sa gawain ng Istasyon ng ilang katutubong halu-halo ang tribo, kabilang ang mga Kikuyu at Masai, ay umalis siya.

Hindi nawala ang matinding pag-aalala ko nang makita kong umalis ang asawa ko sa Istasyon, dahil malapit nang matapos ang mahabang tag-araw na tumagal nang limang buwan, at alam kong mahirap makakuha ng tubig sa daan.

May isang maliwanag na sinag na nagbigay-liwanag sa madilim na tanawin sa harap niya, at iyon ay ang katotohanang naiunat na ng riles ng Uganda ang

dalawahang linya ng bakal sa kakila-kilabot na disyerto ng Taru, at naiabot na nito ang braso sa tuyo, tigang at mapanlinlang na lupain na dinaraanan ng Voi at Tsavo; kaya lubhang nabawasan ang dami ng milyang ilang na kailangang lakarin ng mabagal na paa ng tao. Malaki ang aking alinlangan at pangamba tungkol sa mga lalaking nasa istasyon noon. Karamihan sa kanila ay bago sa akin. Nagsimula nang malayang lumapit sa amin ang mga Kikuyu at Masai, at hinikayat ng asawa ko ang mga katutubong ito, dahil sabik siyang marinig nila ang mensahe ng kaligtasan at dalhin ang balita pabalik sa kanilang sariling lupain. Binigyan niya sila ng trabaho, at ginantimpalaan sila ng mga panindang pampalit na kailangan sa loob ng kanilang mga hangganan. Wala silang karanasan at mahirap pakitunguhan. Ang ilan sa mga Kikuyu ay hindi pa nakakakita ng Europeo kailanman. Ang ideya na kailangan nilang sumunod sa isang babae, kahit maputla pa ang mukha nito, ay labis na nakatatawa para sa kanila.

Sa bahay ay may isang napakalaking sibat na nakuha mula sa isang mandirigmang Masai, at kumalat sa kanilang kampo na kapag nagpasaway sila sa anumang paraan ay gagamitin ko ang malaking sandatang ito sa kanila. Sa isang banda ay natuwa ako na natatakot sila sa akin, pero ayaw ko ang ideyang iniisip nilang gagamitin ko ang ganoon kahaba at katalas na talim sa sinumang tao. Gayunman, tinawag nila akong "Kitumo," na ang ibig sabihin ay "Ang Malaking Sibat."

Isang malaking pribilehiyo para sa akin ang magkaroon ng pagkakataong ihatid sa kanila ang payak na mensahe ng pag-ibig ng Diyos kay Cristo Jesus. Di-nagtagal ay napagod sila sa pagtatrabaho, at, nang matanggap ang kanilang sahod na panindang pampalit, umalis sila

patungo sa sarili nilang lupain. Walang silbing umasa na ang mga anak ng ilang, na ang buhay ay ginugugol sa patuloy na paggala at pagpapagala-gala, ay mananatili sa isang lugar nang matagal. Maraming gawaing kailangang tapusin habang wala ang asawa ko, at kailangang kumuha ng materyales para magtayo ng isa pang kubo. Kailangang pumutol ng mga puno mula sa gubat at bumunot ng damo para sa bubong, at kumpunihin ang bakod ng hardin, dahil sinisira ng mababangis na hayop ang laman nito. Kailangan ding magsibak at mag-imbak ng panggatong para sa mahabang tag-ulan.

Isa pang pangkat ng mga katutubong Kikuyu ang tumawid sa kapatagan na sabik na manirahan sa amin nang isang buwan, at tinanggap ko ang mga lalaking ito para magtrabaho, kahit ang hirap ng pakikitungo sa kanila ay tila mas mabigat na pagsubok kaysa sa kaya kong tiisin. Sa sariling bayan, tila iniisip ng mga tao na ang mga mamamatay-tao ay wala nang pag-asang mabago, at kakaunti ang gugustuhing makasama sila kahit kalahating oras lamang sa isang bagon ng tren, o maglakad sa kalye kasama ang isa sa kanila sa madilim na gabi. Pero bawat isa sa mga lalaking ito ay kumitil na ng buhay ng tao. Sa katunayan, nang dumating kami sa bansa sa gitna ng mga tribong ito, mahirap makakita ng isang lalaking nasa hustong gulang na hindi pa nagpadanak ng dugo ng kapwa katutubo. Ang mga mandirigma ng mga Akamba, Kikuyu at Masai ay lubos na abala noon sa marahas at mamamatay-taong mga gawain.

Kakaunti ang nakauunawa kung gaano kabigat sa nerbiyos ang manirahan sa malaking bahagi ng buhay kasama ang mababangis na tribo sa gitna ng madalas na

barbarong pamumuhay. Ang gugulin ang panahon kasama nila gaya ng ginawa ng asawa ko, isulat ang kanilang wika, makibahagi sa kanilang mga kagalakan at kalungkutan, sa kanilang mga pag-asa at takot, matulog sa labas kasama nila sa kagubatan gabi-gabi, malaman ang kanilang di-maipaliwanag na kababa at kasamang pamumuhay, at, sa gitna ng lahat ng ito, magpalaki ng isang pamilya ng maliliit na anak — ito ay isang tungkulin na maaaring talikuran ng karamihan. Gayunman, bukod sa kagalakang dulot sa bawat tapat na puso ng pagsunod sa utos ng Tagapagligtas, naroon ang malaking kabayaran ng nadaramang presensya ng Panginoong Jesucristo, na nagsabing, "Narito, ako'y sumasa inyo palagi" — kasama namin kahit nasa mismong harap ng trono ni Satanas ang aming bahay. Dapat ding alalahanin na sa sinaunang Europa at sa iba pang bahagi ng mundo, ganito ring kabarbaruhan ang ipinakita noon at ipinapakita pa hanggang ngayon. Ang puso ng tao na hiwalay kay Cristo ay pareho sa gubat at sa lungsod. Nagalak ako at ang mga bata nang makatanggap kami ng sulat mula sa asawa ko na isinulat sa Kibwezi Mission. Nakarating na siya noon nang sampung milya mula sa dulo ng riles, ang lugar na naabot na ng pagkakalatag ng riles. Malaki ang dinanas niya sa malarya at kakulangan ng tubig. Dinala sa amin ng sulat ang sumusunod na balita: —

Mahal kong Rachel,

Umaasa akong datnan ka ng sulat na ito at ang aking mahal na maliliit na anak na nasa mabuting kalusugan at maayos ang lahat sa istasyon. Medyo maayos ako ngayon, bagaman halos sa buong daan pababa ay hawak ako ng malarya.

Sasabihin ko muna sa iyo nang kaunti ang tungkol sa aming paglalakbay. Natatandaan mong medyo nilalagnat ako noong araw na umalis ako. Nagkampo kami nang gabing iyon sa mababang lugar sa kabila ng Manyani, at medyo matindi ang lagnat ko nang gabing iyon. Bago maghatinggabi ay basang-basa na ang aking pantulog sa pawis ng lagnat.

Kinaumagahan ay naramdaman ko ang karaniwang pagkapagod na sumusunod sa isang gabi ng lagnat, pero nagsimula ako sa aking paglalakbay pagbubukang-liwayway, na may lagnat pa rin sa aking katawan. Nang araw na iyon ay narating namin ang Mukungani, at dumating kami roon bandang alas-kuwatro ng hapon.

Kinaumagahan ay umalis kami bago magliwanag, bago pa nakabalik ang mga leopardo sa kanilang lungga, at nagpatuloy kami hanggang lampas ng Kilungu, at nagkampo sa dulo ng ilog na nilusong natin noong paakyat tayo. Tuyo na ngayon ang ilog, at nagdusa kami sa matinding uhaw: kinailangan naming maghukay ng malalim na butas sa mabuhanging sahig nito bago makakuha ng sapat na maruming likido na mapaglulutuan ng pagkain. Nakapapaso ang araw at ang hangin mula sa tuyo at tigang na kagubatan ay parang nanggagaling sa hurno, at napakahirap nito para sa mga lalaki at sa akin. May lagnat pa rin ako sa katawan, at walang ganang kumain ng kahit ano. Uminom ako ng labinlimang grain ng quinine araw-araw, pero walang nangyari. Lubos na akong nawawalan ng tiwala sa quinine.

Kinabukasan ay nadaanan namin ang magandang lambak ng ilog N'dange. Natatandaan mo ang napakalakas na agos ng tubig na dumaraan sa mabato

nitong sahig noong una tayong nagkampo sa pampang nito. Hindi mo maiisip ang hitsura ng sahig nito ngayon — ilang butas lamang dito at doon, na may kaunting maputik na tubig na puno at natatakpan ng berdeng lumot.

Sa kampo ng N'gurungani, sa ilang lampas ng N'dange kung saan kami natulog, malapot talaga ang tubig, maputlang dilaw ang kulay na parang sabaw ng gisantes, at puno ng uod. Kinailangan naming salain ito sa isang piraso ng calico bago pakuluan. Doon ay nagkaroon ako ng isa pang matinding atake ng lagnat pero nalampasan ko naman ito at nagsimulang maglakad kinaumagahan. Nagpatuloy kami lampas ng Kiboko at Mekindu, at nakalakad nang mga tatlumpu't limang milya sa isang araw, at dumating dito na pagod na pagod, sa pagitan ng alas-otso at alas-nuwebe.

Napakabait sa akin ni G. Watson. Naghapunan kami nang magkasama, at nakapagpahinga ako sa aking tolda bandang alas-onse. Walang lagnat kagabi, at pinupuri ko ang Diyos dahil dito. Nagbigay sa akin si G. Watson ng napakalungkot na balita tungkol sa mga tumutulong sa kanya sa gawain. Nagmadali siyang bumaba mula Kikuyu, kung saan nagtatayo sila ng bagong istasyon, nang mabalitaan niyang patay na si Dr. Wilson at naghihingalo si Lundy. Bumaba ang kawawang si Wilson mula Kibwezi patungong Mtoto-wa-N'dee para magpaakyat ng ilang karga, at habang naroon ay tinamaan siya ng hematuric fever, at patay na siya sa loob ng tatlumpu't anim na oras. Pagkamatay ni Wilson, nagpatuloy si Lundy sa pagpapaakyat ng mga kargang pinuntahan ni Wilson, at tinamaan din siya ng parehong lagnat, at ipinadala sa ospital-kampo ng riles sa Voi.

Medyo bumuti ang kanyang kalagayan, at saka ipinadala sakay ng tren sa Baybayin, at isinakay sa barko pauwi.

Kamakailan ay maraming namatay dito sa mga Europeong ipinadala para mangasiwa sa paggawa ng riles, at labis silang nagkaproblema sa mga leon. Hindi pa nila gaanong alam ang kapangyarihan ng mga hayop na ito, ni kung paano mag-ingat laban sa kanilang paglusob tuwing gabi. Ni si Lundy ni si Watson ay hindi na nakita si Wilson matapos itong umalis para magpaakyat ng mga karga. Namatay na siya at inilibing ng mga taga-riles bago pa nalaman ng alinman sa kanila ang nangyari. Napakabiglang pagtawag iyon para sa mahal na si Wilson.

Huwag kang magpadala ng anumang sulat pababa. Labis na nabahala si Watson dahil hindi niya makuha rito ang kanyang mga sulat. Ayaw itong ibigay sa kanya ng kolektor dahil naka-address ang supot sa Kikuyu. Kaya ipinadala ang kanyang mga sulat sa Kikuyu at saka kinailangang ibalik sa Kibwezi. Labis na nananabik ang kawawang lalaki na mabasa ang balita mula sa kanilang bayan.

Napakabilis ng paggawa nila ng riles, pero sinasabing marami sa mga trabahador mula India na dinala para sa gawain ang namamatay, at nakahanay ang mga libingan sa gilid ng riles. Umaasang mabuti ang kalagayan mo, at ipinapanalangin ang mapagpalang biyaya ng Diyos sa iyo at sa ating mahal na maliliit na anak, nagpapaalam muna ako sa ngayon.

Taglay ang malaking pagmamahal, Stuart.

Nakalulungkot mabalitaan ang trahedyang sumapit sa Misyon ng Church of Scotland sa Kibwezi. Ang unang superintendente, si Dr. Charters, kasama ang kanyang

kaibigang si G. Colquhoun, ay namatay sa kakila-kilabot na kalagayan. Lumabas ang doktor at ang kanyang kasama kasama ang mga katutubong tauhan para mangaso ng karne, at nang mapabagsak nila ang isang antelope, iniwan nila ang kanilang mga tauhan para hiwain ang bangkay at dalhin sa kampo. Pupunta rin doon ang mga mangangaso sa ibang daan, kung saan baka magkaroon sila ng pagkakataong makabaril pa.

Natapos ng mga kargador ang kanilang gawain at naghintay buong gabi pero walang Bwanang dumating. Hinalughog nila ang distrito, pero wala silang makitang anumang bakas ng mga Europeo. Pagkatapos ay bumalik sila sa istasyon ng Misyon sa Kibwezi at ikinuwento ang nangyari. Si G. Patterson, na nasa istasyon, ay lumabas kasama ang isang pangkat ng mga lalaki at sa loob ng maraming araw ay masigasig na naghanap, nilibot ang buong distrito at sinuyod ang bawat taguan at sulok ng nakapaligid na gubat; pero walang kahit bahagyang palatandaang natuklasan, ni hindi kailanman nalutas ang hiwaga ng kanilang kamatayan.

Malamang na nakasalubong ng dalawang Europeo ang isang gumagalang pangkat ng mga Masai, na pumatay sa kanila, at isiniksik ang kanilang mga bangkay sa ilan sa malalaking lungga ng hayop na madalas makita sa gubat, at saka itinago ang bawat marka at katibayan ng kanilang masamang gawa.

Nakasakay ang asawa ko at ang kanyang mga tauhan sa isang tren ng konstruksiyon malapit sa lugar na tinatawag na Masongoleni, at nang marating ang Baybayin at makuha ang mga karga, bumalik sila sakay ng isa pang punung-punong hanay ng bagon, at narating ang parehong dulo ng riles sa loob ng apat na araw.

Mababa na ang araw sa langit nang ihinto ang humihingal na makina sa dulo ng riles sa gubat. Ibinaba at inayos ang mga karga, at nagsimula ang maikling paglalakad sa ilang, para maunat ang mga paa ng mga kargador at maihanda sila sa paglalakbay pataas, dahil nanigas at nangalay sila matapos ang mahabang pagkakakulong sa tren sa ilang, na kung minsan ay umaabot sa bilis na walo hanggang sampung milya bawat oras.

Hindi man lang namangha ang mga katutubo sa kanilang paglalakbay sa bansa sakay ng gulong, na pinangungunahan ng humihingal na halimaw na makinang de-apoy. Napakahirap gulatin ang matalas, kalmado at mapagkalkulang mga tribong Bantu ng mga Rehiyong Ekwatoryal sa Silangan. Kung ngayon ay may bumabang eroplano mula sa himpapawid sa ilang, kung saan palipat-lipat ang mga katutubong ito sa mga palumpong dala ang may-lasong palaso o kumikinang na sibat, sasalubungin nila ang pagdating nito nang walang anumang interes, ganoon kahinahon ang mga hubad na anak na ito ng gubat.

Isang oras na lakad mula sa dulo ng dalawang makinang na linya ng riles na tumatagos sa gubat, nagkampo ang mga kargador para sa gabi. Sabik ang asawa ko na magpatuloy pa nang gabing iyon nang medyo malayo pa sa kaloob-looban, sa Kibwezi Mission, para magkaroon ng isang oras na pakikisama-Cristiano kay G. Watson; pero hindi na kaya ng mga kargador na maglakad pa dala ang kanilang mabibigat na karga, dahil mabilis nang dumidilim. Gayunman, hindi niya mapaglabanan ang tuksong pumunta sa Istasyon ng Misyon, kaya iniwan niya ang mga kargador sa pangangalaga ng kanyang pinuno at hiniling na sumunod sila sa kanya

nang maaga kinaumagahan, at nagsimula siyang mag-isa sa paglalakad sa gabi patungong Kibwezi na may tungkod sa kamay. Iniwan niya ang kanyang nag-iisang riple sa pinuno ng karabana, para maipagtanggol nito ang kampo laban sa paglusob ng mababangis na hayop.

Bago siya umalis sa karaniwang paliku-likong daan ng karabana sa makapal na kagubatan, nabalitaan niyang nagawa na ang pilapil ng riles sa malaking bahagi ng daan patungong Kibwezi, at halos handa na para sa mga sleeper (biga ng riles). Sa pag-aakalang mas madaling sundan ang malapad at tuwid na daan ng bagong riles kaysa sa makitid at paliku-likong landas sa gubat, pinili ng asawa ko ang una, at sa unang ilang milya ay malaki ang inusad niya, kahit napakadilim ng gabi.

Kung minsan ay tila mga dalawang talampakan lamang ang taas ng pilapil kaysa sa ibabaw ng nakapaligid na gubat, at kung minsan naman, sa pagdaan sa mababababang lugar, ay umaabot ito sa malaking taas. Napakaraming hyena ang gumagala, pinaaalingawngaw ang gubat sa kanilang paulit-ulit na angil. Nagsisimula sila sa mahina, tuloy-tuloy at humuhuning tono na nakatikom ang mga labi, at pagkatapos, sa isang pasabog na tunog mula sa biglang nakabukang bibig, ay biglang nagtatapos sa mataas na tono.

Maraming panther (leopardo) ang naroon, at kung minsan ay naririnig ang kanilang maikli at putul-putol na ungol nang nakababahalang lapit sa mga yapak ng asawa ko; at noon lamang niya unang naramdaman nang matindi ang kanyang mapanganib na kalagayan, at hiniling niyang sana ay dinala niya ang kanyang riple.

Habang mabilis siyang naglalakad sa makapal na dilim, bigla niyang naramdaman na para bang tumapak siya sa

hangin, at agad niyang natagpuan ang sarili na gumugulong pababa sa isang matarik na tambak ng malambot na lupa, na marahil ay limampung talampakan ang lalim. Nang marating na lamang niya ang ibaba at makatayo muli saka niya naunawaan ang nangyari at ang sanhi ng kanyang pagkahulog. Ang pilapil ng riles ay umaabot malapit sa gitna ng isang malalim na bangin sa gubat, at doon ay biglang natatapos sa pinakamalalim na bahagi, kung saan magtatayo ng tulay para tawirin ang daluyan ng tubig.

Sa pagdaan sa makapal na palumpong sa gilid ng bangin, sinikap niyang umakyat nang gapang sa matarik na gilid ng lupa sa kabilang panig. Hindi pa tumitibay o sumisiksik ang mabuhanging gilid ng pilapil, at lumulubog ang mga yapak nang labindalawang pulgada o higit pa sa maluwag na lupa. Sa wakas ay narating niya ang tuktok na hinihingal, at hindi nakapagpapanatag ang atungal ng isang leon sa gubat sa ibaba.

Nang umalingawngaw ang malakas na atungal na ito sa katahimikan ng gabi sa malungkot na gubat na iyon, di-maipaliwanag ang nakapangingilabot na epekto nito. Tatlong beses itong inulit nang palakas nang palakas, pinaaalingawngaw ang bangin, at saka natapos ang harana sa ilang mahina at tumatagos na ungol.

Sa pagpapatuloy sa pilapil, maingat na ginamit ng asawa ko ang kanyang tungkod, baka muli siyang mahulog sa kawalan at magsirko pa nang ilang beses sa dilim. Hindi pa siya nakalalayo nang marating niya ang isa pa at isa pang bangin na hindi pa natutulayan, at paulit-ulit siyang kinailangang bumaba at umakyat. Labis niyang pinagsisihan na hindi niya tinahak ang karaniwang

paliku-likong landas ng karabana sa gubat; pero sa itim ng gabi, wala nang ibang daan kundi sundan ang mga hiwa-hiwalay na pilapil ng lupa kung saan itinatayo ang riles.

Matapos ang mga tatlong oras na mabigat na paglalakad, ang tagaytay ng bagong gawang riles ay tumawid sa isang mataas na talampas, kung saan makikita ang dalawang malaking bilog ng nagliliyab na ilaw sa gubat, sa magkabilang panig ng pilapil ng riles, pero bawat isa ay mga kalahating milya ang layo mula rito. Alam ng asawa ko na ang naglalagablab na apoy na ito ay mula sa apoy ng kampo ng mga Indian, na nagtatrabaho sa pagtataas ng mga pilapil ng riles, at natuwa siyang nasa loob man lamang ng isang milya mula sa pahingahan ng mga tao at makita ang malungkot na gubat na nagliliwanag sa kanilang nagliliyab na apoy.

Gayunman, ang nakasisilaw na liwanag na lumulukso nang mataas mula sa kanilang mga troso ay lalo lamang nagpadilim sa makapal na dilim ng gabi sa pilapil ng riles, kaya kinailangang kapain ang bawat hakbang. Nakapulot ang asawa ko ng isang tuyong murang puno na pito o walong talampakan ang haba, at sa tulong ng maliit na posteng ito at ng kanyang tungkod, natutukoy niya kung masyado siyang malapit sa gilid ng pilapil, o kung may anumang bagay o lubak sa mismong harap niya.

Habang nagpapatuloy siya nang ganito sa mapanganib niyang daan, nagulat siya nang may hayop na sumugod patawid sa riles ilang yarda sa likuran niya. Dahil walang angil, ungol o atungal, wala siyang paraan para malaman kung anong panganib ang nag-aabang sa tabi

niya. Huminto siya sandali para makinig nang mabuti, para matukoy kung anong uri ng hayop ang dumating nang ganoon kabiglaan at kalapit, at narinig niya ang isang mahinang ungol na nagbunyag sa presensya ng isang tusong leopardo. Wala nang mas tusong hayop na nanghuhuli ng tao, dahil madalas silang tumatakbo sa unahan, na para bang tumatakas, at saka bumabalik sa kanilang dinaanan at nag-aabang para biglang sunggaban ang walang-kamalay-malay na manlalakbay.

Nagpatuloy pa rin ang asawa ko sa dilim, sa madilim at malungkot na landas, kinakapa ang daan gamit ang dalawang patpat na hawak niya sa magkabilang kamay. Madalas niyang hilingin na sana ay riple ang isa sa mga ito, para handa siyang ipagtanggol ang sarili laban sa mga uhaw-sa-dugong mandaragit sa gabi na nakapaligid sa kanyang landas.

Di-nagtagal ay nahayag ang gumagabay na probidensya ng Diyos, kahit sa bagay na hindi siya armado laban sa mga leon, leopardo at malalaking hayop. Habang nagpapatuloy siya sa malungkot at madilim na pilapil, kung saan walang nakikita sa paligid kundi ang itim ng gabi, at nang marating niya ang lugar na kahanay ng mga apoy ng kampo, na nagliliwanag sa malayong gubat sa kanan at kaliwa, narinig niya sa harap niya ang tila mahihinang yabag ng isang leon na maingat na papalapit sa kanya. Malinaw niyang naririnig ang maselang tapak ng apat nitong malalaki at malalambot na paa habang sumusulong ito, at saka biglang tumigil ang tunog, nang hindi hihigit sa sampu o labindalawang hakbang ang layo. Napakakapal ng dilim kaya walang balangkas ng nag-aabang na kaaway ang makikita.

Sa pag-aakalang malamang na naghahanda nang sumunggab ang hayop, huminto rin ang asawa ko, at habang pinag-iisipan sa sarili kung ano ang pinakamabuting gawin sa kanyang kalagayang walang panlaban, may sumabog mula sa bagay sa harap niya na isang dobleng tili, na tila pumunit sa mismong kalangitan sa matinis nitong tono ng paghihirap.

Saka hinamon ng asawa ko ang kaaway sa wikang Kiswahili, "Nani huyu?" (Sino iyan?), nang dalawang anyo ng tao ang sumugod pasulong at lumuhod sa kanyang paanan, hinahalikan ang mga ito at salitang sumisigaw, "Sahib! Sahib! Bwana wangu! Bwana wangu!" (Ginoo! Ginoo! Panginoon ko! Panginoon ko!).

Ang dalawang lalaki, mga trabahador mula India, na baliw na sa takot, ay dumalaw sa mga kaibigan sa kampo sa isang panig ng riles, at pabalik na sa sarili nilang tuluyan sa kabilang panig. Ang tahimik na tapak ng kanilang dalawang pares ng hubad na paa sa malambot at mabuhanging lupa ng pilapil ay kahawig na kahawig ng palihim na paglapit ng isa sa malalaking pusa; samantalang para sa kanila, ang kalabog ng paglakad ng asawa ko sa mabibigat na botang pang-gubat, habang kinakapa niya ang daan sa dilim na may patpat sa bawat kamay, ay nagpahiwatig ng paparating na yabag ng isang rhinoceros; at, sa paniniwalang tiyak na ang kanilang kapahamakan, sabay silang napilitang ilabas ang malakas at matinis na sigaw na iyon na agad lumutas sa hirap ng kalagayan.

Matapos ang isang salita ng pagpapalakas-loob sa dalawang anak ng Islam, at habang umaalingawngaw pa sa kanyang tainga ang kanilang malakas na salaam, nagpatuloy ang asawa ko sa napakaitim na dilim ng

ilang, at di-nagtagal ay narating ang dulo ng nakataas na pilapil ng riles. Kinailangan niyang pumuwersa ng daan sa makapal na kagubatan nang walang anumang landas, patungo sa mahinang liwanag ng kampo sa Kibwezi, na narating niya dalawang oras bago maghatinggabi. Doon ay nakakain siya kasama ng kanyang kapatid na Misyonero at nakapaghambing sila ng kanilang mga karanasan bago magpahinga.

Kinabukasan ay dumating sa tamang oras ang kanyang matatapat na tauhan at nagpatuloy silang lahat paakyat, at sa huli ay narating ang Istasyon ng Misyon nang walang anumang nakababahalang pangyayari, maliban sa katotohanang sa ikalawang araw ng paglalakad mula sa riles, habang dumaraan ang karabana sa makapal na kagubatan, natuklasang nawawala sa hanay ang isang kargador at ang kanyang karga.

Agad na pinahinto ang lahat, at saka natuklasan na nang tumawid sila sa isang malalim na bangin, mga walong daang yarda lamang sa likuran, nakitang nahuhuli ang kargador sa karabana, at di-nagtagal ay naglaho sa paningin. Dalawa lamang ang maaaring dahilan ng kanyang pagkawala. Maaaring sinunggaban siya ng leon at tinangay, o kaya naman ay inisip niyang baka napakahalaga sa kanya balang araw ng kargang dala niya, at tumakas siya dala ito sa ilalim ng takip ng makapal na gubat. Naniwala ang asawa ko na malamang na ang huli ang nangyari. Anuman ang nangyari, ilang lalaki ang pinatakbong pabalik para tingnan kung may anumang bakas ng nawawalang kargador o pakete, samantalang ang iba ay ipinadala para halughugin ang iba't ibang bahagi ng malalim na banging tinawid namin, at sikaping matagpuan ang tumakas o ang kanyang ninakaw.

Di-nagtagal ay bumalik ang unang pangkat na ipinadala na may balitang walang anumang karga sa daan at walang marka ng anumang pakikipaglaban. Makalipas ang maikling panahon ay bumalik ang isa pang pangkat ng mga lalaki dala ang nawawalang kahon, na nabuksan sa pamamagitan ng matutulis na piraso ng bato. Malinaw na naabala ang katutubo habang binubuksan ang kahon at, nang makitang malapit na ang mga humahabol sa kanya, tumakas siya sa makapal na kagubatan sa gilid ng banging pinagtaguan niya.

Sa loob ng isang oras, bumalik na ang bawat lalaking ipinadala para hanapin ang nawawalang karga at ang nagdala nito, maliban sa isa sa pinakamatapat na lalaki ng karabana. Inakala na baka nakasalubong niya ang tumakas na katutubo sa gubat at nagkaroon sila ng gulo. Kaya ilang lalaki ang ipinadala para hanapin siya, sa bahaging iyon ng malalim at masukal na bangin na pinagpadalhan sa kanya.

Sa maikling panahon ay bumalik sila kasama si Muthama, ang nawawalang mandirigma, na mukhang dumaan sa isang kakila-kilabot na karanasan. Halos lumuwa ang kanyang mga mata, at ang kanyang makinis at maitim na balat ay puno ng mapuputing guhit na para bang hinila ang kanyang katawan sa isang dawagan.

Nang tanungin siya kung ano ang nangyari, ikinuwento niya ang kanyang kahanga-hangang pagkaligtas. Habang hinahanap niya ang nawawalang kargador, napasok siya sa isang bahagi ng mababang bangin, kung saan mahirap dumaan dahil sa magkakabuhol na halamang humaharang sa kanyang pag-usad. Dahil alam niyang malamang na pipili ang tumakas ng isang lugar na hindi mapasok para itago ang kanyang ninakaw,

nagpatuloy ang naghahanap sa gitna ng magkakabuhol na gubat, hanggang lumabas siya sa mas bukas na bahagi ng bangin, kung saan natatakpan ng damo at malalaking bato ang mga puwang sa pagitan ng mga puno.

Habang dumaraan sa paanan ng bangin, nahuli ng kanyang alertong mata ang paggalaw ng ilang tangkay ng mahabang damo medyo malayo sa itaas niya, sa isang panig ng dalisdis na nagtatapos sa kanyang paanan. Sa pag-aakalang nahuli na niya ang tumakas, maingat na lumapit sa lugar ang matipunong katutubo, nang, sa kanyang matinding pagkagulat, nakita niya ang isang leon na naghahandang sumunggab sa kanya. Tinalikuran niya ang leon at desperadong sinubukang tumakas, pero nakagawa na ang mabangis na hayop ng kakila-kilabot nitong lundag, samantalang ang lalaki, nadulas sa isang malaking bato, ay bumagsak sa lupa sa paanan ng isang puno. Habang nangyayari ito, naramdaman niya ang haging ng hayop sa hangin, habang dumaraan ito sa itaas ng kanyang nakadapang katawan.

Tumayo agad ang maliksing katutubo at umakyat sa puno na parang pusa, at hindi tumigil hanggang mga labing-anim hanggang labingwalong talampakan na ang layo niya sa lupa: saka siya dumungaw, at nakita ang galit na leon na nakatingala sa kanya at ipinakikita ang kumikinang nitong mga ngipin.

Nanatili roon ang leon, paminsan-minsang naglalabas ng mahina at galit na angil, habang tumitingala sa biktimang nakatakas nang ganoon kahusay. Humingi ng tulong ang katutubo, pero nilunod ng malalim at masukal na bangin ang tunog ng kanyang tinig. Sa wakas ay naiinip na lumayo ang leon, at nang mawala na

ito sa paningin, maingat na bumaba ang lalaki, at tumakbo sa mga palumpong sa direksyong kabaligtaran ng nilakaran ng leon; at paglabas niya sa makapal na gubat, nakasalubong niya ang mga lalaking ipinadala para hanapin siya.

Kabanata 23: Mga Kakaibang Ugali ng mga Katutubo at ang mga Babuino

Habang nasa Baybayin ang asawa ko, may nangyaring malaki ang naibawas sa kanyang gawain sa isang paraan. Patuloy na lumalapit sa kanya ang mga katutubo para mapagaling sa mga karamdamang karaniwang dumadapo sa kanila. Sa katunayan, matapos ang isang kahanga-hangang pagpapagaling, sa probidensya ng Diyos, sa isang lalaking may malubha at matagal nang problema, dumagsa ang mga pasyente, ang ilan ay nanggaling pa nang dalawampu hanggang apatnapung milya para magpagamot sa kanya; kaya mataas ang kanyang reputasyon sa mga katutubo. Gayunman, ang kanyang paraan ng pagtulong sa mga tao ay higit na sa pamamagitan ng mabuting payo tungkol sa kanilang pagkain at paggamit ng tubig, kaysa sa pagbibigay ng gamot.

Habang wala ang asawa ko sa kanyang paglalakbay patungo sa dagat, isang katutubong pinuno ang lumapit sa akin isang araw sa matinding pagkabalisa, para tingnan kung may magagawa ako para sa isa niyang asawa na naghihingalo. Matapos kong itanong sa kanya ang mga sintomas, naisip ko na malamang na ito ay isang kaso na matutulungan ko.

Pinasiyahan ko ang aking asnong Arabe, at agad akong sumakay, at kasama ang dalawa sa mga lalaki, nagtungo ako sa nayon, habang sumusunod sa likuran ang pinuno. Ang aming daan ay tumatawid sa napakagaspang na lupain na may matatarik at makahoy na bangin, na mahirap daanan ng matapang kong hayop. Pagdating sa maliit na nayon, gumapang ako nang nakaluhod at

nakatukod ang kamay papasok sa kubong damo kung saan nakahiga ang katutubong babae. Dahil ganap na madilim sa loob ng kubo, ang tanging nagawa ko ay kapain ang pasyente, at napakalubha ng babae at nasa matinding paghihirap kaya hindi niya masagot ang alinman sa aking mga tanong. Iminungkahi ko sa pinuno na ilabas siya, sa isang maliit at liblib na silungan sa kalapit na gubat, pero tahasan siyang tumanggi, at sinabing tiyak na mamamatay ito kapag inalis sa kubo. Dahil alam kong imposibleng matulungan ang babae sa kinahihigaan niya, iginiit ko ang aking hiling, at sa wakas ay pumayag ang pinuno at ipinalipat siya sa isang likas na silungan sa kagubatan. Makalipas ang ilang sandali, sa tulong ng Panginoon, nabigyan ko ng ginhawa ang kawawang babae, na ilang oras nang nasa matinding paghihirap at nasa nalalapit na panganib na mamatay. Ikinuwento ito ng pinuno sa maraming tao, at mula noon, parehong lalaki at babae ang dumagsa sa akin para humingi ng tulong sa lahat ng uri ng kalagayan, kaya nabakante ang bahagi ng oras ng asawa ko para sa iba pang lubhang kailangang gawain. Isang araw, habang nasa aming paglalakbay-pangangaral, labis kaming nagulat nang marinig na tinatawag ng mga katutubo ang isang batang lalaki sa pangalang "Muzungu," na siyang salitang Kikamba para sa "puting tao." Labis na napansin ng asawa ko ang kakatwang pagtawag sa isang napakaitim na batang katutubo na puting tao, kaya inusisa niya nang husto ang dahilan ng tila kakaibang paraan nila ng pagpapangalan sa mga bata.

Gayunman, natuklasang ipinanganak ang bata noong araw na una kaming nagkampo sa burol kung saan sa huli ay itinayo ang aming istasyon; at ang pagdating sa

kanilang lupain ng maputing-mukhang dayuhan ay isang pangyayaring napakahalaga at napakalaki para sa kanila, at kasabay pa ng pagsilang ng bata, kaya dahil sa pagkakataong ito ay tinawag na Muzungu ang batang maitim ang balat. Ang tila noong una para sa amin ay paglabag sa karaniwang paraan ng pagpapangalan ay naging karagdagang katibayan lamang ng kanilang di-nagbabago at makalumang kaugalian na pangalanan ang mga bata ayon sa mga pangyayaring kaugnay ng kanilang pagsilang.

Halos ganito rin ang paraan nila sa mga pangalang ibinibigay nila sa mga Europeo. Nang hawakan ng Gobyerno ang bansa at itinatayo ang riles, nakasalamuha ng mga katutubo ang iba't ibang puting tao, at mabilis nilang napansin ang kani-kanilang kakaibang ugali, gayundin ang pagkakaiba ng bawat ekspresyon ng mukha, lakad at kilos. Halos palagi, nagbibigay ang mga katutubo ng sarili nilang pangalan sa mga taong ito, dahil sa isang natatanging katangiang napansin nila.

Hindi kailanman nahuhuli ng mga katutubo sa mga lugar na ito ang tamang tunog ng mga pangalang Europeo, at dahil napakadulas ng sarili nilang wika at bawat salita, at sa katunayan bawat pantig, ay nagtatapos sa patinig, hindi nila mabigkas ang anumang salitang nagtatapos sa katinig. Kapag sinubukan nila, inaasahang magdadagdag sila ng tunog-patinig sa huling katinig.

Minsan ay naglakbay ang asawa ko at ako nang ilang daang milya sa puso ng Aprika kasama ang isang banal na Cristianong Misyonero, na tinatawag ng mga katutubo na Bwana Kijiko, na ang ibig sabihin ay G.

Kutsara. Matapos naming makasama siya sa kampo nang ilang panahon, naging malinaw kung bakit ganito ang tawag sa aming kaibigan. Siya ay, gaya ng dapat sana ng bawat manlalakbay sa Gitnang Aprika, isang napakahusay na tagaluto. Pagdating namin sa kampo pagkatapos ng isang araw na lakad, karaniwan siyang nakikitang may hawak na malaking kutsara, nagmamasa ng harina para sa tinapay o pancake, o naghahanda ng iba pang masustansyang pagkain na kaakit-akit sa mata at sa panlasa.

Sa paglalakbay kasama ang aming kasamang si Bwana Kijiko, nagkaroon ang asawa ko ng pangalan sa loob ng ilang linggo na hindi namin itinuring na papuri: ito ay Bwana Pombe o G. Serbesa. Kailangang ipaliwanag ang tawag na ito, dahil ang asawa ko, mula nang maging Cristiano siya noong bata pa, ay hindi kailanman uminom ng alak.

Ang mga katutubo ng distritong dinaraanan namin ay gumagawa ng inumin mula sa butil ng dawa (millet) na tinatawag nilang "pombe." Kasinlapot ito ng karaniwang lugaw, at walang duda na masustansyang pagkain ito para sa mga katutubo ng distrito. Dahil medyo nakaburo ang pombe, ginagamit ito ng aming mahal na kaibigan bilang pampaalsa ng kanyang tinapay.

Isang araw pagkatapos ng aming lakad, pumunta siya sa aming tolda at sinabing walang tinapay nang gabing iyon, dahil hindi siya makakuha ng anumang pombe na magagamit sa pagluluto. Agad na nag-alok ang asawa ko na alisin siya sa problema, at, kasama ang tatlo o apat na lalaki at isang maliit na sisidlan para sa pampaalsa, kasama ang angkop na panindang pampalit, sinuyod niya ang distrito, nilibot ang bawat malayong nayon sa

paghahanap ng pampaalsang likido. Pinaghiwa-hiwalay niya ang kanyang ilang tauhan, pinapunta ang isa sa kubong ito at ang isa pa sa kubong iyon, sa paghahanap ng pombe. Sa wakas ay ginantimpalaan ang tiyaga, at ibinalik ang sisidlan na may sapat na suplay para makapagluto ng ilang tinapay; pero nakuha na ng asawa ko ang titulong Bwana Pombe, na sa kabutihang palad ay hindi na lumampas sa paglalakbay na iyon.

Ang mas pangmatagalang pangalang Bwana Simba, o G. Leon, ay tumagal nang ilang taon. Ibinigay ang pangalang ito sa asawa ko, sa palagay ko, dahil sa kanyang walang-takot na paraan ng pakikitungo sa mga katutubong armado ng sibat sa kaloob-looban, at sa kanyang tapang sa paglapit sa mababangis na hayop ng gubat.

Sa lupain ng Ukamba ay ibinigay sa kanya ang pangalang Bwana Kivila, na ang ibig sabihin ay "Panginoon ng mga Upuang Pambuhat." Para sa pagdadala sa aming mga anak at sa akin paakyat sa kaloob-looban ng mga Rehiyong Ekwatoryal, nagdisenyo ang asawa ko ng mga natatanging upuang pambuhat, at ipinagawa ang mga ito sa London para sa paglalakbay. Natuklasang magaan, matibay at komportable ang mga ito, at mas mahusay kaysa sa duyan. Sa pag-akyat sa kaloob-looban, mahalagang puwesto ang hawak ng mga upuang ito sa karabana, at dahil wala pang ganitong bagay na nakitang pumasok sa bahaging iyon ng Gitnang Aprika, agad na pinangalanan ng mga katutubo ang asawa ko na Bwana Kivila — ang kivila ay ang tawag nila sa anumang uri ng upuan; at sa titulong ito ay kilala pa rin siya sa ilang tribo, sa isang malawak na rehiyon ng Silangang Ekwatoryal na Aprika.

Isang manlalakbay sa parehong distrito ang kilala bilang Bwana Kikombe, o G. Tasa at Platito, sa malayang salin sa Ingles. Sa panahon ng kakulangan ng pagkain, sinusukat niya ang araw-araw na rasyon ng butil para sa kanyang mga tauhan gamit ang sarili niyang tasa ng tsaa — isang tasa para sa bawat isa bilang rasyon ng pagkain sa isang araw, na medyo maliit na suplay para sa isang katutubong nasa hustong gulang.

Ang isa pang kaibigang Europeo na medyo pandak at mataba ay kilala sa pangalang Bwana Mwato, na ang ibig sabihin ay G. Bariles ng Pulot. Binubutas ng mga katutubo ang loob ng mga bahagi ng malalaking katawan ng puno, at tinatasahan ang mga ito para lumiit sa mga dulo at lumaki sa gitna. Matapos maihanda nang husto, isinasabit ang mga ito sa sanga ng matataas na puno sa gubat, para maakit ang mga bubuyog na pumunta at manirahan sa walang-lamang sisidlang kahoy, at doon ilagay ang kanilang makatas na pulot, na mabango sa amoy ng mga bulaklak sa gubat. Nakita ng matalas-ang-matang mga katutubo ang pagkakahawig ng katawan ng matabang dayuhan at ng hungkag na silindro na pinag-iimbakan nila ng pulot, kaya ito ang naging titulong ibinigay nila.

Para sa mga katutubo, bawat puting tao ay kailangang may titulo, at wala nang mas ‘mainit’ pang titulo kaysa sa Bwana Maji-ya-moto, o G. Kumukulong Tubig. Maaaring magtaka kung paano makukuha ang ganitong pangalan, pero sa totoo ay walang hirap dito, at sa kasong ito ay walang duda na nakuha dahil sa kanyang pagpipilit sa kalinisan.

May mga lalaking hindi gaanong maingat sa kalinisan ng kanilang gawi, at tatawid sila sa gubat nang ilang araw

kahit tag-ulan, nang hindi gaanong gumagamit ng sabon o tubig. Marahil ang gawing ito sa ilang ay dulot ng kakulangan at labo ng tubig sa ilang rehiyon sa mahahabang tag-araw.

Gayunman, ang Europeong maselan sa paghuhugas sa katapusan ng bawat araw na lakad, at laging sumisigaw pagdating sa kampo para sa kanyang kumukulong tubig na ihahanda sa paliligo, ay naglalatag ng pundasyon para sa marangal na titulong G. Kumukulong Tubig, na kakapit sa kanya hangga't nabubuhay ang kasalukuyang henerasyon ng mga katutubo.

Ang isang manlalakbay ay maaaring kasingdakilang pilosopo ni Newton, o kasinlalim na matematiko ng Ehipsiyong si Euclid; pero kung lagi siyang sumisigaw para sa kumukulong tubig, ito ay kahanga-hangang pangyayari para sa katutubo, at ang katangian ng pagkatao ng isang tao na pinakahalata sa kanyang paningin ang nagiging batayan ng kanyang bagong pangalang Aprikano.

Sa mga nakaraang panahon, naging karaniwan sa mga Akamba at iba pang tribo ang sunugin ang kagubatan at damuhan sa buong lawak ng kanilang malalawak na teritoryo, dalawang beses bawat taon sa katapusan ng bawat tag-araw. Ang unang panahon ng tagtuyot, na tatlong buwan, ay karaniwang natatapos sa Marso, at ang ikalawa, na limang buwan, ay natatapos sa Oktubre; kaya walong buwan sa isang taon na hindi maaasahang may kahit isang patak ng ulan.

May ilang dahilan ang mga katutubo sa pagsunog sa ibabaw ng kanilang lupain. Ang mga pagsalakay at pandarambong ng mga nakapaligid na tribo ay karaniwang ginagawa sa mga panahon ng taon kung

kailan malaki ang natatakpan ng mahabang damo at madahong kagubatan, dahil ang tagumpay ng isang ekspedisyon ng pandarambong ay lubos na nakasalalay sa palihim na paglapit at biglaan at di-inaasahang pagsalakay. Kapag sapat nang tuyo ang mahabang damo para masunog, sinusunog ng mga katutubo ang buong ibabaw ng lupa, para mawalan ng mapagtataguan ang kaaway at sa gayon ay hindi sila masalakay nang biglaan.

May iba pang dahilan sa bagay na ito, at ang pangunahin ay ang katotohanang ang pagsunog sa luma at tuyong-tuyong damo, bago mag-tag-ulan, ay tumitiyak ng matamis at makatas na pastulan para sa kanilang mga kawan ng bakang zebu, at sariwang damo para sa kanilang mga kambing.

Maaaring isipin na sa mga sunog na ito ay masisira ang mga puno ng kalapit na gubat, at mauubos ang mga batang puno at mababang palumpong. Gayunman, protektado ang mga puno ng balat na hindi madaling masunog, at sa ilalim nito ay malayang dumadaloy ang dagta, kahit matapos sumalanta sa bansa ang sunog sa gubat kung saan umabot ang apoy nang labinlima hanggang dalawampung talampakan ang taas. Pagkatapos ng ulan, kahit ang mababaha at nangitim na palumpong at maliliit na halaman ay mabilis na sumisibol na kasimberde at kasingsariwa ng dati.

Hindi sinusunog ng mga katutubo ang buong ibabaw ng lupa nang sabay-sabay, dahil darating ang panahong wala nang makakain ang kanilang mga kawan; at sa katunayan ay imposible ring gawin iyon, dahil ang halaman sa bansa ay nagiging handang masunog lamang sa ilang lugar, ayon sa kakayahan ng lupa na

magpanatili ng halumigmig. Ang matataas na lugar ay mabilis na nagiging malutong at tuyo sa nakapapaso at mainit na araw, kaya handa na itong sunugin; samantalang ang malalalim at masaganang-tubig na lambak, na natatakpan ng matataas at mayabong na halaman, ay nananatiling makatas at luntian sa loob ng maraming buwan ng tagtuyot, at masusunog lamang kapag halos tapos na ang mahabang tag-araw.

Sa loob ng dalawa o tatlong buwan ng taon, kumakalat sa lupain ang napakalalaking sunog. Kung minsan, sa kalmado at nakasasakal na hangin ng araw, dahan-dahang nasusunog ang mga ito; pero sa malamig na simoy ng gabi, nagiging mabangis ang mga ito, at ang lumalakas na apoy ay lumulukso at tumatalon sa kanilang mapanirang landas.

Mula sa aming malungkot na Istasyon ng Misyon, na nakatayo sa isang burol na tanaw ang limampung milya, ang mga tanawing nasaksihan namin noong mga buwang iyon na nagliliwanag sa nagliliyab na apoy ang gubat sa paligid namin ay tunay na napakaganda. Kung minsan, ang buong tanawin ng talampas ng gubat ay nagliliwanag sa milya-milyang gumugulong na apoy na iba-iba ang liwanag, kaya aakalain mong ilang napakalalaking lungsod ang nasusunog. Sa karamihan ng pagkakataon, ang mga kubong damo ng mga katutubo ay itinatayo sa tabi ng likas na kumpol ng laging-luntiang palumpong na hindi madaling masunog; pero kung hindi, nagtatanim sila sa paligid ng kanilang tirahan ng isang sinturon ng makatas na palumpong na tinatawag na movoo, na napakatibay ng buhay at hindi madaanan ng apoy.

Madalas na nasa malaking panganib ang aming istasyon dahil sa mga sunog na ito, at ilang beses kaming muntik nang mapahamak. Ginawa namin ang lahat ng posibleng pag-iingat, at ipinatanggal namin ang ibabaw ng lupa sa isang anim na talampakang sinturon sa buong paligid ng aming istasyon at hardin. Dahil sa mabilis na paglago ng gubat sa tropiko, kinailangang linisin ng halaman ang malawak na hukay na ito dalawang beses bawat taon. Kahit sa lahat ng aming pag-iingat ay nawalan pa rin kami kung minsan, at sa isang pagkakataon ay tumawid ang apoy sa nalinis na lupa, kaya nasunog ang aming gusali ng simbahan.

Narinig ng asawa ko ang lumalagitik na ugong ng apoy, at, nagmamadaling bumaba sa gusali para tingnan kung ligtas ang lahat, dumating siya roon sa mismong sandali ng pagliyab. Nakaakyat siya sa gusali, at sa paglakad sa bubong, sinimulan niyang itapon ang bahaging nagliyab. Huli na. Ang lumalaking apoy ay sumunog at lumapnos sa kanyang mukha at di-nagtagal ay pinaatras siya, at sa loob ng ilang minuto ay nilamon ng apoy ang malaking gusali. Panatag naman kami na nasunog ang simbahan, dahil lubos na naming ipinasya na ang susunod na itatayo namin ay nasa labas ng aming sariling hangganan at ituturing na ari-arian ng mga katutubo. Para sa gusali ng simbahan at sa isa pang gusaling may bubong na kugon na itatayo namin, kailangan ang napakaraming tadyang ng dahon ng isang uri ng palma na natuklasang napakahusay para sa bubong. Para makuha ang mga ito, nagtipon ang asawa ko ng maraming katutubo, at, isinama ang aming panganay na maliit na anak, umalis siya para mag-uwi ng isang karabana ng materyales na ito.

Maraming ganito sa loob ng tatlumpung milya mula sa aming istasyon, sa pampang ng ilog Athi; pero ilang milya pa sa hilaga, sa malaking talon ng isang sangang-ilog, sa isang malalim na bangin malapit sa pagtatagpo ng dalawang ilog na ito, may limitadong sinturon ng mga palma na tumataas nang napakataas sa langit, at itinuturing ang mga ito na nakahihigit sa lahat. Sa direksyong iyon naglakad ang mahabang karabana nang ilang oras nang walang pahinga.

Kanais-nais na magkaroon ang mga lalaking ito ng kaunting karne bilang dagdag sa kanilang kaunting butil. Malapit sa mga inuman ay nagtitipon ang mga hayop nang napakarami; pero sa sandaling matanaw nila ang malaking karabana ng mga lalaki, kumaripas sila palayo nang pangkat-pangkat, at naiwang walang laman at malungkot ang ilang.

Medyo malayo sa unahan, sa likod ng isang hubad na tagaytay sa gilid ng makahoy na gubat, may nakitang rhinoceros, na may mahaba at tuwid na sungay na mga tatlong talampakan na nakausli mula sa ilong nito, samantalang ang sungay sa likod ay tila maliit lamang. Kaya sanang pakainin ng hayop na ito ang doble pa ng bilang ng karabana nang ilang araw; pero dahil sa kinaroroonan nito, napakahirap lumapit nang sapat para makapagpatama ng tiyak at di-pumapalyang putok.

Iniwan ng asawa ko ang kanyang maliit na anak na mangasiwa sa karabana sa ilalim ng isang malapad na puno, at isinama lamang ang kanyang tagadala ng baril, at umalis siya na determinadong makuha ang rhinoceros para sa kanyang malaking pangkat ng mga kargador. Pumili siya ng paikot na daan na pabor sa kanya ang hangin, at gumapang siya at ang kanyang tauhan sa mga

palumpong patungo sa malaking hayop; pero mabagal at mahirap ang pag-usad, at medyo kinakabahan na ang tagadala ng baril at ang kanyang pinuno, dahil hindi pa nila alam ang eksaktong kinaroroonan ng hayop, o kung papalapit ito sa kanila. Gayunman ay nagpatuloy sila sa makapal na gubat, kung minsan ay nakaluhod at nakatukod ang kamay at kung minsan ay nakadapa, habang itinutulak ang riple sa harap. Habang papalapit sila sa lugar, ang pagkabali ng isang bulok na sanga, o ang kaluskos ng tuyong dahon sa lupang dinaraanan nila, ay nagpapakilabot sa kanilang mga ugat, sa takot na baka marinig ng malapit na hayop ang tunog at sumugod sa kanila habang hindi sila handa.

Sa wakas ay narating nila ang gilid ng isang makitid at bukas na kaparangan at nasulyapan ang napakalaking hayop, na malinaw na naamoy na sila, dahil umiikot-ikot ito sa matinding galit, at sinisinghot ang hangin na puno na ng amoy-tao.

Ang tanawin ng malaking sungay sa dulo ng ilong ng halimaw ay ganoon kanakatatakot kaya inisip ng asawa ko na matalinong huwag nang mag-aksaya ng oras, kaya agad niyang tinutukan ang hayop at binaril. Sumugod sa kanila ang malaking hayop nang tamaan, at pagkatapos, nagbago ng isip, lumihis at naglaho sa kabila ng tagaytay na pinagpapainitan nito.

Sumunod nang nagmamadali ang asawa ko at ang tagadala ng baril, at natanaw nila ang rhino sa lambak sa ibaba, na noon ay naglalakad sa mahabang damo sa karaniwang lakad, at nag-iiwan ng pulang bakas sa likuran nito. Malinaw na malubhang nasugatan ang hayop, at tila may pag-asang di-magtatagal ay

makakakuha ang malaking karabana ng masaganang suplay ng karne.

Habang maingat na sinusundan ang bakas ng rhinoceros sa mahabang tambo, at dumaraan nang tahimik hangga't maaari, nakayuko ang ulo para hindi siya makita ng sugatang hayop, biglang hinawakan ang asawa ko nang parang-kamatayang higpit ng tagadala ng baril, na sinisikap pigilan ang kanyang pag-usad, habang sa hintuturo ng kabilang kamay ay matindi nitong itinuturo ang tambuhan sa harap ng kanilang mga paa.

Labis na namangha ang asawa ko nang hawakan siya ng katutubo nang ganoon kalakas sa braso; pero nang tumingin siya sa harap at makita roon, hindi hihigit sa siyam na talampakan ang layo, ang isang napakalaking leon, di-maipaliwanag ang kanyang pagkabigla. Galit na galit ang leon at tila handang sumunggab. Kusang umatras ang asawa ko, nakatuon ang mga mata sa nanlilisik na balintataw ng leon. Gayundin ang ginawa ng katutubo, hanggang pareho silang mga anim o pitong yarda na mula sa halimaw. Kahit isang sandali ay hindi nila inalis ang matalas nilang titig sa mabangis at tumatagos na mga mata ng leon.

Ang magasin ng riple ng asawa ko ay puno ng maliliit na balang may dulong bakal, na angkop sa pagtagos sa napakalaking buto ng rhinoceros. Kung binaril niya ang leon ng isa sa mga ito, tatagos ito sa malambot nitong katawan na parang karayom, at kahit nakamamatay ang sugat, kaya pa rin nitong patayin ang dalawang lalaki sa isang iglap.

Hiniling niya sa Panginoon na gabayan siya kung ano ang gagawin, at naramdaman niyang hindi siya dapat

bumaril; at sa kanyang malaking ginhawa, tumayo ang leon at lumundag palayo sa direksyon ng sugatang rhinoceros, na ang amoy ng madugong bakas ay malinaw na pumukaw sa bangis nito.

Ang biglang pakikipagtagpong ito sa Hari ng mga Hayop ay humadlang sa karagdagang paghabol sa rhino, at bumalik ang asawa ko sa lugar kung saan niya iniwan ang karabana kasama ang kanyang maliit na anak. Nagkaroon din siya ng nakapangingilabot na karanasan sa panahong iyon, kung saan kumilos siya nang may malaking karunungan. Sa loob ng maikling panahon, ilang rhino ang nakita, at ang ilan ay sumugod sa naghihintay na mga lalaki. Nakatakas sila nang kasimbilis ng gasela sa iba't ibang direksyon, at nagtago sa mga sulok at butas o umakyat sa mga puno, pero hindi ganoon makatakas ang aming maliit na anak.

Tumingin siya sa malaking puno sa likuran niya, at nakita niyang imposible para sa kanya na akyatin ito, dahil walang sanga ito nang ilang talampakan mula sa lupa. Gayunman, tinulungan siya ng kanyang bilis mag-isip sa oras ng kagipitan, dahil hinawakan niya ang isa sa malalaki at malalakas na katutubo at hiniling dito na tumayo sa ilalim ng isang sanga ng higanteng puno; at, inakyat ang balikat ng katutubo, kumapit siya sa sanga ng puno at di-nagtagal ay nakaupo na siya roon nang lubos na ligtas. Habang naroon ay nakita niya ang apat na rhinoceros, at ang isa ay sumugod lampas sa puno na galit na galit na umiihip habang tumatakbo nang mabangis. Pagkatapos ay nagpatuloy ang mahabang karabana ng mga lalaki sa kanilang landas sa walang-daang ilang, patungo sa lugar kung saan yumayabong ang mga palma.

Narating ang marilag at kaakit-akit na talon sa gabi, at itinayo ang kampo limandaang yarda mula sa dumadagundong na tubig. Dumidilim na, at pagkasindi pa lamang ng apoy at pagkatali ng dalawang asnong sinasakyan malapit dito para maprotektahan, nakahiga na sa paligid ang pagod na mga lalaki, nginunguya ang nilagang butil na dinala nila sa maliliit na supot na balat ng kambing. Di-nagtagal ay tulog na ang pagod na mga kargador, at walang atungal ng mababangis na hayop o dagundong ng tubig na gumambala sa kanilang pagtulog hanggang sa bukang-liwayway kinaumagahan.

Pagkatapos ay pinapunta sila para putulin ang mahahabang tadyang ng dahon na apatnapu hanggang animnapung talampakan ang taas, tabasin ang malalambot na dulo nito, at iakyat ang mga ito sa talampas sa itaas ng talon. Mahirap at nakapapagod na gawain ito at inubos ang maraming oras ng mga lalaki sa araw na iyon.

Habang nagtatrabaho sila, labis na naging interesado at natuwa ang asawa ko at ang aming anak sa isang malaking kolonya ng mga babuino (baboon), na nanirahan sa matatarik at mabatong kuta sa kabilang panig ng ilog. Gamit ang isang largavista, ilang oras na sinuri nang malapitan ang galaw ng mga hayop na ito. Kailanman ay hindi pa nagkaroon ng ganitong pagkakataon na masaksihan ang buhay-tahanan ng mga bastos na unggoy na ito.

Nang medyo mataas na ang araw sa langit, inilabas ng mga ina ang kanilang maliliit na sanggol mula sa mga kuweba para magpahangin at dinala-dala sila sa ilalim ng kanilang braso. Bihira silang tumayo nang tuwid, at iyon ay kapag aakyat lamang sa isang ungos ng bato o

puno, at saka nila binabalanse ang sarili sa pamamagitan ng paghawak sa isang suporta gamit ang isang kamay.

Tuwang-tuwa ang mga katutubo nang sabihin sa kanila ng asawa ko na may ilang puting tao na nag-iisip na ang tao ay nagmula sa unggoy. Ang ilan sa mga katutubo ay humiga nang patihaya at humagikgik sa tawa sa ideyang iyon. Napakahusay na mga zoologist ang mga katutubo, at mapanuri at masusing pinagmamasdan ang buhay ng mga hayop sa gubat, at kumbinsido sila na ang kalabaw, zebra at elepante at marami pang hayop na may apat na paa ay may di-hamak na mas mataas na talino kaysa sa alinman sa mga lahi ng unggoy sa tropikal na Aprika. Sa katunayan, itinuturing ng matatalinong katutubo ng mga Rehiyong Ekwatoryal ang bakulaw at iba pang uri bilang mga hangal na hayop na mahina ang talino, na mas kulang pa ang tuso at talino kaysa sa jackal o sa ligaw na asong-pangaso ng ilang; at nagkakaisa nilang ipinahahayag na ang iba't ibang uri ng unggoy ay hindi kailanman naghahalo o nagpapalahian.

Madalas akong namangha na ang ilang Europeong tinatawag na marurunong ay itinuturing na di-kapani-paniwala na ang maputla at maitim, ang pula at dilaw na lahi ng sangkatauhan ay nagmula sa iisang pares (Adan at Eva), pero tila wala silang hirap paniwalaan na ang buong sangkatauhan ay nag-ebolb mula sa bakulaw. Tiyak na ito ay "sinasala ang lamok at nilulunon ang kamelyo." O sa ibang salita, kahangalan.

Ang babuino ng tropikal na Aprika ay hindi man lang umuunlad na hayop, at hindi gaanong nakatutulong sa teorya ng ebolusyon, na kung minsan ay iminumungkahi ng ilan. Ang mga mumiya ng babuino na binalot at

inembalsamo sa Ehipto limang libong taon na ang nakararaan ay kaparehong-kapareho ng babuino ngayon, pati na ang hugis ng kanyang mga kuko.

Tunay na mabagal ang hayop na ito sa pagsamantala sa mga pakinabang ng ebolusyon. Mula sa mataas na bato o tuktok ng puno, sa di-mabilang na mga siglo ay nasaksihan nito ang katutubong tao na gumagawa ng apoy gamit ang dalawang payak na patpat-pang-apoy, at pagkatapos ay pinalalaki ang nalikhang apoy sa pagdaragdag ng tuyo at baling sanga mula sa gubat. Kapag nag-iwan ang katutubo ng nagbabagang uling sa gubat at umuwi sa kanyang kubong damo, kung minsan ay naaakit sa apoy ang mausisang mga unggoy, gaya rin ng malalaking hayop na makapal ang balat, at lalapit ang mga ito at tatamasahin ang init; pero sa buong mahahabang panahong ito ay wala ni kahit bahagyang kuwento na may unggoy na kailanman ay naglagay ng kahit isang patpat sa nagbabagang uling, kahit madalas mag-iwan ang katutubo ng mga bigkis ng tuyong kahoy ng gubat sa tabi ng umuusok na labi ng kanyang apoy sa gubat.

Nang umuwi na sa kanilang mga kuweba ang kolonya ng mga babuino para sa gabi, at nakakuha na ang mga kargador ng karabana ng malalaking tumpok ng tadyang ng palma mula sa maliliit na pulo sa rumaragasang ilog, masiglang umuugong ang kampo sa madaldal na usapan ng malaking pangkat ng mga katutubo, habang nakaupo sila sa tabi ng apoy sa kanilang hapunan na mbemba.

Sa pangkat na iyon, mga lalaki ng iba't ibang magkakalabang tribo ang nagsama-sama sa unang pagkakataon sa ganap na pagkakasundo. Dahil sa impluwensya ng puting tao, ang mga mandirigmang

Akamba, Kikuyu at Masai, na madalas nauhaw sa dugo ng isa't isa, ay kumakain ngayon mula sa iisang palayok. Nang matapos ang hapunan, nakaupo sila roon nang magkakatabi, nakikinig sa mensahe na ang Diyos ay "ginawa sa isang dugo ang lahat ng bansa ng mga tao upang magsitahan sa ibabaw ng buong lupa," at inibig Niya sila nang gayon na lamang kaya ibinigay Niya ang Kanyang bugtong na Anak, "upang ang sinomang sa kaniya'y sumampalataya ay huwag mapahamak, kundi magkaroon ng buhay na walang hanggan."

Sa dilim na agad sumunod sa paglubog ng araw, nanatiling balisa at kabado ang kampo dahil sa di-pangkaraniwang dami ng leopardo na nagkalat sa paligid ng talon at naririnig na umuungol sa mga palumpong sa paligid ng kampo. Kaya nagdagdag pa ng mga troso sa apoy, para gawing mas ligtas ng lumaking apoy ang kampo mula sa biglang pagsalakay ng mga tusong hayop.

Apat na iba't ibang uri ng tusong leopardo ang gumagala sa ilang na iyon, at dalawa sa mga ito, ang king'alang'ala at molothi, ay malalaki at malalakas na hayop at napakatiyagang kaaway ng mga katutubo. Mas malaki pa ang pinsalang ginagawa ng mga hayop na ito sa mga alagang kawan kaysa sa mismong leon. Dahil sa kanilang walang-kabusugang uhaw sa dugo, papatay sila ng tatlo o apat na hayop nang sabay-sabay, kahit isa lamang ang kaya nilang tangayin.

Di-nagtagal ay sumikat ang tahimik na buwan sa itaas ng kampo, at ibinuhos ang malambot at kulay-pilak nitong liwanag sa kumakaway na mga dahon ng palma, at kumislap sa magulong tubig ng ilog, binabago ang dilim ng gabi tungo sa masiglang tanawin ng

romantikong kagandahan. Sa tabi ng nagliliyab na apoy ay nakahilig ang mga katutubo, habang nagkukuwentuhan tungkol sa kanilang mga pakikipagsapalaran at iba't ibang pangyayari sa kanilang mailap na buhay sa gubat.

Karamihan sa kanila ay nakasali na sa ilang pagsalakay ng pagpatay at pandarambong. Isang matipuno at malaking lalaki, isang Mukamba, na may labintatlong mahahabang peklat na makikita sa iba't ibang bahagi ng katawan mula ulo hanggang binti, ay nagkuwento sa maiikli at malinaw na pangungusap ng kanyang kakila-kilabot na karanasan. Habang ikinukuwento niya ito, bawat katutubo ay nakikinig nang sabik ang tainga at nakaawang ang labi.

Siya, kasama ang malaking pangkat ng iba pang mandirigma na walang bakang maipambibili ng asawa, ay nagsimula ng pagsalakay sa kalapit na lupain ng Kikuyu, sa pag-asang makabihag ng mga dalaga, o ng baka na maipambibili sa kanila sa sarili nilang lupain. Pagdating sa hangganan, sa isang lugar kung saan nagsisibak ng panggatong ang mga dalaga sa gubat sa ilalim ng bantay ng ilang mandirigma, naghati ang mga mandarambong sa dalawang pangkat: ang isa ay papaligiran ang mga dalaga at itataboy sila palayo, samantalang sasalakayin naman ng isa pang pangkat ang kanilang mga tagapagtanggol. Nasa unang pangkat ang nagkukuwento, at dahil sa mahabang damo ay nakagapang sila nang hindi nakikita hanggang ilang yarda mula sa kinaroroonan ng mga dalaga na nagwawasiwas ng kanilang mga palakol habang umaawit ng isang katutubong awit. Sa isang hudyat ay lumundag ang mga sumasalakay mula sa kanilang taguan at pinaligiran ang mga dalaga, itinaboy sila

palayo, habang umaalingawngaw ang gubat sa kanilang matinis na sigaw.

Samantala, ang isa pang pangkat ng mga Akamba ay nakikipaglaban nang malapitan sa mga mandirigma na ang tungkulin ay ipagtanggol ang mga dalaga, at napakarami nila kaya agad nilang natalo ang sumasalakay na pangkat. Pagkatapos ay hinabol nila ang mga nabihag na babae sa pag-asang mabawi sila.

Noong una ay lumaban ang mga Akamba, pero ipinaunawa sa kanila ng paparating na hukbo ng mga mandirigma ang kawalang-saysay ng pakikipaglaban sa ganoong kalamangan, kaya sinikap nilang tumakas. Gayunman, huli na: bahagya na silang napaligiran, at ang nagkukuwento ang unang bumagsak, sa tagang ovyu — isang mahaba at mabigat na talim na tatlong talampakan — sa noo.

Ilang oras siyang nakahigang walang malay, at pagkatapos, nang magising, nakita niyang palubog na ang araw, at nalaman niyang nakahiga na siya roon mula pa noong nasa tuktok ang nakapapasong araw. Ang kahanga-hanga ay hindi natuka ng buwitre ang kanyang mga mata.

Saka niya natuklasan na sa buong katawan niya ay may malalaki at nakanganga na sugat. Ang balikat at braso, tadyang at puwitan ay pawang may marka ng mahahaba at malalapad na hiwa. Sa paligid niya ay nakikita niya ang walang-buhay na katawan ng kanyang mga kasama. Alam niyang ang paghiga pa roon nang mas matagal ay tiyak na kamatayan, dahil nagsisimula na ang mababangis na hayop sa kanilang paggala sa gabi.

Tumayo siya at bumagsak, at tumayo at sumuray at bumagsak muli. Sa huli, sa paa at tuhod ay nakarating

siya sa isang masukal na kasukalan, at doon nakahigang gising hanggang sumikat ang liwanag ng isa pang araw; at, nang manumbalik ang lakas, nakauwi siya sa kanyang kubong damo sa mabatong kabundukan. Ang mahahaba, mapuputi at parang-lubid na tahi na nagmamarka sa kanyang matipunong katawan ay nagpatunay sa bawat salita ng kanyang nakapangingilabot na karanasan.

Ang sumunod na nagsalita ay isang malapad-ang-balikat at malakas na lalaking katamtaman ang taas, na ang pangalan ay Muzyemi, Ang Mangangaso. Bago siya nagsalita ay tumayo siya, at saka iniyuko ang ulo hanggang tuhod, at nagsimula nang ganito: — "Tazama mwonga mwakwa" (Tingnan ninyo ang likod ko!) Mula balikat hanggang balakang ay may ilang pahabang marka, samantalang sa ibabaw ng tadyang sa isang panig ng katawan ay may makikitang ilang malalaki at kulubot na peklat. Umupo siya sa tabi ng apoy at ikinuwento ang kanyang karanasan.

Nangangaso siya kasama ang tatlo pang mandirigma nang matanaw nila ang ilang zebra. Habang gumagapang siya sa pampang ng isang tuyong ilog para makalapit sa abot ng palaso sa biktima, bigla siyang napadako sa isang leon sa damuhan. Pagtalikod niya para tumakas, hinampas siya ng hayop ng paa nito, na nagpabagsak sa kanya nang patihaya sa lupa, at pinunit ang kanyang katawan nang pahaba-haba mula sa ibaba ng baywang hanggang sa itaas ng leeg.

Pagkatapos ay sinakmal siya ng leon sa laman sa ilalim ng buto ng balikat at tinangay siya sa bibig nito. Matagal siyang tinangay nang ganito, at sa panahong iyon ay may malay siya at kaunti lamang ang sakit na

nararamdaman; at ang leon, malinaw na para magpahinga, ay ibinaba siya sa gilid ng tuyong ilog. Doon siya nakahiga nang patagilid na nakatingin sa leon, habang alam niyang sa mismong ilalim niya ay ang mabuhanging sahig ng tuyong sapa. Bawat sandali ay inaasahan ng katutubo na dudurugin ng ngipin ng mabangis na hayop ang kanyang bungo o katawan, kapag sinakmal siya ulit nito.

Sandaling naakit ang leon sa isang bagay sa likuran nito, at iniikot nito ang ulong may gusot na kiling para tumingin sa direksyong iyon, nang agad na gumulong ang katutubo, kasimbilis ng kidlat, pababa sa mabuhanging kanal sa ibaba, at tumakbo sa tuyong sahig nang kasimbilis ng kayang itakbo ng tao. Hindi man lang sinubukan ng marangal pero mabangis na leon na sundan siya, at napilitan itong maghanap muli ng kanyang hapunan.

Ang sumunod na pakikipagsapalaran ay mula sa labi ng isa sa tribong Masai na kumakain ng karne at ayaw sa butil, na ang mismong tunog ng pangalan ng kanilang tribo ay madalas nang nagpasindak sa napakaraming hindi gaanong matapang at hindi gaanong uhaw-sa-dugong tribo sa kaloob-looban. Gayunman, ang kanyang kuwento ay hindi tungkol sa mga tagpo ng malupit na pagpatay, na para sa kanila ay karaniwan at pamilyar na, pero hindi kailanman pinag-uusapan ng mga mandirigmang ito.

Siya ang lalaking nangangalaga sa aming mga asno, at isa sa pinakamatapat na Masai na nakilala namin kailanman. Habang nakahiga siya roon sa mapulang liwanag ng apoy, mukha siyang isang atletang Griyego na inukit sa ebano. Gaya ng marami sa kanyang angkan,

may likas siyang kakayahan sa madramang pagpapahayag na nagbibigay ng ganoong pang-akit sa ilang salita ng mga hubad na anak na ito ng ilang.

Itinaas ng mandirigma ang nakabukang palad sa harap ng nakikinig na kampo, at sinabing noong maliit pa siyang bata, 'ganito kataas,' tungkulin niya tuwing umaga pagsikat ng araw na pastulin ang mga guya ng zebu, sa luntiang bukid sa gilid ng gubat, kung saan nakatayo ang mababa, patag at pinahiran-ng-dumi na silungan na kilala niya bilang tahanan.

Nang umakyat ang araw sa mga kalagitnaan ng abot-tanaw at ng tuktok ng langit, habang nakadapa ang maliit na bata sa luntiang damo, nagpapainit sa sikat ng araw sa tropiko, namalayan niyang may papalapit sa likuran niya. Sa paniniwalang ang mga yabag na naririnig niya sa malambot at madamong lupa ay sa kanyang maliit na kawan ng mahahabang kuwerno, hindi na niya ito pinansin, hanggang maramdaman niyang may dumampi sa kanyang likod na parang kamay ng tao.

Nang gumulong siya nang patihaya, labis siyang nabigla nang makita ang isang napakalaking ligaw na elepante ng gubat na nakatayo sa ibabaw niya, tinatapik-tapik ang kanyang katawan gamit ang mahaba at maliksing nguso. Natakot siyang gumalaw baka sundutin siya ng malaking halimaw ng mabibigat at kumikinang na pangil nito, o ipatong ang malapad at mabigat na paa nito sa kanyang katawan at durugin siya sa lupa. Hindi siya nangahas humingi ng tulong, dahil, bilang anak ng ilang, sapat ang kanyang talino para malaman na ang kanyang sigaw ay magpapagalit lamang sa hayop at magpapabilis sa sarili niyang kapahamakan. Kahit dumaranas ng

matinding takot, nanatili siyang kalmado at walang galaw, nakatingala sa malaking halimaw ng gubat.

Makalipas ang isa o dalawang sandali, hinawakan ng elepante ang bata gamit ang malambot nitong nguso at iniangat siya sa likod nito, at lumakad palayo nang dahan-dahan habang nakaupo ang maliit na bata na nakabukaka sa leeg nito. Nagpatuloy ang malaking emperador ng kakahuyan sa mga bukas na kaparangan at sa malilim na lambak, dala ang natatakot pero matiyagang bata na nakabalanse sa mataas nitong balikat.

Sa karunungan at tuso ng kanyang tribo, nagsimula nang pag-isipan ng batang katutubo kung paano siya makatatakas. Alam niyang kahit mataas siya sa hangin ay madali siyang makadudulas pababa sa gilid ng hayop hanggang lupa, gaya ng madalas niyang pagdudulas sa mga ungos ng bato malapit sa kanilang kampo sa kagubatan; pero malamang na patayin siya ng hayop sa sandaling sumayad siya sa lupa. Sa napakatalas na isip at pagkamaparaan, ipinasya ng batang Masai na kumapit sa unang nakabiting sanga ng puno na maaabot niya, at agad na umakyat lampas sa abot ng mahaba at malakas na nguso ng elepante.

Kahit isang sandali ay hindi huminto ang napakalaking hayop sa paglalakad nito patungo sa di-kilalang kailaliman ng ilang. Tumawid ito sa mga umaagos na sapa at sa bukas at pataas-pababang makahoy na lupa sa mabilis at mahahabang hakbang, pero hindi kailanman pumasok sa ilalim ng mababang-sangang puno para bigyan ang bata ng pagkakataong maisakatuparan ang kanyang plano.

Malayo na ang nilakad at humihina na ang araw, nang mawala ang lahat ng pag-asa ng paglaya sa puso ng batang katutubo, habang sumulong ang malaking hayop patungo sa isang mababa, mahaba at walang-punong lambak ng lusak at maputik na latian. Wala nang posibilidad na makatakas sa itaas man o sa ibaba. Sa malamig na kawalang-pakialam na katangian ng katutubo ng ilang, kumapit ang bata sa elepante habang lumulusong ito sa latian, kahit kung minsan ay kinailangan niyang ipikit ang kanyang mga mata kapag tinatalsikan ng halimaw ng putik ang hangin.

Pag-ahon mula sa mababang lambak, tumawid ang hayop sa isang madamong talampas patungo sa gilid ng isang masukal na gubat, at muling napuno ng pag-asa ang takot na bata na makakapit sa isang nakalaylay na sanga at sa gayon ay makatakas. Habang papalapit ang elepante sa gubat, inihanda ng bata ang sarili para sa isang malakas na pagsisikap na makaalis sa abot ng hayop sa unang pagkakataon; pero, sa kanyang pagkamangha, sa sandaling marating ng hayop ang gilid ng gubat ay bigla itong tumigil, at, itinaas ang malakas na nguso sa ibabaw ng balikat nito, hinawakan ang bata at maingat na inihiga sa gitna ng mga nalaglag na dahon ng gubat. Pagkatapos ay iwinasiwas nito ang nguso sa lupa, at tinipon ang mga dahon nang patung-patong, at tinakpan ng mga ito ang katawan ng bata, na nakahigang walang galaw habang ginagawa ito. Nang masiyahan ang napakalaking elepante na komportableng natatakpan ang bata, lumakad ito papasok sa gubat.

Nang humina na ang tunog ng mga yabag na sumasalpok, bumangon ang bata mula sa kanyang higaang dahon at tumakbo nang kasimbilis ng kaya ng kanyang payat at maliliit na binti. Iniwasan niya ang

malaking latian, at dumaan siya sa isang bukas na kagubatan, sa direksyong pinaniniwalaan niyang kinaroroonan ng kanyang nayon. Nang palubog na ang araw sa kanlurang langit, umakyat siya sa isang puno sa gubat, at natuklasang nalampasan pa lamang niya ang mahaba at maputik na lambak na hindi kalayuan sa likuran niya.

Pinawi niya ang kanyang uhaw sa isang sapa, naghanap siya ng malaking puno sa isang bukas na bahagi ng gubat, at, umakyat sa pinakamataas na sanga, pumili siya ng ligtas na pahingahan para sa gabi. Doon siya nakaupo, nakikinig sa huni ng mga kuwago sa kalapit na mga puno, at sa atungal ng mababangis na hayop na gumagala sa gubat sa paligid niya.

Pagbubukang-liwayway ay nasa daan na siya pauwi sa masukal na ilang at sa mga burol at lambak, hanggang, pagod na pagod, ay muli siyang umakyat sa isang higanteng puno para magpahinga nang ligtas. Habang naroon ay nakarinig siya ng mga tinig ng tao sa gubat, at sa pag-aakalang may ilang mandarambong na katutubo ng ibang tribo na malapit lamang, dumapa siya sa isa sa malalaking sanga, para hindi siya mapansin kung sakaling dumaan sila nang malapit. Makalipas ang ilang sandali ay natukoy niyang ang mga lalaki sa gubat ay may dalang sibat at kalasag ng sarili niyang tribo, kaya bumaba siya sa lupa at tumakbo patungo sa mga mandirigma, at natuklasang hinahanap pala nila ang batang nawala.

Sa ganitong nakapangingilabot na mga kuwento ng buhay sa ilang, inaliw ng mga katutubo ang kampo, hanggang mataas na ang buwan sa langit, ibinubuhos ang maningning nitong liwanag sa kanayunan sa

hatinggabi. Oras na para matulog, dahil kailangang umalis nang maaga kinaumagahan dala ang mabibigat na karga ng tadyang ng palma, at biglang natapos ang usapan sa tinig ng asawa ko na sumigaw nang madiin, "Kukilya twana twangu! Mamai!" — "Tumahimik kayo, mga anak ko! Matulog na kayo!"

Kabanata 24: Paghahasik at Pag-aani

Mula sa kampo sa may talon ng ilog, pagkasilay pa lamang ng liwanag ng umaga sa silangang abot-tanaw, umuwi na ang mga tagadala, pasan ang mabibigat na bigkis ng mahahabang poste na likas na makintab at kasingkinis ng inihandang poste ng kahoy na walnut.

Ang kapatagan, na dalawang araw lamang ang nakalipas ay halos walang buhay, ay napuno na ngayon ng libu-libong hayop. Napakaraming wildebeest ang nagtatakbuhan na parang nagwawala sa tuwa. Nang umahon ang mga tauhan ng caravan mula sa isang mababang lubak sa talampas, napalapit sila nang di-pangkaraniwan sa marami sa mga hayop na ito. Ilan sa matatandang lalaking hayop ang lumundag pasulong dahil sa pag-uusisa, at saka pakandirit na tumakbong pabalik sa kawan sa likuran nila, at ang buong kawan ay humagibis na dumaan sa tabi ng caravan, na nagpapayanig sa lupa na parang biglang nilindol.

Sabik na sabik ang mga tagadala na magkaroon ng karne, ngunit hindi namaril ang aking asawa, sapagkat napakabigat na ng pasan ng mga lalaki na hindi na nila kayang magdala ng kahit isang libra pa. Habang tumatanghali, nagpatuloy ang mga lalaki sa nakapapasong init habang ang araw ay nag-aapoy sa matinding bangis. Ang sumasayaw at nanginginig na sinag ng liwanag na tumatama sa mga kawan ng guhit-guhit na zebra at sa mga pangkat ng batik-batik na giraffe ay ginawa silang kakatwa at parang mga multong tanawin.

Nang palubog na ang araw, lumitaw sa malayo ang magagandang tanawin ng mirage, na parang umaakit sa

mga lalaki pauwi sa kanilang mga kubo, na dalawampung milya pa ng nag-aapoy na kapatagan ang layo. Ang ilan sa mga nasa hulihan ay humihiwalay na sa hanay at ibinabagsak ang kanilang pasan dahil sa uhaw. Pinauna ang aming maliit na anak na lalaki sakay ng kaniyang asno nang isang milya, upang sabihan ang mga nasa unahan na huminto sa unang bangin at maghanap ng tubig.

Sa wakas ay narating ng caravan ang tuyong daluyan ng isang sapa, kung saan agad na naghukay ng malalalim na butas sa isang mababaw na lubak na parang palanggana sa daanan ng batis. Dahil dito, napawi ang uhaw ng mga nauuhaw na tagadala at nakapagpahinga sila nang payapa hanggang sa bumaba nang husto ang araw at ang init.

Kasabay ng hanging panggabi, na laging sumusunod sa araw mula silangan pakanluran sa mga Rehiyong Ekwatoryal, bumilis ang lakad ng caravan patungo sa makapal na kasukalan na nakapaligid sa hangganan ng kapatagan, kung saan itatayo ang kampo para sa gabi, sapagkat wala nang pag-asang marating ang istasyon sa araw na iyon.

Lumubog na ang pulang bola ng apoy sa abot-tanaw at mabilis nang dumarating ang gabi, ngunit ang madilim na hanay ng mga puno na pinupuntahan ng caravan ay malabo pa sa malayo, kaya isang oras o higit pang paglalakad sa dilim ang kailangan pa, sapagkat tatlong oras pa pagkalubog ng araw bago sumikat ang buwan. Ang maraming antelope ay tumakas na mula sa bukas na kapatagan papunta sa kasukalan upang magkanlong, at doon din lumabas mula sa kanilang mga lungga ang mga hayop na kumakain ng laman. Matapang na nagpatuloy

ang mga lalaki, at nang pumasok ang caravan sa makapal na hanay ng gubat, ang atungal ng isang leon na napakalapit lamang sa kanila ay nagpakilabot sa lahat.

Hindi nagtagal ay nagsiga ng malalaking apoy, at habang idinadagdag sa nagliliyab na mga tumpok ang makakapal na sanga at madahong mga sanga, ang pulang liyab ay tumaas nang sapat upang lubos na mapanatag ang pagod at gutom na mga katutubo, na nagsiksikan sa paligid ng nakapagpapanatag na apoy. Napakalaki ng mga tuyong troso na dinala ng mga lalaki sa kampo mula sa nakapaligid na gubat, kaya hindi na itinuring na kailangang maglagay ng mga bantay sa gabi upang panatilihing buhay ang apoy, at dahil dito ay agad na nakatulog nang mahimbing ang bawat lalaki sa kampo, nang hindi alam na may mga mababangis na hayop na gumagala sa ilang sa paligid.

Umalis sila sa kampo sa liwanag ng buwan, at narating ang Istasyon ng Misyon nang madaling-araw kinabukasan, at natapos na ang unang yugto ng pagtatayo ng mga gusaling wattle-and-daub (sawali at putik) sa puso ng Africa. Pagkatapos ay toneladang damo ang binunot mula sa kalapit na mga burol at dinala sa napiling lugar.

Nang ang isa sa mga bahay ay nabubungan na ng damo at malapit nang matapos, muntik na itong masunog. Isang Linggo ng umaga, pagkatapos mismo ng dalawang pagtitipon, isa para sa aming sariling mga manggagawa at isa para sa isang pangkat ng mga katutubo mula sa malayo, narinig namin ang ugong ng isang sunog sa gubat sa lambak sa ibaba namin. Gayunman, napakalayo

pa nito noon at napakatahimik ng panahon kaya hindi namin ito pinansin.

Makalipas ang isang oras, nang umalis na ang lahat ng aming mga tauhan upang dalawin ang kanilang mga kaibigang katutubo, napansin namin na umihip ang isang malakas na hangin, na tuwirang humihip mula sa lambak patungo sa bagong gusali. Bumaba kami ng aking asawa upang tingnan ang dinaraanan ng apoy, at nagulat kami nang makita naming napakabilis na lumalapit ang apoy sa gusali, habang ang hangin ay parang lumalakas bawat minuto.

Ang bagong gusali ay nakatayo sa isang madamong talampas, at napapaligiran ng maraming damong pambubong, mga tumpok ng natirang kahoy at lahat ng uri ng madaling masunog na bagay, na kasing-tuyo ng pamparikit, sapagkat panahon noon ng tagtuyot at ang init sa ibabaw ng lupa ay madalas umabot ng 150 hanggang 160 f. sa ilalim ng araw.

Sa loob ng ilang panahon, sa tulong ng ilang batang katutubo, buong tapang naming sinikap labanan at patayin ang mahabang hanay ng apoy, ngunit dahil sa paikot-ikot na galaw ng apoy habang hinihipan ng malakas na hangin, ang hubad na katawan ng mga kabataan ay labis na napaso, kaya napilitan silang tumigil sa lahat ng karagdagang pagsisikap.

Nakita noon ng aking asawa na ang tanging paraan upang mailigtas ang istasyon ay iwan na ang paparating na apoy, magmadaling bumalik sa gusali, at sunugin ang isang makitid na bahagi ng damo sa paligid mismo ng istasyon, unti-unting pinapatay ang apoy habang umuusad ang bilog ng liyab, upang pagdating ng sunog-

gubat sa bahay ay mahaharang ito ng isang guhit ng lupa na wala nang anumang masusunog.

Tinulungan ako ng mga batang katutubo sa pagbali ng madahong sanga ng mga sariwang puno, na ipampapalo sa apoy, at dinadala namin ang mga ito sa aking asawa. Kailangan niya ng bagong sanga bawat minuto, sapagkat napakalakas ng kaniyang pagpalo kaya agad na nauubos ang mga dahon. Sa loob ng ilang sandali ay inakala naming tiyak na masusunog ang bahay na pinagpaguran namin nang husto. Napakabilis na lumalapit ang mahabang hanay ng sunog-gubat, at ang mainit nitong hininga ay nakapapaso na sa aming mukha, ngunit walang tigil sa lakas ang aking asawa sa pagpalo at paghampas sa nagliliyab na damo, habang lalong kumakapal ang usok at halos hindi na namin siya makita. May natitira pang mga dalawampung yarda na kailangang sunugin upang mabuo ang nasunog na bilog sa paligid ng gusali; at kung hindi ito matatapos bago dumating ang rumaragasang apoy, tiyak na agad na matutupok ang istasyon.

Lalong bumilis ang paglukso ng gutom na apoy nang tumama ito sa ilang bahaging madaling magliyab, kung saan ang pinutol na damo ay nilipad ng hangin sa ibabaw ng likas na halaman. Naibigay na namin sa aking asawa ang huling sariwang sanga na maaabot namin, sapagkat kinailangan naming tumakas para sa aming kaligtasan sa bahaging iyon ng bakuran na nasunog na.

Noon ay desperado siyang nakikipaglaban sa apoy, habang sinusunog ang huling ilang yarda na nagdurugtong sa gusali at sa paparating na apoy. Umiikot at umuungal ang apoy sa paligid niya, habang tinatapakan niya ito ng kaniyang mga paa at pinapalo at

hinahampas ng kaniyang huling sanga. Sa wakas, sa tulong ng Panginoon, nabuo ang itim at maabong bilog, naligtas ang bahay, at ang naglalagablab na alon ng apoy ay lumampas sa gusali sa kanilang mapaminsalang landas.

Madalas naming kinailangang labanan nang ganito ang apoy sa paligid ng aming tirahan, at minsan ay talagang nasunog ang aming maliit na bahay na may bubong na damo. Bandang tanghali, nang ang araw ay halos bumibiyak na ng bato, dahan-dahang pumasok sa silid-kainan ang aming katutubong kusinero, halos hindi maihakbang ang isang paa sa harap ng isa, at mahinahong nagsabi, "Bwana, Nyumba inakwatwa na mwagi." (Ginoo, nasusunog ang bahay.) Agad na tumakbo palabas ang aking asawa at nakita niyang nagliliyab ang bubong na damo ng kusina. Isang yardang parisukat ng makapal at basang-basang pawid na natupok na ay nagbabaga nang pula. Binuhat niya ang isang palangganang puno ng tubig at ibinuhos sa nagliliyab na bubong, habang tinatawag ang kusinero na dalhin ang lahat ng tubig na makukuha. Balde-baldeng tubig ang ibinuhos sa nasusunog na damo hanggang sa mapatay ang apoy. Kung ang bubong ay hindi pa nababad nang husto sa usok kaya hindi na ito ganoon kadaling magliyab, wala nang makapagliligtas sa buong bakuran.

Nang humupa na ang kaguluhan ng sandaling iyon, hindi namin napigilang mapangiti sa malamig at kalmadong paraan ng pagsabi sa amin ng katutubo na nasusunog ang aming bahay. Hindi na mabilang kung ilang beses nasunog ang kanilang sariling maliliit na kubong damo, at hindi sila kailanman gumagawa ng anuman, maliban sa tumakas mula sa lugar, dala ang

kanilang mga pana at palaso; at pagkatapos, nakatayo sa ligtas na layo, ay walang-kibong pinanonood ang liyab.

Nang maitayo ang aming bagong simbahan, mas marami kaysa dati ang dumalo sa aming mga pagtitipon, ang ilan ay mula pa sa layong labinlima hanggang dalawampung milya, ngunit nalulungkot ang aming puso sa isiping wala pa sa kanila ang nagpakita ng tiyak na katibayan na tunay silang ipinanganak ng Diyos. Paminsan-minsan ay nakikinig sila nang mabuti sa mensahe ng Ebanghelyo, ngunit hindi tumutugon sa hinihingi nito.

Gayunman, nagpapasalamat kami sa kahanga-hangang mga pagkakataong ibinigay sa amin upang ipahayag ang Mabuting Balita sa mga taong dati ay ayaw na ayaw makinig. Padami nang padami ang mga binatang dumarating sa istasyon upang magtrabaho, at dahil ang ilan sa mga punong itinanim namin ay namumunga na, at may pangangailangan sa ani na ito sa mga opisyal ng pamahalaan at ng riles, buong galak naming tinanggap ang lahat ng katutubong lumapit sa amin, at, habang itinuturo sa kanila ang dangal ng paggawa, itinuro namin sa kanila ang daan ng Buhay na Walang Hanggan. Laging may limampu hanggang animnapung katutubo sa istasyon, at bagaman napakalaki ng gastos, labis na pinagpala ng Panginoon ang gawain kaya ito ay nakatayo na sa sariling paa.

Namuhay kami sa matinding karukhaan upang matustusan ang gastos ng paglalakbay ng mga bata pauwi sa England. Sa wakas ay nakaipon kami ng sapat na pondo para sa limang pasahe, at naakay kaming pag-isipan kung makabubuting samahan ng aking asawa ang

apat sa mga bata pauwi sa sariling bayan at ipasok sila sa mga boarding school, habang ako naman ang magbabantay sa istasyon hanggang sa kaniyang pagbabalik. Isa itong matapang na hakbang ng pananampalataya sa Diyos. Lubos kaming nagtiwala sa Kaniya na tutustusan Niya ang kanilang pag-aaral. Kailanman, kahit minsan, ay hindi kami humingi ng tulong sa sinumang tao.

Pagkatapos ng maraming pananalangin upang mapatnubayan, ipinareserba namin ang limang pasahe sa SS. "Reichstag," ng Deutsche Ost-Afrika Line, na maglalayag mula Mombasa patungong Hamburg. Hindi ko kailanman malilimutan ang araw na nagpaalam sa akin ang aking mga mahal sa buhay, at umalis sa istasyon ang caravan, tinatangay sa kabila ng mga burol ang apat sa aking mahal na mga anak, habang ako ay naiwang mag-isa sa ilang, kasama ang isang batang lalaki at isang batang babae na lima at tatlong taong gulang, upang ipaglaban ang mga kaluluwa sa gitna ng mga katutubo.

Malayo na noon ang inabot ng riles ng Uganda papasok sa loob ng bansa, at pagkaraan ng dalawang araw na paglalakad ay narating nila ang riles, at sa loob ng dalawa pang araw ay nasa silangang baybayin na sila, handa nang sumakay sa barko. Napakalaking pagkakaiba sa kalagayan noong pumasok kami sa Dakilang Di-Kilalang Lupain! Noon ay lakad, martsa, lakad, sa bukid at ilang, sa bangin at lambak, sa umaapaw na ilog at maputik na latian.

Ngayon ay nakasakay na ang tao sa isang may-kutson na bagon ng tren sa ibabaw ng gubat na walang daan, paminsan-minsang bumabagal sa mga Dak Bungalow,

kung saan maaaring kumain ng tanghalian at hapunan na kasingginhawa ng paghahain sa isang hotel sa Europa. Ang pagtawid sa isang umuugong na ilog ay nagagawa sa loob ng animnapung segundo, na noong paakyat kami sa bansa ay inaabot ng isang araw bago matawid ng caravan. Ang maraming linggo ng mahaba at nakapapagod na paglalakad ay alaala na lamang ng nakaraan.

Kapag pumapasok na ngayon ang Misyonero at ang manlalakbay sa mga Rehiyong Ekwatoryal ng Silangan, wala nang paghihirap dahil sa tagtuyot at baha sa nakapapagod na paglalakad sa gubat, kasama ang lahat ng naiipong pighati at hirap ng kawawang mga tagadala ng caravan, na kumapal na ang bungo dahil sa napakabibigat na pasang dinala nila hanggang sa kaloob-looban ng bansa. Pinawi na ng makinang de-singaw ang mga kalagayang iyon at ginawa na lamang itong bahagi ng kasaysayan.

Nang dumating ang aking asawa kasama ang mga bata sa England, inihanda na ng Panginoon ang daan para sa kanila. Isang anak na lalaki ng yumaong si F. E. Wigram, Honorary Secretary ng Church Missionary Society, ay ilang taon nang naglilingkod bilang Misyonero sa Gitnang Africa. Habang naroon ay dumalaw siya sa aming Istasyon at nagkainteres sa aming gawain at sa pag-aaral ng aming mga anak, kaya kusang-loob niyang ipinangako na magbibigay ng isandaan at limampung libra bawat taon, sa loob ng limang taon, para sa kanilang pag-aaral. Hindi kailanman malilimutan ang mapagsakripisyong paglilingkod na ito, bagaman sa Diyos namin iniuukol ang lahat ng kaluwalhatian para sa Kaniyang kahanga-hangang pagtustos.

Ang dalawang babae ay ipinasok sa isang paaralan para sa mga anak na babae ng mga Misyonero, sa Walthamstow Hall, Sevenoaks, at ang dalawa naming anak na lalaki sa Methodist College, Belfast. Pagkatapos ay agad na bumalik sa larangan ang aking asawa, bagaman mas mahina na kaysa noong siya ay umalis, dahil sa malubhang sakit sa daan pauwi at sa maunos na paglalayag pabalik, na sa panahong iyon ay bihira siyang makaupo sa hapag. Pagdating niya sa Ukamba, buong pusong tinanggap siya ng mga tao, at higit kailanman ay handa silang makinig mula sa kaniyang mga labi sa Salita ng Buhay. Sa mga naging abala sa gawaing pangkamay sa Istasyon at napalapit sa amin, marami ang nababahala tungkol sa kanilang kalagayan sa harap ng Diyos, at nangangapa sa isang bagay na hindi pa nila nararanasan. Sa nayon sa paligid, saan man pumunta ang aking asawa, maraming lalaki ang nagtitipon upang makinig sa mensahe ng Aklat.

Gayunman, sa pagitan ng mga taong ito at ng kanilang Tagapagligtas ay tila may malaking bangin pa rin. Sapat na silang nagising upang malaman na abot-kamay nila ang isang mas mabuting buhay. Kumbinsido sila na posibleng tunay na makilala ang Diyos: ngunit pakiramdam nila ay hindi nila kayang gawin ang sakripisyong kaakibat ng pagtanggap kay Jesucristo, ang Anak ng Diyos, bilang Panginoon at Guro ng kanilang buong pagkatao. Tapat nilang inamin na ayaw nilang iwan ang kanilang dating buhay.

Hinangaan namin ang kanilang tapat na kalooban at tapat na sagot sa mga tanong na ibinigay sa kanila. Sa kanilang matapang at tuwirang mga sagot, nakita namin ang pag-asa ng isang bagong panahon na pinagpaguran namin sa lungkot at luha. Malapit nang sumikat ang

isang mas mabuting araw. Ang mga tribong mas maamo at hindi gaanong marahas ay maaaring sumagot ng "Oo! Oo!" sa bawat tanong, ngunit nananatiling lubos na walang pakialam sa karapatan ng Diyos sa kanilang puso.

Sinabi sa amin ng mababangis na katutubong ito ng kagubatan nang dumating kami sa kanilang bayan na ayaw nila sa amin, na papawiin nila kami sa balat ng lupa, lalasunin ang aming tubig at ipapahamak kami, at agad at walang tigil nilang sinimulang gawin ito. Hindi raw sila kailanman makikinig sa tinig ng puting tao. Nagbago na ngayon ang tanawin. Araw-araw ay may mga pagtitipon na walang tumututol. Nakikinig na ngayon ang mga katutubong ito sa mga katotohanang tila humahawak sa kanila nang may buhay na kapit. Nadama nila sa kaibuturan ng kanilang kaluluwa na inilalarawan ng Aklat ang kanilang buhay, at hindi lamang iyon, kundi nagdadala rin ito sa kanila ng balita tungkol sa isang Tagapagligtas na napakamakapangyarihan na kayang tugunan ang kanilang pinakamalalim na pangangailangan.

Daan-daan sa kanila ang itinuring naming tapat na kaibigan, at sa ilang pormal na kondisyon ay maaari sana silang itala bilang mga tagasunod at kaanib, bilang mga tinatawag na cristiano. Sayang at hindi sila nagpatirapa sa paanan ni Jesus at kinilala Siya bilang kanilang Tagapagligtas. Maaaring magtaka ang isa kung bakit hindi nila ito ginawa. Ngunit sa gaano karaming kongregasyon sa sariling bayan, ang maraming nagnanais na sumamba ay nagtitipon sa iba't ibang gusali ng simbahan linggo-linggo, ngunit tumatanggi pa ring tanggapin ang libreng kaloob ng Diyos at hindi

isinusuko ang kanilang buhay sa kapangyarihang bumabago ng Kaniyang Espiritu.

Sa gitna ng mga katutubong tribong ito, kung pananaw ng tao ang pag-uusapan, ay napakahirap pumanig sa Panginoon. Nasa gitna nila ang trono ni Satanas. Sa napakahabang panahon ay doon siya naghari nang walang kalaban. Ang mga tao ay nakagapos kamay at paa ng diyablo. Inaalipin sila ng di-nakasulat na batas ng kaugalian ng tribo. Ang unang lalaki sa isang paganong tribo na nagpapahayag na siya ay Cristiano ay lubhang nangangailangan ng isang makapangyarihang lakas sa likuran niya. Higit pa roon ang kailangan niya. Kailangan niya ng isang makapangyarihan-sa-lahat na lakas sa loob niya — ang kapangyarihan ng Espiritu ng Buhay na Diyos. Walang kulang doon ang makapagpapatayo sa katutubong mandirigma, nang mag-isa, laban sa makademonyong pamumuhay at mapang-aliping kapaligiran ng kaniyang tribo. Ang mga ritwal lamang, mga kredo, mga anyo at mga seremonya ay gaya ng bulok na kahoy.

Nang ilahad ng aking asawa sa kanila ang mga halimbawa ng marami sa kanilang matatandang mandirigma, na noong taggutom ay nagpahayag ng pananampalataya kay Cristo at pumanaw habang binibigkas ang pangalan ni Jesus, sinasabi nila, "Oo! Madaling sumampalataya kay Jesus at mamatay, ngunit ibang usapan ang sumampalataya kay Jesus at mabuhay." Ang ibig nilang sabihin ay napakatibay na ng ugat ng kanilang mala-hayop na pamumuhay ng tribo kaya talagang imposible para sa isang katutubo na lagutin ang tali ng kaniyang pagkaalipin at palayain ang sarili mula sa mga tanikala ng kaniyang nakabababang kapaligiran.

Ganoon nga ang tila nangyayari sa pananaw ng tao. Ngunit sinasabi ng Panginoon, "Sapagka't kung paanong ang langit ay lalong mataas kay sa lupa, gayon ang aking mga lakad ay lalong mataas kay sa inyong mga lakad, at ang aking mga pagiisip kay sa inyong mga pagiisip." Naipahayag na ang Salitang iyon na hindi kailanman babalik nang walang kabuluhan. Ang binhi ay naihasik na sa luha, at tiyak na aanihin ito sa galak. Kailangan pa nilang matutunan ang kapangyarihan ng makalangit na biyayang iyon na nagpapanibago sa lahat ng bagay, at maranasan ang pinagpalang katotohanan na si Cristo ay makapagliligtas nang lubos sa mga lumalapit sa Diyos sa pamamagitan Niya.

Sa isang pangkat ng mga dayuhan, may dumating sa aming istasyon isang araw na isang lalaking kabilang sa isang malayong tribo. Hindi kaaya-aya ang kaniyang anyo. Madilim, simangot at miserable ang kaniyang mukha, at lalo pa itong nagmukhang masama dahil sa isang kakaibang pang-uuyam na nakakubli sa kaniyang mata. Madalas na siyang kumain ng laman ng tao, na niluto niya sa palayok na putik kasama ng kanilang katutubong butil.

Dumalo ang lalaking ito sa mga pagtitipong idinaraos namin para sa mga katutubo at ilang ulit na narinig ang kuwento ni Jesus at ng Kaniyang mapagtubos na pag-ibig. Isang pagkakataon, habang nangangaral ang aking asawa tungkol sa talinghaga ng alibughang anak, at sinisikap na ipaliwanag sa isip ng mga katutubo, sa pinakasimpleng paraang kaya niya, ang dakilang pag-ibig ng Diyos kay Cristo Jesus, at ang Kaniyang kahandaang tanggapin at patawarin kahit ang mga nagbabad ng kanilang kamay sa dugo ng tao, ang kawawang lalaking ito ay naakay na tanggapin si Cristo

bilang kaniyang walang-hanggang Manunubos. Sa sumunod na pagkakataon, nang tumayo siya sa harap ng pagtitipon at ipinahayag ang ginawa ni Jesus para sa kaniya sa pagpapatawad ng kaniyang mga kasalanan at pagbabago ng kaniyang puso at buhay, wala ni isang mukha sa buong pulutong ng nagtitipong mga katutubo ang hindi nabasa ng luha. May isang Europeong nakaupo sa tabi namin noong araw na iyon habang nagpapatotoo ang lalaking ito, at labis siyang naantig ng nakapanginginig na karanasan ng paganong nagbalik-loob na iyon kaya tinakpan niya ng dalawang kamay ang kaniyang mukha habang bumubuhos ang damdamin ng kaniyang sariling kaluluwa.

Pagkatapos ng bautismong ito ng Espiritu Santo, unti-unting umusad ang gawain sa ilalim ng hayag na pagpapala ng Makapangyarihang Diyos. Sa maikling panahon, siyam na lalaking nasa hustong gulang at isang babae ang isa-isang naghanap at nakasumpong ng kaligtasan sa kasalukuyan sa pamamagitan ng Panginoong Jesucristo, at naranasan ang Kaniyang kapangyarihang baguhin ang puso at buhay. Hayagang ipinahayag ng mga taong ito ang kanilang pananampalataya sa Tagapagligtas sa harap ng malaking pagtitipon ng mga katutubo. Sa loob ng maraming buwan pagkatapos ay patuloy namin silang inobserbahan, at nagpakita sila ng di-maikakailang katibayan ng pagbabago ng puso, at ang kanilang patotoo ay nagkaroon ng kahanga-hangang impluwensiya sa buong tribo.

Ang isa sa matatandang pinuno, na naging kapatid sa dugo ng aking asawa noong una siyang pumasok sa bansa, ay matagal nang naghahanap ng katotohanan, ngunit ngayon ay buong tapang siyang lumantad at

nagpahayag na tinatanggap niya si Jesucristo bilang kaniyang Manunubos at Panginoon. Isang araw, kasama ng ilang iba pang katutubo, siya ay binautismuhan sa isang ilog sa ibaba ng kaniyang sariling nayon, at nagpatotoo, sa harap ng malaking pulutong ng mga katutubong nakahanay sa magkabilang pampang ng ilog, na iniligtas siya ni Cristo.

Sa loob ng maraming taon ng pag-uusig at panganib na dinaanan namin noong nakaraan, hindi kailanman tumalikod sa amin ang pinunong iyon: hindi niya kailanman sinira ang pangakong ibinigay niya ayon sa katutubong kaugalian; at kapag nasa panganib kami mula sa mga katutubo ng ibang distrito, na wala siyang kapangyarihan, lagi at palagi siyang dumarating upang sabihin sa amin ang kanilang mga kilos at ipaalam ang kanilang mga plano.

Nang magbalik-loob sa Diyos ang matandang lalaki, may isa akong katutubo sa kusina na isa sa pinakawalang-pag-asang katutubong naranasan ko. Isa siyang nakalilitong problema sa akin gabi at araw. Kabilang siya sa uri ng tuso at mapaghiganting mandirigma: isang bihasang manlilinlang at isang magaling na sinungaling. Tila imposible sa kaniya na magbukas ng bibig nang hindi nagsisinungaling. Kahit sa mga bagay na halos walang halaga, nagsasabi siya ng pinakahayagang kasinungalingan nang walang anumang alinlangan. Daan-daang katutubo na ang dumaan sa aking mga kamay, at dahil doon ay natuto ako ng malaking pagtitiis, at lagi akong ginantimpalaan sa huli ng pagkakita ng kaunting pagbabago tungo sa mabuti. Gayunman, sa anak na ito ng ilang ay labis akong nabigo, ngunit hindi kailanman pinahintulutan ng aking

karanasan na ituring ko kahit ang pinakamasamang tao na wala nang pag-asa sa kasamaan.

Isang araw sa aming pagtitipon, nakinig ang lalaking ito sa mensahe ng aking asawa tungkol sa kapangyarihan ni Jesucristo na iligtas ang pinakabulok at pinakahamak na taong nabuhay kailanman, kung isusuko lamang nila ang kanilang kaluluwa at katawan sa Kaniya, at tatanggapin Siya bilang kanilang Tagapagligtas. Pagkatapos ay nagkaroon ng sandaling katahimikan, at itinanong, "Sino ang tatanggap sa Tagapagligtas na iyon ngayon?"

Habang tahimik ang pagtitipon, iisa lamang ang tumugon. Basa ang mata at mapagpakumbaba ang tindig, at may katapatang hindi mapag-aalinlanganan, sumagot ang malaki, malapad ang balikat at matipunong katutubong ito sa matapang na tinig na tinanggap na niya si Cristo bilang kaniyang Tagapagligtas. Napakumbaba ang aming puso sa harap ng dakilang kapangyarihan ng Espiritu ng Diyos.

Mula sa oras na iyon ay nagkaroon ng malaking pagbabago sa buhay ng lalaking iyon. Lumipas ang mga linggo at ang mga buwan, ngunit ang gawaing ginawa ng Espiritu Santo sa puso ng malaking katutubong iyon ay nanatili at araw-araw na nagbunga sa isang binagong buhay. Marami na akong nakita at narinig na kahanga-hangang pagbabalik-loob sa Diyos sa Great Britain, ngunit kailanman sa buhay ko ay hindi pa ako nakasaksi ng ganoon kahanga-hangang pagbabago at himalang pagbabagong-anyo gaya ng sa katutubong mandirigmang iyon. Siya, kasama ang marami pang ibang nagbalik-loob, ay pumasok sa paglilingkod sa Pamahalaan, kung saan buong tapang silang nagpatotoo

sa harap ng kanilang mga kaibigan tungkol sa nagliligtas na kapangyarihan ng Panginoong Jesucristo.

Kabanata 25: Ebanghelyo o Edukasyon?

Sa loob ng ilang panahon, bahagi ng abala at mabigat na buhay ng aking asawa ang ginugol, bago at pagkatapos ng malaking taggutom, sa pagsisikap na ibahagi sa mga kabataan ang maaaring tawaging sekular na edukasyon. Ginagamit ang salitang "sekular" dahil wala nang mas mabuting salita, sapagkat para sa tunay na Cristiano ay walang gawaing sekular o makamundo. Para sa banal, ang bawat bahagi ng buhay ay itinalaga, at anuman ang kaniyang gawin ay para sa kaluwalhatian ng Diyos.

Para sa aking asawa, napakahina ng bunga ng gawaing pagtuturo sa mga bata na bumasa, dahil na rin sa palipat-lipat at pagala-galang kaugalian ng tribong Akamba. Tuwing kakatutunan pa lamang ng mga batang lalaki ang mga titik at ilang pantig ng kanilang wika, kadalasan ay handa na silang lumipat sa ibang distrito.

Higit pa rito, hindi kailanman lubos na natiyak ng aking asawa na ginagawa niya ang kalooban ng Diyos sa pag-ubos ng kaniyang panahon sa pagbabahagi ng sekular na kaalaman sa mga hindi pa ligtas. Madalas naming marinig ang mga katutubo na nag-uusap tungkol sa pagkamatay ng isa at isa pa sa kanilang mga kaibigan na hindi pa namin nakikita, at pumanaw nang hindi man lang narinig kahit ang tunog ng pangalan Niya na sa Kaniya lamang may kaligtasan. At ang mga malulungkot na pangyayaring ito ay nagaganap sa mga lugar na madaling marating mula sa aming sariling istasyon, habang abala kami sa pagpapaliwanag ng mga tunog na kinakatawan ng ilang titik. Madalas umalingawngaw sa aming pandinig ang kilalang mga taludtod ni Bonar:

Namamatay ang tao sa dilim sa iyong tabi,
Walang pag-asang magpapasaya sa libingan;
Hawakan ang sulo at iwagayway nang malawak —
Ang sulong nagbibigay-liwanag sa pinakamakapal na dilim ng Panahon.

Nadama ng aking asawa na siya ay hinahatulan sa paggamit ng anumang bahagi ng kaniyang panahon sa pagbibigay ng sekular na edukasyon habang pumapanaw ang mga taong hindi pa kailanman nakarinig ng mabuting balita ng buhay na walang hanggan sa pamamagitan ng Panginoong Jesucristo. Nang pag-isipan namin ang malawak na larangan ng gawaing Misyonero, at napagtanto ang napakaraming Misyonero na ang buong panahon ay naubos sa sekular na edukasyon, unti-unti kaming naakay sa konklusyon na may malalim na mali sa makabagong paraan ng pagsasagawa ng mga Misyon sa mga pangkat ng taong hindi pa naaabot at nawawala sa kanilang mga kasalanan.

Sa lahat ng tunay na may malasakit sa pagpapahayag ng Ebanghelyo ng biyaya ng Diyos, tiyak na paminsan-minsan ay sumisibol ang tanong, "Ginagamit ba sa pinakamabuting paraan ang mga tao at kagamitang mayroon upang matupad ang makatwirang pag-asa na sa salinlahing ito ang mga tao ng bawat tribo at bansa ay makaririnig man lamang ng mensahe ng kaligtasan sa pamamagitan ng ating nabuhay na mag-uling Panginoon?" Hindi maiwasang mapagtanto na, gaano man kaliwanag ang pag-asa sa ilang bahagi ng mundo, sa ilang mga larangang Misyon na tila maunlad ay napakakaunti ng tunay na pagbabalik-loob sa mga nakatala bilang mga tinatawag na cristiano. Sa "pagbabalik-loob" ay hindi ko ibig sabihin ang

paglilingkod lamang ng labi sa isang aral o katotohanan, ang pagbigkas ng isang shibboleth, o anumang pagkukunwaring panlabas na pagkakabit sa isang sekta o denominasyon, ni ang uso, o marahil pambansang, pagsunod sa Misyonero at sa kaniyang Aklat. Ang nais lamang namin ay ang pagbabago ng puso — ang gawain ng Espiritu Santo sa lahat ng sumasampalataya at tumatanggap sa Ebanghelyo ni Cristo, ayon sa itinuturo ng Bagong Tipan.

Noong unang siglo, napakakaunti ng mga manggagawang Cristiano, napakahiwalay at nakapag-iisa ng kanilang kalagayan, at napakatindi ng mga pag-uusig na kanilang tiniis, ngunit napakalaking bunga ang sumunod sa pagpapagal ng iilang lalaking iyon ng Galilea at Judea, na karamihan ay walang pinag-aralan at mangmang. Sa ikadalawampung siglo, napakaraming lalaki at babae ang nagsasabing naglilingkod sila sa Ebanghelyo — oh, sana'y sampung libong ulit pa ang dami! — ngunit ang mga bunga ba sa mga huling araw na ito ay angkop sa mga pagkakataong ibinigay sa kanila; samantalang sa likod nila ay may napakalaking makinarya ng relihiyon, sa anyo ng mga organisadong samahan na may malalaking kita na umaabot sa maraming sampu-sampung libo, at sa ilang kaso ay daan-daang libong libra bawat taon?

Lahat ay dapat sumang-ayon na ang kasalukuyang espirituwal na bunga ng gawaing Misyonero ay hindi man lamang maihahambing sa mga sumunod sa pagpapagal ng iilang alagad ng Karpintero ng Nazaret, na bumaligtad sa mundo noong unang siglo, bagaman wala silang samahang Misyonero, imprenta, barkong de-singaw o tren na tutulong sa kanilang gawain.

Ang bawat tao na may kislap ng tunay na espirituwal na buhay sa puso ay magtatanong sa sarili kung bakit ganito. Isang bagay ang tiyak, hindi umikli ang bisig ng Diyos upang hindi makapagligtas. Ibig Niyang ang lahat ng tao ay maligtas at makaalam ng katotohanan. Ang Kaniyang tinig ay tumatawag pa rin sa nagkasalang tao, "Magsiparito kayo ngayon, at tayo'y mangagkatuwiranan: bagaman ang inyong mga kasalanan ay maging parang matingkad na pula, ang mga yao'y magiging puting gaya ng niebe." Kaya kailangan nating tanungin ang ating sarili, nang may malalim na kababaang-loob, kung may kulang ba sa karaniwang paraan ng paggawa ng gawaing Misyonero sa kasalukuyan? May kanser ba sa mga ugat? May amag ba sa mga sanga?

Marahil ay wala nang mas handa pa kaysa sa mga Misyonero mismo na umamin na may mali, na hindi nila matukoy; na may isang mapanganib na tumutubo, na hindi nila maituro ng daliri. May mga magmumungkahi na ang pagkakaroon ng mga hindi ligtas na lalaki at babae sa larangan — mga propetang "hindi sinugo" ng Panginoon, "gayon ma'y nagsitakbo sila" — ay isang malaking hadlang sa pag-unlad ng Ebanghelyo. Sasabihin naman ng iba na sa ilang kaso ay kumakapit ang mga Misyonero sa mga uso at kaugalian ng mundo, sa halip na sundin ang tinig ng Diyos na lumabas mula sa gitna nila at humiwalay at huwag humipo ng anumang bagay na marumi. Ngunit wala bang ibang bagay na hindi taglay ang "tatak" ng mga paraan ng Bagong Tipan sa pagpapahayag ng Ebanghelyo ng Panginoong Jesus?

Hayaang itanong ang isang tanong, at kung tapat at totoong masasagot ito, maaaring mailantad nito ang

isang malaking sanhi ng kakulangan ng espirituwal na bunga na katumbas ng mga gawaing Misyonero sa ngayon. Ilang Misyonero ang abala sa pagbibigay ng sekular na edukasyon sa mga nawawalang tao, gayong sila ay isinugo upang ipahayag ang Ebanghelyo ni Cristo at ang kaligtasan sa pamamagitan ng Kaniyang Pangalan? Hindi kaya ang pagkakaabala ng napakaraming Misyonero sa ibang bansa sa ganitong gawain ang siyang malaking amag na, gaya ng isang bampira, ay sumisipsip ng dugo ng buong kapangyarihan ng Misyon?

Ipaalam nang may diin na tungkol sa sekular na edukasyon, hindi kami tutol dito. Ito ay mabuting bagay; ngunit hindi binabago ng edukasyon ang puso ni inililigtas ang kaluluwa, sapagkat kung hindi ay hindi lalabas taon-taon mula sa ating mga paaralan ng karunungan ang pinakatusong huwad na cristiano at ang pinakamasasamang tao.

Sino ang magkakaroon ng lakas ng loob na magmungkahi na ang edukadong West End ng London, kasama ang lahat ng bentaha nito sa kapanganakan at kayamanan sa mundo, ay mas banal kaysa sa walang pinag-aralang East End, na lumaki sa nakababababang kapaligiran? Tanging ang Ebanghelyo ni Jesucristo ang makapagbabago ng puso, at upang ipangaral ang Ebanghelyong iyon ay tunay na isinusugo ang Misyonero, at para sa gawaing iyon siya ay malinaw na sinusuportahan.

Si Jesucristo mismo ay hindi kailanman nagsalita ng kahit isang salita tungkol sa sekular na edukasyon, at kilalang-kilala na ang Kaniyang mga apostol (maliban kay Pablo) ay pinili mula sa mga taong walang pinag-

aralan. Ang mga tao ng Palestina sa simula ng panahong Cristiano ay medyo hindi marunong bumasa't sumulat, ngunit hindi isinugo ni Jesucristo ang Kaniyang mga alagad sa mga burol ng Galilea upang dagdagan ang kakayahang pang-edukasyon ng mga tao, kundi upang ipangaral lamang ang Ebanghelyo na nagliligtas at bumabago, at hindi ito ikinahiya ng marunong na si Pablo, sapagkat natagpuan niya itong kapangyarihan ng Diyos sa ikaliligtas ng bawat sumasampalataya.

Kung si Pablo at ang kaniyang mga kasama ay nanirahan sa isang nayon o sa ilang tinitirhang gilid ng burol, at nag-alok ng mga makamundong pang-akit sa mga bata upang pumunta at matutunan ang mga unang simulain ng kanilang sariling wika, kinailangan kaya ng mga mananalaysay na itala ang mga tagumpay ng Ebanghelyo na nakagugulat sa mundo gaya ng naitala noong unang siglo ng panahong Cristiano? Walang makapagkakaila na ang ganitong paraan ay ginamit sa maraming bahagi ng larangan ng misyon. Sa pinakamababang masasabi, napakakatawa-tawa, hindi tapat at hindi tulad ni Cristo na paraan ng pagpapahayag ng Ebanghelyo! Sa palagay ko ay hindi labis na sabihin na malamang ay lubos na nasisiyahan ang diyablo sa kasalukuyang kaayusan, at hangga't ang mga nagsasabing "Tagapagbalita ng Krus" ay ginugugol ang kanilang buhay sa gawaing pagbibigay ng sekular na turo, patuloy siyang ngingiti nang may pagsang-ayon.

Alam na alam ng bawat Misyonero na sa mga paganong lupain ay matagal nang naghahari nang walang kalaban ang punong kaaway ng sangkatauhan. Doon nakararanas ang simpleng tagasunod ni Cristo ng pinakamakademonyong pagsalakay at pinakamabangis na pagsalungat. Doon pinakamalakas ang hampas ng

kaaway, at doon niya ipinupukol ang kaniyang pinakanakamamatay na mga palaso. Ngunit hindi laging lumilitaw siya sa anyong satanas. Pabago-bago ang kaniyang mga paraan, hindi mo sila makikilala. Kung maipapasok lamang niya sa isip ng Misyonero ang isang ideya na, kapag isinagawa, ay magpapabagal sa pagsulong ng nagbibigay-liwanag at nagliligtas-kaluluwang Ebanghelyo ni Jesucristo, gaano siya kagalak na magpapanggap bilang anghel ng liwanag. Hindi ba niya ito ginawa, sa pagpapaniwala sa napakaraming Sugo ng Krus na ang pagbibigay ng edukasyon sa mga pagano ay, sa isang paraan o iba pa, katulad ng pangangaral ng Ebanghelyo?

Sa isang aklat na Misyonero na kalalathala lamang, ganito ang sinabi ng may-akda: — "Kung may isang bagay na pinakakaunti ang kinalaman ng Misyonero, ito ay ang pangangaral. Sa halip ay ginagampanan niya ang tungkulin ng guro, maestro sa paaralan, at iba pa, sapagkat natutunan niya na hindi maaaring maging banal ang Aprikano nang hindi muna nagiging iskolar at manggagawang bihasa."

Tiyak na isang paglapastangan at paninirang-puri sa Ebanghelyo ng Panginoong Jesus ang sabihing, bago maging banal ang mga tao, kailangan muna silang maging dalubhasa sa matematika o manggagawang bihasa. Ang ipagpalagay na ang kaligtasan ng tao ay nakasalalay, sa anumang paraan, sa kaniyang kakayahang bumasa, sumulat at lumutas ng mga problema, ay walang iba kundi isang palihim na pag-amin ng kawalan ng pananampalataya sa kapangyarihan ng Ebanghelyo ni Jesucristo na iligtas ang kaluluwa.

Ipinahahayag ng inihayag na kalooban ng Diyos na walang taong lumalapit kay Cristo ang itataboy kailanman, at ang lahat ng tunay na sumasampalataya sa Kaniyang Pangalan at tumatanggap sa Kaniya bilang kanilang Tagapagligtas ay ipinanganak ng Diyos, at lumipat na mula sa kamatayan tungo sa buhay, at ito ay anuman ang antas ng kaalaman na taglay nila, natamo man sa pagmamasid, karanasan o pag-aaral. Wala kaming kahit kaunting katibayan mula sa Kasulatan ng Katotohanan, o maging mula sa aming sariling nagkakamaling karanasan, na ginagawa ng edukasyon na mas handa o mas bukas ang tao na tanggapin ang Mensahe ng Diyos. Ang pinakamatalinong pilosopo at ang pinakamaalam na siyentipiko ay kasinghirap ding akayin sa pagkakilala sa kaligtasan gaya ng simpleng taga-bukid o ng mangmang na taganayon.

Sa unang labinlimang lalaking nagbalik-loob sa Diyos sa aming Istasyon, labing-apat ang hindi pa natutong bumasa kahit isang pantig ng kanilang sariling wika, at lahat sila ay walang takot na mga saksi sa nagliligtas na kapangyarihan ng Diyos, at namuhay nang may Cristianong patotoo sa kanilang sariling mga nayon.

Ang edukasyon ay isang kapangyarihan, gaya ng kayamanan na isang kapangyarihan; ngunit hindi inililigtas ng kayamanan ang kaluluwa, at hindi rin ng edukasyon. Pareho silang maaaring gamitin para sa layunin ni Cristo, o ipagbili sa paglilingkod sa masama. Ang kayamanan ay maaaring ihandog sa dambana para sa pagpapalaganap ng Ebanghelyo ng Tagapagligtas ng sanlibutan, at para sa pagpapagaan ng paghihirap ng tao, o gamitin sa nakasisira at mapanirang layunin. Ang edukasyon, kapag ibinukod at itinalaga sa Diyos, ay maaaring maging isang makapangyarihang lakas sa

pagpapalaganap ng mabuting balita ng kaligtasan, ngunit napakatinding nakapapaso, nakapagpapalanta at nakababababang impluwensiya ang lumalabas mula sa mahalay na tinig ng edukadong mapaglayaw, at umaagos mula sa panulat ng may-pinag-aralang manunulat ng imoral at nakababababang panitikan. Ang mga edukadong tao ay maaaring maligtas gaya ng mga mayayaman na maaaring maligtas, ngunit sila ay naliligtas sa kabila ng kanilang edukasyon at kayamanan, hindi dahil dito.

Maaaring maging kapaki-pakinabang na ang mga lalaki at babaeng ipinanganak ng Diyos ay mapag-aral, at na magtayo ng mga institusyon para sa pagsasanay na bukas sa lahat; sapagkat, bagaman hindi naaapektuhan ng kawalan ng edukasyon ang pagiging banal ng katutubo, maaari nitong limitahan sa ilang antas ang saklaw ng kaniyang pagiging kapaki-pakinabang. Kaya nararapat na ang lahat ng binago ng biyaya ng Diyos ay masanay, at lalong maihanda upang maging mga sugo ng kaligtasan sa kanilang mga kasamang hindi pa nababago.

Gayunman, anuman ang mga bentahang ibinibigay ng edukasyon, hindi kasama roon ang pasaporte patungo sa mga Tahanan ng mga tinubos. Tanging ang Ebanghelyo ni Jesus ang makagagawa ng himalang gawain ng pagbabago ng puso ng tao. Lagi nawa nating alalahanin ang matalinong pananalita ng matandang Cristianong Hapones sa isang yumaong propesor ng Unibersidad sa bisperas ng kaniyang pag-alis sa Silangan. "Sabihin mo sa mga tao," wika niya, "na nagpapadala ng mga Misyonero na kailangan namin ng mas kaunting pormula at mas maraming Cristo." Sa pagdadala sa mga pagano ng nagliligtas-kaluluwang Ebanghelyo, sa maraming

kaso ay naging maingat na maingat tayo na isama rito ang maraming lumang dagdag-dagdag at di-malusog na pagbabagong kumapit na parang linta sa ebanghelyo ng Diyos, na humahadlang sa espirituwal na buhay at tumatakip sa mapagtubos na kapangyarihan ng Makapangyarihan-sa-lahat na Tagapagligtas. Putulin natin ang mga hindi mahalagang bagay na ito, at bilang tapat na tagasunod ng Panginoon ay kumapit tayo sa Cristianismo ng Bagong Tipan, na walang nalalaman sa gitna ng mga pagano "maliban kay Jesucristo, at siya na napako sa krus." Walang seremonyal na pampatibay ni pang-edukasyong tagumpay ang kailangan upang ihanda ang puso na tanggapin ang buhay na walang hanggan na siyang libreng kaloob ng isang mapagmahal na Diyos.

Maging sa mga umaasang makasusumpong ng kanilang kaligtasan sa pamamagitan lamang ng ritwal na pagsusuri sa mga Banal na Kasulatan, sinabi ni Cristo, "Sinisiyasat ninyo ang mga kasulatan, sapagka't inaakala ninyo na sa mga yaon ay mayroon kayong buhay na walang hanggan; at ang mga ito ang nangagpapatotoo tungkol sa AKIN; at ayaw kayong magsiparito sa AKIN, upang kayo'y mangagkaroon ng buhay."

Kung kailangan ang edukasyon sa kaligtasan, at kung ang mga hindi marunong bumasa sa mundo ay kailangan munang turuan bago sila maging handa na tanggapin ang Ebanghelyo ng biyaya ng Diyos, kailan pa matutupad ang pag-eebanghelyo sa mundo? Kahit hindi na isama ang napakalawak na kontinente ng Africa, kasama ang di-mabilang na mga tribo nito na nagsasalita ng daan-daang iba't ibang wika, at ang milyun-milyon ng China na ang kalagayan at mga bilang ay kapwa nakagugulat, tingnan natin sandali ang medyo

maliit na tangway ng India. Sa (noong mga 1900 AD) 300,000,000 (pagsapit ng 2000 AD ay isang bilyon na!) na tao nito, higit sa 280,000,000 ang hindi marunong bumasa o sumulat. May 89,000,000 na babaeng nasa hustong gulang na higit labinlimang taon, at sa mga ito ay 88,500,000 ang walang pinag-aralan.

Kaugnay ng paksang ito, nagbibigay ako ng maikling sipi mula sa sulat ng isang babaeng Misyonero sa India. "Huwag ipagpalagay," sabi niya, "na isang taon ang karaniwang panahon upang matutong bumasa ang isang babaeng Hindi. Si Miss B. at ako ay apat na buwan nang nagtuturo sa isang mag-aaral na kalalampas pa lamang sa hirap ng mga titik at mga marka ng patinig! Hindi siya mas mapurol kaysa sa karaniwan sa kaniyang uri, na marami sa kanila ay nagsisimulang mag-aral para lamang magsawa kapag nakita ang mga hirap. . . . Hindi ko inaasahan na makababasa na siya ng Biblia sa ganitong panahon sa susunod na taon, kahit sa pinagsamang pagsisikap namin."

Muli, nang tanungin ang isang Misyonero kung gaano katagal sa palagay niya bago matutong bumasa sa titik na Oriya ang isang trabahador (coolie) na tatlumpu't tatlong taong gulang, ito ang sagot: "Iilan lamang ang maniniwalang matututo pa sila sa ganoong edad. Kung determinado at maayos, maaaring magtagumpay ang isang tao sa loob ng anim o pitong taon, ngunit magiging mahirap na gawain ito."

Kung tatanggapin ng mga Misyonero ang maling paniniwala na ang edukasyon ay isang kinakailangang panimula sa pagbabalik-loob, kailan, sa ngalan ng Diyos at ng sangkatauhan, sa kasalukuyang bilis ng edukasyong pang-misyonero, magiging handa ang

milyun-milyong mangmang na paganong ito na "masdan ang Cordero ng Dios, na nag-aalis ng kasalanan ng sanglibutan?!"

Inuulit ko minsan pa na si Jesucristo ay hindi kailanman nagsalita ng kahit isang pantig tungkol sa edukasyon, ni may kahit isang pahayag na naitala tungkol sa paksang ito mula sa mga labi ng Kaniyang mga apostol. Hindi kailanman inangkin ng mga marunong ang biyaya. Ang relihiyon ni Jesucristo ay isang buhay, hindi isang edukasyon. Ang edukasyon, panimula man o mataas, ay walang kinalaman sa pagiging malapit ng isang tao kay Cristo. "Ang sanglibutan sa pamamagitan ng karunungan nito ay hindi nakakilala sa Dios." "Hindi baga ginawa ng Dios na kamangmangan ang karunungan ng sanglibutan?" Ang pagka-Cristiano ng isang katutubo ay hindi nakasalalay sa dami ng edukasyong natatanggap niya, gaya ng hindi ito nakasalalay sa dami ng damit na kaniyang isinusuot. Ang tao ay hindi nagiging Cristiano dahil sa edukasyon, gaya ng hindi siya nagiging Cristiano dahil sa kapanganakan. Ang tao ay maaaring ipanganak na Hindu, o Muslim, o Taoist; ngunit ang mga Cristiano ay ginagawa — nililikha ng Espiritu Santo ng Diyos sa pamamagitan ng Mensahe ng Salita; at gawain ng mga Misyonero na ipahayag ang Mensaheng iyon.

Tiyak na sapat na ang tagal ng pagkakait ng Ebanghelyo sa nawawalang karamihan. Isang siglo pa lamang mula nang magsimulang seryosong mag-isip ang Sangkakristiyanuhan sa Europa tungkol sa pagsunod sa huling utos ni Cristo. Kailanman ay hindi pa naging ganito kahanda ang mga bansa ng mundo na tanggapin ang mga Tagapagbalita ng Krus gaya ngayon. Hindi ba isang di-mapapatawad na krimen ang subukang bigyan

sila ng edukasyon sa halip na ang nagliligtas-kaluluwang Ebanghelyo ng Panginoong Jesus? Tinapay ang hinihingi nila: bato ba ang ibibigay natin?!

Kabanata 26: Mabigat na Pagpapagal at Sapilitang Pahinga

Ang iilang lalaking walang pinag-aralan na binago ng Espiritu ng Diyos sa aming Istasyon ay nagkaroon ng talagang kahanga-hangang impluwensiya sa mga katutubo sa paligid, at ang naging bunga ay ang buong tribo ay naakay na maging handang makinig man lamang nang may pagtitiis sa panawagan ni Cristo. Dahil sa pagala-galang kaugalian ng mga tao, ang mga nahawakan na ng Katotohanan ay nakapagpahayag, sa paglipat nila mula sa isang bahagi ng bansa patungo sa iba, ng pag-ibig ni Jesus sa nagkasalang tao. Labis na nagbago ang ugali ng buong tribo kaya ang buhay at ari-arian ay naging mas ligtas pa kaysa sa London o New York.

Ang isa sa mga lalaking ipinanganak ng Diyos at nagpakita ng malaking pagbabago ng ugali ay isinugo, kasama ang maraming baguhang batang katutubo, upang dalhin sa Istasyon ng Misyon ang isang caravan ng mga suplay na dumating para sa amin sa riles. Sa kanilang pagbabalik, ang pagod at mabigat ang pasang hanay ng mga lalaki ay papasok na sa isang makapal na kasukalan upang doon magkampo sa gabi, nang madatnan nila ang dalawang bangkay na kapapatay pa lamang na nakahandusay sa ilang.

Alam nilang malamang ay nagtatago pa sa paligid ang mga mamamatay-tao, kaya sinimulang ibagsak ng mga walang armas na tagadala ang kanilang mga pasan at tumakbo patungo sa bukas na lupain. Gayunman, ang nagbalik-loob na pinuno ng pangkat, na may malaking kahinahunan, ay pinahinto ang takbuhan sa

pamamagitan ng pagtawag sa mga lalaki at pagsasabi sa kanila na siya mismo ay dating mananambang at mamamatay-tao, at kung paano siya naakay na makilala ang Panginoon; at tiniyak niya sa kanila na kaya silang ingatan ng Diyos sa buong gabi kung hihingi lamang sila sa Kaniya nang taos-puso.

Ang simple at tahasang patotoo ng nagbalik-loob ay lubos na umantig sa kaluluwa ng bawat lalaki sa pangkat na iyon. Doon mismo ay lumuhod silang lahat sa gitna ng mga palumpong sa gubat, malapit sa mga sirang bangkay, at ipinagkatiwala ang kanilang sarili sa lumililim na pag-iingat ng Makapangyarihang Diyos na iyon, na may kakayahang ipagtanggol sila mula sa lahat ng panganib ng gabi.

Sa mabilis na naglalahong takipsilim, sinimulan nilang itayo ang kanilang kampo sa may kalayuan mula sa mga biktima, at, sa paligid ng apoy na sinindihan sa kasukalan, ang binagong anak na iyon ng Africa ay nangaral sa kaniyang magaspang na mga kasamang katutubo ng isang mensahe ng pag-ibig at kapatawaran, na sa kapangyarihan ng Diyos ay lubos na nakaimpluwensiya sa kanilang buhay.

Kung minsan ay lumilipas ang mga buwan ng mabigat at matinding gawain nang walang nakikitang bunga, ngunit ang binhi ng Salita ay naitatanim, at nagbubunga ng buhay na walang hanggan, sa mga pusong tila malayo sa aming abot. Isang araw ay nakasalubong ng aking asawa sa kasukalan ang isang marangal na mandirigma, na nakita niyang dumadalo sa aming mga pangangaral mahigit isang taon na ang nakararaan. Ang binatang ito, kasama ang kaniyang dalawang asawa, ay lumipat mula sa aming distrito patungo sa isang

malayong bahagi ng bansa. Sinamantala ng aking asawa ang pagkakataong dulot ng di-sinasadyang pagkikitang ito at kinausap siya tungkol sa pagtanggap kay Cristo bilang kaniyang Tagapagligtas, at nagulat siya nang sumagot ang mandirigma na nagawa na niya ito. Sinabi niya na sa isa sa aming mga pagtitipon noong matagal na ay ibinigay niya ang kaniyang puso kay Jesus, at binago ng Diyos ang kaniyang buhay. Nang tanungin tungkol sa espirituwal na kalagayan ng kaniyang mga asawa, sumagot siya na ngayon ay iisa na lamang ang kaniyang asawa, sapagkat pinaalis na niya ang ikalawa.

Labis na nagulat ang aking asawa, sapagkat tiyak na tutol siya sa ideya na ang isang lalaking naging Cristiano ay magpaalis ng sinuman sa kaniyang mga asawa, bagaman lagi niyang hinihiling sa mga binatang wala pang asawa na iisa lamang ang kunin. Kaya sabik siyang malaman ang dahilan ng pagpapaalis sa ikalawang asawa. Sumagot ang mandirigma na bago siya naging Cristiano ay nabihag niya ang kaniyang karagdagang asawa sa isang pagsalakay laban sa mga Kikuyu, at nang mabago ang kaniyang puso ay tinanong niya ito kung nais nitong bumalik sa dati nitong asawa at tribo; at nang sumagot ito ng oo, sinamahan niya ito hanggang sa hangganan ng sarili nitong lupain.

Labis kaming nagalak nang marinig kung paano tinuruan ng Panginoon ang binatang ito sa pamamagitan ng Kaniyang Espiritu, at inakay siya sa daan ng katuwiran at katotohanan. Namangha ang mga tao sa distritong tinitirhan niya sa malaking pagbabagong naganap sa kaniyang buhay, at labis silang naimpluwensiyahan ng kaniyang tapat na patotoo.

Dahil sa matagal na pagkapagod sa maraming taon ng mabigat at walang tigil na gawain, ang aking sariling kalusugan at ang sa aking asawa ay nagpakita ng mga tanda ng malubhang pagbagsak. Noong mga unang araw, maraming beses kaming pinabagsak ng lagnat, ngunit kapag nawala na ang matinding atake ay agad naming nababawi ang aming lakas, at naipagpapatuloy namin ang gawain gaya ng dati. Ngunit habang lumilipas ang mga taon, humihina ang kakayahang gumaling at, kapag tinatamaan ng lagnat, bumabagal at humahaba ang paggaling. Sa wakas ay naging malinaw na ang mga ugat ay nagsisimula nang magpakita ng tanda ng pagkahapo, dahil sa walang katapusang hinihingi sa kanila sa maraming taon ng mabigat na buhay sa gubat. Humihina ang gana sa pagkain at, habang lumilipas ang mga araw, lalong humirap ang pagkakaroon ng pahinga sa pagtulog. Sa loob ng sampung taon ay hindi kami nagkaroon ng bakasyon (furlough) o anumang pahinga, at naging malinaw na may hangganan ang tibay ng tao, at ang pagpapalit sa klima ng sariling bayan ay lubos na kailangan.

Labis na pinagpala ng Panginoon ang gawaing pagpapakilala ng pagtatanim ng prutas sa Ukamba kaya hindi lamang nakatayo sa sariling paa ang istasyon, kundi natustusan pa namin ang aming paglalakbay patungong England at ang malaking gastos nito, gayundin ang mga suplay, pasahe sa barko at suporta ng isang kapalit na misyonero habang wala kami.

Sa pamamagitan ng isang kaibigan sa England ay nabalitaan namin ang isang Cristianong manggagawa na sabik na pumunta sa Gitnang Africa sa loob ng dalawang taon, at agad na inihanda ang kaniyang pag-alis. Pagdating niya sa bansa, ilang buwan ang ginugol sa

pagpapakilala sa kaniya sa gawain, at pagbibigay sa kaniya ng paunang kaalaman sa wika, hanggang, sa tulong ng aklat-talasalitaan ng aking asawa, ay nakapagsalita na siya sa mga katutubo sa mga putol-putol na pangungusap.

Pagkatapos ay nagmadali kaming maghanda para sa aming pag-alis, sapagkat ang aking asawa, na dati ay isa sa pinakamalakas na lalaki, ay araw-araw na humihina at nanghihina. Mula madaling-araw hanggang hatinggabi ay buong pusong abala siya sa di-mabilang at walang katapusang gawain ng isang Istasyon ng Misyon sa ilang, literal na tinutupad ang mga salita ni Pablo sa paggawa gabi at araw upang hindi maging pabigat sa kaninuman, habang ipinangangaral niya sa mga katutubo ang Ebanghelyo ng Diyos.

Nang paalis na kami pauwi, tinamaan siya ng malubhang lagnat na malarya, at ilang araw siyang naghihingalo. Sa wakas ay lumubha siya nang husto kaya hindi na niya ako makausap, at inakala ng aming bagong dating na katulong na siya ay namamatay na. Bago siya nawalan ng malay, habang nakakausap pa niya ako, sinabi niya sa akin na hindi na niya inaasahang gagaling pa; at hiniling niya na ilibing ko ang kaniyang katawan sa ilalim ng isang malaking puno, kung saan matagal siyang nagpagal kasama ng mga katutubo, habang isinusulat ang wika ng mga tao.

Ngunit hindi ko mapigilang maniwala na ibabangon siya ng Panginoon at hahayaan siyang makita muli ang mukha ng aming mga anak, na nasa paaralan, at matagal na naming hindi kasama. Patuloy akong nanalangin para sa kaniyang paggaling, at, habang abala sa pag-aalaga sa kaniya, sinisingit ko ang ilang

bakanteng minuto para sa pag-iimpake para sa aming mahabang paglalakbay, at sa paghahanda ng damit para sa aming dalawang maliliit na anak, na isasama namin upang ipasok sa mga boarding school sa England.

Bayad na ang aming apat na pasahe sa barko, at nagpadala ako ng mga mensahero sa layong limampung milya na may dalang sulat sa Uganda Railway, na humihiling ng isang nakareserbang bagon sa huling tren na makapaghahatid sa amin sa aming barko sa Baybayin. Dahil dalawang araw na paglalakbay ang layo namin sa riles, umupa kami ng isang caravan ng mga lalaki upang buhatin doon ang aking asawa at ang mga bata, kasama ang aming mga gamit sa pagkakampo at bagahe.

Noong araw bago kami aalis sa Istasyon ng Misyon, hindi bumuti ang aking asawa, kundi lumala pa, at tila maaaring mamatay anumang sandali. Hindi na niya ako mabigyan ng anumang mensahe: gayunman, tiniyak sa akin ng Panginoon na aalisin Niya ang lagnat at ibabangon siya. Sa sumunod na gabi ay nawala ang lagnat, ngunit iniwan siyang hapung-hapo kaya hindi na niya maigalaw ang kamay o paa. Sa madaling-araw, maingat siyang binuhat ng anim na malalakas na katutubo palabas ng bahay ng Misyon, at inilagay sa isang duyan na inihanda ko.

Habang tahimik na sumisikat ang araw sa silangan, dahan-dahang umalis sa istasyon ang caravan, sa gitna ng malungkot na pamamaalam ng mga katutubo, na nagtipon sa ganoon kaagang oras upang masilayan sa huling pagkakataon ang Bwana. Labis na naantig ang buong karamihan sa kalagayan ng aming pag-alis. Napakalaking pagbabago ang naganap sa katutubong

lupaing iyon mula nang araw na una naming itayo ang aming tolda sa gitna ng mabangis at mailap nitong mga naninirahan! Noon ay palihim nilang hinahangad na ipahamak kami, samantalang ngayon ay itinuturing ng kanilang mga batang mandirigma na isang karangalan ang mapahintulutang buhatin ang mahina at payat na katawan ng aking asawa.

Pagkaraan ng dalawang araw na paglalakad, huminto ang caravan sa kasukalan sa isang maliit na kubong bakal, na tinatawag na "istasyon ng tren," at doon inihiga ang aking asawa sa bagong nakalaan para sa amin. Bagaman hindi kami makatulog dahil sa pag-uga ng tren, nagpapasalamat pa rin kami sa Diyos sa kahanga-hangang pag-asang marating ang dagat kinabukasan. Habang umuusad ang tren sa kaniyang riles sa madawag na ilang, literal kaming natakpan ng walang tigil na ulap ng mapulang-ladrilyong alikabok na tinatangay ng tren habang tumatagos ito sa gubat.

Mabagal na lumipas ang mahaba at nakapapagod na mga oras ng araw at gabing iyon, ngunit bago pa umabot sa kaitaasan ang araw sa umaga ay nakarating na kami sa Mombasa, at agad na sumakay sa isang bangkang pambaybayin patungong Zanzibar, kung saan kami sumakay ng barko patungong Marseilles. Lubha akong nag-alala sa paglalakbay sa Indian Ocean, sapagkat bumalik nang malubha ang sakit ng aking asawa, at ilang araw siyang napakahina kaya itinuring na lubhang malubha ng doktor ng barko ang kaniyang kalagayan.

Pagdating namin sa Red Sea, tinamaan din ng lagnat ang aming maliit na anak na si Fred, at nanatili siyang malubha sa buong paglalakbay sa Mediterranean

hanggang sa makarating siya sa Marseilles, kung saan napansin namin ang kaunting pagbuti. Malamig at maunos ang aming pagtawid sa kanal mula Calais hanggang Dover, at ang nagpapagaling naming anak, na nakabalot ng mga kumot pang-biyahe at nakahiga sa isa sa mahahabang upuan sa kubyerta, ay mukhang napakaputla at parang patay kaya tinanong kami ng isang pasaherong Pranses kung patay na ba ang bata.

Pagdating sa London, payat, mahina at pagod, mainit kaming tinanggap bilang mga Cristiano sa House of Rest ni Miss Mason, Finchley Road, N.W., at ang mabait na pag-aasikaso nina Miss Thompson at Miss Foord ay matagal na mananatili sa aming alaala.

Pagkatapos ng napakahabang panahon ng pamumuhay sa gitna ng mababangis na kapaligiran, napakaluma na ng aming mga damit kaya, upang hindi kami titigan ng mga tao, kinailangan naming pumunta sa ilang tindahan upang bumili ng bagong kasuotan. Ito, sa aking pananaw, ay napakahirap makuha; sapagkat wala kaming makitang anuman sa mga tindahan sa West End, lalo na sa mga sumbrero, na hindi mas mukhang mabangis pa kaysa sa mga balahibong pandigma ng mga mandirigmang Aprikano na iniwan namin sa gubat!

Ang aming mga anak na lalaki at babae na nasa paaralan ay lumaki nang husto kaya hindi namin sila makikilala kung bigla namin silang nakasalubong sa kalye. Sa pagpapala ng Makapangyarihang Diyos ay unti-unti kaming lumakas, at buong galak sana kaming mananatili nang mas matagal, upang maging permanente ang benepisyong natamo na namin. Ngunit dahil sa napakasamang balita mula sa aming kapalit na iniwan naming namamahala sa larangan, napilitan

kaming bumalik agad sa aming istasyon. Nalaman namin na bumagsak ang gawaing pangkabuhayan ng Misyon at hindi na ito nakatayo sa sariling paa.

Sa ilalim ng masasamang kalagayang ito ay bumalik kami sa aming gawain sa Ukamba. Habang nasa sariling bayan, ipinagkaloob sa amin ng Panginoon ang mapagbiyayang pagpapala ng isa pang anak na lalaki, ang tanging isa sa lahat ng aming mga anak na isinama namin sa larangan. Pagdating namin ay buong pusong tinanggap kami ng mga katutubo, na nagkalat sa ibabaw ng mga burol sa daan patungo sa bahay ng Misyon; at nakaaantig na tanawin ang makita ang matandang pinuno na buong tapang na tumakbo patungo sa aking asawa at niyakap siya upang salubungin siya pabalik sa gitna ng tribo.

Di-nagtagal ay marami nang dumadalo sa mga pagtitipon, at maayos na umuusad ang gawain ng istasyon. Sa aming paglalakbay-pangangaral ay buong pusong tinatanggap kami ng mga tao. Sa maraming kaso ay inikot nila ang distrito at tinipon ang mga naninirahan para sa aming mga pagtitipon. Labis kaming naantig sa mga pagkakataong gumawa sa gitna ng mga tauhan ng isang kalapit na pinuno, sa isang distrito na pinupuntahan ng walang tigil na agos ng mga palipat-lipat na katutubo, kaya nagpasya kaming magtayo roon ng ikalawang Istasyon. Malalaki ang hirap, sapagkat walang kahoy na pantayo sa bahaging iyon ng bansa, ngunit sa huli, pagkatapos ng malaking gastos, na buong tinustusan ng pagtatanim ng prutas sa mas lumang Istasyon, natupad ang aming layunin.

Ang pinuno mismo ay nagpakita ng malalim na malasakit sa aming gawain sa gitna ng kaniyang mga

tao, at inutusan silang dumalo sa aming mga pagtitipon, at kung minsan ay nagbibigay siya ng maliwanag na pag-asa na ibibigay niya ang kaniyang sariling puso sa Diyos. Napakalaki at kawili-wili ang aming mga pagtitipon sa parang-parke na lupain sa paligid ng kaniyang mga nayon. Sa mga pagtitipong ito ay laging dumarating ang pinuno kasama ang malaking pangkat ng kaniyang matatanda, at lahat ay nakikinig nang may taimtim na pansin sa mensahe ng Ebanghelyo. Sa katunayan, sa buong saklaw ng kaniyang kapangyarihan ay mabuting tinanggap ang Ebanghelyo, at, bagaman iilan ang nagbalik-loob, nabungkal ang bagong lupa at nagising ang malaking interes sa pahayag ng Diyos.

Ang pinuno, gaya ng karamihan sa mga pinunong Aprikano, ay paminsan-minsang nagdaraos ng mga inuman; at ang ilan sa marami niyang asawa ay laging abala sa pagdikdik ng tubo, sa mahahabang guwang na troso kung saan ginagawa ang kaniyang medyo nakalalasing na inumin. Ayon sa kahilingan ng aking asawa ay tinalikuran niya ang kaniyang pagsasaya, ngunit labis kaming nabigo na hindi siya umabot sa pangwakas na pagpapasya para kay Cristo. Bagaman walang alinlangang may taos-puso siyang hangaring tunay na makilala ang Diyos, pakiramdam niya ay napakarami ang kailangan niyang isuko. Gaya ng isang mayamang binata na lumapit kay Jesus, inakala niyang napakabigat ng hinihingi ni Cristo sa kaniya, at "umalis na namamanglaw; sapagka't siya'y may maraming pag-aari." Sa pananaw ng Aprikano, ang pinunong ito ay saganang-sagana sa makamundong ari-arian, sapagkat bukod sa maraming baka, mayroon siyang limampung asawa at mga isandaan at limampung anak.

Isang bagong katangian ng aming gawain, na nangangako ng malaking agarang pagpapala mula sa Diyos, ang paglilingkod sa mga lalaki ng tribong Kikuyu, na kami ang unang nakapasok sa puso ng kanilang lupain. Paminsan-minsan ay dumarating sa amin ang mga taong ito nang malalaking pangkat mula sa layong limampu hanggang animnapung milya, upang maghanap ng trabaho sa amin.

Dahil pinalawak namin ang gawaing pangkabuhayan, na may dalawang layunin na palawakin ang aming mga pagkakataong ipangaral ang Ebanghelyo at gawing lalong nakatayo sa sariling paa ang Istasyon, tinanggap namin sila nang maramihan, at pinatira sila sa mga kubol malapit sa bahay ng Misyon. Nanatili sa amin ang mga pangkat na ito nang ilang buwan bawat pagkakataon, at nakita namin ang malaking bentaha ng palagiang pakikisalamuha sa kanila araw-araw. Napakabukas nila sa mensahe ng Ebanghelyo, at marami sa kanila ang nakasumpong kay Cristo ng isang personal na Tagapagligtas, at umuwi sa kanilang mga nayon upang ipalaganap sa kanilang sariling mga kababayan ang balita ng pag-ibig ng isang Manunubos.

Sa ugali at disposisyon ay malaki ang pagkakaiba nila sa mga Akamba. Bagaman mas simangot at magaspang, at hindi gaanong nakapag-iisa at bukas kaysa sa mga Akamba, ang kanilang malaking katangiang nagpapabuti sa kanila ay ang kanilang kababaang-loob, na ginagawa silang mas angkop at handa sa agarang pagtanggap sa mga katotohanan ng Cristianong pananampalataya. Malinaw at walang pagkakamaling itinuturo ni Cristo na ang kababaang-loob ay isang kondisyon sa espirituwal na pagpapala. Sa lahat ng aming karanasan sa mga katutubo, hindi pa kami nakakilala ng mga taong mas

nakaririmarim sa panlabas na anyo, ngunit napakabukas sa Ebanghelyo, gaya ng mga Kikuyu. Ang agarang pagtamasa nila sa liwanag ng Ebanghelyo ay iniugnay namin sa kanilang pagtupad sa unang kondisyong ayon sa Kasulatan na kailangan sa pagbabago ng puso, na ang kusang kahandaang aminin na sila ay makasalanan sa harap ng Diyos. Ang pangako ng Panginoon ay itaas ang maaamo, at pagandahin sila ng kaligtasan. "Siya'y nagbibigay ng biyaya sa mababang-loob."

Daan-daan sa mga taong ito ang nanirahan sa amin sa loob ng ilang taon. Ang mga pagtitipon namin sa kanila ay hindi basta pormal lamang. Isang diwa ng tunay na buhay at taimtim na paghahanap sa Diyos ang lumaganap sa bawat pagtitipon. Ang mga taksil na mamamatay-tao ay nagpahayag ng kanilang mga gawa sa harap ng Diyos, at nagalak na malaman na nilinis sila ng dugo ni Jesucristo, na Anak ng Diyos, sa lahat ng kasalanan, at na sa Kaniya sila ay hinugasan at pinabanal at inaring-ganap. May mabuting dahilan kaming maniwala na bago magtagal ang tribong Kikuyu, na dati ay napakauhaw sa dugo, matigas ang ulo at mahirap lapitan, ay mangunguna sa hanay ni Cristo sa silangang ekwatoryal na mga rehiyon ng Dakilang Kontinente.

Sa mga lalaki ng ibang tribo na dumating sa aming istasyon at nanatili sa amin nang matagal, may mga mandirigma ng angkan ng Masai. Hindi kami nagkaroon ng higit sa apat o lima sa kanila nang sabay-sabay, sapagkat ang buong tribo ay laging may matinding pag-ayaw sa gawaing pangkamay. Marami sa kanila ang paminsan-minsang nakarinig mula sa amin ng mabuting balita ng kaligtasan, at, bagaman bilang tribo ay hindi sila nagpapakita ng pananabik na sundin ang mga

katotohanan ng Ebanghelyo, mayroon kaming ilang tiyak na kaso ng pagbabalik-loob sa gitna nila.

Sa mga ito ay may dalawa na, sa kahanga-hangang paraan, ay nagpakita ng kamangha-manghang biyaya ng Diyos. Sa kasagsagan ng kanilang pisikal na pagkalalaki ay dumating sa amin ang dalawang mandirigmang Masai, tumutulo sa langis at okre, at hawak sa kanilang mga kamay ang mahahaba at kumikinang na sibat na laging bumubuo ng kanilang di-matatalong sandata. Di-nagtagal ay nanatili sila upang magtrabaho sa aming istasyon, at nakinig nang may lumalaking interes sa mga salita ng Buhay na Walang Hanggan. Ang kanilang tanging malaking tutol sa Ebanghelyo ni Jesus, at napakalaki nito sa kanilang isip, ay ang katotohanan na ang Dakilang Diyos, na nakaaalam ng lahat ng bagay, ay naglagay sa kanila sa parehong kalagayan pagdating sa kaligtasan gaya ng mga tribo sa paligid, na itinuturing nilang mas mababa kaysa sa kanila.

Napakatindi at napakatagal ng kanilang pagkasuklam sa mga tribong ito kaya, sa mga huling taon, kapag dumaraan sila sa mga ito at hindi magawa ang kanilang karaniwang marahas na paraan, mahigpit nilang tinatakpan ang kanilang ilong, baka masinghot nila ang maruming hangin mula sa katawan ng kanilang mga kaaway. Pinagsikapan ng aking asawa na ipaalam sa kanila na sa paningin ng Diyos ay marahil mas may sala pa sila kaysa sa marami sa mga kalapit na tribo na ang mga kawan at bakahan ay kanilang sinalakay.

Sa wakas ay napagtanto ng dalawang matapang na mandirigmang ito ang kanilang kalagayan sa harap ng Diyos, at sa huli ay tinanggap sa kanilang puso ang itinanim na Salita na may kakayahang iligtas ang

kaluluwa. Labis silang nabago at naging napakatulad ni Cristo sa kanilang asal at disposisyon kaya napipilitan akong sabihin na iilan lamang ang nakilala ko, kahit sa mga Cristianong Europeo, na mas tapat na tagasunod ni Jesus ng Nazaret.

Madalas silang umaalis nang ilang panahon upang dalawin ang kanilang sariling mga tribo, at kasindalas din silang bumabalik upang manirahan sa amin. Nagkaroon sila ng di-kapani-paniwalang tibay na pagmamahal sa aking asawa. Upang matupad ang kaniyang mga utos ay titiisin nila ang anumang hirap, pagtitiisan ang anumang pagod, magpupuyat buong gabi, o maglalakad buong araw. Hindi lamang naipakita ang pagbabago ng kanilang puso sa kanilang dakilang pag-ibig sa Tagapagligtas, kundi pati na rin sa mga tao ng ibang tribo, na mula pagkabata ay tinuruan silang libakin at kapootan. Sa katunayan, ang buong asal nila sa harap ng mga pagano na araw-araw nilang kasalamuha ay napakahusay kaya kahit ang pinakawalang-ingat at hindi mapagmasid ay hindi maaaring hindi makita ang kagandahan ng kanilang binagong buhay.

Sa loob ng ilang panahon ay inaasahan namin na ang aming anak na babae, na katatapos lamang ng kaniyang pag-aaral sa England, ay makapupunta upang tumulong sa amin sa gawain, at labis-labis ang aming kagalakan nang matanggap namin ang balita ng petsa ng kaniyang pag-alis patungong Africa. Ang kaniyang pagdating sa larangan ay nagbigay sa amin ng bagong lakas ng loob na isulong ang gawain ng pangangaral ng Ebanghelyo.

Habang nasa paaralan ay lubos niyang nakalimutan ang mga wikang Aprikano, bagaman ipinanganak at lumaki

siya sa bansa, ngunit sa loob ng isang buwan ay madali itong bumalik sa kaniya, at pagkatapos ay nakapagsalita na siya nang matatas sa dalawang katutubong wika.

Sumapit noon ang mahabang tag-araw, at karamihan sa aming mga pagtitipon ay idinaraos sa ilalim ng bukas na langit, at umaalingawngaw ang mga burol kapag sumasabay ang mga katutubo sa pag-awit ng mga himno ng Ebanghelyo, na isinalin ng aking asawa sa kanilang wika. Sa mga simpleng pagtitipong ito, kung saan nakaupo nang patingkayad ang mga tao sa damuhan sa gitna ng mga palumpong, madalas kaming samahan ng ilang Muslim na, mula nang maitayo ang riles ng Uganda, ay malayang naglalakbay sa bansa para sa maliliit na pangangalakal.

Lahat sila ay nagsasalita ng wikang Swahili ng Baybayin, na kilalang-kilala ng aking asawa. Pagkatapos ng karaniwang mga pagtitipon sa wikang Kikamba, lagi siyang nagdaraos ng ikalawang pagtitipon para sa mga marunong ng Swahili. Nakinig ang mga Muslim nang buong pansin sa Mensahe, at madalas ay sumusunod ang ilang oras na pag-uusap tungkol sa panawagan ng nagliligtas-kaluluwang Ebanghelyo ni Jesucristo. Ipinagkaloob ng Panginoon ang Kaniyang pagpapala sa malaya at di-pormal na palitang-kuro na ito, at marami sa mga nagtatanong ang naakay na umalis sa Istasyon ng Misyon na may pusong pinaliwanag ng liwanag ng Ebanghelyo.

Isang pagkakataon, nang dumaan kami sa Nairobi, kung saan itinatag ng Pamahalaan ang kanilang punong-tanggapan, nagkaroon kami ng ilang napakabungang pagtitipon sa pamayanan ng mga Muslim sa lugar. Habang nangangaral doon sa bukas na lansangan sa

isang malaki at sabik na karamihan, labis na sinalungat at inabala ang aking asawa ng isang malaking Muslim na Swahili na may dugong Arabe. Nagpatuloy ang kaniyang nakagagambalang mga sigaw sa halos buong pagtitipon, ngunit sa pagtatapos nito ay ipinakita sa kaniya ng Espiritu ng Diyos ang kapangyarihan ni Jesucristo na iligtas ang nawawala, at umalis siya kasama ng nagkakawatak-watak na karamihan nang may mapagpakumbabang kalooban.

Kinahapunan, sa ikalawang pagtitipon na idinaos sa parehong lugar, nagdala ang lalaki ng maraming iba pa upang makinig sa Mensahe, at tila siya ay nagsisisi at sumasampalataya, na nagsasabing tinanggap na niya si Cristo bilang kaniyang Tagapagligtas. Hindi pa ako nakakita ng taong nagbago nang ganoon kabilis. Lumapit siya at mainit na kinamayan ang aking asawa, at pinasalamatan siya sa pagdadala sa kanilang distrito ng balita ng kaligtasan sa pamamagitan ni "Isa Masiya," (Jesucristo). Kasabay nito ay ipinakilala niya sa amin ang isang masigla at masayahing Arabeng may halong lahi, na maraming taon na ang nakararaan ay nagbalik-loob sa Diyos sa pamamagitan ni W. E. Taylor ng Church Missionary Society, sa isang pagtitipon sa labas sa pamilihan ng Mombasa. Napakalaking kagalakan para sa amin ang makipag-usap sa mga lalaking Muslim na ito na pinalaya na mula sa mapang-aliping pamatok ng Islam.

Habang lumilipas ang mga taon, lalong dumarami ang katibayan na mabilis na humihina ang pisikal na tibay at kakayahang matulog ng aking asawa, at malaki ang dahilan naming mangamba na ang walang tigil na tensiyon ng nakapapagod na gawaing kinasasangkutan niya ay permanenteng sisira sa kaniyang kalusugan.

Madalas siyang pabagsakin ng malulubhang lagnat, ngunit pagkatapos ng panahon ng paggaling ay nagpatuloy siyang magpagal sa gawaing mahal na mahal niya nang halos walang bawas sa pagsisikap o interes, hanggang sa isang matinding atake ng pleurisy ang lubos na nagpabagsak sa kaniya nang matagal. Mula sa mapaminsalang epekto ng problemang ito ay tila hindi na siya ganap na gagaling, habang lalong lumalala ang kaniyang insomnia. Bukod sa walang katapusang gawain ng pag-eebanghelyo, na sa sarili nito ay sapat na upang ubusin ang normal na lakas ng sinumang karaniwang tao, nariyan pa ang walang tigil na bigat ng pamamahala sa gawaing pangkabuhayan ng pagtatanim ng prutas, na tanging inaasahan namin para sa suporta ng Misyon. Malinaw na ipinakita na upang mailigtas ang aming buhay ay kailangang iwan ang gawain, at magkaroon ng mahabang pahinga; at tila walang alinlangan na hindi na muling makakayanan ng aking asawa na ipagpatuloy ang gawaing Misyonero na nakatayo sa sariling paa.

Para naman sa akin, ang mahabang mga taon ng napakahirap na kalagayan ng pamumuhay kung saan pinalaki ko ang isang malaking pamilya sa ilang, kasama ang malulubhang lagnat, ay labis na nagpahina sa aking lakas. Ang aking mga damit, at ang sa aking asawa, ay napakaluwag na nakasabit sa aming katawan, na tila hindi kailanman ginawa ang mga kasuotan para sa amin. Paulit-ulit na na-sunstroke ang aming anak na babae, na nagpatunay na hindi niya kayang tiisin ang klima.

Nang tuluyan na naming mapagpasyahan na talagang kailangan nang umalis sa larangan, ipinagbili namin ang taniman ng prutas sa ikalimang bahagi ng halaga nito, at ipinasa sa Africa Inland Mission ang gawain ng pag-eebanghelyo sa distrito. Ipinasa rin namin sa kanila ang

mga nailathalang aklat ng wikang Kikamba, at ibinigay sa kanila ang karapatang muling ilimbag ang mga ito, habang buong pusong tiniyak sa amin ng direktor na, sa tulong ng Diyos, gagawin nila ang lahat ng makakaya upang ma-ebanghelyo ang teritoryong itinalaga sa kanila.

Ipinagkatiwala namin sa pag-iingat ng aming tapat na Ama sa Langit ang mahal na mga tao ng Ukamba, na natutunan naming mahalin nang may malalim at maalab na pag-ibig. Hiniling namin ang Kaniyang nananatiling biyaya para sa lahat ng tumanggap kay Cristo bilang kanilang Tagapagligtas, upang sa iba't ibang bahagi ng bansa ay maipalaganap nila ang kanilang hiram na liwanag sa gabi ng paganong kadiliman sa paligid nila.

Na may halo-halong damdamin ay nagpaalam kami sa mga tanawing laging magmumulto sa amin habang kami ay nabubuhay: mga tanawin ng matinding labanan, ng nagbabantang panganib, ng tusong pagtataksil, ng walang tigil na pagsalungat, ng pag-aalinlangang pakikipagkaibigan at ng tunay na pag-ibig: mga tanawin ng di-masabing hirap, ng di-maisip na pagsubok, ng sakit, gutom, taggutom at kamatayan: mga tanawin ng malalim na pagsisisi at, salamat sa Diyos, ng kalayaan ng kaluluwa!

Kabanata 27: Ligtas na sa Tahanan sa Wakas

Maraming tubig na ang dumaloy pababa sa mga burol at bangin ng Akamba mula nang isulat ang mga naunang kabanata. Marami sanang maitatala tungkol sa lahat ng nagawa mula noon, sa biyaya ng Diyos, sa nakalipas na walong taon, ngunit ang balak ko lamang dito ay ibuod ang mga pangyayari sa maikling labing-apat na buwan.

Noong Pebrero, 1913, isang maliit na pangkat na apat na tao ang umalis upang muling dalawin ang larangang pinagtawagan sa kanila ng Panginoon. Hindi namin akalain, nang maglaho sa abot-tanaw ang mga talampas ng England, na dalawa sa amin ang aalis upang hindi na kailanman bumalik. Narating namin ang Mombasa pagkaraan ng apat na linggo, at natuwa kaming makabalik muli sa gitna ng mga kayumangging mukha. Gayunman, napakalaking pagbabago na ang naganap mula nang huli naming dalaw sa bansa. Sa daungan, at sa Nairobi, ang kabisera ng B.E.A., nakakita kami ng maraming malalaking gusaling bato na itinatayo, na nagpapakita ng sigla at kasaganaan ng kalakalan. Unti-unti nang tinitirhan ng mga Europeong naninirahan ang bansa, at ang malalawak na lupain, kung saan kamakailan lamang ay lubos na naghahari ang kalikasan, at malayang gumagala ang mababangis na hayop, ay unti-unting napapasailalim sa impluwensiya ng sibilisasyon. Lumitaw ang mga bakas ng kariton sa dating walang-daang kasukalan, at dito at doon, habang naglalakad sa mga pamilyar na tanawin, may nakikitang bagong panahon sa mga sulyap namin sa malalawak na

bagong bungkal na lupang mapula-pulang kayumanggi at sa mga bagong tanim na hanay ng mga puno.

Nagbabago ang Africa sa udyok ng sibilisasyon, at kailangan ding magbago ang mga anak ng Africa. Hindi gaanong nababahala sa mga bagong impluwensiyang ito, mabilis silang umaangkop sa mga paraan ng puting tao, at lalong nagiging bihasang manggagawa. Gayunman, napakalungkot, higit sa masasabi, na mapagtanto kung gaano kalakas na masasamang impluwensiya ang sabay ding ipinasok ng mga Indian at ng iba pa. Lalo na sa mga bayan ay kitang-kita ang katibayan ng pagkasira na bunga ng sibilisasyong walang Cristo.

Gayunman, sa reserbasyon ng tribo, na siyang pinuntahan namin ngayon, walang malaking pagbabagong naganap. Pinagkalipumpunan kami ng mga dating kaibigan nang manirahan kami malapit sa aming dating tahanan sa mga burol ng N'gelani upang hintayin ang pagbubukas ng Panginoon ng isang bagong lugar ng gawain. Marami ang pagsalubong na tinanggap namin, at umakyat sa Diyos ang papuri ng aming puso na binigyan Niya kami ng pagpasok sa gitna ng mga taong pinuntahan namin upang muling ipahayag si "Jesucristo, at siya na napako sa krus." Ang anak kong si Stuart at anak kong babae na si Eva ay lubos nang nakalimot sa katutubong wika, ngunit sa tulong ng isang tapat na Cristianong katutubo, si Nzau, ay mabilis silang natuto. Ang lalaking ito ay naakay ilang taon na ang nakararaan na kilalanin si Cristo sa pamamagitan ng isang tapat na lingkod ng Diyos, si Mr. M'Kenrick. Habang naglilibot sila sa mga burol, mula nayon hanggang nayon, sinusundan sila ng maraming batang katutubo, lalaki at babae, at labis silang interesado sa

pagtuturo sa Bwana (ginoo/amo) at Bibi (ginang) ng kanilang wika; itutturo nila ang isang bagay, at sabay na sasabihin ang pangalan nito, at tuwang-tuwa silang marinig ang kanilang mga bagong kaibigan at mag-aaral na inuulit ito.

Nagtayo kami ng ilang kubo sa kampong ito bilang dagdag sa aming tolda, at dito kami itinakdang maghintay nang mahigit anim na buwan, habang hinihintay ang pagbibigay ng Pamahalaan ng angkop na lugar para sa isang Istasyon ng Misyon. Gabi-gabi, sa tabi ng mga siga sa kampo, tinitipon namin ang mga katutubo sa paligid namin, at ikinukuwento sa kanila ang pag-ibig ng Tagapagligtas, at nakikiusap na isuko nila ang sarili sa Kaniya. Si Nzau, na laging kasama namin, ay madalas magdagdag, sa mga salitang mas malinaw at buhay kaysa sa amin, ng kaniyang patotoo sa nagliligtas at nag-iingat na kapangyarihan ng Diyos, at, bagaman iilan ang naakay sa hayagang pagpapahayag sa Kaniya, alam namin na, sa kapangyarihan ng Espiritu Santo, may mga pusong naantig; nang maglaon ay nagkaroon kami ng galak na marinig ang ilan na nagpahayag ng pagtanggap kay Cristo. Paminsan-minsan ay lumalabas ang aking asawa, kasama si Stuart at ilang tagadala, upang magdala ng magagaan na gamit sa pagkakampo. Ilang araw sila sa bawat pagkakataon na nagsisikap abutin ng Ebanghelyo ang mga nayong lampas na sa aming araw-araw na naaabot.

Sa isa sa ganitong mga paglalakbay ay naakay siya sa paanan ng ilang burol, dalawampu't limang milya ang layo, sa nayon ng isang pinuno na noong mga nakaraang taon ay nakatira malapit sa amin, ngunit dahil sa paninirahan ng mga dayuhan sa distritong iyon ay lumipat, kasama ng marami pang iba, sa bago at

walang-nakatirang lupain. Hiling niya na iwan namin ang aming kampo sa mga burol at manirahan malapit sa kaniyang sariling kraal, sa lupaing nasa gilid ng malalaking burol ng Donyo Sabuk na nakoronahan ng kagubatan. Ngunit kailangan pa muna naming dumaan sa malalalim na tubig bago iyon mangyari. Sumiklab sa lugar ang salot na kiathi (yellow fever), at dahil dito ay maraming malalakas na batang katutubo ang nadala sa libingan sa loob lamang ng ilang oras. Pagbalik mula sa distrito ng Donyo Sabuk noong ika-20 ng Hulyo, 1913, nakasakay ang aking asawa kasama si Stuart, umaasang mararating ang N'gelani kinabukasan. Nagkampo sila malapit sa Coma Rock, sa kapatagan sa pagitan ng N'gelani at Donyo Sabuk, ngunit di-nagtagal pagdating sa kampo ay nagsabi si Stuart na masama ang kaniyang pakiramdam. Ang sumusunod na sulat ay mas malinaw na nagsasalaysay kaysa sa kaya ko ng lahat ng sumunod: —

N'gelani, Hulyo 25, 1913.

Matagal mo na sigurong natanggap ang malungkot na balita na ang mahal naming si Tooty (ang katutubong pangalan ng aming anak na si Stuart) ay pumunta na upang makapiling si Jesus, at taimtim naming ipinapanalangin na kalingain ka ng Diyos sa Kaniyang mga bisig upang hindi maging labis na mabigat para sa iyo ang balita. Sugatang-sugatan ang aming puso, ngunit lumapit sa amin ang aming pinagpalang Tagapagligtas, at tumitingala lamang kami sa Kaniya at nagsasabing, "Tiyak na mabuti ang lahat," bagaman napakalaki ng kawalan sa aming sariling tahanan. At ngayon ay sasabihin ko sa ilang salita ang ilang bagay tungkol sa mga huling oras ng ating tapat na kapatid sa lupang ito. Magkasama silang umalis ni tatay para sa

isang paglalakbay na mga dalawampu't limang milya sa kabila ng kapatagan patungong Mathaini. Umalis sila noong Lunes, at inaasahan namin ni nanay na babalik sila sa sumunod na Sabado, ngunit hindi sila dumating. Noong Linggo ay labis na nalungkot si nanay, at tila may kutob siya na may masamang nangyari kay Stuart o kay tatay, at nagkataon na noong mismong hapong iyon ay tinamaan ng lagnat ang aming si Tooty. Noong umaga ay nagdaos sila ni tatay ng isang pagtitipon sa isa sa mga nayon, at dahil inakala ng mga lalaki na mabuting umusad nang kaunti pauwi, nagtuloy sila sa isa pang malaking nayon sa kapatagan. Noon ay lubos pang malusog si Stuart at kausap si tatay sa buong daan.

Pagdating sa lugar na pagkakampuhan bandang alas-kuwatro, sinabi niya, "Medyo nagugutom ako, tatay." Sinabi sa kaniya ni Daddy na magpapaningas siya agad ng apoy at pakukuluan ang takure, at nagsimula siyang mangalap ng ilang patpat. Nang hilingin niya kay Stuart na tulungan siyang hilahin ang isang troso na malapit lamang, sumagot ito na hindi niya kaya, kaya si tatay na lang ang kumuha nito, sa pag-aakalang medyo pagod at nangangalay lang si Stuart sa pagsakay sa kabayo. Ngunit pagbalik niya ay nakita niya ang kawawang bata na maputla at madilaw ang mukha, at nakaupo na nakayuko ang ulo sa pagitan ng kaniyang mga tuhod. Sinabi niya kay tatay na masamang-masama ang kaniyang pakiramdam, kaya mabilis na nangalap ng damo upang gawing kutson, at inilatag ang lahat ng kumot dito para sa kaniya. Samantala ay nangangatal ang kaniyang mga ngipin, at nanginginig ang buong katawan sa ginaw, at di-nagtagal ay pinahiga siya na may mataas na lagnat. Kalahating oras lamang mula nang dumating siyang malusog sa kampo nang sabihin

niya kay tatay na sa palagay niya ay mamamatay na siya. Maraming beses sa gabing iyon na inakala ni tatay na hindi na muling makikita ni nanay ang mukha ng kaniyang mahal na anak, napakalubha ng kaniyang kalagayan. Isang lalaki ang pinaputol ng isang poste sa dilim, upang kung maaari ay mabuhat si Stuart pauwi kinaumagahan; ngunit bago mag-umaga ay pinawisan siya at gumaan ang kaniyang pakiramdam. Sinabi niya kay tatay na hindi na kailangang buhatin siya, sapagkat kaya niyang umupo sa kabayo at sumakay pauwi, at iyon nga ang ginawa niya.

Kaya pinauna ang isang lalaki upang sabihin kay nanay na nagkasakit si Stuart, at hilingin sa amin na ihanda ang isang higaan para sa kaniya sa isa sa mga kubong damo, sapagkat mas malamig ito kaysa sa tolda. Bandang ala-una ay dumating sa kampo ang mahal naming anak na nakasakay, ngunit ang kaniyang maputla at naninilaw na mukha ay may tatak na ng kamatayan. Inihiga namin siya sa higaang inihanda namin sa kubo, ngunit halos hindi na niya kami makausap, at di-nagtagal ay muli siyang nilagnat nang mataas. Buong hapon ay labis siyang nasasaktan, at paulit-ulit na humihingi ng tubig; pagsapit ng gabi ay lalong tumindi ang pagdedeliryo, at ang sakit ng kaniyang ulo ay tila halos hindi na matiis, at gumagaan lamang nang napakaikling sandali kapag pinupunasan ng malamig na tubig. Ang pinakamarami niyang nasabi ay ang tawagin kami sa aming mga pangalan, ngunit kahit ito ay hindi na niya magawa sa gabi.

Nang gabing iyon ay isinulat ko sa aking talaarawan, "Lubos kaming pinababa sa paanan ng Diyos; nadarama namin na pinahirapan Niya kami upang ituro sa amin ang Kaniyang kalooban, ngunit hiniling namin na huwag

nang patagalin ang paghihirap ng mahal na si Stuart." Hindi namin akalain na sa loob lamang ng ilang maiikling oras ay matatapos na ang kaniyang sakit magpakailanman. Si nanay, sa biyaya ng Diyos, ay naakay na isulat din nang sabay sa kaniyang sariling kuwaderno, "Sa buo at masayang pagsuko ay ibinibigay ko sa Iyo ang aking anak." Tinanggap ni Jesus ang handog na iyon at ang sakripisyong handa mismong gawin ni Tooty para sa krus ni Cristo. Humiga kami ni nanay nang sandali upang matulog, ngunit bagaman nakapagpahinga ako nang kaunti, si nanay ay hindi nakapagpahinga kahit kaunti; di-nagtagal ay bumangon kaming muli at sinamahan si tatay sa tabi ng higaan ni Stuart, naglalagay ng malamig na tuwalya sa kaniyang nag-aapoy na noo upang subukang pagaanin ang sakit. Pagkalipas ng hatinggabi ay napakatindi ng kaniyang paghihirap, at hindi na siya makapagsalita, ni makakilala man sa amin. Alas-kuwatro ay nakita namin ang maaari sanang tawaging paglala, ngunit mas alam ng Diyos. Nangitim at nangasul ang kaniyang mukha, at maikli at mahirap ang paghinga; sinabi sa amin ni tatay, "Natatakot akong sabihin sa inyo, ngunit malapit na ang wakas."

Unti-unti, ang mga matang iyon, na ilang maiikling oras lamang ang nakalipas ay maliwanag at kumikislap sa buhay at kalusugan, ay naging blangko at nakatitig. Nadama namin noon na napakalapit at napakamakapangyarihan ng Panginoon; sinabi namin kay Stuart na pupunta na siya kay Jesus, at na kami rin ay makakasama na niya sa lalong madaling panahon. Madalas naming ulitin, "Iuuwi ka na ni Jesus, mahal." Binanggit namin sa kaniya ang ilang pangako ng Tagapagligtas, "Sila'y hindi na magugutom pa, ni

mauuhaw pa man; ni tatamaan man sila ng araw, ni ng anomang init: Sapagka't ang Cordero na nasa gitna ng luklukan ay siyang magiging pastor nila, at sila'y papatnubayan sa mga bukal ng tubig ng buhay: at papahirin ng Dios ang bawa't luha ng kanilang mga mata." "Magsiparito kayo, mga pinagpala ng aking Ama, manahin ninyo ang kahariang sa inyo'y inihanda mula nang itatag ang sanglibutan." "Ang mga ito na nangadaramtan ng mapuputing damit, ay sinu-sino at saan nagsipanggaling? Ang mga ito'y ang mga nagsipanggaling sa malaking kapighatian, at nangaghugas ng kanilang mga damit, at pinaputi sa dugo ng Cordero." Pagkatapos ay sinubukan naming awitin ang isang taludtod ng himno; gusto ng aming puso, ngunit nabarahan ng dalamhati ang aming lalamunan, kaya inulit na lamang namin ang mga salitang ito sa aming si Tooty, tatlo o apat na beses, habang nakikita naming papalapit na siya sa pampang ng makitid na batis na naghihiwalay sa buhay na ito at sa buhay sa kabila:

> *Kailan mamamasdan ng mga matang ito ang Iyong mga pader na gawa ng langit at mga pintuang perlas, Ang Iyong matitibay na kuta ng kaligtasan, at mga lansangang ginto na kumikinang?*

Pagkatapos, limang minuto lamang bago siya kinuha ng Panginoon, nagliwanag ang kaniyang mga mata, at binigyan siya ng malay upang malaman na tapos na ang kaniyang paglalakbay sa lupa, at papasok na siya sa kaniyang walang hanggang kapahingahan, sapagkat buong lakas niyang sinikap hilahin ang kaniyang kamay mula sa mga kumot, hinawakan kaming bawat isa sa huling pagkakataon, at saka itinuro ang itaas nang may pananabik na tingin. Isang magandang katahimikan at

panatag na kapayapaan ang bumalot sa noo na dating pinahihirapan ng lagnat; ngumiti siya, at pagkatapos ay lumabo ang mga mata, hanggang sa wakas, sa isang mahina at banayad na hininga, ay pumikit ang mga ito, at ang mahal naming anak ay dinala na sa mga bisig ni Jesus. Malaki ang dagok, ngunit handa kami; nanalangin at namagitan kami sa Diyos sa tabi ng kaniyang higaan na matupad ang Kaniyang sariling kaluwalhatian, at iniwan sa Kaniya ang pagpili. Bagaman malungkot at bagsak sa dalamhati ang aming puso, hindi namin mapigilang purihin Siya sa Kaniyang mapagbiyayang pag-ibig sa pagkuha sa aming mahal mula sa mga alalahanin at pighati ng mundong ito. Diyos lamang ang nakaaalam kung anong mga kalungkutan ang naiwasan niya dahil tinawag siya sa kaluwalhatian sa kasibulan ng kaniyang kabataan. Alas-singko ng umaga, habang nagbubukang-liwayway, nang siya ay kunin, at nang sumikat ang araw sa ibabaw ng burol ay hindi ko mapigilang tumanaw sa kabila, kung saan siya nakatayo kasama ng karamihang tinubos; dumating na ang araw ng kaniyang pagkokorona, at may pinagpalang layunin ang Diyos sa pagkuha sa kaniya. Naapektuhan nito ang aking buhay, sapagkat higit kailanman ay balak kong, sa Kaniyang biyaya, magsikap para sa mga kaluluwa sa natitira kong ilang araw sa lupa. Oh! gaano kabilis siyang nadala sa walang hanggan! Maging handa nawa tayo bawat minuto sa tawag na iyon! Noong Huwebes, ika-dalawampu't apat ng Hulyo, inilagak namin sa libingan ang katawan ni Stuart. Gumawa ako ng korona ng mga rosas sa tulong ni nanay, at sa isang kard ay isinulat namin ang mga salita;

Sa Mapagmahal na Alaala ng aming Tapat at Masigasig na si Stuart,

Na sa kaniyang binagong buhay ay naitanghal ang biyaya ni Cristo.
Pakinabang Niya—Kawalan Namin.

Si tatay, na mabigat ang loob, ay pumunta sa Machakos noong Martes ng umaga upang ipadala sa inyo ang telegrama at magpagawa ng kabaong. Nang mailagay na roon ang katawan ng aming mahal, tinakpan ni nanay ang kahon ng isang piraso ng puting muslin. Marami sa mga Europeo sa distrito ang nagpadala ng mga bulaklak at korona, at marami rin ang sumulat sa amin ng kanilang mapagmahal na pakikiramay. Bandang alas-nuwebe ng Huwebes ng umaga, inilagay ang kabaong sa isang karitong hila ng dalawang baka, at bumaba kami sa isang malungkot na lugar (malapit sa mga batong dati naming pinaglalaruan, at tanaw ang mga burol ng Akamba na mahal na mahal niya), na siyang magiging huling hantungan ng kaniyang makalupang tabernakulo. Kasama namin ang siyam na Europeo at mga dalawampung katutubo, at sa tabi ng bukas na libingan ay sinamantala ni tatay ang pagkakataon upang magsalita sa mga puting lalaki tungkol sa dakilang araw ng paghihiwalay. Tinanong niya sila kung saang panig sila tatayo, at ipinakita sa kanila ang kahalagahan ng pagiging handa sa kamatayan. Ang batang si Mr. H—— ay nangaral ng Ebanghelyo sa mga katutubo, at lahat ay lubos na naantig, maraming mata ang basa ng luha. Mahal ni Stuart ang mga Akamba, at mahal din siya ng lahat. Inilibing ang kaniyang mga labi malapit sa isang daanan ng mga katutubo, upang makita nilang lahat ang mga batong pang-alaala na inaasahan naming maitayo sa ibabaw ng lugar, at maalala nila ang kaniyang dalisay, mapagmahal at mapagsakripisyong buhay.

Ngayon ay wala na akong masasabi pa; isuko na lamang natin ang lahat kay Jesus. Hindi na magtatagal at makikita rin natin Siya. Mabilis na lumilipas at nauubos ang ating mga araw. Ang isa sa atin ay maaaring siyang susunod. Oh! higit sa lahat ay magpatotoo tayo para kay Jesus! Ipahayag natin ang Kaniyang kaligtasan, hanggang sa makita natin ang Kaniyang mukha!

Eva.

Talagang malungkot ang aming puso nang muli kaming bumaling sa gawaing inilagay ng Panginoon sa harap namin, at lalo na para sa aking asawa ay naging malaking dagok ang kawalan, sapagkat si Stuart ang kaniyang pangunahing kasama sa lahat ng gawaing isinagawa; ngunit dahil lalong lumapit sa bawat isa sa amin ang nananatili at nagpapalakas na presensiya ni Cristo, masasabi namin kasama ni Job, "Ang Panginoon ang nagbigay, at ang Panginoon ang nagalis; purihin ang pangalan ng Panginoon." Limang maiikling buwan lamang ang lumipas mula nang dumaong doon si Stuart, puno ng kalusugan at pag-asa, upang tuparin ang mga utos ng kaniyang Panginoon, at bagaman sa Kaniyang walang hanggang pag-ibig at awa ay tinawag siya ng Diyos nang ganoon kaaga, pinupuri namin Siya na sa kaniyang kamatayan, gaya ng sa kaniyang buhay, si Cristo ay naitanghal.

Dahil, pagkaraan ng anim na buwang paghihintay, hindi kami nakakuha mula sa Pamahalaan ng isang lote sa reserbasyon ng mga katutubo para sa isang Istasyon ng Misyon, malinaw naming nakita ang kamay ng Panginoon sa hiling ng pinuno noong nakaraang buwan na manirahan kami malapit sa kaniya; bukod dito, malapit nang buksan ang distrito noong panahong iyon.

Sa takdang panahon ay nakakuha kami ng isang lote, at may pusong nagpapasalamat kaming nagkampo sa mga burol ng N'gelani. Gayunman, hindi naging walang hirap ang aming maikling paglalakbay; ang lugar na pupuntahan namin ay pinamumugaran ng kalabaw, rhino, leon, at iba pa, at tila tinamaan ng takot ang mga lalaking sasama sa amin.

Kumuha kami ng mga karitong hila ng baka mula sa kalapit na mga sakahan, at mahigpit na inimpake sa mga ito ang lahat ng aming suplay. Ngunit wala pa kaming isang milya nang ang isang kariton, sa pagtawid sa isang maliit na bangin, ay tumaob, at bumuhos sa lupa ang lahat ng laman nito; hindi na bago ang ganitong mga abala sa paglalakbay sa Silangang Africa, at pinayapa namin ang aming puso sa pagtitiis hanggang sa maikarga muli ang lahat, at umusad ang mga baka sa sigaw ng mga tagapagmaneho, na hinihimok ang bawat baka sa pagsigaw ng pangalan nito, at pinapalo ng latigo ang likod ng sinumang hindi tumutugon. Kapag mahusay ang pagkakasanay, bihira na nilang kailanganin ang higit sa isang tawag, sapagkat alam ng bawat nagtatrabahong baka ang kaniyang pangalan. Iisang katutubo lamang, ang aming tapat na kusinero na si Kasbi, ang sumama sa amin sa pag-alis. Sa daan ay sumama sa amin ang isang Mkikuyu na naglalakbay sa direksiyong iyon at piniling sumama sa amin. Pagkaraan ng mahabang paglalakad sa kapatagan at maraming paghinto, narating namin ang aming patutunguhan bago dumilim. Muli kaming nagtayo ng tolda matapos pumili ng lugar malapit sa isang bukal ng tubig. Kinaumagahan ay umalis na ang mga karitong hila ng baka at sinimulan namin ang gawain ng pagtatayo ng tahanan.

Malaki ang naitulong sa amin ng pinuno, na siyang naging dahilan ng aming paglipat, sa pagpapadala sa amin ng mga lalaki at babae upang magdala ng mga kagamitan para sa bahay. Ang mga babae ay kumuha ng damo na mataas at mahaba, hanggang anim na talampakan ang haba; at ang mga lalaki ay pumunta sa kagubatan at sa pampang ng ilog upang pumutol at magbuhat ng malalaking poste at batang puno para sa balangkas ng bahay. Napakaabala ng aking asawa sa pangangasiwa sa gawain, ngunit hindi niya nakaligtaan ang malalaking pagkakataong magpatotoo sa mga lalaki at babaeng iyon tungkol sa nagliligtas na kapangyarihan ni Cristo. Araw-araw ay tinitipon niya sila, at nakikinig sila nang buong pansin. Kahit isang puso, ang kay Kasbi na kusinero, ay nakasumpong ng kapayapaan kay Cristo.

Malapit nang matapos ang tag-araw, at ang mahahabang damo ay tuyo at kayumanggi na; malapit nang matapos ang bahay pagkatapos ng anim na linggong paggawa, nang isang umaga, sa ibaba ng lambak, isa o dalawang milya sa ibaba ng bahay, ay may nakitang sunog sa damuhan. Gayunman, hindi kami nag-alala, sapagkat may ilang maliliit na batis sa pagitan namin at nito, ngunit ang sumusunod na salaysay, na isinulat noon ng aking asawa sa isang kaibigan, ay naglalarawan nang detalyado ng kinahinatnan ng sunog na iyon:

--Pagkaraan ng mga anim na linggo ng mabigat na paggawa, na sa panahong iyon ang aming walumpung manggagawa ay dumami hanggang mga isandaan, ang disyerto ay nagsisimula nang mamulaklak na gaya ng rosas. Sa oras ng pahinga sa tanghali ay nagkaroon kami ng ilang pinagpalang pagtitipon kasama ng mga katutubong ito, na hindi pa namin nakikilala dati. Nakaaantig na tanawin ang makita ang mga nakataas na

kamay nang tanungin sila kung sino ang handang ibigay ang kaniyang puso sa kahanga-hangang Tagapagligtas na kanilang narinig. Sa panahon ng pagtatayo ay ilang beses kaming muntik nang tamaan ng mga sunog sa kasukalan na nagngangalit sa paligid, at kung minsan ay napapatay lamang sa pinakamatinding hirap; sa katunayan, ang lahat ng aming tauhan ay abala sa pagpalo sa hanay ng apoy gamit ang madahong mga sanga sa mga oras ng gabi, kung kailan malaki ang naitutulong ng makapal na hamog sa kanilang pagsisikap. Nang makita ang malaking panganib na kinalalagyan namin mula sa mga sunog, nagpaputol kami ng isang guhit-pangkaligtasan na labinlimang talampakan ang lapad sa paligid ng buong kampo.

Ngunit anim na araw na ang nakararaan, sa tanghali, nang nasa pinakamataas ang termometro, at umiihip ang malakas at nakapapasong hangin, nagulat kami nang makita ang isang mapaminsalang sunog na mabilis na rumaragasa patungo sa aming kampo. Tinawag ang lahat ng aming tauhan mula sa kanilang gawain, at nagmadali sila patungo sa guhit-pangkaligtasan, habang ang ilan ay pinakuha ng mga balde ng tubig, at ang iba ay pinaputol ng mga sanga ng sariwang puno. Dumating ang tinutulak na bunton ng apoy, at sa loob ng ilang minuto ay narating nito ang lugar kung saan nakatayo ang aming takot na takot na mga tauhan. Sa paglapit nito ay namatay ang pag-asa sa kanilang loob, at tumakas sila mula sa kanilang puwesto, at hindi nakapagtataka, sapagkat ang mga dila ng apoy ay tinatangay ng hangin nang halos isang dosenang yarda sa unahan ng katawan ng apoy. Ang mga nauunang bugso ng umaagos na liyab ay lumukso sa pabilog na guhit ng malinis na lupa, at sa loob ng isang minuto ang

dalawang bahay, na pinagpaguran nang husto sa pagtatayo, at buong nabubungan ng damo, ay naging, kasama ng aming mga tolda at imbakan, nagliliyab na tore ng pagkawasak. Medyo nahirapan kaming mailabas si Mrs. Watt at ang aking anak na babae mula sa hanay ng apoy patungo sa isang kanlungan, kung saan nakaraan na ang isang naunang sunog, at kung saan katatapos lamang naming itayo ang balangkas ng isang bahay na nilayong maging paaralan para sa pagsasanay.

Mula sa lugar na ito ay pinanood namin ang nasusunog na bunton, kung saan ang lahat ng aming makalupang ari-arian ay natutupok hanggang maging abo. Kami mismo ay halos hindi nakaligtas. Ang ilang kasuotang suot namin ang pinakamasama sa aming mga damit. Wala na ang lahat ng iba pa—mga bahay, tolda, gamit sa pagkakampo, kasangkapan, aklat, papeles, sulat, pagkain, at damit, at ang lahat ng di-matutumbasang alaala ng isang mahaba at masayang buhay-pamilya ay naging abo. Doon kami nakatayo sa kasukalan, walang tahanan, walang tolda, walang pagkain, sa katunayan ay halos walang sapatos, walang higaang mahihigan, o kumot na pantakip sa amin mula sa lamig ng gabi. Halos bumagsak si Mrs. Watt nang mapagtanto niya ang kakila-kilabot na kalagayang kinalagyan namin, ngunit pagkatapos ng kaunting pag-aatubili ay tumayo kami at umawit, "Praise God, from whom all blessings flow" (Purihin ang Diyos, na pinagmumulan ng lahat ng pagpapala). Sa palagay ko ay inakala ng mga katutubo na nabaliw na kami, ngunit pagkaraan ng ilang minuto ay tinipon namin silang lahat at sinabi sa kanila na ang Diyos ang nagbigay at ang Diyos ang nag-alis, at dapat Siyang purihin sa lahat ng bagay, sapagkat alam Niya kung ano ang pinakamabuti para sa amin. Nagmadali

kaming maglagay ng ilang bigkis ng damo sa isang gilid ng bahay, sapagkat may mga tanda ng paparating na ulan, at bago dumilim ay bumuhos na ang unang ulan ng aming tag-ulan ng Oktubre at Nobyembre. Humiga kami sa ilang damo sa isang sulok ng gusali, ngunit hindi upang matulog, sapagkat napakatindi ng pagkabigla ng araw na iyon, at ramdam na ang sakit ng gutom, dahil wala pa kaming nakakain mula alas-siyete ng umagang iyon.

Kinabukasan ay mabait na nagdala sa amin ang mga katutubo ng kaunting pagkain, ngunit napakarumi nito kaya ang matinding pagkahapo na lamang ang nagtulak sa amin na kainin ito. Salamat sa Diyos, napanatili ang aming kalusugan, maliban sa bahagyang lagnat dahil sa ginaw. Lumakas ang aming loob nang, ilang oras pagkatapos ng sunog, nakita namin ang isang batang lalaki na mga labintatlong taong gulang na nakatayo sa tabi namin na may luha sa mga mata. Isa siya sa mga nagbalik-loob sa Diyos sa huling kampo, kung saan namatay ang aming anak, at iniwan niya ang kaniyang tahanan at sumunod sa amin nang mag-isa, sa isang walang-nakatira at mapanganib na kapatagan, upang matuto pa nang kaunti tungkol sa Tagapagligtas na nagdala ng kapayapaan at liwanag sa kaniyang madilim at magulong puso. Ang una niyang ginawa ay pulutin, at dalhin sa amin, mula sa isang bahagyang nasunog na aklat, ang isang almanake, kung saan nakalimbag ang dalawang mensahe na nagsalita sa amin ng aliw at pag-asa, "Ang lahat ng mga bagay ay nagkakalakip na gumagawa sa ikabubuti ng mga umiibig sa Dios," at "Ang lupa ay sa Panginoon, at ang buong narito." Sa tulong ng Diyos ay ipagpapatuloy namin ang gawain

gaya ng dati, at sa panahon ng tag-ulan ay mananatili kami sa silid-aralan na minamadali naming tapusin.--

Sa panahong ito ay malaking tulong sa amin ang aming kapitbahay, isang Scotsman, gaya rin noong mas malala pa ang aming kalagayan. Wala kaming ibang damit maliban sa suot namin nang tumakas kami mula sa apoy, at buong galak naming tinanggap ang kaniyang alok na kumuha para sa amin ng ilang kailangang bagay mula sa Nairobi, na mga limampung milya ang layo. Ang mga katutubo rin, na ang puso ay naantig ng mga hirap na kinasadlakan namin, ay masigasig sa pag-aasikaso sa amin, at ginawa nila ang lahat ng pagsisikap upang bilisan ang pagtatayo ng bahagyang naitayong kubo. Marami sa kanila ang nag-alok ng pagkain mula sa kanilang mga taniman at imbakan, at ang pinunong si Ntheketha ay nagpadala ng isang tupa para sa aming walang lamang imbakan, habang si Kasbi, ang aming kusinero, ay kusang gumawa ng isang mesa mula sa tadyang ng palma.

Pagkaraan ng ilang panahon ay nagtayo ng iba pang kubo upang gamiting kusina at silid-kainan, nakakuha ng bagong tolda mula sa London, at muling sinimulan ang pagtatayo ng bahay. Nilinis ang abo ng lumang gusali, ngunit naakay kaming umupa ng mga kantero mula sa tribong Baganda, at magtayo ng isang matibay na gusaling bato na may bubong na yero, na halos hindi masusunog. May kaunting pag-unlad din sa pagtatanim ng isang hardin, ngunit ang mababangis na hayop na napakarami, nang makitang walang bakod ito, ay gabi-gabing sumisira dito, sa kabila ng mga bitag na inilagay para sa kanila sa kanilang mga daanan sa damuhan. Paminsan-minsan ay nagigising kami sa gabi sa sigaw ng isang hayop na, dahil hindi kasing-ingat ng mga kasama

nito, ay nahuli sa bitag. Ang bilis ng pagtibag at paghugis ng bato para sa bahay ay humingi ng pagtitiis sa aming bahagi, bagaman talagang kahanga-hanga na sa maikling panahon ng labinlimang taon ay nabuo ang medyo bihasang mga manggagawang ito mula sa hilaw na mga katutubo sa pamamagitan ng pagtuturo ng mga paaralang pang-industriya ng misyon sa Uganda. Gayunman, kailangan ang araw-araw at oras-oras na pangangasiwa sa gawain, sapagkat hindi nagmamadali ang aming mga kantero, at malamang na ang kanilang motto ay "Huwag gawin ngayon ang maaari namang ligtas na ipagpaliban bukas!" Lumipas ang mga buwan, na ang mga araw ay punung-puno ng gawain sa bahay at bukid, at sa mga nayon; maraming masasayang pagkakataon ng pagpapatotoo sa malalaking pulutong ng mga lalaki, na ang ilan ay galing sa kalapit na tribong Kikuyu upang magtrabaho para sa amin.

Gayunman, sa unang bahagi ng Abril ay ako mismo ay nagkaroon ng lagnat na malarya, at di-nagtagal ay tinamaan din ang aking asawa; ang anak kong si Eva ay nag-iisang kasama namin nang ilang panahon, at dumaan sa kakila-kilabot na tensiyon ng nerbiyos at katawan habang inaalagaan niya kami gabi at araw, kaming dalawa na kapwa naghihingalo. Isinulat niya ang sumusunod na salaysay sa isang kapatid na babae sa England:

Aking Mahal na C....

Ika-3 ng Mayo 1914

Ikinalulungkot kong hindi ako makasulat ng liham sa bawat isa sa inyo, ngunit lubhang napuno ang aking oras sa pag-aalaga kay nanay. Sana ay kasama kita noong tinawag pauwi ang mahal na si tatay sa kaniyang

gantimpala, sapagkat malaking aliw at lakas ka sana sa akin, ngunit inalalayan ako ng aking Tagapagligtas sa buong kalungkutan at pagsubok ng paghihiwalay, at pinalakas ako, alang-alang kay nanay, na pigilan ang mabilis na pagdaloy ng luha. Noong Biyernes ay nilagnat si nanay, at noong sumunod na Lunes ay pinabagsak din si tatay nito; unti-unti silang lumubha nang lumubha, hanggang sa ako ay lubos na napagod sa pag-aalaga sa kanila, sapagkat iilang oras lamang ang naitutulog ko, at walang panahong maupo man lamang para kumain. Karaniwan ay may dala akong tinapay sa bulsa ng aking pinafore (tapis), at kumakagat ako paminsan-minsan habang inaasikaso sila. Kung minsan ay halos hindi ko mapigilang umiyak sa labis na pagkahapo. Ipinatawag ko ang isang Scottish na naninirahan hindi kalayuan dito upang samahan sina tatay at nanay sa gabi. Araw-araw ay nakikita kong lumulubha sina tatay at nanay; halos hindi makahinga ang mahal na si daddy kapag mataas ang lagnat, at wala siyang makain. Noong una ay regular na bumabalik ang lagnat bawat apatnapu't walong oras, ngunit unti-unting dumalas at tumindi ang mga atake, hanggang sa huling tatlong araw ng buhay ni tatay ay halos lagi na siyang nilalagnat, kasabay ng pagdedeliryo at pagkawala ng malay.

Sa mga kritikal na araw na iyon ay kasama namin ang isang babaeng misyonero, si Mrs Rampley, na malaking tulong at napakabuti kay tatay; ngunit ang mapagmahal na kamay mismo ng Diyos ay nasa ibabaw ng aming daddy, at ang Kaniyang tinig ay tumatawag sa kaniya sa kaluwalhatian. Hindi namin napagtanto na siya ay papanaw na hanggang tanghali ng Sabado, nang dumating si Mr. Rampley, at bumalik si Mrs. Rampley sa kaniyang istasyon; kaya nanalangin kami nang

nanalangin kasama ni Mr. Rampley na ipagkaloob pa sa amin ng Diyos ang aming mahal na tatay, at pagkatapos, habang nakaluhod ako sa magaspang na sahig ng aming kubol sa tabi ni nanay, naakay kaming kusang-loob na ibigay siya kay Jesus kung dumating ang tawag. Alam namin na mas mabuti ang kalagayan niya sa Langit, sapagkat matagal na niyang pinananabikang pumunta roon mula nang mamatay si Stuart, at hindi namin siya pipigilan dito sa pakikibaka kung nais na siyang koronahan ng Panginoon sa kaluwalhatian, gaano man kahirap gawin ang sakripisyo. Alas-siyete ng gabing iyon, ika-25 ng Abril, 1914, ipinikit ni tatay ang kaniyang mga mata sa pagtulog, at nagising siya sa walang hanggang umaga. Masyadong mahina at marupok ang kawawang si nanay upang tanggapin ang balita nang hindi mapipinsala ang kaniyang katawan, ngunit hiniling niya sa akin na sabihin sa inyong lahat na ang kahanga-hangang biyaya ng Diyos ay naging sapat na sapat sa kaniya kaya hindi lamang "pinahid ni Cristo ang mga luha sa kaniyang mga mata," kundi binigyan pa siya ng payapang aliw. Noong nakaraang Linggo ng umaga, gumawa sina Mr. Rampley at Mr. Anderson ng kabaong mula sa ilang lumang kahon, at doon inilagay ang katawang napakapamilyar at napakamahal sa amin. Hindi pa kailanman tila naging napakanatural na bagay ng kamatayan para sa akin—hindi ko pa kailanman napagtanto kung gaano kaliit na hakbang lamang ang pagitan ng buhay na ito at ng susunod. Napakalakas ng ulan noong Linggong iyon, at alas-tres ay iniwan namin si nanay sa maliit na kubo at bumaba kasama ng kabaong, na binuhat ng apat na katutubo, sa lugar kung saan ihihimlay ang katawan. Pumasok kami sa isang kumpol ng madilim-berdeng mga puno sa kagubatan, sa ilalim nito ay anim na talampakan ang taas ng damo.

Bumubuhos ang ulan nang malakas, at basang-basa ang mga halaman sa ibaba, ngunit tinipon namin ang ilang katutubo sa paligid namin, at nagsalita ako sa kanila tungkol sa kawalang-katiyakan ng buhay, at ang pangangailangang laging maging handa na salubungin ang Tagapagligtas na namatay para sa kanila. Pagkatapos ay bumasa si Mr. Rampley ng ilang talata, at ibinaba ang katawan sa lupa, doon sa kasukalan upang hintayin ang pakakak ng Diyos.

Eva

Ako mismo ay naligtas sa bigat at pagkabalisa ng pagbabantay sa mahal na buhay na iyon sa mga huling sandali nito, at nang gumaling ako nang sapat upang mapagtanto ang lahat, sa kabila ng dalamhati at di-masabing kawalan, ay lubos akong nagpasalamat sa Diyos na ang aking asawa ay inalis na mula sa lahat ng kalungkutan at paghihirap patungo sa presensiya ng Panginoon na buong husay niyang minahal at pinaglingkuran. Sa pagtatapos ng talang ito ay nais kong magbigay-pugay sa buhay ng pagsasakripisyo at pag-ibig na taglay niya mula nang una niyang tanggapin si Cristo bilang kaniyang sarili. Ang pangunahin niyang layunin ay laging palawakin ang Kaharian ni Cristo, at itanim sa bawat kaluluwang nakasalamuha niya ang lubos na pangangailangan ng isang buhay na pananampalataya sa ating Panginoong Jesucristo. Bihira siyang sumulat sa kaniyang mga anak nang hindi hinihimok sila na magpatotoo at mabuhay para sa Kaniya, na sa Kaniyang dugo sila ay tinubos, at ang kaniyang mapagmahal na mga panalangin para sa bawat anak ay sinagot ng isang tapat na Diyos, sapagkat ang bawat isa sa kanila ay naakay, habang medyo bata pa, sa

personal na pagkakilala sa Panginoong Jesus bilang kanilang sariling Tagapagligtas at Manunubos.

Ibibigay ko ang sumusunod na mga sipi mula sa kaniyang mga sulat sa aking mga anak, upang ipakita kung gaano kalaki sa kaniyang isip at puso na paglingkuran nila sa lahat ng panahon ang Panginoon na kaniyang pinaglingkuran:

Nawa'y ihanda ka ng terminong ito para sa gawain ng iyong buhay nang higit sa alinmang ibang termino. Nawa'y ang karangalan at kaluwalhatian ni Jesus ang maging pangunahin mong layunin, at nawa'y ang lahat ng edukasyong matatanggap mo ay makamit upang mapaglingkuran mo Siya nang mas mabisa sa maikling buhay na nasa harap mo. Kahit pinakamahaba ay napakaikli nito. Sumisibol tayo na gaya ng bulaklak at binibigyan ng pagkakataong mamukadkad at magsabog ng halimuyak para sa ating Diyos, at pagkatapos ay tapos na tayo at tinitipon sa Tahanan sa itaas. Kumilos ka lamang gaya ng gagawin ni Cristo, ngunit huwag kailanman mainis, huwag kailanman mabalisa, ilagak mo ang lahat ng iyong alalahanin sa iyong pinagpalang Tagapagligtas, sumandal ka lamang, sumandal, sumandal sa Kaniya, upang masabi mo, "Ang lahat ng aking alalahanin ay na kay Jesus." Wala akong pakialam sa sasabihin ng sinuman sa akin, gagawin ko ang tama sa Kaniyang pangalan. Kaya, mahal ko, pumunta ka sa iyong gawain na may kaligayahan ni Cristo sa iyong puso, minamahal ang lahat, at walang kinatatakutan… Nakikiusap ako sa iyo, mahal ko, na ilagay mo ang lahat ng iyong mga suliranin sa kamay ng Diyos; hingin mo ang Kaniyang tulong, hindi lamang sa umaga, tanghali at gabi, kundi oras-oras sa klase, sa paglalaro, saanman, makipag-ugnayan ka sa iyong pinagpalang

Tagapagligtas, at hilingin mo sa Kaniya na tulungan kang parangalan ang Kaniyang Pangalan at lalong maging katulad Niya sa bawat isip at gawa…

Sa mga sumunod na taon ay sumulat siya sa isa sa kanila na nasa bungad ng buhay:

Ang lahat ng pakikitungo ng Diyos ay sa pag-ibig, malalim na pag-ibig, di-nagkukulang na pag-ibig; magtiwala ka sa Kaniya, magpahinga ka sa Kaniya, ibigay mo sa Kaniya ang iyong buong puso—walang itinitira. Hayaan mong tangayin ng hangin ang mga anyo at seremonya. Sikapin mong akayin ang iba na makilala ang iyong Jesus: ipagkatiwala mo sa Kaniya ang iyong lakad, at aakayin ka Niya, kausapin mo Siya tungkol sa lahat ng bagay. Hindi Siya nagkakamali. Tayo ay nagkakamali nang malungkot, at ang pinakamalaking pagkakamali sa lahat ay ang sumunod sa sarili nating daan at gawin ang sarili nating kalooban.

Hindi lamang sa kaniyang mga anak siya mananawagan ngayon, kundi sa pamamagitan ng kaniyang buhay ay magsasalita siya sa bawat bumabasa ng mga linyang ito tungkol sa kapangyarihan ng pag-ibig ni Cristo, upang maging sa kanila ay maranasan ang kahanga-hangang kapangyarihang iyon na nagpabago sa mapang-usig na si Saulo tungo sa banal na si Pablo, at nagpalakas sa kaniya, sa di-mabilang na hirap at paghihirap, na magalak kay Cristo; habang ang kaniyang puso, na nag-uumapaw sa kuwento ng kahanga-hangang pag-ibig na iyon, ay sumigaw, "Sapagka't ito'y kailangang gawin ko; sapagka't sa aba ko, kung hindi ko ipangaral ang evangelio!"

Lampas sa kaalaman ang mahal Mong pag-ibig na iyan,

Aking Jesus na Tagapagligtas; ngunit itong kaluluwa ko
Ay nais makilala ang Iyong pag-ibig sa buong lawak at haba,
Ang taas at lalim nito at walang hanggang lakas,
Nang higit at higit pa.
Lampas sa papuri ang mahal Mong pag-ibig na iyan,
Aking Jesus na Tagapagligtas; ngunit itong puso ko
Ay nais umawit ng pag-ibig na napakapuno, napakayaman, napakalaya,
Na naglalapit sa isang mapanghimagsik na makasalanang gaya ko
Sa Diyos.
Lampas sa salaysay ang mahal Mong pag-ibig na iyan,
Aking Jesus na Tagapagligtas; ngunit itong mga labi ko
Ay nais magpahayag sa mga makasalanan sa malayo at malapit
Ng isang pag-ibig na nag-aalis ng lahat ng takot ng may sala,
At nagbubunga ng pag-ibig…

Iyan ang lihim ng kapangyarihan, ang pag-ibig na isinilang ng Kaniyang pag-ibig—mapasaiyo nawa ito!

Kabanata 28: Ang Tagumpay ng Ebanghelyo

Iilan lamang sa mga tao sa mga lupaing ito ang nakauunawa kung gaano kasabik na hinahanap ng mga paganong hindi pa naaabot ang isang tunay na pahayag mula sa Diyos. Ang karaniwang nagmamasid, na nagkaroon lamang ng pagkakataong makita ang katutubo na nag-uumapaw sa masiglang kasiyahan at nagwawalang tuwa sa sayaw sa liwanag ng buwan, ay walang ideya sa di-masabing pananabik sa Diyos na, sa mas tahimik at mapag-isip na mga sandali, ay lumalaganap sa kaniyang isip.

Sa puso ng bawat katutubo ay hindi lamang may paniniwala sa Diyos, kundi para sa marami ay may di-masabing pananabik na makilala Siya: ang pinakamalalim na hangarin ng kaniyang pagkatao ay kaayon ng ipinahayag na naisin ni Job, "Oh kung maalaman ko lamang kung saan ko masusumpungan siya, upang ako'y makaparoon sa kaniyang upuan." Ang likas na hangaring iyon ng kaluluwa ay masisiyahan lamang sa pagkakilala sa pahayag ng Diyos kay Cristo Jesus, at sa kapatawaran at pakikipagkasundo na binili ni Cristo para sa sangkatauhan. Ang di-mabilang na mga tribo ng Africa ay maingat na naghahanap ng Mensaheng iyon na ipinagkatiwala ni Cristo sa Kaniyang mga Banal, at tiyak Niyang iniutos sa kanila na ihatid hanggang sa kaduluduluhang bahagi ng lupa.

Kung ang bayan ng Diyos, kahit sa loob lamang ng isang dekada, ay taimtim at buong pusong italaga ang sarili sa pagtupad ng huling utos ng ating Panginoon, nakagugulat na mga bunga ang susunod, at ang mga

tribo ng Africa ay dadagsa kay Cristo gaya ng mga kalapati sa kanilang mga dungawan. Ang kasalukuyan ay isang lubhang kritikal na panahon sa kasaysayan ng mga Cristianong Misyon sa puso ng Dakilang Kontinente. Kailanman, mula nang pumasok sina Moffat at Livingstone sa katimugang hangganan nito, ay hindi pa sumapit ang ganoon kahalagang sandali gaya ng hinaharap ngayon ng Sugo ng Krus sa mga Rehiyong Ekwatoryal. Mabilis na nagbubukas ang mga riles na bakal ng mga daan patungo sa mismong puso ng Kontinente, at doon nagdadagsaan ang mga tagasunod ng Islam sa malaki at patuloy na lumalaking bilang.

Saan man sila pumunta, dala ng mga Muslim na ito ang kanilang walang kabuluhan at pakitang-taong mga anyo ng panalangin at mababaw na paghuhugas. Ang mga makitid at pormal na seremonyang ito ay madaling kinagigiliwan ng mas simpleng mga tribo ng Paganong Africa, lalo na't wala itong kasamang anumang malinaw na moral na hinihingi ng kadalisayan ng puso at buhay.

Ang mas malalakas na mandirigmang tribo ng Silangang Sinturong Ekwatoryal ay nanatiling di-matalo sa loob ng maraming panahon laban sa lahat ng pagtatangkang pagsulong ng armadong mga caravan ng Muslim. Ngunit dahil sa kamakailang lumalaganap na impluwensiya ng mga Pamahalaang Europeo, nabuksan ang daan para makapasok ang mga Muslim sa mga lihim na silid ng bawat tribo sa Gitnang Africa. Walang makapagsasabi kung gaano katagal pa mananatiling hindi nabibitag ng Islam ang mararangal na angkang ito. Ilang babae na ang naging biktima ng kanilang di-masiyahang kahalayan, habang sa ilang kaso ay may mga kabataang nabitag at naipasok sa mahalay na pamumuhay ng mga Bayan sa Kapatagan.

Kung, sa napakahalagang oras na ito, ang mga tagasunod ni Jesus sa sariling bayan ay mabigong ibigay sa mga anak ng Africa na nasa kadiliman ang bumabagong Ebanghelyo na magpapanibago sa kanilang buhay at masisiyahan ang pinakamalalim na pananabik ng kanilang puso, hindi ba dapat asahan na aalisin ang ating kandelero sa kinalalagyan nito, at darating ang kapayatan sa ating sariling kaluluwa? Ang iwan ang mga tribong ito sa mapanira at mapang-alipin-ng-kaluluwang impluwensiya ng Islam ay pagtataksil sa tiwalang ibinigay sa atin ng ating mapagmahal at umakyat na Panginoon.

Ilang kilalang (ngunit hangal) na Cristianong lalaki, na ang ilan ay minamahal at pinararangalan dahil sa kanilang gawain, ay pumuri sa Islam na para bang ito ay alipin o katulong ng Cristianismo, o, gaya ng pagkakasabi, ng "isang mas dakila at mas dalisay na pananampalataya." Ang mga Cristianong turista, na dumaan sa mga lupaing Muslim at nakakita sa mga kaanib ng Islam na nagpapatirapa nang ilang beses sa isang araw, ay nabighani at naakit sa kanilang hayagang pagsamba. "Napakataimtim ng mga taong ito sa pagsamba sa iisang tunay na Diyos!" sabi ng mga manlalakbay, habang bumabalik sila sa Europa bilang mga biktima ng isang lubos na panlilinlang. Kung alam ng mga lalaking ito ang wika at makapapasok sa panloob na buhay ng matataas na pari ng Muslim, at maninirahan sa maikling panahon ng ilang buwan malapit sa kahalayan ng Islam, walang alinlangan na iba na ang kanilang magiging konklusyon tungkol sa nakababababang kultong iyon na pinupuri nila nang labis.

Nang mag-angkat ang Pamahalaan ng Britanya mula sa India ng ilang libong Muslim na trabahador (coolie),

para sa pagtatayo ng riles ng Uganda sa Silangang Ekwatoryal na Africa, ang mga katutubong naninirahan sa loob ng kontinente, gaya ng ibang lahi ng nagkasalang tao, ay namumuhay sa kalagayang salungat sa mga batas ng Diyos. Ang mararangal na katangian at taimtim na mga hangarin ay nakakabit sa isang buhay na mala-hayop at ilang anyo ng karumihan ng tribo.

Ngunit sa buong magandang katutubong lupaing iyon ay nag-iwan ang mga tagasunod ng huwad na propeta ng isang salot na bakas, na malilinis lamang Niya na gumagawa ng lahat ng bagay na bago. Ang mga deboto ni Mohammed na ito, na pinag-ukulan ng mga nagwawalang papuri, ay nagpasok sa mga katutubong tribo ng Ekwatoryal na Africa ng mga krimeng hindi nila alam noon, at, dapat sabihin, na wala silang pangalan. Nakita na namin ang mga katutubong iyon ng gubat na naglalagay ng kamay sa kanilang bibig, at sa malungkot na pananalita ay tinatangisan ang araw na pumasok ang isang Muslim sa kanilang bansa.

Sa isip ng ilang tao, ang malaking kabutihan ng Islam ay nasa katotohanang ang mga kaanib nito ay nagpapatirapa sa takdang oras, sa bukas na bukid o makitid na lansangan, at sumisigaw, "La Elah ilia Allah wa Mohammed rasul Allah'" ("Walang Diyos kundi ang Diyos, at si Mohammed ang propeta ng Diyos.") Maraming tao ang hindi nakauunawa na wala pang katutubong natagpuan sa kaloob-looban ng kontinente ng Africa, o maging sa alinmang bansa sa mundo, na sa kaniyang sinaunang kalagayan ay hindi naniniwala sa katotohanan ng unang bahagi ng madalas ulitin na pormulang Muslim na ito, bagaman hindi nila kinikilala ang huwad na pahayag tungkol sa nagtalaga-sa-sariling propeta na isang mandarambong na mamamatay-tao.

Walang halaga ni karapatan ni kahusayang moral sa pagkilala na may Diyos: likas na sa tao ang kakayahang iyon, at saanman may nabubuhay na may malay na tao, ang buhay na kaluluwa ay may malay na namamalagi sa presensiya ng Dakilang Manlilikha na sa Kaniya siya nabubuhay, kumikilos at may pagkatao. Ang hangal lamang ang nagsasabi sa kaniyang puso na walang Diyos. Ang pananampalataya ng walang pinag-aralang katutubo ng Africa sa iisang Makapangyarihang Diyos ay mas dalisay, taos-puso, at mas simple at maalab na debosyon, kaysa sa mga mapagkunwaring tagasunod ng ritwal ng Muslim.

Madalas nang imungkahi, at kung minsan ay mariing ipahayag, ng mga nag-aakalang marunong sila, na ang mga lahing Aprikano na ito ay napakababa sa antas ng talino ng tao kaya hindi na sila maaabot ng nag-aangat na kapangyarihan ng Cristianismo.

Walang alam ang mga hangal na iyon sa bagay na buong tiwala nilang ipinahahayag. Noong unang panahon ay ganito rin ang sinasabi tungkol sa mga Asyano sa Silangan, ngunit mapapahiya na ang mga tao na magsabi ng ganoon ngayon. Ang mga may pinakamahabang karanasan sa kaloob-looban ng Africa ay, nang walang pag-aatubili, sasang-ayon sa akin kapag sinabi kong marami sa mga tribo ng Silangang Ekwatoryal na Africa ang may mas mataas na likas na talino kaysa sa ilan sa mga naninirahan sa ating sariling lupain. Ang matatalino at mapanuring anak na ito ng ilang ay kasing-bukas sa panawagan ng Ebanghelyo ng Panginoong Jesucristo gaya ng ating mga ninuno sa Britanya.

Madalas, habang ginagawa namin ang aming gawain sa Africa, ay malakas kaming napaaalalahanan ng pagkakahawig ng maraming kaugalian ng mga katutubo at ng mga Celt at mga Briton na gumagala sa mga pulo ng England sa malalayong siglo. Sa simula ng tinatawag na panahong Cristiano, ang pagkain ng tao at ang pag-aalay ng tao bilang handog ay kasingkaraniwan sa mga Pulong Britanya gaya ng sa ilang bahagi ng Africa ngayon. Gaya ng ugali ng katutubong Aprikano, ang ating mga ninuno ay gumagala sa kagubatan na nakapinta ang katawan, at sa panahon ng matinding lamig ay tinatakpan ang kanilang balikat ng balat ng mga hayop.

Gaya ng pag-iwas ng mga Masai sa pagbubungkal ng lupa at pamumuhay sa karne at gatas, ganoon din ang mga Briton noong panahon ni Cristo, at noong taong a.d. 800 ang baka ang yunit ng halaga sa kanila, gaya ng sa ilang tribo ng Africa ngayon. Sa kaloob-looban ng Dakilang Kontinente ay nagtatayo ang mababangis na taga-gubat ng maliliit nilang kubong damo na hugis-bahay-pukyutan upang tirhan, at, kahit sa mas huling panahon ng a.d. 900, ang mga Briton at Celt ay nakatira sa maliliit na bilog na kubo na yari sa sawali at pinahiran ng putik.

Ang ating mga ninuno noong mga araw na iyon ay humihiga upang magpahinga sa mga tambo na inilalatag nila sa sahig, habang ang mga Aprikano ay natutulog nang nakahiga sa mga balat na kinuha nila sa pangangaso. Ang matatapang na ninunong iyon ay nagsisindi ng apoy sa gitna ng kubo, at ang usok ay dahan-dahang lumalabas sa bubong o sa maliit na pintuan, gaya ng nangyayari ngayon sa ilang ng Africa.

Madalas nating makalimutan na marami sa ating makabagong kaginhawahan na itinuturing na natin ngayon na mahahalagang pangangailangan, gaya ng mga tsimenea, bintana, at iba pa, ay kamakailan lamang naipakilala. Ngayon ay umiinom ang Aprikano mula sa isang bao ng upo, habang ang ating mga ninuno ay gumamit ng sungay ng baka o isang guwang na piraso ng kahoy, at ang huli ay matatagpuan pa rin sa Wales at sa kanluran ng Ireland sa pangalang "piggin."

Gaya ng katutubong kumakain ng butil sa gubat na nagbubuhos ng butil na dinurog sa bato sa kumukulong tubig, hinahalo ito ng patpat hanggang lumapot na parang masa, at kinakain nang hindi na niluluto pa, ganoon din ang ating malalakas na ninuno; at umiiral pa ang kaugaliang ito sa ilang distrito sa hilagang bahagi ng Scotland kung saan ang brose ay itinuturing na malusog na pagkaing nagpapatibay ng buto. Ang mababangis na anak ng tropikal na kagubatan, kapag nagpapahinga pagbalik mula sa pandarambong, ay umiinom ng inuming gawa sa binurong pulot, gaya ng ating mga ninunong mahaba ang hininga, na nakaupong nilalagok ang kanilang mead, na ginawa sa katulad na paraan.

Sa kanilang mga pagdiriwang ay gumagamit ang mga Briton ng timpano o tambol, gaya ng paggamit ng katutubong Ekwatoryal sa kaniyang guwang na piraso ng kahoy na binalutan ng mahigpit na hinilang balat ng kambing; habang sa paligid ng kaniyang matipunong mga bisig at binti ay nakalawit ang kumakalansing na mga kampanilya na halos kamukha ng mga isinusuot ng mga Celt. Ginawa ang mga ito sa anyo ng kalahating-bukas na kabibe, na may puwang sa loob para gumalaw ang isang bilog na bola ng metal.

Mahilig ang ating mga ninuno sa mga sayawan sa gabi, gaya nga ng ilang Cristiano-sa-pangalan ngayon. Sa buong daigdig ng mga pagano ay ganoon din ang mga pagsasaya sa gabi, ngunit sa mas malusog na kalagayan, sapagkat laging idinaraos ang mga ito sa labas sa ilalim ng mabituing langit. Mahigpit ding sinusunod ng Aprikano ang makabagong uso na ituloy ang kasiyahan hanggang sa madaling-araw.

Maging sa kaugalian ng pag-aasawa ay may malaking pagkakahawig ang mga kaugalian ng mga naninirahan sa mga lupaing ito at ng mga katutubong nakatago sa madilim na kaloob-looban ng Madilim na Kontinente. Unti-unting nawala ang mga pagkakahawig, dahil sa kabanalang ibinigay ng Ebanghelyo ni Cristo sa mahalagang bahaging ito sa sariling bayan. Gayunman, may natitira pang ilang bakas ng pagkakahawig na umiral noon. Sa gubat, kapag naibigay na ng lalaki ang huling baka para sa babaeng magiging asawa niya, nagtatago ang babae na nagkukunwaring ayaw niyang iwan ang pag-aaruga ng kaniyang ama. Agad na nagsisimula ang lalaking ikakasal ng maingat na paghahanap, at sa huli ay sapilitang binubuhat ng malalakas na katutubo ang dalaga patungo sa kaniyang bagong tahanan. Kung gaano tayo kalapit sa mabangis na pamumuhay na Aprikano na ito ay makikita sa katotohanang, sa ilang bahagi ng timog-kanluran ng Ireland, ginagawa pa rin ng mga magsasaka ang "paghila pauwi sa nobya."

Sa gitna ng mababangis na taga-gubat ng kontinente ng Africa, uso na sa nagdaang mga panahon ang pagsubok sa apoy at tubig, upang matukoy kung may sala o wala ang pinaghihinalaang gumawa ng krimen. Sa Britanya ay isinagawa ang paglilitis sa isang nagkasala sa

eksaktong katulad na paraan, sa paglubog ng hubad na bisig sa kumukulong tubig o paghawak sa kamay ng isang pirasong bakal na nagbabaga. Kung hindi malubhang napinsala ang tao ay hinahatulan siyang walang sala, ngunit kung malubha ang kinalabasan ay hinahatulan siyang may sala. Ang kaugaliang ito ang pinagmulan ng kilalang pariralang Ingles na "to go through fire and water" (dumaan sa apoy at tubig).

Kung may isang bagay sa mundo na pinakakaunti ang kinalaman ng katutubong Aprikano, ito ay ang pagtatala ng mga kuwenta. Minsan o dalawang beses sa buong buhay ay maaaring kailanganin niyang itala ang isang transaksiyon, kapag ipinagbibili niya ang kaniyang mga anak na babae kapalit ng mga kawan at bakahan nang hulugan. Iniingatan niya ang talaan sa sistemang kilala bilang "tally," o ang paggawa ng mga uka sa isang patpat. Kapag nauka na ang patpat ay hinahati ito sa dalawa, at ang kalahati ay iniingatan ng may utang, habang ang isa ay ibinibigay sa pinagkakautangan, sa parehong paraan ng pagtatala ng mga Ingles ng kanilang mga kuwenta hanggang sa panahon ng pananakop ng mga Norman noong ikalabing-isang siglo. Sa katunayan, hindi natapos ang paraang ito ng pagbibilang sa English Exchequer hanggang sa taong 1826.

Ang mga nakatira sa bahay na salamin ay hindi dapat bumato! Napakaliit ng puwang para tayo ay magmalaki o kahit magyabang. Ang marangal na katutubong gumagala sa kaloob-looban ng Africa ay kapantay natin sa likas na talino at, gaya ng ating nakita, marami ang pinagtatagpuan niya at ng Europeo. Malaki ang pagkakatulad at ugnayan. Hindi mapag-aalinlanganan ang pagkakahawig. Pareho nilang kinikilala ang iisang

Walang Hanggang Diyos. Anumang halagang ibinibigay ng Aprikano sa mga anting-anting o pamahiin ay hindi hihigit sa ibinigay ng ating mga ninuno, sa loob ng maraming siglo, sa mga agimat na kanilang isinusuot, at na dala pa rin ng maraming taong inaakalang matalino sa kanilang katawan, o isinasabit sa itaas ng kanilang pintuan. Hindi iniuugnay ng Aprikano ang kaniyang anting-anting sa Kataas-taasang Diyos nang higit kaysa sa ginagawa ng Romano Katoliko.

Kung saan eksakto at tiyak na magkatulad ang hubad na katutubo ng loob ng Africa at ang Europeo ay sa katotohanang pareho silang nagkasalang tao: hindi nila naabot ang tama; silang lahat ay nasa ilalim ng kasalanan: "Walang matuwid, wala, wala kahit isa." Kailangan nila ang iisang Tagapagligtas. Ang makapangyarihan-sa-lahat na Manunubos, na nag-angat sa mga naninirahan sa mga Pulong Britanya mula sa kanilang pinintahang kahubaran, pagkain ng tao at nakababababang pangkukulam, ay kayang gawin ang parehong himala sa gitna ng maiitim na naninirahan sa kasukalan. Ang Ebanghelyong iyon na ipinahayag ng mapagpakumbabang mga mangingisda ng Galilea, na gumawa ng napakalakas na espirituwal na pagbabago sa simula ng panahong iyon, at na sa mas kamakailang mga taon, sa pamamagitan ng mga lalaking itinalaga gaya nina Luther at Knox, Wesley at Whitfield, Moody at Torrey, ay bumago sa puso ng milyun-milyong tao, ay kayang iligtas ang mga tribo ng Pinakamadilim na Africa at baguhin ang bawat isa ayon sa larawan ng Anak ng Diyos.

Kung tapat ang mga tagasunod ni Cristo sa pagsunod sa Kaniyang utos sa napakahalagang panahong ito sa kasaysayan ng mga Cristianong Misyon, may lahat ng

dahilan upang maniwala na, sa ating panahon, ang Kaharian ng ating Panginoong Jesucristo ay lalaganap nang napakabilis. Habang ang ilang Cristiano-sa-pangalan sa sariling bayan ay namimintas at pumupuna; at ang mga mapagtalong mananaliksik ng Biblia ay pinagpupunit-punit ang mga konklusyon at matalinong argumento ng isa't isa, milyun-milyong pagano ang sabik at pagod na naghihintay nang may pananabik sa Mensaheng iyon ng pakikipagkasundo na ipinagkatiwala sa atin ng isang mapagmahal na Diyos upang dalhin sa kanila.

Malalaki at di-inaasahang pangyayari ang sunud-sunod na dumarating sa mga paganong lupain, at lahat ay pabor sa paglalathala ng Mabuting Balita hanggang sa kaduluduluhang hangganan ng mga walang hanggang burol.

Tila dapat masaksihan sa susunod na ilang taon ang kahanga-hangang mga tagumpay sa pangalan ni Jesus. Kung saan humayo ang mga tao na umiiyak, dala ang mahalagang binhi, isang masayang ani na ngayon ang inaani. "Narito, sinasabi ko sa inyo," sabi ni Cristo, "Itanaw ninyo ang inyong mga mata, at tingnan ninyo ang mga bukid, na mapuputi na upang anihin. Ang gumagapas ay tumatanggap ng upa, at nagtitipon ng bunga sa ikabubuhay na walang hanggan; upang ang naghahasik at ang gumagapas ay mangagkatuwang magkasama." Hindi isinusugo ng ating pinagpalang Tagapagligtas ang Kaniyang mga sugo nang may anumang puwang para sa pag-aalinlangan tungkol sa huling layunin. "ANG LAHAT NG KAPANGYARIHAN SA LANGIT AT SA LUPA AY NAIBIGAY NA SA AKIN. DAHIL DITO'Y MAGSIYAON NGA KAYO." Ito ang Kaniyang

katiyakan at utos. Tungkulin nating magpahinga sa una at sumunod sa ikalawa.

Sa pagtupad ng huling utos ni Cristo ay umaasa ang ating Panginoon ng sakripisyo, hindi, hinihingi pa nga Niya ito. Buhay, talento, kayamanan, lahat ay dapat ihandog sa dambana. Pinuri ni Jesus ang sakripisyo ng Kaniyang mga alagad na nag-iwan ng tahanan at kamag-anak alang-alang sa Kaniya at sa Ebanghelyo, at ang Kaniyang maalab na pagsang-ayon sa buong pusong handog ng dukhang balo ay umabot sa atin sa loob ng dalawampung siglo. Siya, na hindi tumimbang sa kaloob kundi sa motibo at pag-ibig na nag-udyok dito, ay nagtitiyak sa atin na ang babae ay nagbigay nang higit kaysa sa lahat ng naghulog sa kabang-yaman; sapagkat sila ay nagbigay mula sa kanilang kasaganaan, ngunit siya sa kaniyang karukhaan ay inihulog ang lahat ng mayroon siya, ang buong ikabubuhay niya.

Ganoon ang matinding debosyon na nag-udyok kay Pablo na lubos na ihandog ang kaniyang sarili. Inakay siya ng kaniyang maalab na pag-ibig na talikuran ang bawat makamundong pag-asa at ginhawa, at itinuring ang mga ito na dumi lamang upang magkaroon siya ng pribilehiyong ipangaral sa mga Gentil ang di-malirip na kayamanan ni Cristo. Ang pagpapalaganap ng Ebanghelyo ay mas mahalaga sa kaniya kaysa sa buhay mismo. Handa siyang usigin at mamatay para sa Panginoong Jesus. Humihingi sa atin ang ating Panginoon ng katulad na buhay na handog, at kung maihahandog iyon, malawak na mga bunga ang susunod sa larangan ng Misyon. Hinahamon tayo ng Diyos na dalhin ang ating mga kaloob, at tingnan kung Siya ay "hindi magbubukas ng mga dungawan sa langit, at

ibubuhos sa inyo ang isang pagpapala, na walang sukat na kalalagyan."

Kailanman mula nang itaas si Cristo sa Krus ng Kalbaryo ay hindi pa gumastos ang mga Cristiano nang ganito kalaki sa mga tirahan, kasangkapan, paglalakbay at kalayawan, at hindi pa kailanman nang ganito kalaki sa damit at mga bagay-bagay. Kasinsakit kay Cristo ng pagtatwa ni Pedro ang kawalang-katapatan ng Kaniyang mga kaibigan, na walang-ingat at magarbong gumagastos sa walang pakinabang at walang silbing bagay, nang higit sa iaalay nila upang dalhin sa nawawalang sangkatauhan ang Ebanghelyo ni Jesus. Kahit alam nila na "walang ibang pangalan sa silong ng langit, na ibinigay sa mga tao, na sukat nating ikaligtas."

Kung ang di-masabing milyun-milyong salapi na ginagastos taun-taon sa walang bungang kalayawan, magarbong mga bagay, at labis at hindi kailangang mamahaling damit, ng mga lalaki at babaeng tinubos ng mahalagang dugo ni Cristo, ay italaga sa pagpapalaganap ng Ebanghelyo, anong maluwalhating ani ang maaaring anihin! Ang loob ng China, ang kapatagan ng India, ang kaloob-looban ng Africa at ang pampas ng South America ay aalingawngaw sa masayang balita ng pakikipagkasundo sa Diyos; at mula sa mga Gentil ay babangon ang isang hukbong tinubos na handang salubungin ang Kasintahang Lalaki.

Tiyak na pananagutin ng Diyos ang mga Cristiano sa kanilang pagiging katiwala, at kung hindi itatalaga sa Kaniya ang kayamanan ay tiyak na susunod ang mabigat na karukhaan, na may kasamang kasalatan at kahungkagan ng kaluluwa. Sinabi ng iglesia sa Laodicea na siya ay mayaman at walang anumang kailangan,

gayong sa katotohanan ay aba, dukha, bulag at hubad. Kailangan pang matutunan ng daigdig na Cristiano ang buong kahulugan ng makahulugang mga salitang iyon ni Jesus, "Ang buhay ng tao ay wala sa kasaganaan ng mga bagay na tinatangkilik niya."

Kung, para sa mga sabik na naghahanap ng liwanag ngunit pumapanaw sa kadiliman ng hatinggabi, ay mabigo tayong gawin ang kinakailangang sakripisyo, at manghina ang ating malasakit at lumamig ang ating pag-ibig, alalahanin natin na sa ganoon ay inihihiwalay natin ang ating sarili sa pakikisama kay Cristo. Laging nag-aalab ang Kaniyang puso para sa mga nawawala. Upang hanapin at iligtas ang nawawala ay naparito Siya sa lupa. "At mayroon akong ibang mga tupa," sabi Niya, "na hindi sa kulungang ito: sila naman ay kinakailangang aking dalhin." Kung pag-iisipan lamang ng bawat kaluluwang binili ng dugo, kahit isang maikling oras, ang nakaaantig na kalungkutan at magiliw na malasakit na lumalaganap sa mga salitang iyon ng Panginoon, maraming sisidlang alabastro ng pabango ang mababasag at ilalagay sa Kaniyang paanan.

Tungkulin ng bawat Cristiano na lubos na mapagtanto ang karapatan ng kanilang Tagapagligtas sa kanila para sa paglilingkod. Kailangan nilang pagbulay-bulayan ang kanilang pagkakautang sa Kaniyang mahalagang Ebanghelyo, na gumising sa kanila mula sa pagkatulala sa kasalanan, pumigil sa kanilang pababang landas, nagpaliwanag sa kanilang isip, nagbago sa kanilang puso at naglagay ng bagong awit sa kanilang bibig; na, sa katotohanan, ay ginawa silang karapat-dapat mabuhay at handang mamatay.

Para sa nagpapalayang mga pakinabang ng makapangyarihan-sa-lahat na Ebanghelyong iyon, napakaraming aliping kaluluwa ang tumatawag sa isang walang katapusang nakadudurog-pusong daing, na ang tindi ay imposibleng ilarawan. Sana'y tumagos ang kanilang daing na gaya ng sa Macedonia sa dilim ng kanilang paligid, at, na gaya ng kidlat, ay umabot sa mga tahanan at puso ng mga makapagpapadala ng Mabuting Balita na pupuno sa masakit na kahungkagan ng kanilang kaluluwa.

Kung, dahil sa nakapagpapaantok na impluwensiya ng salapi, ay mawala ang ating espirituwal na pagkasensitibo kaya hindi tayo tumutugon sa utos ni Cristo, maaaring sa isang makapangyarihang hampas ay alisin ng Diyos ang ating mga pribilehiyo at pagkakataon, at magbangon sa Korea, China o India ng mas masunuring mga tagasunod upang maging Kaniyang pinararangalang mga sugo sa paglalathala sa mga hindi pa naaabot na tribo ng balita ng mapagtubos na pag-ibig.

Sa anumang kaso ay matutupad ang layunin ng ating Tagapagligtas. Malinaw na nakikita sa lahat ng dako ang mga tanda ng nalalapit na pagbabalik ni Cristo. Tila narito na sa atin ang "mga panahong mapanganib," sapagkat "ang mga tao ay magiging maibigin sa kanilang sarili . . . Na may anyo ng kabanalan, datapuwa't tinatanggihan ang kapangyarihan nito," habang "ang masasamang tao at ang mga magdaraya ay lalong sasama ng sasama, mangdaraya at mangadaraya."

Mahulog man tayo sa pagtalikod na ito o hindi, magtatagumpay ang Kaharian ni Cristo. Kahit

lumaganap ang nakapagpapalantang salot ng kawalan ng pananampalataya at kamalian sa kontinente ng America mula silangan hanggang kanluran, na sumasakal sa bawat daluyan ng biyaya ng Diyos; at kahit lumaganap ang apostasya sa Cristianong England at isulat sa kaniyang bandila ang "Ichabod," gayunman ay magpapatuloy si Cristo sa tagumpay. Siya ay isang makapangyarihang mananakop na Tagapagligtas. Ang mga tribo ng lupa ay sa Kaniya ayon sa makapangyarihang karapatan. "Ang mga kaduluduluhang bahagi ng lupa ay Kaniyang pag-aari." Ang mga naninirahan sa ilang ay makikinig sa Kaniyang pangalan at magagalak sa Kaniyang kaligtasan. Siya na ang pangalan ay Ang Verbo ng Diyos ay susulong sa Kaniyang maluwalhating pananakop, at "Ang kaharian ng sanglibutan ay naging kaharian ng ating Panginoon, at ng kaniyang Cristo: at siya'y maghahari magpakailan kailan man." Ang darating na milenyo ang magpapaganap sa marami nito, ngunit samantala, sa panahon ng ebanghelyo na ating kinabubuhayan, gaano kalubha ang pangangailangang HUMAYO!

Kung, marahil, ang isang bumabasa ng mga linyang ito ay hindi pa ligtas, nakikiusap ako sa kaniya na sumapi sa Hukbo ng Tagumpay, at tanggapin mula sa Diyos ang Kaniyang libre, ngunit di-matutumbasang, kaloob na buhay na walang hanggan. Sa mga nakatala na, na ang "mga pangalan ay nakasulat sa Langit," ano ang aking sasabihin? Alam na alam nila kung ano ang inaasahan sa kanila ng kanilang Panginoon. Nakikiusap ako sa kanila na huwag masiyahan sa anumang kulang sa isang tiyak, buhay at mapagmahal na malasakit sa pagpapalaganap ng Kaharian ng Tagapagligtas sa gitna ng mga nawawalang tribo ng Lupa, at isang buong pagsuko ng

lahat ng mayroon sila, at kung sino sila, sa kanilang maluwalhating Panginoon.

Naghihintay Siya nang may mahabang pagtitiis
Sa Kaniyang araw ng pagkokorona,
Sa Kahariang iyon na hindi kailanman
Lilipas.
At hanggang ang bawat tribo at bansa
Ay yumukod sa harap ng Kaniyang trono,
Umaasa Siya ng tapat na paglilingkod
Mula sa Kaniyang sarili.
Umaasa Siya — ngunit pinakikinggan Niya
Pa rin ang mapait na daing
Ng milyun-milyon sa lupa, "Halika at tulungan kami,
Sapagkat kami'y namamatay."
Umaasa Siya — nakikita ba Niya tayo
Na abala dito at doon,
Hindi pinapansin ang mga nakikiusap na tinig
Ng kawalan ng pag-asa?
Bibiguin ba natin — mangangahas ba tayong biguin Siya?
Mga kapatid, tayo'y bumangon!
Siya na namatay para sa atin ay nagmamasid
Mula sa kalangitan.
Nagmamasid hanggang ang Kaniyang maharlikang bandila
Ay iwagayway sa malayo at malawak.
Hanggang makita Niya ang bunga ng Kaniyang paghihirap
At masiyahan!

Revelation 5:9 …At sila'y nagsisiawit ng isang bagong awit, na nagsasabi, Karapatdapat ka na kumuha ng aklat, at magbukas ng mga tatak niyaon: sapagka't ikaw ay pinatay, at binili mo sa Dios ng iyong dugo ang mga

taong mula sa bawa't angkan, at wika, at bayan, at bansa...